İSMAİL KARA

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI

2

Cumhuriyet'in 100. Yılı

DERGAH

İSMAİL KARA

1955 yılında Güneyce/Rize'de doğdu. Güneyce İlkokulu'ndan mezun oldu (1965). İstanbul İmam Hatip Okulu'nu (1973), İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü (1977) ve İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü (1986) bitirdi. Uzun yıllar Dergâh Yayınları'nda editörlük ve yayın yöneticiliği, Ste. Pulcherie Fransız Kız Ortaokulu'nda din dersi öğretmenliği (1980-1995) yaptı. "İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914" başlıklı teziyle siyaset bilimi doktoru, ardından 2000'de doçent, 2006'da İslâm Felsefesi profesörü oldu. 1995 yılından itibaren çalıştığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2015'te emekliye ayrıldı. 2017-2020 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi'nde hocalık yaptı. Halen İstanbul Zaim Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Çalışma alanı çağdaş Türk düşüncesi ve çağdaş İslâm düşüncesidir.

Bazı çalışmaları:
Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi-Metinler/Kişiler (3 C.: 1, 1986; 2, 1987, 3, 1994), *İslâmcıların Siyasi Görüşleri* (C. I, 1994; C. II, 2019), *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye* (1998), *Amel Defteri* (1998), *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* (1998), *Kutuz Hoca'nın Hatıraları-Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası* (2000), *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (2001), *Güneyce-Rize Sözlüğü-Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası* (2001), *İslâm Siyasî Düşüncesinde Değişme ve Süreklilik-Hilafet Risâleleri* (6 C. 2002-2014), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (2003), *Sözü Dilde Hayali Gözde* (Portreler, 1, 2005), *Bir Eğitim Tasavvuru olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri* (Ali Birinci ile, 2005), *Aramakla Bulunmaz* (2006), *Hanya/Girit Mevlevihanesi-Şeyh Ailesi Müştemilatı Vakfiyesi Mübadelesi* (2006), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm* (C. I, 2008; C. II, 2016), *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz - Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (2011), *Nurettin Topçu-Hayatı ve Bibliyografyası* (2013), *Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek: Mahya* (2016), *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak-Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet* (2017), *Zafer Değil Sefer* (2018), *İsyan Ahlâkı Peşinde: Nurettin Topçu Albümü* (2018), *Ahmet Hamdi Akseki* (Rabia K. Gündoğdu ile, 2 C., 2019), *Dağ ne Kadar Yüce Olsa* (Portreler 2, 2020), *Bir Düşünce Tarihi Metni Olarak İstiklâl Marşı* (2021), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Layihaları* (A. Zeki İzgören'le, 2021), *Sahaflar Kitabı: Son İstanbullu Sahaflarla Konuşmalar* (Fulya İbanoğlu ve Filiz Dığıroğlu ile, 2022), *İçimden Geçen Günler* (2022), *Din ve Milliyet-II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Dönemlerinde Milliyetçilik Tartışmaları* (Abdülkerim Asılsoy ile, 2023), *Bir Ahlâk Davası-Nurettin Topçu* (2023).

DERGÂH YAYINLARI 1084
Çağdaş Türk Düşüncesi 93

1. Baskı Aralık 2023

Kapak Tasarımı
Ayşe Nurgül Kabasakal
Sayfa Düzeni
Ayten Balaç

Baskı
Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad.
2622. Sok. No: 6/13
Bağcılar/İstanbul
Tel: (212) 446 05 99
Matbaa Sertifika No

Dergâh Yayınları
Mimar Sinan Mah. Selamiali Efendi Cad.
No: 13/A Üsküdar/İstanbul
Tel: (216) 391 63 91-93
www.dergah.com.tr/bilgi@dergahyayinlari.com

Resimli Cumhuriyet Din Kitabı 2*'nin yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.*

RESİMLİ CUMHURİYET DİN KİTABI
2

İsmail Kara

DERGÂH

Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra *Ahenk* gazetesinin özel olarak hazırlayıp bastığı 29 Eylül 1338 (1922) Cuma tarihli afiş. Üstte Osmanlı arması, altındaki İslâmı ve Müslümonlığı temsil eden hilâlin içindeki beyit:

Sıyrıldı bulut vech-i hilâl oldu nümâyân
Yoktur biliniz mefharet-i millete pâyân

En altta, ortada "mücahidîn-i miilet"ten Mustafa Kemal Paşa, sağında Sakallı Nurettin Paşa, solunda İsmet Paşa.

İÇİNDEKİLER

391 AVRUPA KİM, TÜRKİYE NERESİ? YA İSLÂM VE MÜSLÜMANLAR?
393 Avrupa Cennet mi Yoksa Gavurların Cenneti mi?
405 Avrupalılar "İslâm" Dedikçe Biz Niçin "Medeniyet"ten Dem Vuruyoruz?
427 "İslâm Medeniyeti" Kimin Medeniyeti?

437 NİÇİN TÜRKÇE BİLE ÖĞRETEMEYEN BİR EĞİTİM SİSTEMİ? MAARİF ORDUSU NEREDE? YA ÜNİVERSİTE?! YA "DİN EĞİTİMİ"!?
439 Önce "Millî" Eğitim Düşüncesi Sonra Müfredat Sonra Ders Kitabı Sonra...
457 Din Eğitimi mi, Laik Din Kültürü mü?
481 Üniversitenin Sefaletinin Tek Sebebi Tevhid-i Tedrisat mıdır?
493 İlahiyat Fakültelerine Türkiye'de Gerçek Bir Yer Aramak...
513 Üniversitenin Akademik Kıyafetleri Nereden Geliyor?

523 HARF İNKILABI O GÜN VE BUGÜN İÇİN BİR PROBLEM Mİ, BİR İMKÂN MI?
525 Elsiz, Dilsiz ve Dimağsız Kalmak Yahut "Trajik Başarı"
551 "Eski Harf"lerle Yazmak Bir Muhalefet Tarzı Olabilir mi?
565 Hat Sanatı Siyaset Sahnesine İner mi?

581 SİSTEMİN İŞLEYİŞİ VE DİNE TEMAS EDEN BÖLGELER
583 "Milletin Azmi ve Kararı" Ne Zaman Meclis'te Oldu?
595 Demokratların CHP'den Farklı Bir Laiklik Politikası Oldu mu?
613 Demokrasiden ve Seçimlerden Din Hanesine Düşen Nedir?
623 Tekpartili Yılların Ramazanları ve Mahyaları Nasıldı?

643 İSLÂM DÜNYASI NERESİ? TÜRKİYE NEREDE?
645 "İslâm Dünyası" Fikri Yeniden Ne Zaman Ortaya Çıktı?
659 "İslâm Birliği" Fikri Bir Tür Milliyetçilik Projesi Olabilir mi?
667 Hac: İslâm Birliği Fikrinin Kuvvetli Bir Unsuru
675 1931 Kudüs İslâm Kongresi'ne Türkiye'den Kimse Katılmış mıydı?
691 Filistin Meselesi Türkiye ve İslâm Dünyası için Bir Müdahale ve Kontrol Aracı mı?
709 İran İnkılabı Türkçeye Tercüme Edildi mi?
723 Kıbrıs'a Dair Birkaç "Maneviyat" Notu

731 TÜRKİYE'DE DİNLE ALAKALI OLMAYAN BİR MESELE VAR MI? DEVRİMLER NE İLE ALAKALI?
733 "Türkçe İbadet" Politikaları Kültürsüzleştirmenin Etkili Bir Vasıtası mı?
749 Hutbe Zaten Türkçe Değil mi idi?
763 Cumhuriyet İdeolojisi Niçin Tefsir ve Hadis Kitabı Neşretsin?
775 Laiklik Hac İbadetiyle İlgilenir mi?
789 Harem-i Şerif Minareleri Yahut Türkler için Kendini Bilmek/Kendini Bulmak Dersleri

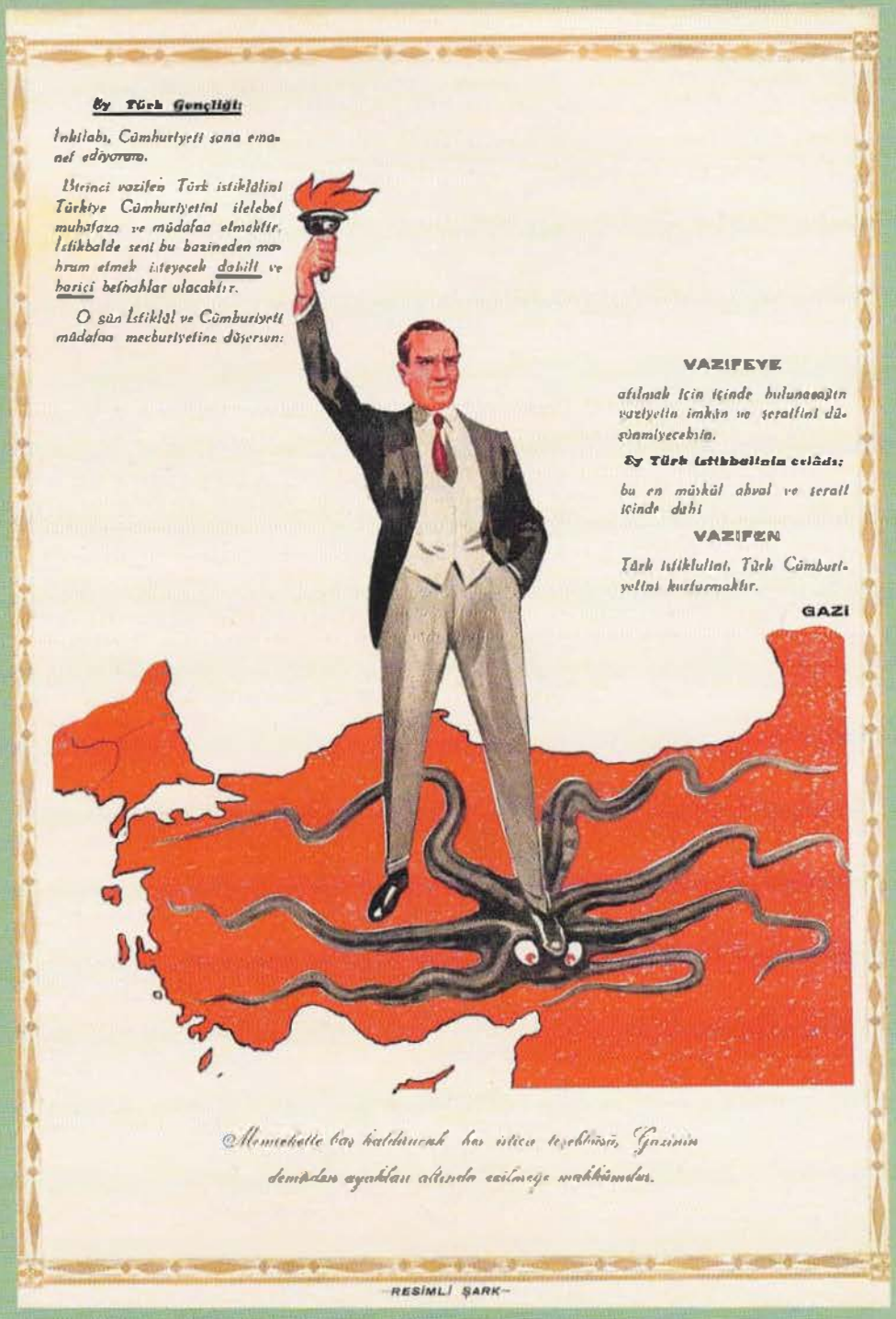

Önceki afişten sadece 8 yıl geçmiş ama birçok şey değişmiş. Kişiler, semboller ve ifadeler...

31 Mart hadisesi gibi üzerindeki esrar perdesi hâlâ kaldırılamamış Kubilay hadisesinden sonra *Resimli Şark* mecmuasında çıkan (sayı: 2, Şubat 1931) irtica çizimi. Atatürk'ün kurdurduğu CHP'den daha liberal Serbest Cumhuriyet Fırkası da irtica suçlamasıyla kısa bir zaman önce kapatılmıştı (bk. Bu kitap, s. 613). Bütün Cumhuriyet tarihi boyunca sindirme ve biçimsizleştirme yollarından biri de bu.

AVRUPA KİM,
TÜRKİYE NERESİ?
YA İSLÂM VE MÜSLÜMANLAR?

Akbaba
ORTAK PAZAR

AVRUPA CENNET Mİ YOKSA GAVURLARIN CENNETİ Mİ?

1940'ların son senelerinde, çokpartili hayata doğru hareket edilirken Türkiye'de yeni dinî gelişmeler ve görüşler üzerine alan araştırmaları ve mülakatlar yapan Wilfred C. Smith, yazdığı makalenin sonunda din konusunda farklı kanaatlere sahip Müslüman Türklerden edindiği fikirleri şu cümlelerle özetler:

"Modernizm taraftarı olan Türkler, meselâ Garp kitaplarına hücum ederken Garbın cicili bicili taraflarına kapılan Kahire Müslümanlarına tamamen zıt olarak sathi bir taklitçi olarak değil cidden şuurlu mânada garpçıdırlar. (...) Türkler garba dinî ilham için değil –çünkü onların ilham kaynağı Müslümanlıktır– fakat dinî hayatın tatbik vasıtaları için gözlerini çevirmişlerdir. Bu vasıtaların Hıristiyanlık veya Müslümanlık meselesi olmayıp Ortaçağ insanı olmak veya modern insan olmak meselesi olduğunu kabul ediyorlar.

Türkiye'de yeni Müslümanlığın garplılaşmasının daha geniş cepheleri, Türkiye'ye ve hatta Müslümanlığa has olmaktan ibaret olmayan ehemmiyetli meseleler ortaya atmaktadır. Biz Türkiye'deki cereyanı Müslümanlığın tarihinde bir gelişme olarak mütalaa etmeğe gayret etmiştik. Halbuki meseleyi pek yerinde ve ehemmiyetle bir de medeniyetler tarihi çerçevesi içinde mütalaa etmek mümkündür.

Mesele esasında şudur: Hıristiyan olmayan bir millet garp medeniyetinin üyesi olabilir mi?

Mesele basit bir mesele değildir; Türkler de bu mesele ile derinden ilgili olduklarını görüyorlar. (...) Türkler de [Fransız ve Almanlar gibi] Türk milliyetçiliğine ehemmiyet verir ve onu diriltirken Garp medeniyetine de dahil olabilirler. Bir zaman için [tekpartili yıllarda] Garp medeniyetine dahil olmaya çalışırken dinlerinden hiç bahsetmez görünmüş ve hatta bazı Garplıların nazarında onu terketmiş gibi gözükmüş olabilirler. Fakat şimdi [II. Dünya Savaşı sonrasında, çokpartili hayata geçerken] Müslümanlığın yeni şartlar altındaki mânasını aramalarına rağmen bugün kesin ve açık şekilde Müslümandırlar. Eğer bu İslâmlığın kendini Garp medeniyetine uydurup

Yıl 1963. Türkiye'nin Ortak Pazar'a müracaat ettiği sene...
Seyyar stüdyo olarak "İstanbul Hatırası"nın yerini modern Türkiye'yi yansıtan Ortak Pazar (şimdiki Avrupa Birliği) bezi almış. Minarelerle fabrika bacaları yanyana, inşaat, ihracat vinçleri, modern binalar, uçak, yüksek gerilim hattı direkleri... Fakat fotoğraf çektiren kadın ve erkek hiç de Avrupalı, Ortak Pazar'a layık değil; kıyafetleri ve duruşları dindar, geri, mürteci, gayrımedeni bir Türkiye'yi işaret ediyor!!!... Kara çarşaflı ve peçeli kadının kuşağına bağlı anahtar ile takkeli, sakallı, şalvarlı, kuşaklı erkeğin iri tesbihi de manzarayı tamamlıyor...
Altyazıları: "İki Avrupalı", "Ortak Pazar'a giriş anlaşması ile Avrupalılığımız tescil edildi. Gazeteler".
Karikatür: Necmi Rıza.
***Akbaba*, sayı: 113, 26 Eylül 1963.**
Avrupalılar Türkiye'yi İslâm üzerinden anlıyor ve anlatıyorlar. Bunun bir mantığı ve gerekçesi var. Peki Türkler hangi mantıkla ne yapıyorlar?!

uyduramayacağı meselesi ise aynı zamanda Garp medeniyetinin Müslümanlığı da içine alacak şekilde gelişip gelişmeyeceği meselesidir de"[1].

İslâmla, Osmanlılarla, Müslüman Türklerle, Müslümanlıkla yakından ilgilenmiş Avrupalılar ve Amerikalılar (oryantalistler, politikacılar, gazeteciler) için Türkiye'nin çokpartili hayata geçmesi demek esas itibariyle yeni dönemde İslâm ve Müslümanlık ne olacak, nereye doğru hareket edecek demekti. II. Dünya Savaşı sonrasında Türklerin ve İslâmiyetin tehdit kapasitesi, muvazaalı ve kontrollü de olsa demokrasi ile yükselebilir mi idi? Esas soru buydu... Onların zaviyesinden haklı ve doğru olarak böyleydi...

Bizim için ne idi peki???!!! Türk aydınları, politikacıları ve gazetecileri de diyar-ı küfürden Avrupalılar, Amerikalılar gibi düşünüyor olabilirler mi idi?

Wilfred C. Smith'in bu mühim tesbitleri hem de "bizim" durumumuz şimdilik burada dursun, biz Avrupa hikâyesi için bir miktar geriye gidelim.

Paris'te Bir Cevelân...

Yıl 1720-21. Paris'e sefir olarak giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Osmanlı dünyasında yeni yeni filizlenen cazip Avrupa fikrinin, müsbete doğru çalmaya başlayan Garp hissiyatının ilk habercilerinden biri olarak Marly Şatosu'nun gözalıcı, gönül okşayıcı bahçesinde dolaşırken o meşhur hadis-i şerifi hatırlamaktan kendini alamaz:

"Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir".

Ama nasıl bir hatırlayıştır bu? İçinde derinden derine şüphe kurtları ve yeterince farkedilmemiş yetersizlik fikirleri dolaşmaya başlayan, buna rağmen Fransızlara, onların üzerinden gavurlara yukarıdan bakmayı sürdüren Çelebi Efendi, eninde sonunda cennete uzanan "kendi zindanı"nı mı rıza ile isteyecek yoksa yolun sonu cehenneme çıkan "ecnebilerin/gavurların cenneti"ne mi tamah edecek, hatta onu derinden gelen bir hevesle isteyecek, arayacak!?

Ne bekliyorsunuz? Siz ne istiyor ve arıyorsunuz?

Çelebi Efendi'nin, dönüşte saraya, padişaha takdim edeceği *Fransa Sefaretnamesi*'nde bu yoldaki tercihi ve kararı o kadar açık ve net değil (muhtemelen olamazdı da) ama aklının ve fikrinin karıştığında, gözlerinin bir o tarafa bir bu tarafa kaydığında şüphe yok. (Eserin Fransızcasını vasıflı bir şekilde neşreden Gilles Veinstein kitaba, bence çok iyi bir tercih olarak Gavurların Cenneti mânasına gelen *Le Paradis des Infidels* başlığını koyacaktır)[2].

1 Wilfred C. Smith, "Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?", A.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1, 1953, s. 19-20.

2 Mehmed Efendi, *Le Paradis des Infidels-Un Ambassadeur Ottoman en France sous la Régence*, Paris François Maspero, 1981. Abdullah Uçman'ın hem orijinal metnini hem de sadeleştirmesini yayına hazırladığı bu kıymetli kitap saray yazmasının faksimilesi ile görselli ve özel tasarımlı olarak yayınlanmıştır: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*, İstanbul, Dergâh Yay, 2017.

Eski Olan Dinî/Geleneksel, Yeni Olan Avrupaî/Millî!!!

Avrupa'da tahsil görmüş ressam ve grafiker İhap Hulusi Cumhuriyet ideolojisini görselleştiren, *Alfabe* kitaplarını resimleyen, afişler, reklamlar hazırlayan başarılı aydın-sanatçılardan biri. Bu tablo da onun. Eskiyi/geçmişi/tasfiye edileni temsil eden "imam nikâhı" karesinde sarıklı iki hoca ve fesli üç erkek var. Gelin adayı yok, belli ki vekiliyle temsil ediliyor. İmamın elinde bir kâğıt var ama gelişigüzel, resmi bir belgeye, düzenli bir kayda işaret etmiyor. Arkadaki levhada "Dahîlek yâ Resûlellah" yazılı. Ey Allah'ın elçisi sana sığınıyoruz, bize şefaat eyle demek.

Medeni nikâhta modern giyimli kadın/gelin yerini almış. Biri nikâh memuru, biri damat, biri de şahit olmak üzere üç erkek kravatlı ve siyah elbiseli. Gelinin imzalamakta olduğu nikâh defteri gelişigüzellikten kurtulmayı ve hakları garanti altına almayı, düzenli ve resmi kaydı temsil ediyor. Arkadaki levhalardan biri Türk Tayyare Cemiyeti'ne ait, diğeri de muhtemelen Milli Eğitim Bakanlığı'nın yıldız ve meşaleden müteşekkil temsilî bir çizimi. (İstanbul, Hilal Matbaası, basılı afiş).

Soru şu: Bir nikâh merasimi üzerinden anlatılmak istenen Cumhuriyet devrimi ve yeniliğinin Türkiye ile, millîlikle alakası nerede? Yoksa millîlik Avrupaîlikle aynı mânaya mı geliyor?!

Osmanlı Türkleri için tarih kitaplarının önem atfederek kaydettiği hususiyetlerden biri, fetih ve gaza siyasetlerini diyâr-ı küfre, Avrupa'ya doğru kurmaları ve mecbur kalmadıkça Müslüman topluluklarla, kavimlerle, beyliklerle harp etmeyişleridir. Siyasî dil ve fetih ruhu da *i'lâ-yı kelimetullah, cihad, gaza* başta olmak üzere bu istikamette akan kelimeler, kavramlar, terkipler ve semboller üzerinden kurulacaktır.

İşte Bâkî'nin "Kanuni Mersiyesi"ndeki beyti:

Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin
Nâkûs yerlerinde okuttun ezanları.

Diyar-ı küfrü fethedip binlerce puthaneyi (kiliseyi) mescit eylemek, bir o kadar çan kulesi yerinde minare dikip ezan-ı Muhammedîyi okutmak... İşte Yahya Kemal'in asırlar sonra gelen aynı hat üzerindeki mısraı:

Düşsün çelengi Rûmun eğilsün ser-i fireng.

Bizans krallarının başlarındaki hakimiyet sembolleri yere düşsün, Frenklerin başları Müslümanlar önünde eğilsin... *Syphilis* hastalığının Türkçeye firengi yani gavur hastalığı olarak tercüme edilmesi bu noktada temsil gücü yüksek farklı bir örnek olarak hatırlanabilir. Halbuki *Frengî* yahut *Efrencî* tamıtamına Avrupaî demek(ti).

Hem "Merci-i Taklit" Hem Düşman!

Ziya Paşa'nın meşhur beyti Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin belli belirsiz şüphe ve tereddütlerinin bir, birbuçuk asır sonra soğuk ve zor bir hakikat haline geldiğini gösteriyor:

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâmı bütün virâneler gördüm

Yirmisekiz Çelebi'nin istiaresini sürdürecek olursak diyâr-ı küfr olarak Avrupa beldeler ve kâşaneleriyle hakiki Cennet, mülk-i İslâm olarak Müslüman memleketler, diyar-ı İslâm ise viranelik ve harabiyet yani Cehennemdir artık. Bir adım ötede "bizim dinimiz onların/gavurların, Avrupalıların hayatı, onların dini bizim hayatımız olmuş" türünden yanıltıcı ve hilaf-ı hakikat ibarelere de tesadüf edeceğiz; bizden birileri, yeni dindar aydınlarımız, gerçek İslâmı Müslüman olmamalarına rağmen onlar yaşıyor, biz ise Müslüman olmamıza rağmen gavurlara yaraşır bir hayat sürdürüyoruz demeye getirecekler; ezik ve makhur bir yaşantı...

Felsefe ilgileri de olan, Fransızcadan felsefî eserler tercüme etmiş, Vahdet-i Vücud'a dair metinler kaleme almış biri olarak Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları*'ndaki Cennet tasvirlerini bir örnek olarak görmek ister misiniz?

> "Hakikaten herifler dünyalarını Cennet haline koymuşlar. Şu da nâkıstır [eksiktir], yahut lazımdır dedirecek bir şey bırakmamışlar".
> "Fakat Korsal'ı Interlaken'de görmeli! Herifler hakikaten dünyada Cennetin numunesini göstermeğe karar vermişler; muvaffak olup olamadıklarını bilemem".
> "Avrupa'nın her yerinde olduğu gibi Berlin'de de sokakları mütemadiyen yıkıyorlar. Mahsus adamlar tayin etmişler. Sokaklardan gelip geçen hayvanların medfû'âtını [pisliklerini] küçük el arabalarına alıyorlar. Sokağın bir taşı yerinden oynasa derhal yerine koyuyorlar. Mesâkin ve emâkinde [evlerde ve yaşama mekânlarında] intizama, nezafete [temizliğe] itina da kezâ. İnsan hangi eve, hangi otele, hangi müzeye, hangi bahçeye girse göze hoş görünmeyecek bir hale tesadüf etmiyor. Her şeyin tarhında, tanziminde zevk-i selim, akl-ı müstakim âsârı [izleri] görülüyor"[3].

Halbuki Ferit Kam'ı muhabir olarak Avrupa'ya gönderip kanaatlerini

3 Ferit Kam, *Avrupa Mektupları*, haz. N. Yılmaz, İstanbul, Dergâh Yay., 2000, s. 73, 84, 91.

yazmasını isteyen *Sebilürreşad* dergisinin yapmak istediği, zevahire bakılırsa başka şeylerdir. Bir vesile ile dergi bunları sayıyor: Avrupalıların ilerlemelerinin sırlarını anlamak, Garp medeniyetinin hangi yönlerini almamız gerekeceğini tayin etmek, İslâm ahlâkı dahilinde kalarak fikir, sanat, ticaret itibariyle ilerlemek için gereken esasları tetkik etmek, Avrupa maarif ve terakkilerinden Müslümanları haberdar ederek uyanış için gözlerini açmak, İslâmın ve Müslümanların payidar olmasını temin edebilmek...[4].

Bunun için de –mecmuanın diliyle söylersek–, Avrupa'nın zengin ve çekici fakat zehirli çiçeklerini hakiki ve faydalı çiçeklerinden ayırdedebilecek, onları buraya getirecek kişileri, mütefekkir dimağları ve feyizli kalem sahiplerini göndermek ve kendilerini dinlemek, metinlerini okumak lazımdır, Avrupa'yı hayranlık ve gıpta ile temaşa edecek ve öyle yazacak olanları değil.

Aradığımız adamın fiiliyata pek çıkmayan nazarî vasıfları şunlar:

> "Şarkı anlamış, ulûm ve medeniyet-i şarkiyenin gavâmızına [Şark/İslâm ilimlerinin ve medeniyetinin inceliklerine] nüfuz etmiş, ahlâk ve ananât-ı milliyemizi derinden tetebbu edebilmiş [araştırabilmiş] mütefekkirler Garbı gezmeli, Garbın âsâr-ı medeniye ve sınaîsini, müessesât-ı ilmiye ve fenniyesini [Batının medeniyet ve sanayi eserlerini/başarılarını, bilim ve sanat müesseselerini], ahlâk ve itiyadâtını; perestişkâr ve kamaşmış bir gözle değil, müdekkik ve tenkitkâr bir nazarla tetebbu etmelidir ki muhassala-i fikriyelerinden millete emin ve nurlu bir tarîk-i mustakim [dosdoğru bir yol] açılabilsin! Bu gibi e´âzimin netice-i tefehhüsâtıdır [büyük insanların derin araştırmalarıdır] ki bize Garbı mahiyet-i asliyesiyle gösterecek, Avrupa'dan ne gibi hususâtta istifade etmekliğimiz lazım olduğunu bildirecek, Avrupalıları nerelere kadar taklit mecburiyetinde bulunduğumuzu vukufkâr ve nakkâd [tenkitçi] bir deha ile tayin edecektir. Ancak bu suretledir ki millete saha-ı tekâmüle doğru bir hatt-ı hareket gösterilebilir"[5].

Ama neticelere bakılırsa gözler aldatıcı fakat galebe çalmış "güneş" karşısında kamaşmıştı artık, kafalar da... Hakikatın tamamını görmek zordu.

(Bugün bile Türkiye'den yahut İslâm memleketlerinden Avrupa'ya gidip dönenler çoğunlukla cennet tasvirleriyle yüklü olarak dönerler; temizlik, dakiklik, dürüstlük, emniyet, ahde vefa, sözünde durma... falan hep oradadır. İnsan sormadan edemiyor: Nereye bakıyorlar ve neyi nasıl görüyorlar acaba? Muhtemelen cazibeden, göz kamaştırıcı ışıklardan dolayı maddî kalkınmışlığı ahlâkî/insanî kalkınmışlık olarak da görme şaşılığı oluşuyor ve yayılıyor; hem de frengi gibi bulaşıcı bir şekilde...).

❁

4 "*Sebilürreşad* Dokuzuncu Cildine Başlıyor", *Sebilürreşad*, IX/209, s. 2 (23 Ramazan 1330/23 Ağustos 1328). Ayrıca bk. "*Sebilürreşad*'ın Azîm ve Mühim Bir Teşebbüsü", *Sebilürreşad*, X/252, s. 286 (5 Şaban 1331/27 Haziran 1329).

5 *agm*, *Sebilürreşad*, X/252, s. 286.

Avrupa'nın paradoksal olarak aynı zamanda ve karşılıklı benzer anlayışlar ve politikalar çerçevesinde hem merci-i taklit hem de kuvvetli bir düşman olarak algılanması bu süreç içinde oldu. Ve şaşırtıcı (başarılı!) bir şekilde bugüne kadar böyle geldi. Çünkü Avrupa sadece taklit edilecek bir dünya olarak algılanır ve öyle takdim edilirse bu İslâm/Osmanlı dünyasının kendisi olmaktan çıkacağı yani gavurlaşacağı mânasına gelecektir, bu olmaz; yok eğer eskiden olduğu gibi sadece düşman/gavur hat öne çıkarılır ve tahkim edilirse o zaman da ıslahat-modernleşme kıvam düzeyde ve özellikle fikirlerinin ve değer(lendirme)lerinin değişmesi için uzun zamana ihtiyaç gösteren halkın katılımı sağlanarak gerçekleştirilemeyecektir. Halbuki ıslahat ve garplılaşma sürecine "din ü devlet"in, "mülk ü millet"in bekası ve kurtuluşu için ve zaruri olarak girilmişti.

Evet güle oynaya değil zaruri olarak... Hem Müslüman kalacak hem de Avrupalılaşacağız... (Aramızda kalsın, fena bir iddia ve arayış-çözüm değil! Türklere yakışır. Dayanıklılığı da bu bize göre "makul" tarafından kaynaklanıyor olabilir). "İslâm mâni-i terakki değil, zâmin-i terakkidir" ifadeleri de buralardan neşet etti, bu mantıkla birlikte yürüdü. Yani İslâm Avrupaî tarzda ilerlemeye karşı olmak bir tarafa onun garantörüdür, kefilidir. (Ziya Paşa'nın "İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki / Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı" mısralarını da bu meyanda zikredelim). Ama güzel gibi görünen sahne gözünüzü bütünüyle kamaştırmaya devam etmesin; giderek zaruri olan normal olana, esasen kötü olan da zamanla iyi olana dönüşecek...

Ve hatırlayın; Müslüman halk ıslahat hareketlerinin önemli bir kısmını, öncülük edenlerin, kendilerini, hareketlerini gavurluk olarak algılıyor, öyle isimlendiriyordu; halife-sultan için gavur padişah (II. Mahmut), misyoner kolejleri (peşisıra onlara benzeyen yeni okullar) için gavur mektep, gavur işi, pantolon ve şapka için gavur kıyafeti...

Tenbih: Bu adlandırmaları birçok okumuşun yaptığı gibi "cehalet"ten kaynaklı sözler ve yakıştırmalar olarak görmeyin, çok yanılırsınız, cehalete siz düşebilirsiniz derim. Ama yine de siz bilirsiniz.

❁

Bu karmaşık süreci iyi yansıtan Rifaa Tahtavî örneği doğrusu zikre değer: Modern Mısır'ın kurucusu kabul edilen Mehmet Ali Paşa 1826 yılında "garbın ilmini ve sanatını" öğrenmek ve alıp getirmek üzere Paris'e gönderdiği Mısırlı Müslüman talebelerin yanına, medrese eğitimi almış, 1821 yılında Ezher'den mezun olmuş genç ve kabiliyetli Rifaa Tahtavî'yi de katıyor. Görevi talebelere imamlık yapmak ve irşadda bulunmak, biraz

"Muasır Medeniyet Seviyesi"

Ankara Cumhuriyetin 10. yıldönümünde yarım gazete ebadında bir propaganda kitabı neşretti. Kapağında sadece kocaman *10.* yazıyor. Kolaj usulü birkaç fotoğraf do var. İç kapakta tam künyeyi görüyoruz: *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Nasıldı Nasıl Oldu 10*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, 48 s. Haz. Vedat Nedim, Burhan Asaf.

Kitabı açıyorsunuz; sol sayfalarda, üstte örümcek ağı içinde yazılmış "nasıldı?" yazısı abus bir suratla sizi karşılıyor; altta Osmanlı İslâm dünyasına ait fotoğraflar ve karalayıcı açıklamalar, metinler:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun maarif sistemi ve cemiyet nizamı bâtıla inanan fertler yaratıyordu. Milletin bâtıla inanışını kendileri için bir geçim vasıtası yapan birtakım yobazlar (cer hocaları, şeyhler, üfürükçüler) yurdumuzun en hücra köşelerine kadar sokularak adeta devlet vergisi gibi bir 'bâtıla inanma vergisi' keserlerdi. Halk hocaların muskalarından, üfürükçülerin nefesinden ve şeyhlerin kerametlerinden bütün dertlerine deva umardı. Derde deva bulmanın bir diğer yolu da ya türbe pencerelerine bez bağlamak yahut tekke tufeylilerini adaklarla beslemekti".

Başınızı sağ sayfalara çevirdiğinizde, üstte güneş hüzmeleri içinde yazılmış "nasıl oldu?" yazısı tatlı bir çehre ile size tebessüm ediyor. Ve altta Cumhuriyetin kazanımlarına dair fotoğraflar, keyifli açıklamalar:

"İnkılap Türkiyesi, millete ve hayata inanan cemiyet adamları yetiştirir. Halk cer hocalarından, türbe pencerelerinden, tekke adaklarından kurtarılmıştır. Kendisini irşat edenler münevver mektep muallimleridir".

Buraya taşıdığımız iki örnek sayfada; solda türbe, "bu herifin kerametine inanır mısınız?" yaftasıyla omuzunda teber bir derviş ve "şu soytarılara milletin ruhu emniyet olunur mu?" altyazısıyla semâ yapan Mevleviler var. Tamamı örümcek kafalı ve kırmızı çarpı işareti yemiş. Sağ sayfada ise türbeye karşılık modern bir hastahane odası, tekkeye karşılık da modern mektepler, başvekilin halkla konuşması.

Soru şu: Düşman kim, taklit edilen kim ve Türk, Türkiye nerede? Bir soru daha var: Radikal İslâmcı hareketleri, modern eğitim süreçlerinden geçmiş dindarları sol sayfanın mantığı itibariyle Cumhuriyet ideolojisine kim bu kadar ve nasıl yakınlaştırdı?

da çocuklara göz kulak olmak, modern eğitim süreçlerinden geçerken Paris'in binbir cazibesine kapılıp kaybolmalarına, Müslüman kimliklerini kaybetmelerine mani olmak...

Fakat genç ve kabiliyetli molla Paris'in cazibesine kapılarak, tabiri caizse kendisi kayboluyor ve Avrupa'yı, modern bilimleri, yeni eğitim anlayışlarını Mısır'a taşıyan önemli figürlerden biri oluyor! *Tahlîsu'l-İbriz fî Telhîsi Bâriz* kitabı bu içiçe problemleri ve gelişmeleri vermesi bakımdan çok kıymetli bir metin, bizim Çelebi Efendi'ninki gibi bir Paris seyahatnamesi...

O da kitabının birçok yerinde Cennet tasvirleri yapıyor; dahası Fransızların, (peşisıra İngilizlerin) Mısır'da, Kuzey Afrika'da neler yapmakta olduklarını unutmuş gibi Fransız kanunlarının huk-hukuk, eşitlik, hürriyet tanımayan uygulamasından değil de kuru metninden bahsediyor.

Mehmet Ali Paşa'nın kendisinin de tamamını okuyup/okutup anlayabilmesi için Türkçeye tercüme ettirdiği nüshadan okuyalım:

> "[1831 tarihli kanun tadilindeki] maddede 'Kâffe-i Fransız şeriat [kanun] huzurunda müsavidir' demekten murat bilâd-ı Fransa'da mutavattın a'lâ ve ednâ her kim olur ise kanunda mezkür olan ahkâmın icrasında müsaade olmaz. Hatta esâfil ve âhâd-ı nastan birinin kral ile davası olsa o dava kralın üzerine ikame olunarak sair âhâd-ı nâs üzerine ahkâm ne vechile icra olunur ise kral üzerine dahi bi-aynihi öylece icra olunur.
>
> Madde-i mezbûreye im'ân-ı nazar oluna ki ne derece ve ne mertebe adaleti icraya ihtimam ve mazlum hakkına müsaade olunarak hâtırını irzâ ve icbara dikkat-i tamları var. Ke-ennehu hakkı ihkak olunmakta ekâbir ile müsavidir. Bu madde Fransızlar indinde cevâmiu'l-kelimdir, şöyle ki âdâb-ı şer'iyeye riayet ve adl ü insaf derece-i ulyâya vâsıl olduğuna madde-i mezküre edille-i vâzıhadır.
>
> Ve taife-i merkûmenin hürriyet ve serbestiyet tesmiye edip rağbet ettikleri şey bizim indimizde aynı adl ü insafdan ibarettir. Ve serbestiyetin mânası hakim olan zat ferd-i vâhide cevr u zulm etmeyerek müsavat üzre ve kanun ve ahkâm mûcebince hakkı ihkâk edip hükmü kavânîn ve ahkâma nisbet etmektir. Ve bilâd-ı Fransa umumen hürriyet ve serbestiyet üzredir"[6].

6 Rifaa et-Tahtavî, *Rifaa Bey Seyahatnâmesi Tercemesi*, trc. Rüstem Besim, Mısır, Bulak Matbaası, 1255 [1839], s. 21-22.

Dili güzel fakat ağır olduğu için özetleyelim: 1831 yılında yapılan değişiklikle kanun/anayasa maddesi 'Bütün Fransızlar kanun önünde eşittir' haline gelmiştir. Bunun mânası Fransa'da oturan en üst ve en alt tabakalardaki herkes kanunda zikredilen hükümlerin icrasında haksızlığa uğramaz, hatta halktan biri kraldan davacı olsa kral aynı hükümlerle ve halktan biri gibi yargılanır demektir. Bu maddeye dikkatle bakıldığında adaleti uygulamada ne derecede ihtimam gösterdikleri görülür. Kanuna riayeti ve adaleti en üst seviyeye çıkardıklarının delili bu maddedir.

Fransızların hürriyet ve serbestiyet dedikleri bizdeki adalete tekabül eder. Serbestiyetin mânası hakim olan zat hiçbir kimseye zulüm etmeyerek eşitlik üzere ve kanunlara göre hüküm vermesidir. Ve Fransa'nın bütün beldeleri hürriyet ve serbestiyet üzeredir...

Nasıl buldunuz Molla'nın Fransa tasvir ve tasavvurlarını?! Çok cazip değil mi? Böyle bir Fransa ne zaman ve nerede olmuş?! Hele Mısır'da ve Kuzey Afrika'da... Diğer Avrupa metinleri yazanlar gibi kendisini mi, biz muhataplarını mı firenkleri taklide ikna etmeye çalışıyor dersiniz?!

Bütün modernleşme tarihimizi etkisi altına alan medeniyet-kültür ayırımı da esas itibariyle bu şaşı bakışlardan, bu zihnî çatlaklardan neşet edecek, boy verip yükselecektir. Taklit edilmesi, alınması gereken unsurlar dinden, dilden, kültürden ve coğrafyadan bağımsız üst bir çerçevede, bütün insanlığa (bu arada öncelikle yitik malı, *hikmeti* arayan Müslümanlara) ait unsurlar olarak "medeniyet" dairesinin içine alınacak (özellikle bilim ve teknoloji), buna karşılık düşmandan korunması gereken, düşmanınkilerden ayırdedilen dinî, millî ve mahallî unsurlar da "kültür"ün altına yerleştirilecektir. Uyum (eski tabirle *isti'nas* ve *ülfet*) sağlanacaklar medeniyet hanesinde, mesafe konacaklar kültür kaleminde gözükecek.

Bu kadar kolay ve sade bir ayırımla olabilir mi bu acaba? Mümkün mü? Meselâ şu örnek hadisede kültür mü yoksa medeniyet hanesi mi konuşuyor dersiniz?:

> "[Maarif vekili] Hasan Âli'nin [Gazi Terbiye Resim bölümünde 'Hani sizin çıplak modelleriniz? Nedir bu dilenci kılıklı çocuklar?' şeklindeki] bu tepkisiyle Nazmi Ziya Güran'ın Meşrutiyet'in ilk yıllarında Paris'ten Ruhi Arel'e gönderdiği mektupta yazdıkları arasında ilgi çekici bir benzerlik vardır. Nazmi Ziya, (...) 'Siz daha orada tozlu alçı parçalarının, şalvarlı, yamalı, gömlekli küfecilerin resimlerini yapın; biz burada Venüs gibi kızların hem de çıplak resimlerini yapıyoruz. Siz daha uyuyun bakalım!' diye yazmıştır. Bu mektubu okuyunca çileden çıkan Sanayi-i Nefise [Güzel Sanatlar] Mektebi öğrencileri, mektep müdürü Osman Hamdi Bey'in kapısına dayanır, 'neden Avrupa'da Sanayi-i Nefise mekteplerinde çıplak modelden resimler yapılıyor da bizde yapılmıyor? Abdülhamit devrinde miyiz? Artık memlekete hürriyet geldi!' diyerek hesap sorarlar.
> Bu küçük çaplı isyan ve beklenmedik talep karşısında şaşıran Osman Hamdi Bey, sükûnetini muhafaza ederek, 'Hepsi olacak efendiler' der, 'hepsi olacak, ama zamanla. Bugün Müslüman halk buna ne derece tahammül eder bilinmez. Gün olur kazma kürekle bu halk mektebi başımıza yıkabilir. Paris başka, İstanbul başka! Hepsi olacak, ama bugün değil"[7].

Kültür-medeniyet ayırımının felsefî olarak savunulamaz oluşunun getirdiği ciddi problemler ve naifliğinin ortaya çıkardığı zaafiyetler bir tarafa

7 Malik Aksel'in "Örtülü Heykeller" yazısından nakleden Beşir Ayvazoğlu, *Malik Aksel-Evimizin Ressamı*, İstanbul, Kapı Yay., 2011, s. 54-55.

yakın tarihimizde geçişkenlikleri kolaylaştırıcı ve hem taklit hem de düşmanlık hatlarını koruyucu bir mekanizma olarak fonksiyonel olduğunu görmek gerekecektir. Müslüman kalarak Avrupalılaşmak umdesi hâlâ hükümfermâ...

Avrupa Birliği Düşman Hattında mı?

Necmettin Erbakan'ın 12 Eylül öncesinde öne çıkardığı siyasî sloganlardan biri kalkınma ve ağır sanayi hamlelerine odaklanmıştı; *montaj sanayiine paydos, fabrika yapan fabrika, 100 bin tank* vs. DP, AP gibi milliyetçi, muhafazakâr sağ partilerin de buna benzer sloganları vardı. Aslında bunlar, hissiyat düzeyleri her ne olursa olsun aslında kapitalizm ve Amerikan hattına kaymanın/düşmenin açık işaretleriydi. Hepsi fabrika bacalarıyla minarelerin birlikte yükseleceği bir Türkiye ve şehirler silueti tahayyül ediyor ve çiziyorlardı. Herkesin problemsiz rüyası buydu: Hem kalkınmış (modern, kapitalist) hem değerlerine bağlı, dindar ve modern (seküler dindar) bir Türkiye...

Belli ki hepsi bilim ve teknoloji çerçevesinde medeniyet kavramının altına yerleştirdikleri bu unsurların aslında sömürgeci ve kapitalist, dindışı (laik) bir düşünce dünyasının mahsulleri olduklarını (yeteri kadar) bilmiyor veya önemsemiyorlardı. İkisi arasında ciddi bir boşluk ve zıtlık olabileceği fikrinden çok uzaktılar. Bugün de çok uzaklar...

Meseleyi derinliğine bilmedikleri veya hayatî derecede önemsemedikleri açıktı ama bu yolla dünya sistemine müsbet işaretler fırlatıyor olamazlar mı idi? Ayrıca da düşmanın silahıyla silahlanmak ve "kuvvet" fikri de taklit hattı üzerinden meşru ve muteber hale gelmişti. "Düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın" (Enfal, 8/60) âyetindeki "kuvvet" de çoktan gavurların elindeki kuvvete indirgenmişti. (Burada II. Dünya Savaşı sonrasında ABD politikalarının, kapitalizmin muhafazakârlar, milliyetçiler ve mütedeyyinler dahil Türkiye'yi kolaylıkla hakimiyeti altına alması, dünya sistemine dahil olma politikalarının dün de bugün de onlar eliyle yürütülmekte olması vâkıasını da unutmamak lazım).

Erbakan diğer taraftan RP-Adil Düzen dönemine kadar Ortak Pazar'a (sonra Avrupa Birliği'ne dönüştü) karşı, "Hıristiyan Kulüp" sloganıyla kuvvetli ve toplumsal karşılığı olan sert bir söylem geliştirmiş ve bunun üzerinden hem tarihin derinliklerinden gelen düşman-Avrupa hattını tahkim etmiş hem de kendi hareketini diğer sağ partilerden ciddi biçimde ayrıştırmayı başarmıştı. Erbakan Refah Partisi aşamasında bunları unutmuştu, iktidara geldiği zamanlarda tamamen aklından çıkarmıştı ama kitlesi onu eski Erbakan olarak tanımaya devam ediyordu/ediyor.

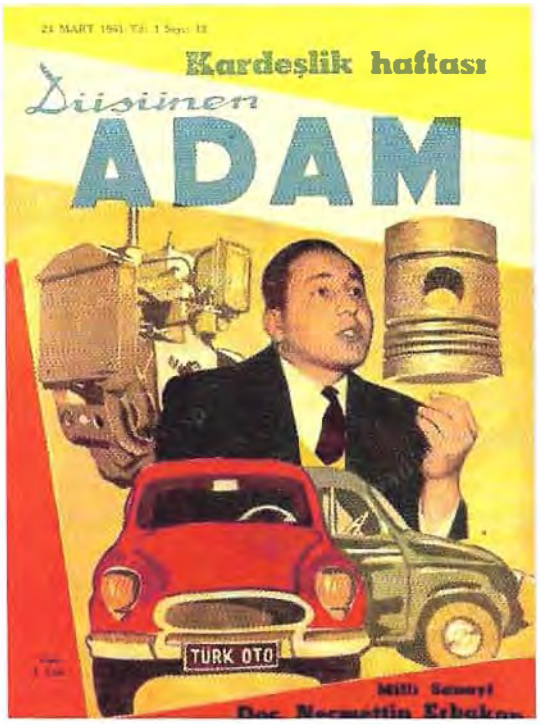

— Bizim için hergün bir nisan'dır ifendim...

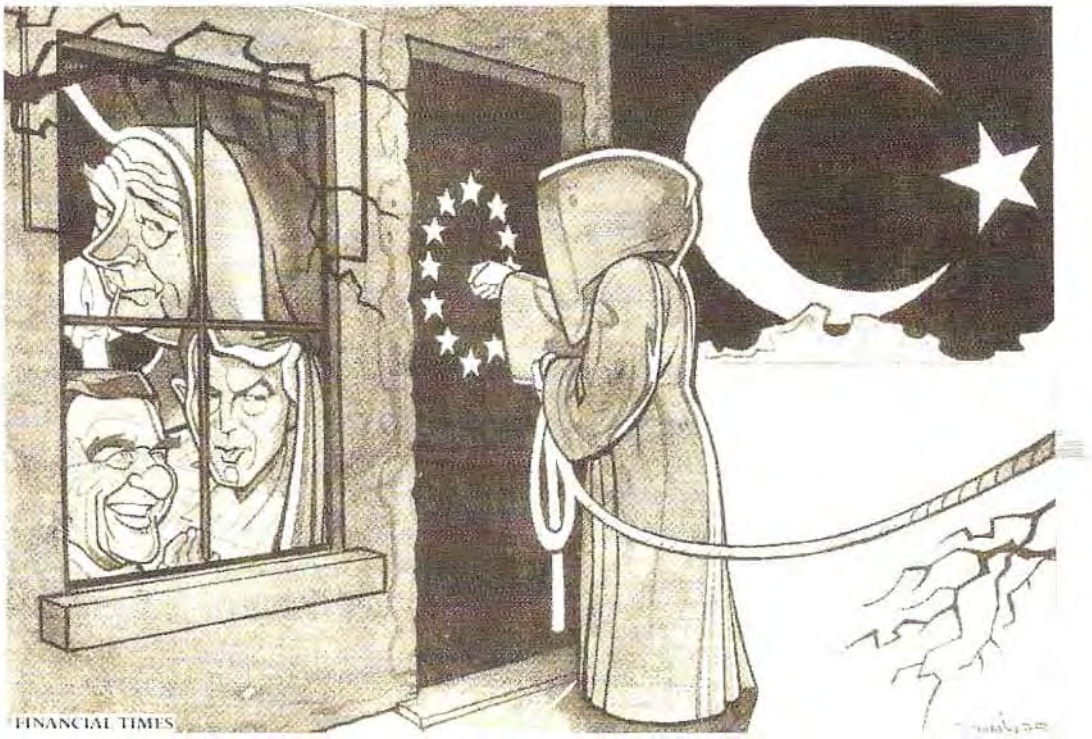

Millîlik ve Avrupalılık Fikirleri Nerede?

Necmettin Erbakan 27 Mayıs darbesinin üzerinden daha bir sene geçmemişken *Düşünen Adam* dergisinin 24 Mart 1961 tarihli 12. sayısının kapağına konuk oluyor. Başlık "Milli Sanayi". Fabrikalar, motorlar, yerli otolar. Kapaktaki otomobilin plakasında "Türk Oto" yazılı.

MC hükümetleri döneminde, Erbakan'ın 1 Nisan şakasında mübalağalı kalkınma hamleleri dosyası var, açıldıkça açılıyor; tank, fabrika, baraj, uçak sanayii, gelişmiş motor kompleksi... Ayakta takunya, kolda abdest havlusu ve tesbih...

Altta yabancı bir karikatür sanatçısının çizimiyle Erdoğan AB kapısını çalıyor, Türkiye'nin yularını bağlayacak. Kapı sıkı sıkıya kapalı, pencereden bakan AB liderleri kapıyı açmayacaklarını ifade eden bir hinlikle gülüyorlar. *Finansial Times*'dan *Radikal*, 3 Mart 2004, s. 8.

Sağ-muhafazakâr-mütedeyyin kesimin, hususen mühendislerin ve iktisatçıların sanayileşme, kalkınma edebiyatları modern dünya, kapitalizm, Avrupa fikri üzerinde yeteri kadar düşünmediklerini açıkça gösteriyor.

İktidarının ilk on yılında AB üyeliği için hevesle kollarını sıvayan AK Parti iktidarı, Avrupa'nın Türkiye'nin adaylığını esas itibariyle İslâm/Müslümanlık/din üzerinden ve yakın-uzak tarihle de ilişkilendirerek tartıştığı gerçeğini tamamen unut(tur)arak "medeniyetler ittifakı" ve "muasır medeniyetler seviyesi" sloganlarını öne çıkarmıştı. Yanında yöresinde bu fikirleri savunan aydınlar da bulmuş, edinmişti. 12 Eylül-Özal döneminden itibaren AB'ye "fetih hareketi" olarak bakmaya başlayan hocalar da vardı[8]. Hiç olmayacak şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri, bazı cemaatlar medeniyetçi, dinler arası diyalogçu ve ittifakçı olmuş, İslâm Felsefesi sahasının adı bilinen hocaları (biri bakan da olmuştu) medeniyet havarisi ve hatibi kesilmişti[9].

Nereden bilmiş, nasıl bu kadar çabuk öğrenmişlerdi?

Halbuki 70 yıl önce Türkiye'nin NATO'ya girmesine muhalefet eden İngiltere Türkiye'nin din ve kültür itibariyle bir Hıristiyan din ve kültür bloğu olan NATO ile imtizaç edemeyeceğini savunmuştu. Aynı mantık ve söylemler AB konusunda daha fazlasıyla ve daha sert ama daha detaylı ve çalışılmış bir şekilde dile getirildi. Yüzlerce makale, onlarca kitap yazıldı. Türkiye'de yazılanlar ve söylenenler ise hamasetten, tarihî tecrübeyi başka/ilgisiz yerde kullanmaktan yahut kendi vatandaşını Avrupa'ya ısındırmak ve ikna etmek için propaganda metinlerinden öteye pek geçmedi, geçemedi. ("Hıristiyan Kulübü" siyasî slogan olarak ve toplumsal karşılıkları itibariyle iyi bir keşif, başarılı bir bayraktı fakat arkası, altı bomboştu. O çevre arkasını, altını doldurmaya hiç teşebbüs etmedi, bilebildiğim kadarıyla içlerinden hiçbir Avrupa fikri veya Avrupa Birliği dünyası mütehassısı çıkmadı).

Türkiye'ye Avrupa yolunda hamilik yapacak olan/yapacağı söylenen Almanya'nın başbakanı Helmut Kohl cenapları ise "bana okulda Türkiye'nin Avrupa['ya dahil] olduğunu öğretmediler" demişti.

Tarihin ve bugünün sorusu değişmedi: Merci-i taklit ve düşman hatları nerede, ne oldu ve Türkiye'yi Avrupa'nın binbir türlü "saldırı"larına karşı kim, hangi entelektüel kapasite ve fiilî donanımla koruyacak?

Ve nasıl?

8 Meselâ bk. Hayrettin Karaman, "Yeni Bir Fetih İmkânı mı?", *Altınoluk*, sayı: 17, Temmuz 1987, s. 23.

9 Bu yazının ilk halini hayli zaman önce yazmıştım. Bu kitap için yeniden gözden geçirip yeni notlar eklediğim zamanlarda (Temmuz 2023) AK Parti iktidarı hayli zamandır unuttuğu Avrupa Birliği sürecini tekrar canlandırmak teşebbüslerine girişmiş gözüyor.

AVRUPALILAR "İSLÂM" DEDİKÇE BİZ NİÇİN "MEDENİYET"TEN DEM VURUYORUZ?

Türkiye'nin Avrupa Birliği (Ortak Pazar) üyeliği niyetleri ve tartışmaları başlayalı beri yani 70 yılı geçkin bir zamandır Avrupa'nın siyasetçileri, akademisyenleri, aydınları, gazetecileri, karikatüristleri, fotoğrafçıları... bu problemi İslâm ve Müslümanlık merkezli, İslâm öncelikli olarak algılıyor, öyle tartışıyor, öyle gösteriyorlar. Onlar için sözkonusu olan şey "Müslüman" yani çağdışı/hasım büyük ve genç nüfuslu bir ülkenin Avrupa Birliği'ne girişinin araştırılması, tartışılması, –satıraralarına, altmetine bakarsanız– âdeta bir belânın mümkünse uzaklaştırılmasıdır. Müzakereler, değerlendirmeler, yazı-çiziler, imalar öncelikli olarak buna göre yapılacak ve kararlar, hükümler bu istikamette verilecektir. Açık veya örtük olarak... Karşı tarafı mahkum etmek ve dönüştürmek için de çok yönlü bir siyasettir bu.

Bu yüzden AB kapısına gelen Türkiye ile ilgili kitaplar, dergiler, bunların kapakları ve görünür yüzleri, araştırmalar, raporlar, gazete yazıları, karikatürler, çizimler... doğrudan İslâmiyeti ve Müslümanlığı, bunlarla eşleştirdikleri Türkleri ve Türklüğü hatırlatan tarihî ve aktüel ögeleri ironik yahut tehditkâr bir eda ile vurgulayıp çağrıştıracak unsurlarla kuruluyor, düzenleniyor:

Cami, minare, başörtüsü-çarşaf, sarık-takke-cüppe-sakal-tesbih-şalvar, kargacık burgacık Arap harfli yazılar, tarikat âyinleri, türbe yeşili, hilâl-ayyıldız, sakallı ve göbekli bir erkeğin arkasında dizili dört kadın, çarşaf-kaleşinkof, sarık-kılıç, Kelime-i Tevhid bayrakları...[1]

Avrupa'da bu bakışaçısının ve resmedilen tabloların hem tarihî-kültürel çerçevede hem de aktüel politika itibariyle anlaşılabilir tarafları var. Her şeyden önce benmerkezci Batılı bir zihin için Türk ile Müslüman arasında bir mesafe ve fark yok. Ne tarihen, ne fiilen. Başka bir şekilde söylersek Haçlı seferlerinden itibaren Avrupa hafızası için kendi karşıtı/rakibi/düşmanı olan İslâmı esas itibariyle Türk, "yenilmez/baş eğmez Türk" temsil etmektedir. Üç-dört asır süren tarihteki bu temsiliyet bugüne de bir şekilde intikal ediyor, kullanılabilir kıstas olarak taşınıyor, çok amaçlı olarak canlı tutuluyor.

İş buralara intikal ettiğinde Osmanlı modernleşmesinin (batılılaşmasının) yahut İslâmla, Müslümanlıkla hayli mesafeli ve problemli Cumhuriyet inkılaplarının Avrupa'ya yönelen, onu benimseyen ve taklit eden taraflarının hiçbir referans değeri, hiçbir anlamı kalmıyor. Onlar da "düşman"

1 Türk basını, Türk üniversiteleri, Türk siyasi eliti, aydınları, karikatür sanatçılarının kahir ekseriyeti çok mu farklı idi diyeceksiniz, biliyorum. Ama dersimiz Avrupa olduğu için dahilî müstemlekecilere (!) burada girmeyelim.

FEBRUARY 28, 2005
TIME
BUSH JOINS THE E.U.
A DEAL WITH IRAQI REBELS?
EUROPE'S IDENTITY CRISIS
Is multiculturalism dead?
Inside the bitter backlash
against Muslim immigrants
A SPECIAL REPORT
www.timeeurope.com AOL Keyword: TIME

İslâm-Türk torbasının, tablosunun içinde, ortasında... Çünkü eski-yeni batılı anlatımda bütün bu süreçler; yani Türkiye'nin "laikleşmesi", devrimleri, demokratik bir yapıya doğru seyretmesi suni olarak benimsenmiş veya zorla yaptırılmış hususlar olarak değerlendiriliyor. Bıraksan yahut bir fırsat ele geçse hemen fanatizme, Batı ve demokrasi karşıtlığına, Hıristiyan-Yahudi husumetine, etnik ayrımcılığa, kâfirlere karşı cihada avdet edecek!...

"Türkler Hariç, Bütün Avrupa Aynı Ailedendir"

Sadece bu da değil, Batının kendi için(de) ağır bedeller mukabilinde elde ettiği kısmi kazanımları addedilebilecek insan hakları, hukuk, eşitlik, demokrasi gibi kavramlar da, söylem olarak bütün evrensellik iddialarına rağmen, "başkaları", hususen Müslümanlar, Müslüman Türkler sözkonusu olduğu zaman işlemiyor, işe yaramıyor.

History of the Norman Conquest'in müellifi İngiliz tarihçi ve politikacı Edward A. Freeman'ın (1823-1892) aktif bir Osmanlı karşıtı olarak XIX. asrın son çeyreğinde açıkça dile getirdiği kanaat (ki onlarca, yüzlerce benzeri bulunabilir) kültürel olarak ve siyaseten bugün için de hükmünü yürütüyor. Zaten bir kanaat olduğu kadar fasılasız takip edilen bir siyaset, hatta bir ahlâk aynı zamanda. 1876-78 Balkan isyanlarına damadı ve talebesiyle birlikte katılıp kışkırtıcılık ve raportörlük yapan Freeman şöyle diyor:

> "Türkler hariç, bütün bir Avrupa aynı ailedendir. Aynı tarih, aynı din ve bu sebeple de aynı medeniyete sahiptir. Türkler ise Muhammedîdir, çok eşli ve köleliğin koruyucusudurlar. Bugün onlar (Türkler, artık) Avrupa'nın Hıristiyan güçlerine karşı koyamazlar. Türklerin kökünü kazımak için bu fırsatın fevt edilmesine izin verilemez; işte bu, Hıristiyanlığın en asil işini (vazifesini) ortaya koyacaktır"[2].

Avrupa kimliği büyük krizde! Sebep İslâm, Müslümanlık, onu temsil eden başörtüsü... Bir rivayete göre dünyanın en çok satan meşhur *Time* dergisi "büyük tehdid"i anlatabilmek için Avrupa'yı temsil eden sanat eserlerinden Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa tablosuna başörtüsü giydirmiş... İç sayfalarda Berlin'de yaşayan ayyıldızlı Türkler... Tarih 28 Şubat 2005. Bir Avrupalı için bundan daha ürkütücü ne olabilir?! Bir de öcü gösterme vazifesini ABD'nin yapması var...

2 Zikreden: Gen. Hussein Tevfik, *A Lecture Giving A Few Facts on Mohammedanism*, Providence Presse Company, 1878, s. 5 (tercümesi için Muharrem Varol'a müteşekkirim).

Tarih, din, medeniyet içiçe, bitişik... Kendisi için de karşıtları için de... Neticede bugünün İslâmı ve Müslümanıyla yani "modern/batılı" Türkle Avrupa, Hıristiyan Avrupalı arasında benzerlik ve yakınlık ilişkisi değil farklılık ve hatta zıtlık, düşmanlık ilişkisi kuruluyor, var olan/tarihten gelen husumet kuvvetlendiriliyor, mesafe açılıyor.

(Açıkça ifade edelim; başta akademisyenler olmak üzere herkesi büyülemiş gibi gözüken "öteki" edebiyatının Yahudi meselesini çözmekten, hadi biraz genişletelim, Avrupa'nın kendi Yahudi-Hıristiyan iç çatışmalarını azaltmaktan, derin yarıklarını tamir etmekten başka felsefî bir kaygısı yahut derinliği olan "evrensel" güçlü bir yönü yok. Ne Avrupa'daki göçmenleri içine alıyor bu şık "öteki" dairesi ne de Türkleri, Müslümanları... Ya Çingeneleri, Moriskoları? Bir Yahudi olarak Levinas'ın "öteki" çerçevesi İsrail sınırlarına ulaştı mı dersiniz, hatta Kudüs Hıristiyanlarına, Habeşistanlı Zenci Yahudilere!?).

Kendi zaviyelerinden hiç de haksız ve mantıksız sayılmazlar! Bu yüzden kendi milletlerini, hafızalarını Türklere-Müslümanlara karşı kolaylıkla ikna edebiliyor, harekete geçirebiliyorlar. Ellerinde yeniden üretici etkin araçlar da var. "Öteki" edebiyatı ile İslâm karşıtlığının aynı dönemde ve yanyana yürü(tül)mesi de bu yüzden mümkün ve kolay oluyor.

Medeniyet Bir "Yumuşatıcı" mı Yoksa Kaçış mı?

Zor hatta imkânsız olan bizimki.

Türkiye ve Türkiye'deki İslâm, tarihi itibariyle (ve bir bakıma) Avrupalı/Akdenizli'dir, hatta tersten Avrupa fikrinin kurucusudur, kurucularından biridir. Buna rağmen kendisine karşı İslâm üzerinden kurulan, İslâm merkezli yürütülen bir siyaset, bir tanımlama, dışlama ve mücadele biçimini anlamaya ve ona cevap vermeye teşebbüs ettiği zaman normal şartlarda ilk hatırlayacağı unsurlar Hıristiyanlık yahut diyar-ı küfr olmalı değil mi? Mütekabiliyet, mümaselet hatta düz mantık bunu gerektirmez mi?

Öyle ise kırmızıya boyalı düşman kuvvetlerin ilk işaretlerini, İslâm merkezli karşı çıkışların ilk belirtilerini görür görmez medeniyet şarkıları söylemeye başlamak, "medeniyetler ittifakı"ndan dem vurmak nereden çıkıyor dersiniz?

Muasır medeniyet seviyesi yahut medeniyetler ittifakı...

İş bu sorulara intikal ettiğinde meseleyi birkaç kademede tartışmak doğru olacak: İslâmın uzaklaştırıcı, dışlayıcı, zorlaştırıcı ve engelleyici bir unsur olarak masaya getirildiği yahut muhataplarınızın kafasında böyle dolaştığı bir ortamda siyasî aktörlerin medeniyet teranesini bir çıkış yolu,

Türkler İçin Batı'daki Müslümanlık Kapakları

Modern Türkiye ile, Türkiye'nin Avrupa Birliği süreciyle şu veya bu düzeyde irtibatlı eserlerin, dergilerin kapaklarında niçin ağırlıklı olarak ekonomik göstergeleri, siyaset sahnelerini, dış politikayı, eğitim düzeylerini... değil de dini unsurları, bu arada camiyi, başörtülü-çarşaflı kadınları, minareyi-ezanı-müezzini, hilâli, tarikat manzaralarını görüyoruz?

Bu hadisenin sade ve doğru açıklamalarından biri Avrupa ve Avrupalı gözünde tarihî bir vakıa olarak Türkiye ile İslâmın aynı şey olduğu gerçeğidir. Anlaşılan o ki batılılaşma ve laiklik istikametinde akan Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet inkılapları bu büyük fotoğrafın değişmesini sağlamada kaydadeğer bir rol üstlenememiş, bir başarı sağlayamamıştır. Öyle mi acaba?

Bununla irtibatlı daha aktüel ve canlı siyasi bir sebep ise İslâm üzerinden Türkiye'nin kenara itilmesi, aşağıya çekilmesi, mahkum edilerek baskı altına alınmasıdır. Peki ama siz hiç Türkiye'de yapılan Avrupa ile ilgili akademik veya fikrî çalışmaların kapağında kilise, katedral, papaz, çan kulesi, manastır, keşiş, başı kapalı-siyah pelerinli (çarşaflı) rahibe, haç fotoğrafı gördünüz mü? Niçin?

Burada gördüğünüz kitap kapakları örnekleri modern Türkiye ile İslâm arasında, belirgin dini unsurlar üzerinden kurulan ilişkiye kuvvetle işaret eden örneklerden sadece birkaçı. Bazan ironik, bazan ciddi, bazan ilgisiz... Ama hepsi fonksiyonel.

Hilâl'in İslâmı temsil ettiğini de unutmayın, bu yüzden bir batılının gözünde Türk bayrağı hemen İslâmı ve Müslümanlığı çağrıştırır, karikatürlerde ve kitap kapaklarındaki hilâl ve bayrak da...

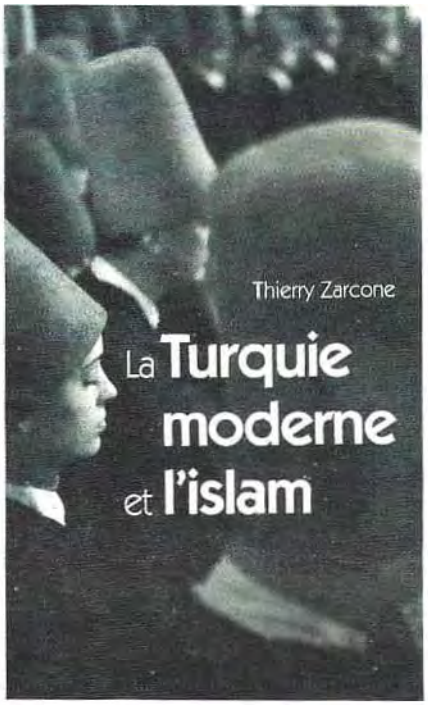

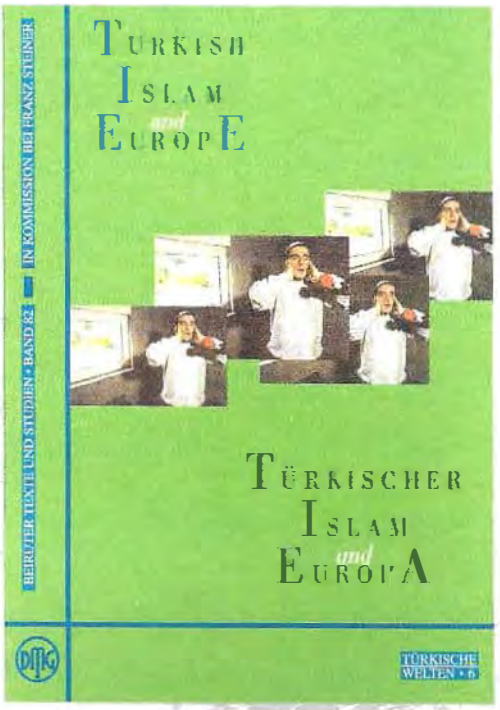

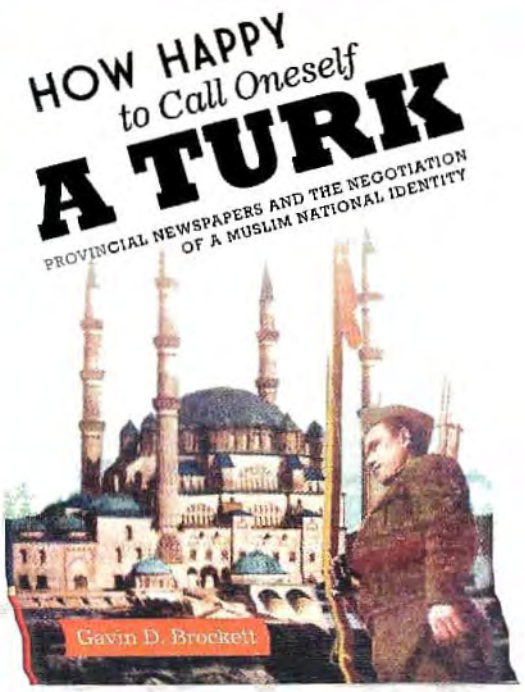

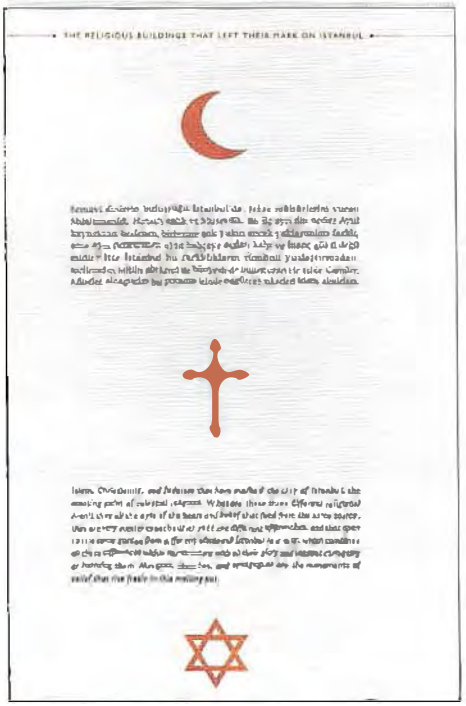

Dillerin Dolaştığı, İfadelerin İyice Muğlaklaştığı Noktalar...

Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa Birliği edebiyatı bambaşka yüzler kazanarak daha da muğlaklaştı; iki yüzlülükten çok yüzlülüğe doğru terfi (!) etti. Nuruosmaniye Camisi'nin minarelerine kadar eşit seviyede yükseltilen Türk bayrağı ve AB flamasının yer aldığı "güzel" fotoğrafı bir Türk sanatçısı değil bir yabancı çekmiş. Ne demek istiyor acaba? Cami ve minare ile Türk bayrağının ve AB flamasının yanyana, içiçe gelmesine iyi gözle mi bakıyor yoksa tedirgin bir eda ile mi?
Aslında siz nasıl bakıyorsunuz diye sormak lazım! Meselâ Akif'in İstiklâl Marşı'ndaki "Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli" mısraını hatırlamak ve başarılı fotoğrafçının bir tür "gözbağıcılık" yaptığını düşünmek ister misiniz?
1453 dergisi ise resmi sayılabilecek bir yayın, İBB Kültür A.Ş. tarafından yayınlanıyordu. İkinci sayısında (Ekim-Aralık 2007) kapağa çıkarılan dosyalardan biri "İstanbul'a Vurulan Dinî Mühürler". Kapakta cami, kilise, sinagog "eşit" seviyede İstanbul siluetini tamamlıyor/tanımlıyor. Hukukî eşitlik mi yoksa kültürel eşitlik mi? İç sayfalarda da hilâl, haç, Süleyman mühründen (Yahudi yıldızından) yapılmış müstakil ve Türkçe-İngilizce metinli bir sayfa var. Burada muhtemelen devrin Fethullah Gülen grubu mensubu olan şirket yöneticisinin hususi bir gayreti de vardı ama çevreden ses çıkaran, amirlerinden dudak büken de olmamıştı.

bir hedef saptırma yahut hedef küçültme olarak kullanmalarında hiçbir mahzur yok, hatta iyi bir argüman olduğu bile söylenebilir. Çünkü bu noktada İslâmla, dinî uyuşmazlıkla ilgili her şey kat etmek istediğiniz yolun engelleri olarak önünüze döşeneceği gibi onun karşıtı veya mukabil cevabı olan Hıristiyanlıktan, Yahudilikten, sömürgeci-yağmacı-gaddar Avrupalıdan (modern Avrupa medeniyetinden) bahsetmek de boğucu ve dar bir köşeye doğru itilmenizi kolaylaştıracaktır.

Bu yüzden küresel güçler tarafından İslâmın, Müslüman ülkelerin açık bir hedef haline getirildiği 1989 tarihinden itibaren, belki Soğuk Savaş sonrasında siyaseten din/İslâm merkezli ifadelerden kaçınmak anlaşılabilir bir şey. Türkiye o tarihten itibaren bunu görmüş ve kendince tedbirler almaya başlamış gözüküyor. Nitekim uluslararası toplantılarda "uygarlıkların uyumu", "medeniyetlerin kaynaşması" ifadelerini ilk kullanan siyasî kişilik AK Parti iktidarının öncesindeki koalisyon hükümetinin Dışişleri bakanı, DSP milletvekili İsmail Cem gözükmektedir.

Fakat bir kademede anlamlı olan bu siyasî manevraya doğru, yerinde ve taşıyıcı bir vasıf, işe yarar bir rol atfedilebilmesi ancak Türk ilim, fikir ve sanat çevrelerinin mütekabil anlama, yorumlama ve cevaplama kademelerini (evet tek kademeyi değil, kademelerini) üst düzeyde ve derinliğine canlı ve devrede tutmasıyla mümkün hale gelebilecektir. Elbette bunların hakiki fonksiyonlar icra etmesiyle de... (İttihad-ı İslâm politikalarını bir üst seviyeye çıkaran ve çeşitlendirip derinleştiren Sultan Abdülhamit'in bu terkibin ve Panislamizm gibi müteradiflerinin –sözlükler dahil– kullanılmasını bir tür yasaklaması örnek olarak verilebilir). Bu da Türkiye'nin kendisini merkeze alarak Avrupa/Batı meselesini Hıristiyanlık-Yahudilik, kapitalizm, sivilizasyon, modernizm (laiklik: dindışılık ve hümanizm) meseleleriyle irtibatlı bir şekilde yeniden ele alması ve tartışmasıyla olacaktır. Herhalde birbirini tamamlayan felsefî, dinî, tarihî ve kültürel veçheleriyle...

Bir müddettir Türk üniversitelerinde Avrupa Tarihi derslerinin okutulmaya başlandığını görüyoruz. İlk bakışta memnuniyet verici, güzel ve faydalı bir teşebbüs. Fakat bilebildiğim kadarıyla okutulan ve tavsiye edilen yabancı dilde veya tercüme metinlerin tamamı Avrupalıların yazdığı metinler. Yani onların Avrupa merkezli olarak dün ve bugün kendilerine, dünyaya ve bize nasıl baktıklarını anlatan eserler. Bizim Avrupa'ya bakışımız ve onu buranın tarihiyle irtibatlı olarak, buranın ihtiyaçları istikametinde değerlendirmelerimiz yok, bunu yapmayı deneyen ders kitabımız yok. Bu haliyle mevcut dersler ne kadar Türkiye'de Avrupa Tarihi okutmak mânasına geliyor acaba, hiç düşündünüz mü? (Daha acı ve vahim bir şey var; yine yakın zamanlarda üniversiteleri-

mizde okutulmaya başlanan Modern Türkiye Tarihi derslerinde tavsiye edilen kitapların da çoğu yabancı müellifler tarafından kaleme alınmış yani kendi merkezleri ve meseleleri etrafında yoğunlaşmış metinlerdir).

Bir ara İstanbul İsveç başkonsolosluğu da yapan Ingmar Karlsson'un Türkçeye *İslam ve Avrupa: İnanç Ayrılığı-Yaşam Birliği* adıyla çevrilen kitabı ayarında, Türkiye merkezli olarak "Hıristiyanlık-Yahudilik ve Avrupa" için bir kitap yazabilecek diplomatımız ve akademisyenimiz var mı, emin değilim[3].

Bir soru daha: Hem kaynakları ve kronolojik/konjonktürel zemini hem de muhteva ve istikameti itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın "muasır medeniyet seviyesi" ile bir müddettir dillendirilen "medeniyetler ittifakı" söylemi ve faaliyeti arasında ne fark var acaba? Kim kimin dilini konuşuyor ve çoğaltıyor?

Medine vesikası, çokhukukluluk, birarada yaşama, dinlerarası diyalog anlatıları nerede? Ya kafa karışıklığı ve bulanıklaşma ile siyasî atraksiyon ve slogan?!...

3 Bu yazının ilk versiyonu yayınlandıktan sonra büyükelçi Gündüz Aktan'ın *Radikal* gazetesinde "Avrupa ve İslâm" meselesi etrafında, yine AB süreciyle irtibatlı birkaç yazısı çıktı. Acaba diplomatlarımızın hiç değilse bir kısmına haksızlık mı yaptım diye kendime sordum. Çünkü esas meseleleri bir şekilde biliyor gibiydi. Meslek hayatında bu bilgi ve yorumları ne kadar, hangi düzeyde ve nasıl kullanmıştı, bu konuda elbette bir bilgi ve fikrim yoktu.

Türkiye Avrupa Nezdinde Laik Bir Ülke Değil mi İdi?

1940'lı yılların ortalarında çokpartili hayata geçiş (yahut yeni uluslararası sisteme katılma) kararlarının hemen akabinde, kenarından köşesinden yeni fikirler dillendirilmeye, farklı uygulamalar yapılmaya başlar başlamaz Anadolu toprakları, Türkiye ve İslâm dünyası üzerine çalışan batılı mütehassısların âdeta yeni bir akınına uğradı. Bir başka kritik geçiş dönemine işaret eden 1920'li yıllardan sonra ilk defa "akınlar" bu yoğunluğa ulaşıyordu dense yeridir.

II. Dünya Savaşı sonrası şartlar çok önemli ve belirleyici, bunda şüphe yok. Dünya ve Ortadoğu yeniden karılıyor, paylaşılıyor. Ayrıca aynı yıl içinde iki "dinî" devlet kurulacak, biri İsrail, diğeri Pakistan. Türkiye'nin yeni uluslararası konumlanışı ile bu iki devlet arasında da ilişkiler var/olacak. Türkiye'ye yönelen "akın"lar bunlarla da alakalı.

Müşahede ve tetkik seferlerine katılanlardan kimi gazeteci, kimi akademisyen, kimi tecrübeli politikacı... Aynı meseleye farklı birikimlere ve önceliklere sahip insanların bakışı ve tesbitleri önemli olacak. Kararlar hepsinin biriktiği havuzlar kullanılarak alınacak, yönlendirmeler ona göre yapılacak. Artık Avrupa devletlerinin akademik çevreleri ve basın mensupları yanında Amerikalılar da etkin ve etkileyici bir unsurdur bu seferlerde. Çünkü II. Dünya Savaşı birçok şeyi değiştirdiği gibi eski merkezleri de yerinden etmiştir. Türkiye'nin dikkatle baktığı ve gözettiği merkezler için de geçerlidir bu durum.

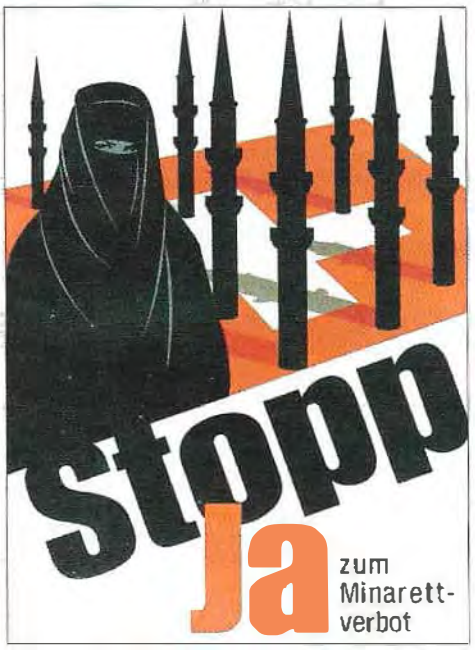

Ders Kitaplarında ve Seçim Afişlerinde Türkleri Cami ve Osmanlı Minaresi Temsil Ediyor...

Avrupalılar tarafından hazırlanmış ders kitaplarında bile Türkleri cami temsil ediyor. 60'lı yılların ikinci yarısında Türkler işçi olarak Almanya'ya gittikten kısa bir zaman sonra Alman yetkililer "biz işçi bekliyorduk ama Türkiye'den insan geldi" cümlesini telaffuz etmişlerdi. Fakat işçi-insanları temsil eden şey "İslâmın şiorları"ndan biri olarak Ezan ve onun mekânı minare, cami.

İtina ile hazırlanmış ders kitaplarında ve basında yer alan cami ve minareler İslâmı mı öne çıkarıyor yoksa bir hafızanın dikkatlerini bir şeye, tehlikeli bir yabancıya yoğunlaştırmak mı istiyor?

Bana sorarsanız birkaç sene öncesinin Almanya'sında, seçim afişlerine yansıyan Müslüman/Türk karşıtlığının minareler ve cami üzerinden yapılması da hiç şaşırtıcı değil. Başka memleketlerde de benzer ve ilâvelî afişler kullanıldı. Muhtemelen çok da oy almış ve takdir toplamıştır. "Medeni" Avrupa böyle bir şey.

Camilerin, minarelerin Osmanlı-Türk camisi ve minaresi hatta İstanbul-Sultan Ahmet Camisi gibi olmasını önemser misiniz? Niçin Kuzey Afrika, Hint, Arap... minaresi değil acaba!?

"Ne önemi var, minarelerin hepsi aynı değil mi?" diyen olursa onu Alfobe'den, isterse Elifbe'den başlatmak yahut defteri kapatmaktan başka yol yok gibi. İsteyen "Je suis Charlie" şarkılarına da katılabilir!? İsteyenler Gilles Kepel'in Fransa'nın banliyölerindeki "tehlikeli" Müslümanları anlattığı kitabının kapağındaki Paris Camisi minaresine de bakabilirler (Paris, Editions du Seuil, 1991).

Not. Bu yazının ilk halini okuyan Ahmet Faruk Çağlar arkadaşım bana şu açıklamayı gönderdi (30 Ocak 2015): "Biz işgücü çağırdık, insanlar geldi" cümlesi İsviçre asıllı edebiyatçı/romancı, yazar Max Frisch'e ait (bk. http://de.wikiquote.org/wiki/Max_Frisch). İlk kez zikredilişi ise 1965'te.

Akademisyenlerin ve gazetecilerin yoğun ve programlı Türkiye seferleri neredeyse aralıksız 10 yıl sürdü. İlk yarısı CHP'nin son iktidar dönemlerinde, ikinci yarısı DP'nin ilk iktidar yıllarında vukubuldu. Gelenlerin yoğunlaştıkları ana sahalardan biri, belki birincisi en geniş mânasıyla din alanı ve bununla irtibatlı olarak "tehlikede" olması muhtemel laiklik konusudur. Hem bilgilerini yenilemeye koyulurlar, değişen ve değişmeyenleri bir daha kontrol ederler hem de yeni siyasî şartlarda hangi alanların, bölgelerin ve grupların canlanacağını, hissiyat, siyasî davranış, toplumsal hareketlilik ve bilgi-eğitim düzeyinde ne türden değişikliklerin olacağını, bütün bu gelişmelerin tehditkârlık kapasitesinin nasıl seyredeceğini... yoklayan sorular üzerine eğilirler.

Yeni sorular da edinirler, yeni sorunlar da çıkarırlar. Bu arada kendi öncelikleri istikametinde Türkiye'yi de bir miktar tanırlar. Sonra ağırbaşlılıkla "Türkiye'de İslâmın durumu, geri dönüşü, yeniden dirilişi/canlanması" gibi parlak ve bir kısmı tahrik edici başlıklar atarak bugünlere kadar intikal edecek tesbit ve tahliller yapar, ihtimalli veya kesin hükümler verir, uyarılmış bölgeler, fikirler hatta saplantılar oluştururlar[4].

1948 yılında Türkiye'ye gelen ve çalışmalarının bazı neticelerini kısa bir zaman sonra *Modern Turkey: Islamic Reformation?* başlıklı bir kitapçık halinde yayınlayan (Montreal, 1951, 41 s.) oryantalist Wilfred Cantwell Smith, gördüklerini ve görüştüğü "birçok ileri gelen Türk aydınları ile yaptığı konuşmalar"da duyduklarını anlayıp kuşatmak için daha fazla mesai sarfedilmesi gerektiğini hemen farketmiş ve muhtemelen bir miktar da şaşırmış olarak metnine, "İslâm dünyasının tek laik ülkesi" gibi beylik ifadelerle değil şu dikkat çekici cümlelerle başlamıştır:

> "Türkiye halkı Müslümandır.
> Bu vâkıa kâfi derecede biliniyor. Fakat bunun pek derin bir mânası olduğu keyfiyeti aynı derecede anlaşılmış değildir. Gerçekte, Türkleri Müslüman olarak anlayışımız, başlıca iki hatanın neticesi olan iki muvaffakiyetsizliğe uğramıştır. Gerek Garp bilginleri gerek diğer İslâm kavimleri bu iki hatadan kurtulamamışlardır. (...) Türklerin yalnız Müslüman kalmakla yetinmeyip yüz yıllardan beri bütün Müslümanların başında geldiklerini, Müslümanlığı başta gelmek üzere yürüten, ona insanlık dünyasında büyüklük ve canlılık sağlayan insanlar olduklarını hesaba katmadık. Dahası var; diğer dinlerde olduğu gibi Müslümanlıkta da modern dünyanın yönelmeğe çalıştığı yeni dinî cereyanda [dinî reform hareketinde] Türklerin gene Müslümanlığın başında geldiğini de anlamamış bulunuyoruz.
> Bu yazının başlıca gayesi, bu ikinci ihtimali yani kısaca İslâm dininde bir Türk [dinî] reformasyonu ihtimalini ortaya koyarak araştırmak olacaktır. Bu işe başlamadan önce, rol oynayan iki yanlış görüşü dikkatle incelememiz

4 Bu metinlerin sadece bir kısmı benim tavsiyemle, maalesef çok vasıflı olmayan seçmeler ve tercümelerle Türkçeye aktarılmıştır: *Türkiye'de İslâm ve Laiklik*, İstanbul, İnsan Yay., 1995. Bir talebe-meslektaşıma bu geniş dosyayı yeniden ele almasını ve tercüme edilecek metinleri artırarak çalışmasını ısrarla tavsiye ettim. Bakalım başarabilecek mi?

70'lerin Türkiyesi Niçin İslâm, Osmanlı/Tarih Üzerinden Anlatılsın?

Türkiye'ye ve İstanbul'a dair batı dillerinde yayınlanan rehber kitapların kapaklarında cami resminin yer almasına alışık sayılırız. Bunun makul, anlaşılabilir bir tarafı da var. Fakat sosyal ilimlerde Türklye'ye dair yazılan ve yayınlanan kitapların, tezlerin kapaklarını büyük ölçüde dini unsurların, bu arada caminin, başörtülü-çarşaflı kadınların, eski harfli yazıların, hat istifferinin, tarikat görüntülerinin doldurmuş olmasını nasıl anlamak doğru olur? Herhalde tesadüfi değil, kolaylıkla geçiştirilebilecek cinsten bir hadise de değil... Claude Duthuit'nin 1969 yılında basılan *Turquie* (Türkiye) kitabının (Paris, Editions Rancontre) ön ve arka kapaklarında yer alan özel hazırlanmış çizimler ve Türkîye'yi "temsil" eden unsurlar (Osmanlı tipi, hat istifleri, minyatürvari kişiler, sakal, fes, çarık, şalvar, zinet taşları, renkler...) XVI., bilemedin XVII. yüzyıldan kalma gibi. Kitabın içinde de özel olarak hazırlanmış, çizilmiş böyle "başarılı" tasarımlar ve çizimler var. Halbuki kitap aktüel Türkiye'yi anlatmak için yazılmış.

Niçin böyle acaba?

Benim sahaflardan oldığım (daha doğrusu talip olunca Gökhan Yörük'ün hediye ettiği) nüsha yazarı tarafından 10 Mayıs 1969 tarihinde CHP milletvekili, Dışişleri ve Milli Savunma bakanlıkları yapmış Hasan Esat Işık'a imzalanmış. İnsan ister istemez Cumhuriyet idaresinin yetiştirdiği Işık'ın bu kitabın kapağına bakınca neler hlssettiğini, kendisini nereye yerleştirdiğini merak ediyor.

gerekir. Kısaca ifade edilirse bunların birincisi, Müslümanlığın kendi 'altın çağı'nı kendi tarihinin başlangıcında geçirdiği, asıl önem taşıyan devresini, bugün için hayli uzak olan bir tarihte [asr-ı saadette], daha doğrusu [Müslüman olan] Türklerin sahneye tam mânasiyle çıkmalarından önce sona erdirmiş olduğu fikri; ikincisi ise bu devrenin sona erişinden sonra Müslümanlığın içine girdiği uyuşukluk devresinden, kendini toparlamaya başladığı 'uyanış' devresini başlatarak tekrar harekete geçtiği XX. yüzyılda Türklerin dininden [Cumhuriyetle birlikte, laiklikle] vazgeçtikleri fikridir (...)"[5].

Smith yazı boyunca bu iki yaygın fikrin ve kanaatin doğru olmadığını, Türkiye'nin hem modern hem de dindar olduğunu/kaldığını dikkatle ve ağırbaşlılıkla anlatmaya çalışıyor, dahası enteresan bir şekilde laik olduğu hususunu hiçbir şekilde öne çıkarmıyor. "Bir kimsenin kendi tarihini [modern] tefsir edişi, açık veya kapalı bir şekilde kendi dinini tefsir edişi ile ilgilidir" cümlesini de bunun böyle olmasının normalliğini anlatmak için kurar. Fakat yine de yokladığı esas mesele dinî reformun Türkiye'deki imkânıdır ve bu konuda iyimserdir. Onun için de Ankara'nın II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda yeni siyasî ve uluslararası yönelişlerine paralel olarak, dinî alanın genişletilip nisbeten rahatlatılmasına dönük kararlarını ve icraatını müsbet karşılar.

Altını çizdiği başka önemli hususlar da var. Ehemmiyetleri sebebiyle birkaçına yer vermek gerekirse;

"(...) Türkler bugün diğer İslâm kavimlerinkinden çok daha büyük ölçüde ciddi tenkidî bir historiyografi meydana getirmektedirler. (Meselâ Türkiye'de çıkarılan *İslâm Ansiklopedisi*). (...) Doğruluğu ne olursa olsun Türklerin İslâm tarihini tefsir edişleri esas itibariyle müdafaacı bir tefsir değildir. Türkler Müslümanlığın gelişimindeki kesin rollerini bilfiil hissediyorlar ve bugünkü Araplar gibi kendilerini ve başkalarını kendi ehemmiyetlerine inandırmağa çalışmıyorlar".

"Türk hükümetinin dine daha geniş ifade sahası vermeğe müsaade eden son hareketlerini komünizme karşı alelade bir müvazene [denge] tesisi veya demogojik rey avcılığı diye küçümsemek, harekette saklı olan kudreti gözden kaçırmak olur".

"İslâm dinini vaktiyle temsil eden din adamları [ulema] siyaseti, hukuku, ictimaî adetleri kontrol etmeğe çalışan bir Müslümanlık gütmüşlerdi. Cumhuriyet hükümeti bu zümreyi baskı altına almakla işleri kendi eline almış oldu, dinin rolünün ne olacağını kendisi tayin etti. Fakat şimdi [İmam Hatip Kursları ve Ankara İlahiyat Fakültesi ile] kendisine tayin edilen sınırlar içinde yeni Müslümanlığı idare edecek olan yeni bir din adamı sınıfı yetiştirecektir".

"Türk aydınları da tamamiyle derunî, şahsi bir dinin temellerini aramaktadırlar".

"Türkler Garba dinî ilham için değil –çünkü onların ilham kaynağı Müslü-

5 W. C. Smith, "Modern Türkiye Dinî Bir Reformu Gidiyor?", AÜ. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. II/1, 1953, s. 7 (Mütercimi kaydedilmeyen tercümenin tamamı 7-20. sayfalar arasında yer almaktadır). *DİA*'daki "Smith" maddesinde kaydedilmeyen İngilizce metnin gözden geçirilmiş hali müellifin 1957 yılında neşredilen meşhur eseri *Islam in Modern History* kitabının aynı başlıklı Türkiye kısmını oluşturacaktır. Bu kitap Fransızcaya da tercüme edilmiştir: *L'Islam Dans la Monde Moderne*, Paris, Payot, 1962.

Time'ın bir Türkiye'si Var, AK Parti'nin Bir Başka Türkiye'si...

23 Temmuz 2007 tarihli *Time* dergisinin kapağında Türkiye'yi başörtüsü temsil ediyor. AK Parti iktidarda. İngiltere'de yayınlanan ve Ağustos 2010 tarihli *The Majalla-The Leading Arab Magazine* dergisinde ise Türkiye'nin "temsilcisi" çarşaf. Fotoğraf 20 Kasım 2006 tarihli ve çarşaflı hanımların omuzlarında Saadet Partisi bayrağı var. Yine AK Parti iktidarda. Batıda(n) görüntü böyle.

Diğer tarafta durum değişiyor, temsilciler de; 14 Şubat 2013'te "muhafazakâr demokrat" AK Parti hükümetinin, Ömer Çelik idaresindeki Kültür ve Turizm Bakanlığı, ABD'nin en prestijli gazetelerinden *NewYork Times* ve *Los Angeles Times*'da yayınlattığı tam sayfa "Sevgililer Günü" ilânı bizi karşılıyor. İki âşık bir gurub vakti İstanbul kubbelerinde (evet cami kubbelerinde) iştihalı bakışlarla poz veriyor... Âdap erkân, hürmet, hassasiyet hak getire.

Rivayetlere göre "ödüllü Türk grafiker Emrah Yücel'in medya şirketi Iconisus'un hazırladığı Sevgililer Günü ilânında Mimar Sinan'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'a aşık olduğu ancak Mihrimah Sultan'ın başka biriyle evlendirildiği dokunaklı aşk hikâyesi bütün dünyaya böyle anlatılıyor[muş]. Hikâyenin sonunda ise ABD'li okurlara 'bir sonraki 14 Şubat'ta, sizi, tarihin en romantik şehri olan İstanbul'a, kendi peri masalınızı yaratmaya davet ediyoruz' mesajı veriliyor"muş.

Cami kubbelerinde gavurlara peri masalı!!!...

AK Parti'nin muhalefette olduğu bir dönemde Kültür Bakanlığı, dünyanın parasını ödeyerek yabancı gazetelerde böyle "yoldan çıkmış" bir ilân verseydi "muhafazakâr" ve eski İslâmcı partinin milletvekilleri, seçmenleri, taraftarları nasıl tepki verirlerdi dersiniz? Şimdi niçin hiç ses çıkarmadılar?

Camiler ve kubbeler çiğnenmesine rağmen...

manlıktır– fakat dinî hayatın tatbik vasıtaları için gözlerini çevirmişlerdir. (...) Biz Türkiye'deki cereyanı Müslümanlığın tarihinde bir gelişme olarak mütalaa etmeğe gayret etmiştik"[6].

Bu dikkatlere, soğukkanlılığa ve sabra sahip olan Smith yazısının sonunda, beklenebileceği üzere esas meselesine/vazifesine döner ve son sözlerini, Türk Luther'i beklemeye vardıracak kadar şöyle tamamlar:

"Mesele esasında şudur: Hıristiyan olmayan bir millet [Türkler] Garp medeniyetinin üyesi olabilir mi? Mesele basit bir mesele değildir; Türkler de bu mesele ile derinden ilgili olduklarını görüyorlar. Meselenin dünya ölçüsünde önemi olmakla beraber yalnız Türkiye'de ciddi olarak düşünülmektedir. (...) Türkler yeni bir dinî görüşü [dinî reformu] anlayacak ve kabul edecek kadar, onu hazırlayacak ve geliştirecek kadar yaratıcıdırlar. Asıl önemli mesele böyle yine bir dinî görüşü meydana getirecek kadar yaratıcı olup olmadıklarıdır".

❁

Yayınlanan bu ve diğer metinlerden açıkça anlıyoruz ki araştırmacıların peşine düştükleri ana meseleler arasında; Türklerle İslâm arasındaki ilişkinin tabiatı, bu tabiatın değişmeye yahut direnmeye ne kadar kapasitesi olduğu, dinî yaşantı, geleneksel dinî törenler, (özellikle yeni veya tamir edilen) camiler, din eğitimi, İmam Hatip Okulları, Diyanet İşleri Başkanlığı, din hizmetlerini yürütenler ve onların vasıfları, tarikatlar-cemaatlar, Alevilik, Ankara İlahiyat Fakültesi, büyük şehirlerde ve taşrada Müslümanlığın devam edegelen canlılığı ve gücü, resmi din görevlileri, medrese ve tekkelerden kalanlar, mütedeyyin kesimlerin mağduriyetleri ve talepleri, onların siyasî katılım durumu ve psikolojisi, hacca gitme oranları, Kur'an Kursları, canlanan-uyarılan yeni dinî neşriyat, muhafazakâr-dindarların çıkardığı dergi ve gazeteler, erkek çocukların sünnet merasimleri, taşrada kız çocukların ilkokula gönderilme oranları, tesettür-peçe-çarşaf, türbe ziyaretleri, adaklar, mevlit, Ramazan ve oruç, cami yaptırma dernekleri, dinî bayramlar, radyoda Kur'an ve Mevlit okunması, imam nikâhı, büyük şehirlerle taşra ve köyler arasında bu başlıklardaki farklar, dindarların Batı/modern dünya ilgisi yahut karşıtlığı... gibi dinle irtibatlı konular bulunmaktadır.

6 Sırasıyla bk. *agm.* s. 8-9. 14. 16. 17. 19.

Türkiye'de dinle irtibatlı olmayan hangi konu var ki?! Ayrıca araştırmacıların hepsi Smith kadar tahlillerinde ağırbaşlı, hükümler verirken itidalli de değil...

"Türkiye'deki Dinî Durum Tamamiyle Hususidir"

Arabaşlığa çıkardığımız (ve ne yazık ki eğitimli Türklerin pek anlamadığı) bu ifade yabancı akademisyen ve gazeteciler tarafından çok tekrarlanan

bir cümle olmakla beraber buradaki hali o yıllarda gelenlerden biri olarak Dankwart A. Rustow'a aittir:

> "Bugün [1955 yılında] Türkiye'de dinin yükselişinden söz edebilmemiz bu terimi nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır. Ben inanıyorum ki herhalde Türkiye'deki mevcut durum tamamen özeldir ve komşu ülkelerdekine hiçbir benzerlik göstermemektedir"[7].

Ne dersiniz; bu tesbit menfi bir duruma mı işaret ediyor yoksa müsbet bir vâkıaya mı?

Gelenler ve yazı yazanlar arasında –konuyla ilgili hemen herkesin hatırlayacağı– meşhur ve mütehassıs isimler, eser ve otorite sahibi "baba" oryantalistler var; Arthur J. Arberry, Uriel Heyd[8], Wilfred Cantwell Smith, Howard A. Reed, Gotthard Jaeschke, Dankwart A. Rustow, John Kingsley Birge, Bernard Lewis... bunlar arasındadır. İsimlerden ve ihtisas sahalarından yola çıkarak işin ciddiyeti ve boyutları hakkında bir fikir edinebiliriz.

Her şeye bakar mütehassıslar, devrin Diyanet İşleri başkanı dahil herkesle, bürokrasiden ve halktan kişilerle, "azınlık" mensuplarıyla, öğrencilerle konuşurlar. Bir kısmı uzaktan gözlem yapar, çoğu kademeli görüşmelerde bulunur, Anadolu'nun içlerine, Alevi köylerine kadar iz sürer, bazıları kitap, dergi ve gazeteler, Meclis zabıtları üzerinden çalışır, şekil, dil ve üslup analizleri yapar, az bir bölümü de bibliyografya, kronoloji gibi teknik hazırlıklarla, altyapı çalışmalarıyla uğraşır[9].

Elbette şu veya bu düzeyde, sert veya gevşek, doğrudan veya dolaylı fakat enteresan bazı yönlendirmeler yapmak, bazı işaretler vermek de isterler. Meselâ Rustow'un 1957'de yayınlanan yazısındaki ifadeler, bugün olup bitenleri anlamaya yarayacak şekilde de okunabilir:

> "[1950 ve 1954 seçimlerinde] partilerin aldıkları oy oranı seçmenin dinî görüşlerinin belirleyicisi olarak kabul edilirse, Türk insanının %50-60'ı ılımlı, %30-40'ı laikçi ve %5'i dinci diyebiliriz. (...) Bu sıralamanın gün geçtikçe değişeceği neredeyse kesindir. Son 10 yılda [1945-1955] (...) laikçiler daha mücadeleci hale geldi. (...)
> Pekçok ılımlı [kişi, yeni] gelişigüzel dinî reformların [iyileştirmelerin] umulmadık dertler getireceği konusunda laikçilerle görüş birliğine vardı: Bugün dinî eğitim, yarın Arap harfleri, peçe ve medreseler, daha sonra hilafet ve birden fazla kadınla evlenme. Hiç değilse şimdilik ılımlılar daha fazla [katı laikliği gevşetme] denemeler[in]e dur demeye karar vermiş görünüyorlar.
> Dinciler büyük çoğunluğa karşı mücadele ediyorlar. Birlik[telik]leri dağıtılmış görünüyor. (...) Sürekli olarak davalarını liberalizm [din ve vicdan özgürlüğü] ve demokrasiye göre ifade etmeyi yeğliyorlar. Artık özgür bir [dinî] eğitimin

7 D. A. Rustow, *Türkiye'de İslâm ve Laiklik*, s. 58.

8 İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü müdürlüğü de yapan Rahmetli Bekir Kütükoğlu hocamız Yahudi asıllı oryantalist ve Türkolog Uriel Heyd'in kendisiyle yaptığı görüşmelerde, İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslâm Enstitülerinin Türkiye'de dinî ilimlerin, ilmiye sınıfının canlanmasında ne türden etkilerde bulunabileceğini hususi olarak ve mükerreren sorduğunu aktarmıştı.

9 Türkiye'de ilk köy alan araştırmalarının bu yıllarda ve Amerika'da sosyoloji eğitimi almış Niyazi Berkes ve Behice Boran, bir sonrasında Şerif Mardin ve Mübeccel Kıray tarafından yapılmış olması da herhalde bununla bir şekilde ilişkilendirilmelidir.

laikliğin bir gereği olduğunu iddia ediyorlar. (...) En azından bugün dinciler, ılımlılar ve laikçiler yüzeysel olarak aynı dili konuşuyorlar"[10].

Yumuşama arttıkça laikçilerin katılaşması ve daha mücadeleci hale gelmesi, aynı süreçte ılımlıların (belki şehirli ve eğitimli modern Müslümanların) giderek laikçilere yaklaşması, dincilerin karşı (rövanşist!) mücadelesi ifadelerine ve tesbitlerine tekrar dikkat çekmek isterim. Sanki bugünleri anlatıyor gibiler değil mi?

H. A. Reed'in başlığı "Çağdaş Türk Müslümanlarının Dinî Hayatı" olan yazısında dikkat çektiği diğer unsurlar da önemli:

"Son dört yıl boyunca edindiğim izlenimlerde yüzlerce [yeni veya tamir edilmiş] çeşme, pekçok sayıda cami ve diğer dinî eserleri gördüm, oysa yirmibeş yıldan uzun bir süredir [tekpartili yıllarda] Anadolu'da eski ya da onarıma muhtaç olmayan hiçbir dinî yapı yoktu"[11].

Cami ile çeşmenin yanyana ve aynı ehemmiyette zikredilmesi ne kadar önemli bir bilseniz! Sizce de öyle mi acaba? Çeşmenin yerine çökük bir kubbe/türbe, bir ziyaretgâh, bir yatır, şifalı bir su, hacı karşılama merasimi, sünnet düğünü... de konsaydı hiç şaşırmazdım.

10 Dankwart A. Rustow, "Türkiye'de İslâm ve Politika 1920-1955", *Türkiye'de İslâm ve Laiklik* içinde, s. 88-89.

11 Reed, *age*, s. 107.

Tehlike "Halk Müslümanlığı"nda mı Yoksa?

Cumhuriyet idaresinin katı laiklik politikalarından, mevzuat ve uygulamalarından çeyrek yüzyıl sonra din/İslâm merkezli olarak bu kadar ciddi bir Avrupaî yoklama ve araştırma niçin olsun? Türkiye Batı medeniyetine geçmemiş, Türk laikliği oturmamış, "irtica"nın başı ezilmemiş mi idi? Hilafet ilga edilmiş, medreseler kapatılmış, tekkelere ve türbelere kilit vurulmuş, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti yürümüş, Türkler harflerini ve dillerini değiştirmiş, "Müslüman Saati" durmuş, takvim peygamber ve din değiştirmiş, dinî vakıflar tarümar edilmiş, yağmalanmış, Diyanet İşleri Başkanlığı fersiz ve yersiz kalmış, din eğitimi ve dinî neşriyat en alt düzeye indirilmiş, Ezan Türkçe okunmuş, İslâma ve Müslümanlığa ait birçok unsur, birçok kişi irtica, mürteci diye aşağılanmış, bastırılmış... iken bu tedirginlik ve acele neyin nesiydi?

Belli ki bu yoğunluğun arkasında ciddi bir tedirginliğin, tahminlerin yürümediği tehditkâr bir belirsizliğin ve istikballe ilgili kontrol mekanizmalarının izleri ve tezahürleri vardı. "Türkiye'deki dinî durum tamamiyle hususidir ve komşu [Müslüman] ülkelerdekine hiçbir benzerlik göstermemektedir" diyen Rustow'un yumuşak, yer yer muğlak bir dille fakat alttan alta uyarıcı ve sert tesbitlerine, işaretlerine, hükümlerine bu gözle bakabiliriz:

"Pek az ülke tüm politik, sosyal ve kültürel hayatında, son 40 yılın Türkiye-

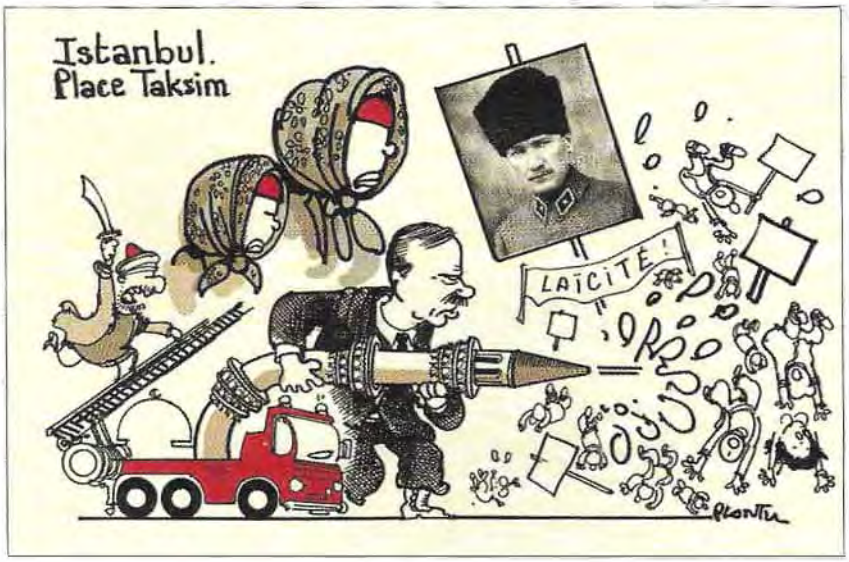

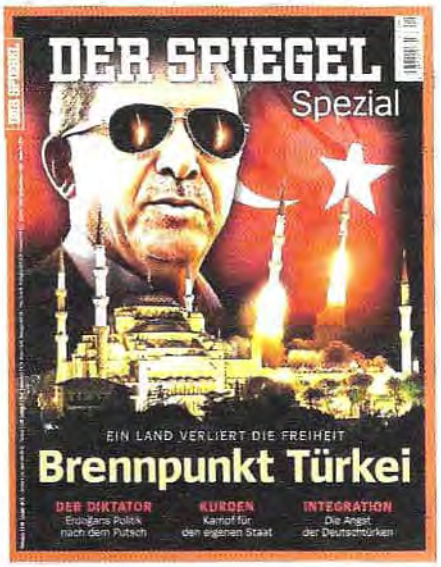

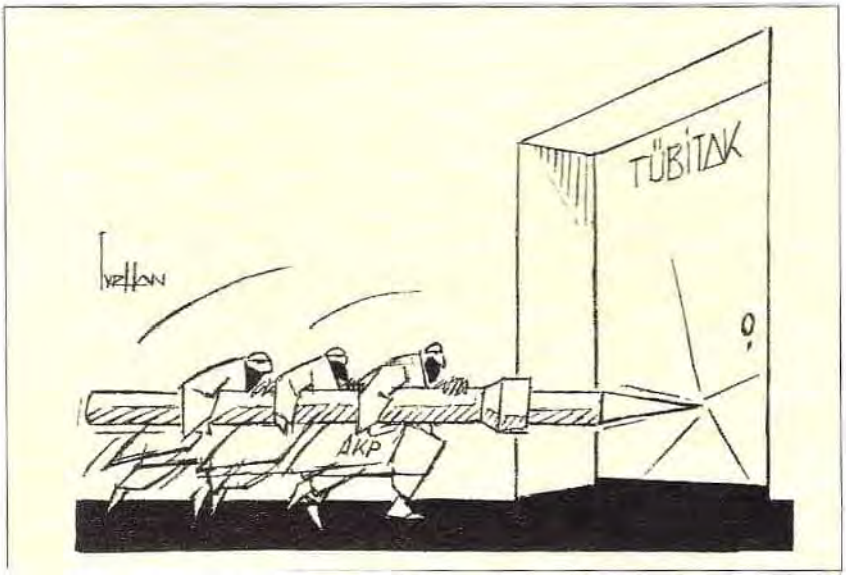

Minare-Cami ile Osmanlı-Türk ve Başörtüsü Bir "Cephe"de, Laiklik, Atatürk ve Bilim Diğer "Cephe"de...

Gezi hadiseleri devam ederken 12 Haziran 2013 tarihli *Le Monde* gazetesinde yer alan üstteki karikatür vurguları itibariyle çok mânidar. Cami itfaiye aracı, aslında toma haline gelmiş. Devrin başbakanı Tayyip Erdoğan biber gazı hortumu haline getirilmiş minareyi (üç şerefeli Osmanlı-Türk minaresini) eline almış, Gezi eylemine katılanlara, ama aslında ellerindeki laiklik (*laïcité*) flamalarına, bu arada Atatürk'e (Atatürk pankartını tutanlara), zımnen medeniyete saldırıyor, öldürücü gaz/zehir püskürtüyor, kurşun sıkıyor. İtfaiye/toma aracının merdivenlerinde elinde pala Osmanlı kıyafetli, sakallı-sarıklı bir mürteci ve başı örtülü kadınlar, kızlar var. Onlar da başbakanın arkasından bağırıyor, "Batı cephesi"ne saldırıyor. *Der Spiegel* dergisinin kapağında minarenin füze oluvermesi de öyle...

Gezi olayları dolayısıyla siyasî merkezin kullandığı dil ve üslup başlıbaşına bir mesele. Fakat Fransız karikatürist, kafasının çalışma biçimi itibariyle "modern" Türk gazetecilere ve çizerlere ne kadar da benziyor değil mi!? Bu "tektipleşme" nasıl sağlandı dersiniz?

Cemal Kafadar'ın bir röportajından öğrendim; *London Times* gazetesinde, Türkiye uzmanı Andrew Mango'nun yanısıra Sean Penn ve David Lynch gibi isimlerin de imzası olan ve Gezi'yi "Mustafa Kemal'in Türkiye'sini yeniden kurmak isteyenlerin hareketi" olarak alkışlayan "evlere şenlik" bir mektup yayınlanmış. Anlaşılan o ki Batı cephesinde değişen bir şey yok.

Ya Doğu cephesinde? TÜBİTAK'taki yapısal değişiklikler ve üst kadrolara yeni atamaların yapılması Turhan Selçuk'un karikatürüne böyle yansıyor: AK Parti'li sakallı-şalvarlı-takkeliler koçbaşı haline getirdikleri tek şerefeli Osmanlı-Türk minaresi ile TÜBİTAK'a, bilimin kapısına/mabedine saldırıyorlar.

Bildik din-bilim çatışması... Yahut din-siyaset, irtica-laiklik ilişkileri...

si'ndeki kadar kapsamlı veya hızlı değişiklikler geçirmiştir. Bu değişiklikler Türk toplumunda dinin yerini oldukça etkilemiştir. İslâmın toplumsal olgular üzerindeki etkisi 1920'li-1930'lu yıllarda süratle azalmış. 40 ve 50'li yıllarda ise sınırlı bir ölçüde restore edilmiştir.

Bununla birlikte bu restorasyonu dinî sebeplere bağlamak yanlış olacaktır. İslâm ilk yıllarındaki ve sonraki öğretilerinin ikisinde de din olduğu kadar devlet olma özelliğini de taşıyordu. Ama belki de TC'nin ilk günlerindeki düşüşü doğaldı ve sonra yeniden ortaya çıkması politik olaylarla yakından bağlantılı olacaktı"[12].

Anahtar cümle "İslâmın din olduğu kadar devlet olma özelliği" olmalı. (Hıristiyanlık ve Yahudilikte din-devlet ilişkilerini görünmez kılmaya dönük de olsa) bu tesbit doğru, Türkiye için belki daha doğru. Önemli olan yabancıların, Avrupalı ve Amerikalıların bunun üzerinden içerde ve dışarda inşa etmeye çalıştıkları hassasiyet ve dikkat noktaları, tehlike bölgeleridir.

Alan araştırmalarında en mahir ve görüşmeler yelpazesi en geniş olan Howard A. Reed'in dikkatleri ve işaretleri de aynı istikamete doğru akıyor; Türkiye laiklik konusunda büyük işler başardı ama Türklerin topraklarında İslâm gören gözler için hâlâ çok canlı ve alttan alta belirleyici (yani tehlikeli):

12 D. A. Rustow. *agm*. s. 57.

13 H. A. Reed. "Çağdaş Türk Müslümanlarının Dinî Hayatı". *Türkiye'de İslâm ve Laiklik* derlemesi içinde, s. 103-05, 116-17.

"Çağdaş Türkiye'deki laikleşmeye rağmen vatandaşlarının büyük çoğunluğu Müslüman olduklarını söylemede coşkun ve gururludurlar. Bugün Müslüman bir Türkün yaşamı, aslında hâlâ doğumdan genellikle ölümün kırkıncı günü anısına okutulan Mevlid'e kadar İslâmî bir yapı dahilinde geçer. (...) Ruhsatsız hocalar ve yaşlı kadınlarca yapılan daha geleneksel İslâmî eğitim 1924'ten beri, şimdi daha popüler ve yaygın olan köylerde yasadışı olarak sürdürüldü. Resmi din derslerinin [şimdi] başlatılması bir bakıma ilmin bu 'gerici', obskürantist [karanlık] biçimiyle rekabet edebilmesi içindi. (...) Fakat [yeni konan resmi din dersleri] hâlâ yasadışı kabul edilen bu [geleneksel din] dersleri[ni] ciddi bir şekilde ve ters yönde etkilemişe benzemiyor".

"(...) Konuksever köylü Türklerle yaşandığı sürece halk-İslâmının onlar üzerinde gösterdiği korkunç etki sürekli görülebilir. (...) Türkiye'de hurafeler ve halk-İslâmı hâlâ etkili (...) hâlâ baskın ve yaygın bir güçtür"[13].

Türkiye'de gündelik hayat doğumdan ölüme, hatta ölümden sonrasına kadar İslâmın etkisi altında ve halk-İslâmının "korkunç etkisi" hâlâ hükümran...

Nasıl buldunuz, heybetli ve mehabetli büyük oryantalistlerin tesbitlerini?

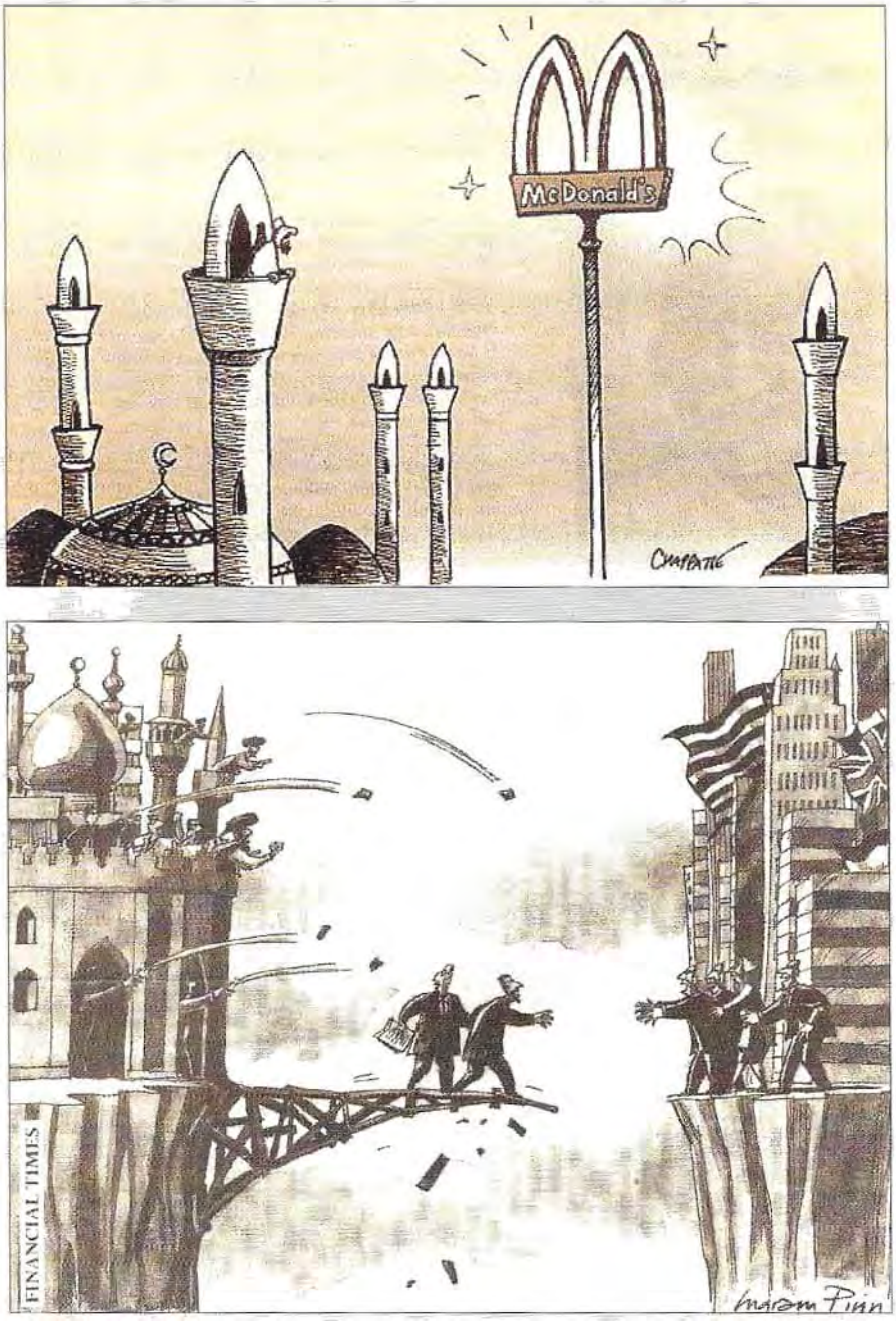

Medeniyetler Köprüsü İnşa Etmek!...

Kapitalizm/Batı yakası para sözkonusu olduğunda din iman tanımıyor, McDonald's ABD'de Müslümanların yoğun olarak bulunduğu Detroit ve Michigan şehirlerinde kâr maksimizasyonu için helal et işine bile el atmış. "Helal et" de "faizsiz banka" gibi alış verişe dayanan bir sektör artık. Karikatürist Patrick Chappatte bu ironiyi güzel anlatıyor. Ingram Pinn'in *Financial Times*'daki karikatürü ise iki tarafın da hevesle kurmak istediği "medeniyetler buluşması" ve "İslâmda reform" müzakerelerini hocaların, dindarların, minare ve camilerin baltaladığını, zar zor inşa edilen köprüleri yıktığını anlatıyor. Onun da sorumlusu Müslümanlar...

Bu konuya Avrupa Birliği literatürü üzerinden devam edebiliriz. Şimdilik birkaç soru soralım: Avrupa ve Amerika üniversitelerine mensup akademisyenler o yıllarda Türkiye'de din meselesi üzerine bir tarafıyla takdire şayan, diğer tarafıyla ürkütücü bu çalışmaları yaparken Türk üniversiteleri ve akademisyenleri, Türk gazetecileri ne yapıyorlardı acaba? Bir şeyler yapıyor idiyseler eğer hem muhteva hem de istikamet itibariyle "gavurların" yaptıklarından ne farkları vardı?

Fark olup olmadığını Reed'in sözlerini takip ederek de konuşabiliriz:

> "[Türkiye'de] resmen tanınmayan İslâm bir nesil için görünürde bastırıldığı halde sonradan niçin ve nasıl bu kadar güçlü olarak kurtulabilmiştir? Sanırım çağdaş Türkiye'de İslâmın süregelen canlılığını sağlayan üç ana etken vardır. Bunlardan ilki Diyanet İşleri Başkanlığı'nca sağlanan devlet desteği, ikincisi köylü nüfusunun çoğunluğunda var olan halk-İslâmı ve son olarak da bugün çok önemli olan [tarikatlar ve] tasavvufî eğilimdir. (...) Şu iyice anlaşılmalıdır ki özellikle şehirlerde İslâmı etkisizleştirme olarak görünen Cumhuriyetin ilk yıllarındaki laikleştirme işlevlerinin çoğu, pekçok geleneksel İslâmî pratiğin ve inançların 1920-30'larda sessiz olarak ve kısıtlı kesimlerde devam ettiği kırsal bölgelerde o kadar etkili olmadı"[14].

Reed 1950'li yıllarda doğru söylüyordu: Cumhuriyet inkılapları köye, köylüye, tehditkâr halk-İslâmına ulaşamamış ve nüfuz edememişti; bu sebeple de Türkiye arzu edilen seviyede laik olamamıştı, (yani Avrupa/modern dünya karşısında bir güç olmaktan çıkmamıştı). Peki hazret 60'lı, 70'li, 80'li yıllarda köylülerin ve halk-İslâmının büyük şehirlere göçtüğü ve oraları kuşattığı fakat inkılapların yine onlara yeteri kadar nüfuz edemediği veya ettiği ama inkılapları da değiştirdiği vâkıalarını görseydi cümlelerine nasıl devam edecekti dersiniz?

14 Reed, *agm*, s. 112.

Halefleri nasıl devam ediyor? Türk üniversitelerinin ve basın-yayın dünyasının, elbette siyasetçilerin taklit yahut karşı-taklit olmayan kendi cümleleri nerede?

❁

Sığınmacı krizine dair Avrupaî bir haberle ve Papa cenaplarının ifadeleriyle bitirelim. Sonra da tekrar kendi halimize ve meselelerimize bakalım:

> "*Papa Avrupa'yı 'Arap İstilası' Konusunda Uyardı.* Papa Françis, Ortadoğu'dan Avrupa'ya olan göçü 'Arap istilası' olarak nitelendirdi. Sığınmacı krizinin 'sosyal bir gerçeklik' olduğunu belirten Papa Françis, 'Günümüzde bir Arap istilasından bahsedebiliriz' dedi.
>
> Avrupa Birliği'nin sığınmacı krizine çözüm bulma tartışmalarına Katoliklerin ruhanî lideri Papa Françis de dahil oldu. Sığınmacı kriziyle ilgili Vatikan yayın organı *L'Osservatore Romano*'ya konuşan Papa Françis, (...) 'Avrupa

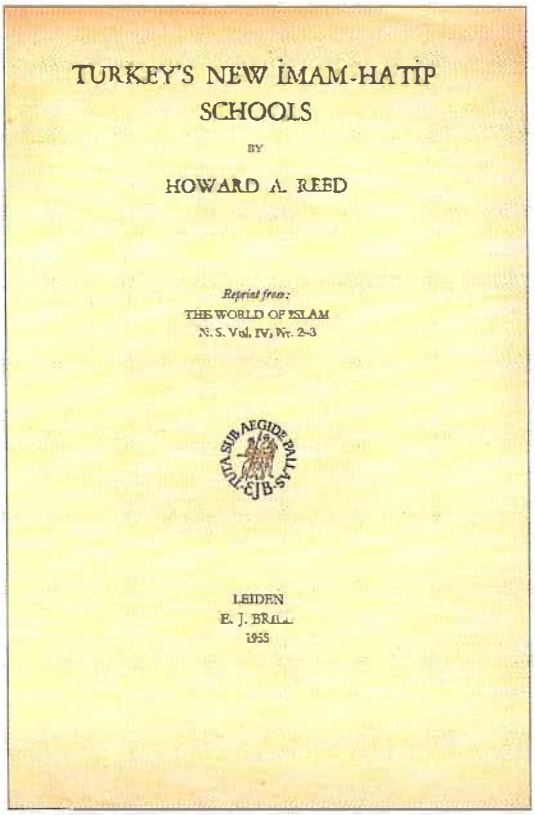
TURKEY'S NEW İMAM-HATİP SCHOOLS

BY

HOWARD A. REED

Reprint from:
THE WORLD OF ISLAM
N. S. Vol. IV, Nr. 2-3

LEIDEN
E. J. BRILL
1955

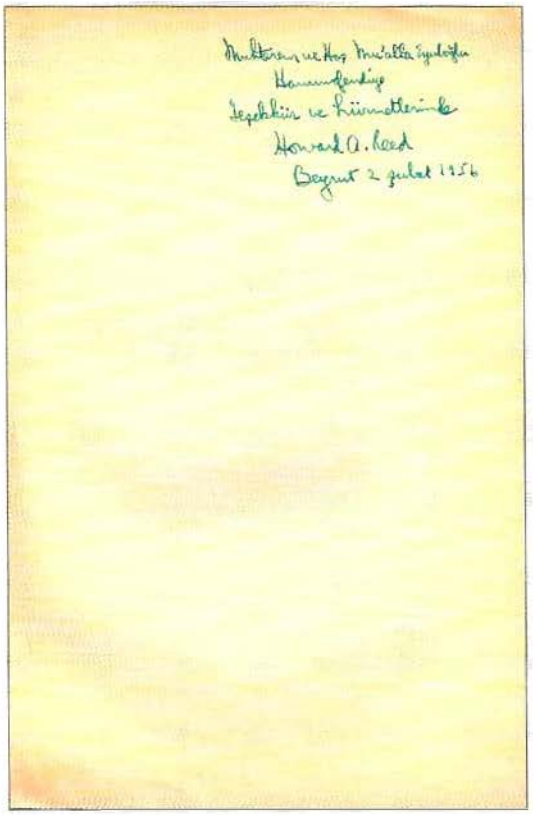
Howard A. Reed
Beyrut 2 şubat 1956

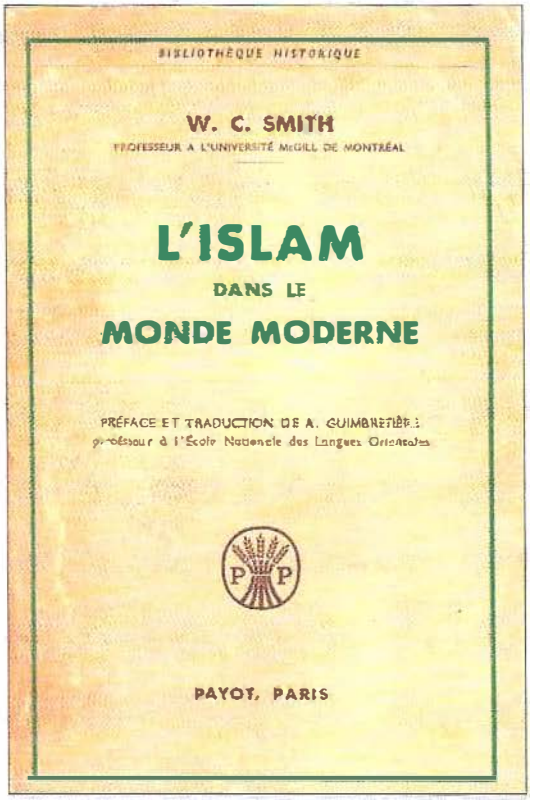
BIBLIOTHÈQUE HISTORIQUE

W. C. SMITH
PROFESSEUR A L'UNIVERSITÉ McGILL DE MONTRÉAL

L'ISLAM
DANS LE
MONDE MODERNE

PRÉFACE ET TRADUCTION DE A. GUIMBRETIÈRE
professeur à l'École Nationale des Langues Orientales

PAYOT, PARIS

Çokpartili Hayat ve Yeni Dinî Gelişmeler...

Çokpartili hayata geçerken tekrar Türkiye'ye gelen ve yeni dinî gelişmeler ve laiklik politikaları üzerinde çalışma yapanlardan biri Howard A. Reed. İmam Hatip Okullarıyla ilgili yazısının ayrıbasımını Beyrut'ta 1956 yılında ve Türkçe ifadelerle Mualla Eyüboğlu'na imzalıyor.

Aynı dönemde Türkiye'de çalışan W. C. Smith'in İngilizcesi 1957 yılında basılan kitabının Fransızca tercümesinin kapağı (1962). İçindeki bölümlerden biri de beklenebileceği üzere Türkiye ile alakalı.

Türk üniversiteleri ve basın irtica edebiyatı ile uğraşırken/uğraştırılırken yabancılar işi ciddiye alıyor ve çalışıyorlar.

İnsan Korkudan Daha Büyük!

Son yıllarda başörtülü kızların ve hanımların üniversitelere, eğitim kurumlarına girmesi, sosyal hayata katılması ana tartışma konularından biri. Savaş alanı bile denebilir.
Çok yönlü bu politikalar hem başörtüsü meselesini katılaştırıyor hem de biçimsizleştiriyor.
Bir de başörtüsü ve tesettür modaları var.
Shepard Fairey tarafından ABD'de hazırlanan bir afiş Amerikan bayrağını başörtüsü yapmış, dudakları rujlu, kaşları alınmış modern bir hanım bütün ciddiyeti ve hıncıyla sesleniyor: "Biz insanlar korkudan daha büyüğüz!". Duyan var mı acaba?

tarihi boyunca kaç tane istilayla karşı karşıya kaldı? Ama her defasında bunun üstesinden gelerek, kültürlerarası alışverişten büyüyerek çıkmayı başardı' dedi. 'İnsanî krizi görmezden gelemeyiz' şeklinde konuşan Papa Françis, Avrupa'nın sığınmacı krizinin üstesinden birlik olarak gelebileceğini söyledi. 'Avrupa ulusal ego, siyasî oyunlar ve küçük hesaplara teslim olmamalı' şeklinde konuşan Papa Françis, 'Pazarlık masasına dönmek çok önemli. Kazanmak için ise bazı küçük şeyleri kaybetmeyi göze almalıyız' dedi. Avrupa ülkelerindeki doğum oranlarına da dikkat çeken Papa Françis, İspanya ve İtalya'da doğum oranının sıfıra yaklaştığını söyledi. Papa Françis, Avrupa'nın bu krizden çıkmasının ancak aileyi ön plana çıkararak mümkün olabileceğini de vurguladı"[15].

15 4 Mart 2016, ntv. com.tr http://www.ntv.com.tr/dunya/papa-avrupayi-arap-istilasi-konusunda-uyardi,uF_CYrcgDUGoJ4d8mdVZPw

Papa cenapları ne kadar insanî ve evrensel, ne kadar siyasetten, dünyevî işlerden uzak ve ne kadar dinî-ahlâkî hat üzerinde konuşuyor değil mi? Sanırsınız ki Salahaddin-i Eyyubî kılıcını çekmiş, ordusuyla Vatikan'a doğru yürüyor...

Aşk olsun diyesi geliyor insanın!...

Ama aile ve nüfus meseleleri mühim... Sığınmacılar ve Türkiye'yi yanlış politikalarla yol geçen hanına çeviren düzensiz göç problemi dolayısıyla da mühim...

"İSLÂM MEDENİYETİ" KİMİN MEDENİYETİ?

Bir şiir paçasıyla başlayalım:

(...)
Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü.
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn-i Sînâ niye yok? Nerde Gazâlî görelim?
Hani Seyyid gibi, Râzî gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız: Bunların âsârından,
Belki on şerhe bakıp, bir kuru ma'nâ çıkaran.
Yedi yüz yıllık eserlerle bu dînin hâlâ,
İhtiyâcâtını kàbil mi telâfî? Aslâ.
(...)

Mehmet Akif merhum "çoktan yürüyen" medrese ile başlamışken (ve örtük olarak yeni bir medrese arayışı içinde iken) niçin bir fakihin, bir hadisçinin, bir müfessirin, bir mutasavvıfın, diyelim ki Ebu Hanife'nin, Buharî'nin, Taberî'nin, İbn Arabî'nin... adını zikretmiyor da İbn Rüşd, İbn Sina, Gazalî, Seyyid Şerif Cürcanî, Fahreddin-i Razî gibi felsefeci ve filozof kelâmcıları öne çıkararak meseleyi anlatmaya çalışıyor?

Medeniyet nerede, ilim-irfan nerede, medrese nerede?!

Bakalım...

İslâmın elbette kendine mahsus bir "medeniyet"i var, bunda şüphe yok. Hem de bütünlüğü olan/bütünlük arayan; ruh-cisim, madde-mâna münasebetleri, merkez-çevre ayarları, dost-düşman çizgileri, insan-insanüstü, insan-insan, insan-varlık-eşya irtibatları, dil-üslup dengeleri iyi ayarlanmış, inceltilmiş ve işlenmiş haliyle var. Merkezinde kelâm/kutsal metin olarak Kur'an-ı Kerim, insan olarak Hz. Peygamber Efendimiz, mekân olarak Mekke ve Medine yer alıyor. Sonra bütün bir İslâm tarihi tecrübesi; büyük medeniyet merkezleri olarak Mısır'a, Mezopotamya'ya, Şam'a, Anadolu'ya, İstanbul'a, İran'a, Turan'a, Hind'e, Avrupa'ya, Afrika'ya uzanan, buraların rengi ve kokusuyla uyum arayan/sağlayan, oralara kendi neşvesini, rengini ve rayihasını zerk eden bir dünya, onun tasavvuru ve hayata, kültüre aksedişi...

İlimler, sanatlar, meslekler, edep, yaşama üslubu, dil, eşyaya tasarruf biçimi, tabiatla, varlıklarla münasebet...

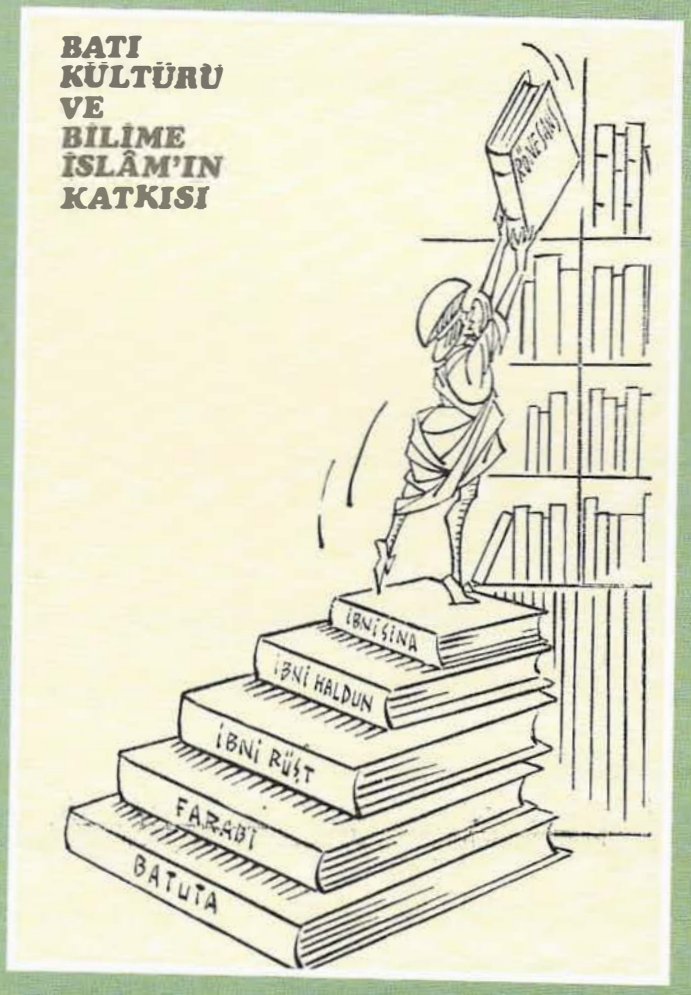
BATI KÜLTÜRÜ VE BİLİME İSLÂM'IN KATKISI
İBNİ SİNA
İBNİ HALDUN
İBNİ RÜŞT
FARABİ
BATUTA

YEDİKITA
AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ
EK
Kartpostallarla Kayıp Suriye Albümü
- BİRGİ'NİN GELİRLERİ HAREMEYN'E GİDERDİ
- DİVAN EDEBİYATI DÜNYANIN EN BÜYÜK EDEBİYATIDIR
Roket
Bir Osmanlı İcadı mı?

İslam tarihinin içine doğru seyre çıkarsak medeniyet karşılığında kullanılan kavramlar olarak, hususen İbn Haldun'da *umran* ve *hadariyet*le, bir ölçüde de *irfan* ve *ünsiyet*le karşılaşacağız. Bunların karşı hattında *bedeviyet*, *vahşet* ve –hem bilgisizlik hem de kabalık/yontulmamışlık mânasına– *cehalet* yer alıyor. Muhtemelen Aristo tercümeleriyle İslâm dünyasına intikal eden ve ahlâk, siyaset ve tarih kitaplarının baş kısımlarında mühim bir unsur olarak yer alan "insanın tab'an medenî oluşu" (*el-İnsanu medeniyyun bi't-tab'*) prensibi var. Beşer birlikte yaşayarak (medeni olarak) insan olur, medeni olmanın sağlanabilmesi için kurallara (şeriata, örf ve adetlere, töreye, kanunlara...) ihtiyaç var, bunun için de bu kuralları kollayacak, icra edecek ilim-irfan sahibi muteber yahut yetkili kişilere, toplum düzenine, nihayet devlete...

Uzun İslâm tarihi içinde teşekkül eden idrak biçimlerini, olup biten açılma ve gelişmeleri, kısmen veya tamamen devam eden kültürel süreçleri şimdilik bir tarafta tutalım. Bugün de biraz hastalıklı olarak veya tamamen hissiyat düzeyinde tedavülde olan "İslâm Medeniyeti" (*Medeniyet-i İslâmiye*) tamlamasının ve muhtevasının modern dönemlerin problemleri ve açılımları arasında, savunma psikolojisi içinde, tabiri caizse iki arada bir derede teşekkül ettiği hususu pek bilinen ve dikkat edilen bir şey değil. Kâlû belâdan beri var zannediliyor, öyle kullanılıyor... Muhafazakâr-mütedeyyin kesimin, siyasetçilerin dilinde çok dolaşan "bizim medeniyetimiz", "kadîm medeniyetimiz" de öyle...

Islahat-modernleşme alanlarının nerede ise bütününü kuşatan/bütünü için kullanılan esrarlı temel kavramlardan birinin "medeniyet" (*civilisation*) olduğuna daha işin başında işaret etmek lazım. Medeniyet modern olanı ifade ediyor bir bakıma. Bu yüzden XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve günümüze kadar intikal eden kültür-medeniyet ayırımını, modern Avrupa algısı ve hissiyatını, "muasır medeniyet seviyesi" söylemini derinliğine kavrayabilmek için, zaman içinde farklılıklar da gösteren "İslâm medeniyeti" kavramsallaştırmasının

←

İslâm medeniyetini bilim ve teknoloji, biraz da felsefe merkezli olarak tanımlamak ve anlamak ilimler kadar tarih anlayışını da etkiliyor, hatta belirliyor. Solda 30 Temmuz 1979 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin İslamiyet Eki'ndeki bir karikatür. Batı dünyası Rönesans kütüphanesini İbn Batuta, Farabî, İbn Rüşd, İbn Haldun, İbn Sina'nın kitapları/ilim basamakları sayesinde kurabiliyor. Rönesans/modern Avrupa İslâm medeniyetinin, bilim ve felsefesinin eseri. Sağda muhafazakâr-mütedeyyin bir çevrenin çıkardığı tarih dergisi benzer bir mantık ve hissiyatla "Osmanlı roketleri"ni kapağa çıkarmış (*Yedikıta*, sayı: 10, Şubat 2016).

tarif ve tasvirlerine, nasıl bir muhteva ile içinin doldurulduğuna dikkatle bakmak gerekecek.

Civilisation Üzerinden Bir İslâm Medeniyeti İnşa Etmek...

Müslüman aydınların yeni bir "İslâm medeniyeti" inşa etme arayışlarının ve gayretlerinin arkasında birden fazla sebebin bulunduğunda şüphe yok. Bunlardan, birdiğerini besleyen ikisi en önemlileri olsa gerektir.

Sebeplerden biri askerî mağlubiyetlerin ardı sıra giderek sahası genişleyecek şekilde Avrupa medeniyetini (kaynaklarda geçtiği şekliyle *meâsir ve mehâsin-i medeniyet*i) taklit etmeyi; biraz yumuşatırsak ondan istifade etmeyi zaruri, mümkün ve meşru kılan bir zihniyet dünyasının şu veya bu ölçüde ortaya çıkmış, giderek kuvvetlenmiş ve mütehakkim hale gelmiş olmasıdır. Sözlüklerden bile bunu takip edebiliriz; "*temeddün*", "*medeniyet*" ve "*medenî*" kelimeleri ile bunların bir nevi muadillerine verilen karşılıklar *ulûm, fünûn, sanayi, terakki, refah, asayiş* gibi o devrin müsbet ve mûnis kelimeleri üzerinden kurulmuş karşılıklardır. (Yeri gelmişken söyleyelim, yeni Müslüman aydınları etkilemekte hayli maharet sahibi olan oryantalist Ernest Renan medeniyeti, Batı Avrupa'da olan ve İslâm dünyasında olmayan medeniyeti; bilim, tenkit ve rasyonalizmle eşit mânada kullanır).

Bir örnek olmak üzere Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'de "temeddün", "medeni", "medeniyet" kelime-kavramlarına verdiği mânalara bakılabilir:

> "*temeddün*: 1. şehrî ve medenî olma, bâdiyede çadır altında yaşamaktan yani bedeviyet halinden vaz geçip bir şehir ve kasabada sakin olma, hadariyet haline geçme, hadarî olma; 2. maarif ve sanâyi ve sâir şu'abât-ı medeniyette ilerileme, terakki etme. [misâller]: Avrupalılar bu son beş altı karnda temeddün etmişlerdir; Caponyalıların birden bire temeddünleri bâ'is-i hayrettir". "*medeniyet*: ulûm ve fünûn ve sanâyi semerâtından bihakkın istifade ile hüsn-i halde ve refah ve asayişte yaşayış, hadariyet, terakki. [misâller]: Medeniyete nâil olan ümem, eski zaman medeniyetleri, Avrupa medeniyeti". "*medenî*: (...) hadarî, hadariyette yaşayan, bedevî veya vahşi olmayıp fünûn ve sanâyiin semerâtından istifade eden, mütemeddin, müterakki (...)".

Bu çizgi takip edildiğinde modern dönemde İslâm medeniyetinin bilim ve teknoloji, onların bir ürünü olarak sanayi-kalkınma, bir ölçüde de felsefe üzerinden tanımlandığı gerçeğiyle karşılaşılacaktır. İslâmî ilimlerin, diyelim ki fıkhın ve tasavvufun, dil ve mantığın, İslâm şehirciliğinin, mahalle ve sokak yapısının, Müslümanların yaşama üslubunun, ahlâk anlayışının, hatta ev ve cami başta olmak üzere mimarinin, hattın, musikinin, minyatürün, çininin... yani gerçekten "İslâm medeniyeti"ni var eden istisnai ve üst seviyedeki unsurların XIX ve XX. yüzyıldaki İslâm

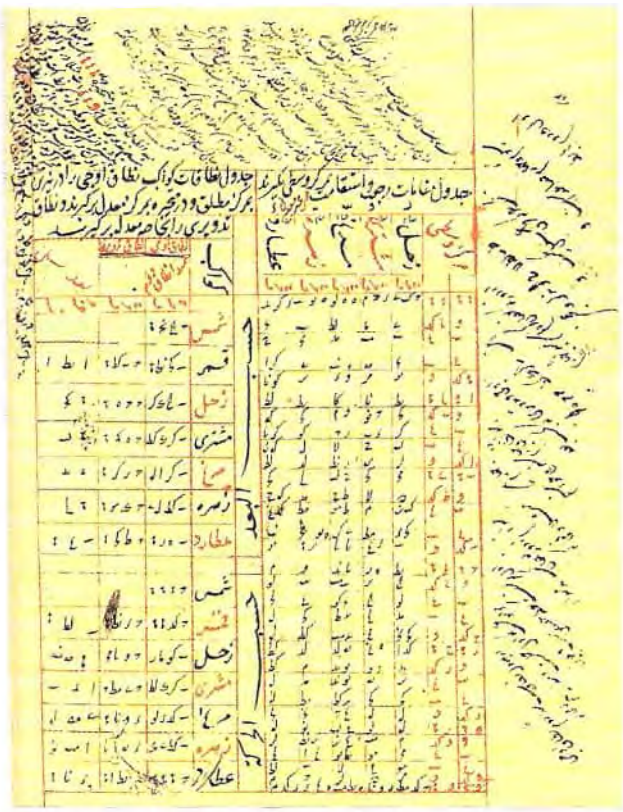

Bilim ve Felsefe Merkezli İslâm Medeniyeti Tasavvuru

İslâm medeniyetinin bilim (fen bilimleri) merkezli anlatımları felsefî olarak ne kadar problemli ve yetersiz olursa olsun pratik olarak büyük bir soruya, şüpheye ve ihtiyaca cevap verdiği tartışma götürmez. Çünkü Avrupa ve Avrupa'nın gelişmişliği ve İslâm dünyasına karşı "üstün" bir konuma yükselmesi ağırlıklı olarak bilim ve teknoloji üzerinden okunduğu için İslâm tarihinin "bilim" vadisindeki başarıları öne çıkarılarak buradan bir savunma hattı inşa edilmeye çalışılmaktadır.

Bir adım ötede psikolojik olarak daha tatmin edici tasvirlerle karşılaşacağız; buna göre Avrupa'nın üzerinde yükseldiği bilim alanları ve değerler İslâm dünyasından, Arapçadan tercüme edilerek aktarılmış, kendilerine mal edilmiştir. Kısaca Avrupa bir bakıma bizim eserimizdir! Bir kitap adı olan ve muhafazakârlar tarafından çok benimsenen *"Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi"* edebiyatı aslında bu mantığa çok denk düşecektir.

Bugün Türkçe internet siteleri üzerinden yapacağınız taramalarda bile karşınıza çıkacak İbn Sina anlatımları ister ilmî isterse popüler düzeyde olsun bu mantığın tam bir yansıması gibidir: Bir örnek vermek gerekirse: "İbn Sina dendiğinde, onun adıyla özdeşleşmiş ve Batı ülkelerinde 16. yüzyılın (...) başlarına kadar okunmuş ve kullanılmış olan *el-Kanun fi't-Tıb* (Tıp Kanunu) adlı eseri akla gelir. (...). İbn Sina, çoğu fizik, astronomi ve felsefeyle ilgili olarak 150 civarında eser yazdı. (...). Bilhassa tıp ilmine dair araştırmaları son derece orijinal ve doğrudur. Bu yüzden doğu ve batı hekimliğine 600 yıl hükmetmiştir. İbn Sina bazı hastalıkların bulaşmasında gözle görünmeyen birtakım yaratıkların etkisi olduğunu yani mikropların varlığını sezmiştir. Mikroskobun henüz bilinmediği bir devirde böyle bir yargıya varmak çok ilginçtir. O çağın Fransa'sının en meşhur tıp fakülteleri olan Montpellier ve Lauvain Üniversiteleri'nin temel kitabı İbn Sina'nın yazdığı *el-Kanun fi't-Tıb* oldu. Durum XVII. yüzyılın ortalarına kadar böyle devam etti ve İbn Sina, 700 yıl Avrupa'nın tıp hocası oldu. Altı yüzyıl önce Paris Tıp Fakültesi'nin kütüphanesinde bulunan 9 ana kitabın en başında İbn Sina'nın *Kanun*'u yer almıştır. Bugün hâlâ Paris Üniversitesi'nin tıp fakültesi öğrencileri St. Germain Bulvarı yanındaki büyük konferans salonunda toplandıklarında iki kişinin duvara asılı büyük boy portresiyle karşılaşırlar. Bu iki portre, İbn Sina ve er-Razi'ye aittir (...)".

Üstte Farsça bir yazmada İbn Sina çizimi ve Uluğ Bey'in Zicler Kitabı'ndan bir sahife.

medeniyeti tarif ve tasvirleri içinde etkin, belirleyici ve üstün bir yer tutmadığı görülecektir. (Bugün de büyük ölçüde böyledir).

Belli ki modern Batı tipi bir medeniyet tasavvur edilmektedir veya böyle bir inşa üzerinden Batı medeniyetinin hakim etkisi kırılmaya, İslâma/Müslümanlara yönelen tehditkâr saldırıları püskürtülmeye, zayıflatılmaya çalışılmaktadır.

Bir tarafıyla yabana atılmayacak bir çaba, bir siyaset...

Yeni bir İslâm medeniyeti fikri ve yapısı inşa etme arayışlarının ikinci mühim sebebi, "İslâm mâni-i terakkidir" sloganı eşliğinde tek medeniyet olduğunu ısrarla vurgulayan hatta bunu Doğu ve İslâm dünyasına karşı siyasî ve psikolojik bir "slogan-silah" olarak kullanan, kendi dışındakini gayrımedeni/barbar ve dahası dininden-kültüründen vaz geçmedikçe medenileşemeyecek kabul eden Batı dünyasına İslâm üzerinden bir cevap vermek, böylece bir şekilde tehdidi-saldırıyı göğüslemek, hatta meydan okumak gayreti olarak hulasa edilebilir. Buna göre İslâm medeniyeti inşasıyla tek medeniyet fikri parçalanacak, bu yolla İslâm Batının karşısında tarihte olduğu gibi ikinci bir varlık/medeniyet alanı olarak durmaya devam edecektir. Ayrıca İslâm medeniyeti modern "batı medeniyeti" standartları üzerinden kurularak İslâmın akla, bilime, ilerlemeye karşı olmadığı isbat edilecektir: "İslâm mâni-i terakki değil hâmi-i terakkidir".

1 "Bediuzzaman-ı Kürdî'nin Fihriste-i Makâsıdı". *Volkan*, nu. 83, s. 3 (2 Rebiulevvel 1327/11 Mart 1325/24 Mart 1909). "Medeniyet-i hakikiye medeniyet-i İslâmiyeden ibarettir" ifadeleri için bk. Hafız Mehmed Sadık, *Mevâiz-i Diniye*, İzmir, Mizanu'l-Hukuk Matbaası, 1328, I, 23.

"Müminin Yitiği" Nedir ve Nerededir?...

Müslüman aydınların, âlim ve şeyhlerin kafalarında ve metinlerinde işleyen medeniyet tasavvuru ve mantığını biraz daha açmak gerekirse:

a) Bir hadis-i şerifte de belirtildiği üzere "Hikmet müminin yitik malıdır", onu nerede bulursa "kendi malı" olarak telakki edip alabilir/almalıdır. Kaynaklarda ve klasik İslâm kültüründe çok farklı ve kademeli anlamları olan hikmetin, bu yeni metinlerde modern Avrupa medeniyetine vücut veren bilim-teknoloji istikametinde kullanıldığı, bir başka deyişle aşağıya çekildiği, en azından dar bir alana hapsedildiği, araçsallaştırıldığı veya aşırı yorumlara tabi tutulduğu hesaba katılmalıdır. Belki de klasik dönemde hikmetin felsefe ve temel bilimler karşılığında kullanılmış olması yeni yorumların işini kolaylaştırmıştır.

Yeni medeniyet müdafaası metinlerinde İslâmiyetin ayrıca ilke düzeyinde bütün iyilik ve güzellikleri (*hayır* ve *mehâsin*i) ihtiva ettiği, fiilen veya bilkuvve içinde barındırdığı da vurgulanacaktır. Bediuzzaman'ın ifadeleriyle söylersek "Hiçbir hakiki mehâsin-i medeniyet yoktur ki İslâmiyet sarahaten veya zımnen veya iznen onu veya daha ahsenini [iyisini] mütekeffil olmasın"[1].

Bu mantıkla "hikmet"in sınırları içine çekilen ve İslâm mirası ile dinî-felsefî farklılıklarından ziyade benzerlikleri öne çıkarılan modern Batı medeniyeti, bilimi, teknolojisi, kurumları... itibariyle Müslümanlar için meşru hatta nerede ise kendilerine ait bir alan, "kaybettiği kendi malı" haline ge(tiri)lmektedir.

Müdafaa siyaseti ve yeni çözümler bulma arayışı itibariyle yabana atılamayacak bu mantık ve ifadelerde birçok problem ve hatta sapma var.

b) Avrupa'da ortaya çıkan ve medeniyeti inşa eden düşünceler, arayışlar, keşifler, mevzuat ve kurumlar... doğrudan ve kaynak itibariyle onlara ait değil, İslâm dünyasından farklı zamanlarda ve değişik yollarla Batıya intikal etmiş şeylerdir. Aslı itibariyle "biz"e ait olan ilmî, siyasî, medenî hususların, düşünce ve kurumların, belki zihniyetin şimdi Batıda tezahür etmesi, revaç bulması bizimle onlar arasında bir mesafenin oluşmasına, modern Batı medeniyetinin yabancı/gavur kabul edilmesine kaynaklık edemez, etmemelidir.

Dinî-sembolik ifadelerle söylersek bugünkü Avrupa medeniyetinin unsurları "küfr"ün kaynaklık ettiği şeyler olmadıkları için gayrımeşru değillerdir. Bu vadide Nakşî şeyhi Erbilli Esad Efendi'ye ait, "milel-i mezkürenin haiz oldukları mükemmeliyet-i fenniye ve tahsil eyledikleri mezayât-ı maddiyelerinin üssü'l-esası yine o avârif-i Muhammediyeden me'hûz ve şeriat-ı İslâmiyeyi teşkil eden maarif-i mükemmele-i ma'kûleden muktebes"tir [Avrupa milletlerinin sahip oldukları modern bilimlere dair mükemmel seviye ve elde ettikleri maddî meziyetlerinin aslı esası Hz. Muhammed'in getirdiği irfan kaynaklarından alınma ve İslâm şeriatının vücut verdiği mükemmel ve makul/aklî bilgilerinden/ilimlerden iktibas edilmiştir][2] gibi çokça örnek metin bulabiliriz.

Modern bilimlere ilgi duyan Ali Suavi'nin 1870 yılında veya İslâm felsefesi ve İbn Sina hakkında çalışmaları olan M. Şemsettin Günaltay'ın 1912'de yazdıkları bunlardan sadece iki örnektir:

> "(...) Türklerden bir İbn Sina yetişti ki Yunanlılar Bukrat [Hipokrat] ve Aristo ile fahrederler [övünürler]; biri tabip değeri hakîm [filozof] idi, bizim İbn Sina hem tabip hem hakîmdi. İslâm uleması beyninde [arasında] Şeyh ve onun *Kanun*'u Avrupa'da esasü't-talim [tıp tahsilinin ana kaynağı] vasfını kazandı"[3].
>
> "Avrupa efkâr-ı umumiyesi garip ve asılsız hurafeler altında ezilirken, Şark, İbn Sina gibi dahiler sayesinde nur-ı hakikate doğru koşuyor, gencine-i tabiatın serâirini [tabiat hazinelerinin sırlarını] birer birer açmağa çalışıyordu. Esasen fünûn-ı İslâmiyenin hüzemât-ı nuranîsidir [İslâm b/ilimlerinin nurlu hüzmeleridir] ki Avrupa'yı dâiren mâ-dâr istilâ eden sehâib-i cehaleti [çepeçevre

2 Şeyh Esad [Erbilî], "Makale-i mahsusa", *Beyanu'l-Hak*, I/19, s. 419 (16 Muharrem 1327/26 Kânun-i sâni 1324). Makalenin devamında şu ifadeler de yer almaktadır: "Şeref-i imandan başka [Avrupa'nın] ne kadar malumat-ı hamîde ve muamelat-ı pesendîdeleri var ise cümlesi tercümeler vasıtasıyla âsâr-ı nefisemizden, kütüb-i mukaddesemizden iktibas olunmuştur".

3 *Ulûm*'dan aktaran Süheyl Ünver, "İbni Sina-Ali Suavi'ye göre", *Türk Tıb Tarihi Arkivi*, II/5, 1937, s. 116.

kuşatan cehalet bulutlarını] dağıtarak fikirlerde bir intibah-ı hakikat-cûyâne [hakikat peşinde koşan bir uyanış] uyandırmış ve Avrupalılara vâsi' bir ufk-ı faaliyet küşad eylemiştir [geniş bir çalışma ufku açmıştır]"[4].

Bu çizgiyi ve mantığı Mustafa Kemal Paşa'ya, oradan bugüne kadar rahatlıkla uzatabiliriz. Paşa 1923 yılı Mart ayında yaptığı Konya ziyaretinde Darü'l-Hilafe Medresesi'ni de ziyaret etmiş ve medreselerin mevcut durumu hakkında çok müsbet şeyler söyledikten sonra muhtaç olduğumuz İslâmî ilimleri ve yeniden neşvünema bulacak İslâm medeniyetini felsefe ve modern bilimler üzerinden, "moda olan" İbn Sina ve İbn Rüşd gibi filozoflarla anlatmaya geçecektir:

"(...) Memnuniyetle görüyorum ki tedris ve tederrüs [eğitim-öğretim] cidden hakikat-i diniye dairesindedir. İnşallah memleketimizi, milletimizi ihya edecek asrî [modern] ve hakiki ulema faziletkâr müderrislerimiz sayesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakiki ulemamızın mevkii yüksektir. Ulemamızın ve erbab-ı ilm u irfanımızın himmeti ve irşadlarıyla inşallah İbn Rüşd'ler, İbn Sina'lar, Farabî'ler, İmamı Gazalî'ler milletimizin içinden çıkarak bu asrın tekâmülâtıyla mücehhez olarak ihya-yı hakikat-ı diniye eyleyeceklerdir. (...) Meşhûdâtımdan âtiyen memleket için memnunum"[5].

Aktüel olarak da var olan bir meseleyi açıklamak ve anlamak için tafsil ettiğimiz bu iki maddede dile getirilen fikir ve yaklaşımlarda doğrular elbette vardır. Problem bu söylemin zemininde ve mantığında...

Sorular şunlar: Yakın zamanların ürünü olan "İslâm medeniyeti" tasavvuru ile İslâmın kendi "medeniyet"i arasında farklılık ilişkisi mi benzerlik ilişkisi mi önde gidiyor? Nasıl ve niçin? Ve her halükârda ikisi arasındaki mesafe nasıl kapanacak? İslâm medeniyeti dediğimiz mantık ve kurgu itibariyle biraz modern Avrupa medeniyeti mi demek acaba? Öyle ise eğer ne ile ve kiminle övünüyoruz?

Bu sorulardan kaçarak "medeniyet" yolunda devam etmek ancak laf ve hissiyat düzeyinde mümkün olabilir. Ya yeni bir medeniyet inşası?!

❁

Bitirirken de şiir konuşsun isterseniz. Türkçülük-Turancılık fikriyatının şair mimarlarından Mehmet Emin Yurdakul'un "Ey Türk Uyan" başlıklı uzun şiirinden bir parça aktaralım ve Müslüman-Türk medeniyetinin hangi unsurlar üzerinden ve nasıl kurulduğuna bakalım.

Ve niçin böyle kurulduğuna...:

4 M. Şemseddin, "İslâmda Fen Ve Felsefe" diziyazısının "İbn Sina" kısmı, *Sırat-ı Müstakim*, VII/167, s. 170 (25 Zilkade 1329/3 T. sâni 1327).

5 "Büyük Gazi Konya Daru'l-Hilafe'sinde", *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Mart 1339/1923, s. 4. Ayrıca bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4. bs., Ankara, TTK Yay., 1989, II, 159.

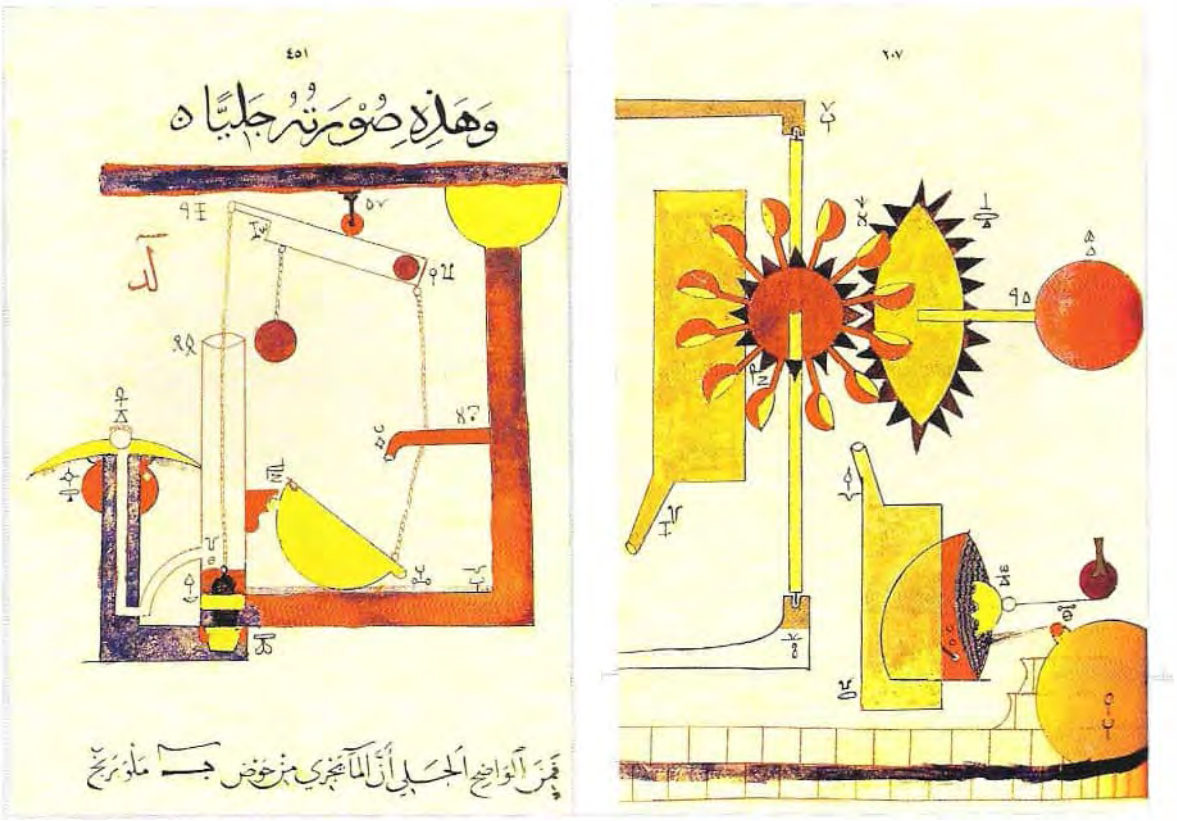

El-Cezzerî "Teknoloji" mi Üretmişti?..

Yakın zamanlarda Ebü'l-İz el-Cezerî'nin (öl. 1206) mekanik çizimleri İslâm medeniyeti mefhumunu teknoloji üzerinden okumanın en yaygın örneklerinden biridir. Buna göre sibernetiğin ve robot teknolojisinin babası olan el-Cezerî "çağımızdan yüzlerce yıl önce keskin zekâsı ile elektrik kullanmadan sadece su ve mekanik parçalarla çalışan makinalar yapmış ve günlük hayata geçirmiş olağanüstü bir bilim insanıdır". Ayrıca da Cizrelidir yani bizden biri.
Fakat diyor yorumcu; "bu kitabın üç nüshası kütüphanelerimizde 800 yıl durur ama bir kişi çıkıp uygulayıp teknoloji çağına hem bizim hem dünyanın belki 500 yıl önce girmesini sağlayamaz. Geç de olsa Avrupalılar tarafından yine de bizden önce keşfedilir. Otomatik makinalar tarihinde 'çağın doruğuna erişmiş büyük mühendis İbni Rezzaz Cesari' adıyla saygıyla anılır".
Kaybettiğimiz ve elde etmemiz gereken öncelikli olarak bilim ve teknolojidir çünkü Batıyı Batı yapan, bizim başımıza da musallat kılan bunlardır.
Kültür Bakanlığı'nın (veya hazırlayanın) bu kitabı basarken koyduğu ad sözkonusu etmeye çalıştığımız okuma ve anlama biçiminin tam bir ifadesi gibidir: *Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap* (Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1990). Halbuki kitabın adı kendi dönemine göre hiçbir "olağanüstü"lük taşımaz: *el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amelî'n-Nâfi fî Sınâ'ati'l-Hiyel*.
Üstte bu meşhur kitapta yer alan iki mekanik çizim görülüyor.

(…)
Tahtlar yıktın; lâkin sen mihraplara kol gerdin;
Taçlar aldın; lâkin sen milletlere hak verdin.
Sen de kanlı meydanda
Bir yakıcı ateştin;
Lâkin başka zamanda
Isıtıcı güneştin;
Toprağında ne zâlim engizisyon pençesi,
Ne de kanlı, matemli Saint Barthélemy gecesi!..

Senin rüyan yalnız mülk fetheylemek değildi;
Sana ilmin, hikmetin...
Sana aklın, mantıkın… Sana şiirin, sanatın
Bütün mağrur surları, takları da eğildi.
Senin her bir kervanın İsfahan'dan, Pekin'den
İncilerden değerli metâları taşırdı;
Korkunç Gobi çölünden, İskender'in seddinden
Fikri, dini, her şeyi senin gücün aşırdı.

Sen dünyaya inkılap tohumları serpendin;
Terakkînin çiftçisi, hasatçısı hep sendin
Senin büyük Fârâbî'n,
İbn Sînâ'n, Mevlânâ'n,
Zemahşerî'n, Buhârî'n,
Daha birçok ulemân
Taassuba, vahşete, cehle yumruk urdular;
Muhammed'in yurdunda medeniyet kurdular.

Sen idin ki Şark'ta bir Türk dünyası yarattın;
Onu altun kubbeler
Gök-çinili mihrablar, işlemeli türbeler,
Medreseler, çeşmeler, köprülerle donattın.
Senin yalnız Orhun'un, Semerkand'ın, Turfan'ın
Nasıl büyük bir millet olduğunu anlatır;
Bu illerin her taşı, her duvarı Turan'ın
Yaşadığı şerefli asırları parlatır.

Gösterir ki medeni olmadığın yalandır;
Sana yalnız, "Demir el" denilmesi bühtandır.
Pençen gibi kafan da
İlinkinden üstündür;
Aşkın kadar zekân da
Medeniyet içindir.
Sen doğmamış olsaydın, dünya geri kalırdı;
Gökkubbenin altında her yeri yas alırdı.
(…)[6].

6 Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri 1-Şiirler*, Ankara, TTK, 1969, s. 130.
İslâm medeniyeti tasvirlerinde İslâm felsefesi ve İbn Sina'nın öne çıkması konusunda bk. İ. Kara, "Modernleşme Dönemi İbn Sina Tasavvurlarına Dair Birkaç Not", *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak* içinde, İstanbul, Dergâh Yay., 2027, s. 307-13.

NİÇİN TÜRKÇE BİLE ÖĞRETEMEYEN BİR EĞİTİM SİSTEMİ? MAARİF ORDUSU NEREDE? YA ÜNİVERSİTE?! YA "DİN EĞİTİMİ"!?

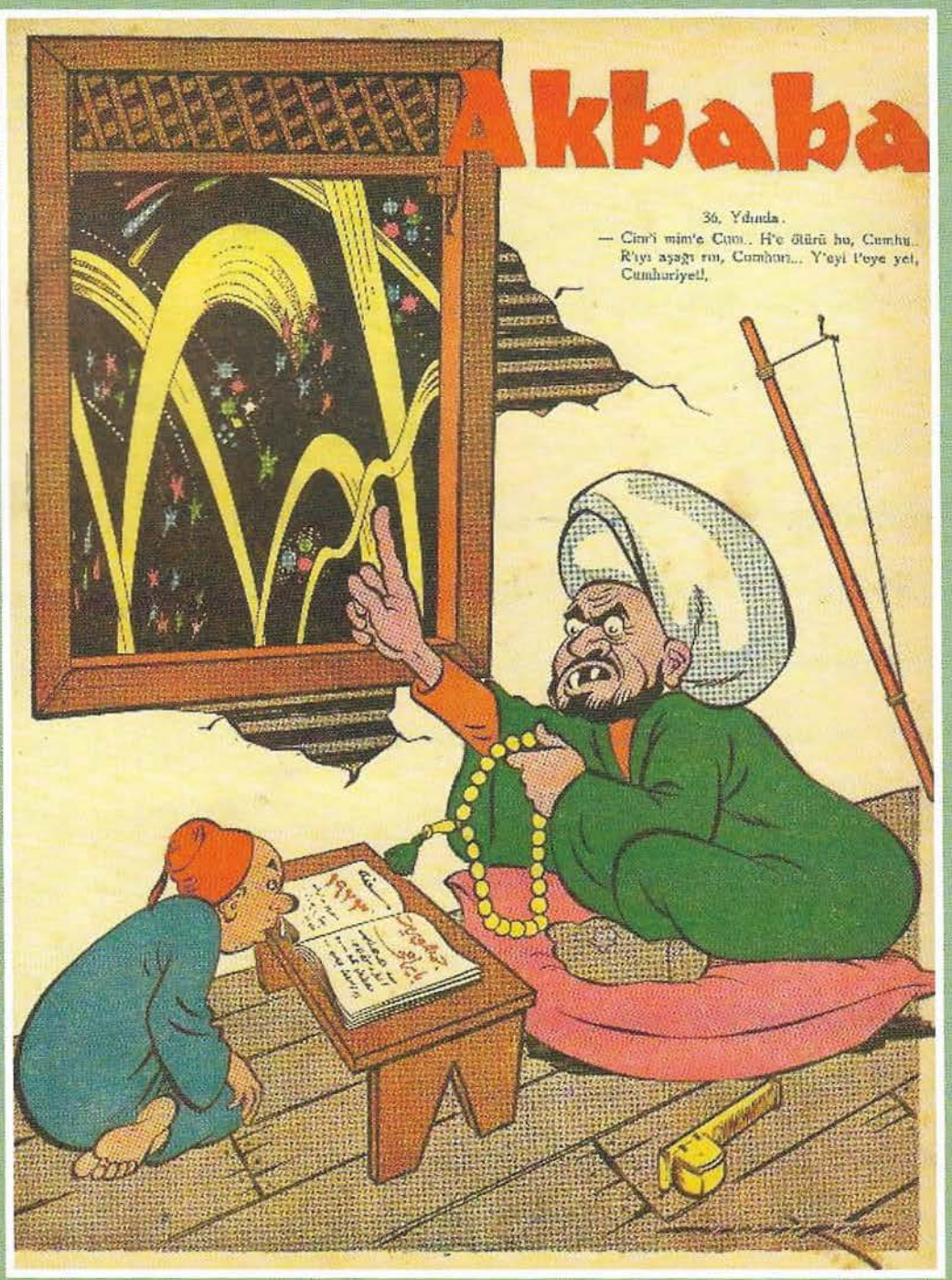
Akbaba
36. Yılında.
— Cim'i mim'e Cum.. H'e ötürü hu, Cumhu..
R'ıyı aşağı rın, Cumhun... Y'eyi l'eye yet,
Cumhuriyet!,

ÖNCE "MİLLÎ" EĞİTİM DÜŞÜNCESİ SONRA MÜFREDAT SONRA DERS KİTABI SONRA...

Herkes için çok hayatî bir mevzuda hem realist ve tenkitçi hem de ümitvar ve yapıcı bir tablo nasıl çizebiliriz acaba?

Türkiye'nin eğitim ve kültür karnesi maalesef iyi değil. Dün de değildi, bugün de değil. Bunlarla irtibatlı mücavir alanlar da... Türkiye'yi taşıma kapasitesi ölçü alınırsa –ki en şaşmaz ve aldatmaz ölçü bence odur– tablo biraz daha menfileşecek, kararacak. Bugünün şartlarında, hem millî hem de milletlerarası düzeyde sahanın imkânlarını ve problemlerini tanıma ve bunların üzerine ciddiyetle eğilme, nihayet sürdürülebilir bir çözüm yolu bulma açısından da iyi ve güven telkin eden bir noktada ve yeterli bir donanımda olduğumuz söylenemez.

Ama konu eğitim ve kültür gibi bir milletin hayatında fevkalâde önemli, önemli ne demek hayatî bir mesele olunca yine de yoklardan değil varlardan başlamak daha doğru bir yol olmalı.

Anaokulundan üniversiteye, yüksek lisans ve doktora programlarına, talebesi ve hocasıyla Türkiye'nin aşağı yukarı 20 milyondan fazla bir eğitim ordusu var. Sayı itibariyle gerçekten gıpta edilecek bir ordu. Birçok Avrupa ülkesinden daha kalabalık genç ve dinamik bir nüfus demek bu. İnsan unsuru itibariyle çok büyük bir imkân ve potansiyel güç mânasına da geliyor aynı zamanda; bugün ve gelecek için altın değerinde bir imkânlar hazinesi âdeta...

Eğitimde eşitlik ve devlet okullarının sistemdeki ağırlığı bütün büyük problemlerine rağmen iyi işliyor sayılır. Hakkâri'nin geçit vermez yerlerinden, Ağrı'nın zor bir kazasından, Sinop'un fakir bir köyünden, taşranın ücra kıraç bir semtinden, Toroslar'ın dağlık bölgesinden kalkan bir çocuk fırsat eşitliğinden istifade ederek azminin ve bileğinin gücüyle İstanbul Üniversitesi'nin, Boğaziçi'nin, Hacettepe'nin, İTÜ'nin en yüksek puanlı

Sene 1959. DP iktidarının son senesi. CHP'nin içinden çıkma ve onun 1944-1950 yılları arasındaki laikliği nisbeten tashih programını sürdüren iktidara muhalefet din üzerinden yapılıyor. Cumhuriyet bayramının 36. yılı, 12 Kasım 1959 tarihli *Akbaba*'nın kapağındaki Necmi Rıza'nın karikatürüne böyle yansıyor. Dışarda bayram, havai fişekler, içerde irticayı ve geriliği temsil eden bir mahalle mektebi, tesbihli, yeşil cüppeli ve büyük sarıklı mürteci hoca, arkasında falaka... Fesli talebenin önündeki kitapta eski yazı ile "Cumhuriyet bayramı, sene 1923" yazılı. Eski usul ile o heceleniyor...

kısımlarına, özel vakıf üniversitelerin tam burslu itibarlı bölümlerine girip kurulabiliyor. Devlet kurumlarının burslarını kazanarak yurt dışında birkaç yıl da kalabiliyor.

Bu "medeni" dünyanın her yerinde ve bu ölçüde olan bir şey değil.

❁

AK Parti 20 yıldır aralıksız süren uzun iktidarı döneminde eğitimin, kültürün muhtevası ve kalitesiyle alakalı olarak kaydadeğer hiçbir şey yapmadı/yapmaya yönelmedi, –bunu liderleri başta olmak üzere kendileri de itiraf ediyorlar–, bu iki alan onlar için yasak bölge olsa ancak bu kadar verimsiz ve kötü yönetilmiş olabilirdi. Ama bir konuda haklarını teslim edelim; eğitimin maddî şartlarını kendisinden önceki iktidarlarla kıyaslanamayacak ölçüde iyileştirdi; kamu bütçesinden veya belediyeleri, hiç de iyi işler yapmayan TOKİ'yi, sermaye ve hayır sahiplerini de devreye sokarak kısa zamanda, mimari hususiyetleri olmasa da büyük üniversite kampüsleri, yeni okul binaları, yurtlar, yeni ve teknik standartları yüksek derslikler yaptı, eğitimin alet ve edevatını (laboratuvar, masa, sandalye, spor ve konferans salonu, tahta, bilgisayar…) daha kaliteli hale getirerek artırdı ve yaygınlaştırdı, sınıflardaki katlanılamaz talebe mevcutlarını kısmen azalttı… Bunların bir kısmı da büyük ihaleler verilen şirketler üzerinden yaptırıldı.

Muhteva ve kalitede mesafe alınamayan ders kitaplarının ücretsiz dağıtılması da hiç şüphesiz büyük bir iş ve hizmet. Bunlara plansız programsız da olsa taşraya yayılan üniversite-fakülte sayılarının katlanması, İmam Hatip Liselerinin 28 Şubat sürecini unutturacak şekilde mübalağalı bir hacme ve cesamete ulaşması gibi sayısal bazı büyüklükler de eklenebilir.

Büyük bir eğitim ordusu, hâlâ iyi kötü işleyen eğitimde fırsat eşitliği ve iyileştirilen maddî şartlar…

Fakat bunların hiçbiri eğitim ve kültür demek değil. Olsa olsa onlara zemin hazırlayan yollar, altyapı yatırımları, destek birimleri ve hizmetleri olabilir. Bunlar amaç olan eğitimin ve kültürün muhtevası ve kalitesini artırmaya, geliştirmeye yeteri kadar hizmet etmedikleri zaman bu küçümsenemeyecek büyüklükler, teşebbüsler ve yatırımlar hedefle, maksatla irtibatları üst düzeyde kurulamamış sayılar, niyetler ve faaliyetler olarak kalmaya mahkum olacaktır.

Mevcut durum epeyice böyle sayılır.

Onun için Türkiye'nin ve dünyanın tekrar kritik bir dönemden geçtiği zor bir zamanda en zor ve kritik meseleyi, "milli" talim ve terbiye işini tekrar konuşmak ve tartışmaktan hiç fütur getirmemek lazım. Çünkü

اجتماعی انقلابك سرعتیندن بیر نمونه ؟

Nasıl Bir İnsan Arıyor ve Bekliyorsunuz?

Nasıl bir insan yetiştireceğiz sorusu çok önemli olmakla beraber nasıl bir insan unsuruna sahip olduğumuz meselesi ondan daha önce gelir.
Fıkra bu ya; İngiliz, Alman, Fransız ve Polonyalı talebelerin bulunduğu bir kursta hoca hepsinin fille ilgili bir ödev yapmasını istemiş. Konu tek ve genel: Fil.
İngiliz öğrenci vakit kaybetmeden pazara gidip uygun fiyata safari kıyafeti düzmüş, çakı ve orak almış, fillerin yaşadığı bir bölgeye doğru "ampirik" bir seyahate çıkmış.
Alman böyle "küçük" ve uçarı şeylere tenezzül eder mi hiç? Kütüphaneye kapanmış ve koyu kırmızı kalemini çıkararak kalın gotik harflerle başlığını atmış: "Metafizik Bir Problem Olarak Fil-Band 1A". Fransıza bu ağır gelir elbet, o Sartre'ın takıldığı kahvelerden birine yolunu düşürmüş, neskafesini alıp masasına kurulduktan sonra mavi kapaklı kareli defterini açmış, sigarasından bir nefes çekince ilham meleği gelmiş: "Fransız Edebiyatının Fille Akrabalığına Dair Bir Deneme". Polonyalıya bunların hepsi yabancıdır, o gömleğinin kollarını itina ile yukarıya doğru kıvırmış, ayakları hafif açık, göğsü ilerde, ellerini sıkıp pazularını şişirerek "Fil ve Ben!" demiş...
Hangisi doğru, hangisi iyi, hangisi netice verici?
Elbette hepsi iyi, hepsi doğru, hepsi netice verici. Hepsi emek verilmeye, dikkate alınmaya değer. Ama bir şartla, yeriyle-yurduyla ve kendisiyle zaruri irtibatlı olarak.
En mühim sorular geride, bütün ciddiyetiyle bizi bekliyor: Bir, bu kursta bir Türk olsaydı ne yapacaktı? İki, bu sorunun cevabının, cevaplarının olmadığı yerde bir Türk milli eğitim sisteminden bahsedilebilir mi?
Üstteki kolajı Birinci Meclis'te Erzurum milletvekili, hoca ve şeyh Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi kendi vesikalık fotoğraflarından yapmış. Sarıkla başlayıp şapka ile bitiriyor. Kenarlarına da "Sarıktan şapkaya inkılabın süratinden bir numune" yazmış. Bugün bile Türk eğitim sisteminin nasıl bir insan yetiştirmek istediğini de anlatıyor gibi. Hepsi var gibi, hiçbiri yok gibi...
Çünkü eğitim sisteminin düşüncesi yok, "bizim" değil.

onu konuşup çözümlere doğru yerinde adımlar atmaya başlayamadığımız zaman gerçekte hiçbir şey yapmamış olacağız. Biraz yumuşatalım isterseniz; çok az şeyle yetinmek, dahası memleketimizi taşıyamamak durumunda kalacağız. Buna razı olmak hiçbir şekilde caiz değil.

Bir Eğitim Sisteminin Sacayakları

Bir eğitim sisteminden, bir öğretim manzumesinden bahsedebilmek için asgari olarak birbiriyle irtibatlı üç unsura, üç alana ihtiyacımız var. Bunlar sırasıyla;

1. Eğitim düşüncesi yahut eğitim felsefesi,
2. Eğitim kurumları/müesseseleşme,
3. Eğitim üslubu/eğitimin bir üsluba işaret edecek kadar ete kemiğe bürünmesi, yerleşmesi, yerlileşmesi.

Bunlar üzerinde biraz duralım: Birinci sırada olan ve alttaki bütün süreçleri etkileyen, hatta belirleyen eğitim düşüncesi ve felsefesi kısaca bir ülkenin, bir milletin, bir eğitim sisteminin nasıl bir insan yetiştirmek peşinde olduğunu, niçin böyle bir insan aradığını belli bir düzeyde bilmesi, kavraması, bunun üzerinde değişen şartları ve ihtiyaçları gözeterek sürekli imal-i fikirde bulunması mânasına geliyor. Maarif pergelinin sabit ayağının sağlamlaştırılacağı yer burası…

"Nasıl bir insan yetiştireceğiz?" sorusu bütünüyle boş bir alanda, beyaz bir sayfada, kurgusal olarak cevaplandırılabilecek bir soru elbette değil. Büyük bir geçmişi ve tecrübeler hazinesi, bir kültürel hafızası olan bizim için hiç değil. Bu sebeple yol almak için nasıl bir insan unsuruna sahip olduğunuzun bilinmesi, bu insan unsurunun varlık alanına çıkmasını mümkün kılan dinî, coğrafî, kültürel şartların kuşatılması ve bunların yeniden yorumlanması da gerekecektir. Çünkü olacak olan, bir miktar farklılaşarak ve değişerek de olsa olmuş olanın üzerinde vücut bulacak ve gelişecektir.

Bunları bildikten sonra geride ne kalıyor diyeceksiniz. Geride kalan tarihin ve kültürün insan unsurunuz ve hafızanızla birlikte taşıyıp getirdiği, sizin de artık bilip kuşattığınız unsurlarla bugünkü ihtiyaçlarınız, dünyanın gidişi ve değişen yeni şartlar arasında yeniden kuvvetli ilişkiler kurmak ve eğitim sisteminizi bugün için de iyi işleyen, sizi her bakımdan taşıyabilecek bir yapı, kendisini yenileyebilen bir mekanizma haline getirmektir. Bir başka deyişle kendinizi ve tarihinizi bilmeniz lüzumlu olmakla beraber tek başına yetmez, bugün içinde yaşadığınız şartlar hakkında da mukayeseli ve sıhhatli bilgilere ve yorumlara, hatta yarına dair tahminlere, tasavvurlara sahip olmanız gerekir.

NASILDI?

Ümmet Maarifi

OSMANLI İmparatorluğunun içtimai bünyesindeki ilkellik ve tezatlılık (fark ve karar) manzarisinde de yaşıyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun maarifi bir taraftan tepkinlerin ihtiyaçlarına cevap vermek ihtiyacını duyarken, diğer taraftan sarayı, ulemayı, cemiyeti, yani garp ilmini değil, garbı bile tahrif etmekle milleti terakkiye götürmeyeceğini sanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda iki türlü mektep vardı: Dini mektepleri ve dünya mektepleri.

Fakat dünya mekteplerindeki tedrisatta da tam manasiyle terbiye esastı.

Bu terbiye, ferdi cemiyetine tabi ve fakir bir insan mümkün olduğu kadar insan-ar yetiştirirdi.

Meselâ, bir ferdi bilebesi bir taraftan hükümet, kimya, fenniye gibi müspet tabiat ilimlerile münasip olduğunu ve seyrini öğrenirken, diğer taraftan ayni mektepte ve ayni sınıfta tabiatın 1300 sene evvelki bir takım hurafelerine göre imanını kaybetmek mecburiyetinde bırakılırdı.

Osmanlı maarifinde mektep, çocuğun kafasını birbirine düşmanlıklar, nizalar, kinler doldurarak bir hücum sahası idi.

Çocukta müstakil araştırma, tahlil ve terkip yapma kabiliyetini bütün bir mekteple öldürürdü.

Mektepte en mavzuluk olan çocuk, hafızası ve kuvvetli olan bir ezber makinesidi.

ESKİ MEKTEP:

Bir hapishaneden farkı var mı?

Türk, onunu böyle bırakabilir mi?

Mektep mi?

Çocuk kümesi mi?

Osmanlı İmparatorluğunda kadın, ödemek hayvanı telâkki olunuldu. Peçenin ve kefesin arkasında hapsedildi ve Allahın huzurunda bile (camilerde) ancak kayın ve şadla görebildi.

Cemiyetle onun yarı daima erkeğinkinden ayrılmıştı.

Mahallebici dükkânında, pazarda, fiyatında, hülâsa hayata o, ücrete ehemmiyet ve cinsiyetinin tesir olmuş bir mahlûktu.

Bu zihniyet, onu mektepte de bulmuştu.

Esasen kadının tahsil görmesi lüzumsuz ve hattâ zararlı sayılırdı.

NASIL OLDU?

Millet Maarifi

Millî terbiye ile inkişaf ve ilâ edilmek istenilen genç dimağları bir taraftan da yalancılar, uyuşturucu, hayalî kavaklle doldurmaktan dikkatle içtinap olmak lâzımdır.

Gazi

İNKILÂP Türkiyenin içtimai bünyesinde bir birlik ve müsavat mefhumu ilân etmiştir.

Teşkilâtı esasiye kanunu, Cumhuriyet rejimi kendisine has mevzii müesseselerle de yaşatır. Tevhidi tedrisat prensibinin kabulile Türk cemiyetinin ilk esasını tahrif de ifadesini bulur.

Böylelikle vahdetli bir terbiye vermek ve Türk irfanının ruhunu ve hafızası ikiye bölünmekten kurtarmak imkânı doğdu.

İnkılâp Türkiyesi, vatandaşları cinslerine göre kıymetlendirmek gibi patolojik bir sefile malûl değildir.

Cumhuriyet Türkiyesinde kadın vatandaş, hayatın hâlihazır cephelerinde erkek vatandaşın yoldaşı konumundur.

Avrupanın daha birçok memleketlerinde tatbik edilmeyen mecburî tedrisatı esasîdir. Türk inkılâbının daha ilk safhada tahakkuk ettirdiği müfahhardan biridir.

Görerek ve anlayarak öğrenmek

Tevhidi Tedrisat Kanunundan:

1 — Türkiye dahilindeki bütün müesseseler ilmiye ve tedrisiye hizmetine tahsis edilmiştir.

2 — Şer'iye, Evkaf Vekâleti veya hususî vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve tahsis edilmiştir.

Eli ve kafayı işleterek öğretmek...

İnkılâp manasında mektep, çocuğa bütün hayat ve meslek bilgilerinde ilhamı olan tecrübeleri, ölçüleri ve mesnetları veren bir müessesedir. Onda gaye, ahlâkî, zihnî, ukalâ nazariyecilleri yetiştirmek değil, cemiyet için faydalı, faal ve yaratıcı unsurları çoğaltmaktır. Tedrisatta iş prensibi, maarifimizin ana vasıtalarından biridir.

Eğitimde Siyah-Beyaz Mantığı...

Ankara Cumhuriyetin 10. yıldönümünde yarım gazete ebadında inkılaplar için bir propaganda kitabı neşrediyor. Kapağında sadece kocaman *10.* ibaresi var. Bir de kolaj usulü birkaç fotoğraf. İç kapakta tam künyeyi görüyoruz: *Osmanlı İmparotorluğu'ndon Türkiye Cumhuriyeti'ne Nasıldı Nasıl Oldu 10*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, 48 s. Hazırlayanlar hiç de yabana atılacak kişiler değil; Vedat Nedim, Burhan Asaf. İkisi de Osmanlı yetiştirmesi, Cumhuriyet ideolojisinde karar kılmışlar...

Kitabın sol sayfalarında, üstte örümcek ağı içinde yazılmış "Nasıldı?" yazısı abus bir suratla bakanları karşılıyor; altta Osmanlı İslâm dünyasına ait fotoğraflar ve karalayıcı açıklamalar, metinler; bu örnekte "Ümmet Maarifi" yazısı ve altyazıları "hapishane" ve "çocuk kümesi" olan "eski mektep" fotoğrafları ve çarşaflı kadın. Sağ sayfalarda ise meşale ve aydınlıklar içinde "Nasıl Oldu?" yazısı ve inkılap fotoğrafları, metinler; bu örnekte "Millet Maarifi" başlığıyla modern ve aydınlık eğitim fotoğrafları... Altyazılardan biri "Eli ve kafayı işleterek öğretmek".

İnsan memleketi için "eli ve kafayı işletmek" sloganının doğru olmasını ne kadar isterdi değil mi?

Türkiye bu kutuplaştırıcı şablona mahkum edilmiş gibi. Taraflar hâlâ bu dili kullanıyor, bu kaba edebiyatı sürdürüyor...

Yüksek maliyet hepimize, 20 milyonluk maarif ordusuna...

Eğitim düşüncesi ve felsefesi bunlarsız olmaz.

Buradan ikinci maddeye geçelim: Eğitim müesseseleri yahut eğitimde müesseseleşme eğitim düşüncesi ve felsefesine göre şekil alır. Farklı bir şekilde söylersek, insan tasavvurunuza göre teşekkül etmiş talim-terbiye fikrini eğitim müesseseleri ete kemiğe büründürür. Tahmin edileceği üzere buradaki müessese sadece –bugün çoğunlukla anlaşıldığı gibi– dört duvardan, içine gelişigüzel yığılmış, yerleştirilmiş şeylerden, araç gereçten ibaret değildir; bir konumlanma ve tavır alma biçimidir, bir duruş ve tezahür tarzıdır.

Onun için de eğitim-öğretim müesseselerinin meslek ve meşreplerine göre bulunduğu yer, mimarisi, uzak yakın akraba yapıları, dışa kapalı veya açık oluşu, kıblesi-istikameti, malzemesi, estetiği, ışık ve gölgesi, dershane sistemi, talebe ve hocaların oturuş biçimleri, sokak-mahalle-şehirle münasebeti, kılık kıyafeti[1], görünüşü-dış ifadesi, rengi, bahçesi, kokusu, ağaçları ve çiçekleri, sembolleri, hatta geniş mânasıyla ahlâkı tek tek veya hep birlikte anlamlara sahiptir/olmalıdır.

Böyle bir manzume müessese veya kurum (bir fikir ve iradeyle tesis edilmiş ve kurulmuş/kurgulanmış) denmeyi hak eder; "gecekondu"dan böyle ayrılabilir.

Bu anlamlar ve tezahürler bizi belki en incelmiş noktaya, üçüncü alan olarak üsluba çıkarır. "Üslub-ı beyan ayniyle insan" demiş atalarımız. (Bu deyişin benzerleri başka dillerde de var). Karşılaştığınız, gördüğünüz, işittiğiniz bir ifade, bir tezahür biçimi, bir tavır alış, bir eser, bir görünüş, bir eda ve sada, bir yapı, bir ima ve işaret sizi diğerlerinden kolaylıkla tefrik edilebilecek bir insana, bir fikre, bir duruşa, bir düşünme ve eyleme biçimine, bir zevk ve estetiğe, bir millete, bir mekâna, bir inanca götürüyorsa burada bir üsluptan bahsedebiliriz demektir.

Eğitimin üslubu tam da budur. Üslupsuz bir edebiyattan, bir sanattan, bir mimariden nasıl bahsedilemezse üslubu olmayan bir eğitimden de herhalde bahsedilemez. Bir başka şekilde söylersek üslupsuz bir eğitimin talim-terbiye yönü yani kendisi değil ancak sahanın dışında kalan üslupsuzluğu konuşulabilir.

Türkiye dün ve bugün birçok konuda olduğu gibi eğitimdeki üslupsuzluğunu da evrensellik, medeni dünya, bilimsellik gibi slogan değeri yüksek fakat içi boş söylemler üzerinden kapatmaya çalışıyor.

Yola Nasıl Devam Edeceğiz?

Türkiye'nin bir eğitim düşüncesi, buna bağlı olarak kurulup gelişen bir müesseseler-yapılar manzumesi ve nihayet bir eğitim-öğretim üslubu

1 Bugün ilk ve orta eğitim, haklı üniforma karşıtlığı üzerinden "kılık kıyafetsiz" hale getirilmiştir ve bu karar gençlik yıllarında "okulsuz toplum" edebiyatıyla uğraşan akademisyen bir bakanın döneminde alınmış ve eğitimin kalitesiyle alakalı hiçbir gelişmenin olmadığı devrinde uygulamaya konulmuştur.

Üslup Kime Benzeyecek, Kimden Ayrılacak?

Üstteki fotoğraf XX. yüzyılın ortalarında Yemen'in İbb şehrinde, hafızlık da yaptıran bir ilkmektebin hoca ve talebelerini, onların duruşlarını ve kıyafetlerini gösteriyor. Yandaki ise aynı asrın başlarında İstanbul'daki bir mektebin... Yemen uzun asırlar Osmanlı hakimiyetinde kalmış bir bölge olmakla beraber bu fotoğrafın çekildiği yılların hayli zaman öncesinden beri Zeydi imamların yönetiminde ve Türklerle mücadele eden bir süreçten geliyor. Buna rağmen benzerlik ve üslup yakınlığı bugün bizim anlamakta zorlanacağımız kadar bariz. Aslında binalar-mimari, hoca-talebe münasebetleri, ders takrir biçimi, ders kitapları, hissiyat, ana cümleler ve ifade tarzları da öyle. Coğrafi uzaklıkları, siyasî ve mezhebî problemleri düşünün, bir de üslup benzerliklerini... (Bu konuda bk. B. Messick, *Yazı Devleti*, İstanbul, Açılım Kitap Yay., 2016, s. 121-51).

Bugün Türk eğitim sisteminin verdiği fotoğraflar acaba hangi coğrafya ve kültürle benzerlik gösterir dersiniz? Eğitim üslubunda akrabalarımız, "gönül coğrafyamız" komşularımız, İslâm ülkeleri mi, Avrupa mı, ABD mi?

Avantaj ve dezavantajlar nerede? Kuvvet ve zaaflarımız nerelerde barınıyor?

vardı. Bu sistem İslâm eğitim sistemi içinde teşekkül etmiş olmakla beraber Selçuklu ve Osmanlı tecrübesi üzerinden mahalli-"millî" özellikler de kazanmış, yerleşmiş, yerlileşmişti; yukarıya doğru çıktıkça hem ilkesel hem kavramsal olarak İslâm tecrübesiyle benzeşiyor/birleşiyor, yatay olarak bütün Müslümanların diline ve kültürüne dahil olabiliyor, aşağıya doğru indikçe onlardan farklılaşıyor ve değişik mahalli-millî renklere bürünüyordu. Hiç şüphesiz hariçle, kendi dışıyla; İran'la, Turan'la, Bizans'la, Hind ü Çin'le, Mısır'la, Ege havzasıyla, Frengistan'la, Hıristiyan ve Yahudi havzasıyla da uzun yıllar içinde kurulmuş irtibatları, geçişkenlikleri vardı. Ayrıca XIX. yüzyıla kadar asırların içinden geçerek, sağlam bir gelenek oluşturarak, kendisini yenileyerek, siyasî yapının, dönemin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak devam edegeliyordu.

Bir bütünlüğe sahip olan Türk-İslâm maarif sisteminin kendinden şüphe etmeye başlaması, yetersizleşmesi, giderek bütünlüğünü kaybetmeye, âhengini ve üslubunu yitirmeye, çatallaşmaya doğru seyretmesinin, belki aynı zamanda çeşitlenmesi, yeni unsurlar edinmeye, modern dünya ile irtibata geçmeye çalışmasının tarihi XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar çıkıyor.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren giderek daha fazla olmak üzere, üst fikri ve ana mantığı aynı yahut birbirine yakın olan farklı tarzlardan (diyelim ki medresenin, tekkenin, enderunun, esnaf birliklerinin talim-terbiye renklerinden) müteşekkil bir eğitim sisteminden ziyade fikir ve mantık itibariyle farklılaşan, yer yer çatışan, birdiğerini büyük ölçüde dışlayan veya zayıflatan yeni eğitim anlayışlarını göreceğiz artık. Bugüne kadar gelen eski ve yeni, kadim ve cedit, ahbarî ve usulî, geleneksel/iskolastik ve modern eğitim ayırımları da böyle tezahür edecek.

Bizdeki yakın tecrübe, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar esas itibariyle medrese ile mektep sistemini birbirine yaklaştırmak, birini diğeriyle ilişkilendirmek şeklinde cereyan etmiş olsa da kurucu fikir ve ana mantıktan kaynaklanan ve dinden ahlâka, gündelik hayata, gelecek tasavvurlarına kadar uzanan köklü problemler ve gerilimler çözülememiş, netice itibariyle çatallaşan eğitim sistemi üzerinden topluma, siyasî yapıya intikal eden zorlu ve yüksek maliyetler artmıştır.

II. Meşrutiyet yıllarında tartışılmaya başlanan Tevhid-i Tedrisat (eğitim-öğretimin birleştirilmesi, çatallaşmanın giderilmesi) fikri Lozan sonrası oluşmaya başlayan yeni Cumhuriyet ideolojisinin tercihleri istikametinde sertleşti ve daraldı denebilir; farklı ve zaman zaman zıt eğitim tarzlarını ve üsluplarını birleştirmeyi, bunlardan yeni bir sentez ortaya çıkarmayı benimseyip uygulamak yerine birini tercih ederek yu-

Maarifin Amblemi Neye İşaret Ediyor?

Milli Eğitim Bakanlığı'nın amblemi açık bir kitap ve ondan güç ve revnak alan bir meşale. 70'li yıllarda Milliyetçi Cephe hükümetlerinin milli eğitim politikalarını tasvip etmeyen bir karikatür sanatçısı bu amblemi rahle ve üzerinde Kur'an'a doğru çekerek çizmiş, çekiştirmiş. Eğitim dinîleşiyor, irtica hortluyor demek istiyor. Acaba öyle mi? Türkçe dahil birçok dilde kitap kelimesi büyük harfle yazıldığı zaman zaten kutsal kitap anlaşılır.

❁

"Millet bünyesinde inkılaplar mektepte başlar ve her milletin kendine özel olan mektebi vardır. Millî mektep zihniyet ve örfleriyle, metodları ve müfredatıyla, terbiye prensipleri ve psikolojik temelleriyle, hatta binasının yapı tarzıyla kendini başka milletlerinkinden ayırır. Hakka götüren yol diye kendini hakikate adamak gerçek mektebin yoludur. Hakikat aşkına sahip insanlar cemiyetin içinde çoğalmadıkça hakikat aşkı cemiyet içinde en yüksek ve muhterem yeri tutmadıkça ve hakikatin ihtirası cemaat içerisinde bir umumi cereyan, büyük bir hareket haline gelmedikçe millî mektep gerçekten var olmayacaktır" (N. Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*).

karıya çekmek, diğerlerini ortadan kaldırmak ve/ya derinden budamak istikametine doğru kaydı. Kurucu unsur olan İslâmın aynı dönemde paranteze alınması, baskılanması ve bu sürecin bir parçası olarak Harf İnkılabı sadece din ve ahlâkla ilgili konuların değil başta Türkçenin ve Türk edebiyatının olmak üzere tarihin, hukukun, coğrafyanın, Türk düşüncesinin, felsefenin, sosyolojinin, mantığın, sanat tarihinin, müziğin, yabancı dillerin... de doğru dürüst okutulup öğretilmesini zorlaştırdı, neredeyse imkânsız hale getirdi.

Vurgulamak lazım: Bugün de zorlaştırıyor, imkânsız hale getiriyor, aşağıya çekiyor, Türkiye'yi taşıyamayacak bir derekeye indiriyor... (Tevhid-i Tedrisat konusunda bk. Bu kitap, s. 58-78).

1924 yılından bu yana, özellikle çokpartili hayata geçildikten sonra eğitim-öğretimde tashih ve tadil arayışları hiç olmadı, bugün de olmuyor demek

haksızlık gibi gözükebilir. Ama Türkiye'de ülkemizi taşıma kapasitesine sahip bir "milli" eğitim sistemi, bir talim-terbiye yapısı var mı sorusu da sorumluluk sahibi herkesin önünde devâsa bir mesele olarak duruyor.

Şimdilik Bir Küçük Not

Türkiye giderek daha fazla eğitim ve kültür meselelerini konuşmayan, tartışmayan bir ülke haline geldi. 12 Eylül-Özal döneminde Talim-Terbiye Kurulu'nun iyileştirilip geliştirilmesi dururken tamamen işlevsiz hale getirilmesi ile planlama ve iç denetim mekanizmaları da ortadan kaldırılmış oldu. Sadece bazı hassas eğitim konularında tarafların birbirini suçlamasıyla, tenkit etmesiyle günlerimiz geçiyor dense yeridir[2]. Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredat meselelerini yeniden tartışması, bazı kararlar alması ve uygulamaya koymaya başlaması da, bilmem kaçıncı defa aradan "kaçırılan" bir hadise gibi oluyor, bitiyor. Aslında kaydadeğer hiçbir şey olmuyor ve bitmiyor. Ama herkesin çok alıngan-laştığı, yeni ve farklı bir teklifi muhalefet, tenkidi ise neredeyse saldırı olarak algıladığı bir ortamda üniversite de, eğitimciler de, fikir ve sanat adamları da konuşmuyor, konuşamıyor.

Bakalım yola nasıl devam edeceğiz?

2 2000'li yılların Türk medyasında düzenli olarak eğitim meselelerine eğilen sadece birbuçuk insan vardı; biri *Milliyet* gazetesinde hâlâ devam eden Abbas Güçlü, diğeri *Hürriyet*'in Pazar eklerinden *İnsan Kaynakları*'nda Nuran Çakmakçı. Maalesef hepsi bu kadardı.

"Ders Hakikatın Araştırılmasıdır"

Arabaşlığa çıkardığımız ve okullarımızın, dersliklerin görünür yerlerine yazılıp asılması gereken bu cümle Nurettin Topçu'nun *Türkiye'nin Maarif Davası* kitabındaki cümlelerinden biridir. Bunu tamamlayacak iki cümle daha zikredelim: "Mektep, hakikat aşkının mabedidir", "Talebe hakikatler peşinde koşmayı meslek edinen insandır".

Ama hangi hakikat ve hakikatin hangi seviyesi?

Eğitim-öğretim faaliyeti elbette sadece "bir tür/tektip/düz" bilgi aktarımıyla ve üstüste yahut yanyana konmuş irtibatsız malumat yığınlarıyla sınırlı olamaz. Daha doğru bir ifade ile tabiatı icabı "sınırlı" olan insan bilgisi "sınırsız"a, katmanlı hakikate, namütenahiye doğru kapılarını açık tutmadıkça, gözünü kendinin ve maddî olanın üstüne dikmedikçe, eğitim sistemi de bu yüceltici ve derinleştirici süreçleri kolaylaştıran bir fonksiyon icra etmedikçe bilgi ve bilmek, mâna ve anlamak-kavramak, talim-terbiye faaliyetleri kıvam düzeydeki sınırlarına doğru hareket edemeyecek demektir.

Eğitim sistemindeki dersler sadece Felsefe, Hukuk, Kelâm, Filoloji, Tasavvuf ve Din Dersiyle sınırlı olmadığına; Fizik, Kimya, Geometri, Tabiat Bilgisi, Coğrafya, Dil, Tarih, Edebiyat... gibi "pozitif" ve sosyal-

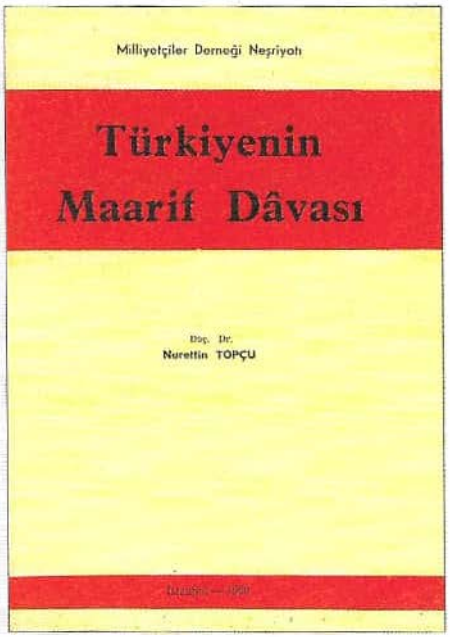

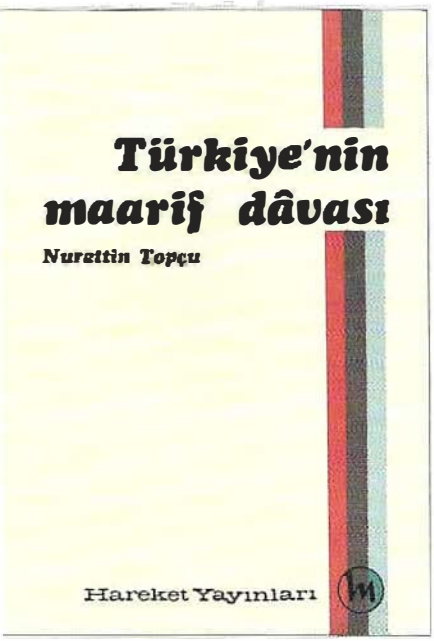

Diriliş Bir Düşünce ve Eğitim Hamlesidir...

"(...) Yeni mektep, hakikat aşkının mabedi olmadı. Parça parça bilme hevesi, evrensel ve ilâhî hakikat aşkının yerini tutamazdı. Hakka götüren yol diye kendini hakikate adamak, gerçek mektebin yoludur. (...) Hakikatin ihtirası cemaat içerisinde bir umumi cereyan, büyük bir hareket halîne gelmedikçe, millî mektep gerçekten var olmayacaktır.
Hakikat karşısında duyulması istenen bu aşkın, bu ihtiraslı akımın temeli dinîdir, ilâhîdir. Doğuda, İslâmın sahipleri, bugün bu hakikat aşkından uzak, böyle bir anlayışla sevgiden mahrum bulunuyorlar. Kendilerini sadece bir takım dinî örflerin teknikçisi sayan bu zümre, gerçek dinî vazifelerini yapmamaktadır.
Onların bu yetersizlikleri devam ettikçe, daha doğrusu asırlardan beri İslâm dünyasını uyutan sözde din adamları yerlerini, her şeyden evvel, hakikat ihtirasına sahip, fazilet mücahidi, cemaatin beynine ve kalbine girmiş idealist bir münevver zümreye terketmedikçe millî mektebi kuracak ruh meydana gelmeyecektir. Ancak, cemiyeti her tarafından kavrayacak, ilimde, sanatta, iktisatta üstad, ahlâkta önder din adamları zümresi yetişerek cemaatin kalbine hakikat aşkının mukaddes tohumlarını serptikten sonra millî mektebin kapıları açılacaktır.
Hareket kuvvetini Kur'an'dan alacak olan böyle bir zümrenin yetiştirilmesiyle onun, cemaatin ruhuna serpeceği tohumların filizlenip hayat bulması ve cemaatin içinde hakikat aşkına kendini veren kafilelerin harekete geçebilmesi için, her şeyden evvel böyle bir sistemin esaslarını hazırlayacak felsefî görüşün doğması lâzımdır. (...) Bugüne kadar İslâmın ve Kur'an'ın felsefesi yapılmamış olduğu düşünülürse ne kadar gerilerde olduğumuz kolayca anlaşılacaktır. (...) Millî mektebimiz ne medresedir, ne de çeşitli kozmopolit unsurların karışığı olan bugünkü mekteptir. Müslüman Türkün mektebi, maarif, metafizik ve ahlâk prensiplerini Kur'an'dan alarak Anadolu insanının ruh yapısına serpen ve orada besleyen, insanlığın üç bin yıllık kültür ağacının asrımızdaki yemişlerini toplayacak evrensel bir ruh ve ahlâk cihazı olacaktır" (*Türkiye'nin Maarif Davası*).

Türkiye'nin Maarif Davası sahasında hâlâ önemli bir eser, son yıllarda daha fazla okunup tartışılan bir metin. Üstte kitabın ilk baskısının kapağı ile Nurettin Topçu tarafından, İstanbul Lisesi'nden hocası ve ömrünün sonuna kadar yakın münasebetlerini sürdüreceği Celalettin Ökten'e imzaladığı nüsha ve eserin ikinci baskısının kapağı.

beşerî alanları da içine aldığına göre peşinde olacağımız "hakikat" da birbiriyle irtibatlı (evet, birbiriyle irtibatlı) fakat hiyerarşileri farklı birçok kademeyi işaret ediyor ve farklı ilim-bilim dallarının önceliklerini gözetiyor olmalıdır. Kısaca söylemek gerekirse hak kelimesiyle aynı kökten gelen hakikat bir tarafıyla ilâhî olana, mistik-tecrübî-müşahedeye dayalı bilgiye, metafizik ve mânevî olan gerçekliğe, bâtına işaret ederken diğer taraftan maddî ve somut gerçekliğe, vâkıaya, realiteye, zâhire de doğrudan göndermede bulunur. Dil ilimlerindeki hakikat ise kelime ve kavramın doğrudan anlam ve delâletiyle alakalıdır. Hukuk kelimesinin tekili olan hak –ki aynı zamanda Yüce Allah'ın esmâ-yı hüsnâsından biridir– aynı kökten türeyen kelimeler olarak hakikatle aynı mânaya gelen ama farklı mânaları da olan bir kelime-kavramdır.

Türkçedeki "hak hukuk tanıma(ma)k", "hakkaniyeti gözetme(me)k" "hakikatlı yâr/insan" gibi deyimler ise esas itibariyle ahlâkî alana işaret ederler. Burada artık sadece bilmek değil yapmak-eylemek, vefa göstermek, hak ve hakikat peşinde koşmak öne geçmiştir. İnsan tecrübe ederek, yaparak da içine dönerek de bilir-öğrenir, hakikate ulaşır ve yücelir, derinleşir.

Hakikat peşindeki talebe de öyle; hem her kademedeki hakikatleri bilmeli hem de yapmayı-eylemeyi bilip öğrenmeli.

Böyle olduğu için ilim-bilim, felsefe, din birbirinin kademeleri, merdivenleri olabilir, aralarındaki ilişki de –modernleşme dönemlerinde olduğu gibi– zıtlık, çatışma veya gerilimli mesafe değil tamamlayıcılık yahut farklı yönlere işaret özelliği kazanır, kazanabilir:

> "Hakikat aşkından başka bir şey olmayan ilim ve felsefe ile Hakka teslim olmanın yolu olan din, birbiriyle çatışmak şöyle dursun, birbirlerini tamamlarlar. Hakikatin araştırmasına ilim yolu ile başlayan insan, mutlakın şuuruna felsefede ulaşır, onun bizzat yaşanması ise dinin dünyasında gerçekleşir". "Uzviyetten ilme, ilimden felsefeye, felsefeden sanata ve ahlâka, nihayet dine yükselmemiz lazımdır" (N. Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*).

❁

Velhasıl eğitim, talebelik, "ders hakikatin araştırılmasıdır" cümlesinin her ders ve her eğitim-öğretim kademesi için geçerli ve gözetilmesi gereken tarafları vardır, olmalıdır. Fakat hem pozitif/pozitivist düşüncenin baskın ve mütehakkim tabiatı hem de bundan ciddi şekilde etkilenen tektipçi modern eğitim-öğretim anlayışı, –insanın kendisinden ve maddî olandan, maddî realiteden öteye uzanma arayışı diyebileceğimiz– yücelmeye de derinleşmeye de çok açık ve çok elverişi değildir. Türk eğitim sistemi

Eğitim Meselelerini Tartışmak...

60'lı ve 70'li yıllarda Türkiye'deki fikir akımlarının hemen hepsi millî eğitim ve üniversite meselesini önemser, tartışmalar düzenler, bu meselelerle ilgili metinler ortaya koyardı. *Türkiye'nin Maarif Davası* kitabını oluşturan bazı metinler de bu türden seminer ve konferanslardaki konuşmaların genişletilmiş halleridir. 12 Eylülden itibaren –konjonktürel sebeplere dayanan din eğitimi meseleleri kısmen hariç olmak üzere– eğitim alanının meselelerini konuşup tartışmak giderek daha fazla ihmal edilir oldu. Halbuki bugün Türk eğitim sisteminin problemleri her kademede hem fikrî hem de fiilî olarak azalmıyor artıyor. Yanda Milli Türk Talebe Birliği'nin 2 Kasım 1968 tarihinde düzenlediği "Üniversite ve Gençlik Meseleleri" başlıklı seminerin afişi yer alıyor. Her çevreden insan davet edilmiş. Konuşmacılar arasında Nurettin Topçu da var.

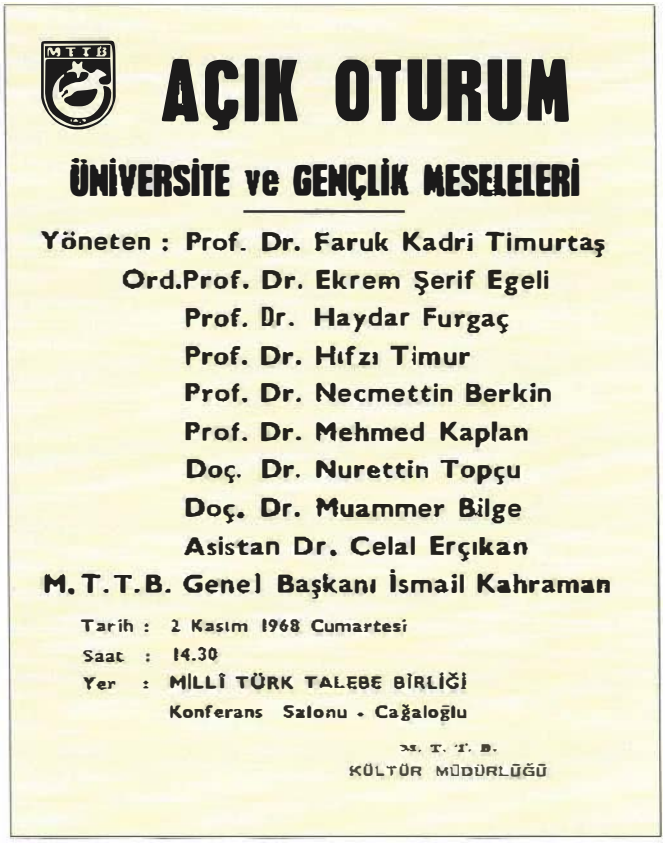

de... Daha önemli ve ciddi bir mesele de var; tabiatı ve ana kabulleri icabı bu düşünce ve uygulamaların bir miktar/büyük ölçüde dışında-üstünde olması gereken din eğitimi ve yeni din anlayışı da modern bilgi ve eğitim anlayışının etkisiyle "pozitif/pozitivist" ve tektipli bir yapıya doğru hareket etmiştir, etmektedir. Buna da dinin tektipleşmesi, daralması diyebiliriz.

(Bir de hakikatı bütünüyle izafileştiren, sabit bir hakikat tanımayan ve bu itibarla tektipçi modernist düşünceden daha imkânlı mı yoksa daha kafa daraltıcı mı olduğu ziyadesiyle tartışmaya açık postmodern düşünce ve eğitim anlayışı var).

Bütün bu umumi problemlere Türk eğitim sisteminin uzun zamanlardır üst bir tasavvur ve düşünceden, bir eğitim felsefesinden, "merkez" fikrinden yoksun oluşunu, bunun tabiî/beklenebilir bir neticesi olarak da her zaman ve her yöne doğru değişebilecek, sürüklenebilecek, keyfi müdahalelere açık ve sabitesiz yapısını, nihayet yap-boz tahtasına dönüşünü de eklemek lazım.

Önce Hakikati Araştıran Ders Fikri Sonra Müfredat Sonra...

Nurettin Topçu'nun *Türkiye'nin Maarif Davası* kitabı tesbit ve tenkitleri kadar, belki onlardan daha fazla teklif ve çözümleri itibariyle önemli, hatta istisnai bir eserdir. Onun çözüm teklifleri arasında, hangi eğitim düzeyinde üst çerçevenin nasıl çizileceği ve bunun altının nasıl, hangi derslerle, ne türden metodlarla doldurulacağı meseleleri önemli bir yer tutar.

İş buraya intikal ettiğinde hemen hatırlatılması gereken husus Topçu'nun "maarif davası"nın "İsyan Ahlâkı" fikrine sahip, cemiyetin/cemaatın zebunu ve mahkumu olmaktan uzaklaşma cehdi içinde hürriyetini kazanmış, ferdiyet ve şahsiyet olma yolunda bir insan yetiştirmek peşinde olmasıdır. Kitabın birçok yerinde geçen "ferdiyetçi, ruhçu, iradeci ve idealist bir istikamet" ifadeleri buna işaret eder.

Dönemi ve muhatapları açısından da şaşırtıcı olan kendi metninden takip edelim:

> "Millet ferdî hürriyetin hakikat olduğu ve fertlerin hür bağlarla aralarında bağlandıkları birliktir. Millet ferdiyet ister. Aşiret veya imparatorluklar gibi sürülerin birlikte yaşaması değildir. Cemiyetçilik [sosyolojizm] hakiki ve anlaşılmış milliyet hayatına uygun değildir. Çünkü o ferdî şahsiyeti ortadan kaldırmaktadır. Okul gençleri bir bütünün parçaları olmaktan kurtarmalıdır. Burada talebenin topluluk halinde bulunması işi çok güçleştiren bir hadisedir. Sınıfta talebe, kendini bütünün kuvvetine sığınmış sanır ve ekseriya bütünün kuvvetine dayanır. Muallim, onların ayrı ayrı şahsiyetlerine çevrilmezse hepimiz büyük sanayi usulüyle seri halinde talebe çıkarmaktan ileri gidemeyiz. Biz kalabalık içinde ferdiyetler, şahsiyetler yetiştirmek mecburiyetindeyiz. Okulda talebe arasındaki iş beraberliklerinin, müsamere ve merasimlerin, gençlerin yetiştirilmesi işinde hiç değeri yoktur. Onları kalabalık içinde şahsî görüş ve yaratış kabiliyetlerine sahip kılabilmek esaslı işimizdir. Şahsî re'yiyle kanaatini hiçbir cemaatin arzusuna feda etmez insan yetiştirmeliyiz. Kalabalığın değer kaynağı olmayıp tahakkümle gafletin kaynağı olduğunu onlara (...) anlat[malıyız]"[3]

3 Bu paragrafı iktibas ettiğimiz "Okulda Ahlâk" başlıklı yazının yayın tarihi 1943'tür.

Eğitim-öğretimin İlkokul seviyesi "kalbin/hissin terbiyesi", Lise düzeyi "aklın terbiyesi", Üniversite de "ihtisas" merkezli olmalıdır. Bunlara bir açıdan duygu, bilgi, irade kademeleri de denebilir fakat bir başka açıdan bu üç unsur yani duygu, bilgi, irade eğitimin bütün seviyelerinin bir şekilde içinde ve hedefinde olmalıdır.

İlkokul düzeyindeki "kalp/his terbiyesi" toprak (memleket, vatan) ve tabiat sevgisi ile tarih şuuru üzerinden, bunlara yoğunlaşacak müfredat, üniteler, dersler, uygulamalar yoluyla verilebilir. Bu aynı zamanda kuru bilgi yüklemekten ziyade bir müşahede ve hissetme terbiyesi, bir hakikat

Yap-Boz Tahtası

Türk Milli Eğitim sistemini, çokpartili hayata geçiş aşamalarından itibaren çok daha fazla olmak üzere bir yap-boz tahtası, bir ideolojik oyun alanı haline getiren nedir ve kimdir sorusu maalesef cevapsız bir sorudur. Yabancı müdahaleler, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir şekilde var olan "ecnebi maarif müsteşarları" gibi zaman zaman komplo teorilerine kaçan ama belli ki bir gerçekliği de olan unsurlar dışta bırakıldığı zaman cevap vermek daha da zor. [Sadece Mustafa Kemal Paşa zamanında maarif için davet edilen ve rapor yazanlarla geliş yılları ve ülkeleri şöyle: J. Dewey, 1924 (ABD), Kühne, 1925 (Almanya), O. Buyse, 1927 (Belçika), A. Malche, 1932 (İsviçre), W. Kemerrer, 1933 (ABD), B. Parker, 1934 (ABD)].

Ama yap-boz tahtası bir gerçek, memleketin acı bir realitesi. Buradaki kupür TEOG'la alakalı yani Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi ve bununla alakalı imtihanlar. Görüldüğü üzere 2002'den 2012'ye aynı partinin hükümetleri döneminde ikide bir değişen Milli Eğitim bakanları, iş olsun diye konuşuyor, suret-i haktan görünüp kendilerine muhalefet yapıyorlar; ya karar merkezi kendileri ve başında bulundukları bakanlıkları değil veya işin aslını faslını bilmiyorlar, umurlarında da değil. Zevahiri kurtarıyor, durumu idare ediyorlar. Nasıl olsa biri onlara ne yapması gerektiğini söyleyecek, onlar da önlerine gelen dosyayı savunacaklardır. Başka türlü bir açıklaması olabilir mi bu savrukluğun, bu vurdumduymazlığın? Ayrıca bu sayın bakanlar arasında akademisyenler de var. Sohbet masasında maarif meselelerini açsanız birkaç saat konuşabilir, ciddi tenkit ve değerlendirmeler yapabilirler.

Bu sadece bir örnek. Müfredatlar, ders kitapları, öğretmen alım kriterleri, yabancı dil dersleri, seçmeli dersler, sınavlar, okul binalarının mimarisi, din dersleri, üniversitelere giriş sınavları, akademik yükseltme ölçüleri, meslek okulları, "dışardan" eğitim...

Yap-boz tahtası...

Ve bunun adı Milli Eğitim sistemi...

Evlatlarımızı, memleketin çocuklarını, insan varlığımızı en verimli çağlarında büyük ölçüde meşgul eden, öğüten bir sistem...

arayışının ilk temrinleri olacaktır. Talebe bir taraftan tabiatı, insanı, cemiyeti doğrudan müşahede edecek, bunun eğitimini alacak, tarihi hissedecek, bir taraftan da hürmet, merhamet ve hizmet-fedakârlık, sevgi duygularını (kavramlarını) öğrenip anlamaya, içine sindirmeye çalışacaktır.

Buna genç dimağın bir "genişleme" ve "yapıcılık kudreti" kazanması da diyebiliriz. ("Çocuğa ilk sunulacak olan hürmet duygusu (...) alelâde alçalma ve kendini [hürmet gösterilen karşısında] inkâr veya eksiltme değildir, o insanlık cevheri karşısında yaşanan sevgi ile karışık bir hayranlıktır. Bir nevi ibadet halidir").

Müşahede terbiyesi ve tabiata hayranlık bilime, sanata, estetiğe intikal etmenin, hürmeti, merhameti ve hizmeti-fedakârlığı hissedip tanıyış da ahlâkî kişiliğin teşekkülünün önünü açacaktır. Talebe kendini tanıyan ve farkeden bir aidiyet/kimlik/mensubiyet kazanırken kendini aşma istikametinde bütün insanlığa uzanma ve sonsuzluğa açılma istidadını da elde edecektir.

> "İlköğretim, müşahede terbiyesini böylece aklın hizmetine teslim ederse, daha sonra, üzerine ilimle ahlâkın muazzam binaları kurulabilecek insan ruhundan ibaret sağlam temeli koymuş sayılır".
>
> "Bütün bir çocukluk çağında merhametle sık sık yanmasını denemiş, toplumu sevmeye alışmış çocuğun ilk gençlik terbiyesinde heveslerden kaçıp kendi şahsiyetini aramış, aşkın hürmetkârı ve sabırlı şakirdi olmuş, mesuliyetleri bağrına basmağa hazır, hilkatin en güzel ve şayan-ı hayret eseri insan dediğimiz varlık haline gelmesi, terbiyenin tabiî ve zarurî merhalelerinden geçildiğini gösterir ve ancak böyle bir hissî hazırlıkla beraber ve daima onu takip ederek fikrî ve zekâî aşılar yapmanın bir değeri olabilir. Yoksa duygusal hazırlıkları yapılmayan zavallı masum ruhlara, âlemin bilgilerini doldurmak, onu harap etmekten başka bir şeye yaramaz.
>
> Bu hal, ruhu tabiata esir etmek gibi bir zulümdür. Kendinden aşağı bir nizama esir olmanın fecaati ise, hiçbir esarette bulunmaz (...)"[4].

4 Bu paragrafların geçtiği "Muallimin Mesuliyetleri" yazısının yayın tarihi 1959'dur.

Bilgi (hatta ideoloji) yüklemeye odaklanan, ferdiyet-şahsiyet fikrine önem atfetmeyen ve kademe gözetmeyen Türk eğitim sistemi bunlardan uzaktır. O kadar ki "İstiklâl Marşı'mız olmasaydı, son nesillerin ilkokul kitaplarına ruh yerine mutlak boşluk ve hüsran kalırdı".

❁

Lise eğitimi talebe için "aklın terbiyesi"ni, "metodlu düşünme"yi öne çıkaracaktır. Müşahhastan mücerrede (somuttan soyuta) doğru hareket eden zihnin hayalsiz işleyişi ile aklın çözümleme ve indirgeme metodları hem matematik, fizik, dil eğitimi ve mantık, felsefe, sanat-edebiyat-estetik dersleriyle farkedilecek hem de gelişecektir.

Körlükleri Artıran Okumak...

Köksal Çiftçi'nin karikatürü okumanın geriletici ve daraltıcı fanksiyanunu sadece çarşaflılara, mütedeyyinlere ve onların çocuklarına ait bir problem olarak vurguluyor. Bu Türkiye'deki idealajik bakışın bir uzantısı. Fakat Türk eğitim sisteminin anlama ve kavrayış kapasitelerini geliştirmekten ziyade umumiyetle daralttığı, his, akıl ve irade terbiyesinde yaya kaldığı söylenebilir.
Ailelerin, anne-babaların, çevrenin yaygın eğitime müsbet katkıları da giderek zayıflıyor.
Halbuki Türkiye'nin büyük bir genç nüfusu ve bir ordu denebilecek eğitim camiası var. Sayı itibariyle büyük fakat bilgi, kalite ve fonksiyon itibariyle çelimsiz...

Bunun karşısında Türk eğitim sistemindeki ezbercilik, dar bilimcilik, sanat ve estetikten yoksunluk, "gözlerimi kaparım vazifemi yaparım" ahlâkını yerleştiren, cemiyete-devlete mahkum bir anlayış vardır.

"Bilmek Harekete Hazırlanmaktır"

Aklın terbiyesi talebenin mukayese ve muhakeme kabiliyetini ve kapasitesini genişletip artıracak, bir bakıma duygu ve hissiyatı bazı konularda artık geride bırakmayı öğretecektir. Mukayese bir kıyas ve karşılaştırma ameliyesidir. Bunun için iki veya daha çok unsur arasındaki benzerlik ve farklılıkları ve bunların derecelerini görmek ve kavramak gerekecektir. Muhakeme ise bir akıl yürütme (istidlâl), bir kanaate ulaşma ve farklı derecelerde hükümler verme faaliyetlerinin tamamıdır. Bütün bunlara "aklın saltanatı, hür düşünce ve aşka teslim oluş" süreçleri de denebilir.

Duygu-bilgi-irade terbiyesinin birkaç kademe yukarıya çıkacağı Lise eğitiminde en önemli dersler (Türk eğitim sisteminin hiçbir zaman önemsemediği) Felsefe, Tarih ve Sanat-Edebiyat dersleri olacaktır. Elbette bunlar gençler için bir idealler manzumesi edinmeye ve ahlâkî bir şahsiyet sahibi olmaya doğru açılacak ve akacaktır. Talebenin insanüstüne, madde ötesine ve namütenahiye yönelişine, onları "ihtirasla" istemesine işaret eden bu açılma ve yücelmenin bir adı da "hareket"tir.

En büyük kriz eğitim-öğretim yoluyla mesuliyetsizliğin, vurdumduymazlığın, hayatın realitelerine teslim oluşun, konformizmin, kalabalığa veya otoritelere uymanın, bencilliğin, yeis ve hüsranın, ümitsizliğin yetişen nesillerde yaygınlaşması ve yerleşmesidir. Bu ise yeni nesillerin, insanın ve milletin çürümesi mânasına gelir. Çünkü insanı ümitsizlik imansızlığa, kendine güvensizlik kuvvete teslim olmaya ve muktedirlere boyun eğmeye, iradesizlik de kaderciliğe sürükler.

Maarif davası kurucu fikri, muhtevası, programı, ders kitabı, mektebi ve muallimiyle buna karşı durabiliyorsa gerçek bir dava olacaktır. Gerisi olsa olsa eğitim edebiyatıdır.

❁

Türkiye'nin Maarif Davası'nda Topçu Hoca'nın ihtimamla üzerine eğildiği iki eğitim konusu daha var; bunlar günümüzde de hem felsefî hem de fiilî problemleri çözülmekten ziyade katmerlenerek artan üniversite-yüksek tahsil ve din-ahlâk eğitimi meseleleridir. Elbette bunlar başka yazıların konusu olmayı hak eden uzun, zor ve canlı mevzulardır. Biz şimdilik bir metninden yapacağımız iktibasla bu yazıya hatime çekelim:

> "(...) Rönesans ferdî dehaların eseridir, onları mektep yetiştirmez. Ancak, kitap yakanlar zihniyetinin nihayet bularak kitap yapanlar zihniyetinin doğmasına elverişli muhit hazırlamak, bir rönesansın kurucu ve yaşatıcılarına hayat verecek zemin üstünde bir mektep açmamız lazımdır. Bu mektebin, bir rönesans doğurabilecek ve devam ettirecek prensiplerle çalışması, rönesansımızın son basamağıdır.
>
> Bugünkü mektep, XX. asır skolastiğini yaşatıyor. İlk ve orta öğretim on bir sene aynı fabrikadan çıkan klişeleri her zihinde tekrarlatan cihazlardır. Yüksek öğretim, bu ezberciliği düşünme hürriyetine kavuşturmayan, yaratıcılıktan mahrum metodları mahdut bir sahaya tatbik ediyor. Üniversiteye kadar küçük memur hazırlayan öğretim, fakültelerde esnaf ve memur yetiştirici iki büyük kola ayrılıyor. Psikoloji kültürü olmadan edebiyat okutmanın neticesi, gazete ile sinemayı Fuzûlî'nin ve Goethe'nin okunmasına tercih eden halk adamları yetiştiriyor. Tarih kitaplarının vitrinlerinde büyük adamlar diye sıralanan yüzlerce devlet adamının körükörüne değerlendirilmesi, millet hayatında mücadeleden âciz Enderun[lu]lar yetiştiriyor.
>
> Felsefesiz din öğretiminin verdiği acı neticelerin hepimiz şahidiyiz. En sonunda, ruh ve imanından şüpheli bir cemaat, hep yabancı medeniyetlerin eteğine yapışıyor. Hayat sahnemiz sıskadır, günümüz ruhları doyurucu değildir. Sebebi şu ki, bizim olmayan bir vücut, bizim olan bir ruhun yerine geçti ve bizim ruhumuzu, bize düşman bir vücut kemirdi" (Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*)[5].

Bizim olmayan bir vücut, bizim olan bir ruhun yerine geçiyor ve bizim ruhumuzu, bize düşman bir vücut kemiriyor...

5 Bu paragrafları aldığımız "Bizde Rönesans" yazısının yayın tarihi 1956'dır.

DİN EĞİTİMİ Mİ, LAİK DİN KÜLTÜRÜ MÜ?

Hukuk kitaplarına ve uluslararası mevzuata bakılırsa laiklik ve vicdan hürriyeti, kişilerin sadece istediği inancı ve dini benimseme hakkını garanti altına almakla kalmaz, benimsediği inancın ve dinin gereklerini açıkça yerine getirmeyi, ibadet ve ayinlerini serbestçe ve âdap-erkânıyla yapmayı, din eğitimi ve terbiyesini bütün kademeleriyle almayı, öğretip verebilmeyi ve nihayet bu inancı serbestçe yayabilmeyi (tebliği) de ihtiva eder.

Evet kâğıtta eder. Ya fiiliyatta???!!!

Türkiye'deki durum hem kitaptaki kısmı hem de mevzuat ve uygulaması itibariyle daha karmaşık, daha muğlak-müphem ve daha gariptir. Cumhuriyet devrinde kademe kademe devreye sokulan katı laiklik politikalarının ne kadar laik olduğu, ne ölçüde din ve vicdan hürriyetini tanıdığı bugün itibariyle bile çok su kaldırır. Bunun esas sebebi Hıristiyanlığa, Katolik kilisesine ait bir problem ve o çerçevede bir çözüm olan laikliğin fikren ve fiilen İslâmiyetle, Müslümanlıkla ve bu topraklardaki din-devlet münasebetleriyle irtibatlandırılmasında ve ilişkilendirilme tarzında yatmaktadır.

Gerçek mânasıyla olmayan din eğitiminin hikâyesi de bu sebeple bir asırdır muğlak, müphem ve alt düzeyde. Devamlı tartışıp durduğumuz şey teknik mânasıyla ve dünyada anlaşıldığı şekliyle bir din eğitimi ve öğretimi değil laik eğitim sistemi içindeki bir din kültürü eğitimi ve öğretimidir; din için, dinî bir mantıkla, ona uygun bir muhteva ve programla, dindar insan yetiştirmek üzere yapılan, dinî bilgi ve kişiliğe sahip kişilerce verilen bir din eğitim-öğretimi 1924 yılından beri hiç olmamış, resmen hiç tanınmamıştır.

İsterseniz giriş kabilinden bir anayasa hukukçusuna kulak kabartalım:

> "Dini öğretme ve okutma faaliyeti dindar için yalnız dinî bir vazife değil hem de bir haktır. Çünkü bu bir insanî ihtiyaçtır. Dindar kendi kanaatince hakikate ermiş bir insandır. Hakikati bulan ve onun emsâlsiz zevkini tadan kimse başkalarına da tattırma ihtiyacını duyar. Şu halde dinin akidelerini ve erkânını okutup öğreten din adamı ve âlimi yalnız bir vazife ifa etmiyor, aynı zamanda insanlığın bir imtiyazı halinde sahip olduğu bir hakkı kullanıyor. Aşikâr ki din hürriyeti prensibi okuyup okutma ve öğrenip öğretme hakkını, gayet tabiî olarak istilzam eder. Çünkü din tıpkı ilimde ve sanatta olduğu gibi okumak ve okutmakla beka bulur ve intişar eder. Binaenaleyh cemiyette bu hakkın istimaline imkân vermemek veya talim ve tedris faaliyetini tehdit ve tedhiş yoluyla baskıya vurmak hakikatte din hürriyetini

18 MAYIS 1986
YIL:4 SAYI:19
nokta
TÜRKEŞ'İN EVİNDE GİZLİ ANAP TOPLANTISI
400 TL (KDV dahil)
DİNCİ GENÇLİK
Okullarda İslami akımların etkisi artıyor

ortadan kaldırmak ve dinin esasına kasdetmektir; iman ve akideyi kökünden kurutup bunun yerine dinî cehalet ve dalâlet tohumları ekmektir.

Dikkat edersek talim ve tedris deyince bundan evvelâ akla dinin elemanter mesele ve bahislerini okutup öğrenmek gelir. Bunlar bilinmesi dinen zaruri olan ilk ve ezber bilgilerdir. İlk mekteplerdeki din dersleri, evlerde dindar ailc büyüklerinin çocuklarına verdikleri din terbiyesi ve nihayet bizdeki İmam Hatip Mektepleri ve Kur'an Kursları da bu kabildendir. Fakat dinde, hususiyle İslâmiyette talim ve tedris bundan ibaret değildir. İslâmiyetin tefsir, hadis ve bütün furûu ve usuliyle fıkıh gibi yüksek ilimlerini, kelâmiyat gibi yüksek felsefesini okutup öğretmek, talim ve tedris hakkının ve din hürriyetinin en mühim cephesini teşkil eder"[1].

Din Derslerinin Yakın Hikâyesi

12 Eylül darbesi ve Özal iktidarı döneminde en çok tartışılan konulardan biri de din eğitimi veya eğitimin dindarlaşması meselesi idi. Aslında suni bir meseleydi ama basın sayesinde etkiliydi. *Nokta* dergisinin 18 Mayıs 1986 tarihli nüshasının kapağı da bu dosyayı "köpürtüyor".

Türkiye'de ve İslâm dünyasında, "Din Dersleri"nin modernleşme-modern mektepleşme süreçlerinin bir parçası olarak ortaya çıktığına işaret ederek başlamak doğru olur. Örgün olarak medreselerden ve yaygın olarak camilerden, tekkelerden, aile çevresinden ayrı olarak ilk din dersi meselesi XVIII. yüzyılın son çeyreğinde kurulan yeni askerî mektepler dolayısıyla gündemimize girmiş ve genişleyerek, eğilip bükülerek ve giderek daha fazla ayrı muhtevaya bürünerek bugünlere kadar gelmiştir. Bu yeni bir süreçtir, çünkü Osmanlılarda ve İslâm dünyasının büyük coğrafyalarında Avrupa tecrübesinden biraz farklı olarak hem modern hem dindar yeni bir nesil yetiştirmek arzu ediliyordu. Emrullah Efendi'nin 1911 yılında Maarif Nazırı olduğu zaman yayınladığı beyannamede geçen "münevver [aydınlanmış-modern] fikirler, müzehheb [iyi huylarla süslenmiş] vicdanlar, mu'tekid [inançlı] kalpler yetiştirmek" istikametindeki vurguları da buna işaret ediyor. Onun için halkın ve yetişmekte olan çocukların dinî bilgilerini aldıkları kaynaklardan farklı Din Dersi (Malumat-ı Diniye) kitapları vücut bulacak,

1 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, 2. bs., İstanbul, Yağmur Yay., 1962, s. 109-10.

bu yeni tür eski İlmihal geleneğini bilgi, hiyerarşi, muhteva itibariyle değiştirecek.

Hâlâ bu güçlü teşebbüsün ve söylemin izleri, tortuları canlı sayılır.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar mekteplerde verilen din dersleri hem bu alandaki tek ders değildi hem de din eğitiminin çok cüzî bir kısmına tekabül ediyordu. Medreseler, tekkeler açıktı, mahalle mektepleri, cami dersleri devam ediyordu. 1924 sonrası itibariyle en önemli problem gerçek mânasıyla ve her düzeyde din eğitimi verecek kurumların kalmayışı, mekteplerdeki Din Derslerinin de giderek daraltılması ve 1930'lu yılların başlarında da tamamen ortadan kalkmasıdır.

— Din Derslerinin liselerden kaldırılışı 1924'te (liselerde Arapça ve Farsça dersleri bir şekilde 1931 yılına kadar devam edecektir),

— Ortaokullardan kaldırılışı 1927'de,

— İlkokullardan kaldırılışı kademeli olarak 1927-1939 yılları arasında,

— Öğretmen okullarından kaldırılışı 1937'de vukubulmuştur (1940'ta, bu süreçlerden sonra kurulan Köy Enstitüleri programında Din Dersleri artık hiç yer almayacaktır).

Süreçler böyle işlerken resmi tarih "dinî terbiye" konusunda kendisi için bir açıklama bulmuştu. Şöyle:

> "Eski maarif [1924 öncesinin milli eğitimi] *dinî terbiyeye müdahaleyi* en fazla dikkat ve taassupla güdülen bir şiar edinmişti. Mekteplerde talebeye din bahislerinde düşünmek, muhakeme etmek hak ve fırsatı verilmez, zorla ve çok defa *dayakla namaz kıldırılırdı*. Cumhuriyet maarifi esas prensiplerden biri olarak vicdan serbestliğini kabul etmiş, din terbiyesini tamamiyle *ferde ve aileye* bırakmıştır" (vurgular metne aittir)[2].

2 *Tarih IV*, İstanbul, Maarif Vekâleti Yay., 1934, s. 267.

Metnin başlangıç mantığıyla sonuç arasında hiçbir irtibat yok. Eski maarifin vermediği, veremediği doğru din eğitimini siz niçin hem de düşünmeye teşvik eder şekilde ve taassuptan uzak vermiyorsunuz? Ferde ve aileye serbestçe bıraktığı da çok su kaldırır. Ayrıca hangi fert ve aile eğitim işinin tek başına altından kalkabilir?

❁

Din Derslerinin tekrar okullara konmasının gündeme gelişinin ilk görünür işaretleri 1943 yılında toplanan II. Maarif Şurası'nda, bir miktar dolaylı olarak, "Cemiyette Ahlâk Terbiyesi" meselesi tartışılırken ortaya çıkmış gözüküyor. Bu ilk görünür işarete rağmen din eğitimi ve Din Dersleriyle, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleriyle ilgili yeni

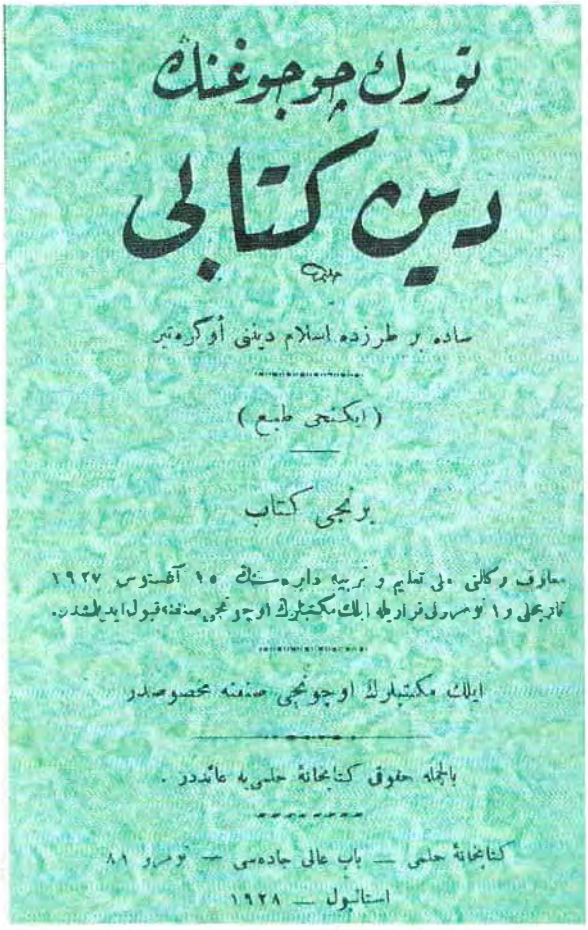

Nasıl Bir Din Dersi?!

Din Dersleri medreselerin, tekkelerin açık olduğu zamanlarda yeni mekteplerde okuyan yeni neslin din eğitimi ihtiyacını kısmen karşılamak üzere ihdas edilmişti. 1947'den sonra olan Din Dersleri hangi fonksiyonları icra ediyor acaba ve müfredatı yeterli mi? Konuşulması gereken soru bu!

"(...) Lâkin bizi bunlardan daha çok yıkan içten kuvvetlerdi. Fikir ve mektep yıkılmıştı. Garbın çürüğe çıkarıp kullanmaz olduğu her eski bize geldiği gibi, Garbın rönesansının iflâsını ilân ettiği iskolastik zihniyet memleketimize sokuldu. Dini hayat dinamizmini ve onunla yaşattığı ruhu kaybederek binlerce katılaşmış kaide halinde ruhun yaşayışını durdurdu. Ruha ilhamlar, aşkımıza kanatlar verecek yerde, vücudumuza emirler veren tamamen hatalı bir dînî gelişme, yaşayan kültürünün bütün kaynağı din olan bir cemiyette insanları, hayat basamaklarında canlıların aşağı tabakalarına doğru adım adım indirdi. Sonunda, bir hayat pozitivizmi ile başbaşa bıraktı. Bir kısım sözde muhafazakârın istediği, gerçekten dinî hayat değildi. Belki son asırların, sırasiyle Fransız, Alman, İngiliz, Amerikan softalığının yerine, daha evvelki asırlarda, gelenekleriyle örflerine tevarüs ettiği bir Arap softalığının geçirilmesi idi. Zira onlar da yeniler gibi bir dünya hayatı, dünya saadeti ile bu dünya saadetlerinin istikbal olan ahirette de öyle devamını istiyorlar. Her iki zümre de materyalist, her ikisi de pozitivisttir. Ancak ikinciler, dünyanın haz ve menfaat tecrübelerinî ahirette de devam ettirmek emelindedirler.

İslâmın, ruh aşkı sahasında ilerleyecek yerde vücuda ait hesaplı, ölçülü hareketlerin mükâfatı olan beden hazları yönünde gelişmesi acaba neden ileri geldi?" (Nurettin Topçu, "Bizde Rönesans", *Yarınki Türkiye*).

yönelişlerin siyasî-sosyal zemininin II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda, çokpartili hayata geçerken teşekkül ettiği ve bu çizgi üzerinde yerli (halkın talepleri) ve yabancı unsurların etkileri altında bir seyir takip ettiği söylenebilir. Bunların yanında giderek kendisini daha fazla hissettiren pratik dinî ihtiyaçlar, özellikle Cumaları kıldıracak, cenazeleri defnedecek, çocuklara ilk düzeydeki dinî bilgileri, namaz sure ve dualarını öğretecek imam ihtiyacı da vardı. Bir şekilde halktan siyasî merkeze doğru muhafazakâr basın üzerinden intikal eden talepler ve şikâyetler bu noktalarda yoğunlaşıyordu. Kendi şartlarında fahri olarak Kur'an okutan, hafızlık yaptıran, çocuklara ilmihal bilgileri veren hocalara ve talebelere karşı jandarmaların baskı ve şiddetleri de bir diğer şikâyet konusuydu.

Biraz da halka gitmek mecburiyetleri sebebiyle çok tabiî ve çok sınırlı ihtiyaçları karşılayan/karşılamaya yönelen bu yeni yumuşamaların yerli ve yabancı akademisyenler, asker-sivil bürokrasi, basın mensupları tarafından "İslâmın yeniden dirilişi/canlanması" veya daha yaygın olarak "irticaya prim vermek, inkılaplardan vaz geçmek" gibi bir kısmı beylik, bazıları aşağılayıcı açıklamalarla karşılanması gerçekten dikkat çekicidir[3] (hâlâ bu edebiyatı sürdürenler vardır). Bu tasvir ve açıklama tarzının satıraralarında bir taraftan yeni nisbi yumuşamalar gayrımeşru ve sistem-inkılap aleyhtarı takdim edilirken diğer taraftan da bunu yapan siyasetçiler (CHP ve DP) gafletle, dargörüşlülükle, ileriyi görememekle suçlanmaktadır.

Niyazi Berkes'in, "İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yobazlarla papazların perende atma dönemi başlamıştır. Kemalist rejimi yobazlar lehine kurban eden politikacılar aynı şeyi papazlar için de yaptılar. Yararsız politik düşüncelere saplanarak yabancı bir patriği uluslararası diplomasi sahnesine çıkardılar" ifadeleri bu fevkalâde dar ve sığ yaklaşımlara örnek olarak verilebilir[4].

Kontrollü Demokratikleşme "Mecburen" İslâmı Öne Çıkarıyor

Halkın talep ve şikâyetlerinin Ankara tarafından biraz daha yaygın ve kuvvetli bir şekilde duyulması 1946 seçimleriyle oldu. Dönemin şahitlerinden birinin, Tahsin Banguoğlu'nun ifadeleriyle aktarırsak;

> "CHP milletvekillerinin seçim bölgelerine gitmeleri ilk defa 1946 seçimleri arifesinde gerçekleşti. Ondan önce milletvekillerinin çoğu seçim bölgelerini bilmez ve tanımazlardı, kazanmak için gitmeye de gerek yoktu. (...) Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu) Mardin milletvekili idi. Mardin'e gitmesini söyleyen bir arkadaşına verdiği cevap enteresandır: 'Mardin'e gideceğime Çankaya'ya giderim, orası daha yakın'. (...)

3 Meselâ bk. Tarık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul, Baha Matbaası, 1962, s. 189, 190, 285; Çetin Özek, *Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü*, İstanbul, Varlık Yay., 1964, 186 vd.; Uriel Heyd, "Modern Türkiye'de İslâmın Yeniden Canlanışı", çev. F. Koca, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler* içinde, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2002, s. 208-09 (yazının yayın tarihi 1968. Heyd'in bu konudaki ilk yazısı 1947 tarihlidir).

4 bk. N. Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Teokrasi ve Laiklik* içinde, İstanbul, Adam Yay., 1984, s. 128 (İlk yayını, *Yön*, III/81, 84, 90, 1964).

Ben Bingöl milletvekili idim. Diğer arkadaşlar gibi ben de ilk defa seçim bölgeme gittim. Gördük ki halkın en yaygın şikâyetleri ve istekleri dinî konular etrafında toplanıyordu: Camiler bakımsızdı, imam yoktu, cenazeleri kaldıracak kişi bile bulunamıyordu, çocuklara en iptidaî dinî bilgileri verebilecek insanlar kalmamıştı vesaire. Seçim sonrasında milletvekilleriyle bir araya geldiğimizde bu şikâyet ve isteklerin bütün Türkiye çapında geçerli olduğunu gördük. DP bu konulara el atmıştı ve halktan büyük ilgi görüyordu. CHP bu konuyu ele almak zaruretini hissetti, aksi takdirde parti açısından netice çok kötü olabilirdi.

1947 CHP Kurultayı'nda laiklik ve din eğitimi konularının öne çıkması, ardından da din derslerinin ilkokullara konması, 1925'te kapatılan türbelerden bir kısmının açılması, Kur'an Kurslarına ve hacca gitmeye izin verilmesi, nihayet Ankara İlahiyat Fakültesi'nin açılması da bu genel durumla ilgilidir. Meclis'te bu yolda hayli konuşma ve tartışma oldu. Başbakan Hasan Saka, Meclis'te şunu söylemeye mecbur kalmıştı: Efendiler! Mekteplere din derslerini kabul etmezsek gelecek intihabda (seçimde) partimiz bir rey bile alamayacaktır"[5].

Elbette tek sebebe indirgenemeyecek normalleşme ve yeni kontrol süreçleri böyle başladı. Kontrol anlayışı ve mekanizması normalleşmeyi sürekli biçimsizleştirdiği (veya böyle olması öngörüldüğü ve sürekli yapıldığı) için din eğitimi süreçleri bugün itibariyle de bir karara/istikrara kavuşmuş sayılmaz. Onun için 1946 yılından itibaren hem başlangıç noktalarını ve mantığı hem de akışı özet halinde vermekte fayda var:

— 1946 (Ağustos). Halk (yurttaşlar) Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alarak önümüzdeki ders yılından başlamak üzere "İslâm dininin akidelerini ve ibadet[ler]inin esaslarını öğrenmek isteyen [ilkokul mezunu] çocuklara Din Bilgileri Dershaneleri açabileceklerdir". Dershanelerde hükümetçe onaylanmış olan program, belirlenmiş şartları taşıyan öğretmenlerle ve Türkçe tatbik edilecektir. Resmi açıklamanın bir kısmı şöyle:

"Bu dershanelerde hükümetçe incelenmiş ve kabul olunmuş kitaplar okutulacak ve Türk harflerinden başka harflerle yazılmış kitaplar okutulmayacaktır. *Öğrencilere belletilecek Kur'an sureleriyle dualar Türk harfleriyle yazılmış bulunacaktır.* (...) *Kitapların İslâm dininin mezhep ve tarikatlar üstünde müşterek olan akidelerini tanıtıp telkin eder mahiyette olmasına dikkat olunacaktır*".

"Din Bilgileri Dershanelerine öğretmen yetiştirmek ve imam ve hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak maksadiyle yurttaşlar Din Seminerleri dahi açabilirler (...) *Din Dershanelerinde olduğu gibi Seminerlerde de öğretimin milli bütünlüğü bozucu mezhep görüşlerine dayanan ve vatandaşlar arasında münaferet* [karşılıklı nefret] *duyguları uyandırabilecek bir mahiyet taşımamasına son derece dikkat edilecektir*" (vurgular bizim)[6].

5 Bu anlatımın öncesi ve sonrası için bk. İ. Kara, *Sözü Dilde Hayali Gözde*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 96-97.

6 bk. "Özel Din Dershaneleri İçin Program Hazırlandı", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1947, s. 1, 3 ve "Mühim Bir Tebliğ-Memlekette Din Öğretiminin Serbestliğine Dair", *Selâmet*, sayı: 8, 11 Temmuz 1947, s. 11.

Bu ilk teşebbüslerde iki husus dikkati çekiyor; bunlardan biri başlangıçta din derslerinin bakanlığın denetiminde de olsa okulun dışında ve isteyen (dindar) "yurttaşlar"ın teşebbüsleri ve eliyle yürütülmesi (yarıresmi din dersi); ikincisi de Alevi çocukların bu derslere gireceğinin/girmesi gerektiğinin düşünülmesidir. (Bu ikinci mülahaza ile Din Derslerinin mezheplerüstü olması hep gözetilmiştir).

—1947. Din Bilgileri Dershaneleri aşaması için, yazarları resmen görevlendirilerek hazırlatılan ve MEB tarafından 25 bin adet basılan ilk din dersi kitabının ortaya çıkışı: Nurettin Artam-Nurettin Sevin, *Müslüman Çocuğunun Kitabı*, İstanbul, MEB Yay., 1948, ders kitabı boyu, 233 s. (Yeni dönemde Bakanlığın halk ve talebeler için bastığı dinle ilgili ilk kitap bu olmalıdır ve bu bakımdan önemlidir).

Bu kitap hem Halk Partisi çevresi hem de muhafazakâr-mütedeyyin kesim tarafından tenkit ve tartışmalara konu olunca rafa kaldırılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir kitap hazırlamasına karar verilmiştir. Diyanet'in –düşük sesle de olsa o yıllarda tartışıldığı üzere– Din Derslerini verecek kurum olarak değil de ders kitabının hazırlanması için katkı verecek bir merci olarak düşünülmesi laiklik anlayışı zaviyesinden dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Bu arada Din Dersleri ile laiklik arasındaki ilişki farklı ve zıt fikirlerle müzakere edilirken din eğitimini hangi kurumun, MEB'nın, cemaatlar gibi gayrıresmi oluşumların yahut Diyanet'in vereceği de konuşulmaya başlanmıştır. (Bu mesele 1949 yılında açılacak olan İmam Hatip Kurslarının ve Ankara İlahiyat Fakültesinin hangi kuruma bağlanacağı problemi olarak da tartışılacaktır).

Tecrübeli bir maarifçi ve siyasetçi olarak Hamdullah Suphi'nin bu dönemde yaptığı değerlendirme zikre değer:

> "Din meselesi etrafında Ankara'da ve [CHP] Kurultay[ın]da üç cereyana tesadüf ettim. Birisi meseleyi bugün olduğu gibi bırakmak taraftarıdır. Bunun etrafında yapılacak bir şey yoktur diyor ve bir şey yapılırsa onun memlekete muzır olacağına kanidir. İkinci bir cereyan var: Diyanet ve Evkaf [vakıflar] işlerini hükümet teşkilatının ve bütçesinin haricinde bırakmak, onu bir cemaat işi addetmek. Üçüncü cereyan, devlet teşkilatı dahilinde din işleri ve evkaf işleri kalmak suretiyle bu müesseseleri kuvvetlendirmek, varidatlarını artırmak ve dinin muhtaç olduğu tedris [eğitim] ve hizmet müesseselerini bu genişleyecek çerçeve içinde temin etmek.
> Birinci fikir yani din ihtiyaçlarını bugünkü halinde bırakmak benim için fâhiş bir hatadır, çok tehlikelidir, meşûm neticeler verebilir. İkinci cereyan çok uzun bir hazırlık devrine muhtaçtır. Büyük bir mutekit [inançlı] halkın

7 "Türkiye'de Din Meselesi", *Selâmet*, sayı: 30, 12 Aralık 1947, s. 4.

"Hayat Pozitivizmi!"

Cumhuriyet ideolojisine ve inkılaplara başından beri sadık iki kişi; Hamdullah Suphi ve Nurettin Artam çokpartili hayata geçerken Din Derslerini savundukları ve Kadirî şeyhi olan Artam ayrıca radyoda ahlâk konuşmaları yaptığı için karikatürist Ramiz tarafından hemen sarıklı, cüppeli hoca (mürteci) kıyafetine büründürülmüş. Ve hemen bir rahle... Artam'ın başındaki aslında 12 terkli Bektaşî tacına benziyor, altyazısı da "Ankara Radyomuzun İçyüzü-Bizim Şeyhin İtikadı Kendinden Menkul". Altta 4 Ekim 1947 tarihli *Cumhuriyet*'in ilk sayfasında "özel din dershaneleri" haberi ve üstte yeni çıkan *Tanrı Buyruğu* reklamı.

24 Aralık 1946 tarihinde Meclis'teki bütçe görüşmeleri sırasında Halk Partisi Milletvekili Hamdullah Suphi, din öğretimiyle ilgili fikirlerini anlatırken komünizm meselesini gündeme şöyle getirmiştir: "(...) Milli Eğitim Bakanımız (...) bizi çok düşündüren bir meseleye temas etti; memlekette komünizm cereyanları vardır. Bu hükümete ve bize endişe veren bir hale gelmiştir, onu mevzuubahis ederken dedi ki; mahkemeler bunu tedavi etmeye kâfi gelmez, polis, jandarma, ceza buna deva değildir. Türk halkının mânevî bünyesini bu hastalıkları olmayacak şekilde takviye etmek lazımdır. Bunu yapmak için Türk milletine onun büyük mânevî kaynakları olan din ve milliyetten istifadesine fırsat vermek lazımdır. (...) Bizi en müşkül zamanlarda ayakta tutmuş olan dinimiz, milliyetimiz ve tarih şuurumuzdur. Bu kuvvetlerle başka memleketlerde gördüğümüz kardeş mücadelesiyle bizi aynı felakete sürükleyecek olan komünizmin yollarını tıkamış oluruz".

riyet

Cumartesi 4 Ekim 1947

TANRI BUYRUĞU

AHMED HALİD KİTABEVİ

Özel Din dershaneleri için program hazırlandı

İlkokul mezunlarının devam edeceği bu dershanelerde okutulacak kitabın müfredatı tesbit edildi

Millî Eğitim Bakanlığında toplanan İstişare Heyeti. kitabın mezheb görüşlerinin üstünde İslâm dininin şamil ve küllî esaslarını belirten bir mahiyet taşımasına karar verdi.

bir cemaat haline geçip din sahasında her nevi ihtiyaçlarını karşılamağa çalışması (...) mümkündür, hayırlıdır, yalnız çok zamana muhtaçtır. (...) Ben hiç olmazsa 15-20 sene için Diyanet İşleri'nin ve Evkaf'ın bu vazifelerle alakadar edilmesi yolunu diğerlerine tercih ederim"[7].

(O gün bugün, Kur'an Kursları ve hizmetiçi eğitim birimleri hariç Diyanet din eğitimi alanları olarak Din Dersleri, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleriyle doğrudan hiçbir şekilde ilişkilendirilmeyecektir. Türkiye'deki din eğitiminin mantığı ve işleyişi itibariyle "din eğitimi" olup olmadığı sorusu açısından da önemli olan bu problem aynı zamanda Türkiye'ye mahsus laiklik anlayışının ve dünyadaki uygulamaların istisnai bir örneğidir).

— 1947 (Kasım). CHP Kurultayı'nda laiklik meselesinin ve bunun mühim bir parçası olarak din eğitiminin uzun uzadıya tartışılması mühim bir merhaledir. Meselenin basına intikal ediş tarzına ve nisbeten yumuşamış ifadelere bakılırsa Kurultay'ın öncesi ve sonrasında dışarıya da açılan bazı hazırlık çalışmalarının yapıldığı ve topluma intikal ettirme biçimlerinin konuşulduğu anlaşılabilir. Tecrübeli bir gazetecinin hem yaklaşımı hem dili bu bakımdan örnek bir takdim tarzı olarak okunabilir:

"Bir cemiyet için din lüzumlu bir salah [iyileşme ve ıslah] unsurudur. (...) Bugün 20-25 yaşlarındaki çocuklar eğer evlerinde ana babaları öğretmediyse Peygamber'in adını bilmez, İslâm dininin direklerini [esas rükünlerini] sayamaz. Bu gençler mazurdurlar çünkü elde bunları öğretecek sarih, açık yazılmış kitaplar da yoktur.

Bu böyle olurken camilerimizdeki imam, hatip ve müezzinler de birer birer öldüğü ve arkada da stok bulunmadığı için bazı yerlerde hatta İstanbul'a yakın kazalarda imamlık, hatiplikle alakası olmayan kimseleri camiler imamsız kalmasın diye tayin etmek zorunda kalıyoruz. Gün gelecek ki cenaze namazı kıldıracak kimse bulunmayabilecektir"[8].

8 Burhan Felek, "Bir Tedrisat Meselesi", *Selâmet*, sayı: 42, 5 Mart 1948, s. 4, 16.

CHP Kurultayı'nda açık veya örtük olarak tartışılan hususlardan biri de Cumhuriyet ideolojisinin, CHP'nin laiklik ve din eğitimi konusunda bir tür geri adım atma gibi anlaşılmaya müsait yeni açılımları ve iç taleplere paralel olarak biraz da uluslararası şartların zorladığı tashih ve tadilleri halka, yeni gelişen muhafazakâr basına, elitlere nasıl anlatacağı, muhtemel muhalifleri nasıl karşılayacağı, dahası yeni şartlarda devrimlerin meşruiyeti ve doğruluğunu nasıl savunacağı, kendine göre sapma ve istismarları hangi tekniklerle savuşturacağıdır.

Bu istikamette birkaç açıklama ve savunma biçiminin ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan dışarıya karşı en emin şekilde söylenen ama içerde o kadar emin olunmayan ifade, artık Cumhuriyet inkılaplarının

yerleştiği, oturduğu, dolayısıyla din alanında ilk yıllardaki gibi sıkı tedbirlere ve yasaklamalara ihtiyaç olmadığı yolundadır. Ayrıca vatandaşların din eğitimi ve din adamı ihtiyacı ve haklı talepleri artık bir şekilde karşılanmalıdır.

Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde dile getirdikleri tam da Ankara'da kurgulanan bu yeni mantığı terennüm etmektedir:

> "Şimdi inkılapların artık tamamen yerleşmiş sayıldığı bir devirde yaşıyoruz. Cumhuriyet kurulalı yirmi beş yıl olmuş, o zaman çocuk olanlar bugün kocamaya yüz tutmuştur. [Artık] isteyen vatandaşlara dinî bir terbiye verilmesi, onların mânevi ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli bir teşkilata ihtiyaç vardır"[9].

Bu teşebbüs ve yazılara paralel olarak, resmi ve hukukî hiçbir varlıkları ve statüleri olmayan (bugün de olmayan) cemaat ve tarikatlardan farklı şekillerde bahsedilmeye başlandığı da görülüyor. Bunlardan biri laiklikle irtibatlı olarak, Diyanet'in ve din eğitiminin devletin çatısı altından çıkarılıp cemaatlara devredilip edilemeyeceğidir. Bu soruya müsbet cevap verenler çok azınlıkta olan bir gruptur. Daha ziyade konuşulan (bugün de konuşulan) şey ise devletin "doğrudürüst" din eğitimi vermediği durumda bu boşluğu "hurafe ve bâtıl inançlarla dolu bir din anlayışı"nı öğretip yaygınlaştıran cemaat ve tarikat yapılarının ön alarak doldurması ve bu sahaya "tehlikeli" bir şekilde hakim olmalarıdır.

9 Nadir Nadi, "Din ve Devlet", *Selâmet*, sayı: 41, 27 Şubat 1948, s. 10 (*Cumhuriyet*'ten iktibas).

Buna "doğru" dini anlatmanın da devletin görevi olduğu ve bunu en iyi onun yapacağı mantığı da denebilir. Bu mantık ve siyaset o gün bugün hakimiyetini sürdüren bir mantıktır (12 Eylül darbecilerinin hazırladığı ve delik deşik de olsa hâlâ yürürlükte olan 1982 Anayasası'nda mecburi Din Derslerinin savunulması da bu mantığa dayanmaktadır).. O kadar ki Cumhuriyet inkılaplarının din alanındaki mağdurları olan mütedeyyin kesimler, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi çevreleri, Diyanet İşleri Başkanlığı da bu konularda bir açıklama çerçevesi çizmeye kalktığında yahut inanarak veya maslahat icabı Atatürk'le din eğitimi arasında müsbet bir ilişki kurmaya teşebbüs ettiğinde aynı mantığı, benzer haklılaştırma tekniklerini ve açıklama biçimini kullanacaktır.

Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki, 1950 yılında Başbakanlığa ve Cumhurbaşkanlığına takdim ettiği "Din Eğitimi Raporu"ndaki "Memleketteki Dinî Müesseselerin Kapatılması Bâtıl Akide ve Tarikatların Üremesine Yol Açmıştır" başlığı altında şu ifadelere yer verecektir:

> "(...) Diğer cihetten bugün, *birtakım bâtıl akide ve yalancı tarikatların sinsi sinsi ve fakat sistemli denecek surette memleketin hemen her köşesinde*

yayılmakta ve üremekte olduğu da bir vâkıadır. Gittikçe çoğalan ve din namına uydurdukları birtakım hurafelerle köylü ve şehirliyi istismar eden, saf halkımızın arasına tefrikalar sokan, karıyı kocasından ayıran bu muzır unsurların tesirlerini önleyebilmek için de her şeyden evvel esaslı din terbiyesi ve bilgisi almış, *müsbet ilimlerle de mücehhez kudretli din adamlarına, münevver vaizlere* şiddetle ihtiyacımız vardır.

Memlekette hakiki din adamları azaldıkça bu yoldaki tarikatların –kanunen yasak olmasına rağmen– yayılması ve gittikçe sahasını pek ziyade genişletmesi de bu ihtiyacı bir kat daha belirtmektedir.

Sonra, *kökleri dışarıda olan dinî, içtimaî, siyasî bir takım yabancı akide ve mezheplere* mensup kimselerin [muhtemelen misyonerler ve Sünnîlik dışı mezhepler kastediliyor. İ.K.] muhtelif şekiller ve vasıtalarla yaptıkları propagandalar ve yayınladıkları eserler de halk üzerinde çok kötü tesirler yapmaktadır. Bunları en çok önleyecek, bu fikirlerin yayılmasına mani olacak yegâne kuvvet din ve kudretli din adamlarının telkini olduğu da müşahede ve tecrübelerle sabittir"[10].

— 1949 (Şubat). Neticede Din Bilgileri Dershanelerinden vaz geçilecek, ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına ihtiyarî (seçmeli) Din Dersi konacak (15 Şubat 1949) ve ders kitapları –sert tenkitlere konu olan *Müslüman Çocuğunun Kitabı* tecrübesinden sonra– Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, büyük ölçüde başkan Ahmet Hamdi Akseki'nin planlama ve yönlendirmeleri doğrultusunda telif edilecek ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilk planda 100 bin adet basılarak öğrencilere dağıtılacaktır[11] (bk. Bu kitap s. 461. Ahmet Hamdi Akseki ilkokullarda din dersi okutacak öğretmenler için de iki rehber kitap hazırlamış ve bastırmıştır: *Öğretmen ve Öğrencilere Yardımcı-Açıklamalı Din Dersleri*, 2 kitap, 1949).

İlkokullarda bir çeyrek yüzyıl okutulan Din Dersi kitapları, hissiyat düzeyinde fena olmayan ama bilgi itibariyle yetersiz bu metinler olmuştur. İlkokullardaki Din Derslerinin yine seçmeli olarak normal ders saatleri arasına alınması/iğreti ders olmaktan kurtarılması ise DP iktidara geldikten bir müddet sonra 7 Kasım 1950 tarihli MEB genelgesiyle olacaktır. Bu kararlar ve gelişmeler 1953 yılından itibaren Öğretmen Okullarının 1 ve 2. sınıflarına ilk defa olarak haftada birer saatlik mecburi din dersinin konmasını da gerektirmiştir. Çünkü ilkokul öğretmenleri artık Din Dersi de okutacaktır.

Programlar, ders kitapları ve öğretmenler yetersiz olmakla beraber vatandaşların, velilerin, muhafazakâr basının bu derslere gösterdiği ilgi ve verdiği destek bir taraftan tekpartili yılların laiklik politikaları etrafındaki icraatına bir tepki gibi görülürken asgari düzeyde de olsa din konusundaki talep ve hassasiyetlerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

10 Raporun tam metni için bk. *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, İstanbul, Dergâh Yay., 2008, s. 132-52. Bu "tehlike" konusunda ayrıca bk. Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 110.

11 Kitapların 100 bin adet basıldığı bilgisi ABD Ankara Büyükelçiliği raporunda yer almaktadır. bk. Emin Özdemir, "Amerikan Belgelerine Göre Türkiye'de Demokrasili Yıllara Geçişte İnanç Hürriyetinde Yaşanan Gelişmeler 1946-1952", *Tarihin Peşinde*, sayı: 10, 2013, s. 70. Din Dersi kitapları konusunda bilgi ve dökümler için bk. *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, s. 461-69.

—SÖZ ÇİZGİNİN— Turhan Selçuk –

-İMAM -HATİP OKULUNA GİDİYOR: SUBAY OLACAKMIŞ...

Eğitimde Fırsat Eşitliği Kimler İçin?

7 yıllık İmam Hatip Lisesi mezunlarının uzun yıllar üniversiteye girme hakları olmadı. O kadar ki Ankara İlahiyat Fakültesi de hiç meslek eğitimi almayan düz lise mezunlarından talebe alırken İmam Hatip mezunlarından almazdı. 1959 yılında MEB'na bağlı 4 yıllık Yüksek İslâm Enstitüleri İmam Hatip mezunlarına yüksek tahsil imkânı hazırlamak için açılmıştı.

Bu haksız muameleler sebebiyle uzun yıllar İmam Hatip Liseleri normal lise haklarına kavuşmak, Yüksek İslâm Enstitüleri de fakülte veya akademi olmak için mücadele vermek zorunda bırakıldılar. Turhan Selçuk'un üstteki karikatüründe cüppeli, şalvarlı, fesli, yakasız gömlekli İmam Hatip Lisesi talebeleri –ki şapka takmak dahil normal lise kıyafetleri dışında hiç böyle giyimleri olmadı–, o günkü tartışmalarla irtibatlı olarak, emin adımlarla subay olmak peşinde gösteriliyor (*Milliyet*, 23 Ocak 1993). Alttakinde ise başbakan dahil meslekleri dışında her şey olmak için bağırıp çağrışan yine aynı kıyafetli İmam Hatip talebeleri. Başörtülü kız talebelerden biri de, "Taman... ben de imam olucam" diyor (*Cumhuriyet*, 15 Ekim 2009).

Türkiye ve Türk eğitim sistemi hep ifrattan tefrite sürükleniyor, bu yolla zaten sınırlı olan enerjisi lüzumsuz tartışmalarla daha bir tüketiliyor. Milliyetçi cephe hükümetleri döneminde de hazırlıksız olarak birçok İmam Hatip Lisesi açılmıştı. Meşhur deyişle "Bir mühür, bir müdür"... AK Parti iktidarı döneminde de ihtiyaçtan fazla ve gelişigüzel İmam Hatip Okulları açıldı, açılıyor... Eğitim, kalite arayan yok.

1954 yılında, Türkiye'de din eğitimi ve laiklik politikalarının ne yolda gittiğini tetkik etmeye gelen yabancı bir akademisyenin, Howard A. Reed'in tesbit ve müşahadeleri bu meyanda zikre değer:

> "(...) İşte bu Din Dersleri halktan ve bilhassa köylü vatandaşlardan derhal muazzam bir alâka gördü. Halbuki daha evvel aynı köylerde ne öğretmenlerin gayreti ne jandarma dipçiği ve ne de kanuni mecburiyetler birçok öğrenciyi, bahusus kız talebeleri okula sokmaya muvaffak olamamıştı. Nihayet 1953 yılında öğretmenlerin verdiği raporda bütün Türkiye köylerinde öğrencilerin okula devamındaki artışı sağlayan en büyük âmilin ilkokullarda tekrar okutulmaya başlanan Din Dersleri olduğu ortaya kondu. Bu hususu bana 1954 senesinde çeşitli köylerde yaptığım görüşmelerde birçok öğrenci velisiyle öğrenciler de ifade etti"[12].

(İlkokulların 4 ve 5. sınıflarına seçmeli Din Derslerinin konduğu 1949 yılı aynı zamanda İmam Hatip Kurslarının ve Ankara İlahiyat Fakültesi'nin de açıldığı yıldır).

— 1956. Din Derslerinin Türk eğitim sistemine tekrar girişinin ikinci aşaması DP döneminde, 1956 yılında, askerî ve meslekî okullarla kolejler/özel okullar dahil ortaokul statüsünde olan bütün okulların 1 ve 2. sınıflarına haftada bir saatlik ve yine seçmeli Din Derslerinin konmasıdır.

— 1967. Bundan yaklaşık 10 yıl sonra bütün lise ve dengi okulların 1 ve 2. sınıflarına yine birer saatlik ve seçmeli Din Dersinin konması ise AP iktidarı döneminde, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 21 Eylül 1967 tarihli kararı ile gerçekleşecektir.

23 Eylül 1976 tarihli Talim ve Terbiye Kurulu kararı ise orta ve liselerin 3. sınıflarına da bu dersi teşmil edecektir.

— 1974. Bu gelişmelerin 12 Eylül darbesinden önceki son halkası, 1974-1975 ders yılından itibaren mecburi olarak okutulmaya başlanan Ahlâk dersleridir. Din Derslerinin mecburi hale getirilemediği bir ortamda siyaseten uygun bir ara çözüm olarak devreye sokulan bu ders CHP-MSP koalisyonunun bir ürünü olarak düşünülebilir.

Ortaokullara ve ardından liselere Din Derslerinin konması gündeme geldiğinde ilkokullar sürecindekine benzer tartışma ve itirazların daha sert ve tahrik edici olanlarına şahit olacağız. Gazete haberleri, fotoğraf ve karikatürler bu konuda zengin bir malzeme sunuyor.

— 1982 yılı sonlarında kabul edilen 12 Eylül darbe Anayasasının, orta eğitimdeki seçmeli olan Din Dersleri ile mecburi olan Ahlâk Derslerini birleştirerek "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" adıyla mecburi hale getirmesi beklenmedik bir şeydi ve memnuniyet kadar muhalefete sebebiyet verdi.

12 H. A. Reed, "Türkiye'nin Yeni İmam Hatip Okulları", çev. Hulusi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet* içinde, İstanbul, İz Yay., 1991, s. 172.

Anayasanın 24. maddesindeki düzenleme gerekçesi "istismar ve suiistimali önlemek"ti. Kimi kimin istismarı ve suistimalinden kurtaracaktı acaba? En büyük din istismarcısı bizzat devletti, diğerleri bir şekilde –karşı çıkarak veya benimseyerek– onu takip ediyordu. Belki de MSP-Erbakan çizgisinin elinden bir kozu almak peşinde idi darbeyi yapanlar.

Danışma Meclisi'nde bu madde görüşülürken söz alan biri (İbrahim Göktepe) müzakerelerde eskiden beri çokça dillendirilen bir açıklamaya başvurmuş ve "okullarımızda din dersi ehil kimseler tarafından verilmediğinden çocuklarımız ya hiç din terbiyesi alamamış veya cahillerin elinde kalmıştır. Bunun içindir ki okullarımıza din dersi koyacağız; ama müsaadesiz Kur'an Kursları ile de amansız mücadele edeceğiz" demişti. Aslında bu sözler ihtilalin lideri koltuğundaki Kenan Evren'in konuşmalarında geçen ifadelerdi.

Müzakereye Açık Başlıklar

Din Dersleri ve din eğitimine dair gerçek bir tartışma "Türkiye'de din eğitimi var mı?" sorusu sorulmadan herhalde başlatılamaz. Din Derslerinin mecburi olması üzerinden yürütülen aktüel tartışmaları verimsiz ve derinliksiz kılan esas sebep de bu başlangıç sorusunun noksan oluşudur. 1924 yılından beri ve bugün Türkiye'de teknik mânasıyla din eğitimi yoktur, olsa olsa laik bir eğitim sistemi içinde, laik bir mantıkla, Milli Eğitim Bakanlığı'na yahut YÖK'e bağlı kurumlar tarafından yürütülen bir din eğitimi ve öğretiminden bahsedilebilir.

Bu genel durumun kısmi istisnası belki Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın teftiş ve denetimine açık olarak çalışan Kur'an Kursları olabilir. Fakat hafızlık eğitimi ve Kur'an okuma öğretimi açısından önemli olan ve başlangıç düzeyinde dinî bilgiler de veren bu kurumlar tahmin edileceği üzere din eğitimi çerçevesinin içini doldurmaktan uzaktır. Kur'an Kurslarını bir kurum olarak düzenleyen yönetmeliğin çıkış tarihinin 1971 gibi çok geç bir tarihte olduğu da hatırlanmalıdır.

1976 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak kurulan Haseki Eğitim Merkezi, Yüksek İslâm Enstitüsü veya İlahiyat Fakültesi mezunu olup da Diyanet'te görev yapanların imtihanla girebildiği ve dinî ilimlerle Kur'an ilimlerinde ihtisas düzeyinde iki yıllık eğitim veren bir müessese olarak vücut buldu. Bu hizmetiçi eğitim merkezlerinin sayısı daha sonraki yıllarda artırıldı. Bu da Diyanet çatısı altında olan kısmi bir din eğitimi yapılanması olarak kabul edilebilir.

Bütün problemlerine ve zaaflarına rağmen Din Derslerinin 1982 Anayasası ile mecburi hale getirilmesi ve o gün bugün birçok program ve muhteva

müdahalelerine rağmen okutulması Türkiye şartlarında doğru ve müsbet bir karardır. Çünkü tecrübelerle görülmüştür ki seçmeli Din Dersleri ne hocalar ve idareciler ne de talebeler ve veliler tarafından ciddiye alınan ve hakkı verilen bir ders haline getirilememiştir. Adı din üzerinden konulmuş bir dersin bu kadar gayrıciddi ve geçiştirilen bir konumda olması hiçbir bakımdan doğru olmamalıdır. Ayrıca Türkiye'de birçok insan için çocuğuna özel olarak din dersi-kültürü aldırma imkânları, mekânları ve meşruiyetinin olmayışı da bu dersleri gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de sosyal bilimlerin her alanının, özellikle de dinle irtibatlı alanlarda kendini taşıyabilecek bir performans gösteremeyişinin sebeplerinden biri de ilgili akademisyen, aydın ve medya mensuplarının din konusundaki fevkalâde yetersiz bilgileri ve ilgileridir. (Alan araştırmalarıyla şöhret bulmuş fakat akademik metinlerinde Cuma namazının cemaatla kılındığını, Kurban bayramının aynı zamanda hac mevsimi olduğunu bilmediği görülen, mezheple tarikatı ayırd edemeyen sosyolog ve siyaset bilimciler olmuştur). Asker, sivil bürokratlar için de durum büyük ölçüde böyledir. (Daha düne kadar birçok subay, asker, polis... vatandaşın okuduğu veya evinde bulundurduğu kitabın Kur'an veya eski harflerle yazılmış bir dua mecmuası, bir hutbe kitabı olduğunu anlayamadığı için laiklik aleyhtarı suç unsurları bulunduruyorlar diye onları karakollara, mahkemelere sürüklemiş, hak ihlâllerine sebebiyet vermiştir. Aynı bilgi yetersizliklerinden dolayı mahkemelerin savcı ve hakimleri bu kadar sıradan ve açık meseleler için ehl-i vukufa baş vurmak mecburiyetinde kalmıştır). Gazetecilerin, medya mensuplarının meslekleri için gerekli dinî bilgi açısından seviyesi de hayli zayıftır. Din Dersleri seviyesindeki bir bilginin dindar olup olmamakla doğrudan bir alakası olmayabilir fakat Türkiye'de doğup büyümenin, burada yaşıyor ve görev yahut araştırma yapıyor olmanın eğitimli insanlara yüklediği bir mükellefiyetle alakası vardır.

Kimlik ve azınlıklar probleminin ciddi bir şekilde canlandığı, belki tahrik edildiği Soğuk Savaş sonrası dönemde Alevilik konusu da mecburi Din Dersleri müzakerelerinde önemli ve yer yer belirleyici bir başlık olmuştur/olacaktır. Daha baştan Din Derslerinin Sünnilik ve Sünniler düşünülerek konulmuş, programı ve muhtevası ona göre düzenlenmiş, hocaları ona göre seçilmiş bir ders olarak kabul edilmesi bize göre mesele için yanlış başlama noktası gibi durmaktadır. Halbuki sınırlı sayıda olan sure ve dua ezberleri dışta tutulursa Din Dersi program ve kitaplarında verilen bilgiler, yer alan konular Sünnilik-Alevilik ayırımı açısından anlam ifade edecek özelliklere, seviye ve derinliğe sahip değildir. Zaten programa ve

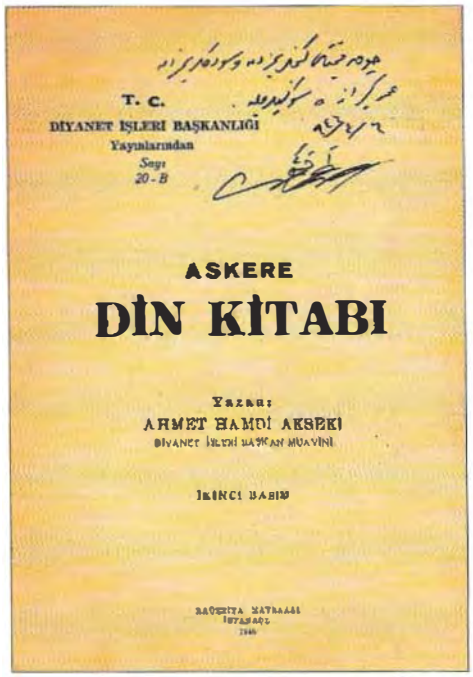

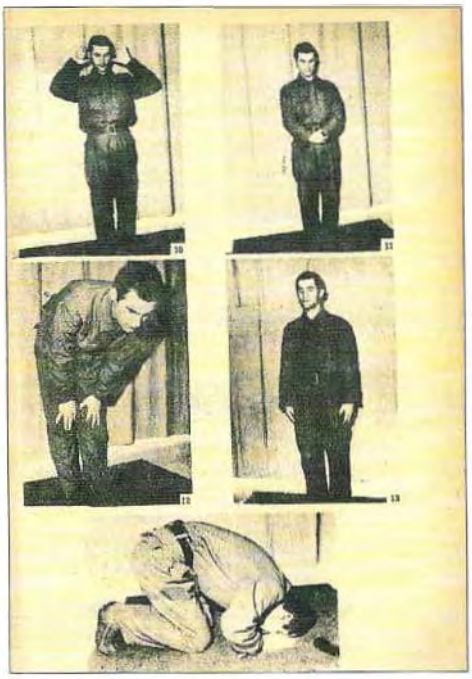

Askerlere de Din Dersi...

1770'lerde kurulan ilk askeri mühendishanelerde Din Dersi vardı. Hatta modern okullardaki ilk Din Dersi tecrübesi bu okullarda olmuştu. Asker dediğin yeni de olsa hem modern, hem dindar, hem de disiplinli ve itaatkâr olmalıydı.
Cumhuriyet devrinde de askerler ve askerî okullar için din dersi kitapları yazıldı, basıldı ve okutuldu. Ayrıca İlahiyat tahsil eden askerî talebeler ve Moral Subaylığı diye bir kadro da oldu. 1982 Anayasası ile Din Dersleri mecburi hale gelince bu askerî liselerde de uygulandı.
Ahmet Hamdi Akseki'nin Genelkurmay Başkanlığı'nın talebiyle yazdığı ve ilk baskısı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında 1924 yılında yapılan *Askere Din Kitabı* bunlardan sadece biri. 1944 yılında genişletilerek yine Diyanet yayınları arasında neşredliliyor.
(Buradaki nüsha 1946 yılında Ömer Kirazoğlu'na imzalanmış).
Sağda öğretmen üsteğmen Hasan Sapan tarafından yazılan ve 1966 yılında Genelkurmay Basımevi tarafından yayınlanan *Mehmetçiğe Din Bilgisi* kitabının sonunda asker kıyafetiyle abdest alınışı ve namazın kısımlarını gösteren fotoğraflardan oluşan sayfalardan biri.

kitaplara hakim olan ana düşünce laiklikle, modern düşünce ve hayatla, Cumhuriyet ideolojisi ve Kemalizm ile uzlaştırılmış bir din ve İslâmiyet anlayışı ve yorumudur[13].

❁

Gerçek ve yeterli din eğitimi ve öğretimi elbette ders programı ve ders kitaplarına, sırf bilgi aktarımına indirgenemez. Bu dersi okutacak öğretmenlerin bilgi kapasiteleri, eğitme-öğretme (irşat, tebliğ) vasıfları ve ahlâkî bir kişilik olma özellikleri itibariyle de belli bir donanımda ve seviyede olmaları gerekir. Aksi takdirde dersin muhtevası ve amacı ile öğretmenin kişiliği ve özellikleri arasındaki boşluklar çok yönlü problemlere kaynaklık edecektir. Türkiye'de Din Dersi eğitiminin böyle bir meselesi ve düşüncesi hiç olmamıştır. Bu bakımdan İmam Hatip Okullarının ve İlahiyat Fakültelerinin hangi mantık ve yaklaşımla, hangi programlarla

13 Alevilik meselesi ilkokullara ve ortaokullara seçmeli Din Dersi konulmasının gündeme geldiği günlerde de aşağı yukarı aynı mantıkla taraflarca tartışılmıştır. Hikmet Bayur'la M. Raif Ogan arasındaki tartışma için bk. M. Raif Ogan, *İslâm Hukuku*, [İstanbul], Alkaya Matbaası, 1956, s.111-15.

nasıl bir insan ve kalifiye eleman yetiştireceği meselesi, başka alanlarla da irtibatlı olarak doğrudan Din Dersleri ve din eğitimiyle de alakalı hale gelmektedir.

❁

Bu hayati sorular ve cevapları Türkiye'de üst düzeyde hiç ele alınıp tartışılmadı, hatta ciddi olarak ve üst seviyede gündeme bile gelmedi dense hilaf-ı hakikat olmaz. Doğrudan din eğitimi ve dinî hayatla ilgili birimler, kurumlar, İlahiyat Fakülteleri ve hususen Din Eğitimi kürsüleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Eğitimi Genel Müdürlüğü de bu sahada cesur, daimi ve kaydadeğer bir performans ve müzakere başarısı gösteremedi. Din dersi programları ve kitaplarında bu birimlerin yaptıkları, popüler düzeyde din ile pozitif bilgi-bilim, dinî hayatla modern hayat arasında müsbet ve problemsiz ilişki kurmak (bilginin İslâmîleştirilmesi gibi) veya daha yaygın olarak dinî alanı, büyük ölçüde devri geçmiş, cahil halkın inançları ve ritüelleri seviyesinde gördükleri Halk Müslümanlığından uzaklaştırmak, aralarındaki mesafeyi kategorik hale getirmektir.

Söz buraya intikal etmişken maarif ve din eğitimi meseleleriyle yakından ilgilenmiş, ahlâk felsefecisi Nurettin Topçu'nun meslek eğitimi (İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri) dışındaki din eğitimine dair değerlendirmelerini zikretmek uygun olacaktır:

> "(...) Bütün ilkokullarla ortaokullarda ve liselerde yapılmakta olan din derslerinin mânasızlığına işaret etmek istiyoruz. Bugün ismi öğrenci karnelerinin en altına yazılan din dersleri, özellikle yaşı biraz ilerlemiş gençlerde dini küçümsemekten başka işe yaramıyor. Dinî tatbikata ait kaidelerin öğretilmesi, çocuğa dinî ruh ve hürmet aşılayamaz. Din, bütün hareketlerimizin dışında kalan bir hayat ve hareket alanı, bir ihtisas konusu değildir ki, ayrı bir ders ve öğretim yapılsın. Bu okullarda din kültürünü, bütün kültür derslerinin içinde, felsefe, tarih ve edebiyat derslerinde vermek en doğru yoldur.
>
> Felsefe, dinin mukadderat metafiziği olan özüne değinecek ve ona götüren yola aklın aydınlıklarını serpecektir. Edebiyat, en kuvvetli din aşısı yapacak kültürü verir. Yunus'tan Akif'e kadar, *Hüsn ü Aşk*'ı ve *Makber*'i de içerisine alarak gençlere dinî ruhu heyecan halinde aşılayacak en kuvvetli vasıta edebiyattır. Tarihe gelince, İslâm tarihi içinde olduğu kadar, Selçuklularla Osmanlıların yani Anadolu'nun tarihinde İslâmın ruhunu hayat ve hareket halinde tanıtarak sevdirecek sayısız örnekler vardır.
>
> Bu gerçeklerden faydalanmasını bilen ve millî tarihimizi dosdoğru okutmaktan çekinmeyen öğretmenin, bilgili fıkıh ve kelâm hocasından ziyade dinî ruhu yüceltmekte faydalı olacağı muhakkaktır. Büyük Peygamber'in hayatından başlayarak Hz. Ömer'den geçen ve Alpaslan'ın, Osman Bey'in, Murat'ların, Fatih'in ve Yavuz'un ve bunlar gibi daha pek çok hükümdarların insanlık tarihine vermiş oldukları eşsiz örneklerin bilgisiyle bezenen genç ruhların

Artan Kız Kur'an Kursu Talebi

Kasaba ve köylerde muhafazakâr-mütedeyyin ailelerin kız çocuklarının 1960'lı yıllardan itibaren giderek daha fazla ilk ve orta tahsil süreçlerine katılmaları onlar için din eğitimi ve Kur'an Kursu taleplerini ve ihtiyaçlarını da artırdı. Din eğitimi almak bir ihtiyaç olduğu gibi bir müdafa ve korunma yolu olarak da düşünülüyordu. Önceleri hiç düşünülmediği halde İmam Hatip Liselerinin ve Yüksek İslâm Enstitülerinin 1970'li yıllarda kız talebe olmak durumunda kalmaları da bu sürecin bir parçasıydı. Üniversitelerde ilk başörtüsü meselesinin 1966 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi'nde ortaya çıkması do bu bakımdan mânidar olmalıdır.
Üstte muhtemelen 1960'lı yıllarda Kayseri'de, yaz tatilinde Kur'an okuma ve ezberleme derslerine katılan kız talebeler hocalarıyla birlikte.
Biraz da modern eğitim süreçlerine katılmanın getirdiği bu masum talep ve ihtiyaç fahri ve samimi teşebbüslerle karşılanırken resmi makamların ve hususen basının çoğu haksız birçok tenkit ve karalamalarına da mesnet edilecektir.
Dayatılan şudur: Hem modern eğitim süreçlerine katılacak hem de "bizim" gibi olacaksın. Mütedeyyin Türk halkı ise ilk kısma müsbet cevap verirken ikinciye direnmiştir. Dahası ikisi arasında bir çelişki de görmemiştir!

Taraf **WikiLeaks TÜRKİYE BELGELERİ**

ABD'nin Türkiye'de din-devlet ilişkisini konu alan kriptolarına, "Bu ne biçim laiklik" sorusu hâkim. 2003'teki bir belgeden: "Laikliğin 'Türk' versiyonu, ABD'dekine yüz seksen derece zıt. Dinî kurumlar sadece katı bir devlet denetimi altında değil, aynı zamanda Türk devlet aygıtının ayrılmaz parçası." Amerikan gizli belgeleri, AKP'yi ABD'ye şikâyet etme yarışına girenler olduğunu da gösteriyor: "Birçok laik Türk, AKP liderlerinin, İslam davasını ilerletmek için takiye yaptığına bizi ikna etmeye çalışıyor. AKP'nin sadece Batı'ya yaranmak için hoşgörüden yana çıktığını söylüyorlar..."

Kemalist İslam üretiliyor

İnternette "ABD ve ılımlı İslam" kelimeleriyle yapılan basit bir arama 695 bin sonuç veriyor. "Amerika'nın dayattığı ılımlı İslam modeli" ve buna benzer başlıklar taşıyan, birçoğu ziyadesiyle kestirmeci rapor, haber, analiz vb. hiç de az değil. "WikiLeaks Türkiye Belgeleri" arasında ABD'nin böyle bir "model" hazırlayıp, Türkiye gibi ülkelere dayattığının somut ipuçları yok ama Washington'ın, İslam'ın "ılımlı" halini sevdiği, "radikal" İslam'la mücadele etmeye çalıştığı ve bu amaçla, Türkiye'yi yakından izlemeye...

1996: Türkiye'den Şeriat manzaraları

"W...

Refah, dinî düzeni bile MGK'ya sorar

Kemalist Dindarlık Nereye Açılıyor?

Kemalizmle dindarlık arasında doğrudan ve müsbet ilişki kurma arayışları herhalde 1960 darbesi sonrasında başladı, 12 Eylül darbesinden sonra ise yaygınlaştı. 1982 Anayasası ile mecburi hale getirilen Din Dersi programlarında ve ders kitaplarında bile bunu açıkça görmek mümkün. Yine de bu programın en çok fiiliyata geçirildiği zaman dilimi 28 Şubat dönemi oldu. Basın ve televizyon kanalları bunun için iyi kullanıldı ve birkaç İlahiyat hocası da bu istikamette istihdam edildi.
WikiLeaks belgelerinden dökülen yazışmalar arasında buna dair olanlar do var (*Taraf*, 23 Mart 2011, s. 12).

İslâmî yaşayışı, kaidesi, ahlâkı ve aşkiyle benimsemeleri beklenir. Ayrıca bir din dersine lüzum yoktur. Din, bütün duygularımızla hareketlerimize ve bütün varlığımıza sindirilmesi gerekli bir kültürdür, bir aşıdır, damarlarımızda dolaşan ve insanlarla temasımızda kendini gösteren bir cevherdir. Sadece Kur'an'ın ezbere okunması, mabetteki saygısız merasim, hac ticaretleri, cehennem ve azap tehditleri dinin dairesinin dışındadırlar.
Bugün İslâm âleminde Müslüman kalmadı, pek küçük bir azınlık çıkarsa onlara da bütün İslâm âlemi düşmandır. Din eğitimini, bugünkünün tam tersine, Allah istikâmetine doğru çevirmek, onu hakikatına ulaştırmaktır. Bu bir müceddid görevidir ve mutlaka yapılacaktır".
"Din bütünüyle insanın varlığına çevrildiği için din kültürü yalnız bir ders içinde verilemez"[14].

14 Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 179-80, 122. Ayrıca bk. *age*, s. 140-42.

Meslekî din eğitimi dışta tutulmak üzere, ilk ve orta eğitimde sosyal ilimlerin herbiriyle alakalı konular ele alınırken bunların kendi çerçevesinde dinle irtibatlı noktaları ele alınıp işlendiğinde acaba müstakil Din Dersine ihtiyaç kalmaz mı? Bu müzakereye açık bir sorudur fakat dünyada da Türkiye'de de sosyal ilimlerin böyle okutulmasının imkânı çok uzaklarda bir ihtimal gibi durmaktadır.

8 Şubat 2017
'DİNİMİZ' YERİNE 'İSLÂM DİNİ' İFADELERİ KULLANILACAK

Yeni müfredat taslağı çalışmasında AİHM'nin 'inanç özgürlüğü' kararını da gözönünde bulunduran MEB, din derslerindeki 'bir dini sahiplenme' anlamı taşıyan ifadeleri çıkarmaya hazırlanıyor. 'Dinimiz' yerine 'İslâm dini' ifadeleri kullanılacak, Alevilik de daha ayrıntılı işlenecek

Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz, hafta başında yapılan Bakanlar Kurulu'na zorunlu ders olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin yeni müfredatı hakkında sunum yaptı. HaberTürk'ün aldığı bilgiye göre Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde ses getirecek bazı değişiklikler yapılacak. Buna göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) "çoğunluğun inandığı din de olsa devletin bir dini sahiplenir şekilde ders vermesinin inanç özgürlüğüne aykırı olduğu" tespiti de gözönüne alınarak ders programında birçok yeniliğe yer verilecek. Dışişleri Bakanlığı'nın hukuk müşavirleri ve uluslararası hukuk uzmanları tarafından da gözden geçirilen din dersine ilişkin müfredatta 'bir dinin sahiplenilmesi' anlamına gelen ifadeler çıkarılacak. Örneğin, dinimiz yerine "İslâm dini", "Peygamber'imiz" yerine "Hz. Muhammed" denilecek. "İnancımız" ifadesi yerine "İslâm inancı" gibi ifadelere yer verilecek.

Sadece 4 Sayfa Anlatılıyor

Alevilik-Bektaşilik konusu mevcut müfredatta, "İslâm Düşüncesinde Tasavvufî Yorumlar" ünitesi altında yer alıyor. 12. Sınıf Din Kültürü ders kitabında sadece 4 sayfa yer verilen Alevilik konusunun kapsamı genişletilecek. Bakanlık, müfredatın geliştirilmesi için Alevi dedeleriyle ortak bir komisyon oluşturdu. Alevilikle ilgili cemevi, 'cem'in yapılışı ve Muharrem Orucu ayrıntılı anlatılacak.

Din Dersleri Türkiye'deki Laikliğe Aykırı Mı?

Alevi derneklerinin herhalde önemli bir kısmı mecburi Din Derslerine baştan beri karşı çıktı. Onlara destek veren aydınlar ve siyasetçiler de hep oldu. ***Radikal İki*****, 7 Eylül 2008, s. 1.**

AİHM 'İnanç Özgürlüğüne Aykırı' Demişti

AİHM, eğitimde zorunlu Din ve Ahlâk Kültürü Derslerine karşı Ankara'dan davacı olan 14 Türk vatandaşının 2011'de açtığı davayı, 14 Eylül 2014'te karara bağladı. AİHM, kullanılmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi kitaplarında Türkiye'de çoğunluğun ait olduğu Sünni İslâma daha fazla yer ayrılmasının "beyin yıkamak" anlamına gelmediğini belirtti. Dersin, Alevi öğrencileri kendi değerleri ve okulları arasında bir çatışmaya ittiğine dikkat çekildi.

AİHM, çoğunluğun inandığı din de olsa devletin bir dini sahiplenir şekilde ders vermesinin inanç özgürlüğüne aykırı olduğu tespitinde bulundu.

Kaynak: Lütfi Erdoğan, *Habertürk*, 8 Şubat 2017, http://www.haberturk.com/gundem/haber/1382895-dinimiz-yerine-islam-dini-ifadeleri-kullanilacak

CÖNK

YAZAN :
Aksaray Meb'usu
BESİM ATALAY

1931
İSTANBUL
DEVLET MATBAASI

KÖY HOCASININ MEKTUP OKUMASI

Köylü — Hocafendi şu kâhat
Ne deyor bak?
Hoca — Getir, at!
"Sâdi terkim senedim
Oldur ki...„
Ay efendim —
Köylü — Senet değil mektuptur.
Hoca Önce desen ne olur.
Biliyorsun a kuzum —
Mektupça da okurdum..

— 10 —

KONYADA BİR ESKİ MEKTEP

Hoca — Mehmet baban haftalık [*]
Vermedi mi? çarçabık —
Anlat bahım... bana di!..
Mehmet — Babam köyden gelmedi!..
Hoca — Baban yohsa a hayvan —
Beş on para dayından
Alıp gelsen olmaz mı?.
Mehmet — Hocufendi dayımı
Dün mapusa [habse] tıhtılar.
Hoca — Seni domuz, durma var;
Evinizden al, getir!..
Mehmet — Hocufendi anam bir

[*] Çocuklar hafta sonunda hocaya vermek üzere on veyahut yirmi para getirirlerdi: buna (haftalık) adı verilirdi.

— 16 —

Tavık satıp parayı
Yollıyacak..
Hoca — Hay Ayı!
Yohsa seni döverdim!.
Başka bir çocuk— Ben getirdim efendim!,
Hoca — Ulan sana eferim.. [aferin].
Zabar [zahir, şüphesiz] kişizadesin!
Ulan Amet [Ahmet] sen nittin?..
Ahmet — Ben unuttum..
Hoca — Ne itsin!..
Git alda gel, durmadan!.
Hasan, börek ne zaman
Gelecektir? heceyi —
Sökdün gayri pek eyi..
Unutma ha böreği!..
Sonra yersin köteği!
Bir çocuk — Hocufendi!
Hoca — — Ne din ki?..
Mehmet beni tipteki [*]
Hatelerin üstünden [**]
Habıvırdi.. [***]
Hoca — Ulan sen —
Adam olman.. a diyus!.
(Hoca çocuğa bir sopa vurur)
Çocuk — Vay kafam vay!.
Hoca — Geber, sus!.
Bunu nedi hahalan?. [****]
Çocuk — Hocufendi hep yalan...

14/5/1910

[*] Tip, dip = Arka..
[**] Hater, katar = kıra tıhtıları..
[***] Habıvermek, hahalamak = ismek, hivermek..
[****] Nedi = ne deyo, ne için.

— 17 —

2

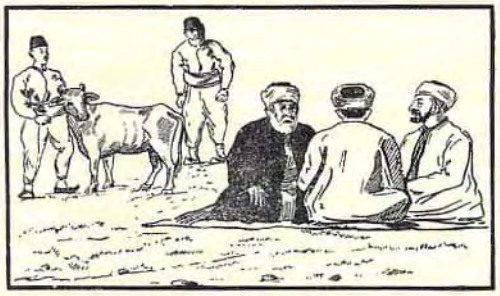

ISKAT

Köy Hocası — Önce devir bitmeden
Medreseye verilen
Hayrat için görüşek..
Ne birakmış?.
Muhtar — — Bir inek!.
Hoca — Bilmem kime yetecek?.
Damadı — Iskatı var, devri var. [*]
Hocanın oğlu— Daha bilmem ne kadar
Masarıfı bulunur.
Hoca — Acep hepsi bu mudur?..
Damadı — Vasıyeti kaç kuruş?..
Oğlu — Alta, üste ne koymuş [**]

[*] Iskat, bir kimse öldükten sonra, kılınmamış namazları, tutulmamış oruçları için hocalara dağıtılan para, göya ölü için namaz kılıverecekler, oruç tutuverecekler!..

[**] Alta, üste koymak=yıkanmak, gömülmek masraflarına, iskata, kelarete para vasıyet etmek demektir ki bunu hocalara keselerine girer..

— 18 —

Muhtar — Demiştim a "bir inek.....
Hoca — Birşey yokmuş gelecek.
Niçin bizi çağırdın?
Muhtar — Vasıyeti var... Kadın —
Bunu bile vermeğe
Razı değil. —
Hoca — Ne deye?..
Muhtar — Ne deyecek? "yoksulum...
Ben kimsesiz bir dulum„
Deye basbas bağırdı...
Hoca — Vasıyetin hiç ardı
Alınmadan cenaze —
Rahat etmez... [*]
Damadı — kepaze —
Karı hâlâ bağırır..
Oğlu — Ne külürler savırır?..
Muhtar — Cahil kadın ne bilsin!..
Siz şu devri bitirin!..
Hoca — Hasan oğlum, bu inek —
Şimdi bize gidecek..

8/4/1915

[*] Devir sürmek — bir ölü gömülmezden evel hocalar toplanırlar. Kendi aralarında kabul ve bağışlama tarzında bir oyun oynarlar. Bunuda göya bin kuruşu dört ve beş misli büyütürler ve aralarında üleşirler.. "devri sürülmezse, iskatı dağılmazsa ölünün ruhu rahat etmez„ deye bir de söz uydurmuşlardır.
Bu vak'a bundan on beş yıl evel Anamorun bir köyünde olmuştur.

— 19 —

Tenkit ve Karalama Kime?

Dindarların veya mollaların daha modern görünme sevdaları bitmez...
Besim Atalay (1882-1965) bir medreseli. İyi derecede Arapçası ve Farsçası var. Bir müddet muallimlik yapıyor. Birinci Meclis'ten itibaren uzun yıllar mebus. Türk Dil Kurumu üyesi. Türkçe sözlük ve kıymetli dil çalışmaları var. *Divanu Lügâti't-Türk* tercümesi başlıbaşına büyük bir iş.
Maalesef bazı meslektaşları gibi devrimcilik aşkına o da yakalanmış. Öztürkçeciliği savunuyor, Türkçe Kur'an çalışmalarına hevesle katılıyor.
1931 yılında yayınladığı *Cönk* adlı kitapçık kendi mesleğini, hocalarını, meslektaşlarını, geleneksel din eğitimini küçümseyen, kötüleyen metin ve şiirlerle dolu. Çizimleri de var. Belli ki birllerine hulus çakıyor.
O kitapçıktan seçilmiş 7 sayfa.

YÖRÜK ÇADIRINDA FİTRE

Yörük karısı— Hocafendi!. bir danam vardı öldü nasılsa!
Derisinden fitire [fitre] düşüyör mu?
Hoca — — Bakılsa —
Fena olmaz kitaba, bu mesele çok derin..
hele otur kulak ver, kitap ne der? dinlersin..
"İnnellezi getire
Gönden olur fitire.
Ayak bütün, baş bütün
İmamındır büsbütün„.
Yörükkarısı — Aman hocam olmaz mı bir çarıklık ayırsam?
Hoca — Olmaz karakaplının[*] dediginden ayrılmak.
Eyi dinle bir daha,
Okuyayım ben sana..
"İnnellezi getire
Gönden olur fitire..
Ayak bütün, baş bütün
İmamındır büsbütün....

[*] Karakaplı = eski mesin kaplı kitap

— 23 —

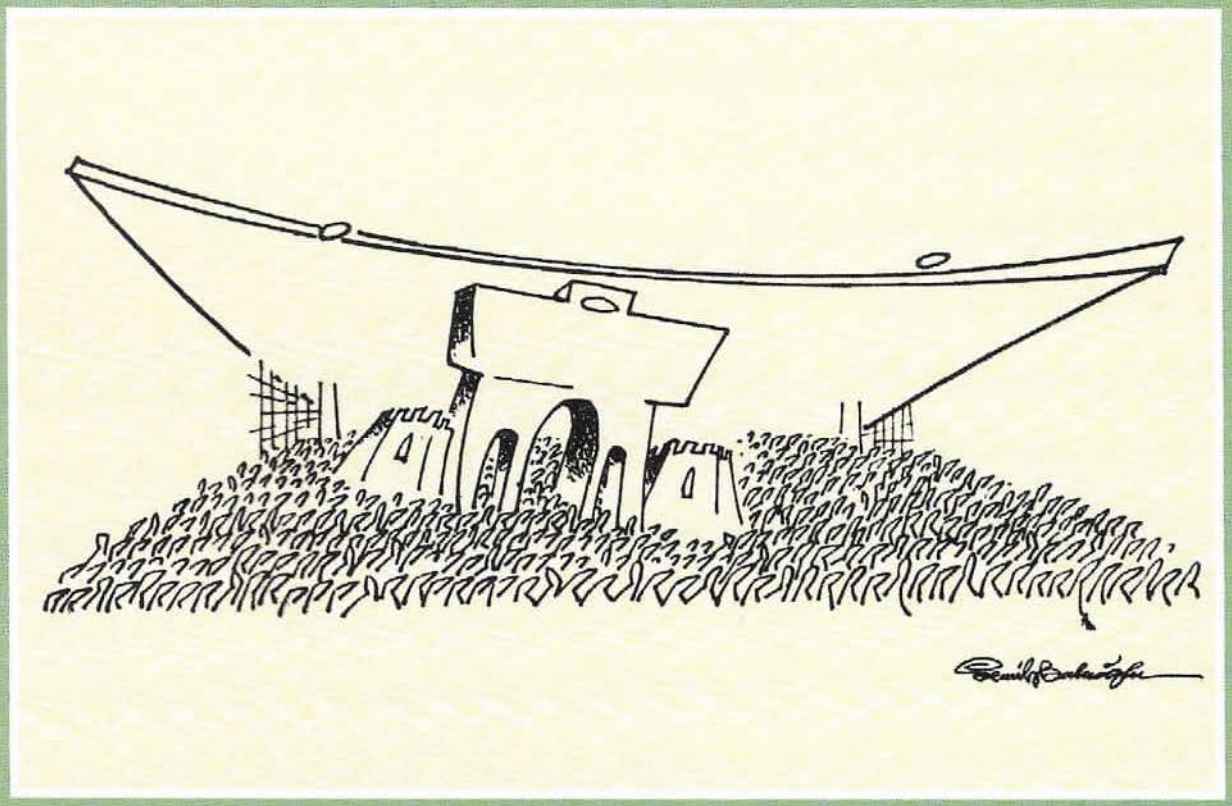

ÜNİVERSİTENİN SEFALETİNİN TEK SEBEBİ TEVHİD-İ TEDRİSAT MIDIR?

Hatırlatarak başlamamız lazım: Bir eğitim sisteminden bahsedebilmek için en azından üç unsurun varlığını bir şekilde görmemiz, hiç değilse hissetmemiz lazım. Bunlar sırasıyla a) Bir eğitim-öğretim düşüncesi ve felsefesi, b) Bu eğitim düşüncesine göre şekillenmiş, ete kemiğe bürünmüş, görünür hale gelmiş eğitim müesseseleri, maarif ve kültür yapıları, manzumeleri, c) Bu iki kademenin muhassalası olan bir eğitim üslubu (dili, kendini ifade biçimleri, tavrı, tarzı, ahlâkı, akışı, sembolleri ve âhengi...).

Eğitim-öğretim sistemlerinin önemli ve üst bir birimi olarak üniversitelerin, fakültelerin de kendi kurucu fikirleri, seviyeleri ve arayışları istikametinde bu şartları taşıması kaçınılmaz olarak gerekecektir. Aslında üniversite için bu zarurî şartları taşımak tek başına yetmez, aynı zamanda bunları devamlı müzakere ve münakaşa ederek yenilemesi, bir üst seviyeye çıkarması, memleketin problemleri ve ihtiyaçlarıyla, zamanın ruhuyla, dünyanın gidişiyle ilişkili hale getirmesi, yeniden yorumlayarak devamlılığını ve dayanıklılığını sağlaması ve mesuliyet, akademik özgürlük, ilim ahlâkı, yurtseverlik başta olmak üzere bazı fikirleri ve kavramları ısrarla savunması; tabasbustan, kalabalığa uymaktan, alelâdelikten, esnaflıktan uzak durması gibi bazı idrak biçimlerini ve davranış tarzlarını seviyeli bir şekilde ayakta ve diri tutması da gerekir.

Eğitim sisteminin hiyerarşik olarak en üstünde yer alan "yüksek" öğretim kurumu insan unsuru itibariyle kaynağı olan ilk ve orta tedrisatı, hatta toplumun genel bilgi-kültür yapısını iyileştirmek, bir yukarıya çekmek, geliştirip derinleştirmek, zamanın ruhuyla irtibatlandırmak istikametinde çalışmalar yapmakla da mükelleftir. Bu yolda geliştireceği fikirler ve yapacağı bütün çalışmalar kendi seviyesini de, fonksiyonlarını da doğrudan etkileyecek hatta belirleyecektir.

Bu da yetmez, üniversitenin kafası aynı zamanda öne ve yukarıya doğru olmalıdır. Bir taraftan eğitim-öğreti-

Türkiye'de lise eğitiminin planlaması olmadığı ve meslek liseleri bilerek çok zayıf bırakıldığı için uzun yıllardır üniversitelerin önünde büyük ve anlamsız bir yığılma var. Semih Balcıoğlu'nun karikatürü hâlâ devam eden bu büyük problemi üniversitenin kapısı önüne yığılan kalabalığın Nuh'un Gemisi'ne çıkma zorluğu/imkânsızlığı üzerinden anlatıyor. Çık çıkabilirsen!

min ufku dahil bütün ufukları ve açılma-yayılma-derinleşme bölgelerini görecek, tarassut edecek, ki bunun için özgür ve cesur, kendinden emin olmalıdır, diğer taraftan kademe gözetecek, metafizik ve mânevî irtibat noktalarına varıncaya kadar çerçeveler kuracak, yorumlar getirecektir, ki bunun için de her bakımdan yükselme ve yücelmeye açık ve hazır olmalıdır. Çünkü bilgi ve ilim sadece kümülatif, üst üste yığılmış ve birikmiş, birbiriyle irtibatsız, önü-yukarısı kapalı malumat adacıklarından ibaret değildir. Bunlar olsa olsa malumat veya düzensiz bilgi dediğimiz bilginin ilk kademelerinden biri olabilir. Onun yanında ve üstünde hesabı verilmiş düzenli bilgi, bilimsel bilgi, sezgisel bilgi, felsefî-estetik bilgi, dinî bilgi, mistik-tecrübî-irfanî bilgi (hikmet) hatta aracısız bilgi mânasında aşk yer alacaktır.

Bir Türk Üniversitesi Kurucu Fikrinden Bahsedilebilir mi?

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı payitahtında bir üniversite kurma fikri ortaya çıkmaya başladığı zaman büyük ve yaygın eğitim müesseseleri olarak medreseler bütün kademeleriyle faaliyetlerine devam ediyorlardı. Bu sayede mektepleşme (modern-"laik" okullaşma) süreçlerinde olduğu gibi yeni darülfünun ve yüksek mektep tecrübeleri de medrese sisteminden, medrese hocalarından çok istifade etti. Bu istifadenin sadece ilahiyat ve sosyal ilimler alanıyla sınırlı kalmadığını, matematik, astronomi, filoloji, tıp sahalarına da yayıldığını hatırlamak ve hatırlatmak lazım. Unutmayalım ki Türkiye'de modern matematiğin kurucularından İsmail Gelenbevî (Öl. 1791) bir medreseli, modern tıbbın kurucularından Şanizâde Ataullah Efendi (Öl. 1826) bir medreseli, modern rasathanenin kurucularından Fatin Gökmen (Öl. 1955) bir medreseli idi. Ve daha niceleri...

Bir hususu unutmamak lazım; Osmanlı tecrübesinde yüksek okullar (mekâtib-i âliye) ve darülfünun (üniversite) bütünüyle akademik ve ilmî gayelerle kurulmadı. Hatta bu müesseselerin esas itibariyle devlete her kademede yeni ve vasıflı memurlar ve farklı mesleklerde donanımlı personel yetiştirmek üzere yola koyulduklarını söylemek yanlış olmaz. Mülkiye Mektebi'nin yüksek kısmı ile Muallim Mekteplerinin yüksek kısımları buna örnek olarak verilebilir. Batı Avrupa tecrübesinde de böyle örnekler var. (Medreselerin hâlâ üst düzeyde fonksiyonlarını yerine getirmesiyle bu karar ve uygulamaların böyle olması arasında da bir ilişki olsa gerektir). Sebep her ne olursa olsun kuruluş fikrinde olan bu memur ve meslek adamı yetiştirme ile akademisyen-ilim adamı yetiştirme arasındaki mesafe ve ilişkiler o gün bugün Türk yüksek eğitim sisteminde pek de birbirinden ayrılabilmiş değil[1].

1 Mevcut anayasanın üniversite ile alakalı düzenleme getiren hayli uzun 130. Maddesinin ilk paragrafı şöyledir: "Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler (...)".

İlk Üniversiteyi Ne Temsil Ediyor?

Türkiye'nin ilk ve halen en büyük üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi'ni gerçekten temsil eden bir bina, bir sembol, bir imaj, hatta bir ilmî-fikri-estetik duruşa, bir konumlanmaya, bir mücadeleye, bir tarihe göndermede bulunan bir fikir var mı?

Herkesin aklına gelen muhtemelen Bayazıt Camisi avlusundan rektörlük ve Hukuk Fakültesi binasına, yangın kulesine açılan meşhur giriş kapısı. Güzel içaçıcı bahçeyi ve heykele doğru ilerleyen yolun iki tarafındaki asırlık gümrah ağaçları da unutmayalım.

Ama burası bir üniversite olarak değil bir askerî yönetim binası, Seraskerlik olarak planlanıp yapılmış. Sonra Harbiye Nezareti olmuş. Abidevî ana giriş kapısının üstündeki o güzelim celi hatlar da ilimle, tefekkürlü, sanatla alakalı değil seraskerlikle irtibatlı olarak fetihle, zaferle ilgili âyet-i kerimeler...

Daha eskiye giderseniz Eski Saray'ın yeri burası. Üstteki fotoğraf çevre duvarları yapılmadan önceki döneme ait olduğu için dışardan Seraskerlik/Rektörlük binası da gözüküyor, hatta Süleymaniye Camisi'nin bir minaresi de farkediliyor. (Beşir Ayvazoğlu arşivi).

Halbuki ilk üniversite (darülfünun) fikri, ona yakışır Avrupai tarzda bir bina tasarlamayı ve yapmayı da gündeme getirmişti. Hem de Ayasofya'nın karşısında... Bugün İstanbul Üniversitesi için bir "yapı"dan bahsedilecekse eğer Sedat Hakkı Eldem'in eseri olan Edebiyat Fakültesi binasından bahsedilebilir. Şükür ki o var.

Peki ama İstanbul Üniversitesi için olmayan şey birçoğu büyük harcama bütçeleriyle yeni yapılan diğer üniversiteler için var mı?

Niçin acaba?

Ne önemi var bunun, bina binadır, taş, duvar, çatı, masa okuyacak değil ya diyorsanız konuşulacak bir mesele yok. Demiyorsanız eğer işte büyük mesele o zaman başlıyor, konuşma da...

❁

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla irtibatlı olarak medreselerin fiilen kapatılması (ve medrese müktesebatının aşağılanarak mahkum edilmesi, devredışı bırakılması), birkaç yıl sonra gelen ve ilmî-fikrî büyük kopukluğa sebebiyet veren Harf Devrimi Türkiye'yi hem asırlara uzanan kendi ilmî-fikrî birikiminden ve tecrübelerinden hem de kilise (seminer)-üniversite sistemlerini birlikte sürdüren Batı tecrübesinden ve medrese ile üniversite arasında farklılıkları ve içiçelikleri bir şekilde ve birlikte devam ettiren (bizde de 1924'e kadar böyle idi) Mısır, İran, Hindistan gibi büyük İslâm coğrafyalarındaki tecrübeden ve irtibat kurma imkânlarından uzaklaştırdı, kopardı. (Türkiye'de bu mühim problem ve eğitim sistemi başta olmak üzere çok yönlü maliyetleri henüz yeterince araştırılmış, tartışılmış ve anlaşılmış değil; üniversite dahil çoğunluk birbirini besleyen ve haklılaştıran devrim edebiyatı veya inkılap karşıtlığı ile idare ediyor).

Yine de siyasî merkez için üniversiteye müdahaleyi neredeyse on yıllık periyotlarla sistematik ve kötü bir "gelenek" haline getiren hadisenin 1933 Üniversite Reformu olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. Aslında reform değil üniversitenin tasfiyesi demek lazım; çünkü Darülfünun'un (88'i profesör, 44'ü doçent, 108'i asistan) toplam 240 öğretim elemanı kadrosundan, 76'sı profesör olmak üzere 157'si bu "reform"la tasfiye ediliyor. Tam bir budama ve aşağıya çekme ameliyesi...

Müdahaleler silsilesinin mantığını anlamak için tasfiye edilen Darülfünun'un yerine kurulan İstanbul Üniversitesi'nin açılışında zamanın Maarif vekili Dr. Reşit Galip beyin konuşmasından bir parça aktarabiliriz:

> "İstanbul Darülfununu Türkiye münevverliğinin beklediği salâha, inkişafa ve terakkiye eremedi. Memlekette siyasî, ictimaî büyük inkılaplar oldu, Darülfünun bunlara karşı bîtaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu, Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu, Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu, öz dil hareketi başladı, Darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih telakkisi millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı, Darülfünun'da buna bir alaka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lazım geldi. Darülfünun artık durmuştu, kendisine kapanmıştı (...)".

Bakan hazretlerinin söylediği çok açık: Bizim (siyasetin) yaptıklarımıza ve taleplerimize göre vaziyet almıyor, alenen desteklemiyor ve çalışmıyorsunuz. Onun için kendi kendinizi tasfiye edip kapatmış oldunuz, biz de "işe yaramayan" bir kurumu tasfiye edip kapısına kulp taktık, bütünüyle bize-siyasî merkeze sadık kalacak yeni bir kapı açıyoruz...

Giderek kötü bir geleneğe dönüşen şey bu anlayış, bu zihniyet ve akıl yürütme biçimidir; yani üniversite adım adım siyaseti takip etmelidir fikri... Üniversitenin, akademisyenlerin, aydınların bu müdahalelere destek verdiği, teşne olduğu da çok görülmüştür. Bir örnek olmak üzere Yaşar Nabi Nayır'ın 1933 tasfiyesi ile alakalı ifade tarzına bakabiliriz:

> "Cumhuriyetin onuncu yılına kadar inkılaba kapılarını sımsıkı kapalı tutmuş olan Darülfünun şimdi yeniden kuruluyor. Bu yarı medreselikten üniversiteye geçiş maarif tarihimizin ehemmiyetle kaydedeceği hadiselerden biri olacaktır. Kıymetli Maarif vekilimiz Reşit Galip beyefendinin Türk gençliğini inkılapçı bir terbiye ile yetiştirmek hususundaki azmi semerelerini vermeye başlıyor. Vekâlet'teki İnkılap Terbiyesi Heyeti'nin teşekkülünden sonra şimdi de Darülfünun'da bir İnkılap Enstitüsü açılacağını sevinçle haber alıyoruz. (...)"[2].

27 Mayıs ihtilâlinden, İstanbul Hukuk Fakültesi hocalarının (hakkı hukuku hem fikren hem fiilen savunması beklenen hocaların) darbeye aleni destek vermelerinden bugüne kadar bunun her kademede ve her fikir grubunda çokça örneği görülmüştür. Her halükârda akademinin bir kısmı kaydadeğer başarıları, siyasetin katkıları bu aralarda ve çekişmeler içinde teşekkül etti ve gelişti.

❁

Bir de üniversitenin tarihi veya yaşı meselesi var. Bir kurum için yaş ve irtibatlar aynı zamanda sürekli olarak yahut kriz dönemlerinde devreye alıp kullanacağı tecrübeler hazinesinin hacmi ve derinliği demektir. Avrupa'da tahsil görmüş, Psikoloji alanında doktora yapmış bir üniversite hocası olarak Mustafa Şekip Tunç'un 1938 sonbaharında 1933 tasfiyesi ile kurulan yeni üniversite hakkında yazdıkları Türkiye'de siyasî-ideolojik gözlükler takınarak üniversiteye bakışın problemlerini ve "çocuksuluğu"nu görmek bakımından zikre değer bir örnek olmalıdır:

> "(...) Bugün henüz altı yaşına basan bu çocuğa [1933 reformu/tasfiyesiyle kurulan İstanbul Üniversitesi'nden bahsediyor. İ.K.] daha toplu büyümek ve gürbüz yetişmek için ana sütünü tamamlayacak sütnineler [Avrupa'dan Türkiye'ye iltica eden –ithal edilen de denebilir– Yahudi akademisyenler kastediliyor olmalıdır. İ.K.] getirilmiştir. Bu [ithal] süt ona ne kadar yarayacak ve ne dereceye kadar besleyecek? Çocuk daha emzikte iken bunu kestirmeğe imkân olmadığı için böyle bir sorunun zamanı da gelmemiştir denebilir. Yalnız şimdilik görülebilen ve söylenebilecek olan şey çocuğun bu memeyi alıp almayacağı ve iştahla emip emmeyeceğidir"[3].

Batı üniversitelerini görmüş, Bergson mütercimliği yapacak kadar Felsefeye âşina bir hocanın bu üniversite "çocuksuluğu"nu müsbet ve şirin bir şey gibi anlatması sadece dönemin icbarları ve hissiyatı üzerinden

2 Y. N. [Yaşar Nabi Nayır], "İnkılap Enstitüsü", *Varlık*, sayı: 1, 15 Temmuz 1933, s. 16.

3 Mustafa Şekip Tunç, "Üniversite ve Üniversitemiz", *Cumhuriyet*, 17 Birinciteşrin 1938'den aktaran *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, haz. M. Kaplan vd., Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 565.

açıklanabilir mi? Ayrıca tek örnek de değil. İnsanın kendisini ilim-fikir-sanat hayatı, eğitim-öğretim kurumları hiç olmamış bir milletin, bir siyasî yapının ferdi olarak görmesi/göstermesi gerçekten psikolojik tahlile ihtiyaç gösterecek derecede ciddi olmalıdır.

Öyle anlaşılıyor ki Türk üniversitesi bu çocukluk çağını bir türlü atlatamadı, büyüyemedi, yerleşip yerlileşemedi. Yahut her ne zaman büyümeye, adam olmaya niyetlendiyse/kendini büyümüş hissettiyse başına inen darbelerle, siyasî müdahalelerle zedelendi, küçüldü, ezildi, büzüldü, çocuksulaştı. Eline güç geçtiği yahut öyle zannettiği zamanlar da haddini bilmez serkeş delikanlılığa soyundu, kendisine "darbe" vuranlarla yanyana durarak memlekete, Türk halkına yan gözle baktı, devrimbazlığa, düzenbazlığa, ahkâm kesmeye başladı yahut koltuğa oturanların yer değiştirmelerini memnuniyetle karşıladı.

Haksızlık yapmamak, belki ümitsizliğe de kapı aralamamak için Türk üniversitelerinden büyük ve üretken adamlar çıktığını, bugün de çıkmakta olduğunu söylemek lazım. Fakat bunlar malesef istisnadır (düne göre daha fazla istisnadır) ve gerçek kurumsallaşma olmadığı ve devamlılık sağlanamadığı için çabuk kaybolan, takipçileri de olmayan yıldızlara benzemektedirler.

Üniversite Ne Yaptı, Ne Yap(a)madı?

Siyasetle üniversite arasındaki mesafe ve gerilim biraz da işin tabiatından kaynaklanıyor. Çünkü siyaset meselelere esas itibariyle pratik-pragmatik ağırlıklı bakarken üniversite teorik ve kavramsal ağırlıklı bir karakter taşır. Biri uzlaşmayı, itaatı, vazifeleri, kontrolü, ve "kullanışlılığı", diğeri hürriyetleri, hakları ve gerekirse uzlaşmazlığı, muhalefeti ve her kademede tenkidi öne çıkarır. Biri tektiplilik ister, diğeri kıvam düzeyde var olmak için farklılıklara, kontrastlığı da içeren renklere muhtaçtır.

Türkiye'de üniversitenin bütün tarihi boyunca –bugün de– ne kadar ilmi, fikri, hürriyeti, hak ve hukuku, muhalefeti, ilim ahlâkını savunduğu ve bazı değerleri yukarıya çıkardığı çok su götürür. Siyaset kuvvetli olduğu zaman üniversiteyi boğduğu ve aşağıya çektiği kadar üniversite de –siyaset kurumunun zaman zaman hediye ettiği "muhtariyet" üzerinden– kendisini güçlü hissettiği zamanlarda siyasete, demokrasiye müdahale etmeye yeltenmiş, 60 darbesi ve 28 Şubat sürecinde olduğu gibi hak hukuk tanımaz, memleketin vicdanı ve dimağı olmaktan uzak, iç çekişmelere, koltuk kapma yarışlarına, güvensizlik gösterilerine, dedikodulara, iftiralara boğulmuş bir görüntü vermiştir. Bugün de vermektedir.

Gücü yeten yetene âdeta...

Hangi İlmî Disiplin Nasıl Bir Yapı ve Karakter İster?

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin mimarı Sedat Hakkı Eldem. Bir ara Darülfünun binası olarak da kullanılan Zeynep Hanım Konağı'nın yanması üzerine aynı yerde bu binayı tasarlamış ve yapmış. Ama her şeyini yapmış; koltuklarından, koltuk döşemesi renklerinden hoca masa ve sandalyelerine, seminer kütüphanelerindeki küçük masalara, kitap raflarına, taburelere kadar... Ne kadar itinalı ve kaliteli yapılmış ki hâlâ kullanılıyor bu eşyalar. (Tarih koridorunda okumuş biri olarak bu unsurlarla benim de güzel hatıralarım vardır). Ne yazık ki son yıllarda Profesörler Odası başta olmak üzere bazı koltuklar ve donanımlar sebepsiz yere değiştiriliyor ve yerine daha vasıfsız ve zevksiz olanları yerleştiriliyor.

Turgut Cansever rahmetli anlatmıştı. Sedat Hakkı Bey Edebiyat Fakültesi projesini geliştirirken binanın içinde yer alacak ilmî disiplin birimlerinin, kürsülerin hocalarıyla, hususen Felsefe ve Sanat Tarihi öğretim üyeleriyle uzun görüşmeler yapmış. Bir taraftan ihtiyaçları tesbit etmeye fakat daha önemlisi ilmî saha ile mimari yapı arasındaki ilişkilere dair tutamaklar yakalamaya çalışmış.

Bugün de farkında olmadığımız çok önemli bir şey bu. Bugün bir Ziraat Fakültesi binası ve koridorları ile bir İlahiyat Fakültesi binası arasında hiçbir fark yok. Varsa eğer herhangi bir anlama tekabül etmiyor, umumiyetle tesadüfen öyle oluyor.

Ekleyelim: Turgut Bey Sedat Hakkı Bey'in talebesi idi ve bazı restorasyon projelerinde birlikte çalışmışlardı. Yazı ve konuşmalarında bu müşterek çalışmalardan güzel anekdotlar vardır. Fakat hocasının mimarlık anlayışını ve yaptığı eserleri bazı bakımlardan takdir, birçok yönleriyle de tenkit ederdi. Talebe hocasına hem saygı duymalı hem de onu tenkit edebilmeli.

Üstte Edebiyat Fakültesi binasının önden görünüşü (Dergâh Yayınları arşivi).

Halbuki ilk ve orta tedrisattan farklı olarak üniversite memur ve meslek erbabı yetiştirmekten ötede ilim, fikir, sanat vadisinde her fikrin ögrenilip öğretilebildiği, her görüşün tartışılabildiği bir mekân ve bir gelenek olmaya doğru seyrettiği ölçüde, hürriyet ve muhalefet odağı olduğu kadar üniversite olmaya hak kazanacaktır. Millîliğinin veya evrenselliğinin kapasitesini ortaya koyacak olan da bu yönüdür.

Bir ülkenin üniversitelerinden veya fakültelerinden birinin diğerlerine göre daha muhafazakâr yahut modernist, daha dindar yahut seküler, daha korumacı yahut açılmacı oluşu veya bazı ilim dallarına, bazı yaklaşım ve teorilere daha imtiyazlı davranıp diğerlerine daha az yer vermesi esas itibariyle bir mahzur teşkil etmez, etmemelidir. Mahzurlu bir şey varsa birinin diğerini (diğer fikir, yaklaşım ve yorumları) ortadan kaldırma, gayrımeşru sayma istikametinde bir tavır takınması, tektipleşmeyi marifet sayması yahut bazılarının memleketin önceliklerinden, realitelerinden, hassasiyetlerinden, ihtiyaç ve taleplerinden büyük ölçüde kopmasıdır.

Üniversite çelimsizliği sebebiyle, YÖK'ten sonra daha fazla olmak üzere (unutmayınız, YÖK çok dayanıklı bir 12 Eylül darbesi kurumudur) bu kıstaslardan uzak kalmış, siyasî merkez de çeşitli yollarla onun bir kıstaslar manzumesi kurabilecek, kendi rengini ve tarzını oluşturabilecek noktalara doğru hareket etmesine müsaade etmemiştir. Çünkü istisnai bazı dönemler hariç üniversite de siyasî merkez de âdeta askerî mantıkla çalışmış, mavi-kırmızı (dost-düşman, bizden-karşı taraftan, uyumlu-hain...) renkleri dışında kalan zengin renk yelpazesini tanımak ve geliştirmek istememiş gözüküyor. Bu bakımdan da Türkiye'deki siyaset ve fikir grupları arasında kaydadeğer bir farklılık yoktur.

Evrensellikle millîlik-yerlilik katmanlarını tanımlamak ve bunlar arasında dengeli ve sıhhatli ilişkiler kurmak da üniversitenin görevidir. İlim kavramsal olarak da dinî olarak da bütün insanlığa açık bir alana işaret eder. Bu seviyede Doğu-Batı ayırımı da çok anlamlı bir ayırım olmayabilir. Fakat bu gerçek ilmin, hususen ilim zihniyetinin millî-mahallî özelliklerinin, bu özelliklere göre şekillenmiş uzak-yakın hâlelerinin, önceliklerinin de olduğu, olabileceği vâkıasını ortadan kaldırmaz. Yalnız modern dönemde evrensellik belli bir zaman diliminde, belli bir coğrafyada ve belli metodlarla geliştirilmiş bir ilim-zihniyet kategorisinin adı olduğu için aynı zamanda ideolojik, dayatmacı, millî-mahallî unsurları reddeden yahut küçümseyen dar bir karakter arzeder.

İş buraya intikal ettiğinde Doğu-Batı ayırımı bir gerçekliğe ve fonksiyonelliğe işaret edecektir, etmelidir. Üniversite bu noktada evrensellik

Kurumlar İçin Tarihin, Yaşın Bir Önemi Var mı?

Üniversitenin, Edebiyat Fakültesi'nin ve içindeki Felsefe şubesinin zaten müessese denebilecek bir tarihi ve yaşı yoktu. Reform olarak sunulan 1933 tasfiyesiyle yeni ve sıhhatsiz bir çocukluk devresi daha yaşamaya başladı.

Üstteki fotoğrafta üniversite reformundan/tasfiyesinden hemen önce Babanzade Ahmet Naim Bey'in (ön sırada, ortada) ve Mustafa Şekip Tunç'un da (ön sırada soldan üçüncü) yer aldığı Felsefe Şubesi hocaları talebeleriyle birlikte Zeynep Hanım Konağı'nın önünde görülüyor. Talebeler arasında Macit Gökberk ve Niyazi Berkes de var (özel arşiv).

Çok kısa bir zaman sonra sadece bazı hocalar tasfiye edilmeyecek, onlarla birlikte bir devamlılık fikri, bir zihniyet dünyası da tasfiyeye uğrayacak.

Nurettin Topçu anlatıyor:

"Maarifte işlenen ilmî suikastların en tehlikelisi felsefe programlarında yapılandır. 32 sene evvel [1935'te] felsefe programlarından mutlak hakikatı araştıran metafizikin Allah bahsi kaldırıldı. Allah'a götürüyor diye ertesi sene ruh bahsinin okutulması yasaklandı. Sonunda hakikat sevgisi uykuları koçırdığı için liselerden bütün metafizik koğuldu. Maneviyata karşı koyan saldırı birbirini takip etti. (...)". N Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, 3. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 1997, s. 140 (ilk yayını: *İslâm Medeniyeti*, I/4, Ağustos 1967).

üzerinden sadece taşıyıcı ve aktarıcı değil belki öncelikle yeniden kurucu, en azından kendi şartlarına uyarlayıcı bir vazife ile de mükellef olmalıdır.

Cumhuriyet ideolojisi Batı hayranı ve Batı taklitçisi olduğu kadar özellikle bağımsızlık fikri ve emperyalizm karşıtlığı üzerinden Batı düşmanıdır da. Bu Türk üniversitesine de kısmen intikal etmiş bir özelliktir. Fakat bu belli belirsiz özellik Türk üniversitesinin evrensellik ve millîlik-yerlilik katmanlarını kıvam düzeyde bilip bilmediği, önemseyip önemsemediği sorusunu cevaplandırmaya malesef yetmemektedir.

Bence yetmemektedir ama başarı ve kazanımları da görmezden gelmeyelim. Problemler kadar başarılar da bizim başarımızdır.

Aktüel Fakat Mühim Bir Not

Bu yazının ilk halini yazdığım sırada (Şubat 2018) üniversite sistemimiz yahut her gün başka bir makamdan konuşan YÖK idaresi yardımcı doçentlikle başlayan fakat ne hikmetse doçentlikle ilgili imtihan kademelerine de intikal eden yeni düzenleme ve müdahalelerle bir daha karşıkarşıya geldi. Hem de "yerli ve millî" olma edebiyatı üzerinden.

İhsan Doğramacı ve onun bugüne kadar uzanan takipçileri hariç YÖK'ün ana fikrinden ve düzenlemelerinden memnun olan, bunları üniversite fikrine uygun ve ilme layık gören kimse olmadı. İktidarlar da istisnasız olarak muhalefette iken YÖK karşıtı olageldiler. Mesleğinin ve makamının hakkını verenleri tenzih ederim, dekan ve rektör olanların, YÖK üyelerinin kahir ekseriyeti de o makama gelene kadar herhalde YÖK karşıtı idiler. Dolayısıyla mevcut sistemi savunmayı herhalde kimse aklından geçirmez. Ama kötüden daha kötüye, betere doğru süratli ve telafisi zor bir gidiş varsa ve bu da ıslah, iyileştirme, mağduriyetlerin giderilmesi gibi suret-i haktan görünerek sunuluyor ve savunuluyorsa memleket ve ilim adına birilerinin seslerini yükseltmeleri, yetkili mevkide ve sorumluluk altında olan zevatın da meseleye bir daha bakmaları gerekmez mi?

Mesele şu: Şu anda öğretim elemanlarının (çok büyük ölçüde) eşit olarak tabi olduğu ve bir standarda sahip tek akademik kademe yükseltme süreci doçentlik sayılır. Malesef doktora ve profesörlük için eşitlik ve hakkaniyet gözeten, gerçek yeterlilik arayan, her kurum ve kişi için aynı olan bir uygulama standardı yok. Fiilen yok. Halbuki doktora için mutlaka olmalıdır. Doktora ve profesörlük jürilerinin tesbiti tamamen olmasa da büyük ölçüde veya kısmen keyfiliğe açık, sadece şekil şartları yerine getiriliyor, ilmî denetim de yok. (Üniversite ve fakültelerin bu kadar fazla ve hazırlıksız açıldığı bir ortamda, özellikle de 15 Temmuz felâketinin üniversiteye yansıyan sert ve kıyıcı dalgalarından sonra

bunlara kim, nasıl bakabilir!? Standardı ve eşitliği savunmak işi yokuşa sürmek olarak da görülebiliyor!).

Doçentlik imtihanları ise YÖK (Üniversitelerarası Kurul) tarafından takip ediliyor, jüriler (kanunen tamamen, fiilen herhalde çok büyük ölçüde) kura ile tesbit ediliyor, müracaat için yabancı dil puanı dahil belli ve eşit standartlar var, eserlerin jüri tarafından tetkiki ve değerlendirmesi ile mülakat aşamaları var.

Yeni seslerden anlaşıldığı kadarıyla doçentlik de jürinin oluşması ve değerlendirme yöntemleri itibariyle doktora ve profesörlük gibi (büyük ölçüde veya kısmen) keyfiliğe, denetimsizliğe açık hale getirilmek isteniyor. Bunu kimse açıktan istemese bile netice o olacak gibi. Suret-i haktan gözüken gerekçeler de hazır; YÖK (ÜAK) doçentlik imtihanlarının altından kalkamıyor, imtihanın iki kademeli oluşu çok vakit alıyor (başka şeylerin altından vakit kaybetmeden kalkıyormuş gibi), ayrıca üniversitelere, kurullara de güvenmek lazım (başka konularda güveniliyormuş gibi)...

Bir de doçentlik için yabancı dil puanı barajı meselesi var. Yakın zamana kadar bunun asgari sınırı 70'ti, sonra "yıllardır geçemeyen çok aday var, halbuki yeni açılan çok sayıdaki üniversitelerde hoca ihtiyacı fazla" gerekçesiyle bu sınır 65'e indirildi, şimdi ise belki hiç olmayacak bir muğlaklıkta bırakılmış (sonra 55'e kadar indirilmiş). Bu da kötünün kötüsü, beteri... Aslında olacaksa eğer ancak geçici olması gereken 65 sınırı belli bir zaman aralığından sonra tekrar 70'e, hatta kademeli olarak daha yukarıya çıkarılmalıydı/çıkarılmalıdır. Çünkü yeni gelenler buna hazırlıklı gelmeliydiler, ayrıca bir çok üniversitede doktora girişleri için aranan yabancı dil puanı da zaten 55, 60 olmuştu. Test usulüyle yapılan bir imtihandaki 70 sınırının bile özellikle sosyal ilimlerde, ilahiyatlarda akademik araştırma için yeterli bir dil kapasitesine işaret etmeyeceği ilgili herkesin malumu iken bu seviyeyi aşağıya çekmenin, muğlaklaştırmanın yahut tamamen ortadan kaldırmanın neye hizmet edeceği sorusu da cevapsızdır.

Önce ilahiyatlar sonra diğer bazı ilim dalları için Arapça ve Farsçanın tek başlarına yabancı dil barajı için yeterli kabul edilmesi de bizce doğru ve yeterli değil.

Son söz: Her devirde bir müdahaleler yumağı haline gelmiş, yap-boz tahtasına dönüştürülmüş bir eğitim sisteminden, bir üniversiteden nasıl olup da Türkiye'yi taşıma kapasitesine sahip iyi çıktılar alınabileceği hususunda herkesin ciddi ciddi düşünmesi gerekir. Kötünün kötüsü iyi(leştirme) olmaz ve buna değişme de denmez[4].

4 Bu yazının ilk halini 19 Şubatta tamamlayıp dergiye göndermiştim, Mart 2018 başında yayınlandı. Korktuğum başıma geldi, yazı daha kisve-i tab'a bürünmeden 22 Şubatta hiç de hayra alamet olmayan bu değişiklikler Meclis'ten sühuletle geçti.

İLAHİYAT FAKÜLTELERİNE TÜRKİYE'DE GERÇEK BİR YER ARAMAK...

Üniversitelerin ve yüksek tahsilin bir parçası olarak İlahiyat Fakültelerinin birkaç görevi ve fonksiyonu var. Bunlardan biri dinî sahada akademisyen, araştırmacı ve uzman; ikincisi Diyanet İşleri Başkanlığı'na her kademede din görevlisi ve memur-bürokrat (başkan dahil, üst yönetim elemanları, Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri, müftüler, imamlar, vaizler...); üçüncüsü İmam Hatip Liselerine meslek dersleri, ilköğretim ve liselere Din Dersi hocaları yetiştirmek ve nihayet toplumdaki dinî bilginin ve kültürün (laiklik gözetilerek) geliştirilmesine katkıda bulunmak...

Üstte Ankara İlahiyat Fakültesi'nin, 1962 yılında hoca ve asistan kadrosundan bir grup. Arka sıra soldan: Mehmet Maksudoğlu, Kemal Işık, Hasan Ali Koçer; Ortada: İsmail Cerrahoğlu, Necati Öner, Muhammed Tanci, İhsan İnan, Hıfzurrahman Raşit Öymen; Önde: Mehmet Hatiboğlu, İbrahim Atay ve Esat Kılıçer (oturanlar), İbrahim Agâh Çubukçu. Altta İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün ilk açıldığı sene (1959) hoca kadrosu: Ömer Nasuhi Bilmen, Nihat Sami Banarlı, Ahmet Davutoğlu, Zekâi Konrapa, Ali Üsküdarlı, Halil Can vd.

Bu görev ve fonksiyonların hiçbiri, özellikle de eğitimle-öğretimle irtibatları dolayısıyla küçümsenemez. Ayrıca bilgiden, meslekî donanımdan ötede ahlâkî vasıflar ve mânevî rehberlik (tebliğ, irşad) kapasitesi de arayan dinî hizmetlerle alakalı oldukları için ilaveten önemsenmelidirler de. Bu görevlerin ve fonksiyonların Türkiye'de (veya Türkiye merkezli olarak dışarıda) icra edilmeleri dolayısıyla Türkiye ile, Türkiye'deki İslâm ve Müslümanlıkla, buradaki dinî hayatla, dinî kültürle kuvvetli ve kademeli bağlarının, ön açıcı yönlerinin olması da gerekir/beklenir.

Başından beri açık veya örtük olarak İlahiyat Fakültelerinden, hususen Ankara İlahiyat Fakültesi'nden istenen, beklenen vazifelerden biri de laiklikle İslâmiyeti uzlaştırmak, yeni siyasî sistemi ve onun din anlayışını meşrulaştırmak, Halk Müslümanlığına ve geleneksel İslâm anlayışlarına karşı modern bir din anlayışını, Yeni Selefîliği müdafaa etmek, yeni dinî fikirleri ve yorumları Türkiye'ye taşımaktır.

Acaba İlahiyat Fakülteleri talep edilen, beklenen bu görev ve fonksiyonları yerine getirebilecek bir statüye, donanıma, tecrübeye-tarihe ve insan unsuruna sahip midir? 1933 Üniversite Reformu/Tasfiyesi ile kapatılan Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Tevhid-i Tedrisat

Kanunu'nun âmir hükmü gereği 1924 yılında açılmıştı. O esas alınırsa Cumhuriyetle yaşıt asırlık bir kurumlaşmadan bahsedilmiş olacak. 1933 yılında bu kurum kapatılıyor ve bir inkıta devri yaşanıyor. Ankara İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşunun (1949) üzerinden 74, YÖK Kanunu ile İlahiyat Fakültelerine dönüşecek olan Yüksek İslâm Enstitülerinin ilkinin açılışı (1959) üzerinden ise 64 yıl geçmiş bulunuyor. Bugün gelinen nokta itibariyle, üniversitelerimiz gibi sayıları hayli artmış-şişmiş olarak İlahiyat Fakülteleri de üniversite ile birlikte ciddi tenkitlerle yeniden ele alınmayı gerektirecek kadar köklü problemlerle içiçe, aynı zamanda Türkiye şartlarında bazı imkânlara sahip gözüküyor.

Bir hatırlatma: Modernleşme teşebbüslerinin erken tarihinden itibaren dinle irtibatlı konular hem hassasiyet gösterilmesi hem de çekinilmesi gereken nazik ve "tehlikeli" meseleler olagelmiş, böyle takip edilmiştir. Dinin kendi tabiatı ve mantığı hakim olduğu zaman, siyasî merkezin yeni taleplerine, modernleşmeye halkın katılımını sağlamak ya mümkün olmuyor veya zorlaşıyor; buna karşılık zamanın icbarları ve ıslahat/reform projeleri istikametinde modern-uyumlu bir din yorumu ortaya koyulduğu, dinî hayat ona uyarlandığı zaman da halktan ve mütedeyyin zümrelerden kopma veya uzaklaşma tehlikesi ve din merkezli muhalefetle karşılaşma riskleri zuhur ediyor.

Cumhuriyet devrinde, hususen 1924 sonrasında bu hassasiyetlerin her iki ucu da daha problemli ve daha nazik bir hal alacaktır. Bir asırlık tecrübeden sonra bugün de öyledir. İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, Yüksek İslâm Enstitüleri bu süreçlerin neticelerinden, ürünlerinden sadece birer tanesidir. Bir açıdan bakıldığında hem bilgi düzeyi hem de uygulama/hizmet alanı itibariyle Türkiye şartlarında küçümsenemeyecek bir başarı, fonksiyon ve katılım sağlanmış gibi dururken bir başka açıdan ise Müslüman Türk halkının dinî bilgi ve dindarlık kodlarıyla büyük ölçüde çeliştiği için, din sahasında yeni problem alanları oluşturan, kısmen entelektüalist, modernist, Yeni Selefi akımlara hayli yakın, yer yer Türkiye'den kopuk, oryantalistik dile katılmaya hevesli bir karakter ve vasıf-vasat ortaya çıkardıkları da söylenebilir.

Bugüne Gelmek İçin Biraz Tarihe Gitmek...

Osmanlı Darülfünunu içinde İlahiyat Fakültesi fonksiyonu icra edecek birimlerin kurulmasının tarihi biraz daha geriye gitse de 1924 yılına kadar medreseler ve tekkeler açık olduğu, dersiamlık ve cami dersleri devam ettiği için yüksek "din eğitimi"nin asıl adresi bu kurumlardı. Bu bakımdan Cumhuriyet devrinde İlahiyat Fakültelerinin tarihini, medreselerin kapatılması ile paralel düşünerek en erken 1924'te başlatmak yanlış olmaz.

Eğitim Kurumlarının Talihi Biraz da Hocalara Bağlı...

Hem 1924 yılında açılan Darülfünun İlahiyat'ta hem de 1949 yılında Ankara'da açılan İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yapan Yusuf Ziya Yörükan (üstte) ve Darülfünun İlahiyat hocası, Ankara İlahiyot'ın açılışını Meclis'te destekleyen İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (ortada).

Fakat Ankara İlahiyat Fakültesi'nin dinî ilimlerin eğitimi bakımından iyileşmeye doğru yüz tutması dışardan gelen bir hocanın; Tayyip Okiç'in ve bir miktar da M. Tavit Tancl'nin (altta) gayretleri sayesinde oldu.

İlk talebelerden İsmail Cerrahoğlu hoca anlatıyor: "(...) Fransızca'nın yanı sıra, mesleki dersler olarak Yusuf Ziya Yörükan'ın okuttuğu İslâm tarihi, Remzi Oğuz Arık'ın girdiği Sanat tarihi ve Felsefe grubu dersleri vardı. Tefsir, Hadis şöyle dursun, Kur'an ve Arapça dersleri bile yoktu. Necati Lügal hocadan Arapça dersi almak için Dil-Tarih'e gidiyorduk; fakat Hocamız önce Farsça öğretmeyi uygun gördü -hocalar müfredat konusunda tamamen muhtardı o zaman-; Arapçayı seneye öğreteceğini söyledi. Sene 1949 (...) Rahmetli Tayyip (Okiç) Hoca bizden iki sene sonra geldi Fakülte'ye; müfredata Tefsir, Fıkıh, Hadis dersleri kondu ve bir program dahilinde ona bağlandı. (...) Tabii, arkadaşların Arapçaları zayıf olduğundan, öğrenmeleri zor oluyordu (...)".

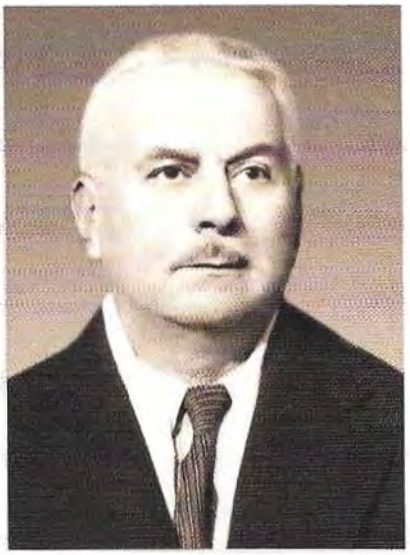

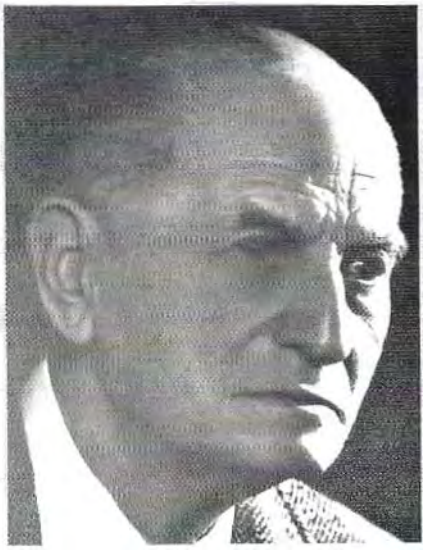

Medreselerin kapatılmasıyla neticelenen 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. Maddesi imam ve hatip yetiştirecek İmam Hatip Okullarının dayanağı olduğu gibi "yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere" İstanbul Darülfünunu içinde açılan İlahiyat Fakültesi'nin de hukukî kaynağıdır. Kanunda geçen "yüksek diniyat mütehassısı" yani dinî meselelere üst düzeyde ve hakkıyla vakıf kişiler yetiştirmek ifadesi fakültenin gayesi ve kuruluş amacı olarak zikredilen tek husus gibidir fakat detayı yoktur. Niçin "yüksek din mütehassısı" değil de "yüksek diniyat mütehassısı" ifadesinin tercih edildiği de soruları davet eden bir meseledir. Fakülte hocalarından Yusuf Ziya Yörükan'ın işaret ettiği üzere, yüksek din eğitiminin ve adlandırmasının dinî olmaktan ziyade, İctimaiyat, Halkıyat gibi sosyal ve pozitif (laik) bir b/ilim dalı, bir fakülte gibi düşünüldüğü intibaını vermektedir.

Darülfünun'da Felsefe Tarihi hocası olan Mehmet Emin Erişirgil'in İlahiyat Fakültesi'ne dair yazdığı yazı da aynı istikamettedir. Zaten yeni kapatılmış olan medreseyi tenkit ederek, kötüleyerek başlayan yazı, "İslâmiyeti, İslâm âsâr-ı diniyesini [dinî eserlerini/metinlerini] ilmî bir tarzda tetkik etmeyi" ve bunun için de dil eğitimi (Arapça, Farsça, Batı dilleri) ile metodolojiyi (Düşünce ve Dinler Tarihi, Din Felsefesi gibi modern din tetkikleri usullerini), dinin sosyal yönünü, Sosyoloji bilimini öne çıkarmaktadır. Onun arayışları döneminin, yeni Cumhuriyetin, aydınların arayışı olarak da okunabilir:

> "(...) İlahiyat Fakültesi'nin tedrisatı dört kısım üzerine tertip edilmelidir: 1. Âsâr ve müessesât-ı diniyeyi tetkik edebilmek kabiliyetini verebilecek malumat; yani İctimaiyat, Ruhiyat, Ulûmda ve bilhassa Tarihte usul, İslâm ve Din-i İslâm Tarihi. 2. Asıl kütüb-i diniye: Tefsir, Hadis. 3. İtikadât ve â'mâl [ameller, ibadetler] hakkındaki âsâr-ı müteahhire: yani Kelâmiyyûn, Hükemâ, Mutasavvife, Fukahânın eserleri (Bunlar medresede olduğu gibi nassî, yani Kelâm ve Fıkıh halinde değil, *tarihî bir tarzda*, yani Kelâmiyyûn, Mutasavvife, Fukahâ eserleri halinde tetkik olunmalıdır). 4. Bu tedrisattan mâna çıkarabilecek malumat: Dinî Felsefe, bilhassa ilim-din münasebeti, Tarih-i Edyân, bilhassa İslâmiyetin intişar ettiği muhitlerdeki dinlerin tetkikatı, Tarih-i Felsefe. (...)
>
> Bu esaslar dairesinde bir İlahiyat Fakültesi tesis edilir ve tedrisat tamamen *ilmî bir tarzda* yapılacak olursa âsâr-ı diniyeyi hakkıyla bilen mütefekkirler yetişir. Bundan edeceğimiz istifade, kanaatime göre, çok büyük olacaktır. (...) Bundan başka şark milletleri içinde ilk evvel İslâmiyeti böyle ilmî surette tetkik etmek şerefini Türkler kazanmış olurlar. (...)
>
> Bütün bu faidelerinden sarf-ı nazar etsek bile bu suretle teessüs edecek İlahiyat Fakültesi diğer fakültelerin, bilhassa Edebiyat medresesinin tedrisatına da yardım eyler. Meselâ, İlahiyat Fakültesi'nin mutasavvife hakkındaki tetkikâtı

Türk Tarih-i Edebiyatını ta'mîk etmek [derinliğine araştırmak] isteyenler için ne kıymetli bir menba olur"[1].

"İlahiyat" adı kullanılarak ve artık medresenin olmadığı bir dönemde kurulan bu müessesenin ders listesi ve ağırlıkları da yeni yönelişleri ve perhizkârlıkları açık olarak vermektedir; buna göre İslâmî ilimlerden ziyade bu ilimlerin tarihi ve din felsefesi, –laik bir bilim olarak dinin açıklayıcılığını üstlenen– sosyoloji dersleri okunacaktır. Ders akışı 1924 şartlarında yüksek "din eğitimi"nin nasıl anlaşıldığını veya ne tarafa sevkedilmek istendiğini de göstermektedir: Tefsir ve Tefsir Tarihi (haftalık ders saati: 3), Hadis ve Hadis Tarihi (3), Fıkıh Tarihi (2), İctimaiyat (2), Ahlâk (2), Din-i İslâm Tarihi (2), Felsefe-i Din (2), Kelâm Tarihi (2), Felsefe-i İslâmiye (1), Tasavvuf Tarihi (2), Tarih-i Felsefe (2), İslâm Bediiyatı (Arap Edebiyatı 1), Halihazırda İslâm Mezhepleri (2), Akvâm-ı İslâmiye Etnoğrafyası (1), Türk Tarih-i Dinîsi (1), Tarih-i Edyân (2).

Tahmin edileceği üzere hoca kadrosu da bu müfredata ve mantığa göre kurulacaktır. Kadroda İslâmî ilimlere ve Arapçaya üst düzeyde vukufu olan sadece üç medreseli hoca bulunmaktadır: İzmirli İsmail Hakkı, Şerefettin Yaltkaya ve Şevket Efendi. 1949 yılında açılan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde de hocalık yapacak olan muallim Yusuf Ziya Yörükan da kısmen bu gruba dahil edilebilir[2].

Kasım 1925-Şubat 1933 tarihleri arasında 25 sayı yayınlanan *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* bu dönemden kalma en dikkate değer verim ve birikim olarak kabul edilebilir. Fakültenin ana yapısına ve mecmuanın Cumhuriyet ideolojisi ile bir şekilde uyum arama istikametindeki siyasetine uygun olarak dergide de Fıkıh, Tefsir, Hadis, Ahlâk, Tasavvuf gibi temel İslâmî ilimlerden ziyade İslâm Tarihi, Din Sosyolojisi-Antropoloji, Mezhepler Tarihi, İslâm Felsefesi ve Kelâm konuları ağırlıktadır. Yine de bu külliyat II. Abdülhamit ve daha ziyade II. Meşrutiyet yıllarında modern usullerden de istifade ederek din alanına yoğunlaşan medrese ve mektep çıkışlı zevatın çalışmalarının akademik ve kısmen seküler bir birikime dönüşmesi açısından izi sürülmeye değer bir karakter arzetmektedir. (Yirmi yıla yakın bir aradan sonra, 1952 yılında ilk sayısı neşredilen Ankara *İlahiyat Fakültesi Dergisi* bütün kuvvet ve zaaflarıyla bu çizgiyi sürdürme iddiasıyla çıkmıştır denebilir).

❁

1933 Üniversite reformu çalışmaları için Türkiye'ye çağrılan Prof. Albert Malche, hazırladığı 29 Mayıs 1932 tarihli raporda, –biri müdür muavini olmak üzere 13 müderrisi, 1 memuru ve 3 talebesi olan– mevcut Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin geleceği üzerinde de durmuştur. Raporter,

1 Mehmet Emin, "Tedrisatın Tevhidi ve İlahiyat Fakültesi", *Mihrab*, I/9, 15 Mart 1340 (1925), s. 259-60.

2 Camilere kiliseler gibi masa konulmasını ve mescitlere ayakkabı ile girilmesini, mabetlerde müzik çalınmasını, ibadet dilinin Türkçe olmasını gündeme getiren 1928 tarihli "Dini Islah Beyannamesi" bu İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmıştır. Beyannamenin tam metni için bk. Bu kitap, s. 198-200. Fakülte'nin hoca kadrosunun aktif olarak katıldığı bir diğer önemli Cumhuriyet projesi Türk Tarih Tezi çalışmalarıdır. bk. Bu kitap, s. 277.

–herhalde kendisine verilen işaretler doğrultusunda– İlahiyat'ın müstakil bir fakülte olmaktan çıkarılmasını ve fakat yeni İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesi içinde "İslâm Tarihi, Felsefesi ve Dini" adıyla alt bir şube haline getirilmesini teklif etmişti. Teklife göre bu şubenin altı sabit kürsüsü olacaktır: Metafizik ve Din Felsefesi, Kur'an Tarih[i] ve Tefsiri, İslâm Dini ve Hukuku Tarihi, Arapça, Acemce [Farsça], Hadis[3].

Bu zayıf "İlahiyat" şubesi teklifi bile 30'lu yıllarda Ankara'da kabul görmemiş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun açık hükmüne aykırı olarak din ilimleri ve din kültürünün üniversite düzeyinde tedris edilmesinden kaçınılmıştır. Bir öncesinde ilk ve orta eğitimde de din eğitimi-Din Dersleri bütünüyle kaldırılmış, İmam Hatip Mektepleri kapatılmıştı. Bütünüyle kapalı ve "karanlık" bu dönem 15-20 yıl sürecektir.

3 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1939, s. 6-7, 26, 44, 52. Malche'ın raporu ve İlahiyatların kaderi için ayrıca bk. Prof. [Z. Fahri] Fındıkoğlu, "İlahiyat Fakültesi", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1948, s. 2.

4 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan Millet Partisi'nin programının 12. Maddesinde de şu ifade yer alacaktır: "Parti ilk ve orta tedrisatta Din Dersleri ilâve edilmesini ve üniversitelerde İlahiyat Fakülteleri ihdâsını [açılmasını] muvafık görür (...)"..

Yeni İlahiyatların Kurucu Fikrine Dair...

CHP'nin son iktidar döneminde, 1949-1950 eğitim-öğretim yılında tedrisata başlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşuyla ilgili çalışma ve tartışmalar II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Türkiye'nin laiklikle, din ve diyanetle, din eğitimiyle alakalı yeni arayışlarının, tashihlerinin sonuçlarından bir tanesi sayılır. İlahiyat Fakültesi açılması sürecinin ortaya çıkışını, 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti'nin programının 14. maddesine götürmek yanlış olmaz: "Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmî mahiyette mümasil [benzer] müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar [özerk] olmalıdır"[4]. Bir sonraki aşama laikliği ve dinle alakalı diğer meseleleri de yeniden tartışmaya açan 1947 CHP Kurultayı'dır, İlahiyat Fakültesi açılması burada da tartışılmıştır.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in, bir eğitimci ve inkılaplardan yana bir politikacı kimliğiyle bu kurultayda İlahiyatla alakalı olarak söyledikleri bazı bakımlardan önemlidir:

> "(...) Biz acaba tababet [tabiplik] ve ordumuz için yaptığımız ıslahatı din teşkilatımız için de yapsaydık meyvalarını almaz mı idik? Mutlaka alırdık. Avrupa'nın eski üniversitelerini ele alalım; Sorbon'dan başlayarak –ki sekiz asırlık bir tarihe maliktir– Cambridge, Oxford, Almanya'da Heidelberg üniversiteleri evvelce birer medrese [kiliseye bağlı dinî eğitim kurumu] idi. Bu medreseler ıslahatla bugünkü üniversiteler halini almıştır. Bizim tarihimizde de bu medreselerin ıslahı yoluna gidilseydi dokuz asırlık üniversitemiz vardır diye övünebilirdik. Ta Alparslan'dan başlayarak üniversitelerimiz istihale ede ede [gelişme göstere göstere] son zamana kadar ilmî hareketleri

HABERLER

'Dine yeni yorum gerek'

ANKARA●MİLLİYET

CUMHURBAŞKANI Turgut Özal, dini konulara yeni anlayış getirmekten korkulmaması gerektiğini belirterek bu sayede toplumda uyum sağlanabileceğini söyledi.

Özal, İslami Araştırmalar dergisi tarafından düzenlenen "Değişim Sürecinde İslam" konulu panele konuşmacı olarak katıldı. Ankara Hilton Otelinde iftar yemeğinden sonra yapılan panelde, ANAP'tan istifa eden Özalcı milletvekilleri, RP'li bazı milletvekilleri, ANAP Trabzon Milletvekili Fahrettin Kurt ile bazı bürokratlar da yer aldı.

CUMHURBAŞKANI ÖZAL

"Kur'an'da 'Düşmanına karşı kuvvetli ol'der. Buher devir için doğrudur. Hemen devamında 'altı olunuz' diyor. Allah, uçağın geleceğini bilmiyor muydu? Biliyordu. Ama vahiy yoluylaonu oraya koydursaydı, toplumlar anlar mıydı?"

Çağa ayak uydurmak için değişimin şart olduğunu, aksi durumda Osmanlı toplumunun düştüğü durumun yaşanacağını kaydeden Özal, "21'inci yüzyıla çok daha güçlü girmek gerekir. Türkiye'de bunun potansiyeli vardır. Dini konulara yeni anlayış gelirmek gerekir. Korkmadan çalışmalıdır" dedi.

Türk insanının tarihi doğru bilinmediğini, her şeyin sorgulanarak kavga etmeden araştırılması gerektiğini kaydeden Özal, 80-90 yılları arasında gerçekleştirilen en büyük değişikliğin serbest bir tartışma ortamı yaratılması olduğunu belirtti.

Asıl olanın mollaların bedellediği değil, Kuran'ın hedeflediği İslam olduğunu vurgulayan Özal, şöyle konuştu:

"Kuran-ı Kerim'i birkaçkezokudım. Hertürlü konu var. Ancak Kuran'ı bir iktisat kitabı gibi düşünmeyin. İslamda en çok münakaşa edilen konu ekonomidir. Bunun başında da faiz gelir. Ozamanlar borç verirken alın üzerinden hesap yapılıyormuş. Bunun için de enflasyon güçlü. Din ve bilim adamlarının bu konular üzerine iyi çalışması lazım.

Kuran'da 'Düşmanına karşı kuvvetli ol' der. Buher devir için doğrudur. Hemen devamında 'altı olunuz' diyor. Allah, uçağın geleceğini bilmiyor muydu? Biliyordu. Ama vahiy yoluyla onu oraya koydursaydı, toplumlar anlar mıydı?"

Özal, "Bunu söylersem başıma şu gelir" tabusunun yıkılması gerektiğini belirterek, eylem yapılmadığı sürece fikirlerin açıkça ifade edilmesinden kimseye zarar gelmeyeceğini bildirdi.

Turgut Özal ölümünden bir ay önce İslam bilginlerine "din dosyası" hazırlatmıştı

Dinde reformu Özal yapacaktı

Özal'ın açtığı dinde reform tartışmalarının ayrıntılarını bulan Can Dündar ve 30 Dakika ekibi, Özal'ın, "Türkiye Müslümanlığı"nı anlayabilmek için bir araştırma yaptırdığını ve din adamlarıyla çalışma başlattığını ortaya çıkardı.

İstanbul- "Kadınlar cenaze namazı kılabilir mi?", "Yılbaşında içki içilebilir mi?" gibi tartışmalar gündeme otururken, merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölmeden önce dinde reform çalışmaları yaptırdığı ortaya çıktı. Bu amaçla din bilginleriyle Çankaya Köşkü'nde toplantılar yapan Özal, bir de "Din Dosyası" hazırlatmış.

Özal'ın reform arayışlarını kıvılcımlayan etken, 1991 yılında Refah Partisi'nin beklenenin çok üzerinde oy alarak yüzde 17'lere tırmanması oldu. Bunun üzerine Türkiye'de dinin nasıl anlaşıldığına kafa yoran Özal, 1992 Kasımı'nda bir grup ilahiyatçıyı Çankaya Köşkü'ne davet ederek "İslam'da reform olabilir mi?" sorusunu tartıştı.

Toplantıya 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Aydın, Muğla Üniversitesi Rektörü Prof. Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu, öğretim üyesi Necati Öner gibi isimler katıldı.

Bilim adamları Özal'ın ardışık reform konuşmaları çalışmalarını anlattı

'O gerçek İslam'ı araştırıyordu'

İstanbul- 40 dakika ekibinin "Dinde Reform" araştırmasında görüşlerine başvurduğu din adamları da, Özal'ın "düşlerine" ve Özal sonrası dönemdeki gelişmelere ilişkin şunları söylediler:

■ **Prof. Dr. Mehmet Said Hatiboğlu:** "Özal, Müslümanların neden geri kaldığını araştırıyordu. Bunu öğrenmek ve tartışmak istiyordu. Gerçek İslam'la uygulanan İslam arasındaki farklılığın giderilmesi gerektiğini söylüyordu. Ancak bu çalışmalara girişemeden öldü."

■ **Prof. Dr. Hüseyin Atay:** "1994 yılında MGK Genel Sekreteri Doğan Beyazıt Paşa bizi davet etti. Bir proje teklif etti. Bu yeni bir din anlayışına ilişkin bir projeydi. Sonunda İslam Gerçeği kitabını çıkardık."

■ **Prof. Dr. Murat Şeker:** "Özal'ın davetiyle başlayan çalışmada görevim sosyolojik olarak Türk insanının tipolojisini ortaya çıkarmaktı. Bu konuda Özal'la uzlaştığımız pek çok ortak fikrimiz vardı. Türk insanının Anadolu'da İslam'a değişik bir yorum getirdiğini düşünüyorduk. Özal din bilginleriyle de ayrı çalışma yapıyordu. Bu iki çalışma birleştiğinde belki dine yeni bir yorum getirilecekti." (yy)

"Bana göre şu anda üç İslam var" dedi ve şöyle devam etti:

'Üç İslam var!'

"Bunlardan bir tanesi halkın kafasındaki İslam. Değeri emirlerin kafasındaki İslam. Üçüncüsü de Kuran'ın hedeflediği İslam..."

Özal Türkiye'de uygulanan İslam ile Kuran'ın öngördüğü İslam arasında da fark olduğunu inanıyor ve bunun giderilmesini istiyordu.

Toplantı sabaha kadar sürdü. Hocalar İslam dünyasının neden geri kaldığını anlattılar, gelinmesi gereken nokta İslam'ın hangi yorumlarının olarak belirtildi. Özal'ın üç İslam'ın Kuran ve sünnet hükümlerinin günün değişen koşullarına cevap verebilecek biçimde yorumlanmasındaydı.

Özal'ın arayışları bununla bitmedi. Uzun yıllar Ankara Kalkınma Bankası'nda çalışan Vespo Araştırma Şirketi'ne bir "din araştırması" siparişi etti. Özal, "Anadolu'da İslam'ın nasıl uygulandığını ve anlaşıldığını" öğrenmek istiyordu. "Acaba din, Türk insanının yaşamında ne kadar önemliydi ve İslam ne kadarıyla uygulanabiliyordu?"

Din geri plandaydı

Araştırmanın sorumluluğunu SBF öğretim üyesi Doç. Dr. Murat Şeker üstlendi. Araştırmaya göre Türk halkının gündeminde din hayli geriden geliyordu. Halk siyasetle, ekonomiyle, geçimle daha yoğun ilgileniyor, din, günlük yaşamda bunların ardından 6. sırada yer alıyordu. Halkın çoğunluğu hem içkisini içiyor hem de Ramazan'da oruçunu tutuyordu. Dinin gerekllerini hakkıyla yerine getiremiyor, ancak getirenlere de saygı duyuyordu.

Bu, tam da Özal'ın tahmin ettiği sonuçtu. Çünkü o da kendini bu kategoride görüyordu. O halde yapılacak şey, bu Anadolu İslamı'nın gerçek İslamla çelişip çelişmediğini ortaya koymaktı.

Özal bu noktada din bilginleriyle önünde tartışmaya açmaya karar verdi. 16 Mart 1993'te yani ölümünden bir ay önce Ankara Hilton otelinde bir panel düzenlenti. "Değişim Sürecinde İslam" konulu bu panelde İslam dünyasından bir grup aydınla birlikte dinde reform üzerine görüşlerini açıkladı. Özal, konuşmasında, İslam dünyasının geri kalma nedenlerinin üzerinde durdu ve "İslamda çağa uygun yeni bir yoruma ihtiyaç olduğunu" vurgulayıp noktayı koydu: "Artık bu tabuyu yıkmalıyız." Özal ayrıca, toplumda dindar olan olmayan "telakkilerinin" de yıkılması gerektiğini de vurgulayarak "Her toplumda biraz fazla dindar olur, biraz az dindar olur. Bunları daha fazla birbirinden ayırmak değil, yakınlaştırmak lazım" diyordu.

Alevi raporu

Toplantının yankıları büyük oldu. Özal ilahiyatçı hocalarla Türk cumhuriyetleri gezisinden sonra yeniden görüşmek için randevulaştı. Verso'ya da bir "Alevi Raporu" hazırladı. İslam dünyasındaki yorum farklılıklarını asgariye indirip, bir ortak zemin yaratmak ve böylece Refah'ın elinden din kozunu alarak eski "ANAP ruhunu" diriltmek istiyordu. Aynı günlerde Kürt sorununun çözümü üzerinde yaptığı çalışmalarla birleştiğinde bu potansiyelin ciddi bir siyasal oluşuma dönüşebileceği inanındaydı. O oluşum, Özal'ın "Başbakanlık" rüyasının da zemini olacaktı. Ancak Özal ölümce reform çabaları

Dinde Reformu Kim, Nasıl Yapacak?

Türkiye'de politikacıların hedef saptırmak, suyu bulandırmak yahut zaman kazanmak için baş vurdukları araçlardan biri de "dinde reform", "dini güncelleştirmek" yahut irtica meselesidir. Özal da vefatından bir ay kadar önce bu işlere teşebbüs etmiş, Ankara İlahiyat ağırlıklı hocaların çıkardığı *İslâmi Araştırmalar* dergisinin düzenlediği "Değişim Sürecinde İslâm" konulu toplantıya katılarak faiz meselesi dahil "dine yeni yorum gerek" demişti. Basın için bundan daha güzel haber olur mu?
Milliyet, 18 Mart 1993.

Ankara İlahiyat hocalarından Hüseyin Atay başta olmak üzere bazı öğretim üyeleri birkaç yıl sonra Özal'ın bu teşebbüsünü ve kendilerinin de katıldığı benzer projelerin içinde neler olduğunu bir gazeteye anlattılar. Atay şunları söylüyor: "1994 yılında MGK genel sekreteri Doğan Bayazıt Paşa bizi davet etti. Bir proje teklif etti. Bu yeni bir din anlayışına ilişkin bir projeydi. Sonunda *İslâm Gerçeği* kitabını çıkardık".
Yeni Yüzyıl, 15 Ocak 1998, s. 3.

Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan da "İslâmın güncellenmesinden" bahisle "Siz İslâmı 14 asır önceki hükümleri ile bugün uygulayomazsınız" demişti (8 Mart 2018, Kadınlar Günü konuşması).

takip edebilseydi bugün bu kâbil [mümkün] olacaktı. Halbuki biz [Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile] medreseleri kapattık, [sonra açılan Darülfünun İlahiyat Fakültesi'ni de], İmam Hatip Mektepleri'ni [de] kapattık.
(...) Arkadaşlar! Komünizm bir din olarak intişar ettiği için her yerde [Balkanlar'daki Müslümanlar arasında] din adamlarını takip ediyorlar. O halde acaba biz İmam ve Hatip Mekteplerimizi açmazsak, dünyanın bütün üniversitelerinde olduğu gibi, ilim mahiyetinde olarak İstanbul Üniversitemizde İslâm Tarihi, İslâm Felsefe Tarihi, Mukayeseli Tarih-i Edyan [Dinler Tarihi] okutmazsak ve nihayet bir de yüksek din öğretimi mektebi [İlahiyat Fakültesi] açmazsak, acaba, bu zavallı [Balkanlar'daki Müslüman] ekalliyetler son müdafaalarını yapmak için muhtaç oldukları adamları nereden tedarik edeceklerdir? Yalnız memleketin dahilî ihtiyacı için değil dışarıda bıraktığımız ekalliyetler için de bu müesseseleri düşünmek mecburiyetindeyiz"[5].

Hamdullah Suphi eğitim-öğretim açısından çok önemli olan devamlılık problemine ve mevcut eğitim müesseselerinin İslâm ve Türk tarihinin tecrübelerle dolu derinliklerine ne kadar kök salabildiklerine, aslında köksüzlüklerine işaret etmekle kalmıyor, üniversite dahil o günkü/bugünkü Türk eğitim kurumlarının, bu arada İlahiyatın "çocuk" denecek yaşta bırakıldığına ve buna bağlı olarak yetersizlik probleminin kaynağına da parmak basıyor.

Meclis'te ve basındaki tartışmalarda yeni kurulacak fakültenin "medrese"nin devamı olmayacağı vurgulanmaya başlanmış, bir taraftan dinde reform da gündeme taşınmıştır. O kadar ki devrin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu Meclis'te, "Bu fakülte medrese ruhuyla çalışmayacak, tersine irtica hareketlerine karşı çıkacaktır. Bu fakülte hurafecilerin, önünden yarasalar gibi kaçışacakları bir meşale olacaktır" demiştir. Bunlar adresleri açık olan ve kaba ifadelerdir[6].

Fakülte kanunu teklifinde ve Meclis'teki tartışmalarda Fakülte'nin kuruluş fikri, gayesi ve hedefleri arasında birkaç husus öne çıkıyor. Bunlardan biri "din meselelerinin sağlam ve ilmî esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak", diğeri "mesleki bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için gerekli şartları hazırlamak", Diyanet İşleri Başkanlığı'na her kademede eleman yetiştirmek, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Din Dersi hocası ihtiyacını karşılamaktır. Gerekçeler arasında komünizme karşı korunmak, toplumun ahlâkını geliştirmek de var.

Fakültenin hangi kurumun içinde ve ne şekilde yer alacağı, programının ve ders ağırlıklarının nasıl teşekkül edeceği meseleleri yeteri kadar tartışılmadan, hatta bundan kaçılarak sonuca bağlanmış gözüküyor. Halbuki Türkiye'nin o günkü imkânları, ihtiyaçları ve şartları yanında Avrupa'daki tecrübeleri de hesaba katarak daha doğru ve daha uygun

5 *CHP Yedinci Kurultayı Tutanağı*, Ankara, 1948, s. 456.

6 Fakülte'nin, bir ara tartışıldığı gibi İstanbul Üniversitesi bünyesinde değil yeni Türkiye'nin başkentinde, Ankara Üniversitesi içinde açılması da "medrese" ve "eski"ye ait unsurlar ve 1933'te kapatılan Darülfünun İlahiyat'la irtibatlar taşıma ihtimalinden kurtarılması şeklinde açıklanacaktır. Tartışmayı medrese, irtica... gibi istismara müsait alanlardan gerçek bir İslâm İlahiyat Fakültesinin şartları, hoca ve ders programı gibi meselelere çekmeye çalışan Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki ve onu destekleyen *Selâmet*, *Sebilürreşad* gibi bazı basın-yayın organları bu alanda büyük çabalar sarfetmelerine ve raporlar yayınlamalarına rağmen dinleyen olmamıştır. Bir örnek için bk. "İslâm İlahiyat Fakültesi Hakkında Diyanet Reisi Hamdi Akseki'nin Beyanatı", *Sebilürreşad*, sayı: 9, Temmuz 1948, s. 133-36.

tekliflerde bulunan yetkili kişiler de vardı. Bunlar batıda olduğu gibi biri üniversiteye, diğeri de Diyanet'e bağlı olmak üzere iki yüksek din eğitimi kurumu kurulmasını teklif ediyorlardı. Amaç, program ve dersler de buna göre düzenlenmeli, hocalar buna uygun seçilmeliydi. Bu tekliflerde bulunanlardan biri Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki, bir diğeri de hem medrese hem mektep eğitimi alan, Rasadhane'nin kurucu müdürü Fatin Gökmen'dir. O sırada CHP milletvekili olarak Meclis'te bulunan Fatin Hoca bir röportajında bazı arkadaşlarının, Diyanet'in ve başkan Akseki'nin görüşlerine yakın fikirler ileri sürerek, Batı tecrübesinde de olduğu gibi biri üniversitede ve dinî araştırmalar yapmak, diğeri Diyanet'e bağlı ve "din eğitimi" vermek üzere iki ilahiyatın açılmasını teklif edecektir[7]. Bu makul tekliflerin ikinci kısmı tahmin edilebilecek sebeplerle kabul görmedi, bu ihtimali safdışı bırakmak için Diyanet tenkitleri servis edildi. Devrin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun CHP grup toplantısında söyledikleri de bu istikamette ve karalamaya dönüktür:

> "Efendiler! Eğer din müesseselerinin idaresini Diyanet Riyaseti'ne verirseniz açılacak bu din müesselerinde harıl harıl Kur'an okutacaklar, Hadis okutacaklar, Fıkıh okutacaklar, medreseyi yeniden ihya edecekler. Sakın Diyanet Riyaseti'ne bu salahiyeti vermeyiniz. Bu işi Maarif'e [MEB'na ve Üniversite'ye] bırakınız. Nasıl yirmi küsur sene bu müesseselere karşı ne yaptıysa şimdi de –eğer açmak zarureti hasıl olduysa– icabına bakar"[8].

Neticede hazırlanan kurucu kanun fakülte için bir dekan, 8 profesör, 15 doçent ve 28 asistandan oluşan bir eğitim-öğretim kadrosu öngördü. Bu kadronun nasıl teşekkül edeceğine, içinde hiçbir "ilahiyatçı"nın olmadığı; felsefeci, hukukçu ve tarihçilerden müteşekkil komisyon karar verdi, bu sebeple İlahiyat Fakültesi'ne ilk atanan hocalar arasında –biri hariç– dinî ilimlere vakıf hiçbir "ilahiyatçı"ya yer verilmedi.

1949-1950 ders yılında birinci sınıflar için konan dersler, haftalık saatleri ve hocaları bu düşünceler ve kararlar istikametinde olmuştur: Arapça (2, Necati Lügal), Farsça (2, Necati Lügal), Yabancı Dil (İngilizce, Fransızca, Almanca 4, DTCF hocaları), Sosyoloji (2, Mehmet Karasan), Mantık ve İlimler Felsefesi (4, Hamdi Ragıp Atademir), İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi (4, Yusuf Ziya Yörükan), İslâm Sanatı Tarihi (2, Remzi Oğuz Arık), Mukayeseli Dinler Tarihi (2, Hilmi Ömer Budda)[9].

Görüldüğü gibi İlahiyat Fakültesi'nin ders programı, silik de olsa bir önceki İlahiyat tecrübesinin izini takip eden fakat ondan daha geride bir manzara arz etmektedir. Temel İslâmî ilimlerin eğitim-öğretimi ağırlıklı bir yer tutmazken müfredata konan derslerde ilimlerin tarihleri, felsefe

7 "Üstad Fatin Gökmen'le Mülakat", *Selâmet*, sayı: 43, 12 Mart 1948, s. 5. Benzer görüşler için ayrıca bk. M. Raif Ogan, "İmam Hatip Kurslarında İlahiyat Fakültesinde", *Sebilürreşad*, sayı: 30, Şubat 1949, s. 71. İlk Diyanet İşleri başkanı Rıfat Börekçi'nın çok erken bir tarihte, 1927'de "Bize [Diyanet teşkilatına] bir meslek mektebi zaruri olduğu kanaatindeyim" açıklaması için bk. "Namazda Türkçe Kur'an Okunabilir mi?", *Vakit*, 26 C.evvel 1345/22 K.evvel 1927.

8 "Mekteplere Konacak Din ve Ahlâk Derslerine Ne Oldu?", *Sebilürreşad*, sayı: 15, Eylül 1948, s. 234.

9 1953-54 ders yılında uygulamaya konan ders programı biraz daha gelişmiş haldedir.

grubu ve sosyolojik dersler öne çıkmıştır[10]. İlk beş dersin hocaları Ankara Üniversitesi DTCF'ne mensup hocalardır ve bu derslerin çoğu DTCF'nde yapılmıştır. Vasıfsız hocaların bir kısmının ayrıca dine karşı veya dinî meselelerde kayıtsız oluşları ilk mezunların hatıraları arasında en canlı ve vurgulu hususlardan biri olarak zikredilmektedir.

❁

Kurucu ve dayanıklı fikri biraz daha vuzuha kavuşturmak için çok sık ve anlamlı bir tarzda vurgulanan "sosyoloji" meselesine dair bir iki şahitliğe yer vermek uygun olacaktır. O yıllarda Halk Partisi'nin içinde yer almakla birlikte din eğitimi meselelerine daha yumuşak ve daha yapıcı bakan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İlahiyat'ın programı etrafındaki düşünceleri ve derslerin muhteviyatına dair işaretleri ile ilk sırada İslâm Sosyolojisi dersini zikretmesi anlamlıdır:

> "Yüksek dinî ilimler için kurulacak müessesemizde (...) [şu] bahislerin okutulmasında büyük fayda görürüm: İslâm Sosyolojisi, Kelâm ve Kelâm Tarihi, Fıkıh Tarihi, İslâm Felsefesi, Hıristiyan Felsefesi, Lüther-Kalvin-Knox gibi büyük din ıslahatçılarının hareketleri tarihi, İslâm Medeniyeti Tarihi, Mukayeseli Dinler Tarihi, İslâm Güzel Sanatlar Tarihi, din hakkında büyük mütefekkirlerin düşüncelerine ait olan bir ders. Bu [son] derste bütün beşeriyetin fikriyat tarihinde birinci derecede yer tutan Farabî gibi, İbn Rüşd gibi şark âlimleri de dahil olmak üzere dindar olarak ölen Newton, Pascal, Leibnitz, Descartes, Bergson gibi âlimler ne mühim ve faydalı bir yer tutabilir!
> (...) Programda kuvvetli bir Arapça, hatta bize şark ilimlerinin kapısını açacak kuvvetli bir Acemce [Farsça] yer tutmalıdır. Buna Hitabet derslerini ilave ediyorum. Bir de ilim ile dinin münasebetlerini ayrı bir bahis halinde okutmalıdır"[11].

İkinci şahitlik Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde hocalık ve yöneticilik yapmış, eğitim ve sanat alanındaki fikirleriyle etkili olmuş bir kişi olarak İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun 9 Mayıs 1949 tarihinde, TBMM'nde İlahiyat Fakültesi kanunu görüşülürken yaptığı konuşmadır:

> "Bir İlahiyat Fakültesi kurulmasından *maksat medreseyi diriltmek değildir* (...), bütün mânasıyla ilim haysiyeti ve ilim karakteri taşıyan bir fakülte meydana getirmek[tir]. Öylesine bir fakülte ki diğer fakültelerden hiçbir surette ayrılığı olmayacaktır. Bizim istediğimiz İslâm İlahiyat Fakültesi'dir. Ama medrese değil, ilmî karakter taşıyan İslâm İlahiyat Fakültesi; İslâm dinini, İslâm mezheplerini ilmî surette tetkik edecek bir ilmî fakülte. Tabir mazur görülsün, [Türkiye'nin] mahalli ihtiyaçları[nı] unutup da bilmem nasıl mücerret bir spekülasyon zihniyetiyle sosyoloji, metafizik içine batıp İslâm dini bilgilerini prensip dışında bırakırsa maksat hasıl olmaz. (...) İlahiyat Fakültesi İslâmiyeti bütün olarak tetkik etmekle beraber *metotlarında, meselelerinde müsbet ilimlere dayanmalıdır.* (...)

10 "[Devrin başbakanı] rahmetli Şemsettin Günaltay kalabalığa çıktığı vakit softa, bizimle başbaşa aydın bir din bilgini idi. İlahiyat Fakültesi'ni kurduğu vakit 'Fıkıh dersi koymadım, çünkü Fıkhın temeli Kur'an'ın 'muamelât' âyetleridir. Bu âyetlerin hepsi de artık *mensûh*tur [hükümleri kaldırılmıştır]' demişti". Falih Rıfkı Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul, Ak Yay., 1966, s. 29.

11 "Din Tedrisatı Etrafında Partide Yapılan Teklifler-Hamdullah Suphi Tanrıöver Parti Büyük Divanında Varılan Neticeyi İzah Ediyor", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1947, s. 1, 2.

Karelerde Bir Çelişki Var mı?

Üstteki tablo her kademedeki talebeleri yetiştirip destekleyen Rize'deki bir derneğin 90'lı yıllardaki bir tanıtım kitapçığından. İlkokul, hafızlık, orta-lise/ İmam Hatip Okulu, İlahiyat Fakültesi veya üniversitede herhangi bir fakülte. Hafızlık da yaptıkları için İmam Hatip Okullarına ve İlahiyatlara gitmeleri teşvik edilmekle beraber mecbur tutmak yok, diğer liseler ve fakülteler de olabilir. Her meslekten kaliteli, iyi yetişmiş ve "bizden" adama ihtiyaç var...

Kıyafetler, kravatlar, saç tarama şekilleri ve duruşlar... Hafızlık karesi olmasa kim oldukları ayırdedilebilir mi? Bu hem bir zihniyeti yansıtıyor hem de kimseyi rahatsız etmeme ve işine bakma istikametinde akan bir yaklaşımı ve siyaseti içinde taşıyor.

Ayrıca uzun yıllardır memleket evlatlarının peşini bırakmayan hem dindar hem de modern olmak diye bir mesele var.

Yandaki fotoğraf ise her kademede talebe yetiştirmeye gayret eden İstanbul'daki bir cemaatın idare ettiği Kur'an Kursu'ndaki kıravatlı talebeler ve hocaları (2014).

> Bu İlahiyat Fakültesi ikinci defa Türkiye'de açılıyor. İlk defa İstanbul Üniversitesi'nde [Darülfünun'da] kurulmuştu. O İlahiyat Fakültesi'nde benim de mesuliyetim vardı. [Onu] bir nevi sosyoloji fakültesi yaptık. Fakat burada *yeni fakültede İslâmî bilgiler esas, sosyolojik bilgiler yardımcı olacak*tır" (vurgular bizim)[12].

1924 yılında kurulan İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi için "sosyoloji fakültesi" tabirinin kullanılması, Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin kuruluş mantığının ana karakterine ve teknik mânada doğrudan din eğitimi olmadığına işaret ediyor. Bugün için de bir ölçüde geçerli olan önemli bir tesbittir bu; din eğitimi yapmakla din üzerine araştırma yapabilecek bir eğitim yapmak ayrı ayrı şeylerdir. Kurumun adının ilk müzakere ve tekliflerde olduğu gibi "İslâm İlahiyat Fakültesi" değil sadece İlahiyat Fakültesi olması da dikkat çekici olmalı. (İkinci İlahiyat Fakültesinin 70'li yılların başlarında Erzurum'da İslâmi İlimler Fakültesi adıyla kurulması ve son on yılda bu adı alan fakültelerin sayısının artması da müfredat ve muhteva farklılığından ziyade bu kuruluş fikrine bir tür muhalefetle alakalı olmalıdır. Keşke biraz da muhteva ile alakalı olsaydı!).

İlahiyat Fakültesi'nin açılışından bir yıl sonra, DP iktidarı döneminde, Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki yüksek din eğitimine de temas eden uzun bir rapor kaleme almış, son arabaşlığı olan "İlahiyat Fakültesi ve İmam ve Hatip Kursları Meselesi" kısmında İlahiyat Fakültesi'nin kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacağını açıkça ifade etmiştir:

> "(...) Başkanlık bütün köylere kadar şamil bulunan bu vazifesini [dinî işleri tedvir etmek, cami ve mescitleri idare eylemek] layıkıyla yapabilmek için İslâm dininin bütün inceliklerini, şark ve garp felsefesine vakıf yüksek din adamlarına, halkımızı irşad edecek kudretli müftülere, vaizlere, kendisine hürmet telkin ettirecek imam ve hatiplere muhtaçtı. (...) Üniversite dahilinde açılacak olan bu fakülteden maksat burada bilhassa İslâm ilimlerine ehemiyet verilerek güya istediğimiz din adamlarının yetişmesini temin etmekti. Halbuki sonradan fakülteye ait olmak üzere üniversite tarafından hazırlanmış olan kanunda 'İslâm' kelimesi de kaldırılarak 'İlahiyat (Teoloji) Fakültesi' diye teklif edilmiştir. Bu fakülteye girebilmek için sadece lise mezunu olmak kâfi görüldü. Binaenaleyh bugün İlahiyat Fakültesi katiyen memlekete lüzumlu olan din adamlarını yetiştirecek bir durumda değildir ve bu şerâit [şartlar] altında bunun imkânı da yoktur.
>
> Bununla beraber üniversite dahilinde böyle bir fakültenin bulunmasına muarız değiliz, öyle bir müessese bulunabilir. Bizim istediğimiz ise bu değil, belki memleketin her sahadaki dinî ihtiyaçlarıyla mütenasip yüksek İslâm âlimleri yetiştirebilecek hakiki bir din müessesesidir. Ve bu da dünyanın her tarafında olduğu gibi ancak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından idare edilmek suretiyle olacaktır"[13].

12 *TBMM Tutanaklar Dergisi*, dönem: VIII, 3. Oturum, XX, 279.

13 Akseki'nin 12 Aralık 1950 tarihinde Başbakanlık'a takdim ettiği "Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler Hakkında Bir Rapor"un tam metni için bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, 4. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2011, II, 885-99, buradaki iktibas için, s. 898-99. Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yapmış olan Hilmi Ziya Ülken'in ders ağırlıkları ve din ilimleri ile modern din bilimleri arasındaki geçişkenliklerle alakalı serdettiği görüşler de önemlidir. Ülken ayrıca dinî ilimlerin hakkıyla tahsil edilmesiyle laiklik arasında bir aykırılık olmadığını beyan etmekte, bunun üzerinden İlahiyat'ın yetersizliği ve dinî ilimlerin üst düzeyde tahsilinin zaruretini dile getirmektedir. bk. "Prof. Hilmi Ziya Ülken Din İçin Ne Diyor?" (röportaj), haz. M. Yurter, *Din Yolu*, sayı: 7, 3 Mayıs 1956, s. 13.

Akseki haklı olarak ve bu mesele tartışıldığı zaman da dile getirdiği üzere Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan yeni İlahiyat Fakültesi ile din âlimi ve yetkin din görevlisi yetiştirecek müessese arasında ayırım yapmakta ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun da emrettiği "memleketin her sahadaki dinî ihtiyaçlarıyla mütenasip *yüksek İslâm âlimleri yetiştirebilecek hakiki bir din müessesesi*" vurgusunda bulunarak mevcut İlahiyat'ın yetersizliğine kuvvetle işaret etmektedir. Bu haklı tesbit ve talep o gün bugün gerçek bir karşılık bulmamış, İlahiyat Fakülteleri de bu meseleyi takip ederek tartışmamıştır.

Yüksek İslâm Enstitülerinin Kuruluşu

Ankara İlahiyat Fakültesi'nden tam on yıl sonra 1959'da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yüksek okul statüsünde Yüksek İslâm Enstitüleri açılmaya başlanacaktır (1959'da İstanbul, 1962'de Konya, 1965'te Kayseri, 1966'da İzmir, 1969'da Erzurum, 1975'te Bursa, 1976'da Samsun, 1979'da Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsü açılmıştır). DP iktidarı ve Milli Eğitim bürokrasisi İmam Hatip Okulu mezunlarının en tabiî hakları olarak Ankara İlahiyat Fakültesi'ne girmelerini sağlayamayınca bu okullardan mezun olan öğrencilerin yüksek tahsil yapmak için girebilecekleri okul olarak enstitüleri açmayı tercih etmiştir. 60 İhtilali'nden sonra din eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalarda ve hazırlanan raporlarda (*Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*) İlahiyat Fakültesi'nin yanında yüksek din eğitimi veren ikinci bir kurumun açılmasının ve sürdürülmesinin doğru olmadığı dile getirilmiş ise de nihai karar bazı farklılıklar da taşıyan ikili yapının sürdürülmesi istikametinde olmuş, AP ve arkasından gelen iktidarlar da bu politikayı sürdürmüştür. (Bunu değiştirmek bir başka ihtilal sonrasına, 12 Eylül'e ve YÖK Kanunu'na kalacaktır).

Yüksek İslâm Enstitülerinin açılmasında iki pratik amaç var gibi gözüküyordu; biri tavsiye kararlarına rağmen ısrarla mezunları (Ankara) İlahiyat Fakültesi'ne doğrudan alınmayan İmam Hatip Okulu'nun devamı olabilecek bir yüksek eğitim kurumu açmak, ikincisi Ankara İlahiyat'ın mevcut kapasitesiyle karşılayamadığı orta ve liselerle İmam Hatip Okulları için din dersi ve meslek dersi öğretmeni ve Diyanet teşkilatı için her düzeyde personel (müftü, vaiz, merkez teşkilatında yönetici...) yetiştirmek[14].

60 İhtilâli'nin hemen sonrasında Ankara'ya her zaman yakın ve ehl-i tarik bir yazarın, Nezihe Araz'ın Ankara İlahiyat Fakültesi ile yeni açılan Yüksek İslâm Enstitüsü arasında yaptığı mukayeseli tahlil enteresandır:

> "Yüksek İslâm Enstitüsü'nün doğuşunu hazırlayan bazı sebepler vardır. Yalnız bundan evvel Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nden

14 İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılış toplantısında dönemin Milli Eğitim Bakan vekili Tevfik İleri'nin yaptığı konuşma için bk. *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Açılışı*, Ankara, Maarif Basımevi, 1960, s. 6, 7.

birkaç satırla bahsetmek gerekir ki bu sebepler daha iyi anlaşılsın.
1948-1949 yıllarında Ankara Üniversitesi'nin bünyesi içinde teşekkül eden bu tesis *bir dinî tedris müessesesi değil, dinî mevzular üzerinde araştırmalar yapan bir fakültedir.* Yani buradan mutlaka mümin insanlar mezun olmaz veya burada okumak için böyle bir kayıt yoktur. Tedris kadrosu da böyle. Esasen kuruluşundan bu yana *hocalarının kimi Budist, kimi athe, kimi Hıristiyan, kimi sadece nazariyatta Müslüman olarak söylenegelmiştir. Zaten fakülte dediğimiz bir araştırma merkezinde 'iman' gibi bir mevzuun yaşamasını, gelişmesini düşünmek de abestir.*
Nitekim İlahiyat Fakültesi İmam Hatip Mektebi mezunlarına kendi saflarında okuma hakkını asla tanımamış, bütün müracaatlara rağmen bu müsaadeyi vermemiştir. İmam Hatip Mekteplerinde okuyan talebeler (...) İlahiyat Fakültesi'ne gitselerdi, şüphesiz ki 'iman' kaydından müstağni bir tedrisat onları hüsrana uğratacaktı. Esasen onların tahsillerinin gayesi, birtakım nazariyeleri öğrenmek değil, Müslümanlık akidelerini modern şartların ışığı altında en iyi geliştirme ve en iyi öğretebilme yollarını aramaktı. Yüksek İslâm Enstitüsü işte bu mânevî zorlamaların sonunda kuruldu. Bu enstitü [hem] İmam Hatip Mektebi talebelerine yüksek tahsil imkânı sağlıyor, hem de kaliteli din adamı yetiştirmek meselesinin öncüsü oluyordu"[15] (vurgular bizim).

1971-1972 ders yılında yeniden düzenlenen "Yüksek İslâm Enstitüsü Yönetmeliği"nin "Kuruluş ve Amaç" başlıklı birinci maddesinde tek tek sayılan maksatlar siyasî merkezin ve bu metne müdahil olan milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin, hatta ilk İmam Hatip ve Yüksek İslam Enstitüsü neslinin meseleye nasıl baktıklarını, kendilerince hangi siyasetler takip ederek dindar/dinî amaçları olan, modern/aydın, Cumhuriyet ilkelerine bağlı bir din eğitimi amaçladığını gösteriyor:

"(...) Yüksek İslâm Enstitüsü eğitim ve öğretim çalışmalarında, öğrencilerinin; a) Türkiye Cumhuriyetinin *temel ilkelerine bağlı, millet ve insanlık ülküsünü benimsemiş*, b) Millî ahlâkın ve İslâm dininin icaplarını *samimiyetle* yaşayıp yerine getiren, c) *Müsbet ilim anlayışı ve görüşü*nü kazanmış, bigilerini meslekî alanda kullanma yollarını öğrenmiş, d) Çalışkan, mesleğine bağlı, yurdun her yerinde seve seve *hizmete hazır*, e) *Millî kalkınma*mızda halkın maddî ve mânevî güçleri ile katkıda bulunmalarının sağlanmasında etkili, *Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü korumada uyanık*, f) Yaşayışı ve çevresi ile ilişkileri bakımından örnek tutulmaya layık, g) *Bedence ve karakterce sağlam*, şahsiyet sahibi birer meslek adamı olarak yetiştirilmelerini amaç sayar" (vurgular bizim)[16].

1949'da açılan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde olduğu gibi Yüksek İslâm Enstitülerinin ilk hoca kadroları da alelacele toplanmış gayrımütecanis ve çoğu medrese-ilahiyat eğitimi almamış zevattan teşekkül etmiştir. Bu kurumların 1959-1960 ders yılında uygulamaya konan ve sonraki

15 Nezihe Araz, "Din ve Vicdan Hürriyeti", *Sebilürreşad*, XIII/311, Temmuz 1960, s. 172-73 (*Yeni Sabah* gazetesinden iktibas).

16 *Resmi Gazete*, 19 Ocak 1972. 23. 5. 1980 tarihli son "Yüksek İslâm Enstitüleri Yönetmeliği"nde amaç maddeleri teferruatlandırılacaktır.

Kayseri İmam—Hatip Okulu mezunları Cemiyeti, İlahiyat Tedrisatına Yardım Edenler Derneği ve Kayseri ve Civarı Din Adamları Yardımlaşma Derneklerinin

MÜŞTEREK TEBLİĞİ

Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in Başkanlığında 19—21 Kasım 1963 de Ankarada toplanan «Din öğretimi problemlerini incelemekle görevli Komisyon»un almış olduğu kararlarını İmam—Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitülerinin hayatlarına kast eden mahiyette olduğundan bâtıl ve nâfiz eseri olarak asla kabul edemiyoruz.

II) Kararın ikinci maddesinde İmam—Hatip Okulu mezunlarının hizmet sahası daraltılmakta, nüfusu 5000 den aşağı olan kasaba ve köylerde vazife verilmek istenmemektedir. Bununla mütevazzı din adamı bekliyen yüzbinlerce mütedeyyin dindar kitlenin, hatta dinî duygudan mahrum edilmek istenmiyor. Hizmet sahaları daraltılan Okullarımızın 26 dan 6 ya inmesi bir an meselesi olacaktır. Nüfusu 5000 den aşağı olan yerlere din adamı olarak ihtisasî kurslardan yetiştirilecek kimseler gönderilecekmiş ki bu da, cehaletin artmasına ikinci bir âmil olacaktır. Bütün bunlardan gaye: vazifesini bilen din adamı ile müdafaa edilen halkın alâkasını tamamen kesmektir.

III) Kararın üçüncü maddesinde müftü, vaiz ve sekreter gibi personeli'nin yüksek tahsilli olmaları şart koşuluyor. Buna göre mezunlarımızın hizmet sahaları daha da daralmış oluyor. Yüksek tahsil yapamıyan İmam—Hatip Okulu mezunları ve halkın itimadını kazanmış, fiilen eskiden kendisini tam manası ile yetiştirmiş kıymetli din adamlarımız da saf dışı bırakılmış olacaklardır. Bu ise büyük bir sömürgeci hakkına tecavüzden başka bir şey değildir.

IV) Yine kararın üçüncü maddesinde İmam—Hatip Okulları tamamen yanlış olarak, orta kısmı diploma ile bölünmüş, yedi senelik bir bütün olan İmam—Hatip Okulu mezunlarının üniversite imtihanına girerek, Hukuk, Tıp, İktisat, Fen Fakültesi gibi Üniversitenin her hangi bir dalında ihtisas yapmasına denilmektedir.

Bu karar Anayasaya aykırıdır. Açık bir haksızlıktır. Milli irademiz malı olan İmam—Hatip Okulu Mezunlarını neden frenlemek istiyorlar? Yoksa bir çok siyaset kurları kendi istikballerinden endişe mi ediyorlar?

IV— Kararın 4 Maddesi'nde, Üçüncü bir Yüksek İslam Enstitüsü açılması mevzuları da Üniversiteye bağlı birer Fakülte halline getirilmektedir, deniliyor. Buna göre Yüksek İslam Enstitülerinin sayıları donduruluyor olacak. İslâmî ilimleri okutan din ilimleri fakülte öğretim kadrosuna giremiyecek ve onların yerini gayri samimi, ilmden bihaber kimseler mi alacaktır?

Bir taraftan bilgisiz din adamından milletin mükemmel İslam doğmuyor, diğer taraftan da tahsilli din adamının hizmet sahası daraltılıyor. Böylesi politika oyunlarına artık milletin tahammülü kalmadığı bilinmelidir.

V— Komisyon üyeleri bu kararları imza koyarken ne düşünmüşlerdir, bilmek isterdik. Evet, bu kararı imza koyan komisyon üyeleri:

Prof. H. Ziya Ülken, E. Ziya Karal, Fikret Işıltan, Adnan Kızı, F. Nafiz Uluk, Tayyib Okiç, Abdülkadir Karahan, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı S. Eyice, Diyanet İşleri müşaviri Heyetinden Bahadır Kaleağası, A. Arslan Aydın, Ankara Müftüsü Lütfi Doğan, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Müdürü Ahmet Davudoğlu, Tefsir Öğretmeni Mehmet Sofuoğlu, İsmet Parmaksızoğlu, İbrahim Olgun, Bakanlık Müşaviri Nuri Kadameroğlu, Mehmet Aralan Türk, Talim Terbiye Dairesi müdürü E. Hüsnü Cirittü, Din dairesi müdürü Dr. Salahattin Çetintürk ve bakanlık Baş müfettiş Reşat Oğuz'a şiddetle protesto eder, ilgililerin dikkatini çekeriz. 24/1/1964

BiLDiRi

İstanbul İmam - Hatip Okulu Mezunları Cemiyeti olarak, yeni İmam - Hatip Okullarının açılmasının «durdurulması» konusunda Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem'in beyanatını protesto eder, aşağıdaki hususları Aziz Türk milletine duyuruyuz:

1 — Yeni İmam Hatip Okullarının açılmasının yasaklanmasını, mevcutlarının kapatılması yolunda atılmış bir adım olarak yorumluyoruz.

2 — Milli Eğitim Bakanı Sayın Öktem'in «Türkiyede din eğitimi tehlikeli yoldadır» diye hüküm verip, niçin ve nedenlerini açıklamaması garip bir iddia niteliğini taşımaktadır.

3 — Mahut beyanatın Köy Öğretmenleri Federasyonu kongresinde verilmesi, gerçek Türk köylü çocukları olan her iki meslek mensuplarını karşı karşıya getirmek demektir.

4 — Güzel yurdumuzun 26 yerinde faaliyet gösteren İmam - Hatip Okullarının; binasından öğrencilerin barınmasını temin etmeye kadar bütün ihtiyaçlarını necip Türk milleti karşılamaktadır. İmam - Hatip Okulları kadar devletin sırtına yük olmayan bir başka öğretim müessesesi gösterilemez. Hükümet büyüklerinin, dindar milletimizin bu temayülünden istifade ederek, lise tahsili derecesini yüzde yüz'e çıkarmak imkânı varken bu fırsatı görememesi gafletin en büyüğüdür.

5 — Eğer İmam - Hatip Okulları tehlikeli yolda ise, çilekeş milletimizin selâmeti uğruna, Sayın Öktem'i bütün delilleri ile açıklamaya ve isbat etmeye dâvet ediyoruz. Aksi takdirde kendilerini, kasıtlı ve yalancı sıfatlarını taşımaktan kurtaramıyacaktır.

6 — Öktem gibi siyasilerin bütün itmelerine ve sürtünmelerine rağmen İmam - Hatip Okulu Mezun ve öğrencileri siyaset üstü mukaddes hüviyetlerini korumaya ve devam ettirmeye kararlıdır.

7 — Milli Eğitim Bakanının bu isabetsiz kararında ısrar etmiyeceğine, Hükümet tarafından da bir an önce tashih yoluna gidilip, anlayış göreceğimize kuvvetle inanıyoruz.

İstanbul
İmam - Hatip Okulu
Mezunları Cemiyeti

Mütedeyyin Halkın Müdahale Tarzları...

19-21 Kasım 1963 tarihlerinde Milli Eğitim bakanı İbrahim Öktem'in başkanlığında toplanan ve İmam Hatip Okulları ile Yüksek İslâm Enstitülerinin gelişmesi aleyhinde kararlar alan "Din Eğitiminin Problemlerini İnceleme Komisyonu"nun gerekçe ve açıklamalarına tepki göstermek ve 5 madde halinde tenkitler serdetmek için hazırlanan "Kayseri İmam Hatip Okulu Mezunları Cemiyeti, İlahiyat Tedrisatına Yardım Edenler Derneği ve Kayseri ve Civarı Din Adamları Yardımlaşma Derneklerinin Müşterek Tebliği" başlıklı afiş ve mektup.

Sonunda 20 komisyon üyesinin tek tek adları yazılarak "... şiddetle protesto eder, ilgililerin dikkatini çekeriz" denecektir. En altındaki tarih: 24 Ocak 1964.

Sağdaki afiş ise İstanbul İmam Hatip Okulu Mezunları Cemiyeti tarafından hazırlanıp dağıtılmış. O da bakan İbrahim Öktem'in İmam Hatip Okulları ve din eğitimine dair açıklama ve yorumlarına sert sayılabilecek bir üslupla tepki gösteriyor ve maddeler sıralıyor. Buradaki neşri, Mezunlar Derneği'nin yayınladığı derginin ilk sayısında, *Tohum*, sayı: 1, Ekim 1968, s. 20.

Mütedeyyin ve kısmen tahsilli insanların muhalefet etme ve iktidarlara karşı tenkitlerde bulunma üslupları ve ısrarları bakımından bu tür metinler önemlidir. Ayrıca etkili de olmuşlardır.

Güdümlü de olsa "demokrasi"nin faydaları...

Bu tür metinlerin tamamı hem derlenip toplanmalı hem de üzerlerinde farklı önceliklerle çalışmalar yapılmalıdır.

tarihlerde iki defa değişikliğe uğrayarak gelişecek olan ilk ders programı şöyledir: Kur'an-ı Kerim (1. sınıfta 5, 2. sınıfta 4, 3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Vücuh (4. sınıfta 1 saat), Tefsir (2. sınıfta 1, 3. ve 4. sınıfta 2'şer saat), Belagat-ı Kur'aniye (4. sınıfta 1 saat), Hadis-i Şerif (2. sınıfta 1, 3. ve 4. sınıfta 2'şer saat), Siyer-i Nebevî (1. ve 2. sınıfta 1'er saat), İlm-i Tevhid (1. ve 2. sınıfta 1'er saat), Kelâm (1. sınıfta 1 saat), İslâm Hukuku (3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Fıkıh ve Usul-i Fıkıh (4. sınıfta 1 saat), İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi (3. ve 4. Sınıfta 1'er saat), Mukayeseli Dinler Tarihi (1. 2. ve 3. sınıfta 1'er saat), İslâmi Türk Edebiyatı (1. sınıfta 3, 2. sınıfta 2, 3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Tasavvuf Tarihi (2. sınıfta 2, 3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Arap Dili ve Edebiyatı (1. sınıfta 6, 2. sınıfta 5, 3. ve 4. sınıfta 4'er saat), Fars Dili ve Edebiyatı (1. ve 2. sınıfta 2'şer, 3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Türk Medeniyeti Tarihi (1. ve 2. sınıfta 1'er saat), Hitabet ve İrşad (4. sınıfta 1 saat), Dini Psikoloji (3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Dini Pedagoji (3. ve 4. sınıfta 1'er saat), İslâm Felsefesi Tarihi (3. sınıfta 1 saat), Ahlâk (3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Mantık (3. ve 4. sınıfta 1'er saat), İslâm Tarihi (1. sınıfta 2, 2. ve 3. sınıfta 1'er saat), Muasır İslâm Ülkeleri Tarihi ve Coğrafyası (1. sınıfta 2, 2. ve 3. sınıfta 1'er saat), İslâm Sanatları Tarihi (3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Dini Musiki (1. 2. 3. ve 4. sınıfta 1'er saat), Yabancı Dil (1. 2. 3. ve 4. sınıfta 4'er saat), İnkılap Tarihi (4. sınıfta 1 saat).

❁

Türkiye'de daha sonraki tarihlerde İlahiyat Fakültelerinin yaşadığı belli başlı değişiklikler şöyle özetlenebilir:

— 1971-72 ders yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı 5 yıllık İslâmî İlimler Fakültesi açıldı. Böylece yüksek din eğitimi veren farklı statüdeki müesseselerin sayısı üçe çıktı. Bu yeni kurum hem İmam Hatip Okulu mezunlarını talebe olarak alıyor hem de Yüksek İslâm Enstitüsü mezunlarını doktora programlarına kabul ediyordu.

— 1972 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi, ilk senesi hazırlık olmak üzere 5 yıllık oldu.

— 20 Temmuz 1982 tarih ve 41 sayılı "Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 4 yıllık yüksek okul statüsünde olan İstanbul, Konya, Kayseri, İzmir, Bursa, Samsun Yüksek İslâm Enstitüleri ile Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı İslâmî İlimler Fakültesi İlahiyat Fakültesi oldu. Mevzuattan veya teamüllerden kaynaklanan statü farklılıklarını ve eşitsizlikleri ortadan kaldırması itibariyle müsbet bir karar olan bu düzenleme yüksek din eğitimi müesseselerini tektipleştirmesi bakımından bazı menfiliklere de kaynaklık etmiştir.

— 1991-1992 eğitim yılından itibaren İlahiyat Fakülteleri üç bölüme ayrıldı: a) Temel İslâm Bilimleri Bölümü: Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku, Kelâm, İslâm Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Belagati; b) Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü: Felsefe Tarihi, İslâm Felsefesi, Din Felsefesi, Mantık, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi; c) İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü: İslâm Tarihi, Türk İslâm Sanatları Tarihi, Türk İslâm Edebiyatı,Türk Din Musikisi. Daha sonraki yıllarda derslerin dağılımı ve ağırlıklarında, mecburi ve seçmeli ders sisteminde bazı değişiklikler olmakla beraber bu üç bölümlü yapı esas itibariyle korunmuştur.

— 1998-1999 öğretim yılından itibaren bazı İlahiyat Fakülteleri biri İlahiyat Lisans Programı diğeri İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü olmak üzere iki ana bölüme ayrıldı. Kurumun amaçları yeniden tayin ve tavsif edildi. 28 Şubat süreciyle doğrudan alakalı olan bu yeni program ve uygulama henüz yeterince ele alınıp tartışılmamışken, sadece öğretmen yetiştirecek birimlerin Eğitim Fakülteleri çatısı altında toplamak gerekçesiyle ikinci bölüm 2006-2007 öğretim yılından itibaren Eğitim Fakülteleri'ne devredildi. Bu karardan daha sonra vaz geçilecek ve bu bölümler İlahiyat Fakültelerine iade edilecektir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak çalışan din görevlilerinin eğitim ve öğretim kalitesini artırmak maksadına matuf olarak 1989 yılında açılan iki yıllık İlahiyat Meslek Yüksek Okulları da bir müddet faaliyette bulunduktan sonra 1999-2000 eğitim yılından itibaren kurum olarak yaşayan fakat talebe almayan âtıl bir duruma mahkum edilmiştir.

— 2009 yılında vakıf (özel) üniversitelerin İlahiyat Fakültesi veya İslâmî İlimler Fakültesi açabilecekleri karara bağlandı.

İlahiyat Eğitiminin Köklü Problemleri ve İmkânları

Tekrar hatırlatalım: Az çok tarihi teşekkül etmiş bir kurumu –hele bir eğitim kurumu ise– düşünce tarihi açısından ele alırken asgari üç unsurun; a) Müessesenin kurucu düşüncesi/fikri/felsefesi, b) Tarihi ve maddî-insanî unsurları (binası, çevresi, hoca ve talebe kadrosu, ürünleri), c) Üslubu, kendini ifade ediş biçimi, kendilik bilgisinin hesaba katılması lazım.

İlahiyat Fakülteleri (ve artık tarihe karışmış Yüksek İslâm Enstitüleri) için bu üç unsur üzerinden bir kurum tasviri ve tahlili yapılmasına ihtiyaç var. Gördüklerim arasında belli bir vasfa ve kendine mahsus işaretlere, sembollere sahip hiçbir İlahiyat Fakültesi binası hatırlamıyorum. Bununla irtibatlı olarak bir iki istisnai işaret hariç bir fikir ve ilkeler etrafında önemsenerek oluşturulmuş herhangi bir kurum hafızasına da sahip değiliz. Celal Hoca'nın (Ökten) İmam-Hatip Okullarıyla ilgili çizdiği

çerçeve, İlahiyat Fakülteleri değerlendirmeleri için de hareket noktası kabul edilebilecek bir çerçevedir: "İmam Hatip Okulları muasır [modern] ilimlerle mücehhez [donanmış], asrın ihtiyaçlarını müdrik, şarkı ve garbı iyi bilen, tavizsiz fakat müsamahakâr, münevver din adamı yetiştirmek". Bu cümledeki unsurları, özellikle "modern ilim", "asrın ihtiyaçları" ve "münevver [aydın] din adamı" vurgularını kurucu düşüncenin temel unsurları kabul etmenin yanlış olmayacağını düşünüyorum.

Geldiğimiz nokta itibariyle birkaç hususa işaret edersek;

— İlahiyat (daha da ötede din) eğitimin Türkiye'de hiçbir zaman sadece eğitimle alakalı ve sınırlı teknik bir mesele olmadığının daha başta altı çizilmelidir. Türkiye ile İslâmiyet arasındaki zaruri ve ontolojik bağ, Türk modernleşmesinin dinle irtibatları, din-devlet ilişkileri, nihayet Cumhuriyet devri laiklik anlayışı ve laik eğitim politikaları gibi daha üst başlıklar bütün süreci ciddi olarak etkiliyor ve bazen belirliyor.

— Bizde "ilahiyat (ve din) eğitimi" dendiği zaman anlaşılan şeyle dünyadaki ilahiyat (ve din) eğitimi arasındaki mesafe ciddi sayılabilecek bir mesafedir. 3 Mart 1924 tarihinden itibaren Türkiye'de var olan din eğitimi teknik mânasıyla "din eğitimi", hele İslâmî eğitim değildir. Zaten bu kurumlar modern mektepleşme süreçlerinin bir devamı ve hukuken de "laik" okullardır. Anayasa hukukçusu ve fikir adamı Ali Fuat Başgil'in 1954 yılında yazdığı değerlendirme zikre değer:

> "(...) İlahiyatçı din felsefesi, dinler tarihi ve din sosyolojisi öğrenmiş bir mütehassıs veya filozoftur fakat din adamı değildir. 'Yüksek diniyat mütehassısı' ise her şeyden evvel zühd ü takva sahibi bir dindardır; sâniyen [ikinci olarak] de muayyen bir dinde yüksek ilim ve kemâl sahibi olmuş bir din adamıdır. (...) Şurası muhakkaktır ki dünyanın hiçbir yerinde laik üniversite çatısı altındaki İlahiyat Fakültelerinde din adamı ve âlimi yetişmemiştir"[17].

17 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, 2. bs., İstanbul, Yağmur Yay., 1962, s. 193-94.

Mevzuat ve kurumsal yapı itibariyle laik bir müessese olarak kurulan ve bugüne kadar böyle gelen din eğitimi-öğretimi birimlerinin, ülkenin şartları sebebiyle aynı zamanda kısmen teknik mânasıyla dinî kurumlar gibi kabul edilmesi, o istikamette fonksiyonlar görmesi, mensupları ve halk tarafından öyle görülüp benimsenmesi ayrı ve mühim bir meseledir.

— İlahiyat Fakülteleri Selçuklu-Osmanlı medreseleri başta olmak üzere medreselerin mirasının içine doğru kesintisiz ve tenkitçi bir bakışaçısıyla yürümeyi başarmadığı müddetçe yeni, orijinal ve Türkiye'yi taşıyacak bir kapasite kazanması zor gözüküyor. Fakat İlahiyatlar oryantalistik dilin, Osmanlı modernleşmesinin ve Cumhuriyet ideolojisinin de etkisi altında bu fikirden hayli uzaktır. Bu yapılabilirse İlahiyat Fakültelerinin giderek daha fazla tektipleşmesi ve zayıflamasının önüne de geçilebilir.

Meselâ –mevcut baskıcı ve tektipçi YÖK sistemi çok elverişli olmasa da– fakültelerin bir kısmı daha gelenekçi/klasik kaynaklara daha fazla ağırlık veren, bazıları daha modern(ist) ve oryantalistik çalışmalara eğilen yahut din bilimleri (felsefe, sosyoloji…) yoğunluklu olabilir. Tektiplilikten kurtulmanın bir diğer yolu İlahiyat Fakültesi mezunlarının hizmet ve istihdam alanları hesaba katılarak programlar geliştirmekle bulunabilir.

— XIX. asrın ikinci yarısından itibaren İslâm dünyasında ve Türkiye'de dinî ilimlerin tedris tarzını ve mantığını da etkisi altına alan pozitivist b/ilim anlayışı ve sosyolojist din yorumları İlahiyat Fakültelerini de ziyadesiyle etkilemiş gözükmektedir. Bugünün şartlarında bunların da müzakereye ve tashihe ihtiyacı var.

—İlahiyat Fakültelerinin Türkiye'deki dinî bilginin ve dinî muhtevalı telif veya tercüme yayınların hem akademik hem de kültürel düzeyde artması ve kalite kazanmasında, bir adım ötede yaygınlaşıp toplumsal karşılık bulmasında ciddi katkılarının olduğu bir vâkıadır. Bu çizginin Türkiye'nin ihtiyaçlarıyla irtibatlı olarak daha da geliştirilmesi gerekir. Aynı şekilde Diyanet ve İmam Hatip Liseleri başta olmak üzere ilişkili olması gereken kurumlarla irtibatlarının geliştirilmesi de bir zaruret halindedir.

— İlahiyat Fakültelerinin Türkiye'deki geniş mânada din meseleleriyle olan ilgisi ve bunun seviyesi de tartışmaya açıktır. Buna İlahiyat Fakültelerinin bilgi-bilim-yorum üzerinden yerliliği/yerleşikliği meselesi de diyebiliriz. Meselâ Türkiye'nin dinî haritası, mevcut cemaat ve tarikatlar, mezhep ve meşrepler ile bunların inanç yapıları, yaşayış biçimleri, iletişim ağları, Diyanet teşkilatı, örgün ve yaygın din eğitimi, cami mimarisi, ezanın okunuşu ve mescitlerdeki ses düzenekleri, din görevlileri, cami cemaati, dinî yayıncılık, dinî kültürün edinilme ve yayılma kanalları/biçimleri, gayrıresmi olarak medrese tarzında işleyen kurumlar ve buralardaki din eğitimi, ülkemizdeki dindarlık anlayışları ve pratikleri, gündelik hayatın akışında dinin yeri, din-siyaset ilişkileri… gibi hayatî konularda İlahiyat Fakültelerinde mütehassıslar yoktur yahut yok denecek kadar azdır. Son yıllarda uyarılmış bir alan olarak Alevilik çalışmaları İlahiyat Fakültelerine kısmen girmiş olsa da yeterli bir seviyede olmadığı söylenebilir.

Mühim soruları sorarak bitirelim: İlahiyat Fakülteleri dinî kurumlar mı yoksa laik kurumlar mı? İlahiyatlar teknik mânasıyla din eğitimi mi veriyor yoksa laik din eğitimi mi? Bu kurumların fikrî ve felsefî olarak Türkiye ile akrabalık derecesi nedir?[18]

18 İlahiyatlar konusunda daha geniş okumalar ve kaynaklar için bk. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, s. 337-400.

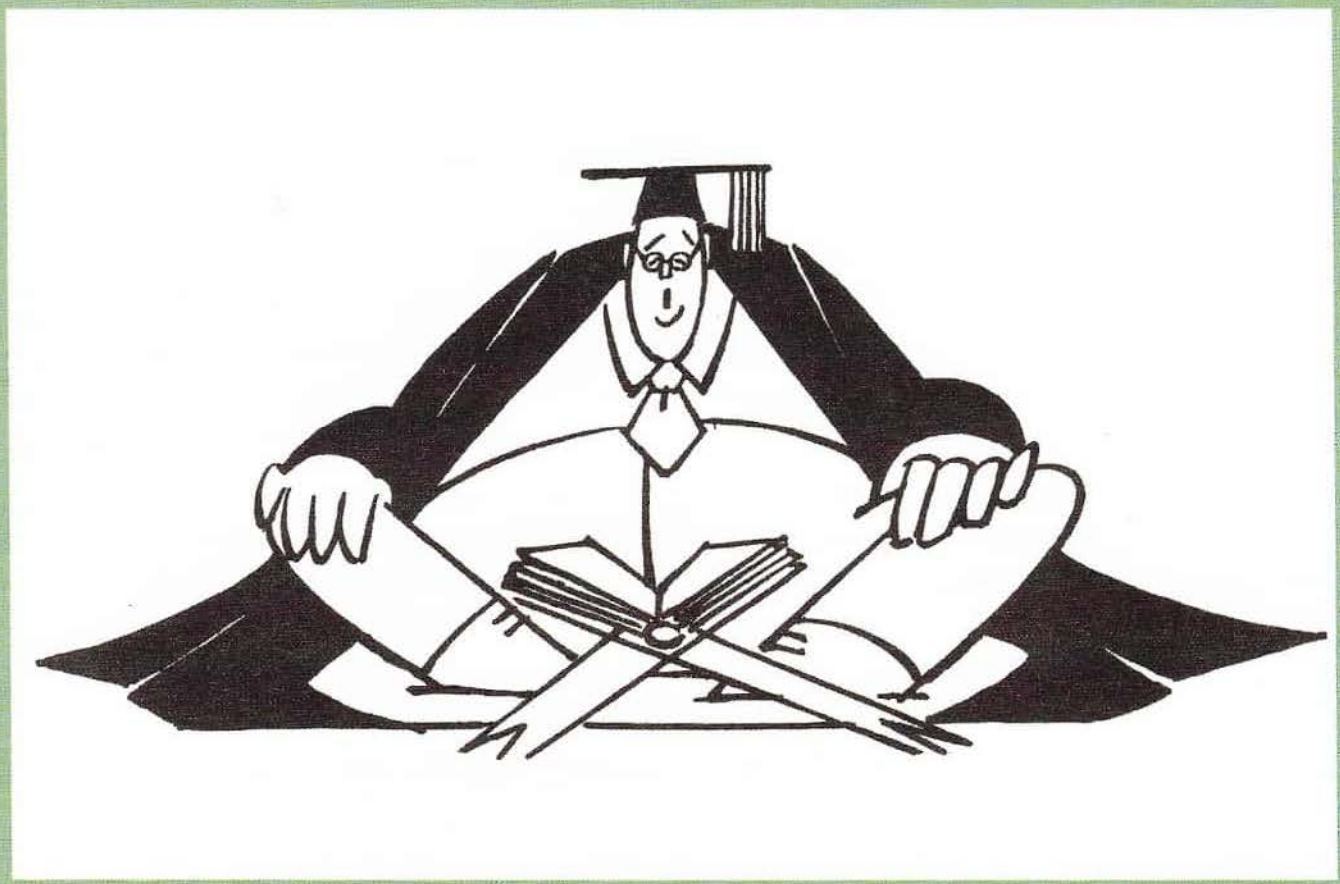

ÜNİVERSİTENİN AKADEMİK KIYAFETLERİ NEREDEN GELİYOR?

Profesörlerin kıyafetleri hangi manastırda biçiliyor, hangi kilisede dikiliyor mu deseydim yoksa?

Oldum olası üniversitelerimizin kahir ekseriyetinin tercih ettiği resmi akademik personel kıyafetlerinden rahatsız ve tedirgin olurum. Bir yabancılık hisseder, bir oturmamışlık, eğreti bir duruş görürüm. (Onun için bazı jüriler hariç giymedim, kendim için de edinmedim). Sebebi basit; neredeyse tamamı kilise kıyafeti veya onun renk ve stilizasyon itibariyle kötü taklidi. Yerli bir işareti, kültürel bir göndermesi, millî bir sembolizmi de neredeyse hiç yok.

Karikatür sanatçısı Turhan Selçuk muhtemelen üniversitelerdeki muhafazakârlaşmayı, dindarlaşmayı tenkit konusu yaparak yaşlı bir profesörü resmi kıyafetiyle diz çöktürüp, elleri dizlerinde rahlenin önüne oturtuyor. Tenkit konusu olan kilise kıyafeti kep ve cüppe değil İslâma, Müslümanlığa, Kur'an'a göndermede bulunan rahle.

Avrupa'da, sonra Amerika'da bunun böyle olmasının çok haklı ve meşru bir sebebi var; üniversitelerin gelenekleri, hatta ilk binaları itibariyle ana kaynağı kiliseler, manastırlar. Ayrıca adamlar fiilen veya kültürel olarak da Hıristiyan. Onun için akademik kıyafetleri sadece gelişigüzel, herhangi bir kilise kıyafeti değil, üniversiteyle ve bölgeyle irtibatlı olarak Hıristiyanlık içindeki mezheplere ve tarikatlara da doğrudan göndermede bulunan bariz unsurlar, şeklî özellikler, renkler taşır. Kepler de öyle. Bilen biri kıyafetleri görür görmez hangi mezhebin, meşrebin ve tarikatın olduğunu kolaylıkla anlar.

Peki bizde niçin böyle? Bunun kötü taklit, kaba batılılaşma, cehalet, "millî" eğitim politikası fikrinin yokluğu, "millî" eğitim kıyafetlerinin olmayışı (veya belki doğrudan dolaylı dış dayatmalar) dışında anlaşılabilir, kabule şayan bir cevabı, bir gerekçesi yok. Diyeceksiniz ki profesör, doçent, doktor, dekan, rektör kelimeleri ve titrleri de kiliseye, Hıristiyanlık kültürüne ait değil mi? Öyle malesef, onlar da oradan geliyor.

Peki Türkiye'ye ne zaman bulaşıyor bunlar, kim bulaştırıyor?

Özenerek, bezenerek isimlerimizin önüne geçirdiğimiz titrlerin adresi ve tarihi çok açık ve belli; 1933 tarihli

Üniversite Reformu (veya hâlâ bitmeyen üniversitenin tasfiyesi)... 30'lu yılların ilk seneleri Güneş Dil Teorisi, öztürkçecilik, dilde sadeleşme, Türkçe ibadet, Türkçe Kur'an yılları ama garip bir şekilde ülkenin en üst eğitim kurumunun ana vasıfları, adları ve sanları aynı zaman diliminde Türkçe olmaktan, Türk kültürüyle irtibatlarından uzaklaşıyor. Bu gerçekten çok garip değil mi? İslâmiyetle irtibatları dolayısıyla Arapça ve Farsça asıllı ama Türkçeleşmiş kelimelerden kaçıyorsunuz ama evrensellik, medenilik, Avrupailik edebiyatı üzerinden Avrupa dillerinin, Hıristiyanlığın içine düşüyorsunuz! (Nurullah Ataç'ı mı hatırlasak burada? 1935 yılında şöyle buyuruyordu hazret: "Dilimizin geleceği, ya öztürkçede, ya Yunanca ile Latincededir; ne kadar alışık olursak olalım Arapça köklerde değildir...").

1933'ten önce üniversitede profesör, doçent yerine müderris var, müderris muavini var; dekan ve rektör yerine de emin var, reis var, müdir-i umumi var... Hatırlatmak isterim, Tevhid-i Tedrisat Kanunu 1924'te çıkıyor, aynı yıl medreselerin kapısına hiçbir makul ve makbul gerekçesi yokken paslı kilit takılıyor ama müderris pâyesi ve titri 1933'e kadar Darülfünun'da, üniversitede devam ediyor.

Bir Broşürün Açtığı Yol

Peki akademik kıyafetlerin adresi ve tarihi nasıl?

Bir problem olarak akademik kıyafetler gündemimize daha geç girmişe benziyor. Halbuki tam teşekküllü üniversitemizin (Darülfünun'un) kurulmasının tarihi 1900 yılı. İlk tecrübeler ise yarım yüzyıl daha öncesinde... Ayrıca Alman hocalar başta olmak üzere dışarıdan gelen akademisyenlerin üniversite toplantılarına kendi ülkelerinin akademik kıyafetleriyle ve bütün ihtişamlarıyla girdiklerine ve gıpta ile karışık kıskançlıklara, dedikodulara sebebiyet verdiklerine dair hatırat kırıntılarına sahibiz.

Bir de Darülfünun'un Edebiyat Şubesi'nde, Mekteb-i Hukuk'ta, Mülkiye Mektebi'nde derse giren medrese hocaları var, onlar derslere müderris kıyafetiyle, cüppe ve sarıklarıyla girip çıkıyorlar. Elimizde bu durumu gösteren hayli fotoğraf var.

Cumhuriyet devri de ihmal ediyor akademik kıyafet meselesini. Üniversite mevzuatı ve büyük değişmeler açısından önemli tarihler olarak 1924'te de, 1933'te de, 1946'da da akademik kıyafet meselesi gündeme gelmiyor.

1948 yılına gelinceye kadar.

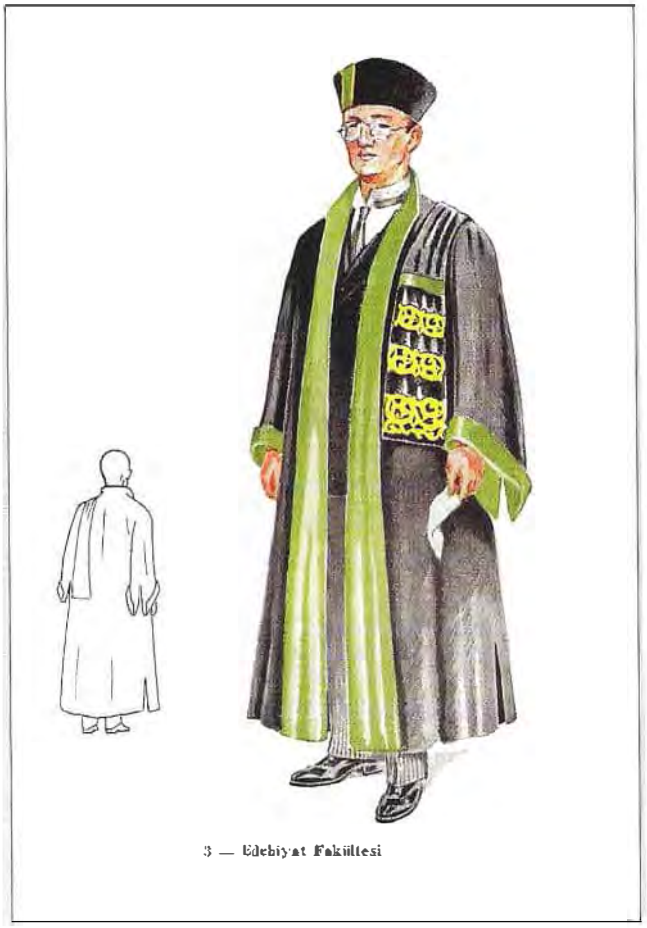

3 — Edebiyat Fakültesi

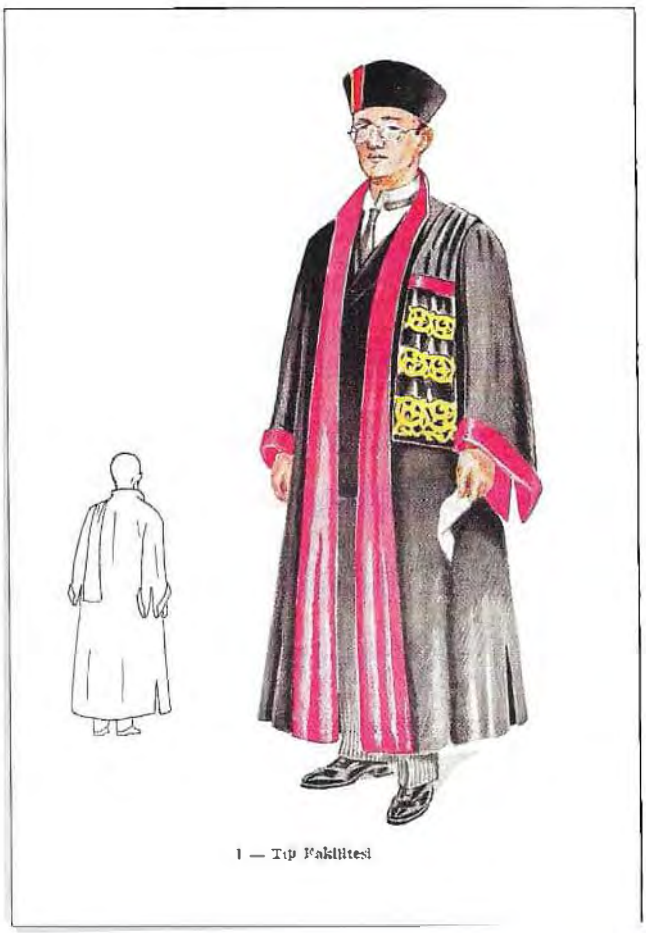

1 — Tıp Fakültesi

Başkasının Kıyafetini Kendine Uydurmak...

Akademik kıyafetler için ilk teşebbüs kimin hazırlayıp bastırdığı ifade edilmeyen *Üniversite Öğretim Üyeleri Akademik Kıyafetleri* kitapçığı olmalı (İstanbul, Kenan Matbaası, 1948). Resmi bir yayın havasında, muhtemelen üniversitenin "Batıcı" bir grubu tarafından ön almak için hazırlanmış vasıflı bir broşür.

Başında üniversite rektörlüğüne gönderilen ve "İ. Ü. Öğretim Üyelerinin Akademik Kıyafetleri Hakkında Yönetmelik"in onaylandığını belirten Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu imzalı ve 20 Eylül 1948 tarihli yazının sureti ve ardından yönetmelik maddeleri yer alıyor. Ondan sonra müstakil kuşe sayfalara fakülte kıyafet çizimleri var. Üstte broşürün kopağı ile Edebiyat ve Tıp fakültelerinin kıyafet çizimleri yer alıyor. Kitapçığın sonunda ise yönetmelikteki "Akademik Kıyafet" başlıklı kısım ve son sayfada da renksiz "epitoj [omuz askısı] numunesi" çizimi var.

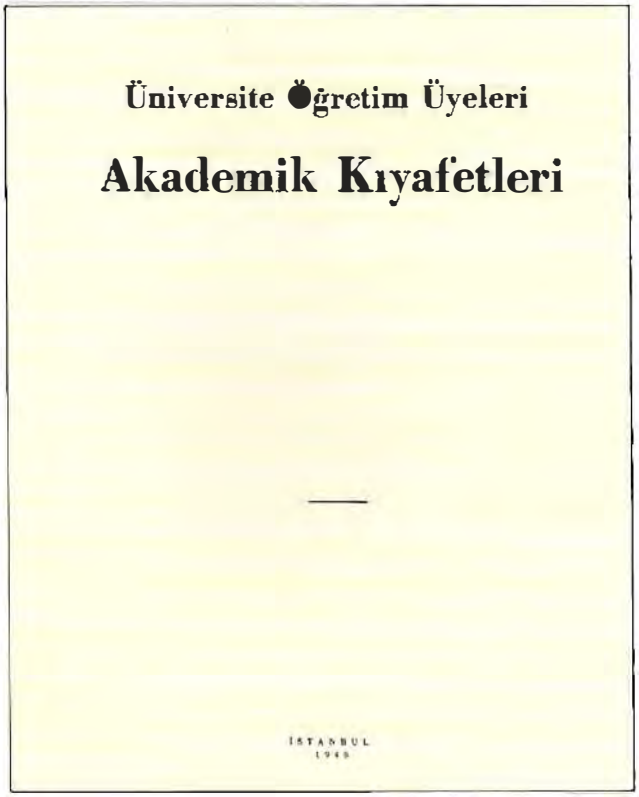

Üniversite Öğretim Üyeleri

Akademik Kıyafetleri

İSTANBUL
1948

Bu meseleye yeniden eğilmem yahut eski yaraların depreşmesi, peşisıra bazı hatıraların canlanması, kayıplara karışmış bazı hurde notların peşine düşülmesi 6 Ağustos 2016 gününün akşamı Babil Sahaf'ta başladı. Yeni yerine taşınan Lütfü Bayer arkadaşımız mutad Cumartesi ziyaretimizde bana ve masada bulunanlara aynı kitapçıktan birer tane hediye etti. Belli ki kenar yerlerden bol miktarda çıkmıştı. Adı *Üniversite Öğretim Üyeleri Akademik Kıyafetleri*[1]. Yıllardır sahaflarda dolaşırım ama bu kitapçık hiç gözüme ilişmemiş veya farketmeden görüp geçmişim.

İçinde İstanbul Üniversitesi'nin altı fakültesinin (sırasıyla Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen, İktisat, Orman fakültelerinin) akademik kıyafetleri için itina ile hazırlanmış ve kuşe kâğıda tek taraflı basılmış renkli çizimler var. Görür görmez ilk farkettiğim şey ve sorduğum soru mevcut İstanbul Üniversitesi kıyafetlerinden hayli farklı olan bu hazırlığın ne zaman, kim(ler) tarafından yapıldığı ve niçin, nasıl uygulanmadığı.

İstanbul Üniversitesi'nin hâlâ kullandığı akademik kıyafetlerinin Süheyl Ünver hoca tarafından hazırlandığını ve bazı ince siyasetler takip edilerek kabul ettirildiğini yıllar önce duyduğum için Ahmet Güner Sayar'ın o kıymetli ve hacimli eseri *A. Süheyl Ünver* kitabına yöneldim. Maalesef hiçbir bilgi ihtiva etmiyordu bu konuda. Bir e-mail pusulasıyla Hüsrev Hatemi ağabeye müracaat etim. Onun işaret ettiği bir kaynak meseleyi biraz daha aydınlattı: Kazım İsmail Gürkan, *İstanbul Üniversitesi'nin Başlangıcı-Les Débuts de l'Université d'Istanbul*[2]. (Kitabın içinde Süheyl Ünver'in minyatür tarzında çizdiği Fatih Sultan Mehmet, Molla Hüsrev, Molla Güranî ve Molla Zeyrek'in resimleri ile Fatih Medreselerinin umumi çizimi de yer almakta).

Anlaşılan o ki 1948 yılında "İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyelerinin Akademik Kıyafetleri Hakkında Yönetmelik" çıkar çıkmaz en azından iki grup harekete geçmiştir. Bunlardan biri *Üniversite Öğretim Üyeleri Akademik Kıyafetleri* broşürünü hazırlayıp yayınlayan çevre. Doğrusu iyi çalışmış ve her fakülteye göre renkli cüppe, şapka/kep ve epitoj/omuz atkısı çizimleri de olan (bk. Bu kitap, s. 515). vasıflı bir kitapçık hazırlamışlar.

Zaten üniversitenin hazırladığı yönetmelik bazı sınırlamalar ve yönlendirmeler yapıyordu. Şöyle ki:

> "Akademik kıyafet üç parçadan mürekkeptir: 1. Rob [cüppe], 2. Epitoj (omuz atkısı), 3. Şapka.
> Bunların kumaşı siyah ince dradır. Şapkanın ön sağına, robun yaka, ön ve kollarına, epitojun tersine ve işlemeler üstündeki renkli yerlere fakültelerin rengine uygun sire ipekli konur.

1 İstanbul, Kenan Matbaası, 1948, 20 s., renkli.

2 İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953, 40 s., 11 sayfası Fransızca, renkli.

Epitojun üzerindeki sırma motifler akademik silsileye göre şöyle işlenecektir: Doçent: Yalnız alttaki motif; Profesör: Alt ve ortadaki motif; Ord. Prof.: Her üç motif.
Şapkanın ön tarafının sağına altın rengi sırma şerit arasına 6 cm. eninde yine fakülte renginde sire ipekli konur.
Fakülte renkleri şöyledir: 1. Tıp: Vişne; 2. Hukuk: Al; 3. Edebiyat: Açık yeşil; 4. Fen: Koyu turuncu; 5. İktisat: Siklamen (Erguvan), 6. Orman: Koyu yeşil (sonra Üniversite Senatosu'nun ekledikleri: 7. Diş hekimliği: Fildişi; 8. Eczacılık: Mavi; 9. Cerrahpaşa Tıp: Vişne; 10. Kimya: Kanarya sarısı; 11. İşletme: Bal köpüğü).
Rektör kıyafeti: Rektörün şapka, rob ve epitoju beyaz ince dradır. Renkli yerler altın renginde ipekli siredir"[3].

Yönetmelik üzerine teşebbüse geçen diğer grup ise rektör Kâzım İsmail'in da baştan itibaren veya sonradan yanlarında yer alıp destekleyeceği ekiptir. Bu ikinci grupta Süheyl Ünver ile Ebulüla Mardin'in olduğunu kesin olarak biliyoruz. Stilizasyonları ve çizimleri de herhalde Süheyl Hoca yapıyor. Bunlar belki dönemin laiklik politikalarının nisbeten yumuşamasından da istifade ederek İstanbul Üniversitesi ile Osmanlı tarihi, onun üzerinden medreseler, özellikle Fatih Medreseleri arasında münasebet kuruyor ve akademik kıyafeti de bir şekilde bununla ilişkilendirmek istiyorlardı.

Aslında bu ilişki bir tarafıyla zorlama ve suni bir ilişkiydi fakat Batıda üniversitelerle kilise arasındaki ilişki üzerinden bakıldığında "Batılı" bir tutumdu aynı zamanda, muhtemelen ince siyaseti de böyle kuruluyordu. İstanbul'un fethi ve Fatih Medreseleriyle ilişkilendirmek için İstanbul Üniversitesi ambleminin alt kısmında 1453 yazılması da böyle idi (bk. Bu kitap, s. 519). Gerçekte üniversitenin medrese bir tarafa Osmanlıların son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bir tecrübe olan Darülfünun'la bile alakası hayli zayıflamıştı.

3 bk. Ali Rıza Başaran, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile İlgili Kanun Tüzük ve Yönetmelikler*, 4. bs., İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 139-40. Bu kaynağa ulaşmamı sağlayan talebe-meslektaşım Ali Adem Yörük'e müteşekkirim.

Kolaylaştırıcı Yan Gelişmeler ve Teşebbüsler

Tablonun bir miktar daha tamamlanması için ilave olarak bir hususa işaret etmek lazım: Yine Süheyl Ünver'in öncülerinden olduğu bir grup akademisyen ve aydın 40'lı yılların ikinci yarısından itibaren gittikçe sayıları ve yoğunluğu artacak bir şekilde İstanbul, Fetih ve Fatih konulu çalışmalara ve yayınlara hız vermişlerdi. Öyle anlaşılıyor ki bu çaba ve siyaset bir iki adım ötede İstanbul'un Fethi'nin 500. yılı olarak 1953 senesini, bunun için yapılabilecek ihtifalleri, toplantıları, neşriyatı hesaplıyor ve planlıyordu (Bu konuda bk. Bu kitap, s. 373-82).

İstanbul Üniversitesi de kendi kuruluşunu Fatih Medreseleri ile başlatmak

dahil bazı faaliyetlerini bir şekilde bu süreçlerle ilişkilendiriyordu. Süheyl Hoca'nın 1946 yılında basılan *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* adlı eseri, başlığından da anlaşılacağı üzere bu yaklaşımın ve siyasetin bir parçası idi[4].

Neticede İstanbul Üniversitesi akademik kıyafetleri ikinci grup tarafından medrese cüppeleri (*biniş*leri) esas alınarak çiziliyor, kurullarda görüşülüp kabul ediliyor ve hazırlanıp giyiliyor. Hem doğru ve cesur bir karar hem de o devrin şartlarında başarılması herhalde kolay olmayan bir iş. Yine de "laiklik elden gidiyor", "irtica üniversiteden içeri girdi", "medrese kafalılar hortladı" türünden manşetler, tartışmalar olmadığına göre (en azından ben rastlamadım) devrin üniversite mensuplarının, bürokrasinin, basının ve siyasî merkezin de bunu bir şekilde makul karşıladığını ve/ya konjonktür (çokpartili hayata geçiş süreci) icabı ses çıkarmadığını (veyahut hiç farkında olmayarak önemsemeyip geçtiğini) düşünmek lazım.

O sırada rektör de olan tabip Kâzım İsmail Gürkan, künyesini verdiğimiz kitapçığının bir yerinde Bizans döneminde ve Fetih'ten sonra İstanbul'daki yüksek eğitime, o devrin kiliselerindeki seminerlere ve kuruluş aşamasındaki medreselere temas ediyor. Sonrasında yer verdiği bir paragraf ise kıyafet işinin arkaplanına da bütün açıklığı ve unsurlarıyla işaret ediyor:

> "Hükümdar olduktan, İstanbul'u aldıktan sonra da Fatih (...) hakiki bir ilim muhitinin içinde okuyan, yetişen, istişare eden bir devlet başkanı olarak yaşamıştır. Hatta kıyafet bakımından da ilmiye kisvesini her şeye tercih eylemiştir. Bizim ulemamız için de muntazam bir kisve yapılmasını emreylemiş, ancak Hıristiyan papaslarından tefrik edilmeleri [ayırdedilmeleri] için cübbelerin kol ağızlarından dirseklerine kadar açılmasını tensip etmiştir. (...) 1948 yılında İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri için akademik kıyafet tesbit eden senatoda ben de bulundum ve rektör için beyaz [şeyhülislâm kıyafeti olan ferve-i beyzâ'yı takliden olmalı. İ.K.], diğer hocalar için siyah olmak üzere kabul ettiğimiz akademik robun [cüppenin] örneğini [İstanbul Hukuk Fakültesi hocalarından, aynı zamanda medrese çıkışlı bir müderris olan] sayın Ebulûla Mardin'in Meşihat [Şeyhülislâmlık] müsteşarı iken giydikleri kıyafetten aldık ve bunun Fatih'ten bize kadar gelmiş olduğuna yine kendilerinden yukarıki rivayet tarzında öğrendik. Böylece İstanbul Üniversitesi başlangıcını bu yönden de büyük Fatih'e bağlamış oldu"[5].

4 Süheyl Hoca'nın bu yıllarda ve daha sonrasında yazdığı İstanbul'la ilgili irili ufaklı kitapların tamamı tarafımızdan derlenmiş ve *İstanbul Risâleleri* başlığıyla 5 cilt halinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yayınlanmıştır.

5 *İstanbul Üniversitesi'nin Başlangıcı*, s. 7.

İlk Bozulma YÖK Tekkesinin Pîri Doğramacı'nın Bidati

Hüsrev Hatemi hocanın verdiği bilgiye göre Ankara, İzmir Ege, Erzurum Atatürk üniversiteleri ile GATA kurumsal bir rekabete yahut kıskançlığa

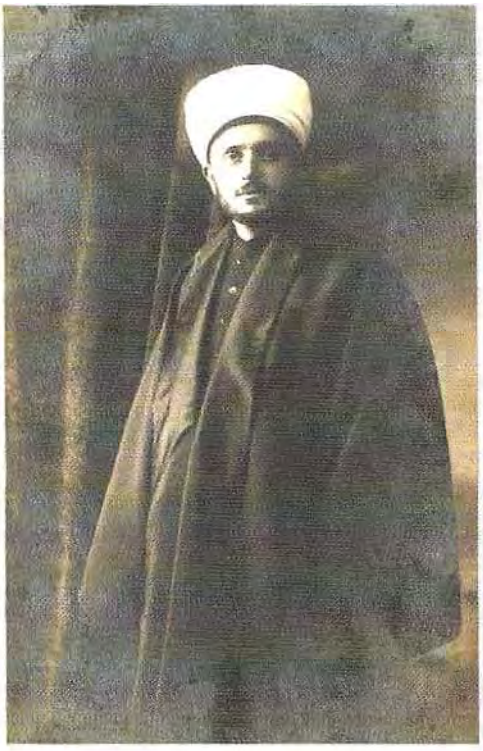

Çözüm Nasıl, Neye Göre Olacak?

Devrin İstanbul Üniversitesi rektörü Kâzım İsmail Gürkan'ın dediğine göre akademik kıyafetler için örnek aldıkları tip o yıllarda İstanbul Hukuk Fakültesi'nin en itibarlı hocalarından Ebülulo Mardin'in Şeyhülislamlık müsteşarı iken giydiği kıyafet imiş. Sarığı ve sırmaları hariç tabii. Bunlarla rahatlıkla ilişkilendirilebilecek Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin ve meşhur musikişinas ve Sultanahmet Camisi imamı Sadettin Kaynak'ın ilmiye cüppeleri. Renklere, yakalara, iç astarlara, kallara özellikle dikkat ediniz lütfen.

Altta Süheyl Ünver'in, hazırlıklarına kendisinin de katıldığı profesörlük kıyafeti ile bir fotoğrafı. (Gülbün Mesara-Ömer Faruk Şerifoğlu arşivi). Yakalar ve tonlar ne kadar birbirine yakın değil mi?

Ve İstanbul Üniversitesi'nin altında 1453 yazan amblemi.

girmeden, Atatürk ilke ve inkılapları edebiyatına sapmadan, İstanbul Üniversitesi'nin Fatih Medreselerine yaslandırdığını gizlemeden tercih ettiği akademik kıyafetleri kendileri için de benimsiyor ve kuşanıyorlar. Bu geleneği ilk bozan kişi ve kurum İhsan Doğramacı'nın 1968'de kurduğu Hacettepe Üniversitesi olmuş. Rivayetlere göre Bizans'a göndermede bulunan erguvan rengi ve batılı kıyafetleri çağrıştıran tarz kasden yahut önemsenmeden tercih edilmiş. Gerisi, hele YÖK'ten sonra çorap söküğü gibi gelmiş.

Eski Milli Eğitim bakanlarından Tahsin Banguoğlu anlatmıştı; Hacettepe'nin kuruluş kanunu o günün Türk Milli Eğitim sistemine de, devletin malî ve idarî yapısına da aykırı imiş ama "kullanışlı adam" Doğramacı'nın devrin başbakanı Demirel'den başlayarak muhalif olabilecek herkesi bir şekilde ikna etmesiyle yahut tehdit ve vaatlerle Meclis'ten geçmiş ve kanunlaşmıştı[6]. Akademik kıyafetteki sapma ve bozulma bunun yanında hiçti.

İhsan Doğramacı cenaplarının kural tanımaz müdahaleleri sadece kıyafetle sınırlı kalsa iyi olacaktı! Hem kurucu fikir hem de kurumsallaşma ve eğitim geleneklerinin oturması açısından zaten ağır aksak işleyen, zorlanarak mesafe kat eden Türk yüksek tahsil müesseselerini/üniversite sistemini 12 Eylül darbesinden sonra YÖK müdahalesiyle iyice yoldan o çıkardı, yeniden ıslahı fevkalâde zor bir hale getirdi. O gün bugün yaşanan tecrübelerden anlaşılıyor ki Doğramacı'nın sisteminin arkasında görünmeyen koruyucu ve dayanıklı kişi, kurum ve çevreler var. Başka türlü ömrü YÖK sistemini değiştireceğini söylemekle geçen sağdan, soldan, ortadan insanların, siyasetçi ve akademisyenlerin işbaşına gelince gerçek bir Doğramacı/YÖK tekkesi müridi olmasını açıklamak mümkün gözükmüyor.

Şimdi de öyle.

❁

YÖK cenapları bu sıralar (2016) İlahiyat Fakültelerinde Felsefe grubu dersleri kaç saat okutulsun diye üzerine vazife olmayan ve yanlış, uyarılmış işlerle uğraşıp yersiz tasarruflarda bulunacağına[7] böyle biraz daha ciddi ve ilahiyatı da ilgilendiren meselelerle alakadar olsa daha iyi ve yerinde olur zannederim. Önce üzerinizdeki elbiseye bir bakın lütfen derler adama; artık mezuniyet törenlerinde üniversiteden ilkokullara, "Müslüman kolej"lere kadar fütursuzca inen keplere de... Rivayetlere göre bir kısmı muhafazakâr çevrelerden gelen rektörlerin, yöneticilerin kurduğu devlet yahut vakıf üniversiteleri de üstlerine başlarına bir

6 Banguoğlu'nun anlattığı Doğramacı anekdotları için bk. İ. Kara, *Sözü Dilde Hayali Gözde*, İstanbul, Dergâh Yay., 2005, s. 93-94.

7 Bu anlamsız çalışmaları muhtemelen YÖK başkanı Yekta Saraç'ın direktifleriyle, o yıllarda Yüksek Öğretim Kurulu üyesi olan ilahiyatçı-hadisçi bir meslektaşımız, İbrahim Hatiboğlu yürütüyordu maalesef.

Rektörler Cüppeleriyle Anıtkabir'e Yürüyor...

YÖK Kanunu'ndaki değişiklikleri protesto için Anıtkabir'e yürüyen rektör ve akademisyenlerden bir grup. Niçin üniversitelerden birinin avlusu yahut YÖK bahçesi değil de Anıtkabir?! Ve cüppeler... *Cumhuriyet* ve *Tercüman* gazetelerinin 15 Mayıs 2004 tarihli nüshalarında çıkan yürüyüş-ziyaret fotoğraflarından ikisi.

Farklılığın Kaynağı Ne?

60'lı yılların ortaları. Ortadaki beyaz cüppeli İhsan Doğramacı. Erzurum, 10 Mayıs 1964. Cüppelerin bu kadar farklı oluşunun bir sebebi ve kültürel kaynağı var mı? (Yusuf Çağlar arşivi).

baksınlar, kendilerine ayna tutsunlar. (Kiralık kepler birkaç senedir benim çalıştığım Marmara İlahiyat Fakültesi'ne bile geldi ve başörtülerin, sakalların üzerine takıldı, şen şakrak fotoğraflar çekildi. Herhalde başörtüsü, din özgürlüğü mücadelesi verilen bir kurumda nelerin neyin üzerine takıldığı kimsenin umurunda değildi).

Evet lütfen insafa gelin ve bir bakın, nereden biçilip, dikilip geliyor bu siparişler, bu kıyafetler???!!!

İçinizden küçük işler bunlar, böyle teferruatla uğraşılacak zaman mı diyorsanız, haber verin lütfen, size "küçük işler"e dair daha teferruatlı upuzun bir dipnot düşmek isterim. Siz düşünürken ben başka bir notla şimdilik hatime çekeyim:

Bir çözümün ve tercihin gerçek ve katılıma açık bir çözüm olabilmesi hem fikren hem de fiilen bazı şartları gözetmesi ve taşıması gerekir. Her şeyden önce o günün ihtiyaçlarına ve arayışlarına cevap verebilmelidir. Sıradan bir taklit, eskiyi sürdürme elbette yetmez. Bir tercihin ve çözümün tarihle/geçmişle irtibatının yoklanması, aranması o çözümün çok yönlü olarak toplumun hafızası ile, kültürüyle, diliyle ilişkilendirilmesi demek. Çözüm bunlara dair unsurlar taşımadığı zaman karşılıksız, gelişigüzel, herhangi bir şey haline gelebilir veya yabancı kalır, belki sadece "başkaları" için anlamlı olur.

Çözümün geleceğe uzanan dayanıklı ve imkânlı tarafı ise devamlılığını sağlayacak ögelere, gözeneklere sahip olması ve uygulanabilirliğini temin edecek elastikiyetle kurulacaktır.

HARF İNKILABI O GÜN VE BUGÜN İÇİN BİR PROBLEM Mİ, BİR İMKÂN MI?

KİTAPHÂNE-İ HİLMİNİN ALFABE LEVHALARI
2
2
Kitap Harfleri (Büyük ve Küçük)
A a B b C c Ç ç D d
E e F f G g Ğ ğ H h
I ı İ i J j K k L l
M m N n O o Ö ö P p
R r S s Ş ş T t U u
Ü ü V v Y y Z z
EL YAZISI BÜYÜK VE KÜÇÜK HARFLER

ELSİZ, DİLSİZ VE DİMAĞSIZ KALMAK YAHUT "TRAJİK BAŞARI"

Zor ve uzun, bir o kadar da mühim bir bahse sansüre uğramış dikkat çekici bir iktibasla başlayalım isterseniz:

> "Harf Devrimi'nin tek amacı ve hatta en önemli amacı, okuma yazmanın yaygınlaşmasını sağlama değildir. Devrimin temel gayelerinden biri, yeni nesillere, geçmişin kapılarını kapamak, Arap-İslâm dünyası ile bağları koparmak ve dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmaktı. Yeni nesiller, eski yazıyı öğrenemeyecekler, yeni yazı ile çıkan eserleri de biz denetleyecektik. Din eserleri, eski yazıyla yazılmış olduğundan okunmayacak, dinin toplum üzerindeki etkisi azalacaktı".

Devrimlerin ruhu dahil birçok şeyi ele veren bu sözler, kendi beyanlarına göre Harf İnkılabı'ndan sonra bir daha hiç eski harflerle yazı yazmayan Millî Şef İsmet İnönü'ye ait. Sabahattin Selek tarafından derlenip hazırlanan ve 1968-1969 yılında neşredilen *İnönü'nün Hatıraları* kitabında geçiyor bu açık mesajlı cümleler. Bu kadar açıklık kurucuların şan u şöhreti, devrimlerin sıhhat u selameti için mahzurlu bulunmuş olacak ki, –herhalde Paşa'nın arzusu ve ricasiyle– sonraki baskılardan sansürlenmiş[1].

Sonraki baskılarda yerini alan paragraf şöyle:

> "Harf İnkılabı bir okuma yazma kolaylığına bağlanamaz. Okuma yazma kolaylığı [imlâ] Enver Paşa'yı tahrik eden sebeptir. Ama Harf İnkılabı'nın bizde tesiri ve büyük faydası kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. İster istemez Arap kültüründen koptuk. Arap kültürünün ve Arap dilinin tesiri hakkında yeni nesiller bizim kadar fikir edinemezler. Bir misâl olarak söylemek isterim: Benim *çocukluğumda kültür sahibi adamlar, Türk dilinin kifa*yetsizliğinden, eksikliğinden meyus olarak bahsederlerdi ve bunun için cemiyet içinde hem Türk diye bir millet olarak Araptan ayrılığı kaldırmalıydık hem de sağlam bir dile kavuşmak maksadıyla Arapçayı kabul etmeliydik

Harf İnkılabı'ndan sonra Hattat Halim Efendi'nin hazırladığı ve 70x100 kâğıtlara basılarak okullara, devlet dairelerine dağıtılan, duvarlara yapıştırılan, ayrıca satışa da arzedilen "Alfabe Levhaları" afişi. İstanbul, Kitaphane-i Hilmi, 1928. Başka hattatlar tarafından hazırlanmış ve basılmış benzer levhalar da var. Bu levhaların tamamında Arap harflerinin –üstteki büyütülmüş örnekte olduğu gibi– görünmeyecek kadar küçük yazılmış-basılmış olması dikkat çekiyor. Hepsi aynı tarzda olduğu için bunun bilerek, bir şeyi "küçültmek" için yapıldığı *düşünülebilir. Halbuki levhalar güya hangi harfin* hangi harfe tekabül ettiğini gösterecekti! (Haluk Perk koleksiyonu).

1 Zikreden Yusuf Kaplan, "Dil Devrimi Türkçenin İslâmî Ruhunu Yok Etti!", *Yeni Şafak*, 27 Eylül 2020.

derlerdi. Yani vaktiyle devleti kurarken ve Türk dilini yaparken Arap dilini kabul etmek doğru olacaktı görüşünü hararetle suvunurlardı (...)
Bizim devrimizde Latin harflerine geçmek Türk dilini ve millî kültürü kurtarmak için esaslı bir etken olmuştur. Şimdi bütün sapmalara rağmen yazıyı yeni harflerle öğrenmiş olanlar eski harflere dönemezler. Kur'an Kursuna gidenler için de böyledir"[2].

Bütün perhizkârlıklarına ve dikkatlerine rağmen Paşa'nın kitabın orta yerinden konuştuğu ve devrimlerin birçoğunun kaynağında olan düşüncelere, dayatmalara, hususen –Arapça, Arap kültürü perdesi altında– doğrudan dinle alakalı olanlara işaret ettiği rahatlıkla söylenebilir zannederim. Meselenin okuma yazma kolaylığı olmadığını, kültür değiş(tir)me meselesi olduğunu açıkça söylemesi de cabası... Bir de cehaletin pirim yapması, insanların okuyamaz yazamaz hale getirilmesinin fazilet gibi anlatılması var.

Ama biz tekrar buraya dönmek üzere şimdilik biraz geriye gidelim ve probleme bir müzakere zemini arayalım.

❁

İnsanı diğer canlılardan ayıran ve *eşref-i mahlukat* seviyesine yükselten iki özellikten biri bilmek, diğeri yapmak. Yaratılmışlar arasında sadece insan bilir ve eyler. Bu sebeple insanoğlu bilmez ve eylemezse beşer düzeyinde yani fizyolojik "insan" derekesinde kalacaktır.

2 İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. S. Selek, tek cilt halinde 3. bs., Ankara, Bilgi Yay., 2009, s. 485.

Neyi nasıl bilecek ve bildiğini nasıl eyleyecek/eyleme dökecek sorusu da var tabii. Klasik kaynaklarımızda *nutkıyet* olarak geçen insana mahsus ayırdedici özellik onun hem konuşmasını/dil sahibi olmasını hem de düşünmesini/bilmesini birlikte ifade eden bir kavram. İfade ve düşünme hatalarından koruyan *Mantık* ilmi de doğrudüzgün ve etkileyici bir şekilde konuşmak mânasına gelen *nutuk* da kelime olarak aynı kökten gelir. Yunancadaki *logos*un karşılığı gibi; o da söz, kelâm, akıl, mantık anlamlarını birlikte taşıyor. İnsan için ayırdedici bir terkip olarak kullanılan *hayvan-ı nâtık* da konuşan ve düşünen canlı; dil, ilim ve fikir sahibi varlık demektir.

Harflerin Dünyası

Peki harf, harflerin yazımı-çizimi (imlâ, hat, tersîm) ve nihayet alfabe neyin nesi? Bunları dil, düşünce, bilgi ve mâna için sadece araç ve şekil düzeyinde anlamak, hangisi olursa olsun ne farkeder demek ilk bakışta yanlış olmamakla beraber bu çok genel, alt düzeyde ve çok eksik, sıradan bir anlayış olacaktır; *nutkıyet* sahiplerine yakışmayacak kadar zayıf bir anlayış... Nasıl ki her dinin, her kültürün, her medeniyetin hatta her coğrafyanın bir düşünme ve yaşama biçimi, bir eda-sada tarzı, bir telaffuz ve ifade üslubu, bir yapma-eyleme yolu yöntemi varsa aynı şekilde

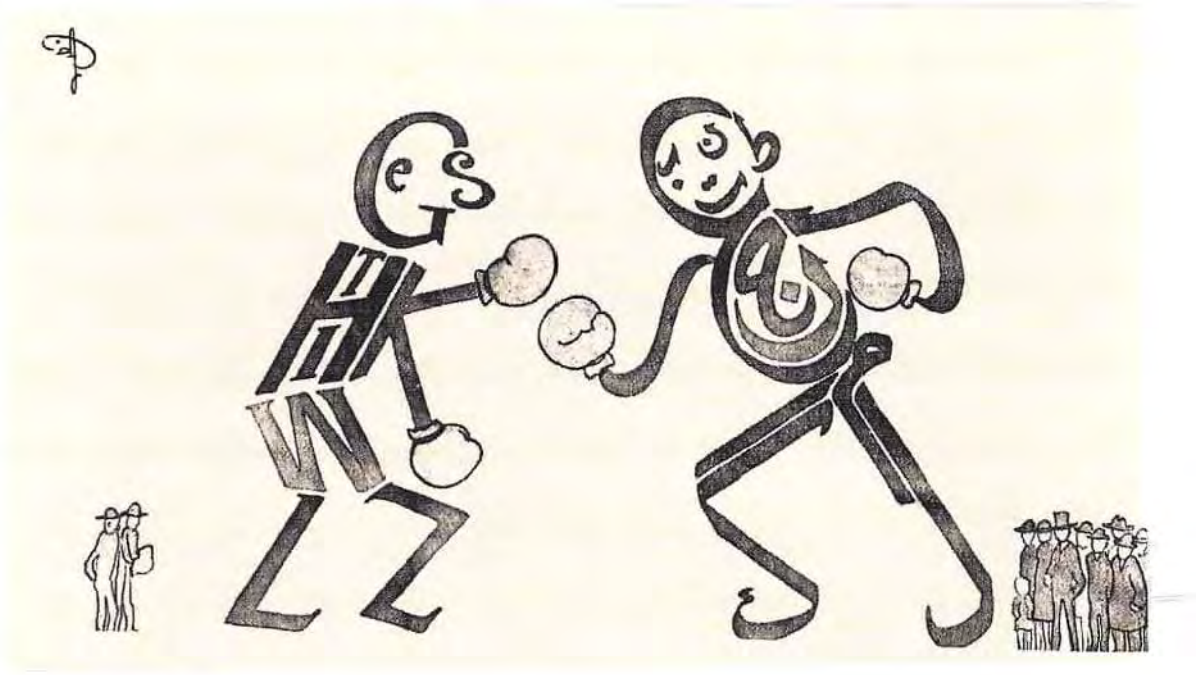

Kendini Tasfiye Müsabakasını Seyre Çıkmak...

Harf İnkılabı'ndan sonra karikatür sanatçısı Ramiz Gökçe, *Akbaba*'nın kapağında Arap harfleriyle, bir kararla "Türk" olan Latin harflerini müsabakaya tutuşturuyor. Fötr şapkalı zevat da köşelerde seyrediyorlar. Üstteki karikatürün altyazısı şöyle:
"Latin harfleri: Dikkat et, tekmeyi yiyeceksin!
Arap harfleri: Bunu yapmak beni okumak kadar zordur".
Alttakinde, "Türk harfleri Arap harflerine: Haydi sen de saltanat harabesine" diyor. *Akbaba*, 5 Nisan 1928 ve 13 Ağustos 1928 tarihli sayıları.

her havzanın ne düşündüğünü ve ne dediğini eliyle yazıya geçirirken kendisine tercüman olacak bir harf ve yazı karakteri de vardır, olmuştur. Öyle ki kimi sağdan sola, kimi soldan sağa, kimi altalta yazılır. Yani ayrı ayrı cihetleri ve istikametleri var harflerin ve yazıların.

Bu sebeple Gotik harften, Romen rakamından, Arap hattından, Latin harfinden, İbrani hattından, Çin yazısından... bahsediyoruz, bahsetmek zorunda kalıyoruz. Türkçedeki;

"Cim karnında bir nokta",
"He'nin iki gözü iki çeşme",
"Mim koymak",
"Elif'i görse mertek sanmak",
"Ayın çıtlatmak",
"Lâm'ı Cim'i yok/Lâm'ını Cim'ini bilmemek",
"Lâmelif çevirmek",
"Lâmelif-Ye",
"Vav'sız evliya",
"Çifte Vav çevirmek"...

deyimlerini ancak Arapça harfler üzerinden düşünebilir, anlayabilir ve dile getirebilirsiniz. "Dal gibi beli bükülmüş", "Sin'in dişleri gibi düzgün", "Elifî tac/Elifî mezartaşı", "Elif'i Elif'ine", "Mim'lemek", "Mim'li" deyimleri, deyişleri de var. Bu deyimler Türkçe olduğuna göre (evet, harfler Arap asıllı ama Arapçada bunlar yok) bu harfler de aynı zamanda Türkçedir, Türkçe olmuştur artık. Türkiye'de dilcilerin, kültür tarihçilerinin bir kısmının bile bunu anlamakta zorlanmaları/direnmeleri gerçekten düşündürücüdür. (Latin harflerine geçeli bir asra yaklaşan bir zaman olmasına rağmen bu yeni harfler üzerinden teşekkül etmiş kaç deyim ve atasözümüz var? Hatırlıyor musunuz? Muhtemelen hiç yok. Niçin? Buna göre hangi harfler daha Türkçe acaba?).

Elif'le A'nın anlam dünyaları, hafıza kayıtları, işaretleri, sembolik değerleri kesinlikle aynı değildir, ayrılıkları da sadece şekle indirgenemez. Yunus'un "Elif okuduk ötürü / Pazar eyledik götürü" mısralarını başka türlü söyleme ve anlama, Latin harflerine aktarma imkânımız maalesef yok. Ya sevgilinin adı olan Elif'i ne yapacağız? Karacaoğlan'ın "İncecikten bir kar yağar / Tozar Elif Elif diye" mısraları Türkçe derslerinde nasıl okutulup anlatılıyor dersiniz? Anlatılabiliyor mu? Tahtaya güzel bir Elif çekmeden anlatılabilir mi? Tercüme edilebilir mi bu mısra?

Yunus'u, Karacaoğlan'ı anlamayan, anlatamayan bir Türkçe eğitimi, Türkçecilik, Türkçeye, Türk kültürüne sahip çıkmak, Türkiye'yi önemsemek olur mu?

Hatırlatmakta fayda var; felsefede *vücud-ı hattî* adını taşıyan bir varlık kategorisi var, yani yazı(daki) varlık; diğer üç varlık kategorisini (*vücud-ı aynî, vücud-ı zihnî, vücud-ı lisanî*) tamamlayan ama onlardan farklı. Harflerle-yazı ile inşa ediliyor. Zaten her harf esasında sesiyle irtibatlı olarak belli bir varlığın (bir hayvanın, bir tanrının...) adı olarak ortaya çıkmıştır ve şekil itibariyle de o varlığın sade çizgilerle ifade edilmiş haline işaret eder. (Bu sebeple geriye doğru gittiğimizde diller gibi harfler de yukarıda daha fazla *birlik/vahdet* gösterirken aşağıda din, kültür ve coğrafyalara göre daha fazla çeşitlilik/çokluk/*kesret* arzeder).

Fârabî'nin önemli felsefî eserlerinden biri, 2008 yılında Türkçe vasıflı bir tercümesi de yayınlanan *Kitabu'l-Hurûf*'tur; Harfler Kitabı. Ağırlıklı olarak mantıkla dil ve gramer arasındaki ilişkileri anlatıyor. Bir tür dil-harf-hat-yazı felsefesi.

Bütün mistik geleneklerde olduğu gibi İslâm tasavvufunda da *Hurûfîlik* adını taşıyan mühim bir gelenek ve meşrep var; büyük yorumlarını harfler üzerinden, harflerle yapıyorlar. Burada harf bir kelime, hatta daha da fazlası olarak bir anlam dairesi, bir işaretler manzumesi, bir semboller yumağıdır. Ebced Hesabı'nın bizim (bütün Müslüman milletlerin) kullandığımız hali sadece Arap alfabesi üzerinden yapılabilir, anlaşılabilir, hesaplanabilir. Çünkü alfabelere göre sayısal karşılıkları da eşit olmayan harflerin birçok alfabede aynı zamanda "değer"leri vardır ve fakat bu değerler ayrı alfabelerde farklı şekillerde zuhur etmiştir.

Hz. Ali'ye nisbet edilen "İlim bir nokta idi, âlimler/cahiller onu çoğalttı" ifadesini bilir, şerhini okur musunuz? Peki Besmele'nin başındaki Be harfini, anlamlarını?...

Harf Değiştirmek Nereden Çıktı?

Bütün bu sebeplerle Osmanlıların son dönemlerinden itibaren başlayan dile (yani bilmeye, bilgiye ve düşünceye) müdahalelerden, sadeleştirme arayışlarından veya imlâya dair tartışma ve çalışmalardan bağımsız olarak ele alınamayacak Harf Devrimi sıradan bir şekil ve araç değiştirme veya okumayı kolaylaştırma çerçevesinde konuşulup tartışılabilecek sade bir mesele değil. O gün de değildi bugün de değil. Hele okuma yazma oranını artırma edebiyatıyla hiç alakası yok... Burada bir tasavvur dünyasının, bir bilme ve anlama biçiminin, bir semboller manzumesinin ve farklı bir kültürün-"medeniyet"in tasfiyesi, buna paralel olarak bir başka dünyanın kültürel kodlarının etkisi veya tahakkümü altına girme ameliyesi var.

Açık söylemek lazım, bu doğrudan dinle, İslâmiyetle, İslâmın paranteze alınmasıyla alakalı mühim bir mesele ve yüksek maliyetleri bugüne,

Türkiye'nin bugününe de intikal eden bir tasarruftur aynı zamanda. Evleviyetle böyledir...

Ayrıca siyasî-kültürel bir problem olarak yeni Türkiye'nin 1923 sonrasında bu ve benzeri kararları ne kadar kendi hür iradesiyle verdiği, ne kadarını konjonktürel olarak vermek zorunda kaldığı da en azından tartışma konusudur. Aynı yıllarda hem Bakü'da hem de Kazan'da benzer kararların alındığını, alfabe değişikliklerine gidildiğini, hatta tahsilli kişilere yeni alfabeyi öğreten millet mektepleri için bizdekilerle aynı/onlara çok benzer tabloların, fotoğraf karelerinin ortaya çıktığını, bu coğrafyalardaki yeni alfabe levhalarının, neredeyse aynı merkezden çıkmış gibi bir karakterde olduğunu hatırlatmak acaba bu bahiste bir fikir verir, bir şüphe doğurur mu? (bk. Bu kitap, s. 531, 543).

Halbuki XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yarım asırdan fazla bir zaman Anadolu, Rumeli, Adalar, Kırım, Kafkasya, İran Azerbaycanı, Kazan, Taşkent ve Kahire dahil birçok Arap bölgesinin Türkçesini, alfabe ve matbuat imlâsını birbirine yakınlaştırmak ve bunun üzerinden haberleşmeyi, dayanışmayı güçlendirmek, seyahatler yoluyla tanışma ve ticareti artırmak, dini-devleti-milleti kurtarmak, yeni bir İslâm dünyası ve paralel olarak yeni bir Müslüman Türk coğrafyası inşa etmek için ne kadar emek verilmişti! Belli bir başarı da sağlanmıştı bu politikalar ve gayretlerle... Türkiye bunun neticelerini ve ürünlerini Milli Mücadele sırasında bile bu bölgelerden aldığı fiilî yardımlarla, maddî-mânevî desteklerle görmüştü.

Harf İnkılabı bu zeminin en kuvvetli unsurunu ortadan kaldırıyor, Türk ve İslâm âlemiyle irtibatların en güçlü ve modern(leştirilmiş) aracını kullanılamaz hale getiriyordu. Elbette bilerek... Peki ne kadarı kendi iradeleriyle? İşte orada pek de araştırılmamış epeyice soru işareti var. (Harf İnkılabı'na karşı çıkan sağ muhafazakâr-mütedeyyin cenah da inkılapçılar gibi hissiyat-hamaset düzeyinde bir söylem tutturmayı tercih etmiş, bu kolay yolun ötesine geçememiştir).

❁

Mustafa Kemal Paşa'nın Harf Devrimi'nin yapıldığı sene, 9 Ağustos 1928 tarihinde söylediği sözlerin satıraraları hiç de ifadelerdeki kendinden eminlik gibi işaretler vermez. Hele Latin harflerinin –İsviçre Medeni Kanunu'nun Türk Medeni Kanunu olması gibi– bir gecede "güzelleşerek" Türk hafleri oluvermesi...:

> "Arkadaşlar! Bizim güzel, âhenkli, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde

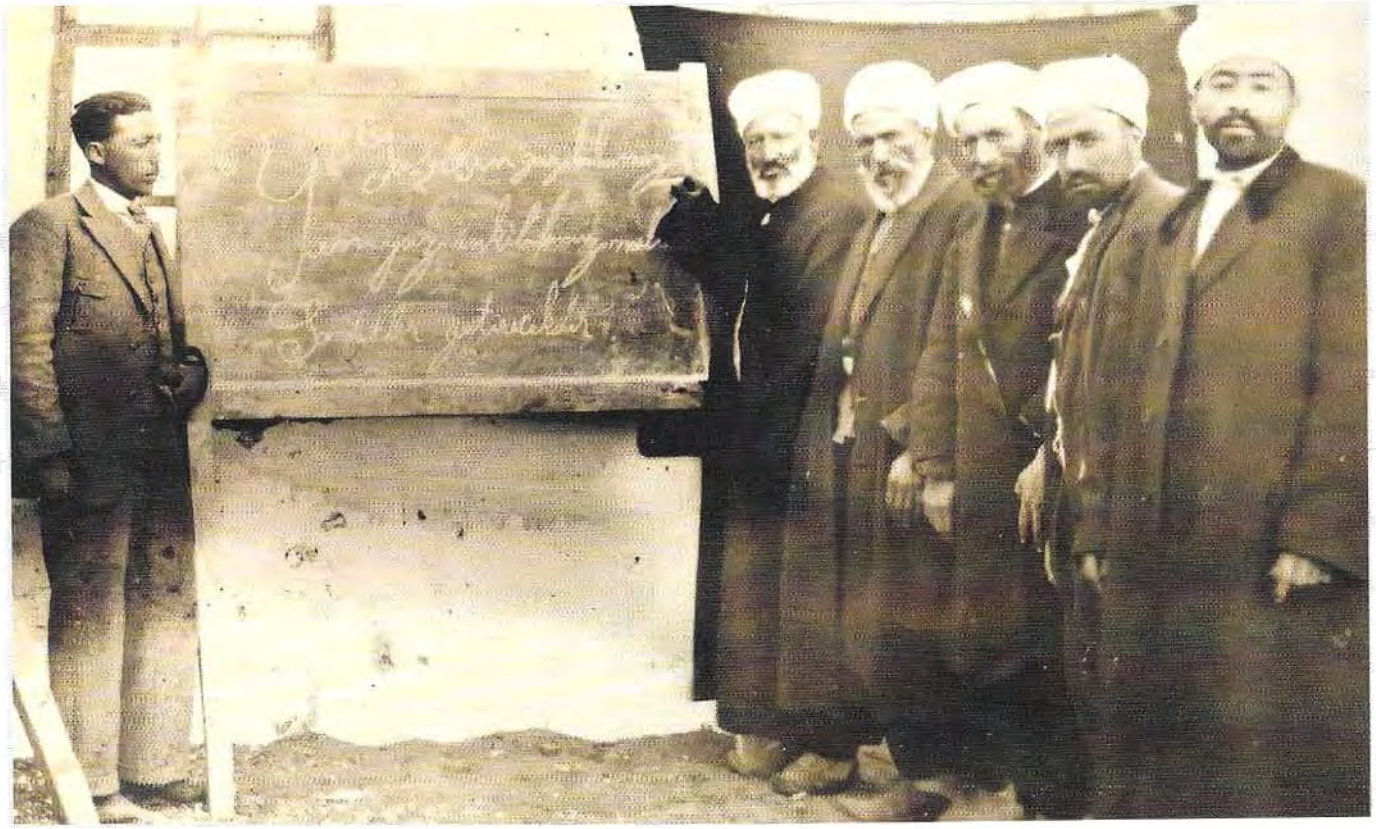

Değişen Dünya, Değişen Roller...

Üstteki fotoğrafta çocukları-talebeleri yaşındaki genç fakat kendinden emin bir öğretmen, ulûm-ı nakliye ve akliyeden icazetli yaşlı müderrislere Millet Mektebi'nde A, B, C öğretiyor, kelime heceletiyor!!! Yenikapı Mevlevihanesi son şeyhi Abdülbaki Baykara'nın "Müderrisle bana Darülfünun'da eyledi sebkat / Cehaletten hamakatten eğerçi imtihan oldum" dediği tam do bu. Âlim ve ârifliğine kim bakar! Çünkü Harf İnkılabı yüzünden ilim ile cehalet birbirine karışıyor... *Vücud-i haltî* bulanıklaşıyor, varlık mertebeleri altüst oluyor... Çünkü herkes bir gecede okur yazarlığını kaybediyor, öyle bir muameleye uğruyor...

Alttaki tablo ise hemen aynı manzaranın iki sene önce Kazan'daki görünüşü. Onun adı da Millet Mektebi, oradaki mollalar ve yaşlılar da Arap harflerinden vaz geçiyor, Latin harfi hecelliyor. Buna tesadüf mü dersiniz yoksa paket program mı?

> bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel surette anlayacağız. Ben buna eminim, siz de emin olunuz. (...)
> Milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa hata bizlerde değildir. Hata onlardadır ki Türk seciyesini anlamayarak birtakım zincirlerle kafalarımızı sarmışlardır. Mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız"[3].

Bu cümleler (ki o gün de bugün de benzer cümleleri ve fikirleri rahatlıkla kurup tekrarlayan çokça kişi ve metin var) Harf İnkılabı'yla Türkiye'nin, bizzat Paşa'nın ve bizlerin karşıkarşıya kaldığı büyük problemi anlamaya ve çözmeye değil sadece küçültmeye, gerçek zemininden uzaklaştırmaya ve muğlaklaştırmaya hizmet edecek, en yumuşak ifadesiyle meselenin sadece bir tarafını gösterecektir. Meselâ metinde geçen, güzel Türkçemizin yeni harflerle kendisini nasıl öncekinden daha iyi göstereceği, anlayışımızın bu yolla nasıl gelişeceği sorularının hiçbir cevabı yoktur. Arap asıllı harflerin "asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundur"masından, "anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden" neyin kastedildiği de belli değildir.

Çünkü bu ifadeler mantıkî değil hissî-hamasî ifadelerdir. İsterseniz ideolojiktir diyelim. Bu sebeple de mantıkî sorgulamaya tahammülleri yoktur. Ama sorgusuz sualsiz benimsemeye hazır olanları etkiler, doğruluğuna inandırır. Siyasetçiler için önemli olan da budur zaten.

Resmi metinlerde Harf İnkılabı için kullanılan "*Türklüğün kültür istiklâli*"[4] ifadesi ise bir taraftan mugalata ile karışık retoriği artırırken diğer taraftan muğlaklığı ve müphemliği daha da koyulaştırmaktadır. İstiklâlini kazanmak için mücadele ettiği, savaştığı Batı dünyasının, işgalci, sömürgeci yedi düvelin kültür havzasına girmek, onların harflerini bir gecede "Türk" harfi yapıvermek ne kadar kolaylıkla "kültür istiklâli" diye ifade edilebiliyor!?

3 Maarif Vekâleti tarafından hazırlatılan *Tarih IV-Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934, s. 254-55.

4 *age*, s. 255.

"Medeniyet Şifresinin Miftahı!"

Osmanlı Yahudisi, Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın mütercimlerinden ve Darülfünun'da Şark Dilleri hocası Avram Galanti, tamamen dile ve kültüre dair mülahazalarla Harf Devrimi'ne karşı beyanatlar vermiş, devrimin arifesinde *Arabî Harfleri Terakkimize Mani Değildir* başlıklı bir risâle neşretmişti (1927). "Terakki"/ilerleme/medeniyet ile harflerin ne alakası olabilirdi ki? *Akşam* gazetesinin Latin alfabesine geçişle ilgili anketine Galanti ile birlikte Ali Ekrem (Bolayır), Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak), Ali Canip (Yöntem), İbrahim Alaed-

din (Gövsa), Halit Ziya (Uşaklıgil), İbrahim Necmi (Dilmen) gibi büyük dilci ve edebiyatçılar da menfi kanaat belirtmişlerdi. (Soyadını Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği Dilmen sonraki yıllarda TDK'nun çalışmalarına katılacak, 1933-1945 yılları arasında kurumun genel sekreterliğini yapacaktır. Mevlevî şeyhi, Mesnevihan ve Farsça hocası Veled Çelebi de daha önce katıldığı Türkçecilik faaliyetlerini Cumhuriyet devrinde ve Harf İnkılabı'ndan sonra artırarak sürdürmüştür).

Harf-kültür değiştirme konusunda bir muhakeme ve müzakere değil de sadece "inkılap edebiyatı" yapanlar elbette daha fazla idi. Muhalifliğiyle şöhret bulmuş, Harf İnkılabı olduğu sırada 150'liklerden biri olarak sürgünde, Halep'te bulunan Refik Halit Karay'ın "Medeniyet Şifresinin Miftahı" başlıklı yazısı bunlardan sadece biridir. Medeniyet var, şifreleri var, ahahtarı da Latin harfleri... Yazıda kullanılan kelimeler ve yapılan benzetmeler tamamen hissî olarak yeni bir mitoloji ve efsane inşa edecek tarzda kurgulanmıştır. Gerçekliği ise o gün de yoktu bugün de yok fakat o günün şartlarında psikolojik olarak bir "değer" ifade ettiği ve devletlüler nezdinde karşılık bulduğu söylenebilir.

Aşağıdaki satırlar o "şifreli" yazıdan:

> "Bir inkılap şimşeğinin keskin ışığı altında Anadolu Türkü nihayet medeniyet şifresinin miftahını eline geçirdi; şimdiye kadar bön bön uzaktan bakıp şaştığı, zihnine sığdıramadığı ve künhüne varamadığı irfan muamması artık bu tılsımlı anahtar sayesinde bütün çetinliğini kaybetmiştir. Medeniyet şimdi açılmaz bir kapı, aşılmaz bir uçurum, uçulmaz bir tepe, varılmaz bir ülke değildir. Eski *Elifba*nın bukağılarından kurtulan ayaklarına taktığı bu kanatlı esatir çarıklar ile irfan âlemini, içinden ve üstünden seyretmek, bilip öğrenmek imkânını bulmuştur.
>
> Bu bir tılsımlı muskadır. Gençlik onu zihnine soktu. Artık hayat mücadelesine çıkan gencin elinde Gordiya düğümünü ikiye biçen İskender'in kılıcı, insan ve hayvanlara aynı zamanda hükmeden Süleyman'ın mührü ve duvarların arkasını, dağların ardını gösteren Alaeddin'in feneri vardır. Henüz mânasını, kıymetini anlamayarak hayran hayran baktığı bu acayip cifir, ona istikbalde bir hazine vaat ediyor. (...)
>
> Yeni Türk alfabesi, bu millet ile Avrupa milletleri arasında mevcut üç yüz senelik farkı bir nesillik hamlede ortadan kaldıracak mahiyettedir. (...) Eski harfler bir eski devir yadigârıydı"[5].

5 Refik Halit Karay, *Ankara*, haz. Ali Birinci, İstanbul, İnkılap Kitap Yay., 2009, s. 127-28.

Büyülerine kapılmadan bu cümle ve hükümlere niçin, nasıl sorularını sorarsanız ne kadarına doğru, yeterli ve yerinde cevaplar alabilirsiniz acaba? Sanatkâr yazarın bu vadideki öngörü ve beklentilerinden tutan, çıkan var mı? Ya kanatlı esatir çarıklar, tılsımlı muska, İskender'in kılıcı, Süleyman'ın mührü, Alaattin'in lambası, cifir...?

Halbuki Refik Halit'in kendisi ve inkılabı yapan dar kadronun veya isteyerek yahut zor karşısında destekleyenlerin tamamı dahil, yıllardır mektep süreçlerinden geçen bütün Türkler, Osmanlılar Latin alfabesini de okuyup yazıyor, Fransızca (askerî eğitim görenler daha ziyade Almanca) başta olmak üzere şu veya bu düzeyde bir yabancı dil de öğreniyor, biliyordu. Büyük şehirlerdeki medreselilerin, tekke mensuplarının da birçoğunun yabancı dil öğrendiğini, Latin alfabesine âşinalık kesbettiğini biyografilerinden ve eserlerinden biliyoruz. (İşte biraz önce bahsettiğimiz şeyh Veled Çelebi veya Abdülkadir Baykara). Yani eğitim süreçlerinden geçen yeni nesiller bir değil iki alfabe kullanabiliyorlardı, hem de ikinci alfabeyi önemseyerek, ne yaptıklarını bilerek...
Çünkü

Paris'e git ey efendi akl u fikrin var ise
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e

❁

Meğârib oldu dirîğa metâli-i irfan
Ne kaldı şöhret-i Rum u Arab ne Mısr u Herat

❁

Mekteb ü medresede fıkh u ferâiz yerine
Okumak şimdi Fransızca ibadet gibidir

beyitleri yazılalı ve hatta benimseneli çok olmuştu artık.

O zaman iki "medeniyet" anahtarını niye bire indiriyorsunuz? Dahası on asırdır Müslüman Türklerin bütün ilmî, fikrî, estetik, kültürel, edebî müktesebatının yazılı olduğu alfebeyi, peşisıra dili değiştiriyorsunuz?

Sayıları az olmakla beraber biraz cesareti ve derinliği olanlar gerçekleri örten bu büyülü ve hissî ifadelerin ötesine geçerek bir miktar hakikatın tercümanlığında bulunuyorlar. Esas itibariyle Cumhuriyet değerlerine bağlı, Robert Kolej ve Darülfünun Felsefe şubesi mezunu biri olarak Belkıs Vassaf'ın birkaç cümlesi bu meyanda zikredilebilir:

> "(...) Ama maalesef kaybettiklerimiz sade yemeklerimiz değil. Bence Cumhuriyet'in en büyük hatalarından biri alfabenin değiştirilmesi. Bunun yapılmasının birçok sebebi var, müdafaa edenleri var. Onlara da hak veriyorum. Ama bütün mazimize demir bir perde çekildi. Ne oldu, bu sefer, Batıyı taklit etmeye başladık. Bu gayet kötü. Üstelik dilimiz hem fakirleşti hem de eski Türkçenin sağladığı yeni kelimeler üretme yatkınlığını yitirdi. Aynı kökten türeyip dişi erkek ayrımını gösterebilen 'Darülmuallimin', 'Darülmuallimat' (Erkek öğretmen okulu, Kız öğretmen okulu) gibi kelimeler mümkün değil artık.

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sanı Ahmet Hamdi Ef.

İşi Diyanet işleri Müşavere heyeti azasından

Türk harfleri ile okuyup yazabilir.

3

Kurs Muallimi A. Doğan

Daire Amiri Rifat

№:

Vilâyeti Bursa

Kazası Bursa

Mahallesi Şeker hoca

Tevellüdü 1283 Bursa

Belediye ~~Mektebimiz~~de açılan yeni harfler kursuna devam eden Zeytin bey camisi hatibi Şemsettin EF.'nın huzurumuzda icra edilen imtihanda muvaffak olduğunu mübeyin vesikadır.

2 Şubat 1929

Kurs Muallimi

№ 148

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sanı Hafız Hakkı Efendi

İşi Tokadin Yazılı cami imamı

Türk harfleri ile okuyup yazabilir. 28-1-1929

Kurs Muallimi Şükrü

Daire Amiri

İlmin ve Cehaletin Sınırları Belirsizleşince...

Mehmet Şemseddin Efendi (Ulusoy, öl. 1936) 1892 yılından başlayarak tekkelerin kapatıldığı 1925 yılı sonlarına kadar yaklaşık 33 yıl Bursa Mısrî Dergâhı şeyhliğini yapan âlim ve ârif bir zat. Hem ilmiye mensubu olduğunu gösteren sarığı var, hem de irfan vadilerinde liyakatla dolaştığının alameti olarak tac sahibi. İyi derecede Arapça ve Farsça biliyor. Şair, bir divan tertip edecek kadar şiir yazmış. Ayrıca kalem sahibi; tasavvufa, tarihe, edebiyata dair yazdığı çok kıymetli eserleri ve makaleleri var. Bursa dergâhlarını nerede ise bir müesseseler tarihi dersi gibi anlatan *Yadigâr-ı Şemsî* onun, Limni seyahatlerini, Niyazi-i Mısri ziyaretlerini sahifelere döktüğü *Dildâr-ı Şemsî* onun... Ve Bursa'ya dair birçok eser...
Buna rağmen Harf Devrimi sonrasında Bursa Belediyesi'nde açılan "Yeni Harfler Kursu"na katılmak mecburiyetinde hissediyor kendini. Oturuyor, o yaşta yeni harfleri talim ve tedris ediyor. Bir gecede "Türk harfleri" olan Latin harflerini çiziktirmeye başlıyor, yaşlı parmaklarını soldan sağa yazmaya alıştırıyor. Bir çile de böyle çıkarıyor. Üstte sağda bu kurstan aldığı 2 Şubat 1929 tarihli belge görülüyor. Üzerine yapıştırılan fotoğraf aksakallı ve sarıklı.
Üçüncü Diyanet İşleri reisi, o zaman Diyanet Heyet-i Müşavere azasından ve birçok eser sahibi Ahmet Hamdi Akseki'nin yine Millet Mektebi'nden aldığı 3 Mart 1929 tarihli yeni harflerle okur yazar olduğuna dair, sakallı, sarıklı fotoğraflı belge. Altında ilk Diyanet İşleri başkanı Rıfat Börekçi'nin de imzası var.
Altta 28 Ocak 1929'da Tokat'ta cami imamı Hafız Hakkı Efendi'ye verilen Millet mektebi belgesi.

Eski Türkçe, edebiyatımızı, şiirimizi zenginleştiren mecaza da yatkındı. Bu harflerin değişmesiyle cahil oldum gibi geliyor bana. Ama asıl üzüntüm gelecek kuşakların zengin bir yazılı tarih ve edebiyatla bağlarının tamamen kopmuş olması. Japonlar pekâla modernleşebiliyorlar, o klasik ve karmaşık alfabeleriyle okuyup yazmalarını sürdürürken (...)"[6].

Meselenin Esasına Bakmak...

Soruyu tekrarlayalım: Niçin eğitim sisteminizde zaten var olan iki alfabeyi yaygınlaştırmıyor ve kendinize daha imkânlı, "millî" şartlarınıza ve yeni ihtiyaçlarınıza daha uygun ve iddialı ayrı bir yol çizmiyorsunuz? Nasıl bütün ilmî ve kültürel müktesebatınızın alfabesini değiştirerek, yasaklayarak kültürel kapasitenizi çocuk seviyesine, ilkokul düzeyine, yeni ortaya çıkmış bir memleket derekesine indiriyorsunuz?

Bu sorular o zaman da şimdi de Türkiye'nin önündedir ve hiçbir dahiyâne açıklama "muasır medeniyet seviyesi" edebiyatı ile yahut Arap harflerinin yetersizliği, geriliği gibi beylik açıklamalarla bunları cevaplayamaz.

Meselenin esası Latin harflerini bilip bilmemek, öğrenip öğrenmemek değil –işaret ettiğimiz üzere 1928 yılına gelindiğinde bu problem de günün şartlarında aşılmıştı/aşılmaktaydı–, mesele niçin Türklerin Müslüman oluşundan itibaren asırlardır, evet asırlardır kullanılagelen, Türkleşen Arap harflerinin terkedildiğidir. İş buraya intikal ettiğinde bizi, Lozan'dan sonra önümüze gelen medeniyet değiştirme politikaları, din-laiklik ilişkileri, dil ve Batı kültürü meseleleri, nihayet istisnasız hepsi dinle alakalı inkılapların çoğunlukla gizlenen ana mantığı karşılayacaktır. (Yazının başında zikrettiğimiz İnönü'nün açık beyanları bu bakımdan da önemli, onun için tekrar okunabilir).

Kısa bir tarama ile onlarcasına, yüzlercesine tesadüf edeceğiniz şu türden haberlerin yaygınlığını açıklamak herhalde başka türlü mümkün olmaz:

> "*Âyet Levhaları Toplatan Jandarma Başçavuşu.* Sandıklı'da ilkmektep müfettişinin ihbarı üzerine âyet levhaları satan dükkândan jandarma başçavuşu tarafından mezkür levhalar toplattırılmıştır.
> Böyle levhalar toplamağa kanunî bir salahiyet var mıdır? Yoksa alakalı makamların nazar-ı dikkatine arzetmenizi saygılarımla arzederim.
> Şükrü Akın, Sandıklı"[7].

Ayrıca bu hadise nisbi yumuşamanın olduğu bir tarihte, 1949'da vukubulmuştur. (Tekpartili yılların önceki dönemlerinde bu tür haberleri basın yoluyla duyurma imkânları da olmamıştır). Haber-mektupta toplanan "Âyet Levhaları"nın ne olduğu belirtilmemekle berabar bunların Halk Müslümanlığının bir parçası olarak matbu "Besmele", "Ayete'l-Kürsi",

6 Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs*, 10. bs., İstanbul, İletişim Yay., 2012, s. 168.

7 *Sebilürreşad*, sayı: 43, Mayıs 1949, s. 384.

eski ve yeni harflerle "er-Rızku Alellah", "Allah'ın Dediği Olur", "Nazar Ayeti", "Karınca Duası", "Maşallah", "Yâ Hafîz"... levhalarının olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dükkânda vatandaşa satmak için başka ne levhası bulundurulabilir?

Ceza hukuku profesörü Sulhi Dönmezer, birkaç yazısında ehl-i vukufluk yaptığı birçok mahkemede insanların tutuklanmasına gerekçe olarak gösterilen birçok "eski harfli" evrakı tetkik ettiğinde hiçbir suç unsuru taşımayan bu türden levhalar veya namaz sureleri, Enâm-ı şerif ve Kur'an-ı Kerim'ler, eski harflerle basılmış ilmihal kitapları olduğunu, hakim ve savcıların kendi kültür dünyalarıyla alakalı bu tür konularda hiçbir bilgilerinin olmayışını mahkemelerin ve hak ihlallerinin önemli bir problemi olarak anlatıyordu. (Türk mahkemeleri ve hakimlerinin, eğitimli zümrenin hâlâ devam eden bu bilgisizlik ve ilgisizlik düzeyi hangi gerekçeler ve açıklamalarla kabul edilebilir? Devrimcilik yahut karşıdevrimcilik yeter mi?).

Enteresandır, çokpartili hayata geçerken Türkiye'de din meselesinin ne olduğu ve nereye doğru gidebileceğini araştırmak için 40'lı yılların sonları ile 50'li yılların başlarında Türkiye'ye gelen birçok yabancı akademisyen, siyasetçi ve basın mensubu da, dinî düşüncenin ve dinî hayatın canlılığına/yeniden canlanmasına işaret olarak evlerde, işyerlerinde ve otobüs ve taksi gibi taşıma araçlarında Arap harfli levhaların varlığını gösterecektir[8]. Bu konuda onların da Türk rehberleri tarafından uyarıldıklarını düşünmek yanlış olmaz sanırım.

8 Meselâ bk. Howard A. Reed ve Uriel Heyd'in yazıları, *Türkiye'de İslâm ve Laiklik* içinde, İstanbul, İnsan Yay., 1995, s. 150, 154, 180.

İki resmi belge ve iki gazete haberi daha:

Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü antetli kâğıda Dahiliye vekili Şükrü Kaya imzasıyla yazılan ve Reisicumhurluk makamına gönderilen 16 Mart 1933 tarihli yazı:

> "Konya'nın Durakfakı Mahallesi'nden Hacı Mustafa oğlu 1277 doğumlu Hacı Veysi Efendi Dolap Camii'nde en büyüğ[ü] altı yaşında olmak üzre yirmi çocuğa Arapça *Elifbe* ve *Amme* cüzleriyle ders verdiği anlaşılmış ve hakkında tutulan tahkikat evrakiyle mahkemeye tevdi kılındığı Vilayet'in iş'ârından anlaşılmıştır.
> Arz-ı malumat ederim efendim".

Çocuklara Kur'an okumayı ve namaz surelerini öğreten bir hoca "Arapça" ders vermek suçuyla mahkemeye veriliyor ve bu büyük hadise bakan imzasıyla Cumhurbaşkanlığı makamına bildiriliyor. Hadi şimdiki "tek harfli" kalmışlar bilmiyor diyelim, hem Şükrü Kaya'nın hem de yazının muhatabı olan zevatın Arapça öğrenmenin/öğretmenin ne demek

olduğunu bilmiyor olmaları imkân dahilinde mi? Hatırat kitapları da bu türden garip, haksız ve ironik örneklerle doludur.

Maarif vekili Cemal Hüsnü'nün [Tagay] 16 Temmuz 1929 tarihinde İstanbul Darülfünunu Eminliği'ne [İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne] yazdığı yazı üniversite hocalarına ve rektöre çocuk veya sıradan memur muamelesi yapmaktan başka bir mânaya gelmeyecek kadar açık ve aslında kabadır:

> "Arap harfleri artık tarihe karışmıştır. Hiçbir Türk vatandaşı bu harfleri kullanamaz. Böyle iken bazılarının hususi işlerde bu harfleri kullandığını haber aldım. Maarif ailesinin artık tarihe karışmış Arap harfleri ile hiçbir yazı yazmayacaklarını bilmekle beraber bu mühim noktaya bir kere de bütün maarif ailesinin dikkatini celp etmeğe lüzum gördüm.
>
> Meslektaşların hususi işlerinde de Türk harflerini kullanmalarının bir vicdan borcu bulunduğuna göre bundan inhiraf edilmemesini [sapılmamasını] tebliğ eyler ve bunun mıntıkanıza tamimini rica ederim efendim".

(Rektörlerin, üniversite hocalarının çocuk yahut sıradan memur muamelesi görmesi, onların da bu muameleleri çoğunlukla içlerine sindirmeleri yeni bir hadise değil memleketimizde). Bu hocaların arasında verdiği ders icabı Osmanlıca metin okutması-yazması gerekenler (diyelim ki Tarihçiler, Türkologlar ve Divan edebiyatçıları), Arap ve Fars filolojisi bölümlerinin akademisyenleri ne yapacak, nasıl ders anlatacaklar?

Aynı Cemal Hüsnü "[İstanbul'da] Yüksek Muallim Mektebi'ni ziyaret etmiş ve o sırada eski harflerle yazılı notlardan ders çalışan Ahmet Kutsi'nin yanına gelerek 'Bu nedir?' diye sormuş. 'Ders notları efendim' cevabını alınca, 'Fakat bu Arap harfleriyle…' diye öfkelenip bas bas bağırmaya başlamış: 'Arap harfleriyle yazmak vatana ihanettir!'" demiştir[9].

Muhtemelen 1950'li veya en geç 1960'lı yıllara ait bir gazete kupürü:

> "*Maraş'ta Üç İmam ve Müezzin Yakalandı.* [Üst ve alt spotları]: *Eski Türkçe ve Gizli Tedrisat-Bunlar Başlarında Sarık, 5-14 Yaşları Arasındaki Çocuklara Gizlice Ders Veriyorlardı.*
>
> Maraş'ta ilkokul çağına gelmemiş veya bu okul çağındaki çocuklara din bilgisi vermek bahanesiyle Arap harfleriyle tedrisat yaptıkları evvelce tesbit edilmiş kimseler zabıtanın teyakkuzundan kendilerini uzak tutmak için faaliyetlerini terketmişlerdi.
>
> Bunlardan Alemilbey Camii müezzini İbrahim Gül ile Duraklı Camii imamı Fazlı Arslantürk müezzin ve imamı bulundukları camilerin birer odasında 5-13 yaşları arasında 46 çocuğa din dersi verdikleri ve Arap harfleriyle

9 Beşir Ayvazoğlu, *Ateş Denizi*, İstanbul, Kapı Yay., 2013, s. 253.

Elif'i Görse Mertek Zannetmek!

Galatasaray Lisesi'nden 1939 yılında mezun olanların hazırladığı albümde üstteki çizim-karikatür de yer alıyor (904 numaralı Âlim Öğünç'ün eseri).
Üst satırda lisenin eski harflerle Ğayın ve *Sin* harflerinden oluşan amblemi, ardı sıra "Mektebe bu harflerle geldik" yazısı istiflenmiş. Bir talebe için güzel bir istif. "Âlim" imzası da sonunda. Fakat bu unsurlarla örülü levha dünyayı, Galatasaray Lisesi'ni, talebeleri geriye doğru çeken, gerileten bir rayın üstünde.
Aynı zamanda devri bitmiş bir mekanizma gibi tarihin derinliklerine doğru gidiyor yahut bitmiş bir sahne "çekilerek" kapanıyor/kapatılıyor. Çeken ve iten de bezmiş bir vaziyette.
Alttaki satırda amblem ve yazı yeni harflerle yapılmış, yazılmış. O da benzer bir mekanizmanın üstünde fakat ileriye doğru gidiyor, ilerliyor, çeken ve iten de dimdik ayakta ve güvenli.
Hakkını teslim edelim: Dönemin kaba ve alt düzeyde seyreden Harf İnkılabı edebiyatına bakılırsa Galatasaray Lisesi mezun ve mensuplarının bu konuda makuliyet ölçülerini muhafaza ettikleri söylenebilir. Belki hocalarının da etkisi ve katkısı olmuştur.
Ne de olsa iyi bir okul...

tedrisat yaptıkları anlaşılarak suçüstü yakalanıp adalete verildikleri haber alınmıştır (...)"[10].

Aynı yıllara ait bir başka gazete kupürü daha. Ne kadarı doğru, ne kadarı mübalağa ve –gazetecilerin her devirde çok iyi yaptıkları– dezenformasyon, ne kadarı gözdağı verme ve yıldırma teknikleri, o da tam belli değil:

> "*Arapça Ders Veren Bakkal.* Cihangir'de Harf İnkılabı'na aykırı olarak Arapça ders veren bir bakkal suçüstü yakalanmıştır. Kadirli yokuşunda bakkallık eden Salih Arslan isminde birinin dükkânının bir kısmında çocuklara Arap harfleriyle din dersleri verdiği tahkikat neticesinde anlaşılmıştır. Siyasi Şube memurları tarafından tertip edilen baskında Salih Arslan üzerinde cüppe ve başında sarıkla 7-8 yaşlarındaki 9 çocuğa ders verirken suçüstü yakalanmıştır. Salih Arslan tedrisatta kullandığı kitaplarla birlikte savcılığa teslim edilmiştir".

Böyle onlarca resmi evrak ve yüzlerce kupür... Yani Harf Devrimi üzerinden dinî alanı baskılama, alt düzeyde bir din eğitimini Arapça eğitimi

10 Haberde 1951-1952 ders yılında açılan Maraş İmam Hatip Okulu'nun bir hocasından da bahsedildiği için eldeki tarihsiz kupürü 50'li veya en geç 60'lı yıllara nisbet ediyoruz. Fakat bu tür haberler 1970'li yıllarda da devam edecektir.

gibi sunarak "kaçak" verilir bir hale getirme, bir tür kültürsüzleşmeye davetiye çıkarma ve haksızlıklar, hukuksuzluklar...

Esas itibariyle inkılaplardan yana olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yine nisbi bir yumuşama devrinde, 1949 yılında, yeni Türk Ocağı'nın açılışında söyledikleri de, daha önce olup bitenlere ve devam eden anlayışlara dair bazı ipuçları taşıması bakımından zikre değer:

> "(...) İnkılabın müdafii olan bir tufeyli [grup] peyda olmuştur. Din sözünü işittiği vakit tüyleri ürperir, 'bırak kendi kendine çürüsün ve yıkılsın' der. Eski harfleri gördüğü vakit teşe'üm eder [uğursuzluk olarak görür]. Bu harfleri yazmak inkılabımızın en büyük zaferlerini tehlikeye düşürecek bir irtica nişanesidir. O bir tarassut [gözetleme] kulesindedir. Ufuklarda her gün tehlike işaretleri görür. Bu işaretleri saymakla bitiremez. (...)
> İnkılap tufeylisi yalnız 25 seneyi gören daracık kafası ile eski harften korkuyor. Onu bir aralık âbidelerimizin üzerindeki kitabeleri kazırken gördük. (...)"[11].

Tasvir edilen tip istisnai bir tip değil, aksine Cumhuriyet ideolojisinin bürokraside, basında, üniversitedeki asıl hakim (ve mütehakkim) olan tipi bu idi. Buna hatibin fikren yakın arkadaşları ve meslektaşlarının çoğu da dahildi. Yine Harf İnkılabı üzerinden tarihî binalardaki eski harfli sanat eseri kitabelerin, çok kıymetli hat istiflerinin, tuğraların veya müessese adlarının kazınması, kırılıp tahrif/tahrip edilmesi, sıvanması, biraz daha talihli olanlarının uygun bir şekilde üstünün kapatılması da işi husumete, tarihten, kendi tarihinden öc almaya vardırıyordu.

Mesele elbette sadece harf değişikliğiyle sınırlı değil. Zaten devrimciler de hissî düzeyde savundukları bu karar ve icraatı sadece teknik bir mesele olarak sunmuyorlar. Devrimin arkasında ve önünde iddialı olarak medeniyet değiştirme meselesi var, kültür sahalarında asrî sıçramalar yapma vurguları var... Bunların yanında yöresinde yürüyen çoğu doğrudan dinle alakalı başka meseleler ve politikalar da var. Peyami Safa hem tefrikası hem de kitap hali 1938 yılında yayınlanan *Türk İnkılabına Bakışlar* kitabında[12] Harf İnkılabını "medeniyetçilikten doğan inkılap hareketleri" arasında ve müsbet olarak zikrederken iki yıl sonra şunları yazacaktır:

> "Arap harflerini bilmeyen bu nesil de Babıali Caddesinin bir küfeyi dolduramayan birkaç telifiyle tercümesinden başka okuyacak bir şey bulamıyor, kuru ve yavan mektep bilgisiyle kalıyor. Bütün dalları ve kollarıyla ne memleketinin tarihinden, ne edebiyatından, ne din akidelerinden, ne lisanın tekamül safhalarından, ne Türk, ne Arap, ne Acem, ne Frenk medeniyet ve kültürlerinden haberi var. Çünkü bunların hiçbiri mektepte üstünkörü öğrenilmez" ("Üç Nesil Farkı" başlıklı yazı).

Aynı Peyami Safa 1941 yılında şöyle yazacaktır: "Yeni harflerimiz kabul

11 "Türkçülük ve Din-Yeni Türk Ocağı'nın Açılış Töreni", *Sebilürreşad*, sayı: 44, Mayıs 1949, s. 400.

12 Peyami Safa'nın Kemalist devrinin eseri olan bu kitabın ilk baskısı ile çokpartili hayata geçildikten sonra sansüre tabi tuttuğu sonrakileri arasında, Cumhuriyet ideolojisine bağlılık zaviyesinden bazı ciddi farklılıklar vardır.

Kendi Tarih ve Mirasını Çekilmez Bir Yük Olarak Takdim...

Cemal Nadir'in "Hicret" adlı bu karikatürü *Akşam*'da yayınlanmış. Üzerinde 1 Aralık 1928 tarihi ve yeni harflerle imza var. "Eski" harfler Harf İnkılabı'ndan sonra kervan olup yola düzülmüş, yorgun ve ağır gidiyorlar, Başı "Ayın" harfi çekiyor, o güzelim "Mim" ile "Re" en sonda kuyruk olmuş. Gözlü he "Lâmelif"in okuna takılmış, sızlıyor. "Ha"nın sırtına binen "Kef" ne kadar do ağır...

Tarihin yorgunluğu ve hırpalanmışlığını üzerlerinde taşımalarına rağmen karikatüristin kaleminde hâlâ güzel, münis ve mütecanisler.

1933 yılında Çanakkale'de ilkokula başlayan tabip Prof. Süleyman Yalçın o yıllara dair bir hatırasını şöyle anlatıyor:

"Öğretmenimiz bize sürekli Arap Alfabesi'nin ne kadar kötü, ne kadar öğrenilmesi zor olduğunu söyleyip duruyordu. Bunu zihnimize iyice yerleştirmek adına bir müsamere düzenledi. Biz öğrencilerin sahnelediği oyuna herkesin anne babası davetliydi. Tabii ki bizimkiler de gelmişlerdi. Oyun şuydu: Yerlere atılmış Arap Alfabesi harflerini (Kur'an harflerini) elimize tutuşturulmuş birer süpürge ile süpürüyor, sahnenin dışına atıyorduk. Böylece geçmiş denen "canavar"ın kollarından biri olan [eski] alfabeyi [*Elif*beyi] hayatımızdan söküp attığımızın mesajını vermiş oluyorduk. Elimde süpürge bana verilmiş görevi yaparken bir ara annemle göz göze geldim. Annemin gözünden oluk oluk yaşlar akıyordu. O an elimdeki süpürgeyi fırlatıp atmak, koşarak sahneden inmek istedim. Ancak öğretmenimizin denetleyici bakışları üstümüzdeydi. İçim kan ağlayarak devam ettim".

edileli on üç sene oldu. O gün bu gün Türk dili gramersizdir, imlâsızdır, lugatsizdir". Niçin ve aradan 80 küsur yıl geçtikten sonra Türk dilinin grameri, imlâsı, sözlüğü yazılmış, tamamlanmıştır denebilir mi?

✿

Harf İnkılabı'nın doğrudan irtibatlı olduğu ve olumsuz olarak etkilediği dil-Türkçe-sadeleştirme-öztürkçe... meseleleri üzerinde ayrıca duramadığınız için bu faslı iki iktibas ve kısa açıklamalarla tamamlayalım. Bunlardan biri devrimi meşrulaştırmak için Arap harflerinin Araplık, Araplar ve Arapça ile, arkada ve derinde İslâmla, Müslümanlıkla ilişkilendirilerek olumsuzlanmasıdır. Bu çerçevede I. Dünya Savaşı'nda Yemen'den Filistin cephesine kadar Arapların meskün olduğu Osmanlı topraklarında binlerce şehit verilerek geri çekilmesinin ve belki daha da önemlisi Osmanlılara-Türklere karşı tertiplenen Arap İsyanı'nın, nihayet Türk milliyetçiliğinin de devreye sokularak kullanıldığını, istismar edildiğini hesaba katmak lazım.

Medrese çıkışlı olan, aynı zamanda muallim, milletvekili ve dilci Besim Atalay'ın, soyadları meselesine dair yaptığı çalışmaya, Araplık-Türklük problemi üzerinden İslâmı tenkit konusu yaparak başlaması ve bu yolla daha kolay mesafe kat edilebileceğini düşünmesi örneklerden sadece biridir.

Yazar daha "Başlangıç"ta şunları söyleyecektir:

> "Bütün uluslar gibi Türk ulusu da öteden beri kendi varlığından doğmuş, kendi dilinden alınmış adları kullanır dururdu. Gün oldu ki Turan'da Türk varlığı sarsıldı. Araplar Türk illerinin birçok yerlerine sokuldular. Kendilerinin giremedikleri yerlere kültürleri giriyordu. Araplar hem İran'da, hem Turan'da ulusal varlığı yıkıyorlar, bilginleri öldürüyorlar, düşünenleri ortadan kaldırıyorlar, eski varlığı gösteren ne varsa silip süpürüyorlardı. Arası çok geçmeden İran'da ulusal kalkınma başladı. Çünkü İran Araplardan çok ağır tekmeler yemişti. Her kalkınmanın hızı vurulan tekmelerin hızıyla denkdeş olur.
> Turan'da Arap yıkıcılığı o denli ağır olmamıştı. İran Şiîlik perdesi altında ulusal varlığını diriltmeye çalışırken Turan koyu Sünnîliği tuttu; eski İran Turan anlaşmazlığı kendini burada da gösterdi. Türkler Araptan artık Arapçı oldular. Arabın nesi var nesi yoksa benimsediler, bayağı kendilerini unuttular. Arap adları da bu aralık Türkler arasına girmeye başlamıştı. İlk önce Arap adlarını din ululari, hocalar aldılar; hakanlar, hanlar aldılar. Yavaş yavaş ulusa doğru da bu adlar yayılıyordu (...)"[13].

13 Besim Atalay, *Türk Büyükleri ve Türk Adları*, 2. bs., İstanbul, Devlet Basımevi, 1935, s. 1.

Adı Arapça asıllı olan müellifin (Besim mütebessim, güleç demektir), metninde, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarında da olduğu gibi daha ziyade medeniyet, kültür, Türk kültürü üzerinden anlatılması tamamen bir siyasetin, açıkça dini, İslâmiyeti zikretmekten kaçınma siyasetinin bir ürünü. Araplık üzerinden İslâmla Türk-Turan arasına ciddi mesafeler konulmaya çalışılması da yeni milliyetçiliğin bir parçası olarak "iyi" kurgulanmış bir çerçeve. Cumhuriyet ideoloji mensuplarının çok kullandığı, Türk ve Türkçe-Türk kültürü için "istilacı-yıkıcı" Arap dili-kültürü, bedevi, çöl, Kur'an-ı Kerim için çöl kanunu vurgularını hatırlayın lütfen. (Araplık bugün de "ayırma" için kullanışlı bir unsurdur).

İkinci iktibas liberal ve "rahat" bir akademisyenin, tecrübelerini de işin içine katarak yaptığı ve Harf Devriminin aynı zamanda Türkçeyi de zayıflatan bir karar olduğunu vurguladığı bir değerlendirmesinden. Bahsettiği şey tarih olmuş/tarihte kalmış bir devrim değil, bugün menfi etkilerini Türk ilim ve fikir hayatının hâlâ yaşadığı canlı bir vâkıadır:

> "(...) Türkçe diller arasında bir dil. Uzunca bir geçmişi ve kendine mahsus özellikleri var. Ne var ki, Türkçenin 20. yüzyıldaki tarihi tam bir talihsizlik. Önce zora dayalı bir alfabe değişikliği ve ardından gelen yine zora dayalı ırkçı mantıklı sadeleştirme çabaları Türkçeyi erozyona uğrattı. Bu yüzden

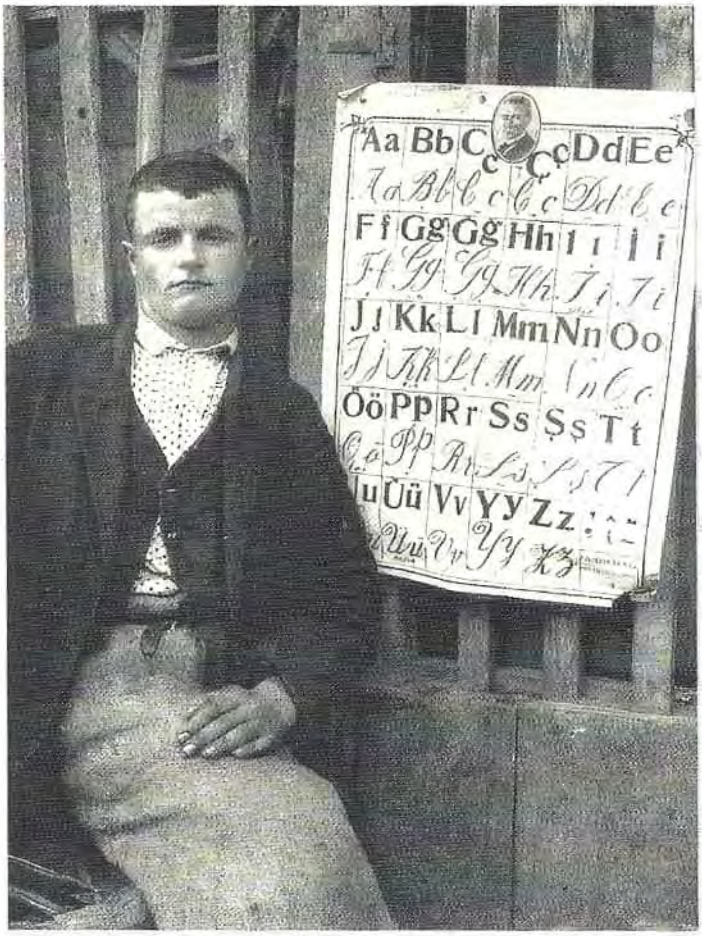

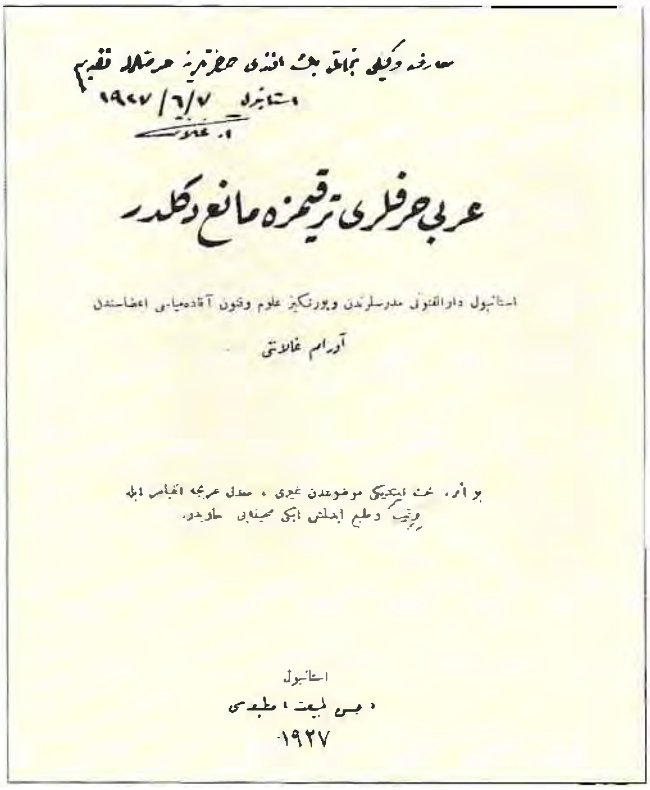

Bir Sayfalık Yeni Alfabe Satışta...

1929 yılında Türkiye'ye gelen *National Geografic* dergisinin fotağrafçısının çektiği karelerden biri de Harf İnkılabı'nın sosyal hayata yansımaları ve bunlar arasında sokaklarda satılan yeni harf levhaları. İstiklâl Caddesi'nde bina şebekesine tutuşturulmuş bir harfler levhası ve satıcısı. Her şey görünüyor, tek eksik eski harfler... Onları görmek için mercek kullanmak lazım. Dahası 1926'da Bakü'da basılmış benzer bir yeni alfabe levhası da ("Jeni Turq Elifbasının Duzuluşu") aynı merkezden çıkmış gibi hazırlanmış, orada da Arap harflerini göstermemek için gerekenler yapılmış! (üstte sağda).
Ve Avram Galanti'nin 1927 yılında basılan *Arabî Harfleri Terakkimize Mani Değildir* kitapçığının Milli Eğitim bakanına imzalı nüshası: "Maarif vekili Necati Beyefendi hazretlerine hürmetlerle takdim. İstanbul, 7. 6. 1927. A. Galanti".

nesiller arasındaki kültürel süreklilik de önemli ölçüde kesildi. Türkçenin ifade kabiliyeti çok geriledi. Bugün ülkemizde şahit olunan fikir çoraklığının en önemli sebeplerinden biri bu. Bugün, meselâ, Öztürkçe denen ne olduğu belli olmayan dili esas alarak yazılan veya çevrilen bir felsefe kitabını okumak ve anlamak neredeyse imkânsız.

Çeviri yapmak meşgalelerim arasında olduğu için durumu yakından biliyorum. Bir örnekle anlatayım. Hayek birçok önemli esere imza atan büyük bir filozof. Kendimi onun öğrencisi addettiğim için eserlerini mümkün olduğunca Türkçeye aktarmaya ve aktartmaya çalışıyorum. Hayek eserlerini ortalama 15 bin kelime kullanarak yazıyor. Biz ise aynı eserleri yaklaşık 3.000 kelimeyle çevirmeye çalışıyoruz. Olmak, yapmak gibi mastarlardan kelimeler uydurmaya çalışıyor veya daha önce uydurulmuş saçma sapan kelimeleri kullanıyoruz. Ancak, bu çeviri eserleri okuyanlar aynı eserlerin orijinalini okudukları zaman aldıkları bilginin ve hazzın yarısını bile alamıyor.

Daha somut bir örnek vereyim. Hayek'in 1944'te yayımlanan *Kölelik Yolu* adlı ölümsüz eseri 15 bölümden oluşmakta. Kitabın ilk 8 bölümü merhum Aydın Yalçın'ın önerisi ve teşvikiyle 1948'te Turhan Feyzioğlu tarafından çevrildi ve Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi'nde yayımlandı. Geri kalan 7 bölümü ise merhum Yıldıray Arsan ve bu fakir tarafından çevrildi. Bizim çevirimizin de ülkenin ortalama standartları açısından gayet başarılı olduğuna inanıyorum. Kitabı okuyanlar bunu teslim edeceklerdir. Ancak, itiraf etmek zorundayım ki, Feyzioğlu hocanın çevirdiği bölümler anlam ve ifade zenginliği bakımından bizimkinden çok daha başarılı. Diğer faktörleri sabit varsayarsak, bunun yegâne sebebi, ilk 8 bölümün çevirildiği 1940'lardaki Türkçe ile kalan 7 bölümün çevirildiği 1990'lardaki Türkçenin ifade kabiliyeti arasındaki farklılık.

İşte bu gerçeklerin ışığında Osmanlıcanın daha fazla öğrenilmesi yolunda atılacak ama gönüllülüğe dayanacak ve öğrencilerin tercih yelpazesini daraltmayacak şekilde planlanacak adımları destekliyorum. Hatta daha fazlasının olmasını temenni ediyorum. Yeni bir harf değişikliğine gitmek 1920'lerdeki suçu ve cinayeti tekrarlamak olur. Ama mevcut alfabeyi kullanarak mümkün olduğu ölçüde 1940'ların diline dönmeye çalışmak lâzım. Elbette bu süreçte başı çekmesi gereken büyük yazarlar, şairler, akademisyenler olacaktır. Kamu tekelindeki eğitim bazı okullarda ciddî bir Osmanlı Türkçesi eğitimi vererek buna bir ölçüde yardımcı olabilir. Ancak, sonunda yapılması gerekeni gerçekleştirecek olan sivil toplumdur. İşin sahibi sivil toplum olmazsa, hem başarıya ulaşılamaz hem doğru istikametteki hiçbir kazanım kalıcı olamaz. Dil meselesini ciddiye alıp, dil yarasına çare bulmaya çalışmalıyız"[14].

Açık, doğru beyanlarda ve samimi itiraflarda bulunan yazarın, bir sosyal bilimci akademisyen olarak kendisinin ne kadar eski harfleri öğrenip

14 Atilla Yayla, "Dil Meselesi, Dil Yarası", *Yeni* Şafak, 13 Aralık 2014.

Latin Harfi Hilye, Biri de Kemal Paşa İçin...

Nurettin Artam'la Nurettin Sevin'in yazdığı *Müslüman Çocuğun Din Kitabı*'nda (İstanbul, MEB Yay., 1948) yer alan Latin harfleriyle ve Türkçe yazılmış, hattat Sait Yada'ya ait Hilye levhası. Formu Osmanlıların geliştirdiği Hilye formu, tezhibi de klasik sayılır. Sadece köşelerde Allah, Muhammed ve dört halife yazıları yok. Latin harfleriyle ve Türkçe olmakla beraber bir hattatın kaleminden çıktığı için hiç de fena değil.

Hiçbir sınır ve âdap tanımayan mutabosbıs bir devrimci de Mustafa Kemal Paşa için Hilye tarzında bir tablo yapmış, *Yücel* dergisi de (XVIII/104, Haziran 1945, s. 127) yayınlamış (üstte sağda). Besmele yerine "Ne Mutlu Türküm Diyene" yazılmış, dört halifenin yerinde Gazi'nin sıfat ve lakapları vs.

Türkiye'de laiklik böyle, bu seviyede anlaşılıyor ve işletiliyor. Ben raslamadım ama umarım aklı başında biri o zaman buna tepki göstermiştir.

Gümüşsuyu'ndaki yerinden sökülerek Edirnekapı Şehitliği'ne monte edilen Sultan Aziz Çeşmesi'nin kazınan tuğrasının yerine "TC", kitabesinin yerine de "Bir Türk bin hasmo bedeldir/Ne mutlu Türküm diyene" yazılmış.

Osmanlıcaya, kendi dilinin geniş entelektüel kapasitesine vukuf kesbettiğine dair bir işaret yok yazısında. Bildiği yabancı dillerde kaçıncı yüzyıla kadar geriye giderek metin okuyup anlayabiliyor, "anadili" Türkçede kaçıncı asra kadar? Aslında "1940'ların diline [kadar] dönmek" bir akademisyen ve aydın için hiçbir şekilde yeterliliği kabul edilebilir bir şey olmamakla beraber Türkiye'de ve Türkçede bu bile bir "fazilet" kabul edilebiliyor.

1930'ların ikinci yarısında Halil Vehbi Eralp'ın A. Weber'den tercüme edip yayınladığı *Felsefe Tarihi*'nin ilk baskısını bugün kaç felsefeci akademisyen okuyup hakkıyla anlayabilir, meselelerini takip edebilir? PDFini bulmak kolay olmalı, siz de fikir edinmek için bir bakın lütfen, ayrıca hâlâ kıymetli bir tercümedir. (Şimdi piyasada bu tercümenin sadeleştirmesi var, evet Osmanlılar devrinde değil, Milli Mücadele döneminde değil, Atatürk devrinde, Harf Devrimi'nden sonra, öztürkçeciliğin yapıldığı bir vasatta ve yüksek tahsilini Fransa'da yapmış, doktorasına orada başlamış, Kemalizme yakın bir felsefeci akademisyen tarafından yapılmış bir felsefe tercümesini bugün akademisyenler anlayamıyor).

Bunlar bile her şeyi açıklamaya, meselenin ciddiyetini anlayıp kavramaya yetebilir... (Tekrar edelim, ideolojik sebeplerle Harf İnkılabı'na karşı çıkan muhafazakâr-milliyetçi-İslâmcı çevrelerin okumuşlarının, akademisyenlerinin durumu da aşağı yukarı böyledir. İmam Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi eğitimi alan insanlar ve akademisyenler de Osmanlıca ile özel olarak ilgilenmedilerse aynı durumdadır, vasıflı bir metni şöyle böyle okuyabilir ama kuşatamazlar. Bir tarafa sadece devrimleri benimseyip savunmak diğer tarafa da sadece karşı çıkmak yetiyor ve artıyor, bu sebeple de birbirlerini besliyorlar).

Başarı Nerede?

Türk dil devrimi üzerine çalışan Geoffrey Lewis kitabına *A Catastrophic Success* adını koymuş (Türkçeye biraz hafifletilerek *Trajik Başarı* adıyla çevrildi). Öyle bir reform ve başarı ki bu, kahramanının, Mustafa Kemal Paşa'nın temel metni *Nutuk*'u, yani kendisini bir nesil sonra okunamaz ve anlaşılamaz hale getiriyor.

Bu hakikaten katastrofik bir durum değil mi?

Sadece bu da değil; cesaret ve soğukkanlılıkla söylenmelidir ki Türkiye'de sosyal bilimlerin, dolayısıyla Türkiye'yi anlama ve yorumlama kapasitemizin bu kadar düşük ve vasıfsız seviyelerde seyretmesi, harf ve dil devrimi ciddi bir şekilde sorgulanmadan ve aşılmadan konuşulamaz, tartışılamaz. Bırakın Türkiye gibi büyük bir mirasın sahibi bir ülkede

olmasını, dünyanın neresinde dedesinin not defterini okuyamayan, bir iki nesil öncesinin beslendiği temel kaynaklarla gerçek bir irtibat kuramayan bir entelektüel ve ilmî-fikrî ortam, bir üniversite bulunabilsin? İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da, Rusya'da olabilir mi? Hatta İran'da, Mısır'da...

İtiraf edilmeyen bu yetersizlik ve her bakımdan fukaralık neredeyse sadece Türkiye'ye mahsus. Niçin? Nasıl oluyor da bu durum hâlâ bir faziletmiş gibi anlatılabiliyor?

Geriye gitmeden XIX. ve XX. yüzyıl metinlerinden örnekler verelim: *Nutuk*'u orijinalinden okuyup anlayamayan bir Kemalist, *Tarih-i Cevdet*'i orijinalinden takip ederek kuşatamayan bir tarihçi, siyaset bilimci ve sosyolog, *Mecelle*'yi, Osmanlı anayasalarını asıllarından kuşatamayan bir hukukçu, Namık Kemal'i, Ziya Gökalp'i, Said Halim Paşa'yı orijinal metinlerinden derinliğine kavrayamayan bir milliyetçi yahut İslâmcı neyi ne kadar anlayabilir ve bunlarla alakalı konularda hangi düzeyde metin üretebilir? Türkiye'yi taşıyabilir mi bu metinler? Doktora tezlerinde bile bu ve benzeri metinlerin, akademik olarak güvenilmemesi gereken sadeleştirmeleri kullanılabiliyor.

Türkiye hâlâ bunun olabileceğini vehmediyor, bu yüzden de uçlardaki ideolojik tartışmalarla oyalanıyor, vakit kaybediyor. Şerif Mardin'in değerlendirmesi Harf İnkılabı'nı da içine alacak şekilde anlaşılması gereken bir vurguya sahiptir:

> "Laiklik hiç şüphe yok ki zamanımızın önemli bir mevzuudur; fakat Türkiye'de olumsuz laiklik düşkünlüğü din araştırmalarını önemli ölçüde fakirleştirdi; zira bu yolla dinî araştırmalar, psikolojik ihtiyaç, kültürel önem, alışılagelmiş davranış biçimleri, sosyal değerler ve kısmen de olsa kurumsal ortam şeklindeki kendine has gerekli çerçevelerin dışına itilmişlerdir"[15].

15 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 81-82. İlk yayın tarihi: 1977.

Oyalanıyoruz, vakit kaybediyoruz, kendimizden, Türkiye'nin hayati meselelerinden uzaklaşıyoruz...

Doğrudürüst Türkçe bile öğretemeyen bir eğitim sistemi içinde, bunun bile konuşulmadığı bir kültür ve siyaset ortamında Kürtçe eğitimi konuşuluyor, muhafazakâr, milliyetçi, İslâmcı cenahlar İngilizce eğitim verecek kolejler açmak, çocuklarını oralara yerleştirmek peşinde dolaşıyorlar. (İngilizceyi ilk sıraya çıkaran İmam Hatip Liseleri bile var artık!!!).

Daha düne kadar kendilerinin veya babalarının, itibar ettikleri yazarların kolejlere "ajan okullar" dediğini unutarak...

MİM, AYIN VE HE'YE DAİR...
REFİK HALİT KARAY

Ah eski yazımız... Bir *Mim*'i düşünelim: Bu mübarek harf başta gelirse vücudundan ayrılmış bir kelle gibi ancak varlığının üçte birisidir... Gerdanından ötesini ara da bul! Ortada ise hem başsızdır hem de ayaksız... İki kazma darbesi yemiş solucan parçası gibi kelimenin içinde kıvrılmış durur. Sona gelirse iki şekle girer: Bitişirse kafası başkasının kuyruğuna bağlı, bacağı sarkık bir parazittir; nahoş yere yapıştırılmış bir sülük... Yanındaki harflerin sanki kanını emer. Ancak sonda bitişmediği zamandır ki âzası tam, boyu bosu yerinde, keskin, gösterişli yani tam kendisidir.

Harf değil durmadan kıyafet değiştiren bir melodram canisi! Bir ipek böceği tohumu da ancak bu kadar 'istihâle'den sonra kelebek olur.

Mamafih tam şeklinde onu kâğıt üstünde geçirmek pek eğlencelidir: Kamış kalem yeni maktadan çıkmış, kâğıt pürüzsüz, mürekkep kıvamında, lifi yumuşak ise vay efendim vay... Şöyle harfin başını büküp kamburunu sıvazladıktan sonra keyfince bir aşağı cızıttırıverirsin, yağ gibi kayar, kılıç gibi keser, iğne gibi batar. Dur karşısında, yazarken çıkardığın dilini tut yerinde, seyrine bak.

Mim denilen harfi ayrı ayrı şekillerinde teker teker kesip kavanoza atsan kültür şisesinde bir nevi hayvanî ve nebatî mikroplara, *bactérie* ve *basille*lere benzetebilirsin.

Ya *Ayın*'a ne buyurulur? *Mim* kelime sonunda ne kadar ince uzun ise bu aksine hantaldır; sanki Arap harflerinin *Mim* Don Kişot'u, *Ayın* Sançe Pança'sıdır.

[Gözlü] *He*'ler için ne demeli? Başta en eksantrik bir sıcak iklim nebatı gibi kıvrımları, helezonları ve girlandları vardır. Ortada baştaki şekille hiç alakası, münasebeti, musahabeti kalmaz; dikiş makinelerinin hani kullanıldığına raslamadığımız bir kutu acayip âletleri durur; güya fisto, plise, şerit falan filan yaparmış... onlardan biridir; bir vidası eksiktir.

Büyük levhalarda ise *He*'ler korkunçlaşır, iki iri gözlü burma kafalı bir tufan mahluku olur. Zaten bu gözlerden sel gibi yaşlar akarak bir ırmak teşkil eden;

Âh mine'l-aşkı ve hâlâtihi
Ahraka kalbî bi-hararâtihi

[Kalbimi ateşinin hararetiyle yakıp kavuran aşktan ve onun hallerinden âh edip duruyorum] levhaları yapmışlardı, berber ve kahve duvarlarının süsü idi. Küçüklüğümde beni çeken elleri zorla tutarak bu şark mitolojisi resimlerini hayran, hülyalara dalarak seyirde yarı ürkek zevk alırdım.

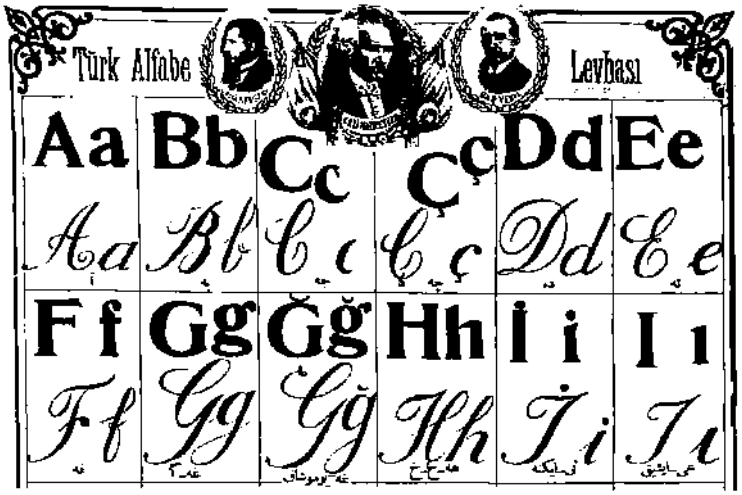

Harf Devrimi'nden sonra büyük afiş halinde basılan "Türk Alfabe Levhası"nın ilk satırları. Üstte "Gazi Hazretleri"nin, "Başvekil" İsmet Paşa'nın ve "Maarif vekili" Mustafa Necati'nin resimleri...
Bütün levhalarda olduğu gibi burada da Arap harflerini görmek ancak mercekle mümkün. Kasıtlı yapılan bir şey gibi...
Halbuki levhanın amacı güya eski harfleri tanıyanlara yenilerini göstermek, öğretmek!

Kaynak: Refik Halit Karay, *Ankara*, haz. Ali Birinci, İstanbul, İnkılap Kitap Yay., 2009, s. 125-26.

"HARF SADECE HARFTEN İBARET DEĞİL" ZEKİ VELİDİ TOGAN

[1940 yılında İstanbul'da vefat eden İngiliz oryantalist ve *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü* kitabının yazarı Sir Denison Ross 1935 yılında Bonn Üniversitesi'nde verdiği konferansta şunları söylüyor:] "Şark bizden teknik ve metod öğreniyor; fakat *onun bütün teşebbüslerine istikamet vermek, onun yaşadığı ülkelerin haritalarını çizmek, onun tarihine, bugünkü hayatına ve mesaisine kıymet biçmek daimi Garbın elinde kalacaktır*. Latin alfabesini kabul eylemeleri Şarklıların yalnız teknik değil, *maneviyat sahasında* dahi Batının rehberliği altında kalmalarını sağlayacaktır. Avrupa zihniyeti ve metodu Avrupalıların patentidir; Şarklılardan münferit bazı şahsiyetlerin bunları kısmen yahut tam olarak benimsemesi bu vaziyeti değiştiremez". [Zeki Velidi'nin notu:] Denison Ross 1926'da Barthold İstanbul'da iken ona, bana ve ihtimal Fuad Köprülü'ye yazdığı mektuplarla "illa Latini [harflerini] alınız" diye ısrar etmiş ve 1929'da bu alfabe lehine propaganda maksadıyla Kahire, Şam, Bağdat ve Tahran'a seyahat yapmış, fakat projelerini Kral Fuad'a ve Rıza Şah'a kabul ettiremediğini anlatmıştı.
İranlı alimlerden Atarid, Tebriz Edebiyat Fakültesi neşriyatından yayınladığı hatıratında, mezkur 1929'da Londra'da Şarkî Hint Cemiyeti'nde Hint Müslümanlarından Elme Tatifi isminde bir zatın Hindistan Müslümanları ve Hindular için Urdu dilinde tatbik edilmek üzere Latin alfabesi teklif ederek verdiği konferansta Sir Denison Ross'un Latin alfabesinin noksanlarına, Arap alfabesinin mükemmeliyetine dair söylediği nutkunu nakletmiştir. Denison Ross'un bu sözleri, seyahatları neticesinde hasıl ettiği fikir değiştirmeden mi ibaretti, yoksa çok siyasî olan bu İngiliz müsteşriki daha 1926'da bize Latin alfabesini kabul zımnında Türkiye hükümetini ikna etmeyi teklif ettiği zaman dahi 1935'te Bonn Üniversitesi'nde söylediği fikirlerinde olduğu halde bir oyun mu yapmıştı?
Bunu anlayamadık.

Kaynak: Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, 3. bs., İstanbul, Enderun Yay., 1981, s. XVII, XII ve XVIII/dipnot 2.

Cumhuriyet ideolojisinin kendisini haklı, doğru ve "medeni" göstermek için kendisine ait "eski" varlıkları, imkânları ve kültürel değerleri karalaması, aşağıya çekmesi en çok ve yaygın olarak yaptığı işlerden biri. Kendi yüzünü keyifle hırpalamak gibi bir şey bu... Cumhuriyet Bayramlarında eski harflerle alay etmek de bunlardan sadece biri. Halbuki bunu yapanlar, istisnasız bu harflerle ve bu kültürle yetişmişlerdi...

بسم الله الرحمن الرحيم
Müşteri velinimetimizdir.

"ESKİ HARF"LERLE YAZMAK BİR MUHALEFET TARZI OLABİLİR Mİ?

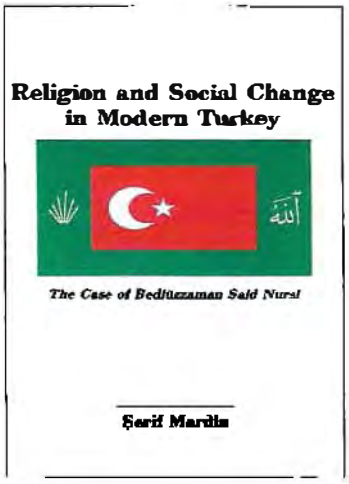

Dükkânlar, mağazalar ve iş yerleri için hazırlanmış bir levha. Karahisarî Besmelesi ve Hz. Peygamber'in türbesi-mescidi belirgin bir şekilde öne çıkıyor ama Latin harfleriyle yazılan "Müşteri Velinimetimizdir" ibaresini atlamayalım.
Süslemelerin de eskiyi hatırlatacak tarzda yapılması herhalde tesadüfî değil (Eren Yeşilyurt arşivi).
Ve üstte *Şerif Mardin'in Bediuzzaman* kitabının kapağı; eski harfli Allah yazısı, Bayrak ve CHP'nin Altı Ok'u yanyana, içiçe, yeşilin içinde Türkiye'de din ve sosyal değişmeyi anlatıyor.

Of civarında yaklaşık kırk yıl bir taraftan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak resmi dinî vazifelerini sürdürürken aynı zamanda fahri olarak medrese dersleri okutan, daha doğrusu evini medrese haline getirerek onlarca icazet almış talebe yetiştiren Hasan Rami Yavuz hoca (öl. 1982) talebelerinde "molla"lığa ilaveten tamamlayıcı üç hususiyetin daha bulunmasını istermiş. Bunlardan biri de eski harflerle düzgün yazmayı/yazışmayı öğrenmek. (Diğer ikisi kıraat ilmiyle ilgilenecek düzeyde Kur'an okuyuşunu üst seviyeye çıkarmak ve bir tarikata müntesip olmak).

Arapça öğrenen, medrese eğitimi alan bir kişi zaten hem okuma hem de yazma düzeyinde Arap harfleriyle hukukunu geliştirmek zorundaydı. Dolayısıyla Hasan Rami hocayla sınırlı olmayan buradaki dikkat ve talebin Arap harfleriyle Türkçe yazmak/yazışmak üzerine yoğunlaştığı açıktı. Bu da giderek Cumhuriyet ideolojisine ve Harf Devrimi'ne, ilaveten İslâmî endişe sahiplerine din merkezli olarak dayatılanlara karşı bir tutum takınmak, bir mesafe koymak arayışı veya açıktan açığa "pasif" fakat ısrarlı bir muhalefetti. İsterseniz Cumhuriyet idaresinin Türkiye'ye kaybettirdiklerini kendince ve bir şekilde yeniden kazanma mücadelesi deyin buna...

Altını çizmekte fayda var; tahsil çağlarının bir iki aşamasını Harf İnkılabı'nın yapıldığı 1928 yılına kadar tamamlamış olanlar için eski harflerle yazmak, not almak aynı zamanda pratik, kolay ve kullanışlı bir yoldu. Hasan Ali Yücel, Nazım Hikmet, Yakup Kadri, Sabahattin Ali dahil birçok siyasetçi, edebiyatçı, gazeteci ve üniversite mensubunun, tarih olarak 1980'li yıllara kadar gelen eski harfli binçok mektubu, metni, çalışma müsveddesi, notları, günlüğü var elimizde. Bu kişilerin hemen hepsinin Latin harfleriyle de ileri derecede âşinalığı var.

1970'li yıllarda bile *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet* gazetelerinde, yazılarını eski harflerle yazan köşe yazar-

larının metinlerini rahatlıkla okuyup dizebilen dizgi ustaları ve bunlarla mukabele yapabilen musahhihler vardı. Kimse de bunu yadırgamaz, "emin" oldukları kişiler yaptığı için devrimler ve Atatürkçülük elden gidiyor edebiyatı üzerinden bunu "irtica" kabul etmezdi.

Bir şahitliğe yer verirsek; 1934 doğumlu gazeteci Adnan Özyalçıner *Cumhuriyet* gazetesine nasıl girdiğini kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle anlatıyor:

> "Benim [1959'da tashihçi olarak] *Cumhuriyet*'e girişimin tek nedeni Türkoloji'de okuduğum için eski yazı biliyor olmaktan. *Cumhuriyet*'te o zaman Nadir Nadi, Doğan Nadi, Burhan Felek, Hamdi Varoğlu hepsi eski yazıyla yazıyorlar yazılarını. Ama *Cumhuriyet*'in dizerleri hepsi eski yazı bildiği için şakır şakır diziyorlar. Ama okuyan gerek. Onun için biz eski yazı bildiğimiz için alındık.
> Ben, Kemal Özer ve Konur Ertop. Asıl metinden Latin harflerine çevrilen yazıları karşılaştırmak için işe alındık, görevimiz bu metinleri okuyup karşılaştırmak, hata varsa düzeltmekti"[1].

(12 Eylül darbesinin başındaki kişi olarak 1917 doğumlu Kenan Evren'in bile eski harflerle not tuttuğu gazetelere haber olmuştu. Aziz Nesin'in 5 Aralık 1980 gibi geç bir tarihte Necip Fazıl'a eski harflerle yazdığı ve faksimilesi neşredilmiş bir mektubu var. Sadece İnönü'nün 1928'den sonra "inat"la eski harflerle bir kelime bile yazmadığı bilinir).

Pasif Fakat Dayanıklı Bir Muhalefet...

Bu örneklerde çok da şaşırtıcı bir şey yok aslında; çünkü el, dimağ öncelikle öyle alışmış. Ama Cumhuriyet devrinde doğmuş, okullarında Latin harfleriyle eğitim almış birinin, aradan da bu kadar zaman geçmiş olmasına ve siyasî merkezin zaman zaman sıkılaşan kontrollerine, basının ve asker-sivil bürokrasinin kaba saba ifadelerine, eski harfli diye Kur'an-ı Kerim nüshalarını, cüzleri, *Elifbe*leri alıp götürecek kadar bıktırıcı/yıldırıcı "hukukî" baskınlarına, jandarma dipçigine, yargılamalara ve mahkumiyetlere varacak takiplerine rağmen Arap harfleriyle Türkçe yazması, yeni nesillerin bunun için çeşitli yollarla ve ısrarla teşvik edilmesi, nihayet bunu benimseyerek alt ve orta düzeyde sürdürmesi herhalde farklı bir şey olmalıdır.

Ayrıca istisnai bir şey de değil bu; Türkiye'nin farklı bölgelerinde birçok hoca kendi meslektaşları ve talebeleriyle eski harflerle yazışmayı âdeta bir vazife telakki etmiş ve bunu sürdürmüştür[2]. Said Nursi de çokpartili hayata kadar eserlerinin sadece eski harflerle ve elyazısıyla çoğaltılması ve yaygınlaştırılmasını isteyerek, bunu sağlayarak kendince farklı bir

1 "Babıali Kitap Cennetiydi", haz. Ayşe Olgun, *Yeni Şafak Kitap*, sayı: 151, 2 Kasım 2019, s. 29.

2 Hoca ve şeyh hatıratı ve biyografilerinde eski harflerle yazılmış çokça mektup, not örneği var. Biri için bk. İ. Kara, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, ilaveli 4. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2015, 48, 56, 63, 79, 104, 146, 149 vd.

Sahaflara Düşmüş Levhalardan Biri...

Daha dün denebilecek bir zamana kadar işyerlerinin, bakkalların, otellerin... görünür yerlerinde asılı halde görebileceğiniz birçok eski harfli levha ve tablo artık antika hükmünde sayılır; hurdacılarda, sahaflarda veya müzayede kataloglarında onlara tesadüf edebilirsiniz. Arap harfleriyle Latin harflerini rahatlıkla bir arada barındıran üstteki çerçeve bir sahaf dükkânında idi. Üst satırda "er-Rızku Alellah", ortada Besmele, altta Latin harfleriyle "Allah'ın Dediği Olur". Ve klasik çerçeve süslemeleri...

1951 yılında Ankara'da bir berber dükkânının duvar vitrini. Ortada Besmeleli Kelime-i Tevhid levhası, altında nazar âyeti çerçevesi. Ayasofya'nın iç fotoğrafı da var, Atatürk'ün, Celal Bayar'ın resimleri de. Hepsi problemsiz bir arada duruyor.

mücadele mecrası açmıştır. O kadar ki talebeleri arasında yazıcılar ve okuyucular diye gruplar oluşmuş, yazıcılar 12 Eylül darbesine kadar *Risâle-i Nur*ların Latin harfleriyle basılmasına bir şekilde muhalefet etmeye devam etmişlerdir.

Yazıcılar grubunun kendileri için delil kabul ettikleri Bediuzzaman'ın ifadeleri, hem hoca hem de talebelerin eski yazıyla alakalı ısrarlı tavrını ve ona cömertçe verilen âlimlik ve şehitlik payesini anlamak bakımından zikre değer:

> "Ey tembellik damarıyla yazıdan [*Risâle-i Nur*ları yazmaktan] usanan ve ey sofîmeşrep kardeşler! Bu iki hadisin ["Mahşerde ulema-i hakikatin sarf ettikleri mürekkep şehitlerin kanıyla müvâzene edilir, o kıymette olur" ve Bid'a[t]ların ve dalâletlerin istilâsı zamanında sünnet-i seniyyeye ve hakikat-i Kur'aniyeye temessük edip hizmet eden yüz şehit sevabını kazanabilir" hadisleri] mecmuu gösterir ki, böyle zamanda hakâik-i imaniyeye ve esrar-ı şeriat ve sünnet-i seniyyeye hizmet eden mübarek, halis kalemlerden akan siyah nur veya âb-ı hayat hükmünde olan mürekkeplerin bir dirhemi, şühedanın yüz dirhem kanı hükmünde yevm-i mahşerde size fayda verebilir. Öyleyse onu kazanmaya çalışınız.
>
> Eğer deseniz: Hadiste âlim tabiri var. Bir kısmımız yalnız kâtibiz [yazıcılarız].
>
> Elcevap: Bir sene bu risâleleri ve bu dersleri anlayarak ve kabul ederek okuyan, bu zamanın mühim, hakikatli bir âlimi olabilir. Eğer anlamasa da, madem *Risâle-i Nur* şakirtlerinin bir şahs-ı mânevîsi var; şüphesiz o şahs-ı mânevî bu zamanın bir âlimidir. Sizin kalemleriniz ise, o şahs-ı mânevînin parmaklarıdır. Kendi nokta-i nazarımda liyakatsiz olduğum halde, haydi, hüsn-i zannınıza binaen bu fakire bir üstadlık ve tebaiyet noktasında bir âlim vaziyetini verdiğinizden bağlanmışsınız; ben ümmî ve kalemsiz olduğum için, sizin kalemleriniz benim kalemim sayılır; hadiste gösterilen ecri alırsınız".

Hat sanatının (bununla irtibatlı bütün geleneksel kitap ve süsleme sanatlarının) Cumhuriyet devrinde neredeyse bütünüyle muhafazakâr ve mütedeyyin yeni nesil insanların eliyle sürmesi, sürdürülmesi de herhalde "İslâm yazısı" fikri ve siyasetleriyle alakalı olmalıdır.

Fakat meseleyi yine de sadece ideolojik bir mücadele, karşı bir tavır alış çerçevesinde ele almak yeterli olmayabilir. Hadisenin daha derinden akan dinî, kültürel boyutları ve toplumsal hafızayı canlı tutma/canlandırma yönleri de vardır/olmalıdır. Neredeyse bütün modernleşme tarihimiz boyunca din, tarih ve geleneğin kendilerini birdiğeri üzerinden/birdiğeri ile birlikte ifade etme, savunma ve sürdürme biçimleri burada da kuvvetli veya zayıf/örtük teknikler olarak devrede ve işliyor gözüküyor. Bir de bunlardan tamamen uzakta pratik dinî ihtiyaçlar var...

"Eski yazı"yı "eski" veya "Arap yazısı" olarak değil de "İslâm yazısı",

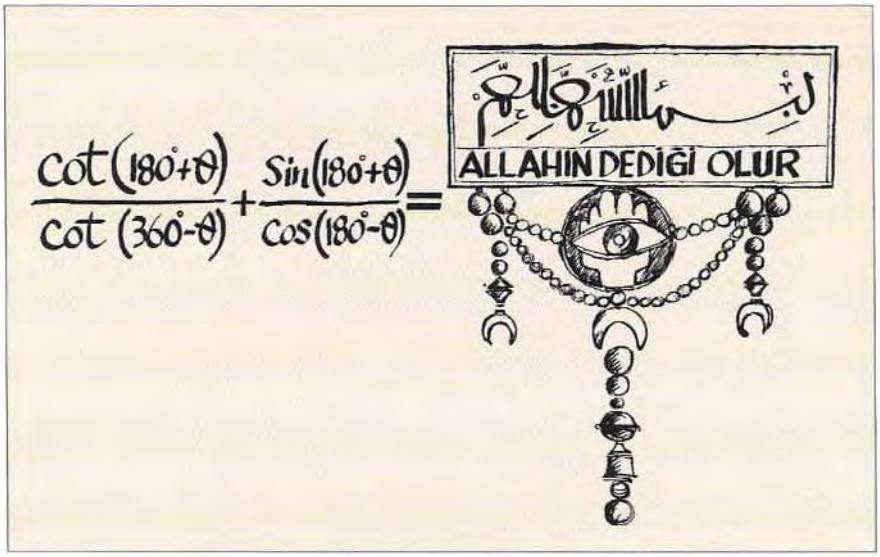

Harfler Bir Fikri ve Dünyayı Temsil Ediyor...

Bir mizah unsuru olarak modern bilimin, bilimsel açıklamanın karşısına kaderi, Tanrı inancını, dinî açıklama biçimlerini koymak uzun zamandır Batıda da bizde de çok başvurulan, aslında naif bir yoldur. Bizde muhtemelen biraz daha fazla ve mübalağalı...
Bunun yanına hemen eski harfleri, Arapça yazılmış ibareleri koymak ise geriye, ortaçağa gitme fikrini kuvvetlendirici kolay bir eşitleme ve indirgeme işlemi. Cebir formülü ile Besmele ve "Allah'ın Dediği Olur" ibarelerini, nazarlığı yanyana getirmek, eşitlemek böyle bir şey. Birbirinin tamamen karşısında iki dünya. Ekmeleddin İhsanoğlu CHP'nin de desteklediği çatı cumhurbaşkanı adayı olunca parti adının baş harfleri bir çizer tarafından Arap harfleriyle değiştirilmişti; Cim Ha Pe... Meselenin harflerle ne alakası vardı acaba? Belli ki taraflar harf sembalü üzerinden başka şeyler anlatıyor.
Ne de olsa iyi bir okul...

"Kur'an yazısı", "Eskimez yazı" diye adlandıran ve hissiyatı, işaretleri, göstergeleri çok yüksek bir seviyeye çıkarmaya çalışan süreçler ve psikolojik sâikler de bütün bu olup bitenlerin arasında, siyasî merkezin kontrollü karşı tahrikleriyle, kaba politikalarıyla birlikte/yanyana teşekkül edecektir.

Bir örnek: Tekke ve Zaviyeleri kapatan kanun 1925 yılının Kasım ayında Meclis'te görüşülürken teklif edilen metin üzerinde bazı münakaşalar da olmuştu. Meclis'e teklif edilen birinci maddedeki "Alelumum tarikatlarda şeyhlik, dervişlik, müritlik gibi unvan ve sıfatlar ve bu sıfatlara ait hizmet ifa [etmek] ve kisve iktisâsı memnûdur [tarikat kıyafeti giymek yasaktır]" ibaresi, metnin son halinde muhtevası ve unsurları hayli genişleyerek şu şekle bürünecektir:

> "Alelumum tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gâipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık [muskacılık] gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisâsı memnûdur".

Meclis'in hükümetten, kanun yazıcılarından daha iyi çalıştığı kesin! Çünkü bu ilâveler Kütahya mebusu Nuri Bey'in konuşması üzerine yapılmıştır. Onun sözlerinin bir kısmı şöyle (tasvirlere ve sıfatlara dikkat edin lütfen):

> "Efendim! Tekkelerle zaviyelerin seddi hakkındaki kanunun birinci maddesinde fikr-i acizânemce bir noktanın unutulmuş olduğunu zannediyorum. Malum-ı âliniz büyücüler, falcılar, üfürükçüler, elinde bir tabla, içinde otuz kırk şişe hacı yağı, kalernis yağı, diğer yağlar ve daha Karınca Duası, Uğru Abbas Duası gibi şeyler satarlar, bunlar seyyar türbe halindedirler. Seyyar dervişler sokak sokak dolaşırlar, hem halkı ızrâr ederler [halka zarar verirler] ve hem de yanlış yola sevk ederler. (...). Bunlar hakkında da bu kanuna bir fıkranın ilâvesini teklif edeceğim.
>
> Sonra gâipten haber verenler vardır. Herhangi bir köye meselâ nuranî bir kıyafette gelirler. Yol uğrağı olmayan yerlerde dolaşırlar, filan yerde bir hazine var gibi güya gâipten haber verirler. Kendisini malumatdar gibi göstererek bilmem köylüden sekiz tane horoz, on tane delikli beyaz Mecidiye alır ve sızdırır. Sonra onlarla birkaç gece uğraşır, bir şeyler yapar, üç gece sonra firara kadem basar gider".

Doğrularla yanlışları pervasızca yanyana getirerek harmanlayan bu konuşma ciddiye alınıyor ve madde değiştiriliyor. Fakat bu meselelerde gayrıciddilik yahut bilerek hedef saptırma sadece Nuri Bey'e ve o güne, o Meclis'e, o kanuna ait değil (keşke öyle olsaydı!), Cumhuriyeti kuran kadronun, devlet erkânının, mebusların ağzından çıkmış yahut o gün bugün aydınların, gazetecilerin, üniversite mensuplarının, hele yargıçların kaleminden dökülmüş birçok örneği var. Suret-i haktan gözüken bu karikatürize ifadelerin karşısına aldığı şey Halk Müslümanlığı, bunun üzerinden dindir. Her dönemde onu değiştirme ve dönüştürme, olmazsa aşağıya çekme, biçimsizleştirme istikametinde kuvvetli bir talep ve icraat vardır.

Latife: Neyse ki şifa ve korunma maksatlı yahut uğur için muska yazmak açıkça kanunun yasaklarına dahil edilmemiş!!! Peki Harf Devrimi'nden sonra muska da yeni harflerle mi yazılacaktı artık?! Siz boynunuza, bileğinize, kıymetli arabanızın dikiz aynasına takacağınız muskanızı nasıl ve hangi tarzda istersiniz?! Küçük mahfaza kutusu içindeki Enâm-ı şerifiniz Arap harfleriyle mi olsun Latin harfleriyle mi? Yoksa içine değil de dışına mı bakıyorsunuz?

❁

Cumhuriyet idaresinin 1923'ten itibaren, muhtemelen Lozan Muahedesi'ne paralel olarak yürüttüğü İslâmı paranteze alma projesinin dinî bilgi ve kültürle, dinî anlama ve yaşamayla ilgili politikaları bazan kademeler gözeten/gösteren bir karaktere de bürünür. Dinin teolojik ve ilmî-fikrî

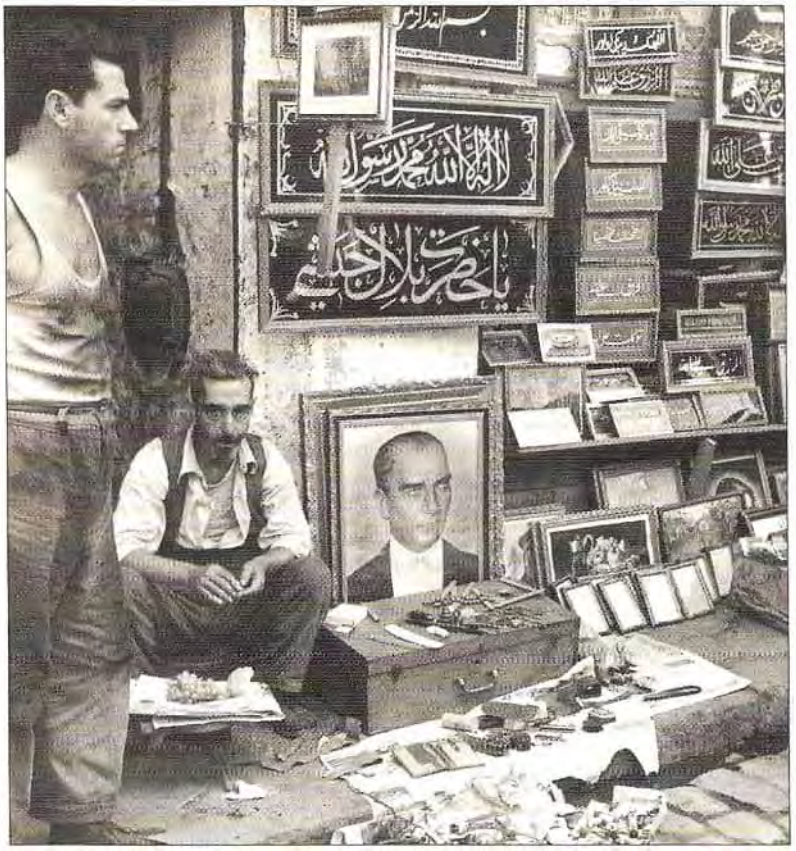

Eskiye Rağbet Yahut Bit Pazarına Düşen Tarih...

Yıkılan camilerden, harabiyete terk edilen dergâhlardan, evlerden, iş yerlerinden atılıp satılan her türden eski harfli levha, hat kaldırım esnafına, fukara eskici dükkânlarına, sahaflara düşüyor. Terkedilen bir dünyanın geriye bıraktığı izlerden birkaçı... Bunlar arasında "Yâ Hazreti Bilal-i Habeşî" levhası da var (muhtemelen bir caminin müezzinliğinden buralara düşmüştür), "er-Rızku Alellah" da var, "Bu da Geçer Ya Hü" da var. Tekkelerden düşme hatlar daha kolay tanınıyor.
Kaldırımda sergilenen bu levhaların altında Mustafa Kemal Paşa'nın büyükçe bir resminin bulunması da hoş bir tesadüf. "Eski"lerin satışına meşruiyet mi sağlayacak acaba?!

çerçevesinin, kaynaklara dönüş hareketiyle irtibatlı olarak sade ve dar, buna bağlı olarak İslâm tarih tecrübesini, ilim ve kültür mirasını büyük ölçüde devredışı bırakan yahut değer olarak hayli zayıflatan, aynı zamanda modern düşünce ve hayatla uzlaş(tırıl)abilecek bir yapıda olması isteniyor ve planlanıyordu. Bu kademe "aydın" din adamı yetiştirecek ve istihdam edecek olan Darülfünun ve Ankara İlahiyat Fakültesi ve Diyanet'le, daha sonra İmam Hatip Okulu, Yüksek İslâm Enstitüsü ile (YÖK'le birlikte bunlar da İlahiyat'a dönüşecek) kuvvetli bir şekilde ilişkilendirilmişti.

Aslında daha ziyade eğitimli çevreye hitap eden bu kademe işin kısmen kolay tarafı idi. Çünkü İslâmcılık düşüncesi dahil Osmanlı modernleşmesi süreçleri bu alanda epeyice mesafe kat etmiş, yeni paranteze alma teşebbüslerinin zeminini büyük ölçüde ve Cumhuriyeti kuran kadronun

işini kolaylaştıracak şekilde hazırlamıştı. Yine de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve inkılaplarla merkezin dışına itilen yahut ciddi statü kayıplarına uğrayan medreselilerin, hocaların, kısmen tarikat çevrelerinin, onların talebe ve müritlerinin "eski yazı"nın yaşatılmasında ve kendileri için koruyucu bir araç, inanç ve düşünceleri için de devamlılığı sağlayıcı bir unsur, bir semboller yumağı haline getirilmesinde rolleri çoktur.

Anlamak Var, Anlamak Var...

Zannedildiğinin aksine hayli girift, kelâmî açıdan bazan problemli bir karakter arzeden "Halk Müslümanlığı", büyük kalabalıkların dini anlama ve yaşaması bakımından çok etkili ve belirleyici bir yere sahiptir. Çünkü orada inançlar, ibadetler, ahlâk, tarihin biriktirdikleri, gelenekler, töre, dil, tabiat, maddî varlığı olmayan kuvvetler (melekler, cinler, ruhlar, iyivakitte olsunlar...), şifa teknikleri, ziyaret kültürü, eski yazı, *Mevlid*, Hz. Ali Cenkleri, okuyup-üfleme, nazarlık, muska... birbirinden ayrılmayan unsurlar olarak dinin içinde yer alırlar.

İsterseniz o kademede dinin dışında bir şey yoktur diyelim...

Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2'nin "Laiklik" bölümünde Halk Müslümanlığının –modern eğitim süreçlerinden geçmiş dindarlara, hatta İlahiyatçılara, İslâmcıların din anlayışlarına göre– dindışı (laik, seküler) fikirlere ve yapılara karşı daha mütehammil, daha geniş ve karmaşık ve daha "dinî" olduğunu (birçok meslektaşıma rağmen) yazmıştım. Müsadenizle oradan küçük tasarruflarla uzun bir paragraf aktaracağım:

> "Halktan dindar insanlara temas eden bir laiklik varsa bu soyut din-devlet ayrılığından, mevzuattan çok daha önemli olan gündelik hayatın akışı, giyim-kuşam ve özellikle aynı zamanda kuvvetli/dayanıklı/yaşatıcı bir gelenek haline gelmiş, fertlerde ve toplumda hissî-fiilî karşılıkları bulunan, hayatın içindeki yaşatıcı, göğertici, tedavi edici, destekleyici, ümitvar kılıcı dinî unsurlarla, pratiklerle, hissiyatla alakalı olabilir.
>
> Bu unsurlar; sadece bir ibadet mahalli olmayan camidir, tüyü bitmemiş yetim hakkıdır, sadece namaza çağırma olmayan ezandır, berekettir, cinli-perili dünyadır, sadece bir mimari öge olmayan minaredir, adak adamaktır, sofraya meleklerin inmesidir, kadınların örtünmesidir, bayram sabahıdır, bir gelecek tasavvuru olan çocukların namaz kılacak kadar dinî bilgi edinmesidir, mahremiyettir, bölgenin/beldenin merkezi olan türbedir, ziyaretgâhlardır, adak yerleridir, şifa ve oku(n)ma teknikleri ve gelenekleridir, rüyadır, özellikle Hz. Peygamber'i rüyada görmektir, imam nikâhıdır, yatırdır, Kadir gecesi gök kapısının açılışını görmektir, keramettir, şehitliktir, Cuma geceleri evlerine dönen ölüler için Yasin okumaktır, yağmur/rahmet duasıdır, istihareye yatmaktır, sağ elle yemek yemektir, *Mevlid* metni ve törenidir, mübarek gün ve

Ev ve Dükkânlar için

Mütevazi Devamlılık yahut Telafi Mekanizmaları...

Doğrudan veya dolaylı yasaklarla dini muhtevalı eserlerin çok sınırlı ve zayıf kaldığı dönemlerde daha çok halka hitap eden ve eliçi büyüklüğünde kâğıtlara basılmış ama cami, ev, işyeri başta olmak üzere her yerde görülebilecek dua metinleri bilgiden ziyade hissiyat-maneviyat ihtiyacını, belki korunma arayışlarını karşılamaya dönük bir fonksiyon icra ediyordu. Arap harflerini bir şekilde görünür kılma istikametinde akan bir duyguya, belki bir muhalefet düşüncesine de işaret etmekteydi bunlar. Arap ve Latin harflerinin rahatlıkla yan yana getirilmesi çok taraflı olarak işi kolaylaştırıyor ve kullanışlı hale getiriyordu.
Elbette ticari tarafı da vardı işin. İstanbul'da Beyaz Saray esnafı, Ankara'da Hacı Bayram kitapçıları ne güne duruyor?
Üstte farklı şekilde düzenlenmiş bir Karınca Duası, Leyle-i Berat Duası ve "ev ve dükkânlar için" açıklamasıyla Rızık ve Bereket Duası baskıları. Bir sergiye hatta bir kitaba kaynaklık edecek kadar "güzel". Ve çok örnekleri var bu tür levhaların.

gecelerdir, namaz niyaz bilmektir, üzerinde muska-hamaylı taşımaktır, ölü için lokma-helva dökmektir, hayır hasenattır, kul hakkıdır, su akıtmaktır, ekmeği/nimeti kutsal bilmektir, komşuluk hukukudur, bereket olarak evde Kur'an, Besmele, Allah ve Muhammed yazıları bulundurmaktır, ölüm ve mezarlık, öte dünya tasavvurlarıdır, meleklerin sabah namazı vakti açık olan kapılara rızık dağıtmasıdır, yağmurun rahmet oluşudur, Tanrı misafiridir, meczuplara, yetimlere riayettir, şükür ve kanaattır, uğura ve nazara inanmaktır, ilâhîlerdir, ağıt yakmaktır, türküdür, deyiştir, tesbihtir, çeyizlik seccadedir, yatarken okunan duadır, ölmek üzere olan insanın ağızına damlatılan bir damla zemzemdir, aşuredir, Ramazanda ağızların mühürlenmesidir, haram helal gözetmektir, hurmadır, sadakanın ömrü artırmasıdır, yoldan taşı-dikeni kaldırmaktır, kandil simididir, hürmeten saklanan hurma çekirdeğidir, bir parça Kâbe örtüsüdür, ayıp günah bilmektir, önceden kefenini alıp saklamaktır, domuz etine karşı hassasiyettir, kuşun kurdun hakkıdır, Kur'an dinlerken ürpermek, *Muhammediye* dinlerken ağlamaktır, ezan sesi gelen bir yerde ikamet etmektir, Mushaf'a hürmeten ayakaltında kalan kağıt parçalarını kaldırmaktır, sakal-ı şerif ziyaretidir, yola çıkanın arkasından su dökmektir, mübarek bir yerde oruç açmak, orada nafile namaz kılmaktır… Bunlar üzerinden diğer inananlarla kurulan iletişim ve dildir, hissiyattır, yapıp eylemedir, dini yaşamaktır, mensubiyettir (…)" (s. 54-55).

Mektepleşme teşebbüslerinin ve iletişim-ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu Cumhuriyetin ilk on yıllarında eski harfleri de içine alan bu geniş ve yerleşik dini anlama ve yaşama biçimini değiştirip dönüştürmek de hayli zordu. Bu yüzden Halk Müslümanlığı "Kur'an yazısı" olmaktan başka bir şekilde anlaşılamayacak olan eski yazının bir şekilde ve doğrudan-dolaylı yollarla sürmesini sağlayan ana kaynaklardan ve dayanıklı yapılardan biridir.

Literatürdeki "pasif muhalefet" çerçevesi burada olup biteni yeteri kadar açıklar mı dersiniz?

İhtiyaçlar, Korunma Biçimleri, Çözüm Arayışları…

Eğitimli mütedeyyin insanların eski harfler üzerinden yürüttükleri mücadele ve muhalefet mektuplaşma ve notlarla sınırlı kalmadı. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası şartlarında dinî yayıncılığın, dergiciliğin yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte kitap ve dergi kapaklarında (sonraları gazete ve takvimlerde) hat istiflerinin çok yaygın bir şekilde kullanıldığına şahit olmaktayız. Hem estetik bir unsur olarak hem de bir hafıza canlandırması kabilinden… Bu yayın organlarının Ramazan, bayram, hac gibi vesileler edinerek Besmele, Kelime-i Tevhid, Âyete'l-Kürsi gibi bazı hat istiflerini yahut üstünde, kenarında Besmele ve âyet-i kerimeler de olan hac, Kâbe, Mescid-i Nebevî fotoğrafları çerçeveletip asılacak levhalar şeklinde basa-

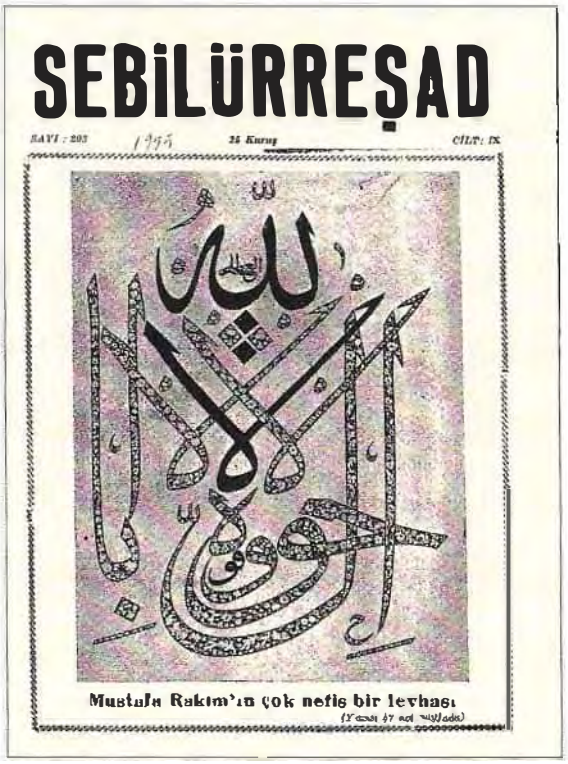

Muhafazakâr-İslâmcı Dergilerin Eski Yazı Siyasetleri...

Kitap ve dergi kapaklarında hat istiflerini kullanmak eski harflere, "İslâm yazısı"na atıf yapmanın, onu gözönüne sermenin yaygın yollarından biridir. 27 Mayıs darbesinden sonra muhtemelen cihet-i askeriyenin desteğiyle çıkan *Asrın Dini Müslümanlık* dergisi bile bunu yapıyor.
Bazan bu Arap harflerine benzetilerek yazılan Latin harfli düzenlemelerle de yapılır. *Sebilürreşad* dergisinin kapağındaki simetrik (müsenna) "Allah" yazısı bunlardan sadece biri.

rak okuyucularına hediye ettikleri de oluyordu. Dergi ve gazete sayısınca basıldıkları için yayıldığı ve ulaştığı kişiler, yerler de fazlaydı.

Kısmi yumuşamaların olduğu, yasakların hafiflediği bir devirde, 1948 yılında matbu bir "Hilye-i Şerif" ilânı ve ifadeleri bu bakımdan hayli anlamlı gözüküyor:

> "*Hilye-i Şerif*. Türk yazı sanatının son üstatlarından hattat Abdülkadir [Saynaç] Efendi'nin her bakımdan bir şaheser olan Salavât-ı Şerife ve Aşere-i Mübeşşere'li *Hilye-i Şerife*'si ilk defa olarak nefis bir şekilde basılmıştır.
> Camilerinizi, evlerinizi, odalarınızı zinetlendirecek olan bu büyük levha Atıf Saynaç'ın tarihî Türk motifleriyle süslüdür.
> Kalın parlak kâğıda beş ayrı renkli olarak basılmıştır.
> Levhacılardan ısrarla isteyiniz; bu güzellikte tekrar basılması bir daha ele geçmez"[3].

İlânda dikkat çeken hususlardan biri Hilye için cami, ev ve odanın birlikte zikredilmesidir. Hilyenin tasarımına Aşere-i Mübeşşere'nin ve Salavâtın eklenmesi de bu tür dinî-mânevî kültürel unsurları yaygınlaştırmak bakımından şuurlu bir tercih gibi gözüküyor.

Daha enteresan bir şey de oldu; Latin harfleriyle ama Arapça hat istiflerine benzer şekilde "dinî" yazılar yazıldı, "istifler" yapıldı ve bunlar da kitap, dergi kapaklarında ve gazete sayfalarında kullanıldı. İlk bakışta alt düzeyde ve çelişkili bir manzara arzetse de halk için arkasındaki fikir, özellikle göze hitap etmesi ve hatırlattıkları itibariyle hesaba katılmaya değer gözüküyor. (Yakın zamanlarda muhafazakâr çevrelerin bu tarz Latin harfli yazılarla isimlerini yazdırmalarında bir yaygınlık ve artış da oldu).

3 *Doğru Yol*, 8 Temmuz 1949.

❁

Buradan Müslüman halkın korunma biçimlerine ve kendince çözüm arayışlarına geçebiliriz. İlk işaret edilmesi gereken husus bu alandaki eski yazı unsurlarının daha geniş bir alana yayıldığı, daha çeşitli ve (belki eğitimli dindarların çok da sıcak bakmayacağı kadar) farklı unsurları içine alarak varlık alanına çıktığıdır.

Rızık Duası, Enâm-ı şerif, Nazar Duası, Kelime-i tevhid, er-Rızku Alellah, Karınca Duası, Besmele, Maşallah, Uğru Abbas Duası, Yasin suresi, Allah-Muhammed istifi, el-Kâsibu habîbullah, Âyete'l-kürsi, Esmâü'l-hüsna, Salât-ı tefriciye, el-Kanaatu kenzun lâ-yefnâ/Kanaat tükenmez bir hazinedir, Ashab-ı Bedir, Tarikat şecereleri, Muskalar...

Kimi el ayası kadar, bazıları normal kâğıt ebadında, bir kısmı çerçeveletmeye elverişli olacak şekilde kalın kapaklık kâğıda basılmış, bazıları renklendirilmiş yüzlerce levha... Hattat Hamit gibi meşhur sanatkârlar

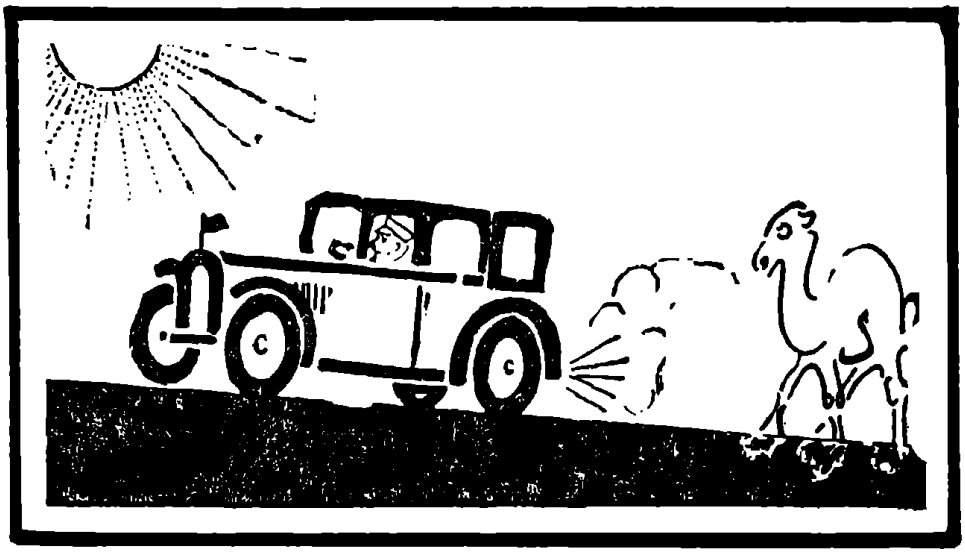

Latin Harfleri Modern Olanı Temsil Ediyor!

Latin harflerinden yapılmış ve güneşi önüne almış lüks ve "yeni" araba yokuş yukarı yolu keyifle tırmanırken geriliği, zaafiyeti temsil eden eski harflerle yapılmış "deve" yavrusu "geri"lerde kalıyor. İstikbal ve memleketin yolları Latin harflerinin, yabancının!

tarafından yazılanlar olmakla beraber çoğunun estetik kapasitesi yüksek değil. Bir kısmı (Malik Aksel'in birçok örneğine işaret ettiği üzere) halk işi. Bazılarında Arap harfleriyle Latin harfleri (problemsiz olarak) yanyana, içiçe. Kuvvetlendirici unsur olarak Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ çizimleri ihtiva eden versiyonları da var.

Cumhuriyet devrinde eski yazıyı dinî bir mesele olarak açıkça veya belli belirsiz olarak sürdüren, canlı tutan unsurlar arasında bu düzenlemeler, tablolar ve irili ufaklı çerçeveler; bunların kullanım biçimleri de var. Muhtemelen daha önemli olan bütün bu irili ufaklı levhaların eşzamanlı ve eşdeğerli olarak camide, evde, işyerinde, köy odasında, kahvehanede, kütüphanede, otelde, berber dükkânında... bulunması ve ortak çağrışımlara kaynaklık etmesidir.

Ben 1967 sonbaharında tahsil için köyden şehre, Rize'ye inmiştim. Dükkânların, mağazaların, bakkalların, otellerin hemen hepsinde, sahibinin dindarlığının derecesinden bağımsız olarak bu türden yazıların yer aldığı çerçevelerden bir tane, iki tane vardı. Çoğunun uzun zamandır asılı olduğu yerde durduğu her halinden belli idi. 1969 Şubatında İstanbul'a geldim. Burada gördüğüm manzara da Rize ile çokça benzerlikleri olan bir manzara idi. Zaten levhalar aynı mantık ve düzenleme ile aynı yerlerde basılmış, oradan her tarafa dağılmış, çoğaltılmıştı.

Takip edebildiğim kadarıyla büyük değişme (halkın farkında olarak olmayarak sekülerleşmesi) 12 Eylül'den sonra, Özal devrinde oldu; serbest piyasa, küreselleşme, kalkınma, çağ atlama edebiyatları, göç, eğitim düzeylerinin artması, iletişim imkânları arasında... Şimdi hangi muhafazakâr ve dindar tüccar "Kanaat Tükenmez Bir Hazinedir" levha-

sını yahut "er-Rızku Alellah" tablosunu, Rızık-Karınca Duasını patron koltuğunun arkasına yahut işyerine asmak ister? Faizsiz oldukları söylenen finans kurumlarının göğüslerine böyle levhalar asılsa nasıl olur?! Peki güzelce döşenmiş büyük apartman dairelerinde olması istenir mi böyle şeylerin, istense uygun düşer mi?

Fakir fukaraya mı kaldı bu levhalar? Kur'an yazısı, İslâm yazısı kimlere emanet edildi?

Yoksa bidat, hurafe mi diyorsunuz?

Hattatlara da sormak lazım; kendileri ne kadar bu türden levhalar yazmak istiyorlar, hat yazdırmak isteyen müşterilerinden bu istikamette talepler var mı? Onlar cevaplarını düşünedursunlar ben size bir hattatın ifadelerini aktarayım. Cumhurbaşkanlığı ödülü alan hattat Fuat Başar, kendisiyle yapılan bir röportajda şunları söyleyecektir:

> "Hat yazıyorum diye takibat geçirdim (...)
> — *Geleneksel sanatın asıl kimliğine devlet tarafından sahip çıkılıyor mu sizce? Desteklenen sanatçılara, alınan eserlere baktığınızda neler söylersiniz?*
> Ben açık yüreklilikle şunu söylemek isterim: Bu hükümetten önceki dönemlerde Türk İslâm sanatında bir serbestlik olduğunu söyleyemem. Bundan önceki dönemlerde yazı yazdığım için az takibata uğramadım. Yazdığı yazı için takibata uğrayan kişi biraz çekinerek biraz da tabir caizse gizli kapaklı sanatla uğraşır. Ben de bu şekilde bugünlere geldim.
> — *Hangi dönem takibata uğradınız, biraz açar mısınız?*
> Yazıya başladığım yıllardan son 15 yıla kadar takibata da uğradım, hakkımda hapis kararı da çıktı. Şimdi teferruata girmek istemesem de bunların hepsini yaşadım. Düşünün yazı yazdığımız için 'irticai sanat' faaliyetlerinde bulunmaktan başımıza gelmeyen kalmadı. Ama yılmadık hak bellediğimiz yolda yürüdük. (...)"[4].

4 "İrticaî Sanat Artık Ödüllü", haz. Ayşe Olgun, *Yeni Şafak-Pazar*, 5 Ocak 2010.

Bir de karikatür sanatçılarının eski harfli veya eski harflerin de yer aldığı, bir kısmı hayli başarılı çizimleri var. Onlar daha ziyade irticayı, geriye gidişi, eskiye dönmeyi vurgulamak yahut "laiklik tehlikede" demek için bu unsuru kullanıyorlar. İdeolojik olmayan mizahî eski harfli unsurların yer aldığı başarılı çizimler de var şüphesiz fakat bunların sayısı hayli sınırlıdır.

❁

Bir hususa işaret ederek bitirelim: Son yıllarda İsmet Özel'in öncülüğünde kurulan İstiklâl Marşı Derneği dışarıdan bakınca şimdiye kadar olanlara, yapılanlara benzeyen ama hem düşünce zemini ve ufku hem de ortaya koyup uyguladığı örnekler itibariyle yeni bir şey söylüyor, yapıyor:

Harflerimizi geri almakla şahsiyetimize sahip çıkmak aynı mânaya gelir ve İslâm harfleri Türk harfleridir, diyor.

HAT SANATI SİYASET SAHNESİNE İNER Mİ?

Sanat hakikatin, gerçeğin ve insanlık durumunun ifade biçimlerinden sadece biridir. Elbette önemli ve kuvvetli biçimlerinden biri... Dinin, (b)ilimin hatta felsefenin hakikati ifade etme tarzlarından temel bir farkı aranacaksa eğer, sanatın doğrudan bir anlatımdan ziyade dolaylı ve çoklu bir ifadeyi, ucu açık bir anlatımı ilke ve usul edinmesinden, sembolleri ve mecazı kullanmasından, teknik mânasıyla hissî bir hitap tarzı olmasından bahis açılabilir.

Sanat hakikati doğrudan ifade etmez, bağlayıcı ve mantıkî hükümler vaz etmez, "dır" deyip noktayı koymaz, sözü bitirmez; ama kuvvetle ima eder, güçlü işaretlerde bulunur, derinden hissettirir, önü sonsuza kadar açık olan, herkesin vüsat ve iktidarınca "seyahat" edebileceği geniş bir anlama ve derin bir kavrama alanı açar... Hem bizzat içinde doğduğu zamana hem de geriye ve ileriye doğru bütün zamanlara açılır, işaretler gönderir...

Bunları kuvvetle yapar, daha doğrusu bunları ne kadar kuvvetle yaparsa, yapabilirse eserin sanat değeri o derece yükselecektir. Sanatın ilhamla akıl, hisle vehim, kalple zekâ, hazla elem, şehvetle vicdan, maddî olanla mânevî olan, sezgi ile us, aktüel olanla sürekli olan arasında nasıl ve nerede durduğunun tam kestirilememesi de bu yüzdendir.

Ferdîliği ve biricikliği de...

"Şiirin hakiki mânası şairin karnında/içindedir" (*el-Ma'nâ fî batni'ş-şâir*) derler. Bu darbımeseli şairler için, sadece onlar için söylenmiş zannetmek herhalde yanlış ve eksik olacaktır. Herkesin şiirden, şiirin içindeki bir mısradan, bir mazmundan, onun ima ve ihsas ettiğinden anlayacağı farklı olduğu, olabileceği için bunun "vebali", aslında imkânı bir şekilde şairin omuzlarına yükleniyordur. Yoksa bir sanatkârın elinden çıkan, dimağından ve dilinden dökülen ürünü en iyi şekilde ve en üst düzeyde o sanatkârın bizzat kendisinin anlayıp kavrayacağı hükmü mutlaklaştırılamaz. İma ve işaretlerinin herkesteki ve her zamandaki karşılığının farklı (hatta bazan zıt) olması, yani değişik hissiyatlara kaynaklık etmesi sanatın tabiatında var olan bir imkândır.

Ayrıca sanat da diğer metinler ve ifade biçimleri gibi sonraki dönemlerde yeni anlam ve yorumlarla farklı bir tarzda anlaşılabilir, yorumlanabilir.

Bir de tarihsellik var...

Hat da Sanatlardan Biri...

Hattın, yazıp çiziktirmenin, karalamanın sanatkârâne olanını diğerlerinden ayırmak için hüsnühat (estetik yazı) demişler. Ayrıca Müslüman Türklerin hem şekil hem estetik hem de kullanım alanları itibariyle birkaç kademe yukarıya çıkarıp yaygınlaştırdıkları ve derinleştirdikleri bir sanat bu... ("Kur'an Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" sözü kuru bir dava ve tefahürden ibaret değil, bir gerçeğin ifadesi. Müslüman Türklerin tevarüs ettikleri hattı, hat sanatını, mimaride, tezhipte, minyatürde, musikide, şiirde olduğu gibi bazı sanat dallarındakilere benzer şekilde veya onlardan biraz daha farklı olarak geliştirdikleri, çeşitlendirdikleri [*tenevvü*] şüphe götürmez. Bugün de hüsnühattın merkezi, Alfabesini değiştirmiş olmasına rağmen/ona inat Türkiye'dir).

Hat "fenn"inin İslâm tarihindeki macerasını birinci derecede Kur'an-ı Kerim'in doğru ve "güzel" yazılması ile ilişkilendirmek tarihî ve kültürel bir hakikatin ifadesi olsa da bu gerçek herhalde hat sanatı vâkıasının tamamını açıklamak için yeterli olmayacaktır. Çünkü hakikatin, gerçeğin, insanlık durumunun ifade biçimlerinden biri olarak hat sanatı da diğer sanatlar gibi kendine göre "şahsî" bir dolaylı anlatım biçimi, bir ima, işaret ve delâlet dili, bir üslup bulduğu zaman, bu üslubu bulduğu kadar zenaat ve el mahareti olmaktan çıkarak sanat mertebesine yükselecektir. Bu ise bir harfi, bir noktayı, bir kelimeyi, bir keşideyi hatta bir cümleyi yanlış okunmasını ve eksik anlaşılmasını olabildiğince engelleyecek şekilde kaidelerine uygun ve doğru bir tarzda yazmaktan yani bir zenaattan herhalde başka bir şeydir.

Bu sebeple yazı ve kayıt fonksiyonunu yerine getiren ve zenaat diyebileceğimiz güzel hatla (belki resmi belgelerde, kitaplarda gördüğümüz kalıplara riayetle yazılan güzel yazıların önemli bir kısmını buna dahil edebiliriz) sanat olan, estetik özelliklere sahip ve "yaratıcı" hattı (belki bu ikincisine bizdeki kullanımla *hüsnühat* demek uygun olur) birbirinden ayırmak lazım gelecek.

Artık harflere ve noktalara, çizgilere bürünmüş bir es-

Sultan Abdülhamit devrinde tasarlanmış/yazılmış/hazırlanmış "tam" bir itaat levhası. Üst ortada "el-Mülükü mülhemün" (Sultanlar ilham-ı Rabbanîye mazhar olmuş kişilerdir), alt ortada "es-Sultanu'l-Gâzî Abdülhamid Han-ı Sânî" yazılı. Kenarlarında sultan ve sultana itaatle alakalı hadis olarak zikredilen hemen her şey; "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" mânasına "es-Sultân zıllullâhi fi'l-arz" ve "Sultana dua etmek Allah'ın affına uğramaya sebeptir" anlamına "Du'âu's-sultan sebebü'l-gufrân" kelâmı en önde. Ortada Osmanlı arması, onun ortasındaki elips kısımda "Melikü'd-Devleti'l-Osmaniyye el-müstenidü bi-tevfîkâti'r-Rabbaniye". Armanın ve kenarların bütün unsurları sultan methiyesi ve itaat hatlarıyla dolu... (Cumhurbaşkanlığı Arşivi).

tetik ve zevk anlayışından, bir dünya görüşünden, bir duruş ve tavır alıştan, daha da önemlisi büyük bir yorumdan ve bütün bunların tezahür biçimlerinden bahsediyoruzdur.

Ayrıca hüsnühattın bazı örnekleri müstakil bir sanat eseri olmaktan çıkarak, mimari gibi, kitap sanatları gibi, minyatür gibi başka sanatlarla içiçe geçerek onların başat yahut tâli bir unsuru, bir mütemmim cüzü haline gelecektir.

İtaat İstifleri Sanat mı Zenaat mı?

Sanat felsefesinden uzaklaşıp yazının sınırlarıma çekilmek için biraz bu metnin hikâyesinden bahsetmem lazım. Yıllar önce ilk dikkatimi çeken şey kendisi de hattat olan Sultan II. Mahmud'un yaptırdığı Nusretiye Camisi'ndeki itaat hadisi olmuştu. Meâlen şöyle buyuruluyordu bu hadiste: "Emirlerin/idarecilerin hepsine itaat et ve imamların (halifelerin, padişahların, sultanların) hepsinin arkasında namaz kıl" (bk. Resim 2). Metin demek istiyor ki itaat etmek ve arkasında namaz kılmak için emirin/sultanın/imamın fâsık ve günahkâr mı, müttaki mi olduğuna bakma; padişahın günahkârlığını isyan, başkaldırı ve muhalefet için gerekçe edinme… (Dikkatinizi çekmek isterim, bizzat padişahın veya onun vekil kılıp tayin ettiği imamın arkasında namaz kılmak itaat, kılmamak isyan ve fitne kabul ediliyor. Hem siyasî kültürümüz hem de din-siyaset ilişkileri anlayışımız bakımından mühim bir şey bu).

Peki nereden çıkmıştı caminin içine kadar sokulan ve görünür bir şekle bürünen bu hat? Ve padişah yahut padişah adına konuşan gizli-açık kişiler hangi türden ihtiyaç veya emirlerle bize, camiye gelenlere ne mesaj veriyorlardı? Kafamda ilk teşekkül eden sorular bunlar oldu?

Arkası geldi: Kitaplarda sık karşılaştığımız bu hadis-i şerif daha önce böyle bir görünürlük kazanmış ve hutbeler, vaazlar dışında camilere (başka yerlere de) hat istifi şeklinde girmiş mi idi? Belli ki camide padişaha-halifeye "mutlak" itaatın, her halükârda boyun eğmenin görünür şekilde vurgulanması, bu emir ve tavsiyenin mümin cemaata açıkça ve tekrar hatırlatılması ihtiyacı hasıl olmuştu. Belki de ihtiyaçtan öte zarureti…

Hattaki siyasî-dinî anlam ve vurgu şüphesiz dikkat çekici, istif ve sanat tarafı da harika! Fakat ortada II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarından aşina olduğum birkaç problem ve soru da vardı. Bir başka deyişle meseleler tarih olarak daha geriye doğru mu kayıyordu? Acaba böyle bir istif ilk defa burada mı yer almıştı ve eğer öyle ise bunun tesadüften öte bir anlamı olabilir mi idi? Mehabetlü ve kudretlü halife-padişahın yaptırdığı ve içinde cami de olan külliyenin dinî olduğu kadar siyasî,

Siyaset İtaat ve Adalet Üzerine Oturuyor

Resim 1, 2. Üstte Ayasofya Mutfağı kapısı üstündeki itaat âyeti hattı. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin ve Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (emir sahiplerine, idarecilere) de..." (Nisa, 4/59). Hattat: Beşir, Tarih: 1155 (1742-1743) (Foto: Murat Sülün).
Altta "Eti' külle emîrin ve salli halfe külli imam: Emirlerin/idarecilerin hepsine itaat et ve imamların (halifelerin, sultanların) hepsinin arkasında namaz kıl". Nusretiye Camisi (Foto: Murat Sülün)
Aynı caminin Hünkâr Mahfili giriş kapısı iç cephe üzerinde de "es-Sultan zıllullâhi fi'l-arz" istifi yer alıyor.

estetik, kültürel hatta felsefî maksatları ve göndermeleri olacağına göre arkadaki siyasî aklın ve bunu nazar-ı itibara alan hattatın bu istifle bize göstermek/hissettirmek/vermek/empoze etmek istediği şey estetiğe ait yüksek bir değer miydi yoksa pratiğe ait, "kullanılabilir" bir mâna mı idi?

Peki her ikisi veya daha fazlası olamaz mıydı?

Bu izi sürmeli idim.

Sonraki okumalarımda Müslüman halkın, Sultan Mahmud'a kıyafeti, hususen dar pantolonu yüzünden, ilk defa olarak devlet dairelerine resmini (tasvirini) astırmak gibi "bidat"leri irtikâp etmesi ve yaptığı ıslahat hareketleri sebebiyle "gavur padişah" dediğini ve muhtemelen bu kötü ve tehditkâr kötü imajı silmek, en azından hafifletmek, elbette itaati de mümkün ve muhkem kılmak için Halk Müslümanlığını takviye edecek işler yaptığını, özellikle türbeleri, ziyaretgâhları tamir ettirdiğini, kitabelerini tecdit ettiğini gördüm, öğrendim.

Dahası padişahın kendisinin bile itaat ve adalet âyeti hatları ve istifleri vardı. Hem de biri Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'nde, yani mânevî olarak sarayın en merkezî yerinde: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin ve Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (emir sahiplerine, idarecilere) de..." (Nisa, 4/59). Aynı âyetin Sultan II. Abdülhamit devrinde yazılmış bir başka istifi de var (bk. Resim 3, 4).

Bunlara tesadüf edince hem ilgim hem de şüphelerim biraz daha arttı; bir şekilde gördüğüm ve okuduğum hat kitaplarını, bazı sanat tarihlerini, ziyaret ettiğim camileri, tarihî yapıları ve müzeleri bu gözle de tarar oldum. Durum gittikçe dikkat çekici bir hal alıyor, örnekler ziyadeleşiyordu.

Tesadüflerle ulaştığım bilgiler beni yanıltmıyorsa itaat âyet ve hadislerinin saray, cami ve külliye binalarına görünür bir unsur olarak girmesinin tarihi itaatın problemli hale geldiği yeni/modern dönemlerle bir şekilde irtibatlı gibi duruyordu. Yani bu levha ve istiflerin, en azından görünür hale gelişlerinin, gittikçe artacağa benzeyen din merkezli muhalefeti kırmak, zayıflatmak ve halkın yeni süreçlere katılımını artırmak istikametinde akan ince bir siyasî sebebi ve daha derin sosyal bir arkaplanı vardı.

Artık bu türden istiflerin tarihlerine de bakar oldum. Şimdiye kadar tesadüf ettiğim en eski itaat âyeti istifi 1742 tarihli. Yani Lale devri bitmiş, Devlet-i Aliyye için hazan rüzgârları yüz göstermiştir artık. İtaat problemleri de... Ve Ayasofya Külliyesi gibi merkezî bir yerde, Topkapı Sarayı'nın bitişiğinde. (bk. Resim 1).

❁

Sonra hadis-i şerif olarak rivayet edilen ve halife-padişahı/sultanı *zıllullah* (Allah'ın gölgesi) olarak tavsif eden metnin istifleri başlıyor: "Sultan

İtaati Kuvvetlendirmek...

Resim 3, 4. Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saadet Dairesi'nde Sultan II. Mahmud'un hattıyla itaat âyeti. (Foto: Murat Sülün). Ve Mahmud imzalı, 1320 (1902-1903) tarihli bir başka itaat âyeti istifi. (Abdullah Rüştü Kişi'nin verdiği bilgiye göre eserin aslı Londra'da South Kensington koleksiyonundadır).

yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, zulme uğrayan herkes oraya sığınır". Bu ibare de Emevîlerden itibaren kitaplarda yaygın bir şekilde var ama istif olarak, binaların alınlarına, görünür yerlere hakkedilmiş yahut yazılmış olarak yakın zamanlara kadar yok. Şimdi Topkapı Sarayı'nın en itibarlı yerinde, dış giriş kapısının, Babüsselâm'ın üstünde bizi karşılıyor. Tarih: 1285 (1868-1869). Yani bir tarafıyla hayli geç bir tarih, diğer tarafıyla tam zamanında ve çok anlamlı.

Bu ifadenin, onu destekleyen hattın, sanatın ve onun doğuracağı yahut besleyeceği hissiyatın çok kuvvetli ve müessir olacağını tahmin etmek zor değil. Yer seçiminde de tam bir isabet var.

Bu tarihten yaklaşık 20 yıl önce de Mehmet İzzet bir tablo olarak yazmış aynı hadis-i şerifi, hem de üstünde yine itaat arayan ve bekleyen Sultan Abdülmecid'in tuğrasıyla birlikte.

Ve Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin 1261 (1845) tarihli bir başka *zıl-lullah* hadisi istifi: "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Kim sultana izzet ü ikram gösterirse (itaat eder, yüceliğini benimserse) Allah da ona ikramda bulunur, kim de sultanı küçümserse (itaat etmez, herhangi bir kişi gibi kabul ederse) Allah da onu küçümser".

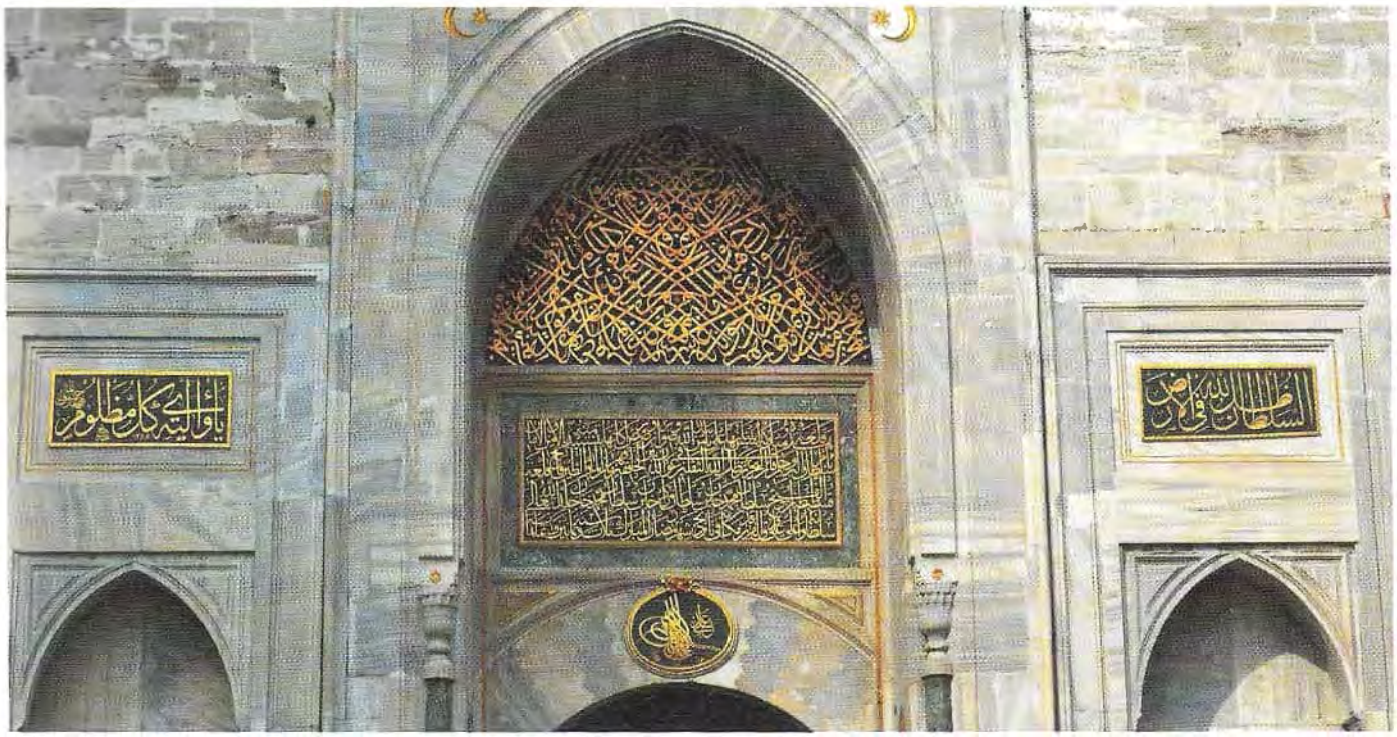

Allah'ın rızasını padişahın rızasına bağlayan *zıllullaha* hattatlar da pek ziyade sarılmış gözüküyor. Hattatlar mı sarılmış yoksa talepler ve "piyasa" mı onları bu yöne sevketmiş, tam bilmiyoruz. (bk. Resim 5, 6, 7).

Meşveret/Şûra İstifleri de Yeni Rejim Arayışlarının Hizmetinde

Sonra çalışmalarım dolayısıyla daha erken âşina olduğum meşveret âyeti istiflerini takip etmeye de koyuldum. Acaba devr-i dilârâ-yı hürriyet ve inkılab-ı kebîr-i meşrutiyetten evvel bu âyet-i kerime herhangi bir hattatın istif ve levha metni olarak dikkatini çekmiş, ilgisine mazhar olmuş mu idi dersiniz!? Sanmıyorum demek yetmez bakmak lazım, kimse bakmamış çünkü, kimsenin dikkatini levhaların kronolojisi çekmemiş...[1]

Benim tesadüf edebildiğim ilk güzel örnek II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yazılmış büyücek bir levha ve şu anda Bursa Ulucamı'de (Mihrabın veya minberin önünde kıbleye doğru durursanız sağınızda kalan duvarda onu göreceksiniz). Hep orada yani caminin hareminde idiyse bu da mühim tabii; camiye siyasetin "bulaşması"nın emarelerinden biri de bu olacak! Sonradan geldiyse kim nereden getirmiş ve niçin camiye getirmiş?

Fakat bu hat bir çeyrek yüzyıl, 1927'den 1950'li yıllara kadar mihrabın solundaki "es-Sultân zıllullâhi fi'l-arz..." hadisini örtmek için onun üzerine asılacak. Bakın cami içindeki yer değiştirmeleri de siyasî. Cumhuriyet ideolojisine sıkı sıkıya bağlı olanlar cami içindeki padişahın iti-

1 Meşveret âyet ve hadislerinin modern dinî rejim olarak inşa edilen Meşrutiyet fikri ve idaresi için nasıl yeniden yorumlandığını merak edenler benim *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1* çalışmama bakabilirler.

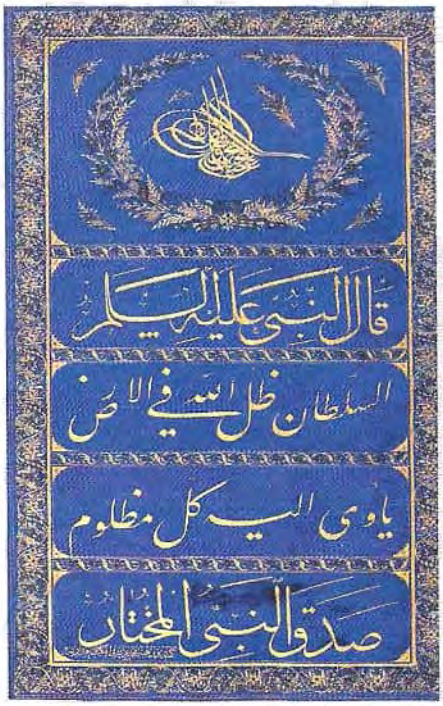

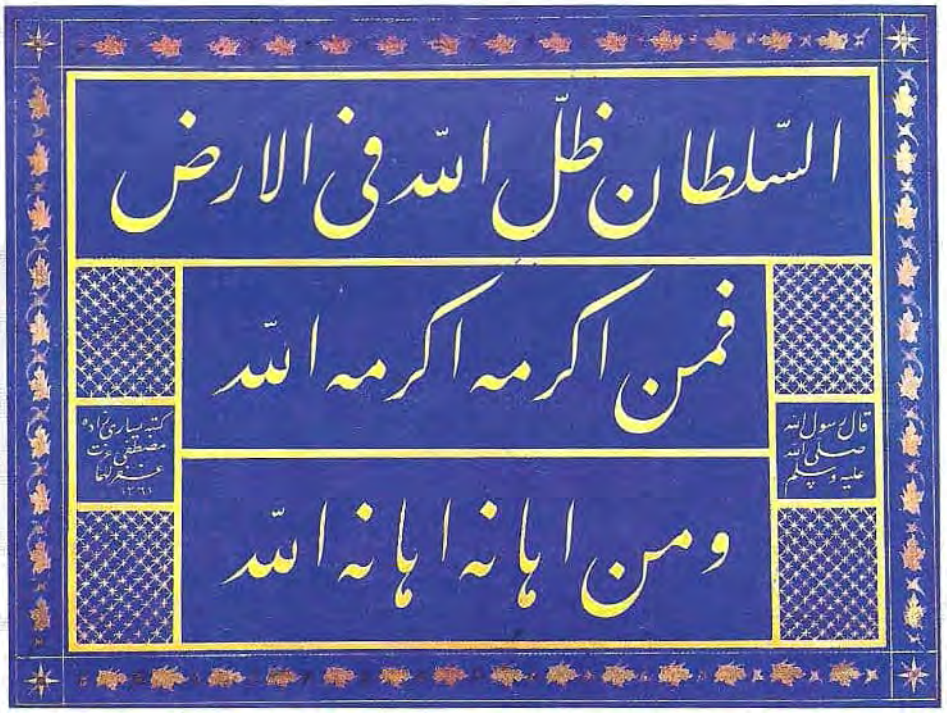

Allah'ın Yeryüzündeki Gölgesi...

Resim 5, 6, 7. Karşı sayfada: Topkapı Sarayı dış giriş kapısının (Babüsselâm) iç yüzünde, sağ ve sol köşe hatlarıyla tamamlanan hodis-i şerif: "es-Sultan zıllullâhi fi'l-ard ye'vî ileyhi külle mazlum: Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, zulme uğrayan herkes oraya sığınır". Tarih: 1285 (1868-1869) (Foto: Murat Sülün). Aynı hadis-i şerif Bursa Ulucami'de, mihrabın hemen sol tarafında da var. (Üstte 1927 yılında binalardaki tuğraların sökülmesi emri çıktığı zaman bu hadis-i şerifin üstüne, bir sonraki görsel grubunda bahsedeceğimiz aynı camideki meşveret âyeti asılıyor ve muhtemelen 1950'li yıllara kadar böyle geliyor). Mehmet İzzet hattıyla ve 1264 (1847-1848) tarihli bir başka istifinin üstünde Sultan Abdülaziz'in tuğrası olduğuna göre padişah için yazılmış ve ona takdim edilmiş olma ihtimali yüksek (Alta solda. Cumhurbaşkanlığı Arşivi).
Yesarîzâde Mustafa İzzet Efendi ise 1261 (1845) tarihli istifinde bir başka *zıllullah* hadisini yazıyor (Sakıp Sabancı Müzesi, envanter nu. SSM 130-0564).

barını aşağıya çekmek yahut görünmez kılmak için ondan bahseden hattı kapatmak maksadıyla başka bir hattı kullanıyor. Birçok yerde yaptıkları gibi kaba bir şekilde kazıyabilirlerdi, buna şükretmek lazım... Demokrat Parti iktidara gelince bir elin yaptığı işlerden biri padişahın zıllullahlığını açıp görünür kılmak ve bu meşveret istifini de yerine asmak...

Görüyorsunuz memleketimizde din-siyaset ilişkileri ve bunun yakın tarihle irtibatları (din-tarih-gelenek sahası) karşılıklı/karşıt olarak nasıl işliyor ve ne türden gizli manevralara sahne oluyor!

Bu istifin hattatı Ömer Lütfi Efendi, tarih 1329 (1911), meşrutiyetin ilânına göre biraz geç kalmış ama olsun: Talik hatla "Ve şâvirhum fi'l-emr" levhası. "[Ey Muhammed] iş[leri] hususunda onlarla (Müslümanlarla) meşveret et" (Al-i İmran, 3/129).

Daha sonra II. Meşrutiyetin ilân edildiği yıl Meclis-i Mebusan'a gönderilmek üzere yazılan aynı âyet-i kerimenin bir başka istifine de tesadüf edecektim. (Şu anda İstanbul Müftülüğü'nde muhafaza edilen bu levhanın hattatı da Ömer Lütfi. Aynı kişi mi acaba? Tam bilmiyoruz ama hatlarına bakılırsa değil gibi duruyor).

Bu âyet-i kerime ikinci meşveret/şûrâ âyetiyle birlikte İslâm dünyasının yakın tarihlerinde meşrutiyet idaresine, meclise, seçime, sonra cumhuriyete, daha yakın zamanlarda demokrasiye kuvvetli bir dinî delil olsun diye ulema ve münevveran tarafından, bir kısmı aşırı yoruma girecek kadar nice "güzel" tefsirlere tâbi tutulmuştur! Daha önceki kaynaklarda olmayan tefsirlerdir bunlar; bunda şüphe yok. Yeni "meşveret" yorumcularından biri de elbette hattatlar taifesi olacaktır.

Hattatların kendileri mi bu âyet-i kerimeyi keşfedip yazmaya başladılar yoksa doğrudan veya dolaylı talepler yahut siyasî ve kültürel atmosfer mi onları bu tarafa doğru sevketti? Bu konuda da herhangi bir anekdota tesadüf etmedim.

Hattat Ali Alparslan'dan bugüne birkaç meşveret âyeti istifinin intikal etmiş olması ayrı bir merak konusu. (Ben üç tane gördüm, biri de İnci Enginün hanımefendinin cömertliğiyle bana intikal etti). Bu âyeti çok farklı bir dönemde niçin bu kadar çok yazdı hazret acaba? Bilmiyoruz. (bk. Resim 8, 9, 10).

❁

Bilmem dikkat ettiniz mi? 1876'dan 1922 yılına kadar Osmanlı meclislerinde dinî hiçbir öge ve sembole yer verilmemiştir. Bunun esas veya tek sebebi, zannediyorum Meclis'te gayrımüslim milletvekillerinin de bulunması ve müsavat (eşitlik) politikalarının haleldar olmaması fikri idi.

Meşveretin Siyasî Mânası Genişliyor...

Resim 8, 9, 10. Şimdi İstanbul Müftülüğü'de muhafaza edilen talik hatla "Ve şâvirhum fi'l-emr" istifi 1326 (1908-1909) tarihli. Yani II. Meşrutiyetin ilânının hemen akabinde yazılmış. "[Ey Muhammed] iş[leri] hususunda onlarla (Müslümanlarla) müşavere et" (Al-i İmran, 3/129). Zaten "Meclis namına ihda edilmiştir" ibaresini de ihtiva ediyor. Belki Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Hattatı, altındaki kayda göre Emvâl-i Eytâm İdaresi mübeyyizi Ömer Lütfi (Foto: Kamil Büyüker).
Bursa Ulucami'de bulunan hattat Ömer Lütfi Efendi'nin 1329 (1911) tarihli talik hatla "Ve şâvirhum fi'l-emr" âyeti levhası da II. Meşrutiyetin ilk yıllarının mahsulü.
Aynı âyet-i kerimeyi yıllar sonra Ali Alparslan hoca da talikle hem de birkaç defa yazmış Buradakinin tarihi: 1402/1981-1982. Hocası Necmeddin Okyay Efendi'nin de, Hüseyin Kutlu Hoca'nın da var "Ve şâvirhum fi'l-emr" istifleri. İstek üzerine mi yazılmış acaba bunlar? Öyle ise kim, niçin istemiş olsun? "İslâm demokrasisi" fikrini savunmak için olabilir mi dersiniz? Yoksa "mütedeyyin" bir siyasetçiye mi hediye edilmek üzere yazdırılmış?

Bu süreçteki ittihad-ı İslâm politikalarına, hilafetin takviyesine, cihad fetvasına rağmen meclis, kenarda köşede gözüken Osmanlı arması hariç –ki o da konumuz itibariyle dolaylı bir sembol sayılabilir ancak– "soyulmuş" bir halde bulunuyordu.

Bu zaviyeden bakılınca Ankara'da açılan yeni Meclis, sancak-ı şerif dahil olmak üzere kıyas kabul etmeyecek şekilde dinî sembollerle doludur denebilir. Bunlardan biri de (muhtemelen en kuvvetlisi) meclis başkanlık kürsüsünün arkasındaki, talik hatla yazılmış nefis "Ve emruhum şûrâ beynehum" âyeti istifidir ("[Müminlerin] işleri, aralarında şûra iledir", Şûra, 42/36).

Osmanlıların son döneminde olduğu gibi Ankara'da da meşrutiyet ve meclis fikri meşveret kavramı ve şûrâ âyetleri üzerinden açıklanmakta ve meşrulaştırılmaktadır, hem de meclisin en sembolik ve en yüksek yerinde; Osmanlılarda hiç olmadığı kadar...

Fotoğraflarda imza okunmuyor ama istifin Hulusi Efendi'ye ait olduğunu biliyoruz. Bilmiyorum bu tercihe ve yerleştirme biçimine kuvvetli bir siyasî-dinî anlam yükler misiniz? Yakın tarihte olup bitenleri anlamak ve şerhetmek için bence yükleyin! (bk. Resim 11, 12). Din-siyaset ilişkileri açısından yeni bir devrin başladığı 1925'te bu harika istif kalkacak, yerine yine Hulusi Efendi'ye yazdırılan "Hakimiyet Milletindir" hattı gelecek.

Nereden nereye demekte acele etmeyin, çünkü Harf Devrimi'nden sonra o da kalkacak, yerine CHP'nin Altı Ok'u, hem de mübalağalı ve zevksiz büyüklükte arz-ı endam edecek, meclis fikri dahil her şeyi bastıracak bir şekle bürünecek.

Latin Harfleriyle Hilye İstifine Ne Dersiniz?

Tekparti yıllarında dinî neşriyatın hikâyesi ve din dersi kitaplarının menakıbıyla uğraşırken Nurettin Artam'la (Kadirî şeyhi iken heyecanlı bir inkılapçı olmuştu) Nurettin Sevin'in yazdığı *Müslüman Çocuğun Din Kitabı*'nda (İstanbul, MEB Yay., 1948) bir tablo beni karşılamıştı. Bu, katlanarak kitabın formaları arasına yapıştırılan, Latin harfleriyle ve Türkçe yazılmış bir hilye levhası idi. Yani Hz. Peygamber'i, onun evsafını anlatan bir tablo.

Doğrusu Latin harfleriyle olmakla beraber "hattı", "istifi" ve "tezhibi" de fena değildi; klasik üsluptaydı bile denebilir. Bildiğimiz hilyeye göre sadece üst iki kenarda ve orta göbek yazısının dört tarafında yer alan Allah, Muhammed ve dört halife istifleri yoktu. Çünkü onları Latin harfleriyle yazdığınız zaman da aynı yazmak zorundaydınız ve bu muhtemelen pek

Değişen Siyaset, Değişen Hat ve Sonra Yazı...

Resim 11, 12. Ankara'da kurulan Meclis'te başkanlık kürsüsünün arkasında Hulusi Efendi'nin hattıyla talik şûrâ âyeti istifi: "Ve emruhum şûrâ beynehum". Birinci Meclis'in duvarlarında ikinci şûrâ âyeti "Ve şâvirhum fi'l-emr" istifleri de var.

"*İkdam* gazetesinin Ankara muhabir-i mahsusu yazıyor: Meclis-i Milli'nin duvarlarını ve etrafını dikkatle gözden geçirirken reis mevkiinin bâlâsına gayet güzel bir hat ile 'Ve emruhum şûrâ beynehum' emr-i celilini muhtevi bir levha-i mübareke asılmış olduğunu gördüm. Bu levha bugün için nazar-ı dikkatimi celb etti. Hem takdir ettim, hem hoşuma gitti, hem içimden [şöyle] dedim: Hani bizim layıkçı [laikçi] beylerden biri olsa da şimdi sorsam: Cumhuriyetimiz ruhunu esasât-ı İslâmiyeden alan bir icma-ı ümmet idaresi değil de nedir? desem... diye kendi kendimden geçtim". *Sebilürreşad*, XXV/632, 5 Cemaziyelevvel 1343/1 Kânunisânî 1341 [1 Ocak 1925], s. 127.

II. Meclis'te bu hat kalkacak, yerine "Hakimiyet Milletindir" levhası gelecek. Bu değişimle alakalı olarak gozetede çıkan haberde âyetten "Arapça levha" olarak bahsedilmesi dikkat çekicidir: "*Meclis Riyaset Kürsüsünün Üzerine Asılacak Olan Levha*

Millet Meclisi riyaset kürsüsünün üzerinde bulunan Arapça levha kaldırılacak ve yerine 'Hakimiyet Milletindir' cümlesini muhtevi olan yukarıdaki levha talik edilecektir. Levha İstanbul'da yaptırılmıştır. Yazı siyah zemin üzerine altın yaldızla yazılmıştır. İki metre uzunluğundadır. Levha ikmâl edilmiş olduğu cihetle yakında Ankara'ya gönderilecektir". *Akşam*, 29 Teşrinievvel 1341/1925, s. 1. Sonra o da kalkacak, yerlerini Halk Partisi'nin Altı Ok'u alacaktır (bk. Bu kitap, s. 593).

hoş olmayacaktı, ayrıca "halife"lerden, gayrımeşru hale getirilmiş bir alandan bahsetmiş olacaktınız. (Belki sadece Allah lafza-i celâlini Tanrı diye yazabilirdiniz ama o hem burada yakışık almaz, tablonun amacını sekteye uğratır hem de durumu kurtarmazdı). (bk. Bu kitap, s. 545).

Devrimcilik sınır, kayıt, âdap tanır mı? Mustafa Kemal Paşa için de hilye formatında bir tablo denemesi yapılacak ve basılacaktır. *Mevlit* metnini Kemalizme uyarlayacak kadar haddi aşan bir mantığı hangi edep ölçüsü ve ahlâk kuralı hilyeyi istismardan uzaklaştırabilirdi ki!? (bk. Bu kitap, s. 610-11).

Ara(lıkta) Neticeler ve Sorular

Sanat gözüyle bakanlar elbette hattın, istifin, levhanın ne yazdığından çok nasıl yazıldığına bakacaklardır. Bu açıdan "gel keyfim gel" istifiyle itaat yahut meşveret âyetinin istifi arasında mühim bir fark yoktur. Çünkü önde olan "çıplak/düz anlam" yahut sanatın bizzat kendisidir; onun tarihle, dinî-siyasî kültürle irtibatı değil. Büyük hattatların hiçbir "düz anlam" ifade etmeyen fakat estetik değeri çok yüksek karalamalarının giderek daha kıymetli hale gelişi bu yüzdendir.

Rivayetler doğru ise Picasso cenapları bir hattat karalaması görünce heyecanlanmış ve tehalükle ne olduğunu sormuş. Anlatılınca da "modern resimde varmak istediğimiz nokta budur/böyle bir şeydir" demiş. *el-Uhdetu ale'r-râvî.*

Evet bu böyledir ama düşünce tarihi estetik kadar belki ondan daha fazla anlama bakmak zorundadır, anlam için de muharrik sebeplere, kronolojiye, yer ve zamana…

Hele işin içine siyasî tarih de girerse!

Kim ne demiş/yazmış, ne zaman demiş/resmetmiş, nasıl demiş/istiflemiş?

Ve sanat mı zenaat mı?

❁

Ferit Edgü hat sanatıyla ilgili yazdığı bir yazıya şöyle başlıyordu:

> "On yıl kadar önce, bir *Türk Sanatı Ansiklopedisi* yayımlama girişiminde bulunduğumda, Türk Hat Sanatı fasikülünü yazması için başvurduğum bir uzman, bana 'Siz hat sanatına bir Cumhuriyet çocuğu olarak ve Batılı gözle bakıyorsunuz' demişti. Aramızdaki görüş ayrımını dile getirmek için söylenmişti bu, biliyordum. Ama doğru bir saptamaydı. Dolayısıyla alınmadım. Sözkonusu uzmanın kendisi (ki hat sanatını tarihiyle, tekniğiyle çok iyi bilen bir kişiydi) hat sanatına yalnız nostaljiyle bakmıyor, aynı zamanda ona ideolojik bir işlev yüklüyordu. Çünkü hat sanatı, onun için, bir İslâm-Osmanlı sanatıydı. Ve onun inancına göre, hat sanatının bu doğrultuda bir mesajı vardır.

Padişaha Dua ve İtaat

Resim 13. Muhtemelen bizzat Sultan II. Abdülhamit'e takdim edilmiş Hattat Sami Efendi'nin 1321 H. (1903-1904) tarihli "Du'âu's-sultan sebebu'l-gufrân" (Sultana dua etmek Allah'ın mağfiretine vesiledir) istifi. (Padişahın tuğrası da Sami Efendi tarafından çekilmiştir).
Aslı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (https://www.ketebe.org/eser/8101?ref=artworks).
Ne dersiniz, padişahın duası öte tarafta insanı kurtarır mı sizce?
Siz niçin böyle düşünüyorsunuz, öncekiler niye öyle düşünüp öyle yazıyorlardı?
Üzerinde düşünmeye değer belki...

> Kuşkusuz tümüyle yanılmıyordu ama işin özünde yanılıyordu. Çünkü tüm sanatlar gibi, hat sanatı da, o sanatı yaratanların inançları ve amaçları ne olursa olsun, eğer günümüze bir sanat yapıtı olarak kalmışsa, bu, inançları ve amaçları aşmış olmalarıyla mümkündü.
> Benim hat sanatına bakışımla ilgili ('Batılı' sözcüğünü 'evrensel' sözcüğüyle değiştirmek koşuluyla) saptaması doğruydu. Onun bir eleştiri olarak dile getirdiği bu görüş, hat sanatına en doğru bakışaçısını dile getiriyordu. Hiç kuşku yok, Türk hat sanatı, bir İslâm/Osmanlı sanatıdır. Ama sanat aşamasına vardığında, temelinde yatan ideolojiyi, inancı aşar"[2].

Az da olsa doğru tarafları var bu ifadelerin ama aynı zamanda çok problemli cümleler bunlar. Eksiği, bilerek atladığı kısımlar da çok... İyi yetişmiş bir sanat tarihçisi, estetik uzmanı yahut İslâm sanatları mütehassısı bir oryantalist böyle beylik cümleler kurabilir veya bu kadar nakıs bir metni, bir bakışaçısını ciddiye alarak okuyabilir mi diye sormak lazım.

Metnin ilerleyen kısmında itiraf-ı zünûb kabilinden ama hiç geri adım atmadan/tevbe etmeden başka şeyler de söylüyor hazret:

> "Çoğu kez karşılaştığım bir soru: 'Siz eski yazıyı okumayı biliyor musunuz?' Hayır, bilmiyorum. Ama hat sanatına doğru bakmam için eski yazıyı okumam da gerekmiyor. Çünkü beni ilgilendiren, baktığım yapıtın plastik değerleridir. Orada ne yazılı olduğu değil. Bir resme baktığımda da, elmaları, armutları, ağzı, burnu, saçları, gözleri değil; istifi, çizgileri, renkleri görüyorum. Bir hatta *Allah, Muhammed, Ali, Ebubekir, Maşallah, Bu da Geçer Yahu* sözcüklerini okumakla okumamak arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü görsel bir sanatta, sözcükler ya da resimde konu değildir önemli olan, yapıtın kendisidir. Çizgiler, istif, renkleridir. Hat sanatı sözkonusu olduğunda ise, istif ve çizgidir".

2 "Hat Sanatına 'Doğru' Bakmak", *Antik&Dekor*, sayı: 9, Aralık 1990-Ocak 1991, s. 86.

Yazar Türkiye'de yazdığı için böyle "rahat" yazıyor ve kendisi dahil herkesi ikna etmeye çalışıyor. Yoksa doğrudürüst işleyen hiçbir ilim ve kültür ortamında böyle şeyler, hem de fazilet kabilinden yazılamaz. Yazının sondan bir önceki cümleleri:

> "Benim hat sanatına bakışım, buraya değin yazdıklarımdan anlaşılacağı gibi, genellemeye izin vermiyor. Belki bir koleksiyoncudan çok bir sanatçının bakışaçısını yansıttığı için. O sanatçı da, çağdaş ve evrensel (ve tabii laik) bir bakış açısına sahip".

Görüyorsunuz hattan başlayıp bir şekilde laikliğe kadar geldik. Türkiye'de dine (dolayısıyla laikliğe) değmeyen iş yoktur. Onun için daha fazla "istif"leri zorlamadan burada bırakalım.

SİSTEMİN İŞLEYİŞİ VE DİNE TEMAS EDEN BÖLGELER

الله
١٣٣٨
شعبان
٤
نیسان
٢٢
١٣٣٦

"MİLLETİN AZMİ VE KARARI" NE ZAMAN MECLİS'TE OLDU?

İslâm dünyasında Hilafet-Saltanat sistemini değiştirmeye ve dönüştürmeye dönük siyasî düşünceler ve teşebbüsler meşrutiyet fikri etrafında ortaya çıktı ve gelişti denebilir. Aynı zamanda yeni İslâm siyasî düşüncesinin, yeni İslâm siyasî kurumlarının ve yeni İslâm siyaset üslubunun teşekkül alanı olan bu meşrutiyet programı bir taraftan Emevîlerle başlayan (onunla başladığını iddia ettiği) ve Osmanlıların son dönemine kadar gelen yani neredeyse bütün İslâm tarihini kuşatan Hilafet-Saltanat sistemini yeniden yorumlamaya, dönüştürmeye, tasfiyeye, hatta gayrımeşru ilân etmeye yönelirken kendi meşruiyet zeminini de meşveret/şûra kavramı merkezli olarak Kur'an ve sünnet (kaynaklar) ile dört halife (hulefâ-yı râşidîn) devri üzerinden kuruyordu.

Emevîlerle başlayan süreci teferruat veya tâli konularda değil de kategorik olarak dört halife devrinden ayırmak ne kadar doğru ve yerinde bir yorum ve tercihti; esas itibariyle siyasî iktidar, yönetme yetkisi ve maddî-mânevî otorite demek olan ve hiç şüphesiz dört halifenin de kullandığı saltanatı/*sulta*yı hanedan sistemine, padişahlığın/yönetimin babadan oğula intikaline indirgemek ne ölçüde klasik kaynaklarla ve tarihî tecrübe ile örtüşüyordu... soruları yeterince ele alınıp tartışılmadı. Hiç de muhkem olmayan hükümler kaziye-i muhkeme haline getirilerek soruya, sorgulamaya kapatıldı.

İşbaşında olanların, aydınların, muhteris siyasetçilerin, "halaskârân"ın/"kurtarıcı"ların bir yere yetişmek, bir şeyi kurtarmak, bir yere kavuşmak için acelesi vardı (hâlâ var). Peki ilim ve fikir adamlarıyla sanatkârların nesi vardı?

Bu sebeple meşrutiyet/meşveret üzerinden yürüyen yeni siyasî-dinî hükümler ve yorumlar yeni ve ciddi bir araştırmanın, değerlendirmenin ve muhakemenin neticesi olmaktan ziyade belki haklı görülebilecek gerekçelerle kabul edilen, kabul edilmek zorunda kalınan

Isparta'da örülmüş ve TBMM açılışı hatırası olarak Meclis'e gönderilmiş özel halı. Alt büyük yeşil hilalde "Türkiye Büyük Millet Meclisi" yazılı. Üst küçük kırmızı hilalde Ankara, onun üstünde Allah yazıları işlenmiş. Tarih 4 Şaban 1338/23 Nisan 1336 (23 Nisan 1920).
Sol altta "Isparta" yazısı yer alıyor.

bir siyasî programa ve yönelişe tektipli (yani az imkânlı) uyum sağlama arayışının neticesi gibiydi. Bir başka şekilde söylersek pratik ve ideolojik tarafı baskındı; nazariyatı, ince elenip sık dokunan tarafı, tarihî tecrübe ile kurulan irtibatları zayıftı (bugün de hem Türkiye'de hem de İslâm dünyasının diğer büyük coğrafyalarında zayıf).

Sadece yeni aydınların değil ulemanın, meşayihin kaleminden çıkma metinlerde bile Emevîlerden XIX. yüzyılın sonlarına kadar gelen bütün İslâm tarihinin (söylemeye gerek var mı, Selçuklu ve Osmanlılar dahil olmak üzere) istibdat devri olarak adlandırılması da bu süreçte oldu[1]. Kuvvetli etkileri hâlâ devam eden yeni bir tarih, yeni bir siyaset yorumu ve kurgusuyla karşıkarşıya idik.

Meşrutiyet rejimini –sonra cumhuriyete, sonra demokrasiye uzanacak şekilde– İslâmın/ana kaynakların emrettiği, aradığı, Müslümanlığın tarihinin ilk yarım yüzyılında (Hz Peygamber ve hulefâ-yı raşidîn devrinde) uyguladığı sistem olarak anlamak ve anlatmak da bu sistemin içindeki batılı/yabancı unsurları, hatta Osmanlı Devleti dahil olmak üzere İslâm coğrafyalarına yönelik Avrupa merkezli dayatmaları, icbarları büyük ölçüde görünmez kıldı, belki de önemsiz hale getirdi (bugün de kılıyor, getiriyor).

Savunma mekanizması da hazırdı: Esas itibariyle İslâma ait olan bir şeyi, bir idare anlayışını ve şeklini Frenkler dayatsa ne olacaktı ki! Hz. Peygamber'in beyanıyla "hikmet müminin yitik malı" değil mi idi? Nerede bulursa almaya en layık olan da oydu...

İslâm dünyasında meşrutiyete, cumhuriyete, demokrasiye karşı çıkan fikirlerin veya tenkitlerin kaba bir muhalefetten, "tağutî rejim" edebiyatından veya geleneksel kodları katı ve zamanüstü bir şekilde sürdürmekten öteye geçememiş olmasında da dinî görünümlü bu modern tektipli meşrutiyetçiliğin yahut derinleştirilememiş, naif dindar demokratlığın belirleyici bir etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tektipliliğin bir başka tektiplilik doğurması, kabalığın ve katılığın derin ve doğru yorumların önünü tıkaması beklenebilecek bir şeydir.

1 Örnekler için bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 122-27.

"Meşrutiyet-i Meşrûa"

Meşveret/şûra kavramları üzerine inşa edilen (veya dinî argümantasyon biçimi böyle şekillenip yürüyen) meşrutiyet-i meşrûa yani şeriata uygun/meşru meşrutiyet fikri ve sistemi iki ana alt fikir ve kurum üzerinde yükseliyordu; biri Anayasa (Kanun-i esasi), diğeri Meclis. Anayasa kral, imparator yahut halife-padişah dahil herkesin hak ve yetkileri ile hürriyetlerini eşitlik ilkesine riayet ederek tayin ve tahdit edecek, devletin ana çatısını yeniden kuracaktı, meclis ise herkesi yine eşitlik ilkesine

İlk Meclis Temsilcilerinin Benzer ve Farklı Tarafları...

Milli Mücadele devam ederken Ankara'da vücut bulan Birinci Meclis'in birkaç kaynağından biri İstanbul'a uzanıyordu. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın bazı üyeleri Ankara'ya intikal etmiş ve hüsnükabul görmüştü. Milli Mücadele'nin bütün heyecanı ve sıkıntılarıyla sürdüğü zor bir dönemde Amasya Tamimi, Sivas ve Erzurum Kongreleri tamamen yeni olmayan ama tazelenen farklı bir insan ve temsil kaynağı ortaya çıkardı. Buralardan Meclis'e gelenler Anadolu ile, milletle daha içiçe, daha yakın bir yapıya sahipti. Ayrıca hem mahalli tecrübeleri ve şöhretleri vardı hem de Birinci Cihan Harbi şartları dolayısıyla merkezle, merkezdeki yönelişlerle münasebet halinde idiler.
1908 ve 1920 meclislerinde medrese ve tekke mensuplarının, hoca ve şeyhlerin yüksek bir oranla kendilerine yer ve karşılık bulmaları da dikkat çekicidir. Meslek ve meşrep hanelerinde medrese ve tekke mensubu, hoca ve şeyh yazmadığı halde böyle olanlar da hesaba katıldığında bu grubun yüzdesi daha yukarılara, açık farkla birinci sıralara çıkacaktır.
Fotoğraf ilk Meclis'in açılışında Mustafa Fehmi Efendi'nin [Gerçeker] duasını ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının katılımını gösteriyor.

göre "temsil" edecek, yasama ve denetleme fonksiyonu görecekti. Avrupa tecrübesinde bu iki fikir ve kurum sadece kralın, imparatorun hak ve yetkilerini sınırlandırmakla kalmıyor, sınıflı ve eşitsizliklerin yaygın olduğu bir yapıdan sınıfsız ve eşitlikçi bir yapıya geçmek arayışı ve iddiası da taşıyordu. Çünkü sosyal sınıflar (aristokratlar, ruhban, burjuvazi, halk, köleler...) ve farklı dine ve milliyete mensup olanlar (özellikle insan kabul edilmeyen ve gettolara itilen Yahudiler ve sapık kabul edilen Hıristiyan mezheplerinin müntesipleri, nihayet yabancı ırklar) arasında hem mevzuat itibariyle hem de fiilen büyük eşitsizlikler ve aşılmaz duvarlar vardı. Kültür de eşitsizliği meşru kabul eden bir karaktere sahipti. Yeni "sosyal mukavele" fikri de buralardan çıkıp geliyordu.

Meclis ise temsil yeriydi/olacaktı. Farklı sınıflara ve statülere mensup kişiler halkın tercihi ve oylarıyla eşit olarak meclise girecek ve kendi sınıfının, grubunun hak ve çıkarlarını seslendirecek, koruyacak, onlar için

mücadele edecek, bu istikamette yasama ve denetleme mekanizmalarına katılacaktı. Meclis binalarında milletvekillerinin oturma biçimlerinin ağırlıklı olarak daire şekline yakın yahut oval biçimde oluşunun sebebi de bu eşitlik fikrinin mimariye yansımasından başka bir şey değildi.

Peki –anayasayı şimdilik bir tarafa bırakırsak– İslâm dünyasında, Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de meclis hangi dinî-felsefî temeller, tarihî tecrübeler ve sosyal-kültürel realiteler üzerine oturacaktı? Meclis esas itibariyle "temsil" yeri ve milletin "temsilcileri"nin bulunduğu bir mekân ise milletvekilleri ve partiler hangi sınıfları, hangi grupları, bunlarla irtibatlı olarak hangi inanç ve fikirleri temsil edecekti? Yoksa ana hedef sistem değişikliğinden, halife-padişahın hak ve yetkilerini sınırlandırmaktan, onları halka/millete veriyoruz sloganı üzerinden bir grup insana, memur ve bürokrata (memurîn sınıfına) aktarmaktan ibaret mi idi? Bu sorular bir iki istisna hariç dün de bugün de Türk demokrasisinin ve meclis fikri üzerinde kafa yoranların büyük ölçüde atladığı, atlamayı tercih ettiği, halk/millet, inkılap edebiyatı yahut iktidarı gökten yere indirmek, kulu birey yapmak gibi sloganlarla örttüğü (isterseniz cevaplayamadığı diyelim) meselelerdir.

Böyledir ama Müslüman fertlerinin –fiilen olmasa da– hak ve sorumlukları itibariyle eşit olduğu, doğuştan getirilmiş imtiyazların ve statülerin (aristokrasinin) tanınmadığı, kilisenin/ruhban sınıfının (imtiyazlı ve Tanrı'ya yakınlaştırılmış manevî-dinî otoritenin) bulunmadığı, katı duvarlarla birbirinden ayrılmış/birdiğerine düşman sınıfların olmadığı, gayrımüslimlerin hukukunun tanındığı bir inanç, fikir, sosyal yapı ortamında batılı mânada bir temsil, bir parti ve bir meclis nasıl olacaktı sorusu yine de hiç tartışılmamış sayılmaz.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında –İslâmcılık cereyanı içinde olanların daha fazla olmak üzere– bazı aydınların ve ulemanın esas itibariyle tekpartili bir meclis fikrini savunduklarını biliyoruz. Şöyle bir mantık yürütüyorlardı: İnançları, düşünceleri, beklenti ve arayışları aynı/yakın olan "kardeş" Müslümanların ayrı ayrı partilerde yer alması hiçbir şekilde doğru ve caiz değildir. Çünkü bu durum yekvücut olmaları gereken Müslümanları tefrikaya düşürür, böler, kardeşliklerini zedeler. Zaten fırka (parti) kelimesi de tefrikadan geliyor, o da fitneyi, bölünüp parçalanmayı, sonu gelmez fikir ihtilaflarını, fısk u fücuru çağrıştırıyordu. Bundan ısrarla sakınmak lazım.

Olsa olsa tek bir partinin çatısı altında nisbeten farklı fikirlere mensup olanların grupları olabilir. Farklı fikirler ve tartışmalar elbette meşruydu ve olacaktı ama bu tekparti çatısı altında olabilirdi, olmalıydı.

Bu şartlarda ayrı din(ler)e mensup oldukları için gayrımüslimlerin ayrı bir partisi olabilir, bu normaldir. Rumların (Ortodoksların), Ermenilerin,

"Egemenlik ulusun değil, Allah'ın olunca" İslamcılara göre özgürlük sorunu da kalmayacak

Şeriatta çok parti yok!

tavrının, kendi ayrıcalıklı durumunu korumak için zulüm ve baskı yoluyla cevap verişi anlaşılır. Aslında bu örnekte anlatılmaya olan şey tarihin belli döneminde, belli yerde ortaya çıkmış bir olay değildir. Bu olay çerçevesinde evrensel bir gerçeğe değinilmekte, devletlerin hak düzeni çağrısı karşısındaki tutumları ile ilgili bir sınıflandırma yapılmaktadır. Başka bir deyişle, İslamî inanca göre "firavun devlet", her dönemde ortaya çıkabilen ve hak düzeni çağrısına karşı zorba bir devlet tipini ifade eder.

Üniversiteli bir İslamcı anlatıyor: *Önemli olan İslam devletinin kurulması ve egemenliğin Allah'a ait olduğunun kabul edilmesidir. İslam nizamına uygun yaşamak, şeriat kurallarından dışarı çıkmamayı içerir. İslam devleti şeriatı uygularken güvenlik sağlama ve insan ilişkilerini düzenleme görevini de yerine getirecektir.*

Cumhuriyet tarihine bakınca, firavun bile olsa devlete itaat etmeyi öngören Nakşibendilerin zaman zaman şiddet yolunu kullanarak direnişe geçtikleri de görülür. Şeyh Said ayaklanması, Menemen olayı birer Nakşi girişimleridir. Ancak günümüzde gerek Nakşibendilerin gerek diğer tarikatların ve büyük ölçüde bağımsız İslamcı hareketlerin devlete karşı şiddet yolu ile başkaldırmaya eği-

KADİRİLERDEN BİR GRUP — 1980 sonrası faaliyetini hızlandıran Kadiri tarikatı mensuplarından bir grup, 1983 eylülünde Adana'da teyple tef çalıp zikir yaparken yakalanmışlardı. İfadelerinde şeyhlerinden aldıkları talimat gereği tekke haline getirdikleri evde haftada iki gün toplanarak zikir yaptıklarını, kendilerine tarikat hakkında bilgi sunulduğunu anlattılar. Bazı güçler, Anadolu'da etkinlik sağlamaya çalışıyorlardı.

Egemenlik Nerede ve Kimin?

12 Eylül-ANAP iktidarları bitmeye doğru giderken Gencay Şaylan tarafından hazırlanan "İslamcı Akımlar Ne İstiyor?" serlevhalı dosyada atılan birçok başlıktan biri de şu: "Şeriatta Çok Parti Yok" (*Cumhuriyet*, 13 Ocak 1987). Ve "1980 sonrası faaliyetlerini hızlandıran (...), 1983 Eylülünde Adana'da teyple tef çalıp zikir yaparken yakalan"an "Kadirilerden bir grup"un fotoğrafı.

Belli ki siyasî yasakların yeni kalktığı bir ortamda daha fazla canlan(dırıl)acak olan İslâmcı siyasî hareketlerin önünü kesmek, onları demokrasi dışına itmek veya dönüştürmek istikametinde ciddi bir çaba var.

Fakat sormak lazım; *Cumhuriyet* gazetesinde, Cumhuriyet ideolojisinde, Kemalizmde, solun neredeyse bütün fraksiyonlarında yerleşik, sosyal mütekabiliyeti olan birden çok parti fikri gerçekten var mı, oldu mu? Cuntacıların ağababaları nereden çıktı? Milliyetçi-muhofazakâr cenahta do yok. Peki fatura niçin sadece "şeriatçılar"a kesiliyor?

Tanpınar Cevat Dursunoğlu'nun delâletiyle 1943 seçimlerinde Maraş milletvekili olduktan sonra Samet Ağaoğlu'na şunları söyler: "Samet, ben Büyük Millet Meclisi'ne değil bir tekkeye girmişim meğer! Postnişin bir şeyh, çevresinde derece derece rütbeli müritler... Şeyh ve yanındakiler koridorların ortasında, başları dimdik, gözleri dört yana fırıl fırıl dönerek dolaşıyorlar. Müritler de yine derecelerine göre duvar diplerine yakın sıralar halinde. Benim gibi yeniler ise duvarlara sürünerek, başları eğik yürüyorlar, daha çok kaş göz işaretleri ile konuşmaya çalışıyorlar. Niye girdim bu tekkeye, niye girdim?!" (*İlk Köşe*, s. 50-51).

Yahudilerin ayrı ayrı partisi mi olsun yoksa bunlar da diğer küçük dinî gruplarla birlikte bir çatı altında mı toplansın, bu tartışılabilir[2].

Bu mantık ve tartışma bugün için anlamsız veya tebessüm ettirici gelebilir. Fakat mecliste temsilin ve bununla irtibatlı olarak partinin Batıdaki hikâyesini, menşe ve menfaatleri farklı/zıt sınıfların varlığının mümkün ve gerekli kıldığı temsil meselesini hesaba katarsanız burada yerli ve anlamlı bir tartışma da bulabilirsiniz. Fakat şimdilik esas işaret etmek istediğimiz husus tekparti fikrinin bizde güçlü kültürel kaynaklarının olduğudur. Çokpartili hayatta da böyle oluyor. İktidarı ele geçiren tekpartici kesiliyor. İsmet İnönü general Kazım Özalp'e DP'nin kuruluşunu şöyle anlatmış:

> "Neye gülüyorum biliyor musun? Celal de (Bayar), Adnan da (Menderes), Fuat da (Köprülü), Refik de (Koraltan) Halk Partisi'ni değiştirip düzeltemedikleri

2 Teferruat için bk. İ. Kara, *age*, s. 211-16.

için DP'yi kurmaya mecbur kaldıklarını sanıyorlar! Çok yanlış. Onlara DP'yi kurduran benim. Tabiî bir muhalefet partisi kurun demedim elbette; ama onları bir karşı parti kurmaya zorladım. Türk milleti için çıkar yolun demokrasi olduğuna inanmıştım. Savaşın sonunu bekledim ve 19 Mayıs nutkunda (1945) bu düşüncemi açıkladım. Celal Bey (Bayar) ve üç arkadaşının müşterek imza ile Halk Partisi Meclis Grubu'na verdikleri [dörtlü] takrir, bu konuşmamdan sonradır [7 Haziran 1945]. İsteseydim bu takriri grupta kabul ettirebilir ve yine istediğim gibi partiyi idare edebilirdim.

Fakat benim asıl kaygım, kurulacak muhalefet partisinin ciddi insanlar tarafından kurulmasıydı. Takriri veren kimseleri yakından tanırım. Hem vatanperverdiler, hem böyle bir işin üstesinden gelebilecek vasıfta idiler. Bu yüzden grupta müzakereleri idare edecek olan Şükrü Saraçoğlu'na takriri reddettirmesini söyledim. Onurlu kişilerdi, takrirleri reddedilince bunu mesele yapacaklar ve böylece onları bir parti kurmaya itmek kolay olacaktı. (...) Bunun için de maalesef çok sudan sebeplerle kendilerini partiden uzaklaştırdım (...)".

Bildiğimiz muvazaa meselesi, danışıklı dövüş. Bütün partilerin kuruluşunda içerde ve dışarda geliştirilmiş böyle "güzel" hikâyeler var. Kuruluş böyle olabilir, peki yürüyüş de böyle mi? Milletin dönüştürme gücü ve müdahale kapasitesi nerede ve nasıl devreye giriyor acaba?

1908 ve 1920 Meclisleri Niçin Ulaşılamaz Oldu?

Osmanlı-Türkiye tecrübesi meclis ve parti merkezli olarak tersten işleyen bir temsil fikri geliştirdi gibi gözüküyor. Meclis'e gelenler çoğunluğu itibariyle teknik mânada bir sınıfın ve grubun temsilcisi değillerdi ama kritik dönemlerde veya normal zamanlarda memlekete yaptıkları hizmetler, itibarlı şahsiyetleri, tanınmışlık oranları onları meclis için öne çıkarmış, seçilebilir (seçkin) hale getirmişti. Fakat meclise geldikten sonra bir tür hizmetlerinin devamı gibi olan tutumları ve duruşları ile milletin temsilcisi/milletin benimsediği kişiler haline de gelmişlerdi.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'da (1908), Milli Mücadele yıllarında ise Ankara'da kurulan (1920) meclisler Türk demokrasi tarihinde hususi yerlere sahip olageldiler. İlkinde hürriyetin ilânını hazırlayıp destekleyenler, ikincisinde ise Milli Mücadele'yi bizzat yürütenler bölgelerinden neredeyse tabiî bir seçim ve tercihle meclise gelmişlerdi. Milletvekilliklerini bir lidere, bir partiye, bir gruba borçlu değillerdi. Belki ortak bir fikrin, bir inancın, bir davanın varlığı onların çoğunu "seçilmiş" hale getirmişti.

Milletle de irtibatı olan yeni bir ruhun, yeni bir arayışın "temsilcisi" oldular. Onun için de haksız iktidar odaklarına, kişi tasallutlarına karşı demokratik denebilecek ve cesurâne çokça tepki verebildiler, memleketin

Partiler, Milletvekilleri ve Temsil Meselesi...

Demokrat Parti iktidarının yani çokpartili hayatın ilk yılındayız. Necip Fazıl'ın çıkardığı *Büyük Doğu* mecmuasının kapağında (sayı: 47, 9 Şubat 1951) yer alan çizim Türkiye'de birden fazla partinin esasta olmadığını, olanların –örneğimizde CHP, DP, M(illet) P(artisi)nin– meçhul "aynı temele bağlı" tekpartinin farklı tezahürlerinden ibaret olduğunu vurguluyor. Fark varsa eğer biraz kıyafetlerinde, şapkalarında ve dış görünüşlerinde var.
Bir de muvazaa yani danışıklı dövüş meselesi var; bütün partilerin tarihinde olan... Hepsi uzaktan bakınca kurgulanmış gibi duran bir mağduriyetin içinden çıkıp geliyor, o sayede yükseliyorlar. Böyle olduğu için de kolaylıkla gaddar kesilebiliyorlar.
"Sorsalar mağdurîni gaddar kendin gösterir" demiş şair.

ve milletin lehine fikirleri, kararları korkusuzca savunabildiler. Bu hareketleri aynı zamanda bir demokrasi kültürü de oluşturuyordu. Onların bazılarını Türk demokrasi tarihi için "kahraman" yahut "şehit" haline getiren de esas itibariyle bu yönleri oldu. Bir başka şekilde söylersek "temsil" açısından dikkat edilmesi gereken onların geliş/seçiliş şekilleri veya içinden geldikleri grup değil millet içinde yaşayışları, mecliste yaptıkları ve tavır alışlarıdır.

Ayrıca milletin inaç ve değerleriyle de barışıktılar. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nin açılışına dair ilgililere gönderdiği 21 Nisan 1920 tarihli tamimin ikinci maddesi şöyle düzenlenmişti:

> "Vatanın istiklâli, makam-ı refî'-i hilafet ve saltanatın istihlâsı [hilafet ve saltanat makamının kurtarılması] gibi en mühim ve hayatî vezâifi [vazifeleri] ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yevm-i küşadını [açılış gününü] Cumaya tesadüf ettirmekle yevm-i mezkûrun mebrûkiyetinden [kutsal ve bereketli oluşundan] istifade ve kable'l-küşad [açılış öncesi] bilumum mebusîn-i kiram hazarâtıyla Hacı Bayram-ı Veli Cami-i şerifinde Cuma namazı eda olunarak envâr-ı Kur'an ve salâttan istifâza olunacaktır. Ba'de's-salât lihye-i saadet ve sancak-ı şerifi hâmilen daire-i mahsusaya [Cuma namazından sonra sakal-ı şerif ve sancak-ı şerifle meclise] gidilecektir. Daire-i mahsusaya dâhil olmadan evvel bir dua kıraatiyle kurbanlar zebh olunacaktır".

İttihatçılar da Cumhuriyeti kuran kadro da bunları çabuk unutup atladılar. Üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta olarak her iki meclis de "birinci" meclis olarak kaldı. Niçin? Ondan sonra istisnalar hariç seçilmişler milletin

seçtiklerinden ziyade birinin, birilerinin seçip milletin önüne çıkardığı, halkın da kişilerden ziyade sadece tercih ettiği lidere, partiye, darbecilere isteyerek veya kerhen oy verdiği bir mekanizmaya dönüştü. (Mardin milletvekili olan Yakup Kadri'nin, seçim bölgesine gidip gitmediği sorulduğunda "Çankaya'ya gitmek daha kolay" dediği rivayet edilir. Yahya Kemal'i de bir defa gittiği seçim bölgesi Tekirdağ'da tanıyan kimse çıkmamıştı).

Niçin? Milletvekillerini niçin biz değil de parti liderleri seçiyor? Böyle seçime demokratik seçim denir mi? Meclislerde liderden, partiden bağımsız olarak milletin, memleketin hakkını, hukukunu savunmak, her halükârda doğruları dillendirmek, tek başına da kalsa doğrunun yanında yer almak ve bunun bedelini ödemek istisnai bir hal aldı. Niçin?

Peki temsil meselesi ne oldu? "Milletin azmi ve kararı" nerede temessül ve teşahhus etmişti/ediyordu? Yoksa meclis meşveret kavramının kelime anlamıyla sınırlı kalarak sadece "danışma" meclisi haline mi gelmişti? Milletin hakkını ve hukukunu iktidar odaklarına karşı kim savunacak, hangi temsilciler koruyacaktı? Muktedirlerin/liderlerin elini kaldır dediği yerde kaldıranın, şu istikamette konuş dediği yerde emredersiniz diyenin "azim ve kararı"ndan bahsedilebilir mi? Uzun yıllardır yapılagelen kamuoyu yoklamalarında meclisin itibarı ve güvenirliliği kaçıncı sırada? Niçin? Kriz dönemlerinden, askerî müdahalelerden sonra tekrar canlanan yeni katılımcı ruh ve arayışların devamlılığı nasıl sağlanacak?

Sorulması ve sorgulanması gereken zor sorular bunlar.

Yine de –çokça görüldüğü üzere– bir seçimde Ecevit'e ve sola oy veren bir şehir veya bölgenin bir sonraki seçimde Demirel'e veya Erbakan'a (sağa, muhafazakârlara, İslâmcılara) oy vermesi, işçilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerden umumiyetle sağ-muhafazakâr partilerin kazanması Batılı temsil standartları üzerinden kolaylıkla anlaşılıp açıklanacak cinsten bir şey değil. (İdris Küçükömer'i hatırlayan, okuyan var mı?).

Burada anlaşılmaya ve şerhedilmeye değer farklı ve enteresan bir "temsil" mekanizmasının işlediği kesindir.

❁

Türk milletinin, Türk insanının Anadolu topraklarında, Müslümanlıkla yeniden şekillenmiş bütün tarihi, İslâmı esas unsur haline getirmiş bütün tecrübeleri, özellikle kriz dönemlerinde bir azim ve karara, bir kararlılığa ve irade beyanına hep işaret edegeldi. Ama bu azim ve karar mecliste midir? Meclis ve onu işleten/onunla işleyen siyasî fikirler, kurumlar, kişiler, siyasî partiler, politika aktörleri meclisi bu irade ve kararlılığın kâbesi yapmayı başarabildiler mi?

Azim ve kararlılıkla yol almak için bunu da soralım ve sorgulayalım.

Meclislerin Mimarisi ve Temsil...

Meclislerin iç mimarisinin ve oturma biçimlerinin dairevî veya oval oluşunun eşitlik ilkesine ve arayışına vurgu yaptığı, buna karşılık dik ve düz düzenlemelerin hiyerarşik ve eşitsiz bir karakter arzettiği söylenegelmiştir. Hakim bir başkanlık ve konuşma kürsüsü ihtiva etmeyen İngiliz parlamentoları ise dikdörtgendir ve temsilciler boş bir alanın dört tarafında, birbirini görecek şekilde oturmaktadır. Belirgin bir üstünlük ve eşitsizlik yok gibidir.
TBMM'nin bir önceki iç mimarisi ve oturma düzeni dik ve düzdü. (1960-80 arasında var olan senato ovaldi). Şimdi ise meclis dairevî bir manzara arzediyor. Niçin öyle idi ve niçin böyle odu, değişiklikler neye işaret ediyor acaba? Arkasında bir fikir var mı?
Görmedik, duymadık, okumadık ama olmasını tercih ederiz.

İLK MECLİS'İN AÇILIŞ MERASİMİNDE DİNÎ UNSURLAR

20. K[olordu] Erkân-ı Harbiye
Şube 1, Aded 607
Ankara, 21 Nisan sene [1]336 [21 Nisan 1920]

Mevki Kumandanlığına,

1. Bi-mennihi'l-Kerîm Nisanın yirmi üçüncü Cumagünü Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşâd edilecektir.
2. Vatanın istiklâli makam-ı refî'-i hilâfet ve saltanatın [İstanbul'un] istislâhı gibi en mühim ve hayatî vezâifi îfâ edecek olan Büyük Millet Meclisi'nin yevm-i küşâdını Cuma'ya tesadüf ettirmekle yevm-i mezkûrun mebrûkiyetinden istifade ve kable'l-küşâd bilumum mebusîn-i kirâm hazarâtıyla Hacı Bayram-ı Velî Cami-i Şerifi'nde Cuma namazı edâ olunarak envâr-ı Kur'an ve salâtdan istifâza olunacaktır,
Ba'de's-salât Lihye-i Saadet ve Sancak-ı Şerif'i hâmilen daire-i mahsusaya gidilecektir. Daire-i mahsusaya dâhil olmadan evvel bir dua kıraatıyla kurbanlar zebh olunacaktır. İşbu merasimde cami-i şeriften bed' ile daire-i mahsusaya kadar kolordu kumandanlığınca kıtaât-ı askeriye ile tertibât-ı mahsusa alınacaktır.
3. Yevm-i mezkûr teeyyüd-i kudsiyeti için bugünden itibaren merkez-i vilayette [Ankara'da] vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve *Buharî*-i Şerif tilâvetine bed' olunacak ve hatm-i şerifin aksâmı teberrüken Cuma namazından sonra daire-i mahsusa önünde ikmâl edilecektir.
4. Mukaddes ve mecrûh vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren *Buharî* ve hatemât-ı şerife kıraat edilerek Cuma günü ezandan evvel minarelerde salavât-ı şerife okunacak ve esna-yı hutbede hilâfet-meâbımız Padişahımız efendimiz hazretlerinin nam-ı nâmî-i hümayunu zikredilirken zât-ı şevketsimât-ı padişahîlerinin ve memâlik-i şahaneleriyle bilumum tebaa-i mülûkânelerinin bir an evvel nâil-i felâh u saadet olmaları duası ilâveten tezkâr olunacak ve Cuma namazının edâsından sonra ikmâl-i hatim edilerek makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanatın [İstanbul'un] ve bilcümle aksâm-ı vatanın halâsı maksadıyla vukû bulan mesai-i milliyenin ehemmiyet ve kudsiyeti ve her ferd-i milletin kendi vekilinden mürekkep olan Büyük Millet Meclisi'nin tevdi eyleyeceği vezâif-i vataniyeyi îfâya mecburiyeti hakkında mevizalar îrâd olunacaktır.

İlk Meclis'teki sancaklardan biri.
Üst satır: Bismillâhirrahmanirrahim. İnnâ Fetahnâ leke fethan mübînâ.
Orta iki satır: Lâ ilâhe illâhu'l-Meliku'l-Hakkı'l-Mübîn
Muhammedun Resulüllâhi sâdıku'l-va'di'l-emîn.
Alt satır: Nasrun minallâhi ve fethun karîb. Sene 1338 H. [1920].

Ba'dehu Halife ve Padişahımızın din ü devletimizin vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir.

Bu merasim-i diniye ve vataniyenin îfâsından ve camilerden çıkıldıktan sonra bilâd-ı Osmaniye'nin her tarafında makam-ı hükûmete gelinerek Meclis'in küşâdından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir.

Her tarafta Cuma namazından evvel münasip surette *Mevlid*-i şerif okunacaktır.

5. İşbu tebliğin hemen neşr ü tamîmi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serî'an en hücrâ köylere, en küçük kıtaât-ı askeriyeye, memleketin bilumum teşkilat ve müessesâtına ilânı temin edilecektir.

Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa talîk ve mümkün olan mahallerde tab' ü teksîr ve meccânen tevzî edilecektir.

6. Cenab-ı Hakk'tan muvaffakiyet-i kâmile tazarru olunur.

[imza] Hey'et-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Heyet-i Temsiliye Riyaset-i Celîlesi'nden tebliğ buyurulan beyanname bâlâdadır, ber-vech-i tebliğ cihet-i mülkiye ile birlikte merasim-i diniye ve vataniyenin icrası rica olunur.

[imza] 20. K[olordu] Kumandanı *Vekili*
Miralay [Mustafa] İsmet

Kaynak: *Kurtuluş Safhasında Belgelerle Türkiye Büyük Millet Meclisi*. s. 82-84. https://www5.tbmm.gov.tr/pdf/Kurulus_Safhasinda_Belgelerle_TBMM.pdf

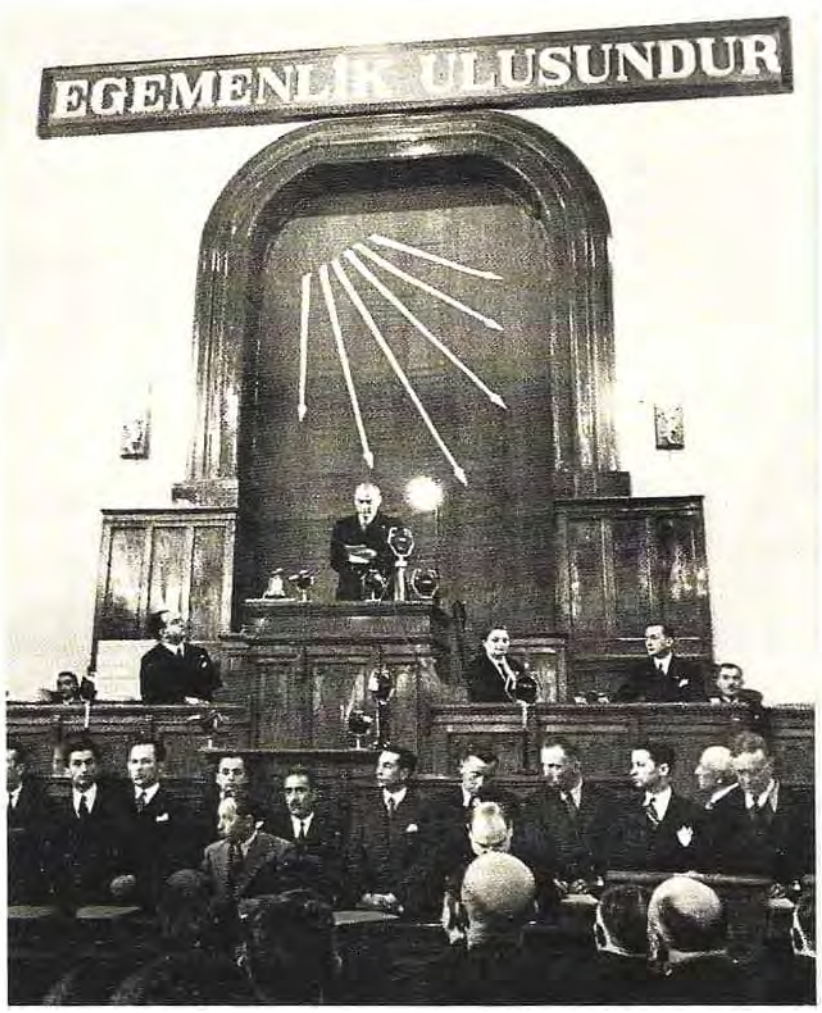

Âyetin Yerinde Altı Ok!

İlk Meclis'in başkanlık kürsüsünün arkasında, Meclis'in en görünür yerinde şûrâ âyeti yazılı idi. Sonra İkinci Meclis'te o kaldırıldı ve yerine "Hakimiyet Milletindir" yazısı geldi (bk. Bu kitap, s. 577). Harf İnkılabı'ndan sonra o da kaldırıldı ve milleti onlar temsil ediyormuş gibi kaba denebilecek büyüklükte CHP'nin Altı Oku'u yerleştirildi. Üstünde de "Egemenlik Ulusundur" yazısı. Sembollerin diline bakılırsa "ulus" CHP ile eşitlenmiş vaziyette.

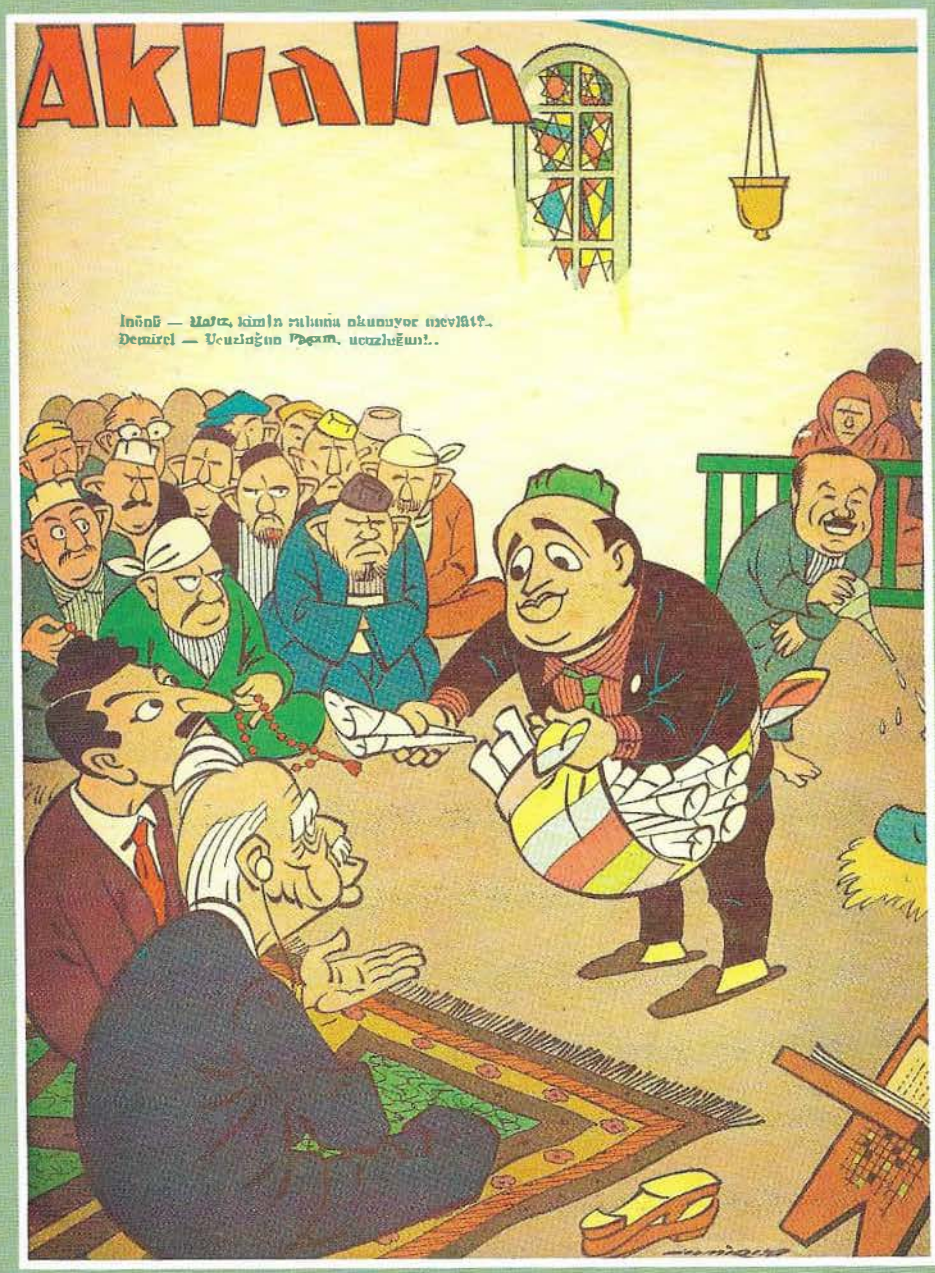
Aklıalıa
İnönü — Hafız, kimin ruhuna okunuyor mevlüt?..
Demirel — Ucuzluğun Paşam, ucuzluğun!..

DEMOKRATLARIN CHP'DEN FARKLI BİR LAİKLİK POLİTİKASI OLDU MU?

Soruyu biraz değiştirip unsurlarını artırabiliriz: Kuruluş sırasında yani 1944'lerde Demokratların Cumhuriyet ideolojisinden farklı bir din ve Müslümanlık anlayışları var mıydı? Zaman içinde bu sahada Türkiye'yi taşıma kapasitesi daha yüksek bir düşünceye ve yoruma ulaştılar mı? CHP'den farklı olarak Türkiye ile İslâm arasındaki münasebette nasıl bir bilgi-kavrayış düzeyine sahiptiler veya bu ikisi arasında hangi seviyede bir ilişki kuruyorlardı? Dinî alanla olan ilgileri sadece pragmatik, konjonktürel (hatta muvazaalı) ve aktüel miydi yoksa daha köklü dayanakları ve arayışları var mıydı?

Bir adım daha ileriye giderek soru ve sorguyu DP'den sonra kurulan, giderek daha fazla muhafazakârlaşıp dindarlaşan nice partilerin bu meselelerdeki performanslarına da intikal ettirebiliriz.

Hemen söyleyelim: Cumhuriyet tarihinde laiklikle ve en geniş mânasıyla dinle alakalı meseleleri partilerinin resmi bir faaliyeti olarak uzun uzadıya ve bir şekilde kamuya açık olarak tartışan ve kendilerine ayakbağı olacağını düşünmeden bu müzakereleri kitaplaştıran tek parti Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Maalesef CHP'nin de çoktan unuttuğu soğuk tarihî realite bu. Laiklik aleyhtarlığı üzerinden hayli oy ve taraftar toplamış MSP-Erbakan çizgisinin de AK Parti-Erdoğan çizgisinin de bu meselede kaydadeğer bir metnine, bir müzakeresine şahit olunmadı. Biraz enteresan ve şaşırtıcı değil mi?

Onun için Demokratlara ve bugüne gelmek için CHP'nin kendileri için de tarih olmuş o müzakeresinden başlamak lazım.

Halk Partisi 1947 yılının sonlarında, 17 Kasım-4 Aralık günlerinde temel prensiplerini hülasa eden Altı Ok'u yeni şartlarda masaya yatırır ve uzun uzadıya tartışır. Kendisini (ve kendisiyle adeta eşitlediği Türkiye'yi)

Necmi Rıza'nın 22 Şubat 1967 tarihli *Akbaba*'nın kapağını süsleyen karikatüründe yeşil takkeli hafız Demirel *Mevlit* merasimi sonrası camide mevlit şekeri dağıtıyor, Sait Bilgiç de arkasında cemaata gülsuyu tutuyor. *Mevlit*'e gelenler arasında İnönü ile Ecevit de var. Aralarında geçen konuşma: "İnönü: Hafız, kimin ruhuna okunuyor Mevlüt? Demirel: Ucuzluğun paşam, ucuzluğun!" (Ayrıca bk. Bu kitap, s. 240).

yeni Soğuk Savaş şartlarına hazırlamak ve çokpartili hayata uydurmak için mecburi fakat ciddi bir çabanın içine girdiği açık[1]. Altı Ok'un çoğu, o zamana kadar, özellikle icraata yansıyan tarafları itibariyle Türkiye'ye ve vatandaşa saplanan, mütedeyyin insanları ise ayrıca mutazarrır ve rencide eden oklardır...

Konuşmalardan da anlaşılıyor ki daha önce kamuya açık olmayan bazı hazırlıklar ve toplantılar yapılmış, sabiteler ve değişkenler tesbit edilmiş, metinler yazılmış, ana istikametler çizilmiştir. İfadesi Menderes'e ait olan "millete mal olan ve olmayan inkılaplar" ayırımı yeni şartlarda CHP'de de müzakere edilmiş bir mesele gibi duruyor[2].

Halk Partisi'ni ve Milli Şef'i bu sorgulamaya icbar eden şey elbette demokrasi aşkı, hak-hukuk tutkusu yahut önceki icraatlardan pişmanlık falan değil (bunlara dair ciddi işaretler yok çünkü), İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ağır şartlar ve Türkiye'nin Rus tehdidine karşı ciddi bir politika değişikliği yapma mecburiyeti hissederek ABD çizgisine, resmi söyleme göre "hür dünya"ya doğru hareket etmesidir. Türkiye'nin aynı zor(layıcı) şartlar sebebiyle birkaç senedir çokpartili hayata geçiş denemeleri içinde olmasının da tekrar altı çizilmeli.

Ve artık mecburen "adam yerine" konacak halkın değişen yeni şartlarda bir şekilde temayüllerini göstermeye, ihsas-ı rey etmeye, konuşmaya, müdahaleye başlaması da icbar edici ve süratlendirici bir sebeptir. Halkın kurucu ve başlatıcı olmayan fakat devreye girdikten sonra değiştirici, genişletici, normalleştirici, iyileştirici bu yapıcı rolleri Türkiye'de çok önemlidir, din-siyaset ilişkileri, dinî hayat açısından da çok önemlidir ve ne yazık ki yeterince (hatta hiç) ele alınmamıştır.

Katı Laikliği Yumuşatmak

Kurultay 2 Aralık 1947 tarihinde eski İslâmcılardan Şemseddin Günaltay'ın başkanlığında, nice canlar yakmış, nice tahribatlar yapmış Laiklik Oku'nu da müzakereye açmış ve tartışmıştır. Söz alıp görüşlerini belirten 14 kişiden sekizi milletvekili diğerleri farklı bölgelerden gelmiş parti delegesidir (Konuşmak için adını yazdıran ilâve 9 kişi ise vakit yetersizliği sebebiyle konuşamamıştır).

Partililerin önüne konan ve görüşmeye açılan yeni "laiklik oku"yla alakalı 15. Madde şöyle düzenlenmiştir:

> "Partimiz, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, muasır medeniyete, ilim ve fenlerin temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini, din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını milletimizin her yönden

1 Bu tartışmaların zabıtları ansiklopedi boyunda, çift sütun büyük bir kitap halinde yayınlanmıştır: *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, 579 s.

2 Tahsin Banguoğlu 1947 CHP Kurultayı'nda, laiklik görüşmeleri sırasındaki konuşmasında buna işaret etmiştir: "Burada konuşan arkadaşları dikkatle dinledim. Bunlardan Hamdullah Suphi arkadaşımla bu meseleyi on aydan beri konuşuyoruz; Parti Divanı'nın bir buçuk ay kadar süren içtimalarından sonra Parti Gurubu'nda bu mesele uzun boylu münakaşa mevzuu oldu; hatta aramızda sert bir münakaşa mevzuu oldu".

Yumuşama yahut Laikliği Tashih Düşüncesi ne Zaman Başlıyor?

Cumhuriyet Halk Partisi'nin yahut Cumhuriyet ideolojisinin katı laiklik politikalarını tashih ve tadile tabi tutması II. Dünya Savaşı sonrası şartların bir ürünü hatta bir mecburiyeti idi. Fakat bu politikanın tarih olarak biraz daha önceye giden bazı işaretleri hiç yok değil. Meselâ oryantalistler tarafından hazırlanan ve İslâmiyet aleyhinde birçok yanlış hüküm ve dayanaksız iddia barındıran *İslâm Ansiklopedisi*'nin devlet tarafından yayınlanan Türkçe tercümesine karşı bir teşebbüs olarak çıkarılan *Türk-İslâm Ansiklopedisi* daha 1941 tarihinde ve ilk sayfadan Milli Şef İnönü'ye ithaf edilmişti. Fotoğrafın altındaki ithaf yazısı şöyle: "Bu ansiklopediyi telif eden Türk-İslâm muharrirleri, bu nâçiz eserlerini ilim ve faziletin yüksek hâmisi sevgili Reisicumhur İsmet İnönü hazretlerine ithaf ile iftihar ederler".

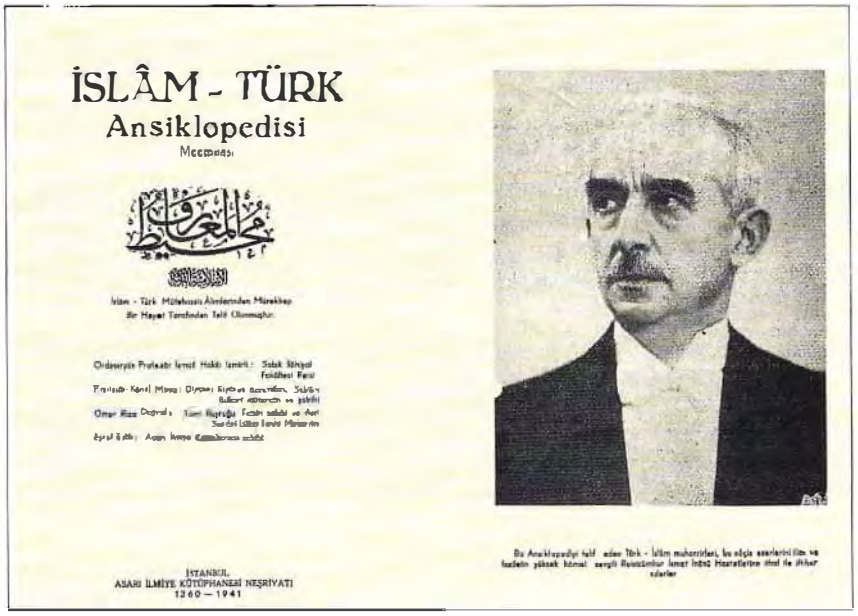
İSLÂM - TÜRK
Ansiklopedisi
Mecmuası

İSTANBUL
ASARI İLMİYE KÜTÜPHANESİ NEŞRİYATI
1940 — 1941

İthafı ve resminin konulmasını kabul buyuran İnönü, peki ya bileisteye bu ithafı bu şekilde yazıp teklif eden veya zarureten tenezzül gösteren kim? Eşref Edip başta olmak üzere *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* çizgisinden o güne gelen birçok isim... Mütedeyyin insanların sistemle, devletle, devletlülerle irtibatının bir tarafı do bu.
Belli ki daha o zaman taraflarda birçok şey değişmeye başlamıştı. Taraflar ne olmakta olduğunu biliyor ve görüyorlardı.

ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet âmili görür.
Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışılamaz"[3].

Dişlerini göstermeyen yumuşak bir metindir bu. Her ne kadar XIX. yüzyıldan kalma pozitivist düşüncenin etkisi ile o mahut "muasır medeniyet", "(b)ilim ve fen" dinin yerine ikame edilmeye devam edilse de artık -şimdi muhalefette, DP'lilerin içinde olan- Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminde hazırlanan *Onbeşinci Yıl Kitabı*'nda (1938) yer alan;

> "Bu geniş ve yüksek [laiklik] anlayışın[ın] hududu içinde köhne, yıpratıcı ve en yüksek içtimaî heyetleri bile sukût ettirici [aşağıya çekici, çökertici] tekke, tarikat gibi irticaî zihniyet mümessillerinin girmesine tabiatiyle imkân yoktur"

cümlelerine benzer katı ve dışlayıcı ifadelere yer verilmemiştir. Değişmelerin seyrini ve "sürati"ni görmek için *Onbeşinci Yıl Kitabı*'nda bu cümlenin üstünde yer alan bir iki paragrafı da aktarmak uygun olur zannederim:

3 Bu maddenin daha önceki hali şöyledir: "Parti, bütün kanunların, nizamların ve usullerin yapılmasında ve tatbikinde en son ilim ve teknik esasları ile asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din bir vicdan işi olduğundan parti dini dünya ve devlet işleriyle politikadan ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar".

"Türkiye Cumhuriyeti, dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil hayatın kendinden ve onun müspet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesiri yoktur. İşte bu prensibe laiklik derler.
(...) Cumhuriyetin şer'î mahkemeleri kaldırarak ve Medeni Kanunu koyarak adlî birliği, medreseleri ilga ederek tedrisat birliğini yapması; cemiyetin yetiştirici ve yaşatıcı şartları arasından dinin tesirini kaldırması demektir. Böylece amme haklarının en mühimlerinden biri olan vicdan hürriyeti, laiklik sayesinde en geniş ve ideal bir şekilde temin edilmiştir. Bir cemiyetin üstünlüğü ve medeniliği için birinci şart olan vicdan hürriyeti, her ferdi mânevî hususlarda kendi idrak ve imanına bırakarak ferdi inanışla devletin ve cemiyetin umumi yürüyüşünü köstekleyici bütün bağları koparıp atmıştır. Millî ve içtimaî hayatta ferdin, dinsiz, şu veya bu itikat sistemine mensup oluşu; millî ve içtimaî vazifesi bakımından ne bir kusur, ne de bir fazilet sayılamaz. Türkiye'de dinin dünya işlerinden ayrı tutulduğu, laikliğin ilân olunduğu andan itibaren hiç kimse, hiçbir ibadete icbar edilemez ve hiç kimse, vicdanının ilhamı ile kabul ettiği ibadetten men olunamaz.
Bu geniş ve yüksek anlayışın (...)"[4].

4 Cumhuriyet Halk Partisi, *Onbeşinci Yıl Kitabı*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 13. Kitabın hazırlıkları Celal Bayar'ın 1937'de Başvekil olmasıyla başlamıştı. Amaç, 29 Ekim 1938'de Atatürk'e rejimin ilk 15 yılında yapılanları bir rapor olarak sunmaktı.

Türkiye'de eğitimli insanların çoğu bu metinde muhtemelen önemli büyük problemler görmeyecektir. "İyi" yazılmış bir metindir çünkü; görünüşte hem laikliği hem de vicdan özgürlüğünü garanti altına alıyor intibaı veriyor. Fakat her yerde olabilecek bu metin Türkiye'ye ait, Türkiye'de yazılmış olduğuna dair hiçbir işaret maalesef taşımamaktadır. Buradan yola çıkarak CHP'nin ve işbaşında bulunan Bayar'ın Türkiye'de din meselesini derinliğine anlayıp kavradığına dair ipuçları herhalde bulunamaz. Hele "(...) cemiyetin yetiştirici ve yaşatıcı şartları arasından dinin tesirini kaldırması (...)" ibaresine bakılırsa... Kaldırılan (!) tesirlerin yerine hangi tesirlerin geldiğinin söylenmemesi de cabası...

Devam edelim: 1947 Kurultayında tekpartili yıllarda din alanının tahrip edildiğini, en azından kantarın topuzunun kaçtığını itiraf ve kabul eden, cenazeleri kıldırıp kaldıracak din adamının kalmadığını söyleyen CHP'li konuşmacıların sayısı da hayli fazladır. Tahsin Banguoğlu'nun Kurultayda toparlayıcılık rolüne soyunan nutku hem bu itirafları dillendirmesi hem de bu süreçte dine nasıl bir yer biçildiği/biçileceği meselesine açıklık getirmesi bakımından temsil gücü yüksek bir metin olsa gerektir:

"(...) Bu yolda ihmaller, teseyyüpler [kayıtsızlıklar] olmuştur, bakımsızlıklar olmuştur, bu yolda anlayışsızlıklar olmuştur. Şimdi istediğimiz bunların izalesidir. (...) Bugün, din, ortaçağdaki din müesseselerine ait olan sahayı haiz değildir. O muhterem ve mukaddes bir köşededir; hayatımızda yine muhterem ve mukaddes kalacaktır. Onunla biz hayatımızda başbaşa meşgul oluruz. Bunlar ruhî şeylerdir.

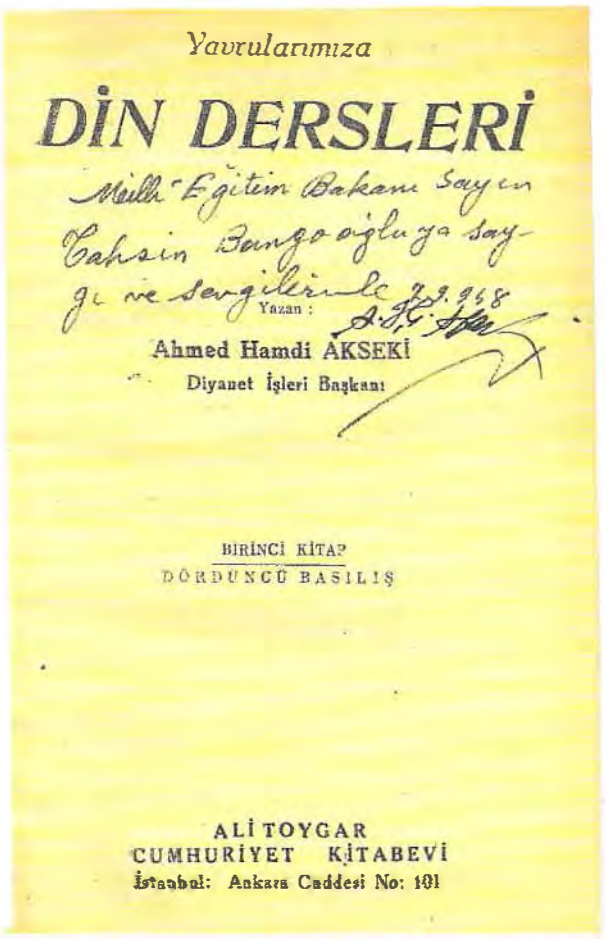

Akseki'yi Halk Partisi Başkan Atamıştı...

İnönü'nün ve CHP'nin son iktidar döneminde Diyanet İşleri başkanlığına tayin edilen eski İslâmcılardan Ahmet Hamdi Akseki resmi kıyafetiyle devrin başbakanı Adnan Menderes'le bir tören sırasında karşılaşıp tokalaşıyor ve sohbet ediyor.
Akseki ilkokulların, 4 ve 5. sınıflarına yeniden konan Din Dersi programları ve ders kitapları için, birlikte çalıştıkları Milli Eğitim bakanı Tahsin Banguoğlu'na *Yavrularımıza Din Dersleri* kitabını imzalamış. Tarih 7. 9. 1948.
Tahsin Banguoğlu benim de bulunduğum bir mecliste şunları anlatmıştı:
"Meclis'te din derslerine karşı çıkan milletvekillerinin en çok üzerinde durdukları konu laikliğin elden gideceği idi. Ciddi bir muhalefet vardı. [Milli Eğitim bakanı olarak] beni destekleyenler, Meclis'teki hocalar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Nihat Erim, Vedat Dicleli, İsmail Rüştü gibi arkadaşlardı. Ben bir çözüm yolu olarak derslerin ihtiyari (seçmeli) olmasını teklif ettim, bu teklif ilgi gördü ve havayı yumuşattı. Fakat bir hile yaptım; çocuklarının bu derse girmesini isteyen veliler değil, istemeyen veliler dilekçe vereceklerdi ve o çocuklar muaf olacaklardı. O sene bir tek kişi çocuğunun derse girmemesini isteyen dilekçe verdi, o da Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'dir" (*Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*'den).

> Bizim memleketimizde laiklik tarihi böyle olmuştur. Türk milleti inkılâbında din ile dünyayı ayırmış, şeriatı atmış, din müessesesi ortada [devletin içinde] kalmıştır. Teşkilatımızda yer verilmeyen yalnız şeriattır".

Nasıl buldunuz?

Evet bunları son iktidarlarında CHP yaptı. Sadece bununla kalmadı devlet partisi, bir şekilde devamını da getirdi; Ankara'nın görünür bir yerinde Kocatepe Camisi'nin yapılmasına teşebbüs etmek (1944), 1924'ten sonra ilk defa Hacca gitmeye resmen izin vermek (1947), 25 yıl sonra ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına seçmeli Din Dersleri koymak, İmam Hatip Kursları'nı, Kur'an kurslarını ve Ankara İlahiyat Fakültesi'ni açmak (1949), 1925'ten beri kapalı olan 19 türbeyi ziyarete açmak (1950), Harf Devrimi aşkına devlet dairesi olarak kullanılan eski binalardaki, bir kısmı örtülmüş, bir kısmı badana-boya ile kapatılmış veya kabaca tahrip edilmiş Arap harfli hatların bazılarının açılmasına müsaade etmek (1950)...

Aslında bütün bu tashihler ve kısmi normalleşmeler aynı zamanda yeni dönemin, yeni iktidarların sınırlarını tayin etmek, rejimin ana karakterini garanti altına almak içindi. Bugün bile "iyi" çizilmiş bu sınırların esas itibariyle muhafaza edildiği söylenebilir.

DP'nin (ve Sonrakilerin) Hanesinde Ne Kaldı?

7 Ocak 1946 tarihinde resmen kurulan Demokrat Parti'nin CHP'nin içinden çıktığı bilinen bir husustur. Sadece insan unsuru olarak mı? Hayır, kafa yapısı ve Türkiye tasavvuru olarak da. Peki din meseleleri ve laiklik açısından da öyle mi? Bana sorarsanız orada da bugün anlaşıldığı ve zannedildiği gibi büyük bir mesafe ve fark yok. Fark şurada; DP İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarda "yeni Türkiye"yi, yumuşatılmaya başlanan laiklik anlayışını temsile, dillendirmeye, taşımaya 1945 sonrası CHP'den daha açık ve daha uygun bir parti gibi, öyle tasarlanarak ortaya çıktı. Türkiye'nin yeni uluslararası arayışlarına ve mecburiyetlerine de...

Parti programının 14. maddesinde yer alan aşağıdaki ifadeler aslında CHP'nin son iktidar yıllarında takip ettiği laiklik politikalarını da kısmen, belki büyük ölçüde açıklar mahiyettedir:

> "Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmî mahiyette mümâsil [benzer] müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır".

(Mühim bir not: Maddedeki "ilmî mahiyette mümâsil müesseseler" ifadesi muhtemelen üniversite içinde açılacak olandan ayrı olarak teknik mânada "din eğitimi" verecek ikinci bir İlahiyat Fakültesinin Diyanet bünyesinde açılabileceğine işaret ediyor).

Bu maddeye benzer bir ifade 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan Millet Partisi'nin programının 12. Maddesinin dördüncü paragrafında yer almaktadır:

> "Parti ilk ve orta tedrisatta Din Dersleri ilâve edilmesini ve üniversitelerde İlahiyat Fakülteleri ihdâsını [yeniden açılmasını] muvafık görür (...)"[5].

Artık iktidar/CHP muhalefet/DP'ye göre, DP de CHP'ye göre, birbirini kollayarak, birbirine muhalefet ederek şekillenmektedir. (Siyasetle uğraşanların muvazaa dedikleri belki bir tarafıyla da budur).

DP, içinden geldiği CHP'nin başlattığı katı laiklik anlayışını ve icraatını yumuşatma teşebbüslerini sürdürdü, geliştirdi, yaydı. Burada gerçekten bir başarı da sağladı. Diyelim ki Din Derslerini orta tedrisata da yaydı, İmam Hatip Kurslarını 7 yıllık doğrudürüst okul-lise haline getirdi, iktidarının son senelerinde Yüksek İslâm Enstitüsü'nü açtı, Diyanet teşkilatının imkânlarını ve personelini artırdı, dinî muhtevalı yayınların önünü biraz daha genişletti, iktidarının son senelerinde *Risâle-i Nur* külliyatının Latin harfleriyle basılmasına, bazı muhafazakâr yazarlara ve yayın organlarına (Necip Fazıl'a, Peyami Safa'ya...) örtülü ödenek üzerinden destek verdi, İslâm ülkeleriyle münasebetleri yeniden kurmak ve geliştirmek için çaba harcadı, tarihî camilerin tamirleri için ciddi gayretler gösterdi, dinî hayatın ve sembollerin görünürlüğüne biraz daha müsamahalı davrandı...

Başka bir çerçevede söylenmiş olsa da Menderes'in milletvekillerine hitaben "siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz" dediğini de unutmamak lazım.

Ezan-ı Muhammedî'nin Arapça aslına ircaı hiç şüphesiz çok önemli ve büyük bir hadiseydi. Özellikle Türkiye'deki (evet Türkiye'deki) toplumsal karşılığı ve sembolik değeri itibariyle bakılırsa Bilal-i Habeşî merkad-i şerifinden kalkıp gelmiş, asr-ı saadet dirilmişti adeta. Bazı bölgeleri dumûra uğramış bir hafızanın, ne dediği anlaşılmayan bir dimağın kendini yenilemeye ve sağaltmaya başlamasının işareti gibi bir sesti bu. CHP'nin de Meclis'te bu kanuna karşı çıkmadığı hatırlanmalıdır. Onların da bildikleri veya korktukları bir şeyler vardı demek ki; onlar da değiştiklerini göstermek ihtiyacında idiler.

5 Parti programlarındaki bu maddeler için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2. tıpkıbasım, İstanbul, Arba Yay., 1995, s. 663-64 ve 719.

Evet bunlar oldu. Fakat DP dönemi bürokrasisi, bakanlık koltuğuna oturmuş birçok DP'li ile birlikte, özellikle dinî konularda büyük ölçüde CHP kafalıydı. Bu dönemde mütedeyyin kişilerin, grupların, tarikatların, cemaatların irtica suçlamasıyla neler çektikleri, ne kadarının tutuklanıp sorgulandığı, ne kadarının hapse tıkıldığı saymaya gelmez.

Ayrıca DP yıllarında milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin aydınların çatı kuruluşu olan Milliyetçiler Derneği 1953 yılında, Malatya hadisesi üzerine kurban verilmiş, "din ve ırk esasları üzerine" kurulu olduğu göstermelik ithamıyla kapatılmıştı. Gerekçe derneğin ana nizamnamesinde yer alan "tarihî ve ictimaî menşe birliği" ifadesiydi. Büyük ihtimalle bir kurgu olan Ticanilerin Atatürk heykellerine saldırmalarının arkasına sığınılarak Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu Demokratlar çıkarmıştı. Bu kanun aslında tekpartili yılların laiklikle alakalı icraatlarının tenkidinin önünün kapatılması ve II. Dünya Savaşı sonrası serpilmeye başlayan (bir kısmı kontrollü) yeni muhafazakâr neşriyatın, dinî kitap ve dergilerin baskı altına alınması, sansüre ve otosansüre (ikiyüzlülüğe) zorlanması demekti.

(Muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin kesimin İnönü'ye ve CHP'ye yönelik tenkitlerinin örtük adresi aslında Mustafa Kemal Paşa'dır. Erbakan'ın "Atatürk yaşasaydı Refah Partili olurdu" sözü dahil bu cenahın Atatürk lehinde beyanlarda bulunması da ya bir mecburiyete binaen veya korunma, yasak savma, aradan sıyrılma kabilindendir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, İlahiyat Fakültelerinin darbelerin akabinde veya kriz dönemlerinde yayınladıkları Atatürk'le ilgili kitaplar veya Din Eğitimini savunmak için onun, tamamı 1924 öncesine ait sözlerine müracaat etmeleri de böyledir. Din Dersi kitaplarında, ünite sonlarında ondan bahsedilmesi ise müfredat ve mevzuat icabı bir mecburiyettir. Ve bunların hiçbiri sıhhat işareti değildir).

10 Haziran 1949'da DP'nin de açık desteğiyle kanunlaşan 163. Madde ise binlerce mütedeyyin ve suçsuz insanı yaralayan, rencide ve mahkum eden paslı bir kılıç gibi 50'li yıllar boyunca da öteye beriye sallandı durdu (141, 142 de başka taraflara sallandı durdu)...

Demem o ki DP ve onun takipçisi sağ-muhafazakâr partiler aynı zamanda CHP-tekparti laikliğini sürdüren, hatta bazan tersten bazen doğrudan sürdürülebilirliğini artıran ve çeşitli yollarla dayanıklılığını tahkim eden bir partidir.

Türk siyasî tarih ve düşünce tarihi yazıcılığında, laiklik, din-siyaset ilişkileri bahislerinde işin bu yönü umumiyetle atlanan, ihmal edilen bir husustur.

Siyaset Sahnesinde Rol Değişikliği...

Diyarbakır milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç'ın 1947 CHP Kurultayı'nda laiklik meselesi tartışılırken söyledikleri doğrudan Demokratlara, belki de bizzat Fuat Köprülü'ye müteveccihtir:
"Arkadaşlar; vaktiyle başına bir sarık sararak, arkasına cübbe giyerek, başına külâh takarak halkın arasına giren bir nevi insanlar vardı. Bugün de propaganda yapmak için halk arasına giren bir takım eski arkadaşların, başına şapka takarak, dini siyasete alet etmek için halk kütleleriyle temasta olduklarını görüyorsunuz. Bu, bir hakikattır.
Bugün bu sahada vaziyeti istismar eden bir muhalefet-i siyasiye karşısındasınız. Binaenaleyh kendi prensiplerimizin esasına karşı gösterdiğiniz imanlı sadakat ne kadar muhterem ise yine memleketin bütün hayatı ve istikbali namına karşımıza çıkmış olan vaziyeti mütalâa etmek de lâzımdır".
Önde sağdaki fötr şapkalı Fuat Köprülü, hiç de itimat telkin eder bir hali yok. Solunda Boyar, arkasında Menderes.

İki Nazik Konu...

DP ve takipçileri bir taraftan kendilerini destekleyen mütedeyyin halkı memnun etmek hatta onların geniş mânada dinî taleplerini tahrik etmek, bu yolla CHP'den, tekpartili yıllardan ayrılmak ve kendisini güçlendirmek için gayret gösterirken neredeyse her türlü dinî talebi ve görünürlüğü irtica olarak gösteren, bunun üzerinden Cumhuriyetin, inkılapların büyük bir tehlike ve tehdit altında olduğunu vurgulayıp duran basını ve muhaliflerini cevaplamak yahut sindirmek için de gayret gösteriyordu. (Türk basınının laiklik havariliği üzerinden yaptığı din aleyhtarlığı, irtica edebiyatı ve bunun üzerinden şeâmet tellâllığı hiç de masum olmayan uyarılmış bir gayretkeşliktir ve birçok hukuksuzluğa kaynaklık etmiştir).[6]

DP ve takipçileri din üzerinden yapılan aşırı tenkit ve karalamaların, irtica yaygaralarının kendilerine ve iktidarlarına yönelik olduğunu kesin olarak bildikleri için hemen her örnekte önce bunu reddetmiş, söylenen ve yapılanların irtica olarak adlandırılmasının doğru ve yerinde olmadığını, din ve vicdan özgürlüğü içinde mütalaa edilebileceğini söylemiş, fakat olaylar şiddetlenince/şiddetlendirilince veya daha ağır bir tablo ile tekrarlayınca bunu şu veya bu ölçüde kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun çokça örnekleri vardır. (Erbakan'ın ve bakanlarının 28 Şubat sürecinde, netice olarak irtica ile mücadeleyi kabul ve beyan etmeleri de bunun tipik ve ironik örneklerinden sadece biridir).

İşin tabiatı icabı pratik ve pragmatik olmak zorunda olan siyasetin işleyişi bu gel gitlere ve iç-dış baskılara ilânihaye karşı duramaz ve bir defa paçasını muhaliflerine, söylem üstünlüğünü muhalif dile kaptırdıktan sonra umumiyetle bir daha geriye, bıraktığı yere dönemez. Buradan itibaren onu muhalifleri gibi baskıcı olmak, hakları sınırlandırmak, kendisini var kılan demokrasi dışına çıkmak gibi hareketler ve icraat beklemektedir. DP'nin Malatya Hadisesi üzerine Milliyetçiler Derneği'ni ve esas itibariyle kendisinden yana tavır koyan birçok basın yayın organını bu hadise ile ilişkilendirerek kapatması böyle olduğu gibi 1952 yılında İslâm Demokrasi Partisi'nin, 1954'te Millet Partisi'nin irtica edebiyatı üzerinden mahkeme ile kapatılması (iktidarın bu kapatmaları desteklemesi/desteklemek zorunda kalması) ile 1954 yılında değiştirilen Basın Kanunu ile muhafazakâr-mütedeyyin basına karşı da sert tedbirler alınması yine böyledir.

6 Bu hususu görmek için şu kaynağa göz atmak yeter: Yasin Kayış, *Demokrat Parti Döneminde Siyasî Karikatür*, İstanbul, Libra Kitap Yay., 2009.

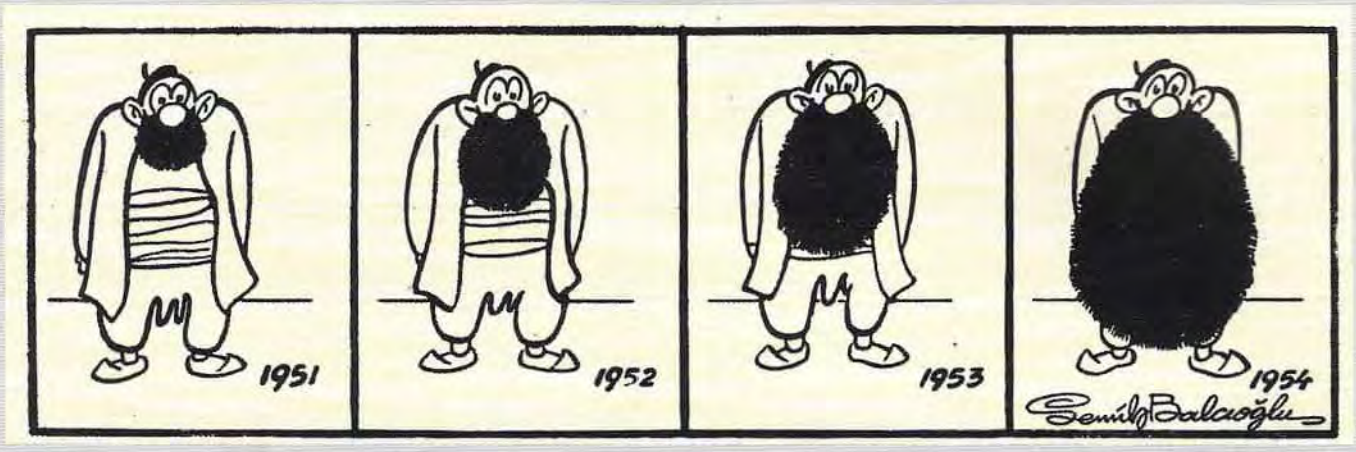

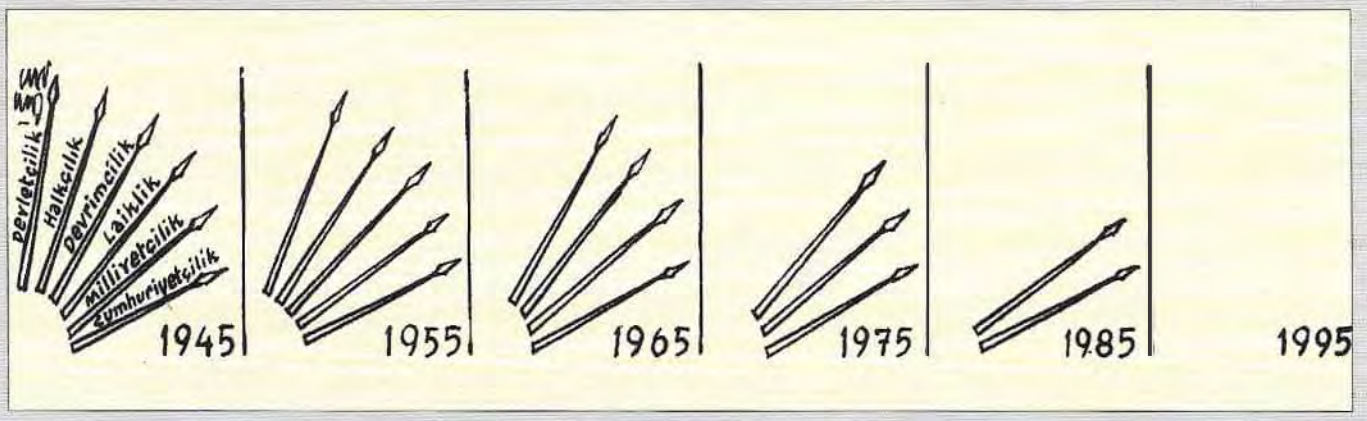

Çokpartili hayatın akışı karikatür sanatçıları ve aydınlar tarafından umumiyetle laiklikten taviz üzerinden yorumlanmıştır. Demokrasi bu memlekete yaramıyor!!! Semih Balcıoğlu ve Tan Oral'ın güzel karikatürleri de buna işaret ediyor.

2 Aralık 1947 tarihli *Vatan* gazetesinde Celal Bayar'ın laiklikle ilgili konuşması ana manşetlerden biri olmuş: "Allah ile insan arasındaki münasebetlere müdahaleyi şiddetle reddederiz. Din vatandaşların mukaddes hak ve hürriyetlerindendir. Hiçbir vatandaşı imanı için tazyik ve tenkit etmek caiz değildir..." Belli ki hem sisteme garanti veriyor hem de mütedeyyinleri rahatlatmayı deniyor. 1946-1950 arasında CHP de böyle konuşuyordu. Denebilir ki DP bütün tarihi boyunca bu dengeyi korumaya çalıştı. Bir başka şekilde söylersek bu denge kıskacında sıkıştı kaldı, zaman zaman CHP gibi davrandı, çoğunlukla komünizmle irticaya birlikte karşı çıktı.

VATAN

«EGRİYE EGRİ - DOĞRUYA DOĞRU» Fiyatı : 10 Kuruş

İkinci Parti AVRUPA PALTOLUK KUMAŞLARIMIZ GELMİŞTİR. KUMAŞ - İTHALAT T. A. Ş. - Bahçekapı 28

etli münakaşalar
ve devletçilik
görüşüldü

illetin tarihi, milli-
kaynağıdır,, dedi

unu söyliyen Tanrıöver: «Türk milliyetper-
arak doğmasını ve yaşamasını mümkün
ideoloji yavaş yavaş girer» dedi

adil teklifi

irlerine gen'iş salâhi-
ması istendi ve
di

Celâl Bayar'ın konuşması

Demokrat Partinin
lâiklik görüşü

Bayar: «Allah ile insan arasındaki münasebetlere müdahaleyi şiddetle reddederiz» dedi

«Din, vatandaşların mukaddes hak ve hürriyetlerindendir. Hiçbir vatandaşı imanı için tazyik ve tenkit etmek caiz değildir»

D. P. başkanı Celâl Bayar

Filistinin
taksimi

Kararın tatbikatı için Birleşmiş Milletler vasıtalarını harekete geçirmek üzere

Güvenlik Konseyinin de fevkalâde bir toplantı yapması muhtemel

Mütedeyyin Halkın Görünmez Gücü...

Ben olsam nihai tercihimi DP'den, onun bir şekilde takipçisi partilerden yana değil de Müslüman Türk halkından yana kullanırdım. Dinî meselelerin siyasî bir tartışma ve gerilim alanı olmasını esas itibariyle istemeyen, bu yüzden *Sübhaneke* duasını öğrenen ve öğretenlerin jandarma dipçiğiyle karşılaşmasına bile *lâ hevle* çekerek sabreden, kriz dönemlerinde üzerine kapanan kapıları zorlamayan ve fakat kapıyı beklemeyi terketmeyen, şu veya bu sebeple kapılar biraz aralandığı zaman da onu sonuna kadar açmakta kararlı olan Müslüman Türk halkından yana... Kıt imkânlarıyla yeni şehirleri camilerle o tanımsız insanlar doldurdu ve şenlendirdi; İmam Hatip Okullarını, Kur'an kurslarını onlar yaptı, onlar yaşattı; derneklere, vakıflara, fakir talebelere onlar kol kanat gerdi; cemaatları, tarikatları onlar besledi, onlar büyüttü; siyasî hayatta muhafazakâr, mütedeyyin partileri, kişileri onlar destekledi ve cesaretlendirdi, sıkıştırdı, ikna etti, dinî neşriyata onlar sahip çıktı...

Aslında sistemin ihtiyaçları ve hareketleri dışında DP'yi sadece liberal suratlı bir CHP olmaktan, MSP'yi sadece yeşili koyulaşmış bir AP olmaktan çıkaran da bence onlardır...

Onlar insiyakî denebilecek bir tarzda sabır ve temekkünü/temkini, zamanı zemini kollamayı kendilerine yönelen baskı ve müdahalelerde, siyasette en iyi kullananlardır dense yeridir.

Onların ahlâkını da biraz muhafazakâr-mütedeyyin siyasetçiler ve iktidarlar, hususen 12 Eylül'den bugüne takip edilen, muhalif olabilecek unsurları sisteme taşıma politikaları bozdu, sabır ve temkinlerini dağıttı. Kendileri de dinî-siyasî kültürleri icabı sisteme katılmakta, onun nimetlerine dalmakta çok hevesli idiler.

Fakat onlar "tanımsız" ve bu toprakların verimi oldukları için bir yerlerden tekrar baş verebilirler.

1947 CHP YEDİNCİ KURULTAYI'NDA LAİKLİK POLİTİKALARINI TASHİH VE TADİL

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER

"(...) Biz, inkılâp harekâtımız sırasında ordularımıza el uzattık, yalnız bir müesseseye el uzatmadık, (...) medreseler bunun dışında kaldı. Acaba tababet ve ordumuz için yaptığımızı din teşkilâtımız için de yapsaydık meyvalarını almaz mı idik? Mutlaka alırdık.

Aziz arkadaşlarım; Avrupa'nın eski üniversitelerini ele alalım. Sorbon'dan başlayarak -ki sekiz asırlık bir tarihe maliktir- Kembriç, Oksfort ve dokuz asırlık bir tarihe malik olan Almanya'daki Haydelberg üniversiteleri evvelce birer medrese idi. Bu medreseler harekette ön ayak olmuş, mütemadiyen ıslahat yapılarak bugünkü üniversiteler halini almıştır. Onlar, bugün, dünyanın gençleri'ni her taraftan çekerek tedrisat yapıyorlar. Bizim tarihimizde de, bu medreselerin ıslahı yoluna gidilseydi, dokuz asırlık üniversitelerimiz vardır diye övünebilirdik. Ta, Alp Arslan'dan başlayarak üniversitelerimiz, istihale ede ede, son zamana kadar ilmî hareketleri takip edebilseydi, bugün bu kâbil olacaktı. Halbuki biz medreseleri kapattık, İmam ve Hatip Mektepleri'ni kapattık. Aziz arkadaşlar; bugün kırk bin köyümüz vardır, her köyde birer mescit tasavvur ediyorum, kırk bin mescit eder. Kasabaları, büyük şehirleri gözümün önüne getiriyorum, en aşağı on bine yakın cami vardır. Bunların hepsinin mecmuu elli bin eder. Arkadaşlar; en sade şekline irca ediniz, bu camilerde, bu mescitlerde vazife görecek imamlara, hatiplere ihtiyacımız var mıdır, yok mudur? (Var sesleri). Zaten, yoktur demenin ihtimali de yoktur.

Aziz arkadaşlar; muhterem arkadaşlarımızdan bazıları köylerin imama ihtiyacı olduğunu söyledi. Arkadaşlar; en yakın misâlini arzedeyim; bu, Büyük Millet Meclisi'nde de mevzubahis oldu, bir münakaşadan sonra dışarıya çıktığım zaman altı tane Meclis hademesi yanıma geldi, gözleri yaşlı olarak şunları söyledi: Vallahi, billahi, altı köyümüzde bir tek imam kaldı. Ölülere nöbet bekletiyoruz. Ondan kalkıp bu köye geliyor ve boyuna köy değiştiriyor. Eğer, bize imam ve hatip vermezseniz ölülerimizi köpek leşi gibi toprağa gömeceğiz".

Kaynak: *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1948.

Devleti partileştirmek İttihatçıların başlattığı kötü bir gelenek. CHP bunu devraldı ve sürdürdü. Ondan sonra gelenler de kendi iktidarlarınca bunu yaptılar, yapıyorlar. Tekpartili yıllarda Develi Merkez İlkmektebi talebelerine bir bayram günü Altı Ok elbiseleri diktirip giydirmek, birinin eline de Altı Ok maketi tutuşturmak bu anlayışın ürünlerinden biri.

MÜZİKLİ MEVLİT

MÜKERREM SAROL

(...) Bu arada, Menderes'in müdahelesi ile hazırladığımız müzikli bir Mevlid'in radyoda yayınlanmasından nasıl vazgeçildiğini hikâye etmek isterim. Göreve başladıktan ve işleri düzene koyduktan sonra bir gün İstanbul'da bulunduğum sırada, Radyo müdür yardımcımız, Dr. Nevzat'a [Atlığ]:

"-Türk Sanat Müziği ve icracıları hakkında büyük bilginiz var. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i için yapmayı düşündüğüm bir konu hakkında fikrinizi öğrenmek istiyorum. Biliyorsunuz, sesleri dinî musikiye uygun toplumda kendileri için büyük hayranlık duyulan Kâni Karaca ve Necmi Rıza gibi güzel sesli sanatkârlarımız var. Mesut Cemil Bey ile konuşun, yaylı tambur, kemençe, ney ve flüt gibi enstrümanlarla uygun görülecek makamda bir fon müziği beraberliğinde, Kâni Karaca ve Necmi Rıza Bey'e yepyeni üslupta bir *Mevlit* okutmanızın mümkün olup olmadığını inceleyin.

Dr. Nevzat teklifi heyecanla kabul etti. Kısa sürede Mesut Cemil Bey ile konuşarak konuyu inceleteceğini ve bir hazırlık denemesi yapacağını vaad etti. Bir ay sonra merhum Mesut Cemil Bey -ki o tarihte radyo müdürü idi-, Ankara'da beni aradı: "Beyefendi, Dr. Nevzat Bey'den istediklerinizi öğrenir öğrenmez hemen harekete geçtim. Düşüncenizi çok beğendim ve çok sevindim. *Mevlid*'in Veladet bölümünü Kâni Karaca, Mirac'ı da Necmi Rıza Bey arkadaşım okudu. Ben ve Süleyman Ergun sazlarımızla refakat ettik. Müzik kısmını, yani *Mevlid*'in melodik fonunu ben hazırladım. Teşrifinizde dinlediğiniz zaman çok memnun kalacağınızı sanıyorum. Çok güzel bir kompozisyon oldu.

Tradisyonel bir aileden gelen Mesut Cemil Bey, çok büyük bir sanatkârdır. İcrada ve bestede merhum babası, Tamburi Cemil Bey gibi rakipsiz bir üstaddır. O sıralarda teyp cihazları ve kaset sistemi henüz tekemmül etmemiş ve piyasaya çıkmamıştır. Deneme yayınları için ve bazı programlar için içerden dışarıya doğru doldurulan büyük plaklar kullanılıyordu radyolarımızda.

Mizah **dergisinin 24 Aralık 1948 tarihli nüshasının kapağındaki Ramiz karikatürü, derviş kıyafetindeki DP ile CHP yöneticilerinin karşılıklı ve aynı postta zikir çektiklerini (irticaya destek verdiklerini) vurguluyor. CHP'nin laiklik konusundaki kısmi ve konjonktürel yumuşamalarının basındaki yansımalarından biri bu.**

Bir süre sonra rahmetli Ali Naci'yi alarak radyoya gittik. Dr. Nevzat Atlığ, Mesut Cemil Bey, Necmi Rıza bizi karşıladılar ve plakların hazırlandığı odaya götürdüler. Ali Naci merhum, çok güzel alaturka piyano çalardı. Üslubu son derece tatlıydı, en zor parçaları notasız ve kolaylıkla çalardı. Bu bilgisini bildiğim için görüşlerinden istifade ederim diye benimle gelmesini rica etmiş ve niçin radyoya gittiğimizi çok merak etmişti. Önce Kâni Karaca'dan Veladet'i, daha sonra da Necmi Rıza Bey'den Mirac bölümünü dinledik.

O tarihe kadar camilerde ve özel toplantılarda birçok *Mevlid* dinlemiştim. Bugünkü dinlediğimi tarif etme gücüne sahip değildim. Çok duygulanmıştım. Yaylı tambur ve ney'den yayılan ilâhî nağmelerin dalgaları bizi sırtlamış, derin bir vecd içinde hepimizi sanki bir başka dünyaya götürmüştü. Vatandaşlarımızın radyolarda, bu *Mevlid*'i dinledikleri

zaman nasıl bir heyecan ve hayranlığa kapılacağını hayal etmek bile insanı bahtiyar ediyordu. Mesut Bey'i ve arkadaşlarını gönülden kucaklıyarak tebrik ettim. Çok mükemmel bir eser yarattınız, önce bunu muhterem başvekilimize dinletmek isterim. Görüşlerini aldıktan sonra nasıl hareket edeceğimizi hep birlikte karara bağlarız.

Ali Naci benim gibi adeta sarhoş olmuştu. Teşebbüsü fazla cesur bulmuş, "Monşer, bunu başarabilirsen hareketiniz dinî musikimizde inkilap olur" demişti. Bir süre sonra fırsat bularak Adnan Bey'e *Mevlid* konusunda neler yaptığımı anlattım. Hazırlanan plakları kendisine dinlettim. O kadar içten ve o kadar kendini vererek dinlemişti ki, heyecandan, zevkten sanki nefesi kesilmişti. Dinlerken bir ara dirseğini dizine dayamış, elini çenesine yerleştirmişti. Nağmeler kesilip plak sustuğu zaman, "Hayatımda böyle bir şeyin olacağını bugüne dek hiç düşünmemiş, tasavvur bile etmemiştim doktorum, emin ol dinlerken yüreğimin titrediğini bir an kalbimin durduğunu hisseder gibi oldum. Biliyorsun, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i aslında şiir olarak bir deha eseridir. Arkadaşlarımız bunu her Müslümanın huşu ve coşku içinde dinleyeceği, ölmez bir hale getirmişler. Şu anda sana ne söyleyeceğimi bilemiyorum, bunu hazırlayan sanatkârların hepsini benim adıma tebrik et. Allah kendilerinden razı olsun" dedi.

Bir an düşündü, sonra yüzüme bakarak, "Peki doktorum bunu ne yapmayı düşünüyorsun bunu niçin hazırlattın" diye sordu. "Beyefendi, biliyorsunuz zaman zaman camilerde okunan *Mevlid*'i canlı olarak radyolarımızda yayınlıyoruz. Disiplin ve sükûneti sağlamak zor olduğu için bazen yayınlarda üzücü olaylar oluyor, henüz bu eseri okuyan sanatkârlarla görüşmedim. Önemli bir sakınca olmazsa, kutsal saydığımız bazı günlerde bunu radyolarda yayınlamayı düşünüyoruz" dedim. O ana kadar hayal âleminde yaşıyormuş izlenimini veren Menderes'in yüzü birdenbire değişti. Derhal sorumluluk taşıyan bir insanın ciddiyetine büründü. "Doktorum, sen aklını mı oynattın Allah aşkına! Biz bunu yayınlarsak nizam-ı âlem bozulur, mahvoluruz. Halk Partisi derhal harekete geçer, bizi dinsizlikle suçlar, ilâhî maksatla okunan *Mevlid*'i şeytan icadı olan sazlarla çaldığımızı ileri sürerek aleyhimize söylenmedik iftira ve isnadlar bırakmazlar. Türkiye henüz bunu takdir edecek kıvama gelmemiştir. Böyle bir hareket bize bundan sonra, bütün seçimleri kaybettirir".

Kendisine hak vermemek mümkün değildi. "Beyefendi, şu anda aklıma gelen bir formülü müsaade ederseniz arz edeyim. İstediğimizi yerine getirecek çok değerli, sanatkâr arkadaşlarımız vardır. Süleyman Çelebi'nin hayatını kucaklayan bir de [radyo] fonik piyes hazırlatarak, *Mevlid*'in Veladet, Nübüvet, Mirac gibi bölümlerini parçalar halinde versek acaba, buyurduğunuz mahsurlar ve düşündüğünüz endişeler gene meydana gelir mi dersiniz?" dedim. Menderes: "Doktorum, maalesef deminki düşüncelerimi muhafaza edeceğim, muhalefetin bize reva gördüğü düşmanlıklar, o kadar ağır, o kadar insafsızdır ki, bu konuyu derhal istismar eder ve vatandaşlarımızın dinî duygularını inciterek, bize düşman yaparlar..."

Diğer yandan *Mevlid*'i okuyan birtakım sanatkârlar, radyo müdürümüze müracaat ederek, bunu yayınlamaya kalkarsanız artık hiçbir vatandaş bize *Mevlüt* okutmaz. Ekmek paramızı elimizden alırlar, sakın böyle bir teşebbüste bulunmayın. Aksi takdirde radyo aleyhine dava açar ve hazırlanan esere el koydururuz, demişler.

Aradan uzun yıllar geçti, o günün taassubu karşısında bugün her çeşit türden ve üslupta *Mevlit*'ler okutulmakta, doldurulmuş plaklar ve kasetler piyasada bol bol satılmaktadır. Televizyon ve radyolar sık sık hazırlanan müzikli müziksiz *Mevlit*'ler yayınlamaktadır. Meğer katı yargıların değişmesi için zamanın bir süre akışı gerekirmiş diye düşünüyorum. (...)

Kaynak: Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes 1*, İstanbul, Kervan Yay., 1983, s. 369-73.

Not. Gazetelerde çıkan haberlere göre İstanbul'un Fethi'ni kutlama programlarının bir parçası olarak 7 Haziran 1950 akşamı İstanbul Radyosu'nda şehitlerin ruhu için, özel hazırlanmış bir müziğin eşlik ettiği Mevlit yayını yapılmıştı. Zikreden, G. D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, s. 322.

Bizim Mevlût

■

Behçet Kemal Çağlar

■

Arkadaşımız Behçet Kemal Çağlar, Süleyman Dedenin aşk ve iymanla sevdiği Muhammed Mustafa için yazdığı mevlûdü - eski tâbirle - tanzir etmiş; aşk ve iymanla sevdiği Mustafa Kemal için bir mevlût yazmıştır. «Bizim Mevlût» adını taşıyan bu samimî eseri Atatürk'ün bu ölüm yıl dönümünde Yücel'in en güzel bir armağanı diye okuyucularımıza sunuyoruz. Genç okuyucularımızın bu candan eserin zevkine varmaları için ilk defa birinci «Mevlûd» u - Süleyman Dedeninkini - okumalarını, orandaki dilin, üslûbun, zuhaf ve imalelerin yâni vezin hatırı için yapılması mecburi telâffuz değişikliklerinin farkında olmalarını tavsiye ederiz. «Paşalar» ın «Pâşalar» şeklinde okunması, «dayım» nın «dâyım» diye uzatılması gibi zaruretler mahsus mevlûdun zevkini ve hususiyetini yaşatmak için bile bile ihtiyar olunmuşlardır. Arkadaşımız askerliği zamanında yazdığı bu mevlûdu bazı Türkmen köylerinde okumuş, kadınların ve ihtiyarların ağlaşarak dinlediğine şahit olmuştur.

★ [illegible]

— Süleyman Dede'nin Ruhuna hürmetle ithaf olunur —

Yurda halka her kim ol evvel ana (1)
Her işi [illegible] ile Allah ona
Millet adın zikredelim bir kere
Vâcip oldur cümle [illegible] Türklere
Şevk ile «Türkü»nü [illegible] bir [illegible]
Döktüler cümle [illegible] hazan:
[illegible] pâk [illegible] zâkir eyleyen
Her [illegible] «Türkümü» diyene
Mağara [illegible] evler var idi
Türk [illegible] beraber idi.
Kim ki [illegible] ferat eyledi:
Dil [illegible] Cümle ol [illegible] eyledi.
Rabbe irfan olan Türklü [illegible]
İlk [illegible] o ilk [illegible] beyran
Gez dilersiz bulasız oddan necat
Can verin tek [illegible] Türke hayat.
Ey azizler işte başlarız söze:
Bir [illegible]
Ol [illegible] her [illegible]
Misk gibi [illegible]
Gece [illegible] eylesin
Halka [illegible] eylesin.
Halka [illegible] Türkün [illegible]
Türke [illegible]
[illegible]
Dedi [illegible] olan [illegible] mülk
(Mustafa) [illegible]
Bi (Kemal) [illegible] bu ne dedi.
Kaldı [illegible] ilk Türkün [illegible]
[illegible]
[illegible] Türkiye [illegible] böyle [illegible]
Nura [illegible] bu yüzden garbı şark
Kim ki Türke [illegible]
Bilki ol [illegible]
İlk [illegible]
[illegible] bey [illegible] cümle sebat
Emek üzre Mustafanın namına
Hemle eyler can verir yurt uğruna

Bu [illegible] bir [illegible] kaydı o
Cengizin Timurun [illegible] o
[illegible] oldu o
Sonra [illegible] olda o
[illegible] üzre Hayreddine o
[illegible] oğlu [illegible] oydu [illegible] o
Her büyük [illegible] sebep
Türke her zulmette meş'al mahtap
[illegible] yok [illegible]
[illegible]
[illegible] böyle [illegible]
Vakt [illegible] sebebe
Geldi [illegible]
[illegible]
Gez dilersiz bulasız [illegible]
Mustafayı [illegible] Kemal [illegible]
O Zübeyde Mustafânın [illegible]
Ol sedeften doğdu ol dür dâne
[illegible] Kemalden [illegible]
Vakt [illegible] ile
Mustafanın gelmesi oldu [illegible]
Çok alâmetler belirdi [illegible]
Zübeyde [illegible] Türk
[illegible] ol [illegible] Türk..
Dedi [illegible]
Bir [illegible]
Beşik [illegible]
Göstereceksin [illegible] ile [illegible]
Nurdan bir [illegible]
Oldu [illegible] birden [illegible]
[illegible] dedi
[illegible] hayat [illegible]
[illegible]
Her [illegible]
Zahir oldu [illegible] geçtiler
[illegible] birden [illegible]
Yer [illegible] ordular
[illegible]

(1) [illegible]

★ [illegible]

★ [illegible]

Bildim [illegible] ki ol [illegible]
Eyledi [illegible]
[illegible]
Kâbe [illegible]
Yandı [illegible]
Geldi üç hatun [illegible] oldu ayan
Çevre yanıma konup konuştular
Mustafayı [illegible]
Biri Yavuz, biri Fatih, biri Timur [illegible]
Dediler [illegible]
Bu senin oğlun gibi kadri celil
Bir anaya vermemiştir ol Celil
Mustafanın Mustafası doğmada
Müjde kim Türkün atası doğmada.
Bu gelen Türkün yeni imkânıdır
Bu gelen [illegible]
Gez dilersiz bulasız şevki [illegible]
Mustafayı bu kemale [illegible]
Der Zübeyde çünkü vakt oldu [illegible]
[illegible]
[illegible]
Eyledim [illegible]
[illegible]
Geldi Tanrı [illegible]
İçtim [illegible]
Nur ile [illegible]
Geldi bir [illegible]
Aşkımı [illegible] kuvvetle hemen
Seyrederken [illegible]
Şerefin [illegible] Kemal
Türk elinde [illegible]
An [illegible]
Cümle [illegible]
Çağırıban dediler ki merhaba
Merhaba ey [illegible] merhaba
Merhaba ey [illegible] merhaba
Merhaba ey Türklüğün [illegible]
Merhaba ey milletin [illegible]
Merhaba ey [illegible] merhaba
Merhaba ey [illegible]
«Merhaba ey [illegible] millet [illegible]

Merhaba ey inkılâplar menbaı
Gözleri [illegible]
Ey [illegible]
Ey [illegible]
Padişaha karşı halk [illegible]
Gez dilersiz bulasız [illegible]
Can verin tek Türke [illegible] hayat
Çünkü dünya [illegible] bir [illegible]
Cümle [illegible]
[illegible] her melek
[illegible]
Şevk ile [illegible] her zaman
Hayrete düştü Zübeyde ol zaman
Gördü [illegible] yok
[illegible] kaldı çok.
[illegible] dedi [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Kitabını [illegible]
Söylediği [illegible] ol [illegible]
Dedi [illegible]
Milletin [illegible]
Halka [illegible]
Dedi [illegible] Millet [illegible]
Halka [illegible]
Son [illegible]
Gez dilersiz bulasız halktan necat
Atatürke [illegible]
[illegible] on [illegible]
[illegible]
[illegible]
Memleketten [illegible]
Ol zamandan [illegible]
Mustafayı Harbiyeye verdiler
[illegible] millete imdat için
[illegible] için
[illegible] kaldı [illegible]
Tam [illegible]
[illegible] Kemal

★ Vatandaşlarımız bu Cumhuriyetin [illegible] medeniyet ve teceddüt yolunda yüksek eserler vücuda getireceklerdir.

★ Türkiye bir millî bir, müstakil, şanlı, [illegible] bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
Sabrı Eyyub üzre sabretti [illegible]
[illegible]
Gez dilersiz bulasız şevki necat
[illegible] de Türke [illegible] hayat
[illegible]
[illegible] paşalar
[illegible]
Padişahın [illegible]
Tupla [illegible] oldu yola
[illegible] İstanbulun
[illegible] Türkü [illegible]
[illegible] Seddülbahre geldiler
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] heman
Türk olan [illegible] Türk olan [illegible]
Türk [illegible] kadir o
[illegible]
[illegible]
[illegible] oldu her nefes
Türk kazandı [illegible]
[illegible]
[illegible] oradan ora [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] olup
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Ağlar oldu Türk olan büyük küçük
[illegible]
Bir [illegible]
[illegible] İstanbulun
[illegible] her şey [illegible]

[illegible] her şey [illegible]
[illegible]
[illegible] Türkün [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] her [illegible]
Halin [illegible] Mustafa
[illegible]
[illegible]
Gez dilersiz bulasız oddan necat
Can verin tek [illegible] halka hayat
[illegible]
[illegible]
[illegible] Kemali [illegible]
Aşk [illegible] duyma [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Rabbe [illegible]
[illegible]
[illegible] oldu birden [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Mustafa
[illegible]
Kimde [illegible]
[illegible]
Çatkan [illegible]
[illegible] kadın
[illegible] her şey [illegible]
[illegible] okundu:
Gez dilersiz bulasız şevkü necat
Can verin tek [illegible] halka hayat
[illegible]
Halka [illegible] her dem [illegible]
Şehri [illegible] bulan
Halka [illegible] olan
Eslere ol [illegible]

★ [illegible]

★ Milletlerin saadetleri üzerinde hakimiyet mücessemdir her tarafta yüksekliye mahkûmlardır.

Kobçe devleri dedi : «Bâri, selâmet...
Fakiru ruhu kuşu gelsinler
Mustafaya secde ideyim kaldılar
Sayeş kim kim ve andan ne şekil
Her Padişahın Kerametini ve gelir
Gelsinler ehli irfan ağlına
Türkü sözler Mustafanın ağlına

Şükran hain Boy saçımın çele var
Vakit zaman fırsat zaman hoş geldin
Lumbudan riya mâbere çıkan
Sen geldin ordan kolda aş geldin

İzafiliğin sarp sebebi bu sebeb
Evrimdedir Yunus, Seyyanî, Ensarî.
Değdadır hep gibi bilelere gümrah,
Başını kaybeden balka baş geldin.

Küreğlu bayrama hey eroğlu er
Enviede bu millet dünya (epeke
Uzat parmağını çöldeki tepeler
Oşkuna sıdam ağam alam hoş geldin.

Her şöyi kudüsü müşkürem
Dinler «Girdin saadet tacına»
«Yüzü kim meryem meydan tuvana
«Sohbeti Sokrat sevinde bir tane
«Emeği evvel gelen bu devlete
«Kimse böyle olmadı bu rifate
«Ruhu halkı emek ister gel hemen.
«Sahibi zevkiye Süleyman Kelimeyi;
«Ruhu nerde kim sabrine sabır
Ol kayar sözse Retek cananer
Kimseli bâzi sen ol nâra halk
Mustafaya söyledi kim ver kolak
İrfan bil makhudu mahbubun benem
Serdeğin ene ile maabudun benem
Gire gönlüz dermanı sadığıza
Nefa kim kâmem cemalin devrâda
Gel habibim senin aşık olmuşum
Kendini ben sana bende kılmuşum
Zâtına mi'rat edindim zatım

Tile yardım âdı ile âdım.
Ol sevgiyle oğuz oldu kâlem
Hak nazarı yakın oldukça
Bildiler ey kâfiri müneccahlık
Kutlu olsun sana bu müjdeyi halk
Milletini aldatacak devirler yeter
Türkü kıldığınız saat yeter

Ger dilersiz bulasız oddan necat
Mustafaya Mustafa'ya ezelât

Esvi halkı kıldı sağ içre o
Kıldı zatı sayı müşkü içre o
Rebbülâ nâbire bezm kaynaklar
Her cihanın güzeli klasikler
Medreseden dendi her bir arbede
Atıp simal oldu ol Koçatepe
Dahralarak dağcağın ol mâbeyn
Doğarmıdı gökte hem ay hem güneş
Hem ezeli ol zamanda ezce
İşte dünde bulmazdı ey hoca.
Sade zamandan kazanak yüzeler
Harbe yürürdü yüzler koçalar
Düşünün yüz bahre düşmüş patırdı
Kandırmış Abdülhamit yarmağa
Akıbetini Bu ilk inkılâbı ordularda
Ordular da kaç misli vardılar
Baş bulmaca salva oldu her asker
Türke erdi can zafer emir zafer.
Düşmanından kurtarmaca ülkeyi
Bakın hala bu ülkeler ülkesi
Bakın hala bu ülkeler ülkesi
Bakın hala bu ülkeler ülkesi

Ahmet kim çaşı ol kâfi mahiyi
Türkiye kanı ismini cennet hikayet
Ah cenginin ben ne var çengik güzel
Kalesinin dine dehalet eylesen
Hamsa irsaan ilet eylesen
Gazeteden halkın o gün neyse vazı
Bir tahsa ayet, hadis senetlen
Dini ilahi evkeneleri hemen
Ol kâfiri öyle tiksi ol zaman
Dile ve halk kalsın devlü selim beri
Ile kanlı zindanı bir andan beri

★ Kadimi eser eserle eğlenmek kabiliyetinde mahrum olan kavimler hiçbiyen ve bilhassa bugünün fecri ilanında mahkûmdurlar.

★ Medeniyetin esası, terakki ve kurtuluş temeli aile hayatındadır.

Ger dilersin bulasız oddan necat
Mustafaya Mustafa'ya ezelât
Gel benî ey sahibi ahlâ sefa
İşbu fikrat aşkımı yâr eyledim
Derd ile ah eyleyüben çâr edelim
Ahkamın ey Mustafa'nın peşkeşi
Tezelzeside bahrimizin peşkeşi
Ağlayıp âhım için şerkine ulam
Milleti bu çehrede oldur zâfer
Her kim ol imanı sağlam, inâdır
Yâr halkın cevâb derler sözünü
Ârif olmuştu Celâleddin seher
Bu habet salmak alçı bağırbeyez
Ağlayıp ağlayıp ol derdik Celâl
Saldı eşkin ferşe bir fün nağmâl
Sezâiden bir söyleyen Aşık Ömer
Kışı bu vatan ile verimiz bu bâbeyn
Yok vatan sükûn ayrı dönek vay
Bunu bil inkılâp ayrı dönek vay
Vay amanın eşel ahmak felek vay

Dervişe dendiler sağlık sağlığın
En büyük en güzel emir kaynağın
Hakkâra de göz yaşı dökmeğine ayıp
Ağlayıp yürüdü Mehmet Zafer
Cihan da bizimle ağlasın zafer

Ateş gibi millet beşim ateş oluş
Ölümü ölmez yeni tarz olmuş
Dağlar bizler bizler yanan dağ olmuş
Türkün yüreğini dağlama cefa
Cihan da bizimle ağlasın zafer

Bakmadı ecnebi bizi çekmedi
Yanımı gönülde düşe bulmadı
Kimseye çıkı ne arşa çıkmadı
Türkün yüreğini ağlama vefa
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Kendini sevdi birdendi dendi
Bir uyandık o hicivi bıraktı
Uyudu nübeti bilmeye verdi
Türkün yüreğini dağlama sayı
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Dönmüş dünyâları göz yaşı tecrübe
Dünya ölçek çıkmış Türkün yanına

Her evdem bir ilâç şikâyetimiz
Dağlak yüreğini dağlama gayri
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Gitti her cesede ümidi ateşi
Yeni yüzü değişti adı ölü evi
Cihan yüzü olmuş ateşe bu devri
Türkün yüreğini dağlama gayri
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Kaybını yıldızlar bile bilirler
Kuzu kuzuyle diğe yalelet
Kuzu kuzuyle dönüp cesaretin bilirler
Türkün yüreğini dağlama gayri
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Gök dürüle zemine yere bekleme
Cesur mezarın yıldız elemin
Şehirler değişmez ağlar dökmeme
Türkün yüreğini dağlama gayri
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Dünya ben kalsa olur hiç olur gitmez
Yıldızlar kardeşler sessizlik kesmez
Sen beğendiğin sus Aşık Ömer
Türkün yüreğini dağlama gayri
Cihan da bizimle ağlasın gayri

Ruhu Türkün ya cihan ağlamaya
Yakın Asrı bir vesikat kılmaya
Tek hâkim tek mümin mükâlemeye
Millî cehâveti hem sezmekte bes
Gelsin dezhal emrini ilmet gülsü
Istılahı müstehcen lâbes.
Vazife kimliğe yeni yerini
Hali geçti ol Atâma yerini
Derd ile ah eyleyüben ol zaman
Hali geçti ol Atâma yerini
Medine mezarı ruhu Medine
Bitmeyen âşkı sarı etli sidri
«Edirne cevher itled cayıllanen hem
«Ellinci, Ant bitmiz bir parça ben
«Kalkınlarda» kaç sene hiç kalmadım
«Olacağım ben almanın hemşiresine
Her lafın ruha çıkmış evledi
Şeklî şeriye ruh ruh eyledi
Batka hurilerle şarkı sürdüler
Dünyada Atatürkü sürdüler...
Ger dilersiz bulasınız oddan necat
Atatürke Atatürke ezelât.

★ Memleketin sınırla ve sınır çizgileri muvazenesinde bulunduğu kıymetlerin kıymetini bilmeyen milletler yaşayamaz

Mustafa Kemal Paşa İçin Yazılmış "Mevlit"...

Behçet Kemal Çağlar'ın Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini takliden Mustafa Kemal Paşa için kaleme aldığı ve *Yücel* dergisinin de (XVI/91-93, Eylül-Kasım 1942) ek olarak basıp dağıttığı *Bizim Mevlüt*, tekpartili yılların din polikalarının, dine dair meselelerin ne kadar âdap-erkân tanımaz bir seviyede yürütüldüğünün açık şahitlerinden biri olmalı.

Dergi metni şöyle takdim ediyor: "(...) Çağlar Süleyman Dede'nin aşk ve imanla sevdiği Muhammed Mustafa için yazdığı Mevlûdü –eski tabirle– tanzir etmiş; aşk ve imanla sevdiği Mustafa Kemal için bir Mevlüt yazmıştır. (...)".

Vezin ve akış olarak da Süleyman Çelebi'yi taklit eden metnin ilk mısralarından birkaçı:

Yurdu halkı her kim ol evvel ana
Her işi âsan ede Allah ona
Millet âdın zikredelim bin kere
Vâcip oldur cümle işte Türklere
Şevk ile "Türküm" dese bir dem lisan
Dökülür cümle hüzün misl-i hazan
İsm-i pâkin pak olur zikreyleyen
Her murada erişir "Türküm" diyen
(...)
Ger dilersiz bulasız oddan necat
Mustafa-yı bâ-Kemal'e es-salat

Behçet Kemal'in ve birçok Kemalistin, laiklik edebiyatını unutarak katkıda bulunduğu Mustafa Kemal Paşa'yı kutsallaştırma, kültleştirme problemini, yabancı bir sanatçı erken bir tarihte böyle çizmiş; müritleri fesli Paşa'yı uçuruyor; Hz. İsa gibi yahut bir semazenin dönüşüne benzer şekilde göğe yükseliyor. *Fantasio* dergisi, 15 Ekim 1922 (yanda). 30'lu yıllarda tekrar çizseydi nasıl çizerdi acaba? Mütecessir gazeteciler ve yazarlar arasında "ilâh" diyenler bile var (Meselâ bk. *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1935, s. 1).

HÜRRİYETİN
REFA
REYİNİ
SERBES-FIRK

DEMOKRASİDEN VE SEÇİMLERDEN DİN HANESİNE DÜŞEN NEDİR?

Çokpartili hayata geçilmeden hayli zaman önce Falih Rıfkı Atay "Türkiye'de demokrasi hoca ve mürteci saltanatı demektir" diye yazmıştı. Yazmakla kalmamış, 1933'te yayınladığı *Eski Saat* kitabına bu cümlenin geçtiği yazıyı da almıştı[1]. (Kitabın adındaki "eski" kelimesini de atlamayalım lütfen; eski rejim/*ancien régime*, eski usul, eski dünya, eski devir gibi menfi vurgular yüklü bir ifadedir bu; konu eski saat olunca herhalde alaturkalık da giriyor işin içine).

Falih Rıfkı'nın bu sert ve kıyıcı ifadesi o devirde muhtemelen takdir de toplamıştır. Halbuki demokrasi en sade şekliyle halk hakimiyeti, millet egemenliği değil miydi? Niçin âdeta otomatik olarak hoca ve irtica/mürteci saltanatı ile eşitleniyordu? Halk, millet mahzâ hoca ve irticadan mı ibaretti? Demokrasi istemiyorsan bu fikrini hacıyı hocayı işe karıştırmadan beyan edemez misin?

Belli ki başka boyutları vardı işin.

Acaba yazarın gözünün önüne Türkiye'nin muhtemelen en "demokratik" meclisleri olan 1908 ve 1920 meclisleri mi geliyordu dersiniz? Bir kâbus gibi... Halbuki biri hürriyetin, II. Meşrutiyetin ilânının hemen akabinde, diğeri de Cumhuriyete giden yolda, Milli Mücadele devam ederken teşekkül etmişti. Bir bakıma siyaset alanı ve demokratik teamüller İttihatçılar ve Cumhuriyeti kuran dar kadro tarafından henüz tamamen tahakküm ve kontrol altına girmeden hürriyetin ve Milli Mücadele'nin kahramanları milletin temsilcileri olarak, neredeyse tabiî bir şekilde Meclis'te de yerlerini almışlardı... Hocaların ve şeyhlerin, sarıklıların bu iki mecliste yüksek bir oranda yer almasının/alabilmesinin arkasında bu zevatın "temsil" kapasiteleri ile tahakküm ve müdahale mekanizmalarının henüz tam işletilememiş olması rol oynamış olmasın!

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 8 Eylül 1930 tarihinde Manisa'da yaptığı mitinge köylü kadınların erkeklerden ayrı bir grup olarak büyük katılımı irtica suçlamalarına kaynaklık etmişti. Başörtülüler(!) o zaman bile tehdit olarak görülmüştü. Halbuki muhtemelen Ege bölgesi kadınlarının rahatlığıyla alakalı bir durumdu bu. Üste ise Ramiz'in karikatürü. Fethi Okyar boy veren, tehlikeli dallar büyüten Irtica-SCF ağacını suluyor, herkes de su taşıyor.

1 Falih Rıfkı Atay, *Eski Saat 1917-1933*, İstanbul, 1933, s. 433.

Falih Rıfkı tabiîlikten mi ürkmüştü acaba? Yoksa suyoluna çevirdiği Çankaya gibi emin bir yer bulamamak endişesine mi kapılmıştı?

Bunlar ilk akla gelen sorular ve tesbitler. Yine de Falih Rıfkı'nın benzerleri bulunabilecek bu katı ve tehditkâr, bir o kadar da tahrik edici, yok sayıcı korkulu cümlesi üzerinden bugün de devam eden bazı soru(n)lara eğilme fırsatı bulabiliriz.

Din İstismarını Kim, Niçin Yapıyor?

Yakın siyasî tarihimizde irtica ve din istismarı aslında muhalefetin adıdır. İster dinî yönü olsun ister olmasın bastırılmak, mahkum edilmek, tasfiyeye uğratılmak istenen kişi, fikir ve gruplar esas itibariyle irtica ve dini istismar ile suçlanır, mürtecilikle yaftalanır. Yani dine (şeriata) dönmekle, onunla paralel olarak eskiye, geçmişe, Sultan Abdülhamit devrine, istibdata yahut hilafet-saltanat sistemine, padişahlığa rücu etmekle karalanır, dini istismarcılıkla gayrımeşru ilan edilir. Aslında ne 31 Mart'ın tertipçisi gösterilen İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti geriye, istibdata, padişahlığa dönmek istiyordu ne de Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları. Biri İttihat ve Terakki'den diğeri CHP'den daha fazla meşrutiyet ve "demokrasi" peşinde idi. Söyledikleri esas itibariyle şuydu: Birlikte istibdadı ve padişahlığı devirdik, siz (İttihat ve Terakki, CHP, tekparti) geldiniz daha fazla istibdat ve tahakküm peşine düştünüz, hak hukuk tanımadınız, hürriyetleri ayaklar altına aldınız. Meşrutiyet, Cumhuriyet, demokrasi bunun neresinde? Bu kabul edilemez...

Bu haklı ve mantıklı tenkit irtica yaygarasıyla bastırılmış ve mahkum edilmiştir. Bu tenkitleri dile getirenler de...

İrticanın esas itibariyle muhalefetin adı oluşu onun din ile hatta gelenek ve tarihle (unutturulmak ve değersiz hale getirilmek istenilen geçmişle, "eski" değerlerle) tamamen irtibatsız olduğu anlamına elbette gelmez. İşin bu tarafı biraz da Türkiye'de ve İslâm ülkelerinde gerçek muhalefetin, direncin din ile irtibatlı olarak oluşabileceği realitesine göndermede bulunur. Din istismarı denen modern hadise ve ifade biçimi de büyük ölçüde bu karmaşıklığın ve içiçe geçmiş, birbirine "bulaşmış" vâkıaların içinden akıp geliyor, onlar sayesinde siyasî bir hadise olarak ortaya çıkıyor.

Öyleki bir taraf (iktidarı ele geçirenler, modernleşmeden yana olanlar) geniş mânasıyla dinin hakimiyetini azaltmaya, sesini kısmaya veya duyulmaz hale getirmeye, reform talep etmeye çalışıyor, diğer taraf da (muhalefete düşenler, muhafazakâr ve mütedeyyin olanlar) dini savunuyor, şeriat, gelenek, tarih adına sesini yükseltiyor.

Seçim Halka Hangi Unsurlar Üzerinden Gösterilecek?

Yandaki fotoğraf Şubat 1935 seçimlerinde Zonguldak'taki bir seçim sandığının başında çekilmiş. Seçim masasının üzeri CHP bayrağıyla kaplı. Fakat köylü-kasabalı kadınların oranı erkeklere göre çok yüksek. Ayrıca hepsi örtülü kadınlar. O yıllarda taşrada neredeyse bütün kadınlar örtülü ama yine de bu fotoğrafın bu şekilde "gösterilmesi"nin, onların siyasî sisteme katılmaları, oy verme hakları başta olmak üzere birçok anlamı olmalı.

Dini kim istismar ediyor diye dikkatle baktığınızda tek bir grubu, tek bir tarafı ve adresi görmüyorsunuz. Özellikle siyasetin, demokrasi edebiyatının, seçim süreçlerinin ve basının, medyatik-siyasî organizasyonların içinde olan bütün unsurlar bir şekilde bununla irtibatlı hale geliyor. Siyasetin "mubah" alanının genişliği ve ilkesizliği de işi kolaylaştırıyor.

Bir hususu da unutmamak lazım: Çokpartili hayata geçiş aşamasında CHP ile Demokratları (daha sonra diğerlerini de) birdiğerinden ayıran iki temel gösterge var zaten; biri ekonomi ile, uluslararası sistemle alakalı politikaları diğeri de din ve laiklik konusundaki vaatleri, yaklaşımları ve tutumları. Bunlar siyaset diline, sloganlara, parti programlarına ve seçim vaatlerine, manşetlere de yansıyor. Bugün de yansıyor.

Demokrasinin cılız ve kontrollü işlemesi halinde bile bir milletin, bir toprağın, bir kültürün hakim ve kurucu-yaşatıcı unsurlarını öne çıkarması, onları daha görünür kılması âdeta kaçınılmazdır. Türkiye'de bu kurucu-sürdürücü ana unsur geniş mânasıyla din/İslâm olduğu için demokratik hareketlerle paralel bir şekilde "İslâmın yükselişi"nin devreye girmesi hiç şaşırtıcı değil. Karşı çıkanların artması, din üzerinden siyasî mücadelenin yürütülmesi de... Fakat burada kalınmıyor. Bir tarafın din ve vicdan özgürlüğü talebi diğer tarafın irtica yaygarası, her ikisinin laiklik üzerinden dini siyasî mücadelenin bir parçası olarak kullanma biçimi (dini istismarı!) bu vâkıanın ortaya çıkardığı bir neticedir. Biraz yukardan bakan biri iki tarafın da (varsa başka tarafların da) birdiğerini dengelediği, aşağıya çektiği, bu sebeple de Türkiye için çok mühim

olan din/İslâm meselesinin siyasî arenada hararetli fakat alt düzeyde tartışıldığı kanaatine haklı olarak varabilir. Onun için sistem, işlerliği ve tahakkümü için iki tarafa da girdi verebilir, iki tarafı da canlı tutabilir.

Yakın tarih demokrasi/seçim-din ilişkilerinin bir miktar yahut büyük ölçüde böyle yürüdüğünü gösteren çokça örnek hadise biriktirmiştir.

Muhafazakâr Partilerin İrtica Karnesi

Ezanın yeniden Arapça okunması meselesi, DP tarafından 1946 seçimleri arifesinde gündeme getirilmişti. (İlk defa Fuat Köprülü'nün Ankara Çubuk'ta yaptığı bir konuşmada açıkça "iktidara gelirsek ezanı Arapça okutacağız" dediği rivayet edilir). Bu etkili ve hemen karşılık bulan slogan, hem Ankara'nın yüksek tepelerinde, CHP'de ve üst bürokraside hem de Meclis'te büyük tedirginliklere sebebiyet vermişti. Çünkü bir defa ok yaydan çıkmıştı. Artık Türkçe ezanı açıkça savunamayacak olan CHP'nin elinde din istismarı ve irtica bayraklarını yükseltmekten başka çare kalmıyordu.

Meselenin tarihi bu kadar tek taraflı ve sade cereyan etmiş değil. Tekparti iktidarının ve CHP'nin karşısında konumlanan sağ-muhafazakâr siyasî partilerin, siyasetle iştigal eden çevrelerin hususen iktidara geldiklerinde irtica edebiyatında zaman zaman devlet partisiyle yarıştıklarını ve haksız icraatlarda bulunduklarını görmek lazım. Açıktan veya örtülü olarak...

Örnek ister misiniz?

CHP'nin 1949'da çıkardığı meşhur 163. Maddenin din ve vicdan özgürlüğünü âdeta tanımayan muhtevası 1953 yılında DP tarafından, Malatya suikastı (!) bahane edilerek genişletilmiş ve kuvvetlendirilmişti. Bu madde o kadar teferruat, bir o kadar muğlaklık içeriyordu ki kendi halinde bir Müslüman bile istendiği zaman bu maddeden rahatlıkla tutuklanabilir ve hüküm giyebilirdi. Nitekim bunun çokça örneği yakın zamanlara kadar görülmüş ve yaşanmıştır. Nice suçsuz insan tutuklanmış, işkence görmüş ve mahkum olmuş, hapis yatmıştır.

1953 tarihli Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkındaki Kanun başbakan Adnan Menderes'in imzasıyla 20 Temmuz 1953 tarihinde Meclis'e sevkedilmişti. Kanunun gerekçesinde şu paragraf da yer alıyor:

> "Dinî sâik ve gayeler adı altında girişilen bazı hareketlerin siyasî veya şahsî menfaatleri istihdaf eylediği ve meşru kisveye bürünen ve memlekette hakim hürriyet havası suistimal edilerek yapılan bir kısım siyasî toplantıların, müesses temel nizamları baltalamak ve irtica ve taassubu canlandırmak maksadına matuf bulunduğu yer yer tezahür eden hadiselerin takibi neticesinde meydana çıkmıştır".

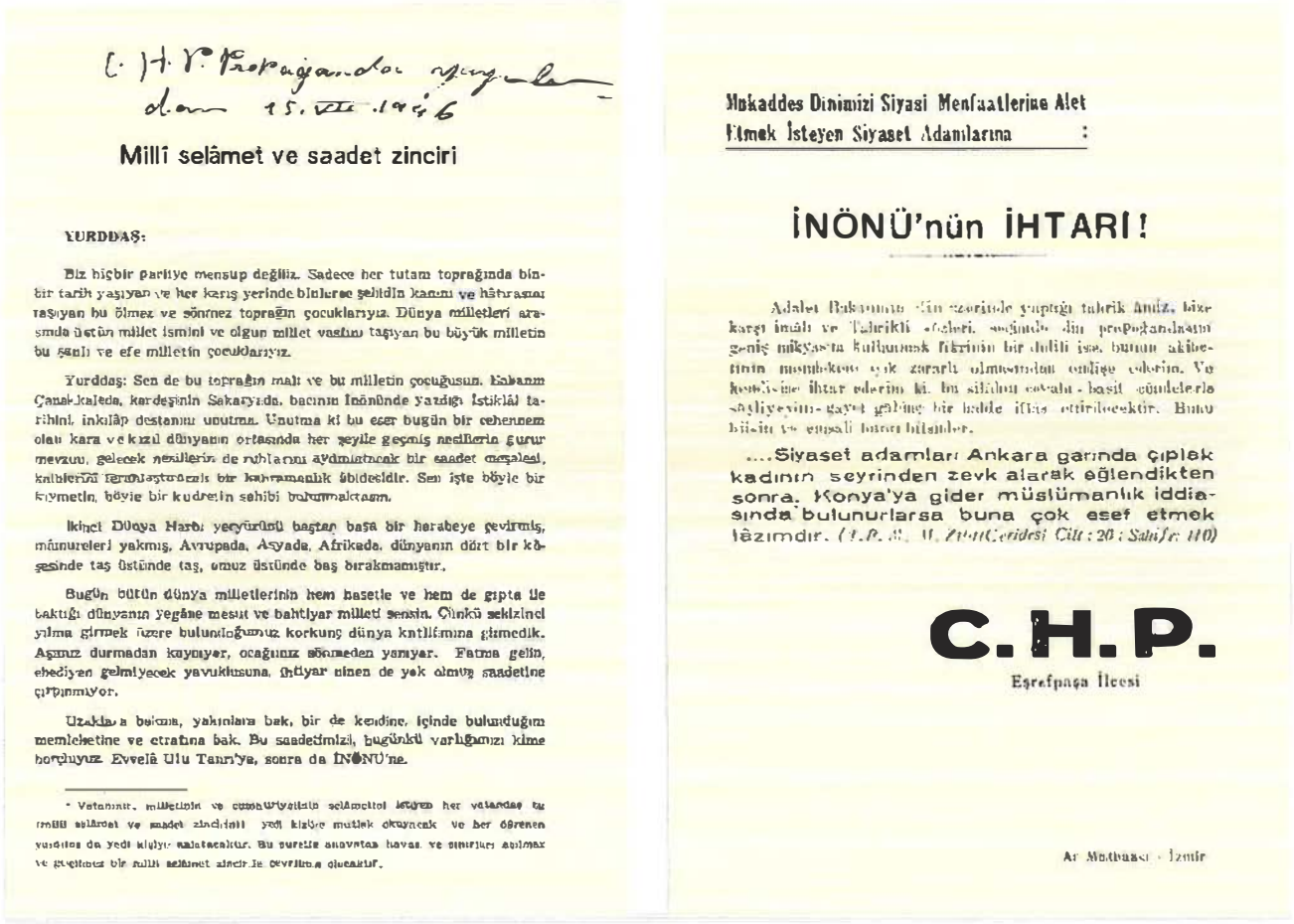

C. H. P. Propaganda yayınlarından 15. VII. 1946

Millî selâmet ve saadet zinciri

YURDDAŞ:

Biz hiçbir partiye mensup değiliz. Sadece her tutam toprağında binbir tarih yaşıyan ve her karış yerinde binlerce şehidin kanını ve hâtırasını taşıyan bu ölmez ve sönmez toprağın çocuklarıyız. Dünya milletleri arasında üstün millet ismini ve olgun millet vasfını taşıyan bu büyük milletin bu şanlı ve efe milletin çocuklarıyız.

Yurddaş: Sen de bu toprağın malı ve bu milletin çocuğusun. Babanın Çanakkaleda, kardeşinin Sakaryada, bacının İnönünde yazdığı İstiklâl tarihini, inkılâp destanını unutma. Unutma ki bu eser bugün bir cehennem olan kara ve kızıl dünyanın ortasında her şeyile geçmiş nesillerin gurur mevzuu, gelecek nesillerin de ruhlarını aydınlatacak bir saadet meşalesi, kalblerini ferahlaştıracak bir kahramanlık âbidesidir. Sen işte böyle bir kıymetin, böyle bir kudretin sahibi bulunmaktasın.

İkinci Dünya Harbi yeryürünü baştan başa bir harabeye çevirmiş, mâmureleri yakmış, Avrupada, Asyada, Afrikada, dünyanın dört bir köşesinde taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmamıştır.

Bugün bütün dünya milletlerinin hem hasetle ve hem de gıpta ile baktığı dünyanın yegâne mesut ve bahtiyar milleti sensin. Çünkü sekizinci yılına girmek üzere bulunduğumuz korkunç dünya katliâmına girmedik. Aşımız durmadan kaynıyor, ocağımız sönmeden yanıyor. Fatma gelin, ehediyen gelmiyecek yavuklusuna, ihtiyar ninen de yok olmuş saadetine çırpınmıyor.

Uzaklara bakma, yakınlara bak, bir de kendine, içinde bulunduğum memleketine ve etrafına bak. Bu saadetimizi, bugünkü varlığımızı kime borçluyuz. Evvelâ Ulu Tanrı'ya, sonra da İNÖNÜ'ne.

* Vatanımız, milletinin ve cumhuriyetinin selâmetini isteyen her vatandaş bu millî selâmet ve saadet zincirinin yedi kişiye mutlak okuyacak ve her öğrenen yurddaş da yedi kişiye anlatacaktır. Bu suretle anavatan havası ve sınırları aşılmaz ve geçilmez bir millî selâmet zincirile çevrilmiş olacaktır.

Mukaddes Dinimizi Siyasi Menfaatlerine Alet Etmek İsteyen Siyaset Adamlarına :

İNÖNÜ'nün İHTARI!

Adalet Bakanının din üzerinde yaptığı tahrik âmiz, bize karşı imâlı ve Tahrikli sözleri, seçimde din propağandasını geniş mikyasta kullanmak fikrinin bir dalili ise, bunun akibetinin memleketin çok zararlı olmasından endişe ederim. Ve kendisine ihtar ederim ki, bu silâhın cevabı - basit cümlelerle söyliyeyim - gayet gâbinç bir halde iflâs ettirilecektir. Bunu hilsin ve emsali bunu bilsinler.

....Siyaset adamları Ankara garında çıplak kadının seyrinden zevk alarak eğlendikten sonra, Konya'ya gider müslümanlık iddiasında bulunurlarsa buna çok esef etmek lâzımdır. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Cilt : 20 ; Sahife: 110)

C.H.P.

Eşrefpaşa İlçesi

Ar Matbaası - İzmir

Din İstismarı 1946 ve 1957 Seçimlerinde CHP Afişlerinde

CHP'nin 1946 seçimleri için hazırladığı arkalı önlü iki sayfalık el ilanı "Milli Selâmet Ve Saadet Zinciri" başlığını taşıyor. Cümlelerinden biri şöyle: "Bu saadetimizi, bugünkü varlığımızı kime borçluyuz? Evvela Ulu Tanrı'ya, sonra da İnönü'ne". Son cümlesi daha da dikkat çekici: "İnönü'nün yolu yegâne milli kurtuluş, milli selâmet ve milli refah yoludur". Görüldüğü üzere Erbakan-Milli Görüş çizgisinin bütün parti isimleri Paşa tarafından verilmiş gibi duruyor! (Babil Sahaf-Lütfi Bayer arşivi).
CHP lideri İnönü'nün 10 Haziran 1957 tarihinde TBMM'nde söyledikleri ise Demokrat Partilileri "din istismarı" üzerinden tenkit için dile getirilmişti: "Siyaset adamları Ankara Garı'nda çıplak kadının seyrinden zevk alarak eğlendikten sonra, Konya'ya gider Müslümanlık iddiasında bulunurlarsa buna çok esef etmek lazımdır".
Bu sözler muhtemelen aynı yıl hazırlanan CHP seçim afişlerinde de kullanılmıştı. Peki ama sadece birinciyi veya sadece ikinciyi yapanlara Paşa hazretleri ne buyuracaktı acaba?
Din istismarının "siyasî" sınırları nerede başlayıp nerede bitiyor?
Ve kime, hangi zamana göre?!

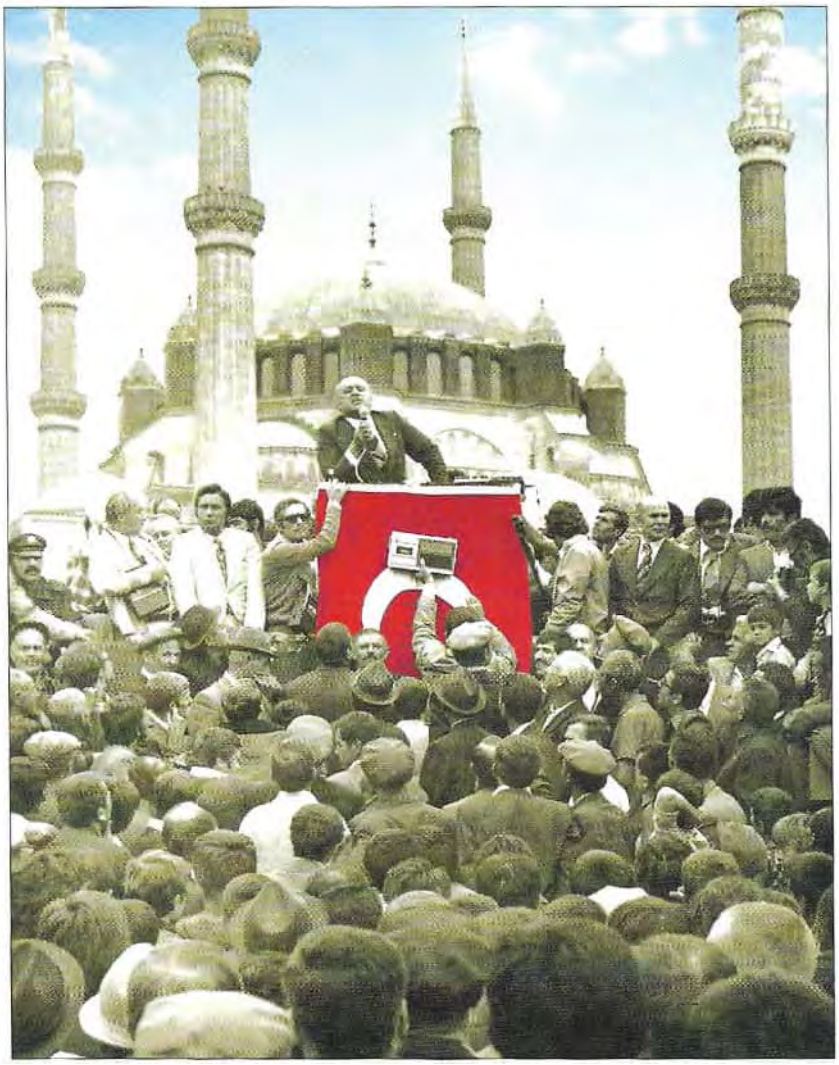

"Camiye, Okula, Kışlaya Siyaseti Sokmayın!"

1969 seçimleri öncesinde Erbakan ve Türkeş yakın kuşatması altında kalan Demirel'in en çok tekrarladığı cümlelerden biri şuydu: "Camiye, okula, kışlaya siyaseti sokmayın". Kendine göre daha dini ve millî söylemlerin ve taleplerin etkisini böyle karşılamak ve dengelemek istiyordu. Cihet-i askeriyeye göz kırpması da cabası... Ama kendisi Edirne'de Selimiye'nin muhteşem gölgesinde konuşmayı ve buradan mesajlar vermeyi tercih ediyor. Demirel'in muhalefet dönemlerindeki ifadeleri, devleti idare edenlerin din-siyaset ilişkileri konusundaki problemlerin esasını bildiklerini fakat iktidara geldiklerinde bunun üzerine gitmediklerini göstermektedir. (bk. Bu kitap, s. 199). Siyasi pragmatizm böyle bir şey Türkiye'de...

CHP'den, tekparti rüesasının ana söyleminden ne farkı vardı bunun?

Bundan da çok insan mağdur olmuş, bu madde gerekçe gösterilerek nice hukuksuzluklar yapılmıştır.

Yine DP'nin çıkardığı Atatürk'ü Koruma Kanunu bir başka 163. Madde idi. Malatya suikastı, Ticanîler-Pilavoğlu hadisesi gibi etkileri yaygın ve güçlü olan (muhtemelen) uyarılmış olaylar muhafazakâr partileri ve siyasetçileri din ve laiklik konusunda nizamnamelerinde, seçim vaatlerinde dile getirdiklerinin tamamen aksi istikametinde tutumlar takınmaya, icraatta bulunmaya zorlamaktaydı.

Adalet Partisi bunu tekrarladı, ANAP tekrarladı. Erbakan'a bile iktidarda iken 28 Şubat sürecinde irtica heyülâsı ile mücadele yaptırıldı. Refahlı Devlet bakanı Lütfü Esengün'ün ağızıyla irtica ile mücadele planı açıklanmıştı. Halbuki bunların hepsi din ve vicdan özgürlüğünü savunmaları, laiklik uygulamalarını tenkit etmeleri bir tarafa siyasî merkeze yakın

"Zafer Müslümanlarındır"

Bir seçim mitinginde bez üzerine örülmüş MSP amblemi ve "Zafer Müslümanlarındır", "Biz Allah'a Güveniriz" yazıları, daha doğrusu sloganları. MSP'nin altında da eski harflerle Mim, Sin, Pe harfleri var. Seçim ortamında eski yazı vurgusu! (Yusuf Ünal arşivi).

"Önce Ahlâk ve Maneviyat" ise Erbakan-Milli Görüş hareketinin resmi ana sloganlarından biri. Mercimek Davası ve Kayıp Milyonlar Davasında bu slogan muhalifleri tarafından çok gündeme taşındı.

Bunlar sadece etkili ve muhalif birer slogan mı yoksa hareketin içinde, çevresinde, dışında ahlâkî derin bir karşılığı var mıydı? Siyaset sahasında bu çok önemli değil aslında, sloganın hem taraftarda hem muhaliflerde hissî ve güçlü bir karşılık bulması her şeyin önündedir. Zaten siyasî ahlâk oldum olası başka bir ahlâktır

odaklar, asker-sivil üst bürokrasi, üst yargı organları ve basın tarafından irtica ile, dini istismar ile suçlanmışlardı. Tabiri caizse irticanın hem mağduru hem de icracısı idiler.

Temsil Gücü Yüksek Bir Metin

Nadir Nadi'nin 28 Haziran 1951 tarihli *Cumhuriyet*'te yazdığı "Artık Yeter" başlıklı yazı bütün Cumhuriyet tarihi boyunca peşimizi bırakmayan, kısmen uyarılmış, kısmen korku salmak üzerinden dengeler arayan, kısmen dini alanı modernleşme istikametine doğru zorlayan ama her halükârda Türkiye'yi taşıma kapasitesi fevkalâde düşük bir bakış açısının, bir baskının ve biçimsizleştirmenin kelimelere bürünmüş hali olarak okunabilir.

Mütehakkimâne bir üslupla ve suret-i haktan gözükerek şöyle buyuruyordu hazret:

> "Demokrası ile 'irtica'yı bağdaştırmak ateşle suyu bir arada korumaya çalışmaktan farksızdır. Ya demokrasi vardır diyeceğiz ve onu yaşatmak için irticanın da, komünizmin de kafasını ezeceğiz ya da irtica demokrasiyi alaşağı edecek ve sonra komünizme buyur diyecektir.
> Dinin politikaya alet edilemeyeceğini ilân ederken Atatürk İslâm dinine Doğu milletleri tarihinde hiçbir önderin yapamadığı bir büyük hizmette bulunmuştu. İstismarcı yobazların şerrinden halkı kurtarmak gerçek vicdan hürriyetini yurdumuzda kurmak, vatandaşa medeni haklarını sağlamak, halis dindarları Tanrı ile başbaşa bırakabilmek için din simsarlığını yasak etmek yani dini politikadan uzaklaştırmak şarttı. (...)
> Oysa biz (...) vicdan hürriyeti adı altında birtakım dar kafalı yobazların vicdanlara baskı yapmasına göz yumduk. (...) Gericiliğe avans verme konusunda ilk adımı Halk Partisi'nin [çokpartili hayata geçerken] attığını burada birkaç defa yazdığımı hatırlıyorum. (...)
> Devrim prensiplerine kayıtsız şartsız bağlılık prensibine bir an önce dönmezsek demokrasinin bu memlekette kısa zamanda yeniden bir hayal olabileceğini unutmayalım"[2].

2 Nadir Nadi, "Artık Yeter", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1951'den *Cumhuriyet 81-1924'ten Günümüze Cumhuriyet Gazetesinden Atatürk Üzerine Yazılar*, İstanbul, [Cumhuriyet Gazetesi Yay., 1981], s. 35.

Bu metni ve yüzlerce, binlerce benzerini irticanın yerine din, mürtecinin yerine dindar kelimesini koyarak okumakta hiçbir mahzur yok. Doğrudan din denemediği, denmek istenmediği için ("medeni" bir memlekette o kadarı artık ayıp oluyordu) irtica yahut din istismarı denmektedir çünkü. Ayrıca yobaz var, gericilik var...

Peki ya Atatürk'ün İslâm dinine yaptığı hizmetlere ne demeli?! Bunu da sadece CHP, *Cumhuriyet* gazetesi, Kemalistler savunmuyor; muhafazakâr mütedeyyin siyasetçilerden, akademisyenlerden, İlahiyatçılardan, Diyanet'ten nice kişiler ve metinler var bu işe soyunmuş... "Atatürk

Caminin Alnında Banka Reklamı!

Siyaset ve bürokrasi kendisi dışında hiçbir ölçü tanımıyor... Yeni Cami'nin tamiratını üstlenen Vakıf Katılım Bankası'nın yani bir banka reklamının caminin alnında ve her şeyi bastıracak şekilde kullanılması hiçbir açıklaması olmayacak kadar yanlış ve âdaba mugayir bir hareket. Atatürk'ün ve Erdoğan'ın resimlerinin yine caminin alnında kullanılması da öyle... Dinî konularda hassasiyet göstermek herkesin, her kurumun vazifesi olmalı...

olmasaydı Türkiye'de din olmazdı, camiler açık kalmazdı" diyenler bile var. Bugün bile var...

Tarihe gözü kapamanın, toprağın ruhunu unutmanın, maşerî vicdanı, milletin gücünü ihmal etmenin neticelerinden biri de böyle tezahür etmiş olmalı.

Şimdilik Son Bir Zeyl

Eminönü'ndeki Yeni Cami geçtiğimiz senelerde uzun müddet tamirde kaldı. Etrafı koruma perdeleriyle çevrili idi. Deniz tarafındaki yüksek ve geniş perde cephesinde uzun zaman Vakıfbank'ın kurduğu Vakıf Katılım Bankası'nın devâsa bir reklamı vardı.

Merkezî bir mahaldeki tarihî bir caminin göğsünde her taraftan görünen banka reklamı!!! Olacak şey mi bu? Tekparti devrinde mi yaşıyoruz? (Hatırıma hemen gelen İstiklâl Marşı'ndaki bir mısradır: "Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli"). Caminin Mısır çarşısı tarafına bakan perde cephesinde ise cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Atatürk'ün ve Türk bayrağının aynı büyüklükte yanyana büyük posterleri var. Bu da hiçbir şekilde doğru ve yakışık alır bir şey değil.

Bilebildiğim kadarıyla bu da hiçbir zaman olmadı.

Bunları kim yapıyor ve niçin böyle yapıyor acaba? Ramazan-ı şerif hürmetine (Mayıs 2018'de ilk gördüğümde Ramazandı İ. K.) yapanların cahilliğine, âdap-erkân bilmezliğine verip kötü niyete, istismara (din istismarına), tabasbusa hamletmeyelim ama burada da ölçünün istismara varacak şekilde haylice kaçtığı, dinî ve kültürel hassasiyetlerin tamamen kaybolduğu, "kamusal" hayatımızdan çekildiği çok açık.

Hadi yapanlar yaptı diyelim, yetkili ve etkili isimlerden bunları gören, eden, haber alan hiç kimse yok mu? Her şey CİMER'e yazılıyor ve şikâyetler takip ediliyor diyorlar. Bir Allah'ın kulu çıkıp yazmadı mı? Körler ve yetkisizler-etkisizler diyarında mı yaşıyoruz?

"Bilemem eyleyecek hande midir girye midir" demişti şair.

Gerçekten bilemiyoruz.

TEKPARTİLİ YILLARIN RAMAZANLARI VE MAHYALARI NASILDI?

Tekpartili yılların dinî hayatına, din eğitimine, bu arada Ramazanlarına dair elimizde derlenmiş vasıflı bir malzeme ve değerlendirme yok malesef. Özellikle gazete ve dergiler, haber ve yazılar, peşisıra fotoğraf ve karikatürler, resmi belgeler bu gözle taranmış ve tasnif edilmiş değil. Haberdar olduğumuz hatırat kitapları ve metinlerindeki bilgiler yetersiz, kayda geçmiş şifahi malumat dağınık ve bir şekilde duyulmuş fakat zaptedilmemiş olanlar ise ebediyyen kayıp.

Bununla beraber tekpartili yılların Ramazanlarına dair eldeki sınırlı malzeme üzerinden, birbiriyle ilk bakışta pek uyuşmayan iki genel değerlendirme yapılabilir: 1926 Ramazanında Göztepe Camisi'nde Türkçe namaz kıldırılmasıyla başlayan ve daha sonraki bazı Ramazan aylarında yoğunlaşan Türkçe ibadet, Türkçe Kur'an tartışmaları ile alenen oruç yiyenlere karşı takınılan tavırların abartılı haberlere konu olması elbette mübarek aya doğrudan yapılmış müdahaleler ve ibadetlerin zevkini haleldar etme teşebbüsleri idi.

Buna karşılık oruç, teravih, mukabele, mahya, iftar, sakal-ı şerif ziyaretleri, itikâf, bayram... gibi ibadetlerin yapılışı ve cami merkezli geleneklerin, gündelik hayatın Ramazana uygun bir şekilde akışı (lokantaların çoğunun gündüzleri, gayrımeşru eğlence ve işret yerlerinin önemli bir kısmının ise Ramazan boyu kapanması gibi) açısından ise tekpartili yılların önceki dönemle büyük farklılıklar taşımadığı söylenebilir. Gazete ve dergilerde Ramazan, oruç ve bayram haberleri yer alıyor, mahyalar sözkonusu ediliyor.

Meselâ 1925 yılı Cumhuriyet bayramı kutlamalarında devletin resmi olarak açıkladığı kutlama programı ve maddeleri arasında "camileri tenvir etmek" (aydınlatmak ve Cumhuriyet bayramını kutlayan mahyalar kurmak) şıkkı da "normal olarak" vardır:

> "Teşrinievvelin [Ekimin] yirmidokuzuncu Perşembe günü devâir-i resmiye [resmi daireler], belediye ve mekâtib [okullar] tatil edilecek. Sabah saat yediden itibaren bilumum devâir-i resmiye, hususiye, dükkânlar, mağazalar, vapur ve tramvaylar donatılacak ve geceleyin mebâni-i resmiye ve cevâmi-i şerife tenvir olunacaktır [resmi binalar ve camiler aydınlatılacaktır]"[1].

Aynı şekilde *Büyük Gazete*'nin Ramazanın 6. gününe tesadüf eden 10 Mart 1927 tarihli 20. sayısı kapakta Bayazıt Camisi minareleri arasında kurulmuş "Merhaba Ya Şehr-i Ramazan" fotoğrafıyla çıkıyor. (Şüphesiz

1 "Cumhuriyet Bayramı Programı", *Şehremaneti Mecmuası*, sayı: 15, T.sâni 1341/1925, s. 130.
1928 yılında yapılan benzer bir açıklama için bk. "Cumhuriyet Bayramı Programı", *Şehremaneti Mecmuası*, sayı: 50, T.evvel 1928, s. 121 (Bu anekdot için talebe-meslektaşım Serhat Aslaner'e müteşekkirim).

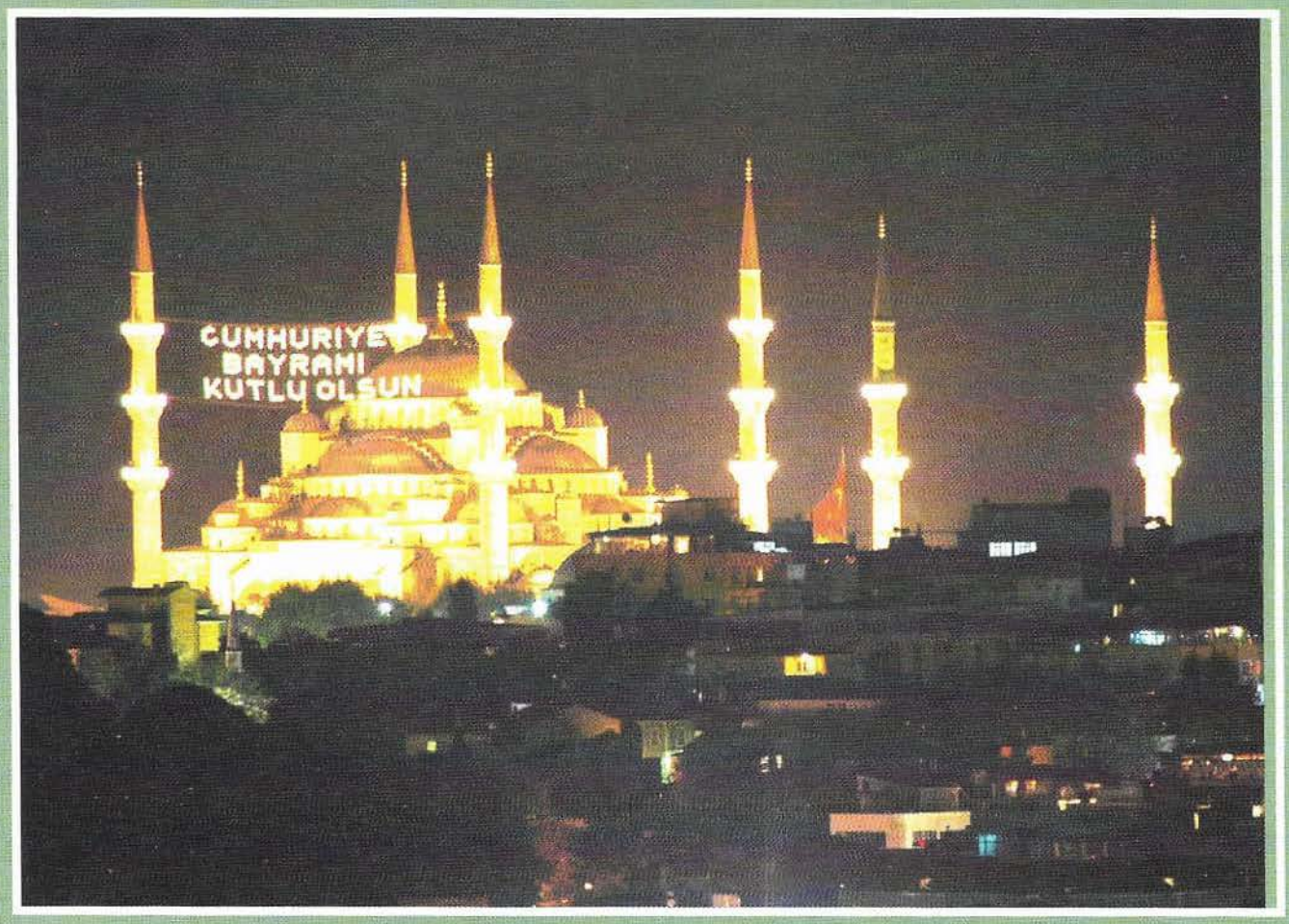
CUMHURIYET
BAYRAMI
KUTLU OLSUN

o devrin şartlarında daha fazla kontrol altında olan büyük şehir merkezleriyle siyasî nüfuzdan şu veya bu düzeyde uzak kasaba ve köyler arasında da Ramazan günlerinin akışı ve ibadetlerin yapılışı açısından bazı farklılıklar vardır).

Peyami Safa'nın 1926 Ramazanında, Server Bedî müstearıyla *Aylık Mecmua*'da neşrettiği "İnkılapta Ramazan, Ramazanda İnkılap!" yazısı[2], Müslüman halkın hissiyatıyla büyük ölçüde çatışan "inkılapçı" yönelişleri vermek bakımından temsil gücü yüksek bir metin olarak kabul edilebilir. DP dönemine kadar Kemalist damarı kuvvetli olan Peyami 1926 Ramazanını da büyük inkılaplardan "müsbet" olarak etkilenmiş bir varlık olarak tasvir ediyor ve modernleşme süreçlerinin ana sembollerini devreye sokarak "eski" Ramazanlarla "yeni" Ramazanlar arasında mukayeselerde bulunuyor.

Meselâ eski Ramazanlar feracesiyle yaşmağıyla sımsıkı örtülü, kına sürünmüş bir şarklı kadın iken asrîleşmiş yeni Ramazan feracesini çıkarıp manto giymiş, manikürlü, hatta şapkalı modern bir hanımefendidir. İkinci mukayese daha felsefî bir muhteva ile *zaman* idrâki ve *sürat* üzerinden kuruluyor. Eski Ramazan ağır ağır ve şaşaalı bir şekilde gelirken yenisi köşe döner gibi *aniden* ve farkına varılmadan bitiveriyor. (Geleneğin kadîmle ilgisi kadar laikliğin zamansallıkla/gelipgeçicilikle/anlık olmakla yakın alakası var).

Sosyal hayatın akışı ve yaşantı üslupları diğer mukayese unsurları: *Beslenme teknikleri*, yeme alışkanlıkları ve doyma dereceleri de değişmiştir artık. *Saltanat*la birlikte iftar sofralarının ve mutfağın saltanatlı hali de lağvedilmiştir; devir *sadelik* ve *basitlik* devridir. Yemekler ve sofralar da, yeni zamanların *eğlenme* ve *dinlenme* tarzları da sadeleşmelidir. *Asrî* Ramazanı karşılayanlar da Karagöz, Ortaoyunu gibi gelişigüzel mekânlarda ve kural tanımaz şekilde oynanan oyunlarla ve Direklerarası gibi "gürültülü, pis, gayrımedeni"

←

Sultanahmet Camisi'nde "Cumhuriyet Bayramı Kutlu Olsun" mahyası. 29 Ekim 2008. Foto: Ömer Halit Camcı

2 Server Bedî, "İnkılapta Ramazan, Ramazanda İnkılap!", *Aylık Mecmua*, sayı: 1, Nisan 1926, s. 39-40. Bu metnin bir değerlendirme ile neşri için bk. *Dergâh*, sayı: 234, Ağustos 2009.

yerlerde eğlenmeyi terkedecek, iftardan sonra Milli Sahne'nin bir mabed kadar ıssız ve kimin nerede oturacağı "kesin" olarak tayin edilmiş numaralı salonlarında tiyatro "ibadeti"ne katılacaklardır.

Yazara göre *asrî* Ramazan yeni kıyafeti ve yeni âdâb-ı muaşereti ile mükellef bir *otomobile* binerek Köprü'den Beyoğlu'na geçerken farzımuhal muhteşem bir *at arabası* içinde eski Ramazana rast gelseydi birbirlerini tanıyamayacak, ikisinin de kendisini Ramazan olarak takdim etmesi üzerine de herbiri diğerini yalancılıkla suçlayacaktı...

Resimli Perşembe dergisinin 45-1 numaralı ve Nisan 1926 tarihli sayısının kapağında yer alan ve Hayri isimli birinin çizdiği "Hakimiyet Milletindir" mahyası resminin üstünde "İstanbul'da en güzel mahya kuran Sultan Ahmet Camii" yazısı var. Altında ise daha siyasî ve ideolojik denebilecek bir metin yer alıyor:

> "Mahya kurmak çok eski zamanlardan kalmış bir sanattır. Her sene Ramazanda camiler mahya kurmak hususunda müsabakaya girişirler. Bu sene birinciliği Sultan Ahmet Camii kazanmıştır. Şimdiye kadar mahyalar hep Arapça kurulur, kimse anlamazdı. Şimdi halkın diliyle kurulan mahyalar her zamandan daha lâtif ve daha faideli olmaktadır".

Zaferlerden sonra mahyalarda görülen "Men Sabare Zafere" (Sabreden Zafere Ulaşır) gibi herkesin anlayabileceği ve halkın dilinde de dolaşan çok az sayıdaki ibare hariç mahyaların Arapça kurulduğu elbette doğru değil. Harf Devrimi'nden iki yıl öncesine ait bir ifade olduğu için, Arap harfleriyle yazılan Türkçe mahya metinlerini Arapça kabul ediyor da diyemiyeceğimize göre...

Mahya Hakkında Muhtasar Malumat

Ramazan gecelerinde, kandillerde, bayram akşamlarında cami ve türbeleri, minare ve kubbeleri aydınlatmak, çocuklar başta olmak üzere halkın da iştirakiyle *mum alayları* ve *fener alayları* yaparak bütün şehri, mahalle aralarını ışığa/nura boğmak, bir cümbüşe, bir şehrayine çevirmek İslâm dünyasında erken teşekkül etmiş yaygın "ihya" gelenekleri arasında yer alıyor.

Aydınlatma geleneklerini bir tarafa bırakıp mahyaya; camilerin içini ve dışını estetik, anlamlı ve coşkulu kandillerle, resim/şekil ve yazılarla donatarak aydınlatmak adetlerine ve tekniklerine intikal ettiğimizde bunun Müslüman Türklere hatta Müslüman İstanbul'a mahsus hoş bir gelenek, dinî hayatın katılımı ve hissiyatı yüksek mühim bir parçası olduğunu hatırlamak gerekecektir. Yahya Kemal, Mütareke yıllarının ümitsizliklerle dolu İstanbul'unda, mahyaların yanmasının, bir ecnebinin gözünde estetik vasıflardan ötede siyasî mânalar da kazanarak birdenbire

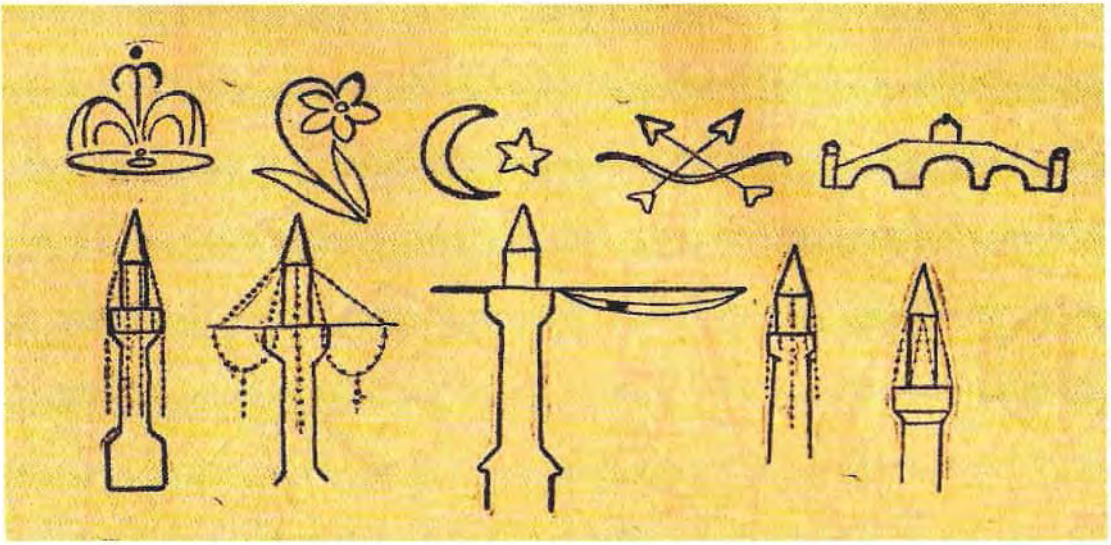

Mahya Sadece Yazıdan İbaret Değil

Bugün mahya denilince akla hemen minareler arasındaki yazılar gelmektedir. Bu eksik bir intibadır. Mahyalar önce herhangi bir şekilde aydınlatma ve şenlik amaçlı başladı, giderek çevre ve *kaftanlama* gibi biraz daha tasarım ve uygulamada emek isteyen estetik ve planlı bir mahiyete doğru seyretti, bir aşama sonra çiçek, cami, fıskıye, kule, top arabası, köprü, yıldız, kayık... gibi halkın ilgisini çekecek narin şekillerin çizilmesi merhalesine intikal etti. Muhtemelen XIX. yüzyılın başlarından itibaren de yazı ağırlıklı olmaya başladı.
***"Kaftanlamak"* veya *"kaftan giydirmek"* bir mahya türü olarak minare külahından şerefeye veya minare papucuna kadar minareleri dikey bir şekilde ve birkaç hat halinde inen kandillerle donatmaktır. Kaftanlama bazen minare ile birlikte veya tek başına ana kubbe ve yan kubbeler üzerinde de uygulanırdı. Zaten tek minareli camilerde uygulanabilecek en estetik mahya kaftan giydirmekti.**
Dr. Rıfat Osman'la Süheyl Ünver'in eserlerinde çizimlerini gördüğümüz ve anlaşıldığı kadarıyla (sadece veya ilk defa) Edirne'de uygulanan, şerefelerden yana doğru uzatılan ve kandillerle donanmış sırıklarla destekli ağ biçiminde veya çift ters kubbe tarzında daha istisnai ve enteresan kaftan giydirme şekilleri de vardır.

adeta bir istiklâliyet ve aidiyet meselesi halinde tezahür ettiğini anlatır:

"Mütareke'nin ilk senesi [1919], eli bayraklı Yunan taşkınlığı, yapılacak her âlâyiş gibi yapılmayacak her nümayişi yapmış, İstanbul'u yâr u ağyâre bir Yunan şehri olarak göstermeğe çalışmış, bizim gibi ecnebilerin gözlerini de uzun bir müddet Elenizmos'un tütsüsüyle bulandırmıştı.

O senenin Ramazanı geldi. Bir gece Rumları tanıyan ve bizi seven bir ecnebi ile Moda'daydım. Karşıdan İstanbul, mahyalariyle, minarelerin şerefelerindeki kandilleriyle görünüyordu. O ecnebi bu manzaraya baktı; 'bu şehir Türktür ve Türk olmasa insaniyet güzelliğinden bir âlem kaybeder!' dedi.

Bu heyecanından biraz sonra da bu muazzam mahya ve kandil nümayişi karşısında hatırına gelen bir mülahazayı söyledi: 'Rumlar bir senedir bu şehri bize Yunanlı göstermek için ne çarelere baş vurmadılar, kendi evlerinden sonra Beyoğlu'nda Türk emlâkini de maviye beyaza gark ettiler, siz ses çıkarmadınız. Lâkin bu akşam ne sizin ne de hükümetinizin tertibi, eseri olarak minareler kendiliğinden öyle bir nümayiş yaptılar ki bu şehrin milliyetini tamamiyle gösterir'.

Hakikaten İstanbul'un o gece nümayişi, o senenin bütün çirkin nümayişlerini söndürmüştü".

Mahyanın, iki minare arasına gerilen ipler üzerinde kandillerle yapılan şekiller veya yazılan yazılar olarak tanımlanması yanlış olmamakla beraber bir ölçüde eksiktir. Çünkü yine Ramazanlarda ve mübarek gecelerde *iç mahya*, *zemin mahyası*, *gezdirme mahya*, *taraklı mahya* başta olmak üzere *kaftanlama*, *kandil/fener uçurtma* gibi mahya kavramı içinde mütalaa edilen başka aydınlatma, ihya etme ve şenlik biçimlerinin olduğunu da biliyoruz.

Yaygın kaynaklar mahyayı Sultan I. Ahmet devri (1603-1617) ve Sultan Ahmet Camisi'nin açılışıyla başlatırlar. İlim adamı ve danışman Hans Dernschwam'ın 1554'te bizzat gördüğü İstanbul mahyalarını tasvir etmesi ve 1578'de İstanbul'a gelen Alman gezgin Schweigger'in seyahatnamesinde, iki minare arasında kandillerle kurulmuş güzel bir mahyayı (*çevre* veya *hilal* olduğu anlaşılıyor) resmeden bir gravürün bulunması Osmanlılardaki ilk mahya tecrübelerinin tarihini biraz daha geriye çekmeyi gerektiriyor. Nitekim Mevlid ve Regâip gecelerinde minarelerde kandil yakılması adetinin Sultan II. Selim'ın saltanatında (1566-1574) başladığını yazan kaynaklar da vardır.

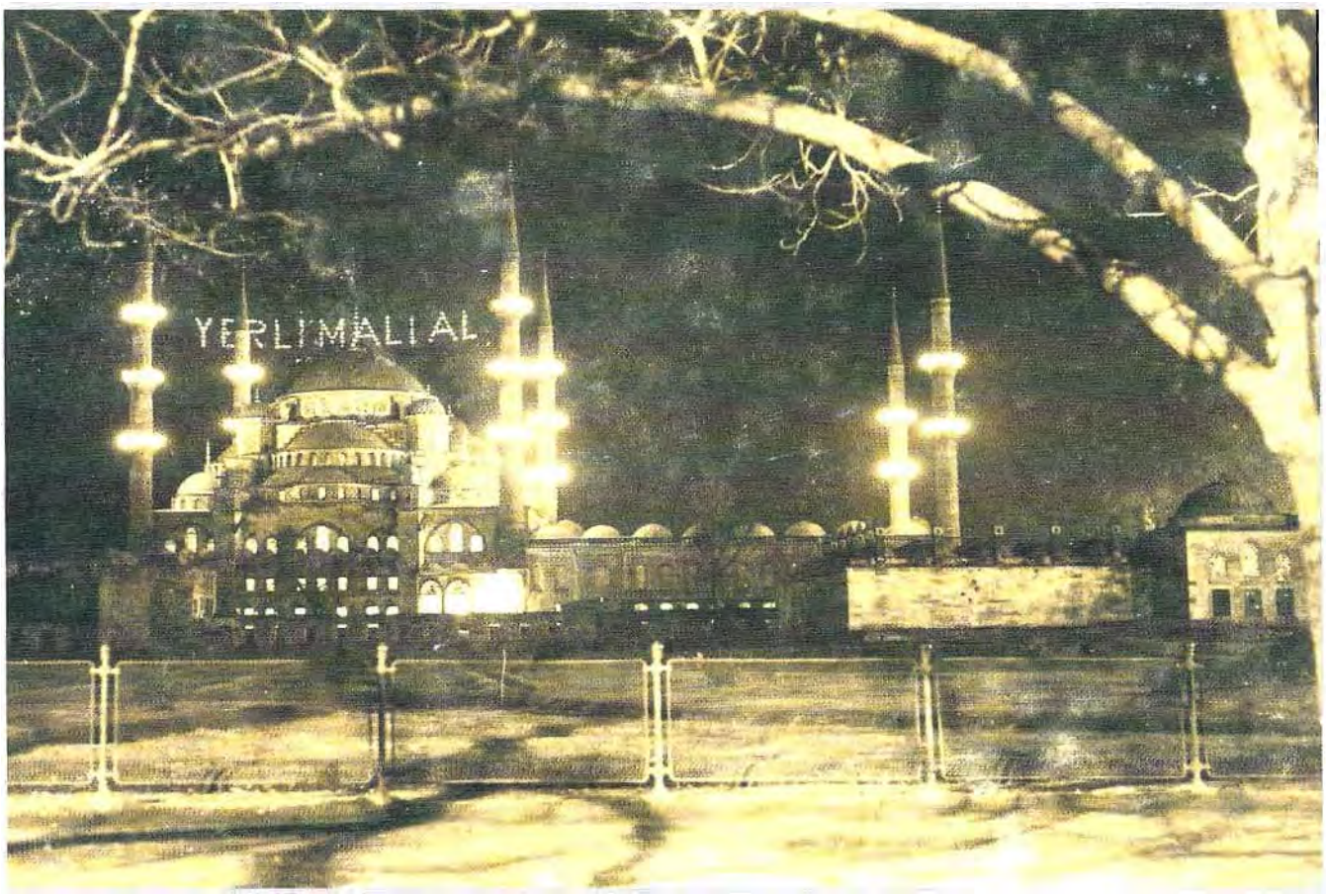

Mahyada Tasarruf ve Yerli Malı Kullanma İfadeleri!

1930'lu yılların ilk seneleri Türk Müslümanlığını inşa etme politikalarının en üst düzeye çıktığı yıllar sayılır. Ayrıca Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet, Türkçe namaz, Türkçe ezan meseleleri ısrarla tartışılıyor, bir kısmı resmi ve görkemli törenlerle icra ediliyor, bunun için bazan zora baş vuruluyor, ısmarlama metinler yazdırılıyor. Bunların paralelinde güneş dil teorisi, öztürkçecilik, Türk tarih tezi çalışmaları var. Fakat 1932 tarihli mahya listesinde öne çıkan şeyler bunlar değil, doğrudan ve vurgulu şekilde laikliğe, sekülerliğe, dinî hayatla alakalı devrimlere işaret edecek ifadeler ve imalar da yok. Belki 1929 buhranıyla irtibatlı olarak iktisadî hayatla, yardımlaşmayla, milli sermaye ile, yerli mallarla dinî hissiyat arasında kurulan ilişkiler ağırlıkta. Nerede ise düne kadar israftan kaçınmak ve tutumlu olmakla ilgili mahyalar hemen her dönemde yaygın ve itibarlı idi.
Fotoğraf sanatçısı Othmar'ın çektiği Sultanahmet Camisi'nde kurulan "Para Biriktir" (Mustafa Özel arşivi) ve "Yerli Malı Al" (Yusuf Ünal arşivi) mahyaları bu açıdan önemli.
Bu ibarelerin Ramazan ayında mahya olarak minarelerin arasına kurulması camiye gelen cemaat ve mütedeyyin vatandaş, hatta Diyanet mensupları, eğitimli dindarlar tarafından nasıl karşılandı? Benimsendi mi yoksa garipsendi mi? Bilmiyoruz...

Nihayet Sultan III. Ahmet'in saltanat yıllarında (1703-1730) sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, Ramazan gecelerinde mahya kurma geleneğini İstanbul'daki iki minareli bütün büyük selâtin camilerine teşmil ettiği bilinmektedir. Burada hem yeni talepleri karşılamak hem de siyasî merkezin görünür yüzünü artırmak istikametinde bir iradenin olduğu söylenebilir. Onun zamanında Süleymaniye, Sultanahmet, Valide Sultan (Eminönü, Yeni Cami), Anadolu yakasında ilk defa olmak üzere Üsküdar (Yeni) Valide Sultan camilerine ilâveten Ayasofya, Eyüp, Fatih, Bayazıt, Şehzade ve Sultan Selim camilerinde de mahya kurulması irade edilmiş ve gerçekleştirilmiştir. Hatta bu irade üzerine kısa olmaları dolayısıyla mahya kurmaya pek elverişli olmayan Eyüp Camisi minarelerinin yenilendiğini de biliyoruz.

Ve 1910'lu yıllardan itibaren zeytinyağıyla yanan kandillerden elektrikle çalışan ampullere geçiş... Gözleri zeytinyağıyla dolu kandillerle aydınlatılan cami ve mescitlerin, türbelerin, mahyaların ışık huzmelerine alışan nesillerden bir kısmı elektrikli mahyalara geçildiği zaman pek memnun kalmamışlardı. Işık ve parlaklık-netlik zevkleri başka şartlarda, farklı ölçülerle teşekkül etmişti çünkü. Elimizdeki yazılı metinlerin bir kısmı bu meseleyi biraz nostalji de karıştırarak ısrarla vurguluyor.

1922 yılında *Dergâh* dergisinde "Camide Kandil" başlıklı bir yazı yazan Hüseyin Avni'nin makalesi böyle sayılır; onun için aydınlatmada ve mahyada elektriğe geçilmesini büyük sosyo-kültürel değişikliklerin ve eski yaşama üslubunun kayboluşunun bir parçası olarak ve hüzünle resmeder:

> "(...) Kapanan Türk çarşısı, zevki, kaybolan eşya, içinde rahat edemediğimiz eski ahşap ev... her şeyin maziye karışması ne ise [de], fakat camideki kandillerin sönmesi içimizde bir boşluk bıraktı. Hiç şüphesiz ki giden Türk eşyası, Türk hayatı içinde hasretini en iyi, en derin olarak tattığımız bir şey varsa o da kandildir. Kandil ile elektrik ziyası[ışığı]nın farkını anlamayanlar için bunun ehemmiyeti olmayabilir. Fakat Kandil-i şerif geldiği zaman bu mübarek gecede minarelerimizde, camilerimizde yanan soğuk ve sıkı bir ziyanın fenalığını anlamayan göz, hissetmeyen kalp için acaba dünyada güzellik nedir?
> Eskiden camilerimizin ne güzel ziyası vardı. Akşamın onikisinde birer birer yanan bu kandiller avizelerde insana bir şehrâyin hissi veriyordu. Kızıl ve titrek rengin camiyi yarı karanlık yarı aydınlık içinde bırakan ziyası ruha ibadeti, gönüle cûşişi [mânevî coşkuyu] öğretirdi. (...) Şimdi bu mukaddes ışık sönüp kaybolduktan sonra camilerimiz güzelliğinden çok şey kaybetti. Kandil camiden çıkıp yerine göz kamaştırıcı keskin bir ziya geldiğinden beri caminin içinde yabancı bir hal var. (...)
> Elektrik caminin içindeki eşyanın büyüsünü bozdu"[3].

3 Hüseyin Avni, "Camide kandil", *Dergâh*, sayı: 27, 20 Mayıs 1337 [1922].

Elektrikli mahyalara alışamayan bu hafıza ve gözler yine de bugüne göre çok şanslı sayılırlar çünkü ledlerle yazılan ve neredeyse tamamı,

ne hurufat ne de renk ve akış itibariyle hiçbir tarihî bilgi, zevk ve itina işareti taşımayan bugünün yeni (bidat!) mahyalarını (mahya demeye bin şahit!) görmediler...

❁

Sadece ışıklandırma ve kısmen de çiçek ve şekillerle resimlendirme şeklinde düzenlenen mahyalar modernleşme döneminde, özellikle II. Meşrutiyet devrinde yazılı ifadelere ve *hilâl*, *ayyıldız* gibi sembollere de yer verecektir. Yazı oranının artması ve *Lâilâheillallah, Mâşallah, Elhamdülillâh, Yâ Ramazan* gibi dinî metinler yerine giderek ihtiyaçları da karşılayan daha siyasî ve gündelik ibarelerin görülmesi okullaşma ve siyasîleşmenin artması ve yazılı kültürün egemen olmaya başlamasıyla alakalı bir değişmedir. Artık "*Hubbu'l-Vatan Mine'l-İman* (Vatan Sevgisi İmandandır), *Yaşasın İstiklâliyet, Hilâl-i Ahmer'i Unutma, Yaşasın Misak-ı Millî, Yaşasın Gaziler, Men Sabere Zafere* (Sabreden Zafere Ulaşır), *Muhacirîni Unutma, Yetimleri Gözet*"... gibi harp şartlarını, göçleri ve sıkıntıları da çağrıştıran, yardımlaşmayı, dayanışmayı kuvvetlendirici mahyaların sayısı artacaktır. Mahya deyince akla sadece yazının gelmesi işte bu yıllarda yerleşmiştir.

Ramazan-ı şerifin ilk günlerinde "*Merhaba*", "*Ya Şehr-i Ramazan*", "*Hoş Geldin*", "*Safa Geldin*", "*Onbir Ayın Sultanı*", "*Mübarek Ay*"; sonlarında, hususen Kadir gecelerinde "*Elveda*", "*el-Fırâk*", "*Gel Yine Gel*"; nihayet "*Bayramınız Mübarek Olsun*" mahyaları kuruluyor. Arada inançlara, ibadetlere, ahlâka vurgu yapan, tavsiyelerde ve yardım taleplerinde bulunan çokça mahya ibaresi var.

Bazı mahya yazıları o günün problemlerini, sosyopolitik arayışlarını ve beklentilerini yansıtır; savaş yılları, peşinden gelen zafer yahut hezimet bu türden mahyaların sayısının artması ve çeşitlenmesi açısından çok mühim bir etkendir. Kandil gecelerine mahsus mahyalar da var. Fetih Haftası mahyaları muhtemelen 1953 yılında başlıyor. Vakıf Haftası İstanbul'un Kurtuluşu, Cami Haftası mahyaları daha da yakın zamanlarda...

Siyasetle ilişkilendirilebilecek mahyalar modern dönem din-siyaset ilişkileri ve dinin bir meşruiyet aracı olarak kullanılması açısından da önemlidir. Kaynakların verdiği bilgilere göre Ramazanın onbeşinci gecesi padişah Topkapı Sarayı'nda yapılan Hırka-i Şerif Alayı'ndan ayrılırken geçeceği yollar meşalelerle aydınlatılır, güzergâhtaki bir veya birkaç camiye "*Padişahım Çok Yaşa*" mahyası yazılırmış. Cumhuriyet devrinde daha dikkat çekici ve ilk bakışta cami minareleri arasına gireceğine inanılamayacak mahyalar da kurulmuştur: "*Bize Cumhuriyet Yakışır*, *Yaşasın Cumhuriyet*, *Müslümanlar Cumhuriyetperverdirler*, *Hakimiyet*

Milletindir, Gazi Cumhuriyeti Sana Emanet Etti, Ne Mutlu Türküm Diyene, Cumhuriyet Bayramı Kutlu Olsun, Orduya Saygı..."

Ayrıca "*Vergini Öde, Vatandaş Hesabını Bil, Edirne'nin Bekçisi Sinan'dır, Anadolu'da Bin Yıl, Kırkpınar Er Meydanı* (Edirne Selimiye), tasarrufu teşvik için şekil olarak İş Bankası *Kumbara*sı, Türk Hava Kurumu'nu desteklemek için *Uçak* gibi enteresan mahyalar da var.

Zor Zamanların İşaretleri Mahyalarda

Müslüman Türklere hatta Müslüman İstanbul'a mahsus bir gelenek olan mahya bir tarafıyla harika bir estetiğin, hususi bir dilin işaretlerini taşıyor; zevk, hissiyat, neşe, mâneviyat, revnak, görkem bir arada... Bu kadar güçlü bir ifadenin ve etkili görünürlüğün dinî-mânevî vurguları yanında elbette siyasî uzantıları da olacak. Siyaset tabiatı icabı bu görkemden, bu tesir gücünden kendini kurtaramaz ve onu kullanmak ister. Zaten çiçek, yıldız, fıskıye, köprü, kuş, top, şemsiye, şadırvan, beşik, kayık... gibi figüratif şekil ve çizimlerle başlayan yani daha dolaylı, daha şiirsel, daha sembolik ifadeleri olan mahyaların modernleşme tarihimize paralel olarak giderek yazıya yani daha doğrudan, daha düz, daha "propaganda"ya dönük ifadelere kaymasının, nihayet şimdi tamamen yazı olmasının sebebi de biraz bu siyasîleşmeyle ve yardımlaşma başta olmak üzere sosyo-kültürel ihtiyaçlarla alakalı bir süreç.

Ahmet Kutsi Tecer, bir yazısında biraz mübalağalı ve kısmen anakronik de olsa bu değişim sürecine "eğitim" merkezli olarak işaret edecektir:

> "Mahyalar güzellik ve zevk bakımından emsâlsiz bir buluştur. Ayrıca Türklerin onu 'halk eğitimi' alanında kullanmaları bakımından da öncülük ettikleri konulardan biridir. Gerçi eskiden mahyalarda hemen hemen bazı dinî formüller, dinî duyguları okşayan bazı sözlerle yetinilirdi. Sonraları buna ahlâk ve cemiyet formülleri, medenî ve millî hayatla ilgili cümleler de katıldı (...) Işığı hem bir neşe ve sevinç kaynağı hem bir eğitim vasıtası gibi kullanmakta Osmanlı Türkleri zamanlarının imkânlarına ve çağdaş Avrupalılara nazaran çok ileriye gitmişler. (...) Mahya, zamanına göre teknik ve şehircilik yönünden olduğu kadar cemiyet ve eğitim yönünden de mühim bir adımdır"[4].

Elimizde ne yazık ki mahya yazılarının bütün metinleri ve belki daha da önemlisi bunların tam bir kronolojisi bulunmuyor. Bu yüzden neyin, ne zaman, hangi sebeple, hatta hangi siyasetle mahya cümlesi olarak yazılıp kurulduğunu tam olarak bilemiyoruz. Bununla beraber siyasî kültürümüz ve bunun dinle irtibatları, bir adım ötede din-siyaset ilişkileri açısından bazı değerlendirmeler yapmamızı mümkün kılacak, tekparti döneminin farklı yıllarına ait ve bütün bir Ramazan ayı için planlanmış birkaç mahya listesine sahibiz.

4 A. K. Tecer, "Mahyalar ve Kandiller", *Türk Folklor Araştırmaları*, VIII/163, Şubat 1963, s. 2965-66. Ayrıca bk. Süheyl Ünver, "Mahyanın Terbiyevî Rolü", *Vatan* gazetesi, 17 Haziran 1950.

Türk Hava Kurumu'nun Mahyalarda Ne İşi Var?

Bu fotoğraflarda son senelere kadar minareleri terketmeyen, zekât ve fitrelere, kurban derilerine "musallat" olan Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) görünür şekilde Edirne Selimiye ve İstanbul Sultanahmet mahyalarında ısrarla mevcudiyetini sürdürüyor.

Bu mahyalar kurulduğu zaman Diyanet İşleri reisi Rıfat Börekçi'nin "Müslümanların zekât, sadaka-i fıtır ve kurban derilerini Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri şer'an caizdir" başlıklı fetva metni hem cami cemaatına dağıtılacak şekilde tek sayfalık beyanname/el ilânı halinde hem de yayın organlarında yazı olarak çoktan neşredilmişti. (bk. Bu kitap, s. 96). Ayrıca 1927 yılından itibaren buna dair hutbe metinleri de yazılmış, Diyanet tarafından basılmış ve yıllarca camilerde, Cuma ve bayram hutbelerinde okunmuştu. Soru yine karşımızda: Müslüman, mütedeyyin cami cemaati o zamanlar bu mahyaları ve fetvaları bizim gibi tedirginlik ve tebessümle mi karşılamıştı acaba? Yoksa propagandalara kapılarak, savaş uçağı zannederek içinden olabilir hatta olması gereken bu mu demişti?! Mevcut bilgilerimiz ikinci ihtimallerin daha kuvvetli olduğunu gösteriyor.

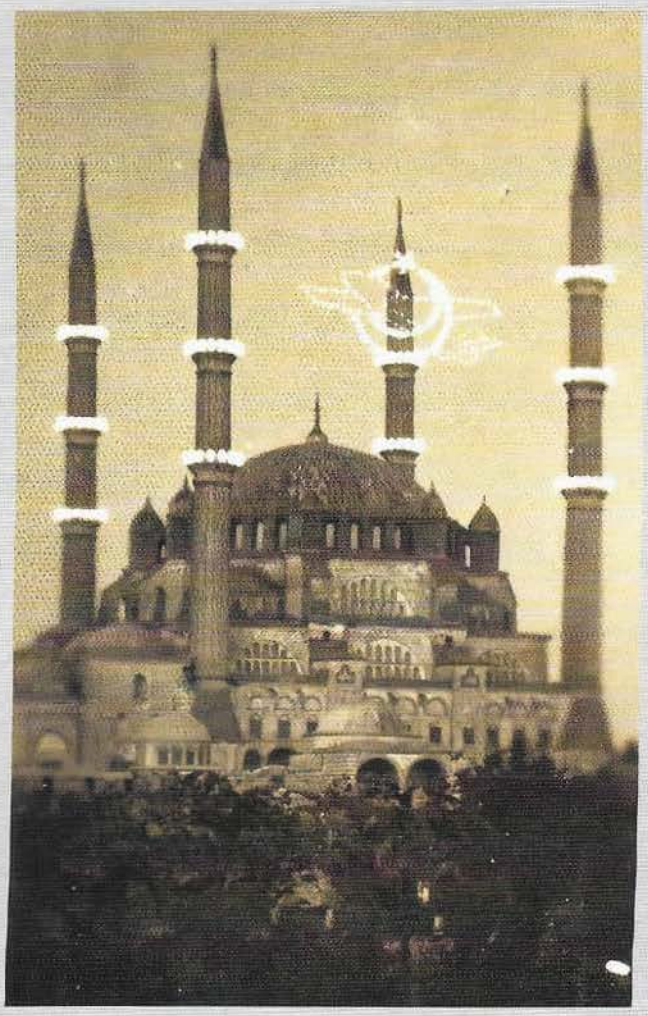

Kitap, dergi, gazete ve belge türü kaynaklarda Cumhuriyet devrinin tekpartili yılları için bizim görebildiğimiz en eski mahya listesi 1928 yılında basılan bir din dersi kitabının sonunda yer alıyor. Fatih Camii'nde kurulan "Re'su'l-Hikmeti Mahâfetullah" (Hikmetin esası Allah korkusudur) mahya fotoğrafının yer aldığı "Mahyalar" başlıklı bu sayfa kitaba son anda eklenmiş intibaını vermektedir. Onun için aşağıda dökümü verilen mahya yazılarının ne kadarının o sene kurulan mahyalar olduğu, ne kadarının önceki senelerden kalma izler taşıdığı, hatta bazılarının gelecekte kurulacaklar için bir yönlendirme fikri taşıyıp taşımadığı tam belli değilse de liste bizce anlamlıdır. Çünkü o yılların hissiyatını ve siyasetini yansıtan bu ibarelerden bazılarının eş veya yakın zamanlı olarak aynen, bazılarının da meâlen mahya olarak kurulduğuna dair elimizde bilgiler, çizimler ve fotoğraflar bulunmaktadır.

Bu mahya ifadeleri listesine birlikte bakalım:

1. Hikmetin Esası Allah'tan Korkmaktır,
2. Müslümanlık İnsanlık Dinidir,
3. Temizlik İmandandır,
4. Necat Doğruluktadır,
5. Peygamber Ancak Doğrulara Şefaat Eder,
6. Allah Çalışıp Kazananları Sever,
7. Türk Yılmaz,
8. Türkler Cumhuriyetperverdirler,
9. Hilal-i Ahmer [Kızılay] Bîçarelerin Yardımcısıdır,
10. Türklerin İstikbali Tayyareciliktedir,
11. Birlik Kuvvettir Ayrılık Zaaftır,
12. Allah'a Bin Kere Şükür Müslümanım[5].

5 İ[brahim] Hilmi [Çığıraçan], *Türk Çocuğunun Din Kitabı*, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 1928, s. 57.

1928 yılı Cumhuriyet devri din politikaları açısından önemli bir yıl. "Devletin dini din-i İslâmdır" ibaresi ile dinî ifadelerin tamamı bu sene anayasadan çıkarılıyor, İslâm ve Osmanlı kültüründen ciddi bir kopuşu ve uzaklaşmayı ifade eden Harf İnkılabı bu sene yapılıyor, hutbelerin vaaz u nasihat kısmı Türkçe okunmaya bu yıl başlanıyor, ayrıca Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı açılıyor, soyadı komisyonu toplanıyor, rakamlar değişiyor vs. Bu radikal değişiklikler zaviyesinden bakıldığında o yılın mahyalarının dili ve cümleleri biraz daha anlamlı hale gelecektir.

Bu metinlerde "Müslümanlık İnsanlık Dinidir" ibaresi hariç seküler dindarlık işaretleri açık olan mahya yok gibi, açık dindışılık ise hemen hiç yok. Nerede ise hepsi çok rahatlıkla 1924 öncesinin aktivist ahlâk ve dayanışmacı dindarlık ruhunu canlandırma siyasetlerine uzatılabilecek "müsbet" unsurlar taşıyor. Buna karşılık Türk Müslümanlığı, cumhuriyet-

perverlik istikametindeki vurguların ciddi bir şekilde artmaya başladığı müşahede edilmektedir.

"Para Biriktir" ve "Yerli Malı Al"

Görebildiğimiz ikinci tam mahya listesi 1932 yılına aittir ve devrin İstanbul (Dolmabahçe) mahyacısı Nazmi Efendi'nin o yıl yapılmış bir röportajındaki beyanlarına dayanmaktadır. Belli ki liste Ramazandan önce hazırlanmış ve planlanmış.

O yıl İstanbul'un 11 selâtin camisinde (Sultanahmet, Ayasofya, Bayezit, Yenicami, Süleymaniye, Fatih, Eyüp, Dolmabahçe, Nusretiye [Tophane], Üsküdar [Yeni Valide], Aksaray Valide camilerinde) mahya kurulması planlanmış. Bütün Ramazan boyunca kurulacak mahya metinleri ve figürler ise şunlar:

1. Hoş Geldin, Safa Geldin,
2. Hilal-i Ahmer'i Unutma (Bu yazının üzerinde hilal resmi de olacak),
3. Tayyareyi Unutma, Tayyareye Yardım,
4. Şehitlere Fatiha,
5. Yerli Malı Al,
6. İsraftan Sakın,
7. Yetimlere Bak,
8. Vatandaş Hesabını Bil,
9. İktisada [Tasarrufa] Alışalım,
10. Kimsesizleri Düşün[6],
11. Paranı Biriktir.

Ayrıca resim halinde "Hilal-Yıldız" ve "Gül".

Sultanahmet Camisi'nde kurulan ve fotoğrafları elimizde olan "Para Biriktir", "Yetimleri Düşün", "Yerli Malı Al" mahyaları büyük bir ihtimalle bu yıla ait olmalıdır. "İsraf Haramdır", "Yerli Malı Kullan" mahyalarının 1930 yılında da kurulduğuna dair elimizde şahitlikler var[7].

Ahmet Hamdi Akseki 1939 yılında, Diyanet İşleri reis muavinliği döneminde, bu mahyalarla paralel olarak yerli malı ile ilgili ayrıntılı hedefler belirten bir yazıyı müftülüklere göndermiştir. Yazıda şu hususlar da var:

> "Onuncu Tasarruf ve Yerli Malı Haftası münasebetiyle geçen senelerde olduğu gibi bu yıl dahi mezkûr hafta zamanında tasarruf hakkında yazılmış olan hutbelerin okutulması ve vaizlerin aynı esaslar üzerinde vaaz ve nasihat etmeleri ve bu suretle hutbe ve mevizaların behemahal âtideki mevzular etrafında yapılması lüzumunun hatip ve vaizlere tebliği ehemmiyetle tavsiye olunur; a) Yerli malı kullanmanın bir millî borç olduğu ve bunun yurt ve ulus için faydaları,

6 Gazetelerde yer alan bilgilere göre Ramazanın 28'inde (5 Şubat 1932) Bayezit Camisi'nde bu mahya kuruludur.

7 "Mahyacılar" (Dolmabahçe mahyacısı Nazmi Efendi ile röportaj), haz. Nazım Hafız, *İstanbul'da 15 Gün*, Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü, 1-15 Şubat 1932, sene: 1, s. 1-2. 1930 yılı Ramazan ayında İstanbul'daki bütün camilere "İsraf Haramdır, Yerli Malı Kullan" mahyalarının asılmış olduğunu ifade eden yabancı bir şahitlik için bk. Hans Kohn, "Ten Years of the Turkish Republic", *Foreign Affairs*, XII, sayı. 1, s. 151: "At the beginning of the Mohammedan month of fast, Ramadan, in the year 1930, there were displayed on all mosques of Istanbul electric trasparencies containing the injunction: Waste is Sin! Buy Home Products!". (Bu not için talebe-meslektaşım Serhat Aslaner'e müteşekkirim).

b) Para biriktirmenin fertçe ve ulusça ehemmiyeti, biriktirilen paraların bankalarımıza yatırılması, bankalarımızda 1938 senesinde yüz milyonu bulan tasarruf hesaplarının kısa bir zamanda beş yüz milyonu bulmasının ulusal bir hedef olarak anlatılması,
c) Tasarruf ve Yerli Malı Haftası aynı zamanda üzüm, incir, fındık, fıstık, Malatya kayısısı, portakal, elma haftası olduğundan bu hafta her yerde ve her evde bu yemişlerimizin yenmesi lüzum ve faydalarının anlatılması"[8].

Bu mahya listesinin hazırlandığı 1932 senesi İslâmiyeti millî bir din olarak takdim etme, Türk Müslümanlığını inşa etme gibi din politikaları ve öztürkçecilik açısından mühim bir yıl. Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet, Türkçe namaz, Türkçe ezan meselelerinin de en çok konuşulduğu, icra edildiği; ayrıca Tarih ve Dil kongrelerinin yapılmaya başlandığı yıllar... Fakat mahya listesinde öne çıkan şeyler kesinlikle bunlar değil, doğrudan ve vurgulu şekilde laiklik, sekülerlik ifadeleri de yok. Belki 1929 buhranıyla irtibatlı olarak iktisadî hayatla, yardımlaşmayla, millî sermaye ile, yerli mallarla dinî hissiyat arasında kurulan ilişkiler ağırlıkta.

Son senelere kadar minareleri terketmeyen, zekât ve fitrelere, kurban derilerine "musallat" olan Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) görünür şekilde mevcudiyetini sürdürüyor. Mahya kurulacak cami listesinde kısa bir zaman sonra, 1934'te müzeye tahvil edilecek olan Ayasofya Camisi'nin yer alması da manidar.

8 20 Kasım 1939 tarih ve 1531 sayılı bu yazı için bk. BCA 051-V-33-00-00-4-36-9.

Çokpartili Hayata Geçerken "Tanrı Uludur" Mahyaya Çıkıyor

Süheyl Ünver'in tek tek ve gün gün yaptığı kayıtlar sayesinde sahip olduğumuz üçüncü liste 1949 yılının Haziran-Temmuz aylarına tekabül eden Ramazana, yani 1950 seçimlerinden aşağı yukarı bir yıl öncesine ait bir mahya yazıları dökümüdür. O yıl İstanbul'da Sultanahmet, Bayazıt, Fatih, Yeni Cami (Eminönü), Sultan Selim, Valide (Aksaray), Üsküdar İskele (Mihrimah) ve Ortaköy camilerinde mahya kurulmuş. Listeden yola çıkılarak hem mahyaların sayısı hem de ifadeleri itibariyle özel bir gayret sarfedildiği söylenebilir:

1. Hoş Geldin,
2. Tanrı Uludur,
3. Tanrı Elçisi Muhammed,
4. İnsan Göçer Hayrat Kalır,
5. 22 Yaşında Devir Açan Türk Fatih,
6. Hayır Yapan Saygı Sana,
7. Allah Bes,
8. Camiyi Koru,

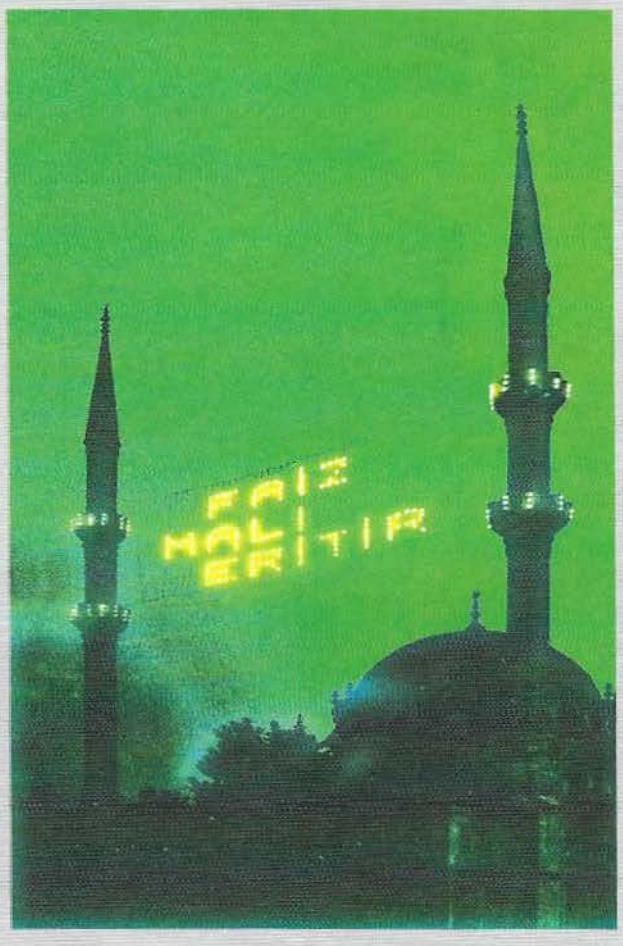

Mahya Metinlerinde Devir Ne Zaman Değişti?!

Türkiye epeyi bir zamandır "laik" bir ülke. Fakat düne (1980'lere) kadar bugün kurulması imkânsız denebilecek vurgulu bazı dinî mahyaların kurulduğunu ve esas itibariyle normal karşılandığını, tepkiler çekmediğini görüyoruz. "İçki Kötüdür", "Faiz Malı Eritir" mahyaları bunlar arasında. Bu mahyalar bugün niçin rahat kurulamaz acaba? Ne değişti? Akış iyiye mi, kötüye mi gitti? Kusur, kabahat kimde?! Değişimler hep böyledir; sadece tek taraflı ve tek istikametli işlemez. Yükselttiği olur, alçalttığı da olur. Bazen de bozar, şekilsizleştirir... Onun için bütüncül bakış hepsini görmeyi gerektirir.

9. Cami Vatandan Parçadır,
10. Camiler Yurdun Tapularıdır,
11. Camiler Bize Emanettir,
12. Ha Tanrısız Gönül Ha Camisiz Vatan,
13. Camiler Yurdun Zinetleridir,
14. Onarmak Yapmakla Birdir,
15. Onarıma Katılalım,
16. Korursanız Koruruz,
17. Bizi Onaranı Onsun Yaradan,
18. Kör Kazmaya Ne Kurbanlar Verdik,
19. Bizi Onarın Bayram Edelim,
20. Hayır Yap Hayırla Anıl,
21. Koca Sinan Sana Bin Şükran,
22. El Birliği Gönül Birliği,
23. Tanrım Bizi İhmalden Koru,
24. Âmin (Sultanahmet'te 24. Mahya Kurulurken Diğer Camilerde 25. Mahya Olacak),
25. Boğaz İncisi (Ortaköy ve Üsküdar Mihrimah'ta),
26. Yoktur Tapacak Çalap'tır Ancak,
27. Vavlardan Sakının,
28. Elveda,
29. Bayramınız Kutlu Olsun,
30. Kutlu Bayram,
31. ve resim olarak "Bayrak"[9].

9 Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver dosyaları, nu. 295, "Mahya ve mahyacılık".

Listedeki en dikkat çekici husus belki Türkçe ezandaki "Tanrı Uludur" ve "Tanrı'nın Elçisi[dir] Muhammed"in mahyaya çıkmasıdır. Laiklik politikalarının ciddi olarak gözden geçirildiği, hesaba katılır yumuşamaların ve serbestiyetlerin ortaya çıktığı CHP'nin son iktidarında bu mahyaların öne çıkarılması, ısrar edilecek bölgelere işaret ediyor olabilir mi? (Daha önce bu mahyaların kurulduğuna dair bir fotoğrafa, bir kayda rastlamadığımızı belirtelim, daha sonra olması zaten sözkonusu değil).

Fakat bu listenin en mânidar tarafı bizce camilere, camilerin tamirine, korunmasına bu ölçüde vurgu yapılmış olmasıdır. Hele "Cami Vatandan Parçadır", "Camiler Yurdun Tapularıdır", "Ha Tanrısız Gönül Ha Camisiz Vatan", "Camiler Yurdun Zinetleridir" mahyaları birçok caminin harap olmasına, yıkılmasına, kaba bir şekilde kullanılmasına, birçoğunun alınıp satılmasına yol açan, müsaade eden, bu yüzden Müslüman halkın içten içe nefret ettiği bir iktidarın, bir zihniyetin kendini ne kadar zorda hissettiğinin işaretleri olmalıdır. Müslüman hafızaya hitap etmenin ve

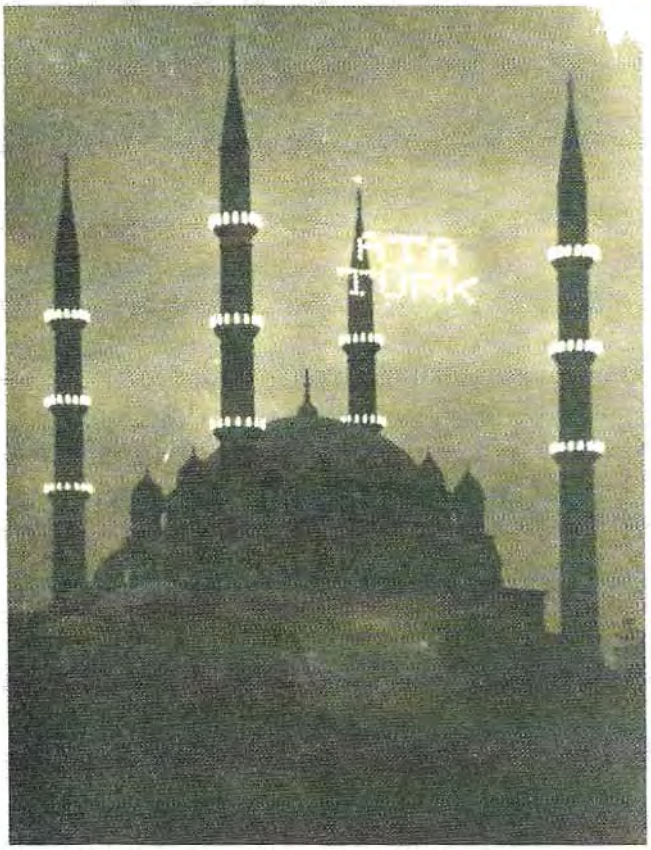

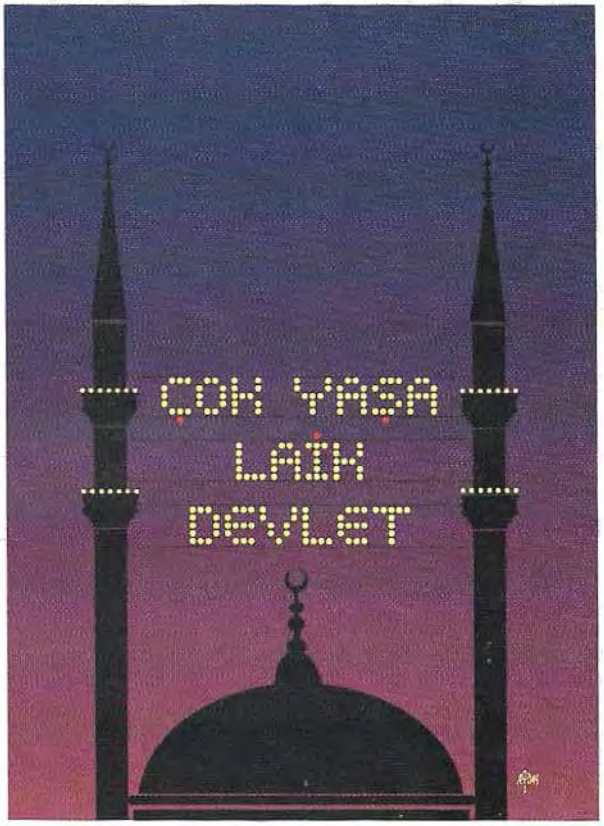

Zor Yılların Din-Siyaset İlişkilerine Mahyalar da Katılıyor

Mahyalar yoluyla camilerin ve dinî hissiyatın siyasî bir mahiyete doğru çekilmesi Cumhuriyet döneminde sık başvurulan yollardan biridir. Osmanlıların son döneminde başlamış bir alışkanlığın mübalağalı devamı. Siyaset bu cazibe ve görsellikten kendini kolay kolay uzak tutamaz. Edirne Selimiye Camisi'nin görkemli ve her taraftan görülebilen minareleri özel olarak tercih edilmiş gibi. Doğrudan kişilere endeksli mahyaları İstanbul'da hemen hiç görmüyoruz.

Selimiye minareleri arasında kurulup gerilmiş iki mahyadan birinde "Atatürk", diğerinde "Varol İnönü" yazılı.

Dini siyasete alet etmenin şaşırtıcı ve sınırları zorlamış bir türü de bu olsa gerek.

Ve Ayda Çelik'in Eylül 2010 tarihli *Toplumsal Tarih* dergisi için çizdiği "Çok Yaşa Laik Devlet" mahyası...

vatandaşı kazanmanın yollarından biri camiler, minareler üzerinden aranıyor gibi. "Kör Kazmaya Ne Kurbanlar Verdik" mahyası bu büyük değişme siyasetinin itirafnamesi yahut mührü gibi duruyor.

Ki hususen İstanbul'da camiler dahil tarihî eserleri kör kazmaya kurban verme DP döneminde artarak devam edecektir.

Zeyl: Karşılaştırma Listesi

Elimizdeki dördüncü liste Diyanet İşleri başkan yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın imzasıyla valilik, kaymakamlık (ve onlar üzerinden müftülüklere) gönderilen 16 Ağustos 1975 tarihli "Ramazan programı" yazısının eklerinde yer alan, maalesef hangi şehirde ve ne kadar uygulandığını bilmediğimiz "Mahya cümleleri" listesidir. Değişen ve değişmeyen unsurları görmek için bu listeyi zikretmekte fayda var:

1. İmanlı İnsan, Faziletli İnsan,
2. Müminler Kardeştir,
3. Mümin Doğru ve Dürüsttür,
4. Birlik Kuvvettir,
5. Nizama Uymak Fazilettir,
6. Cihad Kuvvet ve Hayattır,
7. Temizlik İmandandır,
8. Her İşinde Düşün ve Danış,
9. Hikmetin Başı Allah Korkusudur,
10. Çalışmak İbadettir,
11. İyi Sözleri Duy, İyi İşlere Uy,
12. Kin Gütme, Kan Dökme,
13. Toptan Allah'ın Buyruklarına Sarılın,
14. Yetimleri Koruyun, Yoksulları Doyurun,
15. Cennet Anaların Ayakları Altındadır,
16. Cennet Kılıçların Gölgesindedir,
17. Büyüklere Saygı, Küçüklere Sevgi,
18. Vatan Hepimiz, Hepimiz Vatan İçin,
19. Adalet Mülkün Temelidir,
20. Hoş Geldin Ya Şehri Ramazan,
21. Ramazan Rahmet ve Mağfiret Ayıdır,
22. Namaz Dinin Direğidir,
23. Yiyiniz İçiniz Fakat İsraf Etmeyiniz,
24. Birlik Rahmet, Ayrılık Felaket,
25. İçki Her Kötülüğün Anasıdır,
26. Şehitlerin Makamı Cennettir,
27. Haya İmandandır[10].

10 Hatıratında bahsettiği bu yazının fotokopisini talebimiz üzerine lutfeden sayın Tayyar Altıkulaç hocaya müteşekkirim.

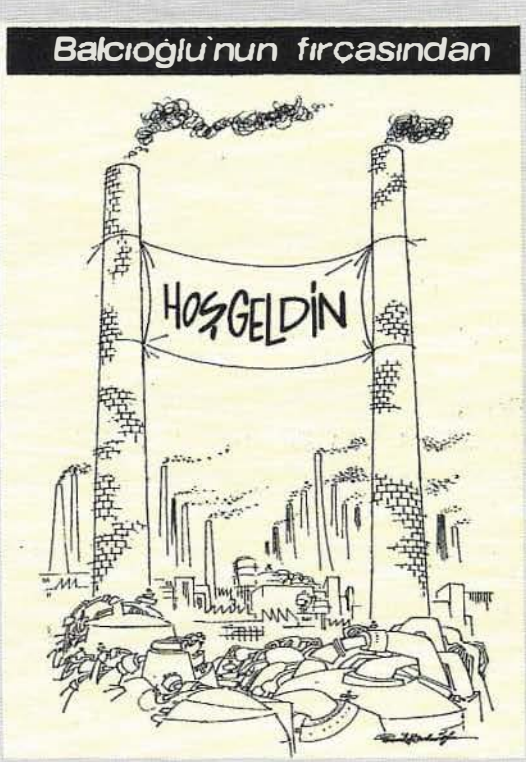

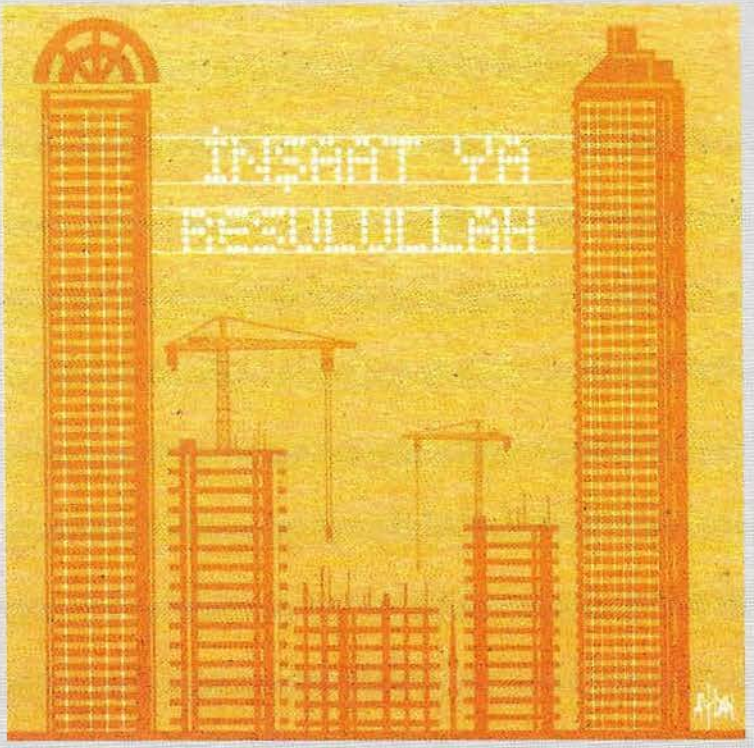

Karikatür Dilinde Mahyalar Çok Renkli...

Mahya karikatürleri bir tür oluşturacak kadar fazla ve çeşitlidir. Bunların iç göç, şehirleşme problemleri, mimari endişeden uzak veya ihtiyaçtan fazla camilerin artışı, laiklik, din-siyasetilişkileriyle irtibatlı olarak geliştiği ve renklendiği söylenebilir.

Bu türden çokça mahya karikatürleri çizenler arasında herhalde ilk sırada Semih Balcıoğlu'nu göreceğiz. Kalkınma/sanayileşme taraftarı sağ muhafazakâr çevrelerin fabrika bacaları ile cami minarelerini uyumlu ve birbirini destekleyen iki unsur olarak gündeme getirmeleri, turizm politikalarının içine "inanç turizmi"nin de dahil edilmeye başlanması, Susurluk hadisesinin Erbakan'ın başbakanlığındaki Refah-Yol döneminde olması mahya karikatürlerine taşınmıştır. Ayrıca Latif Demirci tarafından Türklük tartışmaları için "Önce Vatan"; TOKİ azmanlıkları için "İnşaatya Resulullalı" (Aydan Çelik) gibi mahya karikatürleri de çizilmiştir.

Bu listenin en önemli tarafı Diyanet'in mahya meselesine müdahil olmak arzusunun bu yolla doğrudan ifade edilmiş olmasıdır. Çünkü 1924 yılından itibaren mahya kurulan büyük ve tarihî camiler Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne bağlandığı için mahyaların tesbiti ve kurulması da aynı müdürlüğe bırakılmıştı. İstanbul Müftülüğü'nün sadece bir temsilcisi mahya heyetinde yer alıyor, muhtemelen pek de işe karışmıyordu.

Bir şey daha var; 1975 gibi İslâmcılık dahil bütün siyasî-fikrî hareketlerin yükselişte olduğu fevkalâde sıkıntılı bir dönemde, etliye sütlüye pek karışmak istemeyen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve işini hakkıyla yapmakla beraber hikmet-i hükümeti kollayan Altıkulaç'ın "Nizama Uymak Fazilettir" mahyası yanında "Cihad Kuvvet ve Hayattır", "İçki Her Kötülüğün Anasıdır" mahyalarını teklif etmesi manidar gözüküyor.

Bir rivayete göre dinî alan dahil her şeyin iyiye doğru gittiği, her fikrin dile getirilebildiği günümüzde bu tür mahyaları kimse teklif etmek ister mi? Diyelim ki istedi, nasıl karşılanır acaba?

Türkiye çok değişti diyorsunuz, duyuyorum.

❁

Kürt açılımının konuşulduğu, Ergenekon soruşturmalarının canlılığını muhafaza ettiği bir ortamda, 5 Ekim 2009 gecesi kurulmuş olan İstanbul'un kurtuluş yıldönümü mahyaları: "Ordumuza Şükran Borçluyuz" (Sultanahmet), "Ne Mutlu Türküm Diyene" (Süleymaniye), "Önce Vatan" (Eyüp), "Kurtuluşun Kutlu Olsun" (Üsküdar Yeni Valide). Kim tarafından ve nasıl planlandığı pek de anlaşılamayan bu şaşırtıcı mahyalar basın-yayın dünyasında bir kısmı sert denebilecek bazı tartışmalara sebep olmuştur[11].

Bu tartışmalar üzerine 24 Mayıs 1985 yayın tarihli "Camilerin Bakım, Onarım ve Çevre Tanzimi Yönetmeliği"nde değişiklik yapılarak "bütün camilerde asılacak mahyalarda yer alacak metinleri Din İşleri Yüksek Kurulu'nun incelemesinden geçtikten sonra uygulamaya koymak", "uygun görülen camilere Ramazan ayında, dinî bayramlarda ve dinî günlerde dinî içerikli mahya asmak ve astırmak" yetkisi Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir[12].

Evet, Türkiye çok değişti!

11 Bu mahyalarla ilgili ilk haber-yorum Dünya Bülteni sitesinde çıktı: "Camilere Türkçü Açılım: Süleymaniye'ye Siyasi Mahya Asıldı", 6 Ekim 2009. Bir gün sonraki *Hürriyet*'te (7 Ekim 2009) iki haber çıktı; birinci sayfada, sürmanşetteki "Mahyadan Mesaj" başlıklı idi. İç sayfalarda yer alan "Diyanet'ten Mahya Açıklaması"nda ise bu mahyaların İstanbul Müftülüğü ile görüşülmeden İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından tesbit edilip asıldığı beyan ediliyordu. Bir gün sonraki *Taraf*'ta (8 Ekim 2009) Yıldıray Oğur'un, başlığı da enteresan olan köşe yazısı çıktı: "O Mahyaların Altında Namaz Olur mu?".

12 bk. *Resmi Gazete*, sayı: 27470, 22 Ocak 2010. Mahyalar ve mahya görselleri konusunda bk. İsmail Kara, *Müslüman İstanbul'a Mahsus Bir Gelenek: Mahya*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016.

İSLÂM DÜNYASI NERESİ?
TÜRKİYE NEREDE?

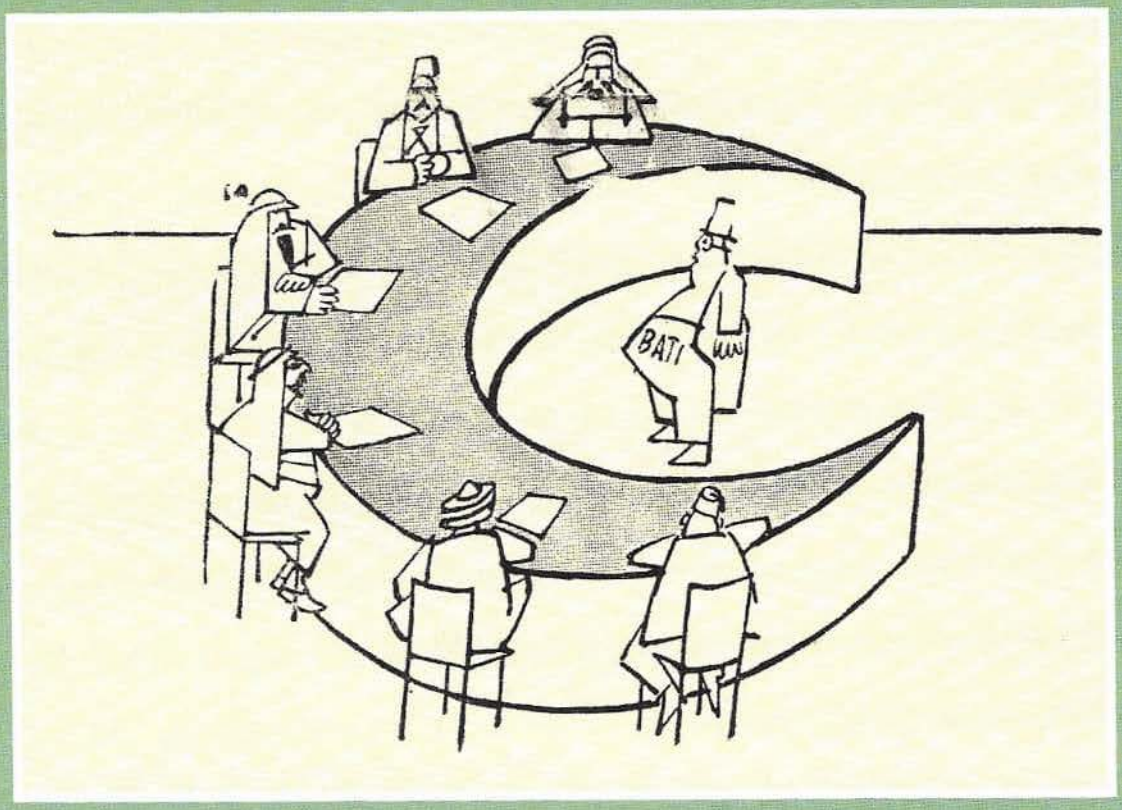
BATI

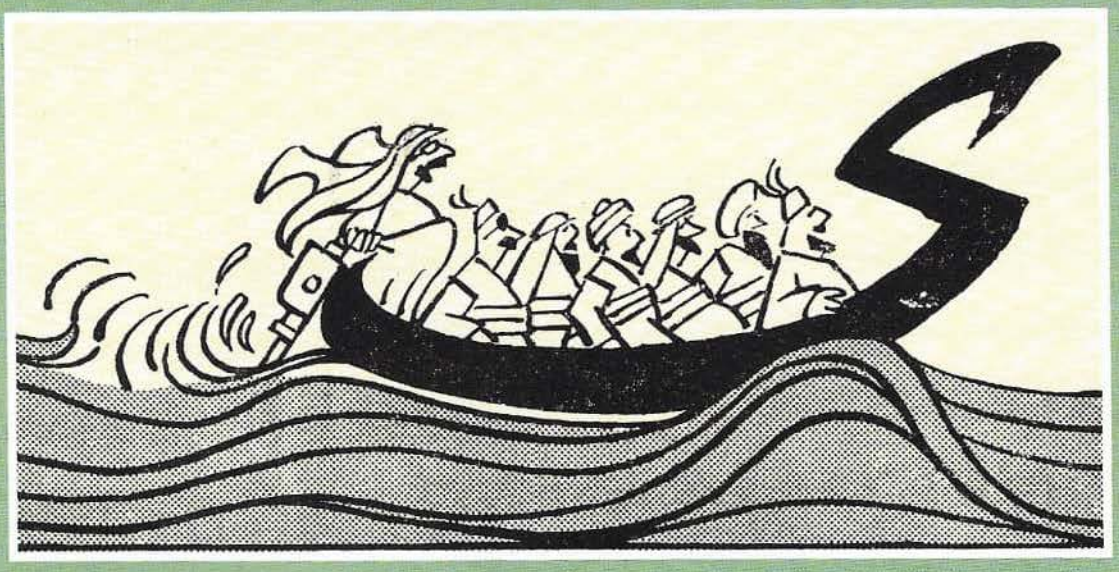

"İSLÂM DÜNYASI" FİKRİ YENİDEN NE ZAMAN ORTAYA ÇIKTI?

Yeni zamanlarda İslâm Dünyası (âlem-i İslâm, memâlik-i İslâmiye) fikrinin kuvvetli bir dinî-siyasî unsur, bir bilgi-tanıma ve yardımlaşma-dayanışma-savunma, hatta bir hafıza canlandırma, yeniden dost-düşman hatlarını belirleme fikri ve programı olarak ortaya çıkışıyla ittihad-ı İslâm (panislâmizm, İslâm birliği) düşüncesi ve politikalarının teşekkülü ve tezahürleri arasında doğrudan ve kuvvetli bir ilişki var. İşin arkaplanına intikal edildiğinde bazı arayışlar, müzakereler, verilmiş kararlar ve bazı uygulamalar var; orada Avrupa devletlerinin sömürgecilik ve işgal faaliyetlerinin ortaya çıkardığı mağduriyetler, zaruri ihtiyaçlar ve yardım talepleriyle, Osmanlı Devleti'nin ve hilafetinin farklı enstrümanlar kullanmaya başlamasıyla, yeni bir "İslâm ümmeti/milleti" fikriyle, yeni bir Müslüman birey/vatandaş inşasıyla, nihayet hepsiyle irtibatlı olarak birleştirici, sıkılaştırılmış yeni bir İslâm yorumu ve aktif, ahlâklı bir Müslümanlık arayışıyla karşılaşılacaktır.

Türkiye'nin İslâm dünyasıyla münasebetlerini iyileştirmesine karşı çıkan bir grup hep olagelmiştir. Gerekçeler dönem dönem farklılaşır ama irtica, laiklik, Arap imajı karşıtlığı başat konulardır. 30 Temmuz 1979 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan Ali Ulvi'nin karikatürleri de bu fikirlerin tezahürlerinden biri. Batı güdümündeki zengin, göbekli, sakallı, sarıklı, maşlahlı Arap şeyhleri bütün İslâm dünyasını temsil ediyor.

Bütün bu düşüncelerin kuvveden fiile çıkmasını işleten mekanizmalar arasında ise medrese ve tekkeler, hac ibadeti gibi geleneksel unsurların yanında yeni ulaşım ve iletişim imkânlarının (posta teşkilatı, demiryolları vb.) artması, modern eğitimin ve matbuatın yaygınlaşması gibi herkesin farklı şekilde kullandığı yeni "şebekeler"i, imkânları görülecektir.

Osmanlı Devleti ve hilafet-saltanat merkezi olarak İstanbul, İslâm Dünyası fikrinin kurucu, besleyici ve sürdürücü ana merkezi olmakla beraber Cumhuriyet ideolojisi ve idaresi 1923 ve hususen 1924'ten sonra bu dünya ile arasına hem fikren hem de fiilen büyük mesafeler koyacak/koymaya icbar edilecek, hatta Lozan sonrasında büyük ölçüde kendisini bu dünyaya kapatacaktır. Halbuki Cumhuriyetin kuruluşunun zeminini döşeyen, imkânlarını hazırlayan Millî Mücadele uluslararası ilişkiler açısından bu fikir etrafında oluşmuş

irtibatların üzerine de inşa edilmiş, belki biraz da bu fikir ve onunla birlikte gelen yardımlar sayesinde başarı kazanmıştı.

Niçin köklü bir değişiklik oldu sorusunun ve muhtemel cevaplarının peşine düşmek uzun bir bahistir ve bu yazının konusu değildir. Fakat şimdilik önemli bir işaret olması kabilinden Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Aralık 1921 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmadan "haddini bilmek" vurgulu kısa bir iktibasta bulunabiliriz:

> "(...) Büyük Millet Meclisi hükümetinin sabit, müsbet, maddî bir siyaseti vardır; o da efendiler muayyen hudûd-ı millîsi [tayin edilmiş millî hudutları] dahilinde hayatını ve istiklâlini temin etmeye matuftur [dönüktür]. TBMM ve hükümeti, temsil ettiği millet namına çok mütevazıdır (...) Biz [Millî Mücadele sırasında] panislâmizm yapmadık belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlar da 'yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!' dediler. Panturanizm yapmadık, 'yaparız, yapıyoruz' dedik, 'yapacağız' dedik, yine 'öldürelim' dediler. Bütün dava bundan ibarettir.
>
> Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikâtı tezyîd etmekten [baskıları artırmaktan] ise hadd-i tabiîye, hadd-i meşrûa rücû edelim [tabiî ve meşru sınırlara dönelim]. Haddimizi bilelim (...)".

Türkçede haddini bilmek sınırlarına çekilmekten ziyade dışardan empoze edilmiş sınırların ötesine geçmemek mânasına gelir. Paşa en geniş yorumla ikisine de işarette bulunuyordu denebilir.

Bu yeni durum İslâm dünyasının Türkiye hakkındaki bilgi, kanaat ve yorumlarını da, bir kısmı muhtemelen uyarılmış olarak fakat ciddi şekilde etkileyecektir. O kadar ki Milli Mücadele yıllarının aksine, farklı Müslüman ülkelerde Türklerin Müslümanlığı terkettiği, camileri kapattığı istikametinde kanaatler oluşmuş/oluşturulmuş, bunların bir kısmı eserlere, yazılara da intikal etmiştir. Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin 1949 yılında muhatap olduğu bir soru yeni politikalara paralel olarak telaffuz edilmeye başlanan bu çeyrek yüzyıllık probleme işaret eder. İzmir ziyareti sırasında gazetecilerin kendisine yönelttiği ve İslâm memleketlerinde din mevzusunda Türkiye aleyhinde propagandalar yapıldığı, başkanlığın bununla alakadar olup olmadığı istikametindeki sorulara Akseki, bir tarafıyla problemi kabul edecek tarzda şöyle cevap vermiştir:

> "Hindistan'da, 'Türkler camileri kapatmışlardır' şeklinde propagandalar yapılmıştır. Bu sebeple Hindistan'dan, cemaatle dolu cami-i şerif resimleri istediler. Memleketin muhtelif şehirlerindeki camilerde bu şekilde fotoğraflar aldırarak gönderdiler. Komşu memleketlerde bile, Türklerin dini terk ettikleri zehabı uyandırılmıştır. Hatta geçenlerde Ankara'ya gelen Kudüs

Canlanan "İslâm Âlemi" Fikri Hemen Filistin'i Davet Ediyor...

II. Dünya Savaşı'ndan sonra canlanan yeni İslâm Dünyası fikrinin tezahürlerini hemen muhafazakâr-mütedeyyin cenahın gazete ve dergilerinde görmeye başlayacağız. *Selamet* dergisi "İslâm Âleminin Davaları" başlıklı bir bölüm de açmış. Harita ayrıca önemli. Harita üzerinden yeni görsel hafıza oluşturuyor, dost ve düşman bölgeleri ayırıyor veya eski hafızayı tazeliyor. İslâm dünyası olarak tramlı hale getirilen coğrafyalar dünyanın üçte birinden fazlası... Bunun üzerinden bir büyüklük fikri ve güven de veriliyor. "Bugünkü İslâm Âlemi" yazısının epigramı da anlamlı: "Yeni bir kalkınma ve yeni bir ilerleme devri yaşamakta olan bugünkü İslâm âleminde bağımsız milletler çoğalmış olduğu gibi bundan sonra da daha fazla çoğalacaktır" (*Selâmet*, sayı: 3, 6 Haziran 1947, s. 5).

Selâmet'ten bir yıl sonra yeniden yayın hayatına dönen *Sebilürreşad*'ın daha birinci sayısında açtığı başlıklardan biri ise beklenebileceği üzere Filistin'le alakalı. Hem de "Filistin İçin Cihad-ı Mukaddes". Yazarı ise bu türden metinleri çok olan ve II. Dünya Savaşı sonrasında milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin cenahın sembolik dilinin teşekkülünde hayli etkili olmuş bir asker; Cevat Rıfat Atilhan. Bu başlıbaşına anlamlı (*Sebilürreşad* sayı: 1, 1 Mayıs 1948, s. 7).

Cihad-ı mukaddes'i Birinci Cihan Harbi'nde, en son Millî Mücadele'de bırakmamış mı idik? Cumhuriyet ideolojisi cihad defterini "yurtta sulh cihanda sulh" özdeyişiyle kapatmamış mı idi? Tekrar açmış anlaşılan!!!

İslâm âleminin DAVALARI

Bugünkü İslâm Âlemi

Yeni bir kalkınma ve yeni bir ilerleme devri yaşamakta olan bugünkü İslâm âleminde bağımsız milletler çoğalmış olduğu gibi bundan sonra da daha fazla çoğalacaktır.

Bugünkü islâm âlemi 450 milyonluk bir muazzam ümmeti yaşatmaktadır. Haritamız müslümanlara nerede çoğunluk teşkil ettiklerini umumî olarak yansıtmaktadır.

SAYI: 3

Filistin için Cihad-ı Mukaddes

Komunizm ile elele veren sinyonizm, yalnız Türkiye için değil, bütün Asya için büyük tehlikedir.

Yazan: Cevat Rifat ATİLHAN

Bütün Yakın Şarkı, bütün Arap Dünyasını olduğu kadar, memleketimizi de ciddî surette tehdit eden bir tehlike karşısındayız. Bu tehlike sinyonizm dir.

Çıkan beşi, Filistinde kopmuş gibi görülüyorsa da, bu, daha çok seneler evvel, asıl vatanının parçalanmasını hedef bilen, muazzam, korkunç ve alçak bir plânın bir zuhurudur.

Evvelâ Yahudiler, 1838 senelerinde İkinci Sultan Hamidi devirip ederek Filistin'de bir Yahudi yurdu istediler Osmanlı Padişahı, yapılan dikkat bir tazyiqla buna muhalefet etti ve Yahudi tehlikesinin ilkmal ve avakibini kavrayarak Hicaz hattını yaptırdı.

Daha sonraları, Yahudiler küstahça ve emniyetle tavırlarını artırmak emellerini açığa vurdular. O kadar ki, birinci büyük harbin bir çok tehirî sebeplerine rağmen bu Filistin yüzünden çıktığı ve Siyonizmin bu harbin çıkmasında büyük rol oynadığı anlaşıldı. Mübalağa gibi görülmüş bu hakikat, kendi itiraflarile de şöyle sabittir:

Dionis Hunou Aldivemli adında bir Yahudi muharririnin 1906 senesinde yazdığı British Truth isimli kitabında şu cümle son derece şayanı dikkattir:

«Yahudilerin tam, kesin ve muzafferane emniyetle ardımda, yakından büyük harpten bekleyebilirsiniz. Bu harp Avrupa milletlerinin temelinde esaslı duruyor. Bu harpte Türkiye parçalanacak ve Filistin ebedî olarak Yahudinin olacaktır.»

* * *

Filhakika birinci dünya harbi patladı ve Türk İmparatorluğu parçalandı. Nazaret Yahudi de cemiline nail oldu. Yavaş yavaş Filistine yerleşti. Onun âdeti, bir yere evvelâ misafir gibi girmektir. Kendine mahsus bir yöntemlikle edindiği bir yeri istilâ eder, sonra da ev sahiplerini kovarak, onun yerleşir. Vicdan ve ahlâk kaydelerinden âzade, tasarrufunda büyük bir kuvvet, sarsılmaz bir sebat ve tahammül olduğu için, bu yöntemlikten zerrece geri kalmaz ve hiç bir zaman utanmayan, af tanımayan, dostluk ve hak nedir bilmeyen bu siyaset dediğimiz zaman, Filistinde Araplardan gördüğü hüsnü kabul ve misafirliğe küfran ederek, onlardan binlerce senedenberi baba yurtları olan Filistini parçalamaya istediler. Ve bunun için hazır harptan çıkmış, bitap ve perişan bir memleketin başına yeni ve büyük bir felâket açtılar. Dünyaya belâ oldular.

* * *

Filistinde şimdiki halde yerli Araplarla Siyonistler ve dünyanın her tarafından oraya sokulmuş Kızıl Emperyalistler çarpışıyorlar. Yarın bu yangın, belki bütün Asyaya sirayet edecektir. İslâm ve hıristiyan bütün Araplar, Afrikanın esir evlâdları, Pakistanın kahraman çocukları, Endonezyanın ve bütün dünya müslümanlarının insanlık evlâdları ve, ta bîl, akıldan islâm olan, seyfülislâm olan cengâver Türk gençlikleri de saf saf, ordu ordu bu mukaddes cihada katılacak ve orada savaşacaklar, fakat Yahudilere orada yardım vermiyeceklerdir.

* * *

Bir de işin aksini düşünelim: Yahudi parası, siyonist teşkilât, dünyanın en iğrenç ve korkunç propagandasile burada kurulacak bir köprübaşı genişleye genişleye, bizim hudutlarımız şöyle dursun, Asyanın içine kadar dallar ve orada Yahudi arasına bir çocuğu, komünizmle alâkalı verir, ve onları bu kapital ve teşkilât sayesinde bütün Yakın Şarkın hem maddî kaynaklarını ele geçirerek, bedbahtlığımızı iktisadî esarete düşürdüler ve Türkiyeyi de arkadan vururlar.

* * *

Bu tehlikeyi hiçbir küçümseyemez ve uzak olarak görmeyiz. Dünyayı emrine râm eden bir kuvvet, dünya sermayesine ve maliyesine hükmeden bir servet, haytalarına kadar bir emelle çarpmak cesaretini gösteren bir teşkilât karşısında hudutlarımız arkasında sevinmek olmaz. Filistin hâdiselerinden bize nefret eden bir kaç gafilin gözlerini faltaşı gibi açacak kadar tehlikeli ve bize o nisbette ihtiraslar gösteren

(Devamı 11 inci sahifede)

Kadısı –ki sonradan bir karışıklık sırasında Kudüs'te vefat ettiğini teessürle öğrendim– Ankara camilerinin cemaatle lebâleb dolu olduğunu görmekten mütevellit hayretini izhar etmişti.
[Hac için] Hicaz'ı ziyarete giden vatandaşlarımız arasında, bu hususta birçok suallere muhatap olanlar bulunmakta, onlar da tanıştıklarını tenvir etmektedirler [aydınlatmaktadırlar]"[1].

O gün şikâyet edilen ve yeni politikalara engel olarak değerlendirilen bu propaganda ve kanaatlerin sadece Hindistan'la sınırlı olmadığı, Türkiye'nin kapıkomşusu yeni ülkelerde de benzer sözlerin ve şayiaların halk arasında ve yıllardır dolaştığı biliniyor.

Yeni Bir İslâm Dünyası Kurmak...

Türkiye'nin koptuğu (kendisini kopmak zorunda hissettiği, buna icbar edildiği?) İslâm Dünyası aslında çok büyük ölçüde binlerce hatıra ve şehit bırakarak çekildiği kendi topraklarıydı, dâr-ı İslâmdı, vatandı. Cumhuriyet idaresinin ve ideolojisinin kurucuları olarak Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi paşalar ve yakın arkadaşları Trablusgarp'tan, Balkan savaşlarından, Suriye ve Filistin cephesinden, Kanal harekâtından, Medine müdafaasından, Yemen'den geliyorlardı. Fakat acı hatıraları ve yaraları canlı olmakla beraber oralardan koptular ve memleketlerini de kopardılar; Filistin meselesini, yeni hilafet hareketlerini uzaktan takip etmek, tarihte kendi toprağı olmayan Afganistan ve İran'la biraz daha yakın münasebetler yürütmek gibi bazı istisnalar hariç geriye de bakmadılar.

Uzun yıllar hacca izin verilmemesinin arkasında bu kopma meselesi de var. Bugünlerde farklı bir tarih kesitinde ve kriz ortamında konuştuğumuz (belki tükettiğimiz?) "Ortadoğu batağı"/uzak durulacak bölge düşüncesi de bu aralarda, bu kopuş hengâmında vücut buldu.

❁

II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Türkiye'nin de (başkaları gibi) yeni bir İslâm Dünyası fikri edinmeye başlamasının arkasında iki önemli sebep var. Biri savaş sonrasında sömürge olmaktan kurtulan (!), istiklâlini kazanan (!) Müslüman bölgelerin ve devletlerin ortaya çıkışı, bunun yaydığı hissiyat, kısaca menfi ve müsbet yorumlara konu olan "İslâmın yeniden canlanması".

Yeni filizlenen bu İslâm Dünyası fikirleri çokpartili hayata geçiş aşamasında muhalif bir eda ile kurulan partilerin program ve söylemlerine de yansıyacaktır. 1945 yılında kurulan Millet Partisi'nin İslâm birliğini savunması, 1946'ta kurulan Sosyal Adalet Partisi'nin Dünya Müslümanları Birliği'ni destekleme hedefi, aynı tarihte kurulan ve laiklik prensibine

1 *Yeni Asır*, 17 Aralık 1949, s. 1, 3; *İslâm Yolu*, II/53, 6 Ekim 1949, s. 2.

programında yer vermeyen İslâm Koruma Partisi'nin tüzüğünde İslam birliği ve Müslümanların dayanışması ifadelerinin geçmesi, 1947 yılında kurulan Türk Muhafazakâr Partisi'nin programının İslâmcı söylemler ve Siyonizm karşıtı ifadeler barındırması gibi misâller toplumda da karşılık bulmaya başlayan "dinî canlanma"nın siyasetteki tezahürleri sayılabilir[2]. Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseynî'nin, İslâm Demokrat Partisi kurucusu ve şedit bir Siyonizm karşıtı söylem oluşturan Cevat Rıfat Atilhan'a gönderdiği tebrik mesajında, "(...) umum beşerin ve hususi ile İslâm memleketlerinin müptelâ olduğu ve dünyanın her köşesinde mebâdî-i diniy[e i]le [dinî ilkeleri sebebiyle] düşmanı olan Siyonist teşkilatına karşı olan cihadınızı takdir ve tebrik ederim" ifadelerine yer vermesi de bu yeni sürecin bir parçası olarak mütalaa edilebilir[3].

Ömer Rıza Doğrul'un 1947'deki ifadeleri, artık matbuat üzerinden topluma doğru inmeye başlayan bu hissiyatı iyi yansıtıyor:

> "Çok yakın bir zamana kadar Müslüman olmak âdeta geri olmak, esir olmak, mazlum ve perişan olmak mânasına gelen bir tabir mahiyetini almış, İslâm izzeti, İslâm ulviyeti, İslâm asaleti, İslâm şerefi hep tarihe mal edilmiş ve hep unutulmuş gibi idi. Bugün çok şükür bunların hepsi yeniden hayata kavuşmuş, hepsi canlanmış ve hepsi kanlı canlı birer hakikat olmuştur"[4].

İkinci ve belki daha önemli sebep İsrail devletinin kurulma aşamasına doğru yaklaşması ve bununla irtibatlı olarak Filistin-Kudüs merkezli zulümlerin, katliamların katlanarak artması, Müslüman kanı akması, krizin azmanlaşmasıdır. Zaten İslâm Dünyası başlıklı/konulu yazılara, kitaplara, konuşmalara ayrılmaz bir unsur olarak eşlik eden mesele Filistin'dir, Kudüs'tür (bugün de öyledir).

Muhtemelen bizim için üçüncü bir sebep olarak da Türkiye'nin, savaş sonrasındaki şartların ve konjonktürün de zorlamasıyla ABD aksına doğru hareket etmesi ve "dinsiz" Komünizmden ve Rusya'dan uzaklaşması zikredilmelidir.

Şimdilik altını çizmemiz gereken iki hususun biri soğuk bir paradoksal gerçeğe işaret ediyor: Büyük ölçüde İsrail'in kuruluşuna tepki/Filistin'e-Kudüs'e destek fikri üzerinden yeniden doğan İslâm Dünyası düşüncesinin ve ardından bu istikametteki faaliyetlerin ve İslâm Konferansı/İslâm İşbirliği Teşkilatı dahil kurumlaşmaların sınırları, muhtevası, ufku İsrail-Filistin kıskacında başlayacak ve çoklukla orada bitecektir. Elbette bu tesbit o kıskaçtan kurtulmak yahut sınırları zorlamak isteyen düşünceler ve teşebbüslerin hiç olmadığı mânasına gelmez, belki karşı/farklı düşüncelerin merkezi ve kaynağı da orasıdır.

2 1945-1950 arasında kurulan partiler ve programları ile ilgili olarak bk. Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)-İktidar ve Demokratlar*, İstanbul, İletişim Yay., 2012, II, s.190-230.

3 Rıfat Bali, "Cevat Rıfat N. Atilhan", *Tarih ve Toplum*, sayı: 175, Temmuz 1998, s. 23.

4 Ömer Rıza Doğrul, "Üç Büyük Dava", *Selâmet*, sayı: 12, 8 Ağustos 1947, s. 10.

Uluslararası boyutları da olan yeni "İslâm Dünyası"nın Ankara'daki algılanışı ve ele alınışı ile dindar halk nezdindeki anlaşılma biçimi arasındaki her zaman varlığını koruyacak olan mesafe altı çizilmesi gereken ikinci husustur. Siyasî merkezle dindar halk arasındaki bu mesafelerin bugün de esas itibariyle devam ettiği ama siyasî söylemin farklı şekilde kurulup işletildiği rahatlıkla söylenebilir.

Oluşan hassasiyetleri ve çizilen sınırları görmek için *Selâmet* dergisinin "Asya Milletleri Konferansı" haberini verirken daha ikinci paragrafa nasıl başladığına bakılabilir:

> "Konferans şarkın garp baskısından kurtulmasını temsil etmekle beraber toplantılarda garp aleyhinde hemen hemen hiçbir nümayiş yapılmamış, bazı murahhasların şiddetli nutuklar söyleyerek Avrupa emperyalizmi aleyhinde Asya milletleri federasyonu kurulmasını teşvik etmişlerse de müzakereler son derece itidal içinde cereyan etmiş ve daha çok şarkın siyasî, iktisadî ve ictimaî meseleleri bahis mevzuu olmuştur (...)"[5].

Batı aleyhinde bulunmamak veya müsaade edildiği kadar/edildiği gibi bulunmak meselesi önemli. Bu hassasiyetler ve açılıp kapanan, daraltılıp genişletilen sınırlar bugün de devam ediyor ve açıkça dile getiriliyor.

"Arap Dünyasıyla İşbirliği Edeceğiz"

Arabaşlığa çıkardığımız bu söz 1947 yılında CHP hükümetinin Dışişleri bakanı Necmeddin Sadak'ın Amerika gazetelerine verdiği beyanatta geçiyor[6]. Artık yerli gazetelerde de geçebilir. Necmeddin Bey bir yıl sonra, Cenevre'de bir Türk gazeteciye, Avrupa Devletleri Birliği fikrine paralel olarak bir Yakın Şark Milletleri Birliği'nden bahsetmiş (kasdettiği esas itibariyle İslâm Ülkeleri Birliği'dir) ve şöyle devam etmiştir:

> "Arap memleketleriyle münasebetlerimiz asırların hazırladığı en samimi kardeşlik duygularına dayanmaktadır. Arap memleketlerinin istiklâl ve hakimiyet içinde inkişafları Türkiye için çok esaslıdır. Türkiye bu komşu ve kardeş memleketlerle daima işbirliği yapmak azmindedir. Avrupa ve Akdeniz'in şarkında kurulması muhtemel bir teşekküle Arap memleketlerinin de girmeleri Türkiye'nin en derin arzusu ve menfaati iktizasıdır. (...) Biz Filistin'i taksim planının aleyhinde oy verdik ve [taksimin] tatbik kabiliyeti olmadığını dostlarımıza anlatmak istedik (...)"[7].

Arapların kardeşimiz olduğunu uzun yıllardan sonra hatırlıyoruz, Türkiye adına CHP'nin, katı mesafeleri oluşturan iktidarın teknokratı hatırlıyor, peşisıra da Filistin'i... Unutanlar, unutturanlar hatırlıyor, hatırlatıyor. Belli ki şartlar değişmiş ve İslâm Dünyasıyla arasına katı mesafeler koyan ve yeni kurulan İsrail devletini ilk tanıyan ülkelerden biri olarak Türkiye

5 *Selâmet*, sayı: 3, 6 Haziran 1947, s. 10.

6 "Türkiye'de Din Meselesi" (Hamdullah Suphi ile röportaj), *Selâmet*, sayı: 30, 12 Aralık 1947, s. 16.

7 Ömer Rıza Doğrul, "Türk-Arap Dostluğu ve Kardeşliği", *Selâmet*, sayı: 47, 9 Nisan 1949, s. 2.

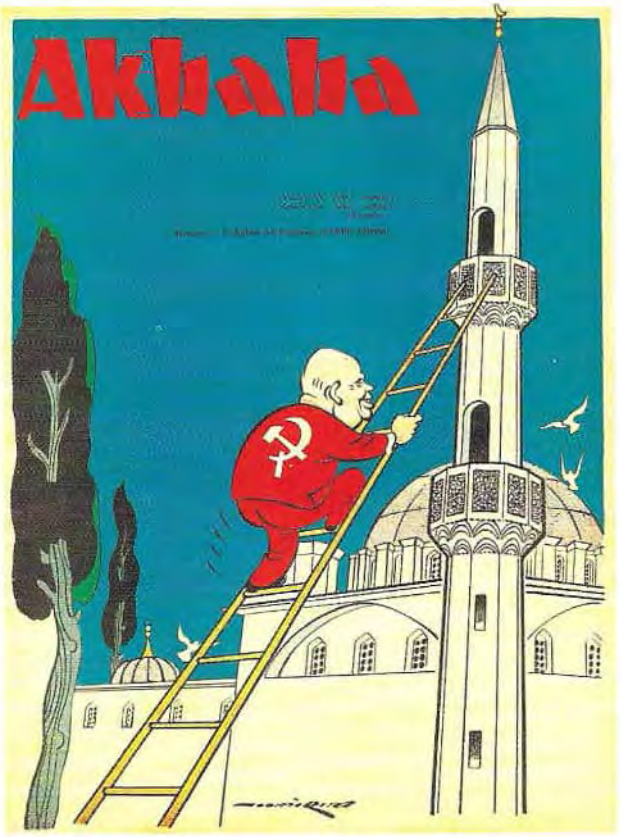

"Komünizme/Dinsizliğe Karşı İslâm"

Literatüre bakıldığında İslâm Dünyası fikrinin güç devşirdiği/devşireceği kaynaklardan birinin Komünizme/dinsizliğe karşı mücadele üzerinden geliştirildiği görülüyor. Panzehir: Din, Müslümanlık. Karikatürist Necmi Rıza'nın *Akbaba* dergisinin kapağını süsleyen iki karikatürü bunlarla irtibatlı. Ezher'de Mısırlı devlet adamlarına namaz kıldıran Komünist Rus yetkilinin tesbihi neredeyse boyundan büyük. Müslüman ülkelerden bazılarının (Mısır, Suriye, FKÖ...) o yıllarda "hür dünya"nın, ABD'nin yanında değil de sosyalizm üzerinden Sovyetler Birliği'nin yanında yer alması "din adına" yadırganıyor.
Rus lider Kruşçev'i bir Türk minaresine tırmanırken gösteren karikatür ise Komünizmin dini-irticayı, Türkiye'deki mütedeyyin insanları kullanmak planları da yaptığına işaret ediyor. Çünkü haberlere göre "Ruslar 100 Türk imamını Moskova'ya davet etmişler".
Türkiye'nin de yöneldiği "hür dünya"ya, kapitalist sisteme karşı bundan daha büyük tehdit olur mu? Sağ-muhafazakâr kesimle Cumhuriyetçilerin birleştiği noktalardan biri burası...

de bazı politikalarını, açılan yeni sınırlar (hadler) etrafında değiştirmeye, tashih etmeye başlamıştır. Belki yeni müttefikleri de kontrollü bir hareket olarak bir miktar veya büyük ölçüde bunu istemektedir.

Fakat Türkiye'nin katı laiklik politikalarından vaz geçmesi, din ve vicdan özgürlüğü, din eğitimi, cami yapımı gibi alanlarda kısmi de olsa iyileştirmeler yapması ile yeni İslâm Dünyası fikrinin eşzamanlı olduğuna dikkat etmek lazım. Bunlar uluslararası politikaların, İsrail-Filistin meselesinin değişmesine paralel olarak birbirini besleyen ve isteyen süreçlerdir. Belki aynı zamanda sınırlayan, daraltan, iten...

1947'de yapılan CHP Yedinci Kurultayı'nda delegelerden bazılarının söyledikleri bu meyanda zikre değer işaretler taşıyor:

"(...) Bosna'da Yugoslavlar bazı [Müslüman] adamları halk mahkemelerine sevketmiş, sekiz, on beş seneye mahkum etmişler ve mallarını almış, hapishaneye sevketmişlerdir. Kimler bunlar? Din neşriyatı yapan müftü ve imamlar. Acaba bu nedendir?
Arkadaşlar; *Komünizm bir din olarak intişar ettiği için* her yerde din adamlarını takip ediyorlar. O halde acaba biz İmam ve Hatip Mekteplerimizi açmazsak (...) acaba, bu zavallı ekalliyetler son müdafaalarını yapmak için muhtaç oldukları adamları nereden tedarik edeceklerdir? Yalnız memleketin dahilî ihtiyacı için değil *dışarıda bıraktığımız ekalliyetler için de bu müesseseleri düşünmek mecburiyetindeyiz*". (vurgular bizim)[8].

Daha ziyade çokpartili hayata geçerken, bir CHP milletvekili olarak laikliğin yumuşatılması, din eğitiminin mutlaka yeniden okullarda verilmesi istikametindeki etkili konuşmaları ve cesur teklifleri dolayısıyla hatırladığımız, Türkçü-Turancı çizgiden gelme büyük hatip Hamdullah Suphi Tanrıöver yeni İslâm Dünyası fikrinin de mimarlarından ve yaygınlaştırılmasında rol alanlardan biridir. 1947 Aralık ayında verdiği bir röportajdan yapacağımız aşağıdaki alıntı kendisi kadar ortam ve diğer aktörler hakkında da fikirler verecektir sanırım:

"Ben geçen yaz Eminönü Halkevi'nde 'İslâm Dünyası' hakkında alakamızı anlatan bir hasbihalde bulunmuştum. Tesadüf Fas'tan Endonezya'ya kadar bütün İslâm devletlerinin bellibaşlı ricalini aynı mesele hakkında konuşturdu. ('Tesadüf' kelimesi bu cümlede çok güzel kullanılmış! İ. K.). Onları birer birer *Tasvir*'de yaptığım beyanatta tekrar ettim.
Benim mensup olduğum nesil ihtiyarlamıştır, büsbütün çekilip gitmek üzeredir. Gençlerimizin bu İslâm Dünyasıyla bizden çok fazla alakadar olmasını hayatî bir zaruret addediyorum. Mensup olduğumuz dinin kuvveti yalnız [geçmişte] öbür medeniyetler arasında hususiyeti pek çok olan bir ayrı medeniyet vücuda getirme[kle kalma]dı. Hâlâ onun çok büyük bir hayatiyeti var. Altmış milyonluk Arap Birliği doğuyor. Hindistan'da dini milliyet yapan ve istiklâle doğru giden 90 milyonluk bir İslâm kütlesi [yeni kurulan Pakistan'ı kastediyor. İ. K.] var. Bize son derece dosttur. Endonezya dediğimiz adalar âleminde (...). Bu eski büyük İslâm Dünyasına ve doğmak üzere olan yeni İslâm devletlerine karşı vazifelerimiz var (...)"[9].

Hamdullah Suphi aynı konuşmada Filistin meselesinin tekrar canlanması, Pakistan ve Endonezya devletlerinin Müslüman devlet olarak kurulması aşamasına gelinmesi gibi sebeplerle irtibatlı olarak yeniden gündeme gelen Din Dersleri, din eğitimi ve yüksek din tedrisatı (İlahiyat Fakültesi açılması) meselelerini yeni "İslâm Dünyası" fikri için de önemsediğini belirtir. Bunların hepsi aynı gündemin birer parçasıdır:

"(...) Eski büyük İslâm dünyasına ve doğmak üzere olan yeni İslâm devletlerine karşı vazifelerimiz var. Benim bir sene evvel [Eminönü Halkevi'nde

8 *CHP Yedinci Kurultayı Tutanağı*, Ankara, 1948, s. 450, 451-52, 457, 458-59.

9 "Türkiye'de Din Meselesi", *Selâmet*, sayı: 30, 12 Aralık 1947, s. 16.

İslâm dünyası hakkında] söylediğim nutku Dışişleri bakanımız Necmeddin Sadak geçen gün Amerikan gazetelerine verdiği beyanatta teyit etti. Bu fikre ait olan cümleyi size tekrar ediyorum: 'Arap dünyasiyle işbirliği edeceğiz'. (...) Din tedrisatını yapacak müesseseleri yalnız bugünkü hudutlarımız içine münhasır (...) mütalaa etmiyorum. Bizden kopmuş, kendi köşelerinde istinatsız ve perişan kalmış fakat millî benliklerini muhafaza eden Türk kütleleri (...) için de zaruri görüyorum".

İslâm Dünyası fikrinin yeniden doğuşunun tarihini ve sebeplerini bir şekilde tesbit etmek elbette bugün için muhtaç olduğumuz bilgi, tahlil ve yorum ihtiyacımızı yeteri kadar karşılamaz. Çünkü o günlerden bugüne birçok tecrübe daha yaşandı, yaşanıyor. Yine de II. Dünya Savaşı sonrasında ve ABD-Kapitalizm hattına dahil oluşumuzla doğrudan alakalı olan kuruluş fikri ve şartları önemli diye düşünüyorum, çünkü esas itibariyle bugüne kadar değişmeyen, dayanıklı, belki hâlâ destek gören ögelerle kurulmuş politikalar var burada.

❁

Türkiye'de din derslerinin, İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesinin yeniden konuşulduğu bir tarih dönemecinde, 1948'de Meclis Milli Eğitim Komisyonu başkanı Tahsin Banguoğlu'nun kurulacak İlahiyat Fakültesi konusunda fikir edinmek için Kahire'ye gittiğine ve Ezher şeyhi ile bu meseleyi görüştüğüne inanır mısınız?[10] Bence bu sadece teknik bir ziyaret değil, yeni İslâm Dünyası fikriyle alakalı.

Fakat "yarı resmi" muhalefet durur mu? Mısır'da uzun yıllar kalan ve Mısır-Türkiye münasebetlerini çok iyi bilen Ömer Rıza'nın kalemiyle haklı olarak soruluyor:

"(...) Banguoğlu Mısır'a kadar gittikten ve oradaki dinî müesseseleri tetkik ettikten sonra bizim yirmibeş sene evvelki dinî müesseselerimizi ve din öğretim teşkilatımızı tetkik edecek olursa bizim bu yoldaki teşkilatımızın ve inkişaflarımızın bugünkü Camiü'l-Ezher tarafından girişilen ve kısmen başarılan ıslah hareketinden daha çok ileri, daha çok üstün ve daha çok verimli olduğunu görür. (...) Biz [şeyhülislâm Hayri Efendi'nin gerçekleştirdiği ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Ahmet Hamdi Akseki'nin Ankara'da geliştirdiği Medrese Islahatı ile] dinî öğretimi teşkilatlandırmak ve ıslah etmek bakımından yalnız şarkın değil, yalnız İslâm âleminin değil, belki bütün dünyanın en ileri seviyesini bulmuş bir millettik. Yirmibeş yıl [Tevhid-i Tedrisat'tan] önceki durumumuz böyle idi (...) Biz bu müesseseleri inkişaf ettireceğimize kapattık"[11].

"İslâm Dünyası" fikri ve bununla alakalı yeni yönelişler ve faaliyetler, Ankara'nın ABD başta olmak üzere yeni müttefikleriyle birlikte ve içeride sağ-muhafazakâr-mütedeyyin cenahın bazı aktörlerini ve yayın organlarını da devreye sokarak kurup geliştirdiği bir saha olmakla beraber tersten bazı

10 bk. "Din Öğretimini Teşkilatlandırmağa Dair Araştırmalar", *Selâmet*, sayı: 51, 7 Mayıs 1948, s. 6.

11 bk. "Din Öğretimini Teşkilatlandırmağa Dair Araştırmalar", *Selâmet*, sayı: 51, 7 Mayıs 1948, s. 6. Büyük ihtimalle yine Ömer Rıza Doğrul tarafından kaleme alınan bir başka yazıda aynı yaklaşım tarzını görmek için bk. "Din Öğretimi ve Din Müesseseleri Hakkında", *Selâmet*, sayı: 41, 27 Şubat 1948, s. 4.

endişeleri de davet etmiş ve hususen bu teşebbüslerin paralelinde yeni ve aktif İslâm yorumlarının, yeni dinî-siyasî ifade biçimlerinin Türkiye'ye girişi konusunda hassasiyetlerin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bir taraftan teşvik edilen ve desteklenen bu süreçler manzumesine aynı zamanda yeni kontrol mekanizmaları geliştirmek de denebilir.

27 Mayıs darbesinin Diyanet İşleri başkan yardımcılığına getirdiği, İslâmî ilimler ve tasavvuf hakkında bilgi sahibi olan emekli general Sadettin Evrin'in 1964 yılında, tarikatlar ve cemaatlara dair bağlı olduğu Devlet Bakanlığı'na sunduğu 9 sayfalık raporun ilk maddesi bu hassasiyetlere ve kontrol mekanizması arayışlarına işaret etmesi bakımından da önem arzediyor:

> "Gericilik cereyanlarının kuvvet merkezi olarak İslâm Birliği kongreleri ile Pakistan'da ve Cenevre'deki daimî merkezdir, denemez. Çünkü Cenevre'deki daimî merkezin İngilizce, Almanca, Fransızca ve Arapça olmak üzere broşürler halindeki yayınları Batıya karşı İslâmın ileri fikirlerini belirtir. Bunlardan bazıları ilişikte sunulmuştur.
> Pakistan'daki merkez ile İslâm kongreleri ise siyasî-dinî bir hüviyetle, Orta Doğu'nun dünya görüşünü bizde de yaymak ister. Meselâ Pakistan âlimlerinden Mevlâna Ebu'l-alâ Mevdudî 1962 yılında Hicaz'da Türk hacılarına karşı söylediği nutukta: 'İslâmiyeti memleketinizde sıkı tutun. Hükümetinize karşı da bu hususta gerekli aksülameli gösterin' demiştir. Kudüs ve Bağdat Kongrelerinde; her İslâm kasabasında Genel Merkeze bağlı küçük merkezler kurulup arada sıkı bir bağlılık kurulması kararlaştırılmıştır. Bunların elemanı olarak *Hilâl* ve *İslâm* dergileriyle *Yeni İstiklâl* gazetesi hatıra gelir. Çünkü bunların idarecileri [Salih Özcan, Kemalettin Şenocak, Mehmet Şevket Eygi kastediliyor. İ. K.] kongrelere gitmişlerdir.
> Bu yayınların harekete geçirdiği iki ortam vardır. Taassup bakımından birincisi Süleymancılık, ikincisi Nurculuktur (...)"[12].

12 Cumhuriyet Arşivi'ndeki bu raporun tam metni için bk. İ. Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak*, İstanbul, Dergâh Yay., 2017, s. 286-91.

Bir Hukukçunun Yorumları...

Sadettin Evrin'in, muhtemelen siyasî merkezin bir cenahının fikrine tabi olarak menfi bir yere yerleştirdiği malum yayın organları ve onların bilinen temsilcileri, aslında aynı merkezin beynelmilel karşılıkları da olan başka bir cenahının teşvik ve desteğiyle olmalı, uluslararası toplantılara katılıyor ve yeni İslâm Dünyası fikrinin güçlenmesi ve ete kemiğe bürünmesi için çalışıyor, o gün için uzak diyarlara seyahatler yapıyordu. Ayrıca Türkiye'de bu temayülü besleyecek hissî ve fikrî-siyasî bir çerçeve ve bunu destekleyip yayacak organların, yayınların, grupların oluşmasına da gayret ediyorlardı. Fakat paşanın onları beklenmedik şekilde Süleymancılık ve Nurculukla ilişkilendirmesi takip edilen siyaset bakımından dikkat çekicidir.

Yeni İstiklâl'in Büyük Röportajı :

1962 İslâm Kongresinde ve O. Şarkta gördüklerin

YAZAN:

M. Şevket Eygi

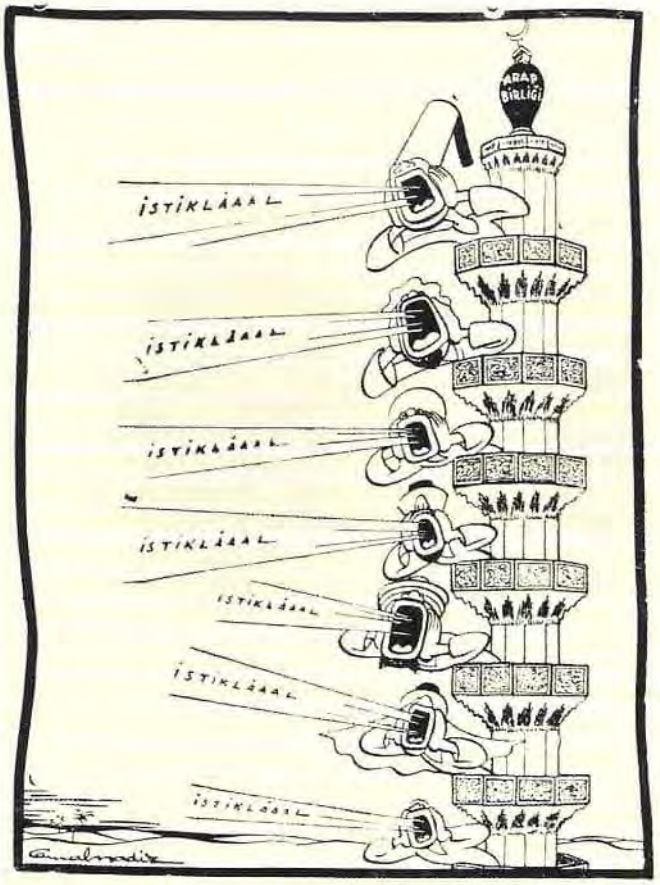

Türkiye Artık İslâm Kongresi Toplantılarında

Çeyrek yüzyıl sonra Türkiye yeni girdiği uluslararası münasebetlerin bir parçası olarak artık resmen değilse de gayrıresmi (veya yarıresmi) olarak İslâm Kongrelerini takip ediyor, oralara gözlemci gönderiyor. 60 askeri darbesinin üzerinden daha fazla bir zaman geçmemişken muhafazakâr-mütedeyyin çevrelerin çıkardığı *Yeni İstiklâl* gazetesi adına M. Şevket Eygi kongreyi takip ediyor ve gazeteye yazılar yazıyor (1962).
Fotoğrafta Kudüs'te, Kubbetü's-Sahra'nın önünde kongreyi takip eden İranlı ve Senegalli delegelerle bir arada (Ortadaki kravatlılardan sağdaki. *Yeni İstiklâl*, 16 Şubat 1962).
Diğer taraftan Türkiye'nin İslâm Dünyası fikrine yaklaşmasına olumsuz bakanlar da devrede. Cemal Nadir'in bir karikatürü. sömürge olmuş İslâm beldelerinin temsilcileri il. Dünya Savaşı sonrası şartlarda "Arap Birliği"ni temsil eden minarenin şerefelerinden "İstiklâl" diye avazları çıktığı kadar bağırıyorlar (Mart 1945. Sanatçının bu meseleye dair aynı tarihlerde çizilmiş iki karikatürü daha var. Birisi için bk. Bu kitap, s. 663). Karikatürün altyazısı süreci alaya alır bir mahiyette: "Yedi delikli tokmak, bunu bilmeyen ahmak".
Çokpartili hayata geçiş aşamasında ve sonrasında, sayıları giltikçe artacak olan muhafazakâr-mütedeyyin çevrelerin yayın organları yeni İslâm Dünyası fikri ve irtibatları açısından değerlendirmeye muhtaç kıymetli bilgiler ihtiva ediyor.

1952 yılında Pakistan'da yapılan bir toplantıya katılan Ali Fuat Başgil'in fikir ve faaliyetlerinin orada ve burada karşılanışı konusunda anlattıkları da bu çok taraflı ve yer yer birbirine zıt tezahürleri göstermesi bakımından hayli anlamlı gözüküyor:

> "Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde [sonradan] kurulan devletlerin istikbalde tıpkı Amerika Birleşik Devletleri gibi bir federasyon halinde birleşmelerini mümkün görmek hatta daha geniş bir ölçüde, birbirine komşu olan Müslüman milletlerin müşterek bir hayat müdafaası uğrunda birleşmelerini özlemek bugün artık ne bir rüyadır ne de vatana ihanet (...).
> 1952 Mayısında Pakistan'da toplanan büyük bir İslâm Kongresi'ne çağırılmıştım. Gittim ve kongrenin umumi toplantılarından birinde söz alarak uzun bir konuşma yaptım. Bu konuşma o zaman Karaçi gazetelerinde neşredildi. Söylemesi bana düşmez ama çok da alaka uyandırdı. İstanbul'a dönüşümde konuşmayı 12 makale halinde bir gündelik gazetede neşretmiştim. O zaman bu makaleler bazı gazeteciler tarafından pek nahoş karşılandı. O sırada pek moda idi; dine ve İslâm dünyasına dair ne söylense hemen bir irtica yaygarası koparılıyordu. Yine öyle yapıldı ve bize bir hayli çatıldı. Biz kötü söz ve geçmez akça sahibinindir dedik ve sustuk.
> Aradan seneler geçmiş olmasına rağmen biz bugün de aynı fikirdeyiz. Biz o zaman ve o konuşmamızda ezcümle şunları söyledik:
> İçinde yaşadığımız İkinci Dünya Harbi sonu devrinin milletlerarası siyaset bakımından en açık vasfı bunun bir bloklaşma devri olmasıdır. Bütün milletler haldeki menfaatlerine, tarihî ve siyasî yakınlıklarına göre birleşmekte ve istikbal için birer blok teşkil etmeye çalışmaktadır. Slav peykleri bloku karşısında Anglo-Amerikan mihveri etrafındaki bloklaşmanın mânası budur. Bu arada Müslüman milletler niçin birleşmesin ve altıyüz milyonluk bir insan ve iman bloku vücuda getirmesin. Bunda yalnız Müslüman milletler için değil dünya sulhu için de fayda vardır. Bugünkü İslâm Dünyası için sadece varlığı muhafazadan başka ne bir ideoloji harbi ne de bir toprak kavgası bahis mevzuu değildir. Binaenaleyh Müslüman milletlerin birleşmesi sulh için ve insanlığın selâmeti için bir teminattan başka bir şey olamaz.
> Bugün bloklaşan milletlerden birçoklarını geçici tehlike hisleri ve menfaat düşünceleri birleştirmiştir. Halbuki Müslüman İslâm Dünyasında birlik ve beraberlik zaten mevcuttur. Bu babda bizim yapacağımız şey aramızdaki tarihî ve mânevî bağları kuvvetlendirmek; ırk, lisan, millî menfaat ayrılıklarının üstünde ve bu ayrılıkların menfi tesirlerini bertaraf etmek üzere müşterek bir şuur yaratmaktır"[13].

Yeni şartlarda yeni bir müştereklik arandığı belli ve konjonktürel şartlar eşliğinde de olsa doğru bir arayış. Fakat bunun "şuurlu" olması ve içerde/n bir varlık kazanması daha uzun zaman alacağa benziyor.

Hem entelektüel olarak hem de fiilen...[14]

13 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, İstanbul, Yağmur Yay., 1962, s. 118-19 ve dipnot 66. Orhan Okay Pakistan'a gidip gelenlerden biri olarak Abdurrahman Zapsu'nun Türk Kültür Ocağı'nın Cağaloğlu'ndaki merkezinde seyahat ihtibalarını anlatan bir konuşma yaptığını zikreder. "Milliyetçi Düşüncenin Odak Noktalarından Milliyetçiler Derneği", *Türk Yurdu*, sayı: 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 334-38.

14 Yeni İslâm dünyası fikrinin teşekkülü ve merhaleleri konusunda Cemil Aydın kıymetli bir kitap yayınlamıştır: *İslâm Dünyası Fikri*, çev. H. Aksakal, İstanbul, Alfa Yay., 2021.

ANKARA'DA BİR İSLÂM KONGRESİ [1921]

HÜSEYİN RAGIB

Hükümetçe pek mühim bir tasavvurun mevki-i fiile konacağını haber alıyoruz. Ankara'da da büyük bir İslâm Kongresi toplanacak. Avrupa, Asya ve Afrika'da Hıristiyan zulüm ve ceberrutu altında inleyen bütün Müslümanların murahhaslarından müteşekkil kavî ve muazzam bir kongre. Bir Müslüman enternasyonali. Hükümeti böyle bir davete sevkeden sebep, yalnız kendi niyeti değil, böyle bir ictima delâleti için Anadolu'dan uzak birtakım İslâm heyetlerinin buraya kadar isâl ettikleri samimi arzulardır. Hilafet makamının ulvî ve mukaddes selâmetini o makamı bugün işgal eden zattan çok yüksek bir vakar ve şerefle müdafaa eden Türk milleti için uzak diyarın Müslümanlarından gelen bu arzuyu tatmin etmek elbet bir vazife olurdu.

Avrupa'nın cismanî ve ruhanî bütün Hıristiyan milletleri, eski salîb ordularının mutaassıp ve bî-aman Müslüman düşmanlığından henüz çok uzaklaşmış görünmüyorlar. Kendi aralarında, birbirlerine karşı belki insaniyet telkin eden cereyanlar hasıl olmuştur; belki Almanya'yı ezmenin, Avusturya'yı parçalamanın insanlığa münâfi olduğunu düşünenler vardır. Belki bir Wilson çıkmış, ondört tane insaniyet maddesi okumuştur. Fakat kendi aralarında bile sunî ve esassız olan bu şefkat istidadı, Müslüman milletleri mevzu-i bahs olunca en kızıl bir vahşete tahavvül ediyor. O zaman Hıristiyan âlemini, asrın verdiği zâhirî insaniyetten birdenbire silkinip tecerrüt etmiş, kable't-tarihî zamanların iptidaî hayvanları gibi müfterisâne sırıtır görüyoruz.

Milletlerin hürriyet ve istihlâsı için harp ettiklerini söyleyen İtilâf devletleri Harb-i Umumi'de Çanakkale ve Irak seferlerini utanmadan "son ehl-i salîb" diye tavsif ettiler. Yunan haydutlarının İzmir'de yaptıkları kıtâli, Londra rahipleri, kiliselerinde çanlarla, âyinlerle takdis ettiler. Avrupa milletleri için bol merhamet hitabeleri söylemekten üşenmeyen papa cenaplarının Avrupa, Asya ve Afrika'da ezilen ve öldürülen milyonca Müslüman için henüz iki söz söylediğini işitmedik. Şüphe yok, Hıristiyan âlemi, İncil'in bile lanet edeceği zalim ve müfteris bir âlem oldu.

Fakat bu kara âlemin zulmünden biz Müslümanlar

Mustafa Kemal Paşa eşi Latife Hanımla birlikte, 18 Mart 1923 günü Tarsus Yenice istasyonunda Trablusgarp Savaşı'ndan beri tanıştığı ve Millî Mücadele'yi, İslâm Birliği fikrini destekleyen Şeyh Ahmet es-Sünusi ile. Paşa'ya Sünusi tarikatı kıyafeti hediye eden de bu zattır.
(bk. Bu kitap, s. 73, 83).

her gün yeni bir ibret dersi, her gün yeni bir intibah [uyanış] nuru almakta devam ediyoruz. Türkiye'den ta Cezayir'e, ta Hind'e kadar hepimiz meraretle anlıyoruz ki, bir gün İstanbul patriki Droteus Efendi ile Atina'da kral Konstantin Londra papazlarının temennisini hakikat yaparlarsa, Muhammed dininin, Salîb kıtâlinden kendini kurtarabilen son zümresine de hayat ve ibadet hakkı kalmayacak. Garbın asırlarca süren mutaassıp savleti önünde hâlâ yükselen ezan sesi susacak. O kanlı kılıcı kınına koyan Salîb ordusu kurûn-ı vustadan kalan bu işi bitirmiş olmanın gururunu duyacak.

Fakat Salîb ordusu bu gururu duymayacaktır. Müslüman memleketlerinin beyaz ve afif minarelerinde ezan sesleri kesilmeyecek ve İngilizin yıkmaya çalıştığı bu mânevî kale, bilâkis her gün daha kavî, her gün daha müstahkem olacak.

Uzak dindaşların diyarından Ankara'ya kadar îsâl olunan arzuyu, bu kanaate en kuvvetli delil olarak gösterebiliriz.

Mısır'ın, Cezayir'in, Trablus'un, Tunus'ın, Hind'in, Afgan'ın, Azerbaycan'ın, Suriye ve Irak'ın Müslüman murahhasları, İslâm kıyâmının [ayaklanışının] karargâh-ı umumisi olan Ankara'da toplandıkları vakit bu arzuyu müttehiden ve kuvvetle söyleyecekler ve Salîh ve sermaye istilâsına karşı en kahhâr mukavemet azmini ilân edecekler.

Kaynak: *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1337 (1921).

"İSLÂM BİRLİĞİ" FİKRİ BİR TÜR MİLLİYETÇİLİK PROJESİ OLABİLİR Mİ?

İlk anda bize siyasî öncelikli tanımları ve çerçeveleri hatırlatan "İslâm birliği" tamlamasını bugün büyük ölçüde yakın tarihinden ve bu tarih içinde kazandığı anlamlardan farklı ve hatta kendi hikâyesinden uzak bir şekilde anlıyor ve kullanıyoruz. Birçok konuda yaptığımız gibi... Bu durumun kronolojik sebeplerinden biri II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda, özellikle de sömürgecilikten nisbi olarak kurtulan Müslüman beldelerde yeniden yükselişe geçen bu kavramın artık "realist" bir politika arayışının parçası olmaktan ziyade zamanla irtibatı kalmayan, mekândan kopuk "idealist" hatta ütopik bir karaktere doğru seyretmesidir. Marksist literatürün üretip yükselttiği, aktivist İslâmcı hareketlerin de şu veya bu ölçüde etkisi altında kaldığı "enternasyonalist" söylemin, belki ırkçı-"ulusalcı" politikalar karşısında gelişen milliyetçilik karşıtı psikolojilerin de bu süreçte bariz bir etkisi vardır.

Onun için bugüne, bugün tekrar konuştuğumuz/konuşmamız gereken İslâm birliği meselesine daha sıhhatli bilgilerle ve daha sahih şartlarda intikal edebilmek için yakın geçmişe doğru kesintisiz bir yolculuk yapmak gerekecektir.

Yeni Bir "Milliyetçilik" Olarak İttihad-ı İslâm

İlk hatırlatılması gereken husus ittihad-ı İslâm/vahdet-i İslâmiye fikirlerinin/İslâm birliği politikalarının siyaset öncelikli ama siyasetle sınırlı olmayan birlik arayışları manzumesinin bir parçası olmasıdır. Bütünü değil parçası...

Cevabı aranan esas soru şuydu: Geleneksel toplum yapılarının, siyaset etme biçimlerinin ve millet tanımlarının çözülmeye ve dağılmaya başladığı yeni şartlarda gayrımüslimlerle birlikte ama farklı statülerde yaşayan Müslüman milletlerin/devletlerin fert, millet, vatandaşlık ve bunların üzerinden/bunlarla birlikte siyasî birlik (ittihad, vahdet) algıları, tanımları ve siyasetleri

←

Millî Mücadele yıllarında Türk kuvvetlerinin işgal edilmiş bir köyü düşmanlardan temizledikten sonra meydana girişlerini gösteren bir tablo (Malik Aksel arşivi). Tabloda yer alan unsurların sembolik adresleri neresi? Dinî unsurlarla millî unsurlar kolaylıkla ayırdedilebilir mi yoksa burada dinî-millî bir bakışaçısı mı hakim? Türkiye Lozan sonrası bu birlikteliği kalın bir paranteze alacak. Hâlâ da öyle...

nasıl olacaktı? Bu mühim ve aktüel soru müslimlerle gayrımüslimlerin, farklı mezhep ve meşreplere mensup Müslümanların, aynı ırktan fakat ayrı dinden insanların birlikte yaşadığı bütün büyük İslâm coğrafyalarının (Osmanlı Devleti, Mısır, Hindistan, İran) ana sorusu idi ve büyük ölçüde benzer çerçevelerde tartışılıyordu. Elbette İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın etki ve baskıları da bu süreçte rol sahibi idi.

Nerede ise bu saydığımız büyük İslâm coğrafyalarının tamamına uzanan, tamamını bir şekilde etkileyen bizim tecrübemizi; Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti tecrübesini öne çıkararak meseleye bakarsak ilk "birlik" kademesinin ittihad-ı Osmanî (Osmanlılık, panottomanizm) fikri, tercihi ve politikası olduğunu göreceğiz. Tanzimat politikalarının ve icbarlarının ortaya çıkardığı bu fikrin merkezî kavramı müsavat yani eşitliktir. Müslim olsun gayrımüslim olsun bütün Osmanlı vatandaşları eşit fertlerdir (kişilik ve mülkiyet hakları ile hürriyetleri koruma altındadır), üst çatı Osmanlılıktır.

İttihad-ı İslâm (İslâm birliği, panislâmizm), ittihad-ı Osmanîye göre daha dar fakat daha mütecanis (homojen) bir fert, vatandaşlık, millet ve birlik çerçevesi arayışıdır. Tanzimat ve eşitlik politikalarının başarısızlığı ve gayrımüslim ayrılıkçılığın azalacağına kuvvetlenmesi Osmanlı Devleti'ni ve aydınlarını buraya, İslâm birliği fikrine ve siyasetine getirmiştir.

Bu fikrin merkezinde, kaynaklara dönüş üzerinden inşa edilen yeni (dar ve sade) yorumuyla Yeni Selefî İslâm yorumu vardır. Türk, gayrıtürk bütün Müslüman Osmanlı tebeası (geniş yorumda Osmanlı toprakları dışındaki Müslümanlar dahil) mezhep, meşrep, coğrafya, nesep farklılıkları hesaba katılmaksızın, yeni İslâm/Müslümanlık yorumunun da yardımıyla bir, eşit ve kardeştir, bir, eşit ve kardeş haline getirilmelidir.

Kolaylıkla tahmin edilebileceği üzere mezhep, meşrep farklılıklarını yani tarihi, İslâm tarihi içinde oluşmuş ilmî, siyasî, fikrî kabulleri, teamülleri ve anlayışları, sosyal statüleri esas almayarak, onları törpüleyerek birlik arayan bir İslâm anlayışı elbette yeni bir din yorumu olacaktır. İslâmcılık fikriyatı ve hareketi dediğimiz tam da budur, zaman zaman ittihad-ı İslâmla aynı şey kabul edilmesinin ana sebebi de bu olmalıdır.

İttihad-ı İslâm dairesinde dikkat edilmesi gereken husus Türk ve gayrıtürk kelimelerinin neyi içerip neyi dışta bıraktığıdır. Umumiyetle gözden kaçan bu mühim ayrıntıyı hemen söyleyelim: Gayrıtürk esas olarak sadece Araplardır, Türk ise hangi ırka ve coğrafyaya mensup olursa olsun Osmanlı sınırları içinde yaşayan diğer bütün Müslüman unsurları; geniş Anadolu sahası içindeki Araplar dahil Arnavutu, Kürdü, Çerkezi, Gürcüyü, Tatarı, Lazı, Pomakı, Manavı... içine almaktadır.

Bu Tablo İttihad-ı İslâmcı Mı yoksa Milliyetçi Mi?

Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne katıldığı günler. Fatih Camii avlusunda Cihad Fetvası okunuyor. Muhatap bütün İslâm Dünyası, panislâmist ve hilafetçi bir muhtevaya sahip.
Peki ya görüntü? Ayyıldızlı bayrak gördüğünüzde bunu "Türk" milliyetçiliği olarak yorumlarsanız tarih ve tarihin görsel unsurları size tam olarak hitap etmeyecek. Belli ki başka şeyleri, en azından İslâmı temsil eden hilâli görmeniz ve hesaba katmanız gerekecek.

Bugün Türkiye'de aktüel olarak da mühim bir mesele olan "Türk" konusuna tekrar döneceğiz. Ondan önce 1904 yılında Mısır'da *Türk* gazetesinde yayınlanan, daha sonra tenkitleriyle birlikte kitaplaşan Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* metninde bu meselenin nasıl ele alındığını dikkatle takip etmek gerekecektir:

> "Milliyet-i Osmaniye [Osmanlı milleti, ittihad-ı Osmanî, panottomanizm] siyasetinin adem-i muvaffakiyeti [başarısızlığı] üzerine İslâmiyet [ittihad-ı İslâm, İslâm birliği, panislâmizm] politikası meydan aldı. Avrupalıların *Panislâmizm* dedikleri bu fikir son zamanlarda Genç Osmanlılıktan, yani Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen iştirak eden fırkadan doğdu. Evvelleri en ziyade 'vatan' ve 'Osmanlılık' –yani vatanda meskûn bilcümle halktan mürekkep bir Osmanlılık– nidalarıyla işe başlayan Genç Osmanlı şuara ve siyasiyyûnundan [şair/edebiyatçı ve siyasetçilerinin] birçoğunun nokta-yı tevakkufları [gelip karar kıldıkları nokta] 'İslâmiyet' oldu...
> Artık var kuvveti bazuya verip İslâm anâsırının [Müslüman unsurlarının] –evvela memâlik-i Osmaniyedekileri, sonra bütün küre-i arzdakileri– ihtilaf-ı ensâba [farklı neseplere/ırklara mensup olmalarına] bakmıyarak dindeki iştirakden [müştereklikten] istifade ile tamamen birleştirmeye, her müslimin en küçük yaşında ezberlediği 'din ve millet birdir' kaidesine ıktifaen [tabi

olarak] bütün Müslümanları son zamanın millet kelimesine verdiği mâna ile bir millet-i vâhide [tek bir millet] haline koymaya çalışmak lüzumuna kani oldular.

Bu bir cihetten memâlik-i Osmaniye sâkinâtı [sakinleri] arasında tahallül ve teferruku [çözülme ve ayrılmayı] davet edecekti; müslim tebea-yı Osmaniye ile gayrımüslimler artık ayrılacaktı. Lâkin diğer cihetten büyük bir imtizac ve ittihada sebep olacaktı, bütün Müslümanlar birleşecekti. (...) [Sultan] Abdulaziz'in son devirlerinde Panislâmizm sözü mükâlemât-ı diplomatikıyyede [diplomatik konuşmalarda] işitilir oldu, bazı Asya hükümdarân-ı İslâmiyyesiyle [Müslüman hükümdarlarıyla] münasebet istihsaline uğraşıldı. Midhat Paşa'nın sukûtundan [düşmesinden], yani millet-i Osmaniye ihdası fikrinin hükümetçe büsbütün terk olunmasından sonra Sultan Abdulhamid-i Sânî de bu siyaseti tatbike çalıştı. Bu padişah Genç Osmanlıların bî-aman hilafgîri [amansız muhalifi] olmakla beraber bir dereceye kadar onların şakird-i siyasetidir [siyasî alanda talebesi ve takipçisidir]".

Akçura metninde, yeni bir millet olma ve birlik arayışı olarak ittihad-ı İslâm fikrinin ve siyasetinin tatbik kabiliyetini, Osmanlı, Türk ve İslâm dünyası için taşıdığı imkânları ve riskleri soğukkanlılıkla tartışmakta ve ucu açık bazı neticelere varmaktadır. Ona göre o günlerde hakim fikir ve politika İslâm birliğidir ama daha dar fakat daha homojen bir birlik ve millet anlayışı olarak ittihad-ı etrak (pantürkizm, Türk milliyetçiliği) gündeme gelmiş, muhtemel tercihlerden biri gibi tartışma alanına girmiştir.

Bu metinden yaklaşık on yıl sonra, 1913 yılında Ziya Gökalp hemen aynı meseleyi *Türk Yurdu*'nda yeniden ele alacaktır. Bu yazıların başlığı da "Üç Cereyan"dır ve dört beş yıl sonra *Türkleşmek İslâmlaşmak Muasırlaşmak* adı altında kitaplaşacaktır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere Gökalp bu yazılarında farklı bir telif/birlik peşindedir ve bu yüzden birlik unsurlarının, içiçe halkaların sıralamasını değiştirmektedir. Yalnız üç unsur birbirinin muarızı, alternatifi değil tamamlayıcı unsurudur:

"Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tetkik olunursa görülür ki mütefekkirlerimiz ibtida [önce] 'muasırlaşmak' lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayüle İnkılap'tan [II. Meşrutiyet'ten] sonra 'İslâmlaşmak' emeli iltihak etti, son zamanlarda ortaya bir de 'Türkleşmek' cereyanı çıktı. (...) Türklükle İslâmlık, biri 'milliyet' diğeri 'beynelmileliyet' mahiyetinde oldukları için aralarında asla tearuz [zıtlık] yoktur. (...)

Lisanımızı mâna itibariyle muasırlaştırmak, ıstılah cihetiyle İslâmlaştırmak lazım olduğu gibi sarf, nahiv, imlâ hususlarında Türkleştirmek de lâ-büddür [zaruridir] (...) Yeni mefhumlar asrın, ıstılahlar ümmetin, lügatler milletin nâtıkasıdır. (...)

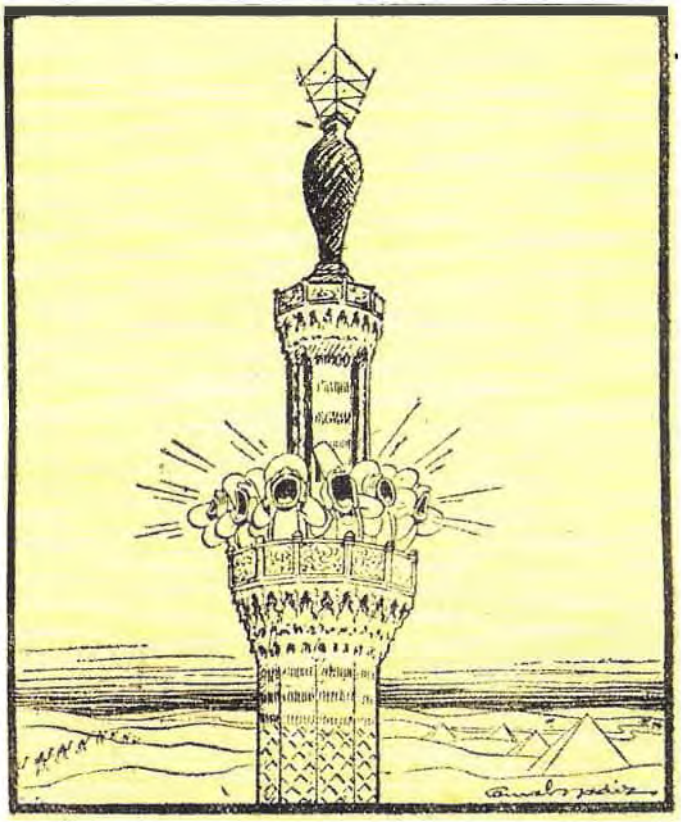

Birinde İslâm Dünyası Diğerinde Türkiye Kayıp...

Cemal Nadir'in 24 Mart 1945 tarihli karikatürünün altında şunlar yazılı: "Yedi Arap devleti arasında anlaşma imzalandı; Hayye ale'l-felââââh!". Çizgiler ve unsurlar Cumhuriyet ideolojisinin İslâm dünyasına bakışını ve kendisini onların dışında konumlandırışını da yansıtıyor: Tam bir kopuş. Minare görkemli çizilmiş olmasına rağmen Arap mimarisi tarzında yani bizimle alakası yok, etraf da çöl zaten. Minarenin alemi ise bütünüyle olumsuz bir anlamı sembolize eden örümcek ağı şeklinde çizilmiş. (Aynı günlerde çizilmiş benzer bir karikatürde alemin kaidesinin altına "Arap Birliği" yazılı. bk. Bu kitap, s. 655).
Tek bir ezan okunması, tek bir ses çıkarılması gerekirken herkes kendi ezanını okuyor, daha doğrusu bağırıyor. Ezan ve felaha (kurtuluşa, birliğe) çağrı kakofoni üzerinden veriliyor.
70'li yılların sonlarına doğru birçok örneğine tesadüf edebileceğimiz haftalık *Tevhid* gazetesinin kapağında ise İslâm Dünyası ve Müslümanlar yahut "İslâm milleti" içinde Türkiye ve Türkler belirgin bir şekilde yok. Bayrak siyah ve aidiyetsiz.
Radikal İslâmcılığın zafiyetlerinden biri de bu... Nereden ve nereye doğru konuştukları belli değil oma sesi yüksek ve aktüel olarak etkili...

> Türkçülük İslâmcılığa muhalefetle itham edildi. Halbuki Türkçülerin gayesi muasır bir İslâm Türklüğüdür. Türkçülerin millet mefkuresi Türklükse ümmet mefkuresi de İslâmlıktır. Bence Türkçülerin ayrıca bir ümmet programları da olmalı (...)".

Gökalp'ın 1923 yılında yayınlanacak olan *Türkçülüğün Esasları* kitabında hayli zayıflayacak ve Türklüğe indirgenecek olan "muasır bir İslâm Türklüğü" fikri ve ifadesini şimdilik bir tarafa kaydedin.

Türk Nasıl Tanımlanacak?

İttihad-ı İslâmdan bahsederken bugün daha ziyade Türkçü-milliyetçi kimlikleriyle tanınan, bu yüzden İslâm birliği fikri ve siyasetiyle irtibatsız zannedilebilecek iki yazarın metinlerini özel olarak tercih ettim.

Çünkü o yıllarda kolaylıkla anlaşılabilecek sebepler yüzünden, Osmanlı idarecileri ve aydınları İslâm birliği fikrinin aynı zamanda bir millet, milliyet, yeni vatandaşlık ve bunların üzerinden yeni bir siyasî birlik fikri olduğunun tamamen farkında idiler. Unutmayınız ki İttihat ve Terakki Cemiyeti için teklif edilen isimlerden biri de İttihad-ı İslâm Cemiyeti'dir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra birçok şey süratle değişmiş olmasına ve İttihatçılık giderek daha fazla Türkçü politikalara yaklaşmasına rağmen Birinci Cihan Harbi'nin ve Millî Mücadele'nin İslâm Birliği fikri ve hilafet politikaları üzerinden yürütüldüğü bilinen bir husustur. Milliyetçilik (Müslüman milliyetçilik/İslâm milliyetçiliği) ruhu ve politikaları esas itibariyle bu çerçevenin içindedir. 1921 baharında yazılan İstiklâl Marşı bu süreçlerin bütün unsurlarını açıkça ve bir uyum içinde taşımaktadır.

Peki ittihat (birlik) dairelerinin son halkası olan Türk hangi unsurlar üzerinden tanımlanacaktır? Lozan süreci ve sonrası birçok şeyi belirsiz, bulaşık ve biçimsiz hale getirmesine rağmen Türkün, Türk üzerinden kurulan siyasî birlik ve milliyetin aynı zamanda milliyet haline gelmiş İslâmdan ve millî kimlik haline gelmiş Müslümanlıktan başka tam bir karşılığı yoktu. Aslında bugün de yoktur.

O kadar yoktu ve yok ki Lozan Antlaşması'nın öngördüğü mübadelede ırken Türk oldukları ve Türkçe konuştukları halde gayrımüslim olanlar Rum ve gavur muamelesi görerek Yunanistan'a gönderildiler. Buna karşılık Adalar'dan, Yunanistan'ın değişik bölgelerinden ırken Türk olmayan, Türkçeyi çok zayıf bilen, bir kısmı hiç bilmeyen yüzbinlerce kişi Müslüman oldukları için Türk/Müslüman Türk olarak Anadolu topraklarına gelip yerleştiler, Anadolu'yu hiç değilse nüfus yüzdeleri itibariyle bir daha Müslümanlaştırdılar.

Bu meseleler itibariyle Türkiye bugün Abdülhamit devrinde, II. Meşrutiyet şartlarında değil, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hiç değil, hatta İslâm Dünyası fikrinin yeniden inşa edildiği II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda bile değil, bunu biliyoruz. Ama bir milletin yeni şartlarda millet, milliyet, kimlik meselelerini "kendisi"nden bu kadar uzak ve kendi kimyasından bu derece habersiz bir şekilde nasıl tartışıp doğru kararlar verebileceğini ve yerinde tercihler yapabileceğini doğrusu bilmiyoruz.

Bu yüzden Türkiye'de bir anayasa meselesi ve müsbet mânada bir anayasa tartışması olduğu çok şüphelidir.

Milletin tanımının olmadığı, yapılamadığı yerde nasıl bir anayasa olabilir?

ÂLEM-İ İSLÂMA BEYANNAME
MUSTAFA KEMAL PAŞA

Hilafet-i mukaddese-i İslâmiyenin makarr-ı a'lâsı olan İstanbul'da Meclis-i Mebûsan ve bi'l-cümle müessesât-ı resmiye ve askeriyeye vaz'-ı yed olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafeti, hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesi gören bütün âlem-i İslâma râcidir. Asya ve Afrika'da Peygamber-pesendâne bir ulviyetle hürriyet ve istiklâl mücahedesinde devam eden ehl-i İslâmın kuvâ-yı mâneviyesini kırmak için son tedbir olarak itilâf devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, hilafet makamını taht-ı esarete alarak bin üç yüz seneden beri pâyidar olan ve müebbeden masûn-ı zeval kalacağına şüphe bulunmayan hürriyet-i İslâmiyeyi hedef ittihaz etmektedir.

Mısır'ın on bine bâliğ olan şühedâ-yı muazzezesine, Suriye ve Irak'ın binlerce fedakâr evlad-ı muhteremesine, Azerbaycan'ın, Şimalî Rusya'nın, Türkistan'ın, Afganistan'ın, İran'ın, Hint ve Çin velhasıl bütün Afrika'nın ve bütün şarkın bugün azîm bir heyecan ve derin bir emel-i istihlâs ile titreyen efkâr-ı müşterekesine havale edilmiş olan bu darbe-i tahkir u tecavüzün, düşmanlar tarafından tahmin edildiği vechile mâneviyatı haleldar etmek değil belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir kabiliyet-i inkişafiyeye mahzar eylemek neticesini tevlîd edeceğine şüphemiz yoktur.

Osmanlı kuvâ-yı milliyesi, hilafet ve saltanatın uğradığı müteselsil sû-i kasdların başladığı günden beri devam eden samimi vahdet ve tesanüd içinde vaziyeti bütün vehametine rağmen azm ü metanetle telakki etmekte ve bu son Ehl-i salîb muhacemâtına karşı bütün İslâmiyet, cihanın hissiyat-ı müştereke-i mukavemetine emin olmaktan mütevellid bir hiss-i muzâheretle azın ü imanın âmil olduğu mücahedede inayet ve muvaffakıyât-ı ilâhiyeye mahzar olacağına itimat eylemektedir.

Kurûn-ı vustânın şövalyeliklerinden bugünün ittifak-ı itilâfiyelerine kadar meş'ûm bir teselsül-i gaddârâne ile tevâlî eden Ehl-i salîb efradının bu son amele-i sefîlesi İslâmiyetin

Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa için hazırlanmış bir kartpostal.
Altında "Bir gazâ ettin ki hoşnut eyledin Peygamberî" yazılı.
Halife-padişahlar için kullanılan bir ifade bu.
Gazi unvanı da bu fikrî zeminin bir devamı.

nur-ı irfan ve istiklâline ve hilafetin tarsîn ettiği uhuvvet-i mukaddeseye merbût olan bütün Müslüman kardaşlarımızın vicdanında da aynı hiss-i mukavemeti ve aynı vazife-i galayanı u kıyâmı uyandıracağından emin olarak Cenabı Hakk'ın mücahedât-ı mukaddesemizde cümlemize tevfikât-ı ilâhiyesini terfîk etmesini ve ruhaniyet-i Peygamberi'yeye istinad eden teşkilat-ı müttehidemize mu'în olmasını niyaz eyleriz.

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Kaynak: 17 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla tek sayfalık bir metin halinde basılıp dağıtılan, ayrıca *Hakimiyet-i Milliye*'nin 18 Mart 1336 tarihli nüshasında neşredilen (muhtemelen Arapça nüshaları da var) beyanname Millî Mücadele'nin hangi ruha ve nasıl bir söyleme sahip olduğunu gösteriyor.

İslâm Dünyasına seslenen beyanname ittihad-ı İslâmla milliyetçilik ilişkileri açısından nerede duruyor acaba?

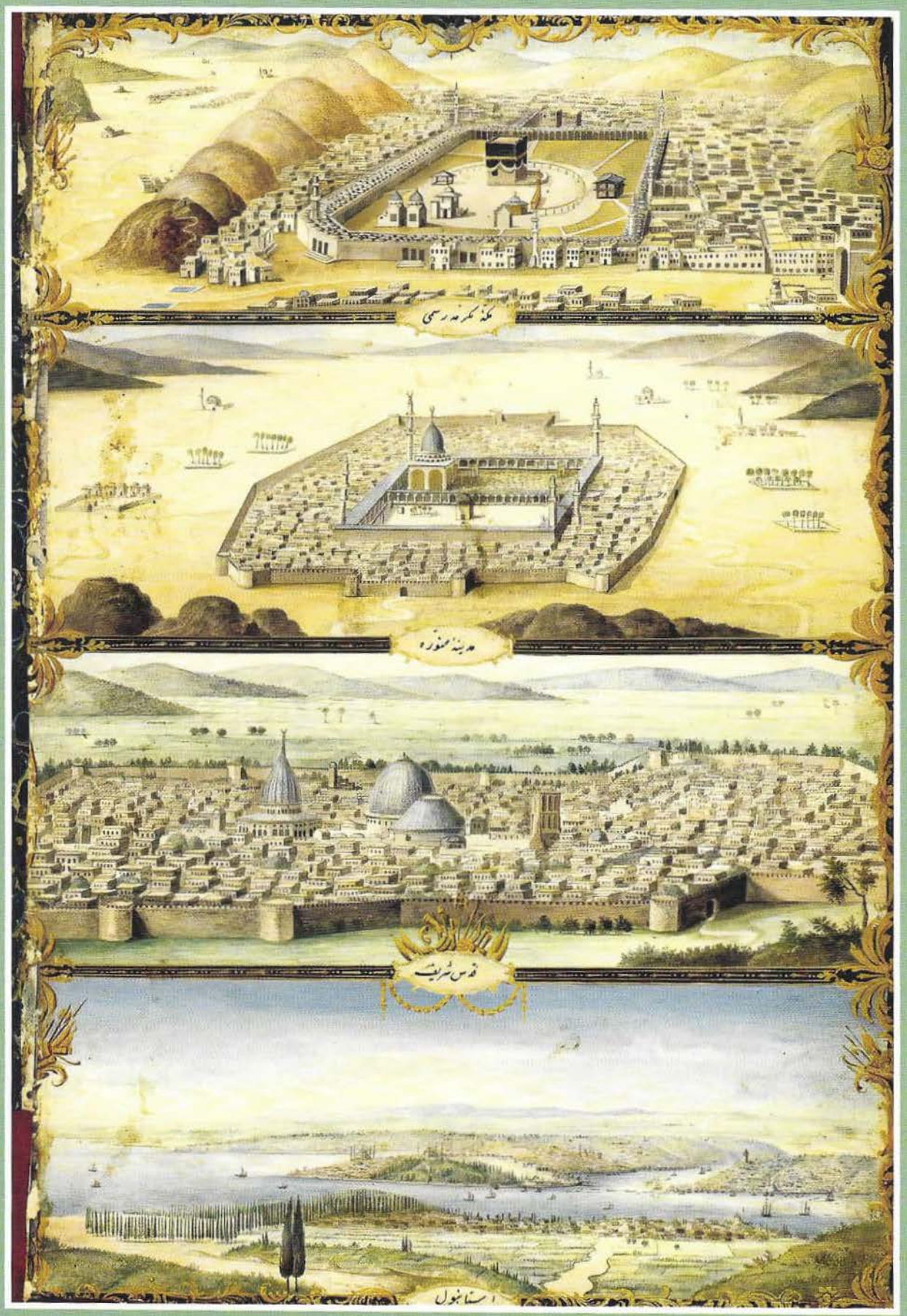
مکۂ مکرمہ رسمی
مدینۂ منورہ
قدس شریف
اسنابول

HAC: İSLÂM BİRLİĞİ FİKRİNİN KUVVETLİ BİR UNSURU

İslâm birliği/İttihad-ı İslâm fikri ve politikaları çerçevesinde harekete geçirilen, yeniden yorumlanan ve biçimlendirilen, şu veya bu şekilde devreye sokulan, sembolik vurguları artırılan, anlam daireleri ve ifade ediliş biçimleri kuvvetlendirilen birçok alan, müessese, mekân, teamül, hatta ibadet-menâsik var. Tekkeler, matbuat, ulema, şeyhler, dervişler, talebeler, kitaplar, baskı kaliteleri, hususi düzenlenmiş çerçevelik tablolar, hat istifleri vs.

Mekke, Medine, Kudüs başta olmak üzere mukaddes beldelere götürülen hizmetler, hayır kurumlarının hem adet hem de fonksiyon olarak tahkimi, türbe ve ziyaretgâhların tamir ve tecdidi, misafir ağırlama kapasitelerinin artırılması; demiryolu, su kuyuları, çeşmeler, su yolları, hastahane, kale-han, karakol, karantina; nişanlar, hediyeler, payeler vs. (Sultan II. Abdülhamit devrinde telif edilip basılan Muhammed Emin el-Mekkî'nin *Hulefâ-yı İzâm-ı Osmaniye Hazarâtının Haremeyn-i Şerifeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşküre-i Humayunlarından Bâhis Tarihî Bir Eserdir* başlıklı kitap bu açıdan ince bir siyasetin eşliğinde önemli bir döküm içermektedir)[1].

Elbette hilafet kurumunun, halife olarak Osmanlı padişahının ve onların etrafında teşekkül eden sembolizmin tahkimi ve çeşitlendirilmesi ile hilafet merkezi olarak İstanbul'un bu çerçevede yeniden konumlandırılması ve siyasî, dinî, kültürel teşebbüslerin buna göre düzenlenmesi her şeyin başında geliyordu. Bir bakıma ittihad-ı İslâm politikaları hilafet ve İstanbul etrafında planlanan, dönen, buradan çok yönlü olarak İslâm dünyasına açılan bir düşünceler ve çabalar manzumesi idi. Bütün İslâm dünyasından ulema, meşayih, derviş, gazeteci, aydın, seyyah, talebe, iktidarda olan veya itibardan düşmüş siyasetçi, hac yolcusu... çoğunlukla programlı olarak

III. Selim devrinde çizilen minyatürvari tablo İslâmın büyük merkezleri ve mukaddes mekânları olarak Mekke, Medine ve Kudüs ile İstanbul arasında doğrudan irtibatlar kuran bir anlayışın ürünü. İstanbul'un ve hilafet merkezinin yeniden konumlandırılışı bakımından önemli bir fikri yansıtıyor (Coşkun Yılmaz arşivi).

1 Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1318. Bu eserin büyük bir kısmı *Hilafet Risâleleri* içinde neşredilmiştir; II, 261-80.

İstanbul'a gelip gidiyor, kalıyor, halifenin gölgesine sığınıyor, izzet ü ikrama mazhar oluyor, yeni münasebetler kuruyor, kendini geliştiriyor...

Haccın Yeniden Yorumlanması

Hac ve onunla irtibatlı alanlar, mekânlar yeni İslâm birliği fikri ve politikaları istikametinde yeniden yorumlanan, yeni ve canlı dinî-siyasî-sosyal fonksiyonlar yüklenen en önemli ibadettir dersek hata etmiş olmayız. Hac daha çok sosyal ve siyasî tarafına, Müslümanları bir araya getiren, onları tanışık ve bilişik kılan, ortak bir dinî hissiyata ve hilafet merkezli siyaset kültürüne doğru taşıyan, hem maddî hem de mânevî alış-verişi kuvvetlendiren, ilim ve irfanın tedavülünü artıran bir ibadettir artık. Bu yeni yorumlara göre hac dili, rengi, ırkı, coğrafyası, sosyal statüsü, mezhebi, meşrebi, cinsiyeti... ayrı olan bütün Müslümanların yıllık kongresi, uluslararası toplantısı, ic(ti)ma-i ümmetidir, kısaca ittihad-ı İslâmdır.

O kadar ki ibadet tarafı ve ferdi/hacıyı yücelten, yükselten tarafı bu literatürde çok gerilere gitmiştir.

Hilafet ve İstanbul meselesini, haccın yeni veçhelerini, bunların mantığını, araçlarını ve işleyişini hem tarihî hem de aktüel olarak yakından takip eden İngiliz misyonu mensubu tarihçi Toynbee'nin bu konular etrafındaki özet değerlendirmesi, dışarıdan fakat dikkatli bir tesbit olarak zikre değer:

> "(...) Hindistan, Rusya ve Çin Müslümanlarının gözlerini Osmanlı halifesine çevirip onun mânevî desteğini ve kendilerini örgütlemelerini istemeleri için üç neden vardı: Kendi Müslüman hükümdarlarını kaybetmiş olmaları, bunların yerine 'gavur' hükümdarların gelmiş bulunması ve Müslüman olmayan çoğunlukların arasında ilerde oluşacak saldırgan milliyetçilik akımları tehlikesi. Kuvvet birlikten doğar ve bu birliği de halife sağlar sloganı bu Müslümanların zihinlerinde iz bırakacaktı ve Sultan Hamit de bu konuda iki bakımdan şanslı çıkmıştı. İlk önce, Müslüman kitlelerin psikolojisinin böyle bir slogana kulak vermeye hazır oldukları bir sırada batının yeni bulduğu haberleşme ve ulaşım araçlarını kullanmayı bilmiştir: buharlı gemiler, demiryolları, telgraf, telefon ve günlük basın gibi.
>
> Rusların kendi siyasal amaçları için Hazar ve Kafkas demiryollarını yapmalarından sonra Afganistan ve Kuzey İran gibi uzak yerlerden hacca giden Müslümanlar, trenle Batum'a gelmek ve oradan da gemilere binerek İstanbul ve Boğazlar yolu ile Hicaz'a doğru yollarına devamı bir alışkanlık, bir gelenek durumuna getirmişlerdi. Boğaziçi'nden geçerken halifenin oturduğu sarayı görüyor, bundan mutluluk duyuyorlardı. (...) Bu gemilerle taşınan binlerce Hint [ve Ortaasya bölgesi] Müslümanı, Osmanlı halifesinin egemenliği altında bulunan kutsal şehirleri ziyaret ediyorlardı.
>
> Saltanatının son yıllarına doğru Sultan Hamit, bu ülkelerin halifesi olduğunu daha iyi kanıtlayacak bir girişimle Şam'dan Medine'ye uzanan ve bir mühendislik zaferi olan Hicaz Demiryolu'nu yaptırmıştı. (...) Sultan yüz yıl önce

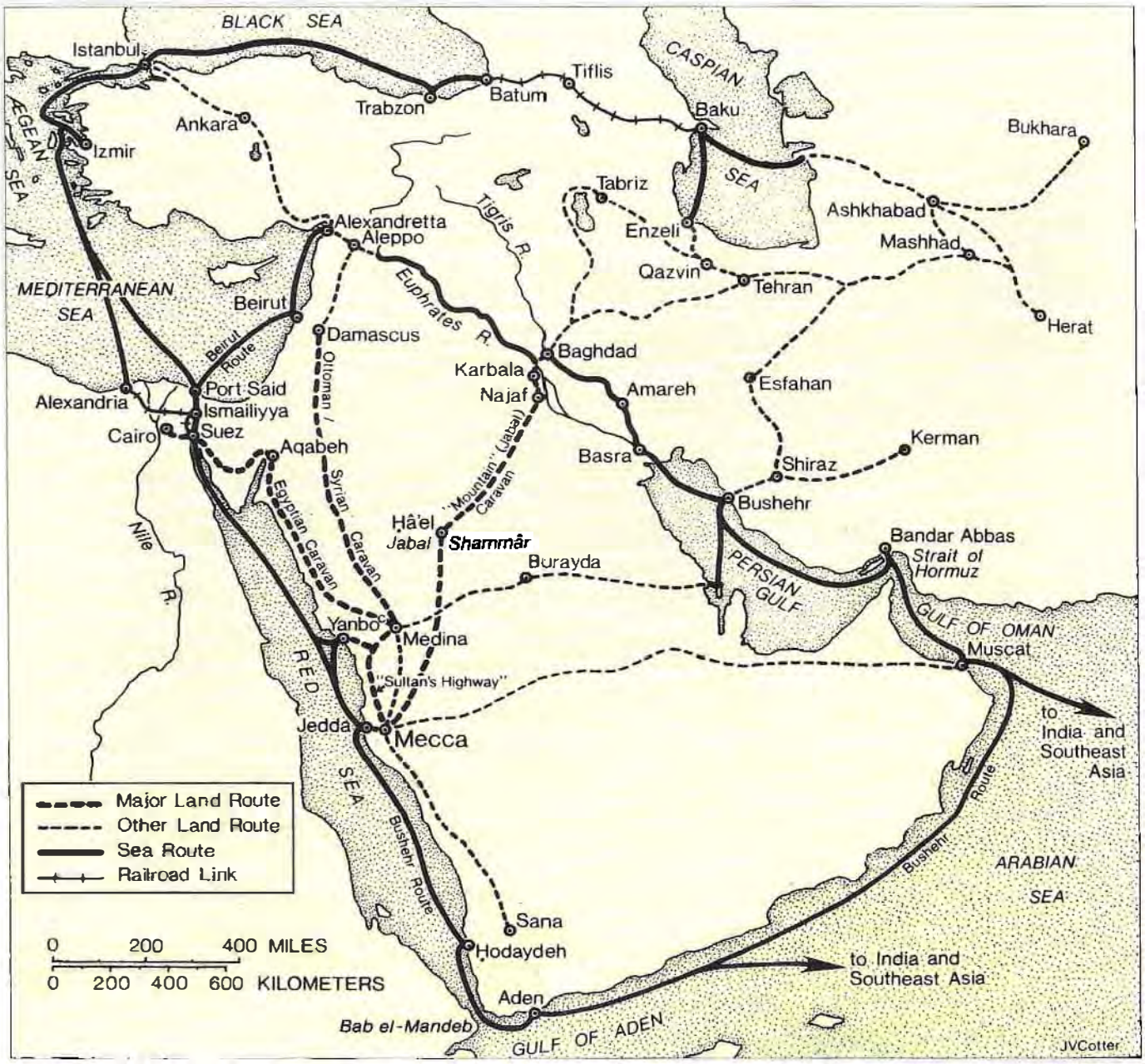

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyıl Başlarında Hac Yolları

Hac ibadeti ve hac yolları, buralardaki hizmetler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde daha ziyade önemsenen bir karaktere bürünmüştü.

Sultan Abdülhamit devrinden 1924 yılına, hilafetin ilgasına kadar İstanbul üzerinden hacca gidip gelmeleri daha fazla teşvik edilen, bu arada Eyüp Sultan başta olmak üzere İstanbul'daki türbeleri, makamları, camileri ve tekkeleri ziyaret eden Afgan, Türkmen ve Hintli hacılar vardı.

Hint bölgesinden, Mısır, Irak ve Yemen başta olmak üzere Arap memleketlerinden, Balkanlardan, İran'dan veya Osmanlı topraklarından birçok âlim ve şeyh, sanatkâr ve irfan sahibi kişi, bütün hizmetlerini Osmanlı hilafet merkezinin, halife-padişahın üstlendiği Hicaz bölgesine ve hacca akıyordu. Orada Osmanlı halifesinin himayesinde teşrik-i mesaide bulunuyor, bazıları ilim, sanat veya tarikat icazeti alacak kadar uzun kalıyor, bilgi, ilim ve üslup taşıyarak memleketine dönüyordu.

Hilafetin ilgası bütün bu ilişkileri ve teamülleri, bunların getirilerini büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır.

yaşamış olsaydı, hilafet propagandası gerçekleşemez bir rüya olarak kalacaktı, çünkü geniş bir alana yayılmış olan Müslümanlar arasındaki bu yakınlaşmayı sağlayacak teknik olanaklar elinde bulunmayacaktı. Batının bilimi Sultan Hamit'in eline bu olanakları vermişti"[2].

Modern unsurlar bazı anlayış ve araçları zayıflatırken bazılarını da kuvvetlendiriyor.

Yeni Bir Mekân ve Coğrafya Tasavvuru

İslâm birliği fikri ve politikaları istikametinde inşa edilen yeni mekân/coğrafya tasavvuru da gerçekten XIX. yüzyılın ikinci yarısı şartlarında üzerinde düşünülmüş, iyi tasarlanmış, gerçekçi ve etkileyici bir manzara arzeder. Hilafet ve İstanbul merkezli fakat ağırlıklı olarak geniş mânasıyla hac ibadeti mekânları ve ziyaretgâhlar, mukaddes şehirler üzerinden inşa edilen bu fikrin temsil gücü yüksek metinlerinden biri Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden Numan Kâmil'in risâlesidir. Müellifin "memâlik-i mahrûse-i Osmaniye mehd-i beşerdir (insanlığın beşiğidir)" cümlesiyle başlayan risâlesinde yapmak istediği şey, yeni bir zaman-mekân tasavvuru geliştirerek Hz. Âdem'den bugüne kadar insanlık tecrübesinin geçtiği toprakların, hac mekânlarının, ziyaretgâhların, din, kültür ve medeniyet havzalarının Osmanlı/İstanbul hakimiyeti altında olduğunu, bu durumun da tabiî olarak ona hilafet (dinî temsil) ve saltanat (siyasî iktidar) hakkını, bu iki "kılıc"ın ehliyet ve liyakatini verdiğini ortaya koymaktır. Elbette aynı zamanda halife-sultanın bütün Müslümanların itaatine layık olduğunu…

2 Arnold J. Toynbee, *Türkiye ve Avrupa*, çev. K. Yargıcı-M. E. Yalman, 2. bs., İstanbul, Örgün Yay., 2002, s. 156-57.

Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan ve İstanbul'dan yönetilen, merkezin diliyle söylersek Dersaadet'in hizmetkârlığını yaptığı bu mekânlar ve o mekânları şerefli ve kutsal bir mekân haline getiren zevat ve büyük hadiseler peşpeşe sıralandığında şöyle bir Osmanlı memâliki tablosu ortaya çıkmaktadır:

Cidde (Hz. Havva'nın indiği yer), Kâbe-Mekke (yeryüzünde ilk ibadetgâh, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Muhammed), Ararat (Hz. Nuh), Urfa (Hz. İbrahim), medeniyetlerin zuhur ettiği Nil, Dicle, Fırat havzaları, Seyl-i Arim'in cereyan ettiği Yemen, Tûr-i Sina (Hz. Musa), Filistin ve Kudüs (Hz. Süleyman, Hz. İsa), Anadolu ve Mısır (peygamberler, âlimler ve filozoflar diyarı), Basra Körfezi (Zerdüşt), dünyanın yedi harikasının mekânları...

Numan Kâmil bir diplomat titizliğiyle yeni mekân/coğrafya tasavvurunun dilini ve unsurlarını sadece dinî unsurlara, hac ve ziyaret mekânlarına inhisar ettirmenin zayıf tarafının farkında olduğu için bundan dikkatle kaçınıyor; dönemin zihniyetine, hassasiyetlerine ve arayışlarına riayet ederek, onları öne çıkararak medeniyet ve felsefe-bilim merkezlerinden,

büyük siyasî başarılara imza atmış devletlerden, onların at oynattığı yahut boy verdiği yerlerden söz açıyor. Buralar da Osmanlı toprağı; bütün bir insanlık tecrübesi, dinî ve siyasî gelişmelerin yeşerdiği bereketli topraklar, umran, insanlık hatıralarının işaret taşları:

> "Memâlik-i mahrûse-i şahanenin haritasına hangi noktadan bakacak olsak mutlak her tarafın medeniyet, umran, celâlet ve kudrete bir menba ve menşe olduğunu müşahede eyleriz. Buna delil ise Âl-i Himyer, Kahtan, Mısr-ı kadîm, Babil, Keldân, Asur, Mâdî [Medler], Fürs devleti, İskender-i Kebîr, Habeşler, Yahudiler, Amâlika, Fenikeliler, Tedmür şehri, Gassânîler, Betâlise, Selçukîler, Sasanîler, Akdeniz sevâhilinde bulunan Yunan hükümetleri ile Kartaca, Me'rib, Sebe ve sâirenin ahval-i umran-perverâneleri gösterilir"[3].

Bugüne Kalan Bazı Problemler

İttihad-ı İslâm fikri üzerinden yürüyen yeni hac yorumları ve mukaddes beldelerle ilgili Osmanlı icraatı bugüne de uzanan bazı mübalağalı yorumlar ve siyasî-dinî problemler de ortaya çıkardı. Bu yazı çerçevesinde hiç değilse ikisine işaret edilmeli diye düşünüyorum:

1. Yukarıda özetlediğimiz hacla ilgili siyasî ve sosyal vurgu ağırlıklı yeni yorumlar bir yönüyle doğru ve yerindedir. Hele Müslümanların birçok problemle boğuştukları modern zamanlarda ve yeni zor şartlarda daha fazla birliğe, daha güçlü dayanışmaya, daha sıkı haberleşmeye, daha uzun vadeli ortak projelere muhtaç oldukları düşünülürse…

Eksik veya yanlış olan, bu fonksiyonel ve parlak fakat dar hac yorumunun mutlaklaştırılması yahut diğer yorumlar arasında birinci sıraya çıkarılmasıdır. Ayrıca burada ibadetleri mânevî ve metafizik özelliklerinden ziyade pratik ve aktüel olanı öne çıkararak "sosyal fayda" üzerinden açıklama istikametinde kuvvetli bir arzu ve temayül de var. Başka alanlarda da örneklerini gördüğümüz bu kuvvetli temayül dinin ve ibadetin mantığı itibariyle, dinî olanın ne ile ve nasıl açıklanıp anlaşıldığı açısından başlıbaşına sıkıntılı bir meseledir.

Halbuki hac insanın "tek başına" insanlık tecrübesini bir daha yaşaması, kendine mal etmesi, kendini peygamberler zinciri içinde keşf etmesi demek. Herkesle beraber gibi fakat tek başına. İlk insan Hz. Adem'den başlayarak, Hz. İbrahim ve Hz. Peygamber kademelerinden ve tecrübelerinden geçerek kendine, bugüne gelmek. Yahut bugünden Efendimiz'e, asr-ı saadete doğru yürümek, oradan tâ elest bezmine, bütün ruhların "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" ilâhî hitabına mazhar olmaktan hayrete düşüp dönmeye başladıkları meclise kadar tırmanmak.

2. Arap milliyetçiliği ve Arap Hilafet Hareketi'nin bir parçası, bir devamı olan Şerif Hüseyin öncülüğündeki 1916 Arap isyanı İslâm birliği fikrine

3 Numan Kâmil'in Cenevre'de Müsteşrikler Kongresi'nde Fransızca olarak sunduğu tebliğin, *Malumat* gazetesi muharriri Zeki tarafından yapılan tercümesi *İslâmiyet ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Hakkında Doğru Bir Söz* adıyla basılmıştır, İstanbul, Tahir Bey Matbaası, 1316. Bu mühim metnin tamamı *Hilafet Risâleleri*'nde yer almaktadır; I, 353-71.

ve onun bir parçası olarak yeniden inşa edilen hac ibadetine nasıl bakıyordu acaba? Onların da şu veya bu düzeyde savundukları İslâm birliği (İttihad-ı İslâm, Vahdet-i İslâmiye, Tevhid-i İslâm) fikri milliyetçilik (ittihad-ı Arab) ağırlıklı bir fikir mi idi yoksa? Soruyu farklı bir şekilde soralım: Osmanlı Türklerinin hac ve ziyaret mekânları üzerinden inşa ettikleri yeni mekân/coğrafya tasavvuru, mukaddes beldelerin hem bilgi ve hissiyat itibariyle hem de fiilen tahkimi projeleri onların gözünde nerede duruyor?

Şu andaki Suudi Arabistan idaresi –siyasî olarak büyük ölçüde İngiliz kontrolünde gelişen– Vehhabî isyanından itibaren ısrarla sürdürülen bir siyasetin parçası olarak Mekke ve Medine'deki Türk, Osmanlı, hilafet izlerini silmek için çaba sarf etti, ediyor. Niçin? Görünürde milliyetçilik ve yabancı etki yok gibi; bütün iz silme harekâtı din adına, gerçek İslâm adına yapılıyor, güya hurafe ve bâtıl inançlar ortadan kaldırılıyor, Kur'an'a ve sahih sünnete, asr-ı saadete dönülüyor.

Vehhabîlik de görünürde bir dinî hareketti ve İslâm dinini aslına irca etmeyi, dini yenilemeyi (tecdidi) teklif ediyordu. O kadar ki Çağdaş İslâm düşüncesinde, İslâmcılık fikriyatında, radikal İslâmî hareketlerde –bunlar isterse Türkiye'de olsun– Vehhabîlik çok büyük ölçüde isyan hareketi tarafıyla değil tecdid ve ihya hareketi olarak ele alınmıştır, alınmaktadır. Muhammed b. Abdülvehhab da sadece öncü bir müceddid, mübeşşir bir ihyacı...

Bu çok nâkıs ve hatta safiyane bir bakış ve unsurlarının sıralaması altüst olmuş, tarihsiz bir değerlendirme biçimidir. Hele çok taraflı olarak tarihsiz ve talihsiz kalmış, mukaddes beldeler için yaptıkları unutturulmuş, tahrip edilmiş Türkiye için... Şimdilik "dışardan" birinin, Fazlurrahman'ın *İslâm* kitabındaki tektaraflı, öyle olduğu için de "masum" ve esas itibariyle müsbet Vehhabîlik anlatımını bir örnek olarak zikredelim:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak eyaletlerinde ve Hindistan'da görülen dinî bozulma ve ahlâkî gevşeklik karşısında sürekli gelişen Sünnî bir ihya hareketinin varlığına ilişkin delillerin sayısı oldukça çoktur. Bu hareket XII/XVIII. ve XIII/XIX. yüzyıllarda açıkça görülmeye başlandı. En şiddetli patlama tarihte 'Vehhabî hareketi' diye bilinen ve XII/XVIII. yüzyılda bizzat Arabistan'da ortaya çıkan hareketti. Şimdi ele alacağımız bu hareket genellikle İslâm dünyasını hayrete düşüren âni bir olay olarak gösterilmektedir. Fakat biraz önce de söylediğimiz gibi Sünnî İslâmın yeniden dirilişiyle ilgili genel bir mânevî birikim daima faaliyet halindeydi. Vehhabîliğin patlaması bu dirilişin çarpıcı bir görünümünden ibarettir. (...)
>
> Vehhabîliğin en önemli yönü, onun normal olarak ortaya çıkmasını sağlayan sâik idi. Şöyle ki; Vehhabîlik halk sufîliğinin en önemli faktör haline geldiği asırlarda İslâm ümmetinin basamak basamak içine düştüğü ahlâkî çöküntüye karşı ortaya çıkan şiddetli bir tepki hareketiydi. Vehhabîliğin ilk müsamaha-

Bidatler mi Kaldırılıyor, İslâm Tarihinin ve Osmanlıların İzleri mi Siliniyor?

Hac ibadetinin İslâm birliği fikri içindeki yeni yorumunda ziyaretgâhlar da önemli bir yer tutuyordu. Hiç şüphesiz Mescid-i Nebevi'nin içinde kalan Peygamber Efendimiz'in ravza-i mutahharaları ve ilk iki halifenin türbelerinden sonraki en büyük ziyaret mekânları Mekke'deki Cennetu'l-Muallâ ve Medine'deki Cennetu'l-Bakî mezarlıklarıdır. Peşisıra herhalde Bedir ve Uhut şehitlikleri...

Bu mekânlar Hz. Peygamber'den, ashap ve tabiînden, asr-ı saadetten, Müslümanların tarihinden birçok iz ve işaret taşıyor, sünnetin bir parçasının yaşayan canlı şahidi olarak duruyordu. Vehhabî isyanı bu mekânları zâhirde dini gerekçelerle tahrip etti, iz ve işaretleri ortadan kaldırdı, derin hatıraları sildi.

Son büyük düzenleme Sultan Abdülhamit döneminde olmak üzere Osmanlılar bu işaretleri tekrar canlı hale getirdiler, türbeleri yaptılar. (Üstteki fotoğraf bu dönemdeki Cennetu'l-Baki'yi resmediyor). 1926 sonrasında ikinci büyük tahrip yapılacaktır. Bugün bu ziyaretgâhlarda nerede ise hiçbir maddi işaret yoktur.

sız ve dar görüşlü günleri geride kaldıktan sonra bile bu ahlâkî sâik Vehhabî isyanının genel bir mirası olarak yaşamaya devam etti"[4].

Son Bir Husus

Cumhuriyet idaresinin 1924 sonrası döneminde, tekpartili yıllarda döviz yokluğu, bulaşıcı hastalıklar gibi ilk bakışta makul gözükebilecek gerekçelerle haccın yasaklanması sadece ilk akla gelebilecek katı laiklik politikalarıyla açıklanamaz. Bu yasakta hac ibadetinin yeni "İslâm Dünyası" ve İslâm birliği fikriyle aynileşen mânası ve fonksiyonu birinci derecede etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda, 1947 yılında hacca izin verilmeye başlandığı zaman ise artık bu mâna ve fonksiyonlar Türkiye'den, İslâm dünyasından hayli uzaklaşmış ve çekilmiş vaziyettedir.

Buna rağmen bulaşıcı hastalıklar, döviz yokluğu teraneleri yakın senelere kadar devam etmiş, nice hacı sınır kapılarında, havaalanlarında saatlerce bekletilmiş, zemzemleri dökülmüş, hurmaları yakılmıştır. (Bu konuda ayrıca bk. Bu kitap, s. 775-88).

Kara yoluyla (yani bazı İslâm beldelerinin içinden geçerek, ziyaretgâhlara uğrayarak, Müslüman kardeşlerini tanıyarak, onların problemlerini görerek) hacca gitmek Türkiye'de ne zaman yasaklandı biliyor musunuz?

Peki bu yasağın kalkıp kalkmadığını hiç merak ettiniz mi?

4 Fazlurrahman, *İslâm*, çev. M. Dağ-M. Aydın, genişletilmiş 2. bs., Ankara, Selçuk Yay., 1992, s. 272, 276.

1931 KUDÜS İSLÂM KONGRESİ'NE TÜRKİYE'DEN KİMSE KATILMIŞ MIYDI?

Türkiye Birinci Cihan Harbi sona doğru yaklaşırken Filistin'den ve Kudüs'ten çekilmek zorunda kalmış/bırakılmış olmasına rağmen, hususen Kudüs'le, daha sonra Filistin meselesiyle olan sınırlı ilgisini açık veya örtük olarak ısrarla denebilecek şekilde sürdüregelmiştir. (Aynı yıl çekildiği/çekilmek zorunda bırakıldığı mukaddes beldelerle, Mekke ve Medine ile ilgisini de ısrarlı bir şekilde sürdürdü mü acaba? Bugün hem de AK Parti iktidarı yıllarında Medine Müdafaası "destanı" niçin Türkiye'de 60'lı, 70'li yıllardaki kadar bile canlı değil dersiniz?).

1948 yılında, Türkiye'nin de müsbet reyiyle İsrail devleti kurulduktan sonra Kudüs-Filistin ilgisi ve takibi aynı zamanda İsrail'in yayılmacı politikalarını mümkünse dengelemek ve iç kamuoyunu "idare" etmek için siyasî ve diplomatik bir enstrümana da dönüşecektir. İslâmcıların ve solcuların Türkiye merkezli olmasa da kendi ideolojileri istikametinde Filistin meselesiyle ilgilenmiş olmaları hadiseyi canlı tutan unsurlardan bir diğeridir. Bugün de mesele çok taraflı olarak böyle sayılır.

Kudüs İslâm Kongresi'ne katılabilen tek Türk Filozof Rıza Tevfik'tir (Kongre üyelerinin bir kısmıyla birlikte, ortadaki uzun sakallı). 150'liklerden biri olarak Ürdün'de bulunduğu için bu katılım mümkün olabilmiştir. (Abdullah Uçman arşivi).

Bu ilginin hissiyat, bilgi-ilim, yorum, felsefe, inanç düzeyleri de eşzamanlı olarak ve kıvam düzeyde işliyor mu acaba? Sorulardan biri de bu. Daha da önemlisi bu irtibat ve alakanın Türkiye'yi taşıma kapasitesi nedir? Bu soruları şimdilik bir tarafa koyalım.

Yüksek tahsilinin medrese kısmını el-Ezher'de, mektep kısmını İstanbul'da, Mekteb-i Harbiye'de yapan dönemin Kudüs müftüsü Mehmet Emin el-Hüseynî 1931 yazında Kudüs'te bir İslâm Kongresi toplantısı yapmak için açık teşebbüslerde bulunmaya başlamıştı. Niyeti 22 İslâm ülkesinden bir siyasî liderin/üst bir siyasî yetkilinin ve bir ilim-fikir adamının katılacağı toplantıda İslâm dünyasının, mukaddes beldelerin, hususen Kudüs'ün, Filistin'in meselelerini konuşmak, Yahudi

yerleşimini durdurmak, hiç değilse Hac farizası için Hicaz Demiryolu projesini tekrar ihya etmek, Kudüs'te 1925'te açılan İbrani Üniversitesi'ne[1] karşı bir İslâm Üniversitesi kurmak... istikametinde bazı kararlar almak ve bu kararları uygulayacak İttihad-ı İslâm Cemiyeti başta olmak üzere devamlılığı olacak bazı müesseseleşme teşebbüslerinde bulunmaktır. Tahmin edilebileceği üzere bu düşüncenin ve teşebbüsün arkasında yerli ve uluslararası bazı çevreler de vardır.

Bu fikir duyulur duyulmaz Türkiye başta olmak üzere Mısır ve Suudi Arabistan'dan, sebepleri farklı karşı yahut perhizkâr, tedirgin sesler çıkmaya başlamıştır. Türkiye'nin en büyük hassasiyeti kendisine yükler getirecek bazı mevzuların, hususen hilafet meselesinin de bu toplantıda konuşulacak olmasıdır. Kongreye davet edilen Hindistanlı Şevket Ali'nin ağzından yedi senedir Avrupa'da sürgünde bulunan Halife Abdülmecit'in Kudüs'e getirilip halife ilân edileceği de dolaşan rivayetler arasındadır.

Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'ın muhalefetleri, ayrıca müftünün mahalli rakiplerinin karşı teşebbüsleri Kudüs müftüsü Emin el-Hüseynî'yi Mısır'a giderek yeni görüşmeler yapmaya ve neticede kongrenin hedeflerini daraltmaya, bir kısmını muğlaklaştırmaya, gizlemeye, müzakere başlıklarından çıkarmaya mecbur edecektir. Görüşülenler arasında Kudüs ve Mısır'daki Türk dışişleri yetkilileri de vardır. İlk planlamalarda 19 Cemaziyelevvel 1350/1 Eylül 1931 tarihinde başlaması düşünülen kongrenin 3 ay tehir ile ancak Aralık başında yapılabilmesinin sebebi de bir şekilde zayıf(layan) uzlaşma ile neticelenen bu müzakerelerin uzamasıdır.

Türkiye'nin Hassasiyetleri

Metinlerden, yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'ın en çok hassasiyet gösterdiği konu farklı gerekçeler ve önceliklerle de olsa hilafet meselesidir. Türkiye terkettiği, Mısır ve Suudiler ise edinmek istediği bir meseleden dolayı tedirgin ve takiptedir. Mısır için ayrıca el-Ezher'e rakip olması muhtemel bir üniversitenin Kudüs'te kurulması, Suudi Arabistan için de ayrıca mukaddes beldeler ve Hicaz Demiryolu meselesi vardır.

Uluslararası irtibatları dolayısıyla herkesin ürktüğü ve bu mesele etrafında baş vurduğu yer ise tahmin edileceği üzere İngiltere'dir. O devirde (belki bu devirde de) bölgenin gerçek hakimi olan Büyük Britanya tarafların hepsini ve başlıkların bütününü çok taraflı olarak kontrol etmekte ve kendince yönlendirmektedir.

Kongre akdinin yaklaştığı günlerde, 22 Teşrinisâni (Kasım) 1931 tarihli *Akşam* gazetesinin Mahmut Esat'a (Bozkurt) ait başyazısı Kudüs İslâm

1 İsrail kurulmadan 23 yıl önce Kudüs'te Scopus Dağı'nda (Cebelü'l-Meşârif) faaliyete geçen İbrani Üniversitesi'nin gerçek kuruluş senesi 1918'dir ve bu tarih Osmanlıların Kudüs'ten, Filistin'den çekilmelerinden hemen sonraya tekabül etmektedir. 1918 yılında Üniversite'nin 100 büyük bağışçısı arasında Arbert Einstein, Sigmund Freud, Martin Buber, Haim Weizmann da vardır.

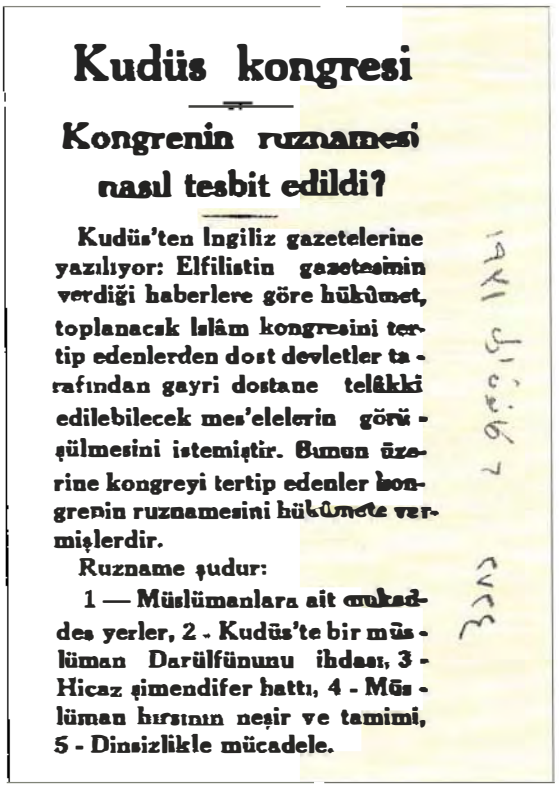

Kudüs kongresi

Kongrenin ruznamesi nasıl tesbit edildi?

Kudüs'ten İngiliz gazetelerine yazılıyor: Elfilistin gazetesinin verdiği haberlere göre hükûmet, toplanacak İslâm kongresini tertip edenlerden dost devletler tarafından gayri dostane telâkki edilebilecek mes'elelerin görüşülmesini istemiştir. Bunun üzerine kongreyi tertip edenler kongrenin ruznamesini hükûmete vermişlerdir.

Ruzname şudur:

1 — Müslümanlara ait mukaddes yerler, 2 - Kudüs'te bir müslüman Darülfünunu ihdası, 3 - Hicaz şimendifer hattı, 4 - Müslüman hırsının neşir ve tamimi, 5 - Dinsizlikle mücadele.

60 YIL ÖNCE Cumhuriyet

Kudüs Kongresi

1 ARALIK 1931

Millet Meclisi bugün saat 4 e 20 kala toplandı. Reis, Aydın meb'usu Mazhar Beyin bir sual takriri olduğunu söyledi. Takrir okundu. Bunda Kudüs'te toplanacak İslâm Kongresinden bahsediliyor, hükûmetin haberdar olup olmadığı soruluyordu. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey kürsüye gelerek takrire şu suretle cevap verdi:

— Kudüs'te, ornının müftisi tarafından şuradan buradan kendisine iltihak eden arkadaşlarile aktine teşebbüs edilen İslâm Kongresinin maheyeti, ilan olunan ruznamesine göre şeriatçılıktır. Bu kelimenin manası evvelce vakit vakit Osmanlı İmparatorluğunda, diğer memleketlerde ve bir kaç sene evvel de Efganistan'da bu nam altında tecelli eden vak'alar ile artık herkes için münakaşa götürmiyecek surette malûm olmuştur.

Hariciyemiz, haber alır almaz derhal alâkadar devletlerle temasta kusur etmedi ve Filistin'in idaresini elinde tutmak itibarile İngiltere hükûmetinden bu mes'ele hakkında dostane malûmat aldı.

Aklı tasavvur edilen kongrede ihtilâflı siyasi mes'elelerin görüşülmiyeceğini, kongre mesaisinde Türkiye Cumhuriyeti hükûmetini rahatsız edecek hususata meydan verilmiyeceğini ve bilhassa bir hilâfet mes'elesinin hiç bir suretle mevzuu bahsolmıyacağını ve Büyük Britanya İmparatorluğunun bu kongreyi asla himaye ve teşvik etmediğini öğrendik.

İslâm Kongresi'nden Türkiye'nin Tedirginlikleri

Kudüs İslâm Kongresi'nin açılışına birkaç gün kala konu, 3 Aralık 1931 günü TBMM'ne geliyor ve müzakerelerle birlikte Dışişleri bakanının açıklamaları da basına intikal ediyor. Buna göre Türkiye rahatsızlıklarını "gerekli yerlere" iletmiş.
4 Aralık 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haber-özet bu meseleye eğilen yazılardan sadece biri.
Kongrenin açılışından bir gün önce ise Türk gazetelerinde daha rahatlamış başlıklar var. Kongre ve gündemi normal bir haber gibi veriliyor.

Kongresi'yle alakalı. Başlığı Ankara'nın meseleye nasıl yaklaştığını ele veriyor: "Satılık Hilafet". Şöyle başlıyor yazı:

> "Hilafet satılığa çıktı. Buna inanınız. O kadar ki üstelik para da verecekler. Kudas müftüsü bir beyanname neşretti. Bütün İslâm milletler[i] Kudüs'e murahhas göndermeğe davet ediliyorlar. Murahhaslar İsa'nın memleketinde hilafet meselesini görüşecekler ve bir karara bağlayacaklar! Arap müftünün reisliği altında... Bu teşebbüs önünde düşündük. Hadiseye ne yandan baktıksa orada bir sürü sakatlar, tuzaklar, dolaplar sezdik".

Cumhuriyet ideolojisinin din-tarih-gelenek bahislerindeki kaba tasvirleri ve karalamalarıyla devam eden yazının son paragrafı ise şöyle:

> "Hilafetin ileri sürdüğü İslâm vahdeti [birliği] davası tatbikatta insan kanına bulanmış kıpkızıl bir tarih verdi. Tıpkı kilisenin Ehl-i salip siyaseti gibi. Hilafet İslâm milletler[i] arasında birlik değil ayrılık yaptı. Bir ayrılık ki hudutlarını kan çayları çizdi..."

Cumhuriyet gazetesinin 4 Aralık 1931 tarihli nüshasında, kongre ile alakalı olarak Büyük Millet Meclisi'ndeki bir müzakere vesilesiyle yer alan haber de birçok şeyi özetlemesi bakımından zikre değer:

> "*Kudüs Kongresi*: Millet Meclisi bugün saat 4'e 20 kala toplandı. Reis Aydın mebusu Mazhar Bey'in bir sual takriri olduğunu söyledi. Takrir okundu. Bunda Kudüs'te toplanacak İslâm Kongresi'nden bahsediliyor, hükümetin haberdar olup olmadığı soruluyordu.
> Hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey kürsüye gelerek takrire şu suretle cevap verdi: Kudüs'te oranın müftisi tarafından şuradan buradan kendisine iltihak eden arkadaşlariyle akdine teşebbüs edilen İslâm Kongresi'nin mahiyeti, ilân olunan ruznamesine göre şeriatçılıktır. Bu kelimenin mânası evvelce vakit vakit Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer memleketlerde ve birkaç sene evvel de Afganistan'da bu nam altında tecelli eden vakalar ile artık herkes için münakaşa götürmeyecek surette malum olmuştur.
> Hariciyemiz haber alır almaz derhal alakadar devletlerle temasta kusur etmedi ve Filistin'in idaresini elinde tutmak itibariyle İngiltere hükümetinden bu mesele hakkında dostane malumat aldı.
> Akdi tasavvur edilen kongrede ihtilaflı siyasi meselelerin görüşülmeyeceğini, kongre mesaisinde Türkiye Cumhuriyeti hükümetini rahatsız edecek hususâta meydan verilmeyeceğini ve bilhassa bir hilafet meselesinin hiçbir suretle mevzuubahs olunmayacağını ve Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bu kongreyi asla himaye ve teşvik etmediğini öğrendik"[2].

TBMM zabıt ceridelerine intikal eden ifadelere bakıldığında Aras'ın başka hassas meselelere ve Türkiye'nin tedirginliklerine temas ettiği de görülecektir. Bu konuşmada Türkiye'nin de toplantıya davet edildiği açıkça zikredilmektedir:

> "(...) Bu gibi teşebbüslerin hiçbir memleket ve kütleye hayırlı olmadığı ve olmayacağı müteaddit misâller ile bütün memleketlerin milliyetçileri nazarında sabit olmuş bir hakikattir. Vâkıa bize de bu kongreyi akd teşebbüsüne girişenler tarafından davetnameler gelmiştir; fakat milletleri terakki yolundan alıkoymaya çalışan, bu itibarla müessif neticeleri artık münakaşa mevzuu olmayan böyle teşebbüslere Cumhuriyet Türkiye'sinin bir alakası olmayacağı tabiîdir. Bahusus dini siyasete vasıta ittihaz etmenin dahilî ve haricî siyasette biz de aleyhtarız"[3].

Neticede bütün tarafların gizli-açık görüşmeleri netice vermiş, hassasiyetler anlaşılmış gözüküyor. İslâm ülkelerinin liderlerini veya önemli siyasî aktörlerinden birini davet etmekten de vaz geçilmiştir. Kongreden bir gün önce 6 Kânunievvel [Aralık] 1931 tarihli Türk gazetelerinde yer alan haberlere göre kongrenin gündemi, hemen hiç kimseyi rahatsız etmeyecek şekilde tesbit edilmiş ve bir şekilde kalan hususlar da sınırlandırılmıştır. Kongre gündeminin ana başlıkları şöyle:

2 "60 Yıl Önce" köşesi, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1991.

3 *TBMM Zabıt Ceridesi*, , 3 Aralık 1931, Devre: 4, C. V, s. 2-3.

القدس الشريف

بسم الله الرحمن الرحيم

« وائتمروا بينكم بمعروف »

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين وآله وصحبه اجمعين.

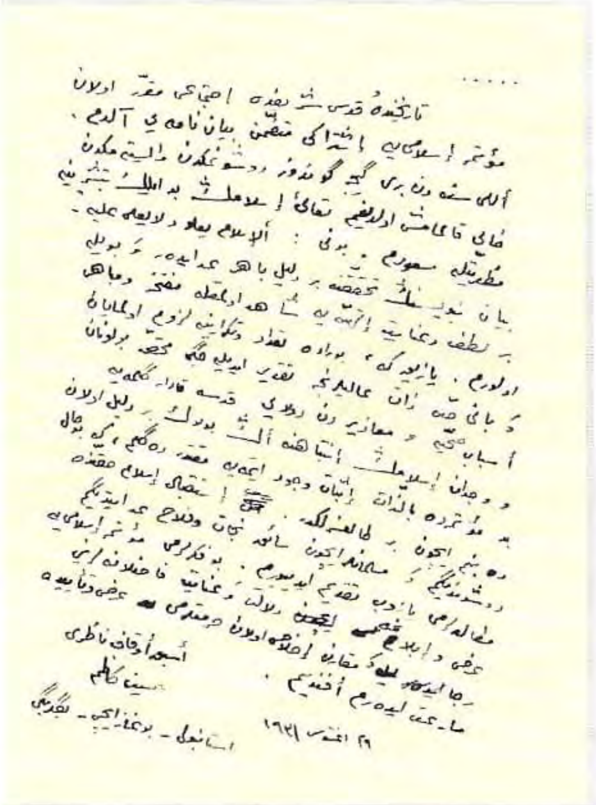

Davet Mektubu ve Ona Verilen Cevap

Kudüs İslâm Konferansı'nın davetliler listesine Türkiye'den Hüseyin Kâzım Kadri'nin nasıl ve niçin girdiğini tam bilmiyoruz. Halep valiliği yapmış olmasının getirdiği tanışıklıklar bunun kaynağı olabilir.

Üstte "el-Meclisü'ş-Şe'iyyü'l-İslâmiyyü'l-A'lâ" antetli kâğıda basılmış ve Kudüs müftüsü Mehmet Emin el-Hüseyni tarafından imzalanmış davet mektubu ve Hüseyin Kâzım'ın ilk cevabı.

Hüseyin Kâzım'ın önce Türkçe yazıp sonra Arapçaya çevirttiği ilk cevabi mektubu şöyle:

"... Tarihinde Kudüs-i şerifte ictimaı mukarrer olan Mu'temer-i İslâmî'ye iştiraki mütezammın beyannameyi aldım. Elli seneden beri gece gündüz düşünmekten ve istemekten hâli kalmamış olduğum teâlî-i İslâmın bu ilk tebşirine mazhariyetle mesudum. Bunu 'el-İslâmu ya'lüvelâ yu'lâ aleyh' [İslâm hep ulvidir, yücedir, ulvilikte onun üzerine çıkılamaz] beyan-ı nebevîsinin tahakkukuna bir delil-i bâhir addeyler ve böyle bir lutf u inayet-i ilâhiyeye şahit olmakla müftehir ve mübâhî olurum.

Yazık ki burada ta'dâd ve tekrarına lüzum olmayan ve bilhassa zatıâlilerince takdir edileceği muhakkak bulunan esbâb-ı sıhhıye ve me'âzîrden dolayı Kudüs'e kadar gelmeye ve vicdon-ı İslâmın intibahına en büyük delil olan bu mu'temerde bizzat isbat-ı vücud etmeye muktedir değilim, ki bu hal de benim için bir tali'sizliktir. İstikbal-i İslâm hakkında düşündüğüm ve Müslümanlar için sâik-i necat u felah addettiğim mütalaalarımı yazıp takdim ediyorum. Bu fikirlerimi Mu'temer-i İslâmî'ye arz u iblâğa delâlet ve inayet-i fazılânelerini rica ve mukârin-i ihlas olan hürmetlerimi arz u teyide müsaraat ederim efendim. 29 Ağustos 1931

Esbak Evkaf nazırı Hüseyin Kâzım

1. Müslümanlara ait mukaddes yerler,
2. Kudüs'te bir Müslüman Darülfünunu ihdâsı,
3. Hicaz şimendifer hattı,
4. Müslüman hırsının [harsının] neşir ve tamimi,
5. Dinsizlikle mücadele.

Hilafet meselesini de görüşmek üzere toplanmak için yola çıkan kongrenin bu meseleden mecburen bütünüyle uzaklaşması o yıllarda Mısır'da bulunan René Guénon'un 2 Eylül 1932 tarihli bir mektubuna şöyle yansıyacaktır:

> "(...) Siyasî İslâma gelince, ondan hiç söz etmesek daha iyi olur. Zira bu artık tarihî bir hatıradan başka bir şey değil. 'Milliyet'ler konusundaki görüşüyle batılı fikirler şüphesiz bu siyasî alanda en fazla yıkım yaptı ve hem de şaşılacak bir süratle. Bu öyle bir derecededir ki, şimdi Mısırlılar Suriyelilerin yardımına koşmak istemiyorlar, ne de Suriyeliler Filistinlilere ve ilâ âhirihi... O kadar çok insan var ki, onlara bu sosyal ve mahallî özellikleri öne sürmenin (*particularisme*) dinî/ananevî prensiplere ne kadar zıt olduğunu anlatabilmek bile imkânsızdır.
> Böyle bir durum, muhtemelen sadece basit bir turist olan, sözüm ona bir Fransız 'kâşif'in (*explorateur*), yakında yayımlanmış bir kitapta, gerçekte halifeliğin daima mevcut olduğu ve dahası merkezinin de burada, el-Ezher'de olduğunu iddia etmesine engel olmamıştır. Bu konuda, esasen gerçek oldukça üzücü ve can sıkıcı olmasaydı, kahkahalarla gülünebilirdi.
> Geçen Aralık ayında Kudüs Kongresi'nde halifeliğin tekrar kurulması meselesi ortaya atıldığında herhangi bir anlaşma veya çözüme ulaşmanın mümkün olmadığını biliyor musunuz? Ve yine biliyor musunuz ki özellikle el-Ezher'i ilgilendiren konuda, el-Ezher rektörü aşağı yukarı bir sene önce Libya'da İtalyanların vahşetlerine karşı hazırlanan bir protestoyu, bu konunun karışılmaması gereken politik bir mesele olduğu bahanesiyle imzalamayı reddetmişti"[4].

4 Mustafa Tahralı, *Çağ ve Hakikat-René Guénon'dan Seçme Makaleler ve Yorumlar*, İstanbul, Kubbealtı Yay., 2019, s. 73.

Bugün de esas itibariyle devam eden enteresan bir husus daha var; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, henüz lağvedilmemiş olan Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin herhangi bir şekilde bu mesele ile ilgilendiğine yahut kendilerine baş vurulduğuna dair elimizde hiçbir bilgi ve işaret yoktur.

Türkiye'den Davet Edilen Meçhul Kişi Kim?

Kudüs İslâm Kongresi'ne Türkiye'den resmen davet edilen fakat bugüne kadar ismi herhangi bir yerde zikredilmeyen tek kişi bilebildiğimiz kadarıyla Hüseyin Kâzım Kadri Bey'dir (1870-1934).

Niçin böyle bir tercih yapılmıştır acaba? Akla gelen ilk şey Hüseyin Kâzım'ın Halep valiliği yapmış, 1913-1918 yılları arasında da Beyrut'ta bulunmuş olmasıdır. Bu görevi ve ikameti sırasında bu istisnai daveti mümkün kılacak kişilerle, bu arada Kudüs müftüsü ile görüşmüş, tanışmış,

Meşâhir-i Meçhuleden Bir Zat: Hüseyin Kâzım Kadri

Bürokrat ve kültürlü bir ailenin içinde yetişen Hüseyin Kâzım Kadri Bey, il. Meşrutiyet devrinin önemli siyaset ve fikir adamlarından biri idi. Bu dönemin en kaydadeğer ve uzun ömürlü gazetelerinden biri olan *Tanin* onun maddî ve fikri destekleriyle yayın hayatına girdi. Sultan Abdülhamit devrinde İttihat ve Terakki'nin İstanbul şubesinin teşekkülünde öncü roller üstlendi. Yakın çevresinde Tevfik Fikret'ten Mehmet Âkif'e, Hüseyin Cahit'e, Talat Paşa'ya, Abdullah Cevdet'e, Ziya Gökalp'e, Fatin Gökmen'e, Abdülaziz Mecdi Tolun'a varıncaya kadar dönemin değişik fikir akımlarına ve meşreplerine mensup kişiler vardı. Önemli eserlere imza attı. Bir siyasi ve dinî yorumcu olmak yolunda ciddi gayretler sarfetti; Yeni Selefî diyebileceğimiz kaynaklara sadık ve sade bir din anlayışını savundu...

müzakerelerde bulunmuş olması büyük ihtimaldir. Fakat Türk Petrol Vakfı arşivinde bulunan dosyada[5] Hüseyin Kâzım'a gönderilen zarfların üstünde ısrarla "Nâzıru'l-Evkaf sâbikan" yani "Evkaf eski bakanı" ibaresinin yazılmış olması, kendisinin cevaplarında da "Esbak evkaf nazırı" kaydının düşülmesi bunun davete bir gerekçe olup olamayacağını akla getirmektedir. Acaba Hüseyin Kâzım zor bir dönemde ve kısa bir müddetle (1921) yaptığı Evkaf Nazırlığı sırasında siyasî olarak Osmanlı hakimiyetinden artık çıkmış olan Kudüs vakıflarıyla, Kudüs-Filistin toprakları ve orada Yahudilerin tehdidi altında ikamet eden Müslümanların meseleleriyle hususi olarak ilgilenmiş ve kuvvetli izler bırakmış olabilir mi?

Bunu bilmiyoruz.

Hüseyin Kâzım'a gelen müftü Emin el-Hüseynî imzalı tek sayfalık Arapça davet mektubu (bk. Bu kitap, s. 679). 28 Temmuz 1931'e tekabül eden 12 Rebiülevvel 1350 tarihlidir. Mektupta Müftü Efendi'nin ünvanı "Reisü'l-Meclisi'l-İslâmiyyi'l-Â'lâ ve Müftiyyü'd-Diyâri'l-Kudsiyye" yani Yüce İslâm meclisi (kongresi) başkanı ve Kudüs diyarı müftüsü olarak geçmektedir.

Hüseyin Kâzım sıhhatinin yolculuğa ve fiilen katılmaya müsait olmadığını gerekçe göstererek özür beyan ediyor. (Tek gerekçe bu mudur

5 37 yıl önce Hüseyin Kâzım'ın, yine vakfın arşivinde bulunan diğer yazma eserleri üzerinde çalışırken süratle tetkik ettiğim bu dosyanın taramasını vakfın müdürü Selim Derman beyefendi sayesinde temin ettim. İlgi ve zahmetleri için müteşekkirim.

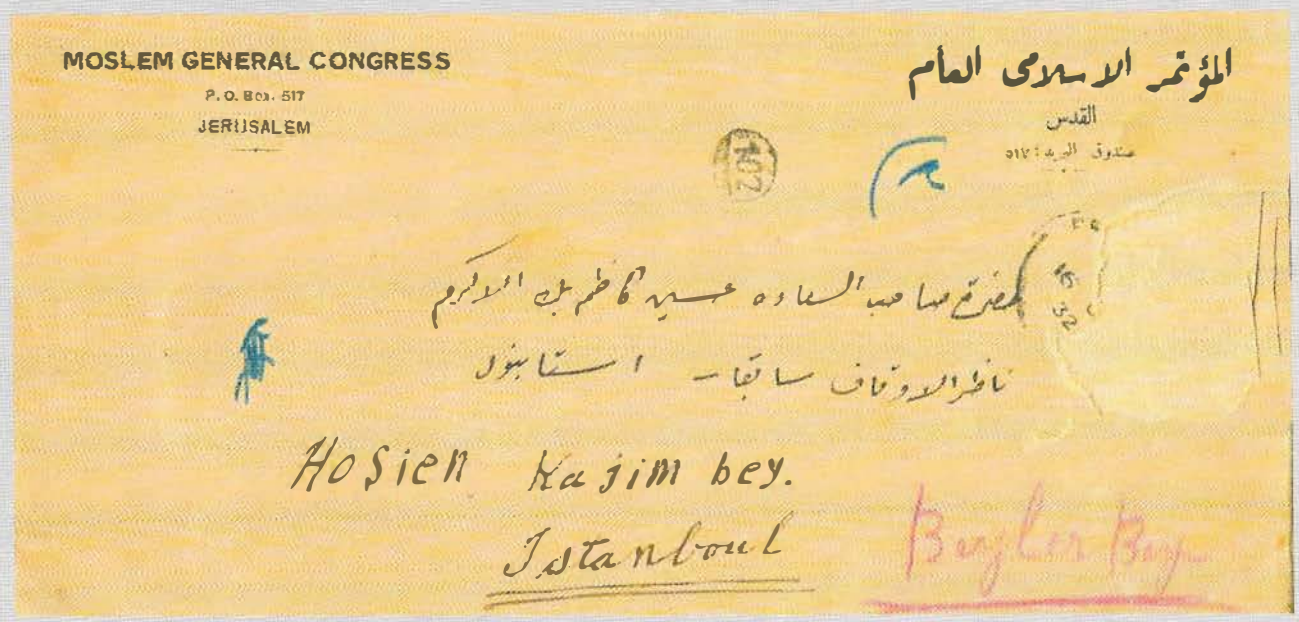
MOSLEM GENERAL CONGRESS
P. O. Box. 517
JERUSALEM

المؤتمر الاسلامى العام
القدس
صندوق البريد ٥١٧

Hosieh Kazim bey.
Istanbul

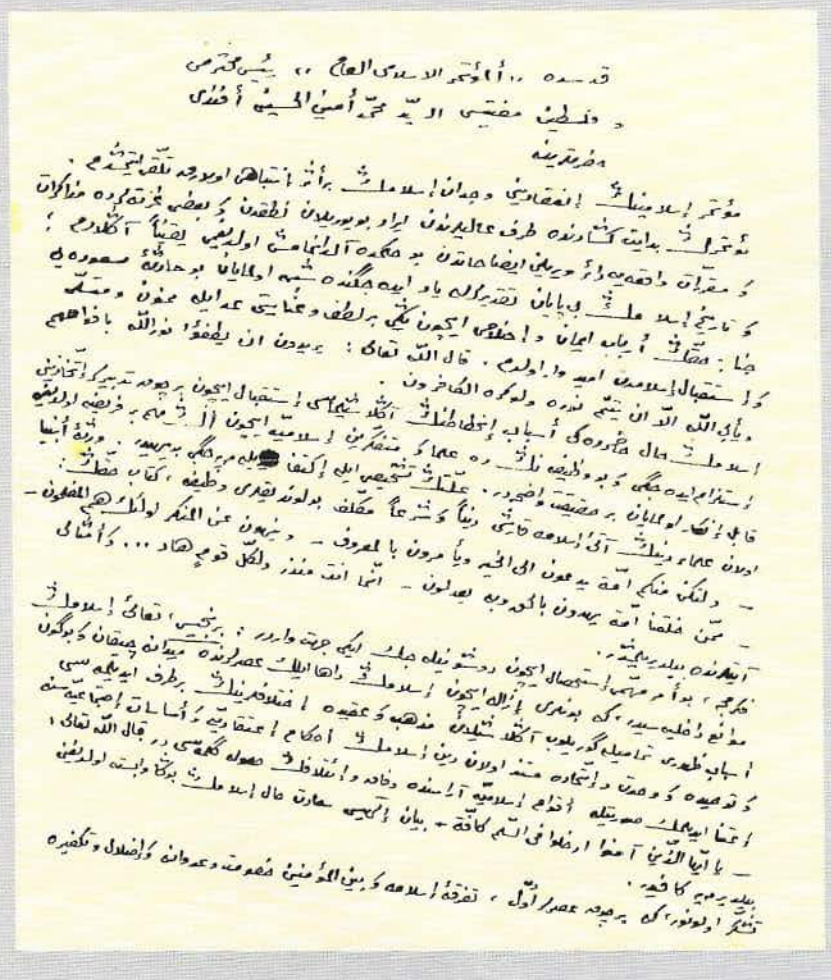

İslâm Kongresi'nin Arapça ve İngilizce Antetli Zarfı

Hüseyin Kâzım Bey'e gönderilen mektuplardan birinin zarfı üstte. Antetli zarfın üstünde kongrenin Arapça ve İngilizce isimleri var: el-Mu'temeru'l-İslâmiyyü'l-Âmm, Moslem General Congress. Bu zarfın üstünde de Hüseyin Kâzım'ın sabık Evkaf nazırlığı zikrediliyor. Ve Hüseyin Kâzım'ın "Kudüs'te 'el-Mu'temeru'l-İslâmiyyü'l-Âmm' reis-i muhteremi ve Filistin müftisi es-Seyyid Mehmed Emin el-Hüseynî Efendi hazretlerine" hitabıyla başlayan mektuplarından birinin ilk sayfası. Dosyada başka mektuplar ve zarflar da var.

acaba? Ankara böyle bir katılıma müsaade eder miydi?) Fakat 29 Ağustos 1931 tarihinde tamamladığı (bu yazının eki olarak verdiğimiz) ve Kongre'ye sunulmasını istediği tebliğ metninin Türkçe ve Arapçasını Kudüs Müftüsü'ne gönderiyor.

Tebliğ büyük bir hüsnükabulle karşılanıyor ve Kudüs'ten gelmeye devam eden mektuplarda muhtevasına dair mütalaalar, müsbet tenkitler serdediliyor. Kongrenin sonunda alınan kararların kitapçığı da Hüseyin Kâzım Bey'e gönderiliyor. Kitapçıkta 22 İslâm ülkesinin, bu arada Türkiye'nin de kongrede temsil edildiği "siyasctcn" zikredilmekle beraber (s. 3) diğer ülkeler için yapıldığı gibi şahıs ismi tasrihi yoktur.

"Kudüs'te 'el-Mu'temeru'l-İslâmiyyü'l-Âmm' reis-i muhteremi ve Filistin müftisi es-Seyyid Mehmed Emin el-Hüseynî Efendi hazretlerine" hitabıyla başlayan bir diğer mektup bu kararlar kitapçığının tetkikinden sonra kaleme alınmıştır. Başından beri kongreden "necat ve felah-ı İslâm" için ümitli olan Hüseyin Kâzım'ın bu mektubunda da öncekiler gibi hevesli ve heyecanlı ifadeler vardır:

> "(...) Mu'temer-i İslâmî'nin in'ikadını vicdan-ı İslâmın bir eser-i intibahı olarak telakki etmiştim. Mu'temer'in bidayet-i küşadında taraf-ı âlîlerinden îrad buyurulan nutuktan ve bazı gazetelerde müzakerât ve mukarrerât-ı vâkıaya dair verilen izahattan bu hükümde aldanmamış olduğumu yakinen anladım (...)".

Hüseyin Kâzım sadece mektupla yetinmemiş, kongrenin kararları müvacehesinde nelerin yapılması gerektiği hususunda 5 sayfalık ek bir metin daha yazıp göndermiştir. Yazışmalardan anlaşıldığına göre bu vesile ile daha önce kaleme aldığı "Takrîz-i İslâm" ve "İslâmın Sürat-i İntişarındaki Sebepler" başlıklı uzun makalelerini de Arapçaya tercüme ettirerek müftü efendiye iletmiştir. Gerek tebliğ ve ek metninde gerekse bu iki uzun makalede Hüseyin Kâzım'ın aktüel siyasî meselelerden, hatta kongrenin gündeminden ziyade –*Yirminci Asırda İslâmiyet* kitabında ve çoğu yayınlanmamış dinî makalelerinde olduğu gibi– "ihya ve tecdid-i İslâm"dan, Selefî bir bakış açısıyla, Kur'an ve sünnet merkezli yeni dinî yorumlardan ve bu istikametteki çözüm tekliflerinden bahsettiği açıkça görülecektir.

❁

7-17 Aralık 1931 tarihleri arasında aktedilen Kudüs İslâm Kongresi'nin (açılış günü Mirac Kandili günüdür ve kongre Mescid-i Aksâ'da başlamıştır), kararlarının yürürlüğe konması ve takibi mümkün olmasa da 1926 yılında Kahire ve Mekke'de yapılan Hilafet Kongrelerinin bir devamı ve 1969'da kurulan İslâm Konferansı Teşkilatı'nın (şimdi İslâm

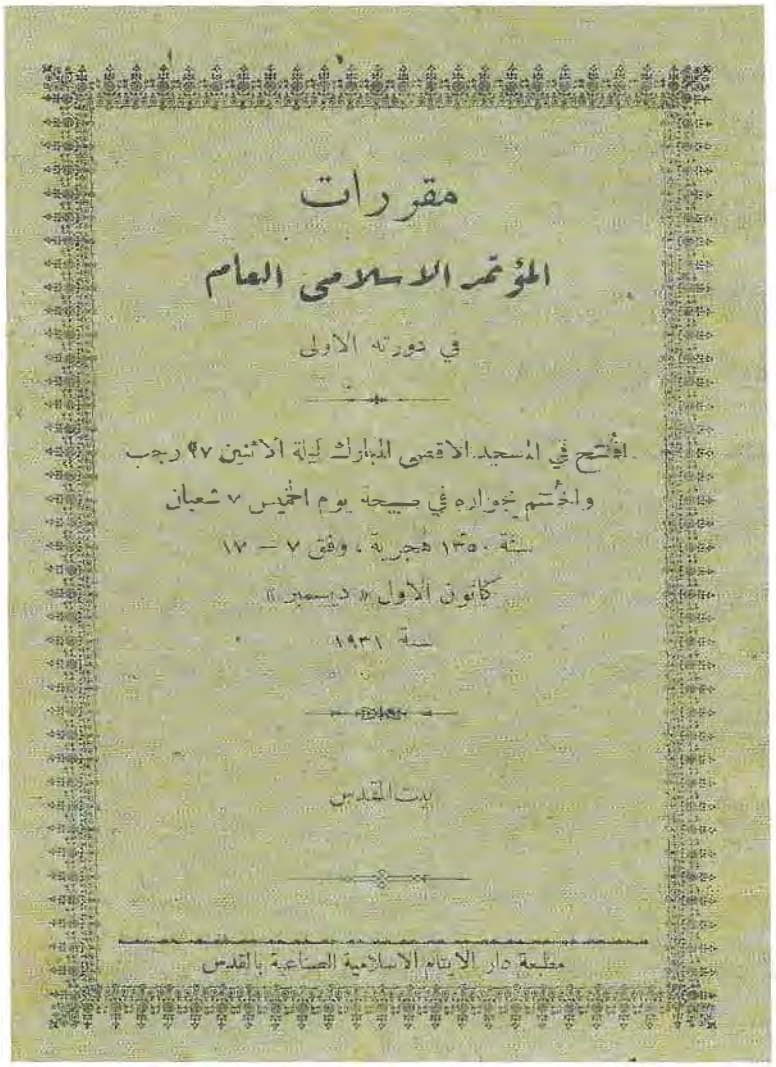

مقررات

المؤتمر الاسلامي العام

في دورته الاولى

افتتح في المسجد الاقصى المبارك ليلة الاثنين ٧ رجب

واختتم جواره في صبيحة يوم الخميس ٧ شعبان

سنة ١٣٥٠ هجرية ، وفق ٧ — ١٧

كانون الاول « ديسمبر »

سنة ١٩٣١

بيت المقدس

مطبعة دار الايتام الاسلامية الصناعية بالقدس

L'empereur en a fait don au jardin zoologique.

Lettre d'Egypte

JÉRUSALEM ET LE CONGRÈS ISLAMIQUE

(*De notre correspondant particulier.*)
Le Caire, décembre.

L'annonce inattendue de la réunion du congrès islamique convoqué à Jerusalem sur l'initiative du grand moufti Amin Hadj Husseini et du maulana hindou Chawkat Ali, a provoqué dans tout l'Orient une émotion considérable. On s'est inquiété en Islam des conséquences inévitables d'une telle manifestation et, pour la même, on s'est étonné que dans les circonstances actuelles, le chef spirituel de la communauté musulmane de Jérusalem ait pu, sans en avoir reçu mandat des pays les plus directement intéressés, donner pour but à ce congrès un double objet aussi important que le rétablissement éventuel du califat et la création en Terre sainte d'une université islamique destinée à supplanter dans l'esprit de ses promoteurs le prestige d'El Azhar, la vénérable université musulmane du Caire qu'une réputation millénaire a depuis longtemps placée à la tête du mouvement religieux de l'islam. De ces deux questions la dernière intéresse plus particulièrement l'Egypte et l'on n'a pas été surpris que l'annonce de la création prochaine en Palestine d'une institution venant concurrencer sans raison sérieuse l'enseignement unanimement vénéré en Orient des *Ulémas* d'El Azhar ait déterminé immédiatement dans les milieux religieux et politiques du pays une sensible inquiétude. On s'est aisément rendu compte ici, dès l'abord, qu'aucune nécessité ni aucun scrupule religieux ne poussaient vers cette voie les initiateurs du congrès et l'on a compris que seuls des intérêts politiques bien plus que confessionnels ainsi que l'ambition à peine déguisée d'attirer à l'heure actuelle vers la Palestine le regard de l'islam et de l'Europe, avaient incité les promoteurs du mouvement à proposer l'établissement d'une telle institution. Les éléments les plus directement intéressés n'ont pas tardé à témoigner leurs sentiments et avant même que le gouvernement ait fait connaître son opinion sur une question aussi importante, une agitation très significative s'est manifestée au sein de l'université d'El Azhar ; la proposition d'Amin Hadj Husseini a été accueillie dès qu'elle fut connue dans la vallée du Nil par des manifestations d'étudiants des établissements religieux de Tantah et de Zagazig.

Il faut se rappeler le rôle éminent que joue en Egypte la religion dans les affaires de l'Etat pour comprendre l'émotion soulevée par de telles propositions. « L'islam est la religion officielle de l'Etat », la Constitution de 1923 l'avait spécifié, celle du 22 octobre 1930 a eu soin de le rappeler dans son article 139 et cette particularité si caractéristique, élevée à la hauteur d'un principe de gouvernement, est si profondément ancrée dans les habitudes et les mœurs du pays qu'elle a eu pour effet de conférer aux dirigeants religieux, à l'aéropage des Ulémas, une autorité indéniable universellement reconnue en même temps qu'une responsabilité spirituelle effective. Dans ces conditions toute tentative exercée par des éléments étrangers susceptibles d'attenter à l'autorité religieuse des Ulémas d'El Azhar, toute proposition tendant à concurrencer, à amoindrir le prestige demeuré indiscuté jusqu'à ce jour de la vénérable université ne pouvaient trouver aucune sympathie en Egypte. C'est pour atténuer l'hostilité rencontrée par son projet dans la vallée du Nil que le grand moufti de Jérusalem tint à se rencontrer avant la réunion du congrès avec les chefs politiques et spirituels égyptiens et à les assurer de la nécessité impérieuse, à ses yeux, de barrer la route au sionisme en opposant à l'effort intellectuel juif réalisé par la création de l'université hébraïque de Jérusalem un effort musulman analogue par la fondation, dans la capitale palestinienne, d'une université islamique. Se rendant compte qu'en dépit de ses tentatives répétées pour faire échec à la politique sioniste inaugurée à l'issue de la

Kongrenin kararları bir kitapçık olarak basılmış ve bir nüshası da Hüseyin Kâzım Kadri'ye gönderilmiştir. *Mukarrerâtu'l-Mu'temeri'l-İslâmiyyi'l-'Âmm*, Kudüs, Matbaatu Dâru'l-Eytami'l-İslâmiyye es-Sınaiyye, 1350/1931, 27 s.
Hüseyin Kâzım bu kararlar üzerine de fikirlerini beyan eden bir metin yazacak ve gönderecektir.
Kudüs İslâm Kongresi başlamadan iki gün önce, 5 Décembre [Aralık] 1931 tarihli *Le Temps*'da çıkan "Jérusalem et le Congrès Islamique" başlıklı haber-yorum yazısı, hususi muhabir Georges Meyer'e ait. Mısır'dan yazılıp gönderilmiş iyi bir özet. Bu da Hüseyin Kâzım Bey'in dosyasında var.

İşbirliği Örgütü) nüvesi olarak değerlendirildiğini zikredelim. Kudüs ve civarındaki Yahudi yerleşimi ve İsrail devleti karşıtı bir sürece işaret ettiği için özellikle Yahudi akademisyenler tarafından Panislamist hareketlerin ve faaliyetlerin önemli bir merhalesi olarak kabul ettirilmek istendiği de bir vâkıadır.

Son not: Kongreye buradan gitmeyerek katılan sürpriz bir Türk var; o da 150'liklerden biri olarak yurtdışında, Ürdün'de bulunan Filozof Rıza Tevfik'tir. Elimizde kongrede çekilmiş, (birini yazının başında kullandığımız) fotoğrafları da var[6].

6 Rıza Tevfik'in eşi Nazlı Hanıma, Kudüs İslâm Kongresi antetli kâğıda yazdığı bir mektup yayınlamıştır; Abdullah Uçman, *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar*, İstanbul, Kubbealtı Yay., 2012, s. 150-51.

İSLÂM KONGRESİ İÇİN KUDÜS MÜFTÜSÜ'NE GÖNDERİLEN TEBLİĞ METNİ

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ

Bismillâhirrahmânirrahîm

"Ve tenâcev bi'l-birri ve't-takvâ..." ["İyilik yapmayı ve takvayı konuşun...", Mücadele, 58/8].

Elhamdü lillâhi hamden kesîren tayyiben mübâreken. Ve sallallâhu taâlâ alâ seyyidinâ Muhammedin resûlihi ve hâtemi enbiyâihi bükreten ve esîlen ve sellim teslîmen.

Kudüs-i şerifte ictimaı takarrur eden Mu'temer-i İslâmî huzurunda esbâb-ı meşruadan dolayı, ifadeye muktedir olamayacağım efkâr ve temenniyâtı bu birkaç sahifede ihvan-ı mü'minîne arz u iblâğa cüret ediyorum. "Ben sadece takatim yettiğince ıslah istiyorum. Fakat muvaffakiyet ancak Allah'ın yardımı iledir" [Hûd, 11/88].

İslâm hıfz u sıyanet-i ilâhiyededir, nur-ı ilâhî itfâ edilemez; Müslümanlar için nusret-i ilâhiye mev'ûddur. Fakat bu nusret "Allah'a yardım ederseniz o da size nusret verir" [Muhammed 47/7] beyanına göre mütekabilen Allah'a nusretle meşrût idi. Ne çare ki burada tafsiline imkân olmayan esbâb-ı elîmeden dolayı milel-i İslâmiye için Allah'a yardımda bulunmak kâbil olamamıştı! Bugün bir harîm-i İslâmda böyle bir mu'temerin in'ikâdı vaad-i ilâhînin günün birinde yerini bulacağına ve Müslümanların Allah'a ve kendi nefislerine karşı mükellef oldukları vecâib-i diniye ve ferâiz-i ictimaiyeyi daha iyi anladıklarına delâlet etmek itibariyle çok mühimdir. Bu hadiseyi Allah'ın lutf u inayeti ve vicdan-ı İslâmın en ümid-bahş bir tarzda teyakkuz ve intibahı addederek istiyorum ki:

Kitabullah'ın ve ehâdîs-i sahiha-i Resulüllah'ın sarih ve vâzıh beyanlarına müstenid olan ahkâm-ı imaniye ve itikadiye kavmiyet hislerinden, milliyet davalarından, siyasî emellerden ve ihtiraslardan, gulüvv ü ifrattan, teşdîdden, tahriften ve dini mahiyet-i nefsu'l-emriyesinden uzaklaştıran te'vilden âzade olsun... Ve vaz'-ı ilâhî olan bu enfüsî, âfâkî, maşerî, ictimaî, ahlâkî ve hayatî din şekl-i aslî ve ibtidaîsine ircâ edilerek tefrika-i İslâma nihayet verilsin. Dinin hakkı dine ve hayatın hakkı hayata verilmek suretiyle ehl-i iman için dünyada ve ahirette refah u saadet ve fevz ü necat yolları i'vicacdan âri olarak görünsün.

İhtiyac-ı imanın inkılabât-ı asriye ile telif edilmesi milel-i İslâmiye için sâik-i refah u saadet olacak ve âlem-i İslâmın asırlardan beri mahrum kaldığı meâsir-i temeddün ve tekâmül iman kuvvetiyle yeniden kazanılacaktır.

Biz birçok Müslümanların ve bunlar arasında mütefekkir ve mütefennin geçinen kimselerin zan ve kıyaslarına rağmen ilmin tekâmülâtından ve meâsir-i medeniyenin bâhis olduğu inkılabât-ı fikriye ve ictimaiye yüzünden din-i İslâmın maruz-ı inkıraz ve tereddi olduğuna değil bilâkis bundan bi'l-istifade yeni bir devre-i hayata gireceğine şiddetle inanırız; ve bugün Beyt-i Makdis'de ictimaı takarrur eden Mu'temer-i İslâmî'yi bunun en vâzıh bir delili telakki ile bütün ümitlerimizin tecelli edeceğine berâ'at-i istihlâl addetmekten geri duramayız.

Mu'temer-i İslâmî'nin ictimaını ve istikbal-i İslâm hakkında ittihaz edeceği mukarrerâtı elli seneden beri düşünüp istediğimiz "inkılap ve teceddüd-i İslâm"ın en âlî bir tezahürü olarak telakki etmekte kendimizi haklı görür ve "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayıp bitiremezsiniz" [İbrahim, 14/34] beyan-ı ilâhîsinden mülhem oluruz.

Mü'temer-i İslâmî şüphesiz ki asırlardan beri inkıta etmiş olan "icma-i ümmet"in yeni bir tezahürüdür, imkân-ı "ictihad"ın en makul bir tarzda husulüdür. Bizim fikrimizce en evvel iman ve akide ihtilaflarının bertaraf edilmesiyle işe başlamak lazımdır.

Teşekkür olunur ki tefrika-i İslâma sâik olan

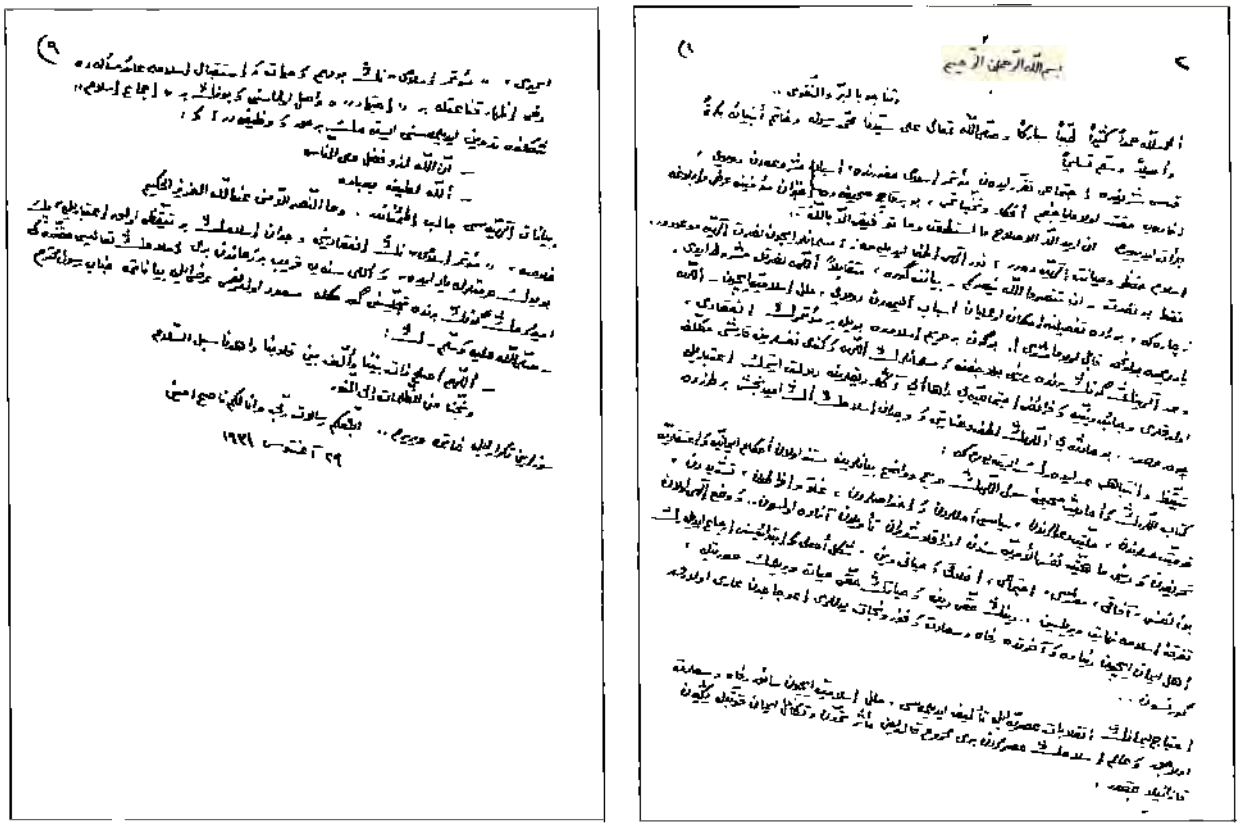

Hüseyin Kâzım Kadri'nin Kudüs İslâm Kongresi'nde okunmak/değerlendirilmek üzere, bir mektupla birlikte Kudüs müftüsü ve kongre başkanı Emin el-Hüseynî'ye gönderdiği 9 sayfalık tebliğ metninin Türkçesinin ilk ve son sayfası. (Metnin Arapça tercümesi de müftü efendiye gönderilmiştir).

birçok akide ihtilaflarından bugün eser kalmamış ve buna müteallik münakaşât ve mücadelât tamamiyle zalâm-ı tarihe intikal etmiştir. Bu da Allah'ın "hakkı ihkâk ve bâtılı izhâk edeceği" hakkındaki vaadinin [bk. İsrâ, 17/81] en sarih bir delilidir.

Mezhep ve akide ihtilaflarının suret-i hudûsü ve buna vücut vermiş olan ihtirasât ve âmâlin nereden ve kimlerden geldiği düşünülecek olursa her din ile mütedeyyin cemaât ve akvâmın mânen, hissen ve imanen ittihadlarına katî bir ihtiyaç görülen bu asırda İslâmların birçoğu münakaşât ve te'vilât-ı lafziyeye kâbil-i ircâ olan ihtilaflardan ve münazaalardan dolayı tefrikaya düşmelerine ve bu yüzden Allah'ın "İyilik ve takvaüzere yardımlaşın" [Mâide, 5/2] hükmünden tegafül ve tecâhül etmelerine bir sebep kalmadığı vâzıhan anlaşılır.

İmdi menâfi'-i âliye ve ictimaiye-i İslâmiye ve vahdet-i din ü akide nokta-i nazarından tefrika-i mü'minîne ve şakk-ı asa-yı İslâma bâis olan ihtilafâtı bertaraf etmekteki ihtiyac-ı katî bir kat daha tezahür eder. İttihad-ı İslâmı temin edebilecek bir şey varsa o da ekseriyetle ilcaât-ı siyasiye ve ihtirasât-ı kavmiye ve âmâl-i milliyeden doğan ve Allah'ın en katî ve sarih hükümlerinden tecâhüle delâlet eden ihtilafâta nihayet vermektir.

Bunun için de Allah'ın "Hepiniz birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın ve tefrikaya düşmeyin" [Âl-i İmran, 3/103], "Şu *dinlerini* parça parça edenler ve kendileri de grup grup *parçalara* ayrılanlar var ya, senin *onlara* yapabileceğin bir şey yoktur" [Enâm, 6/159], "Müminler ancak kardaştır, öyle ise kardaşlarınızın arasını ıslah edin" [Hucurat, 49/10], "Allah'tan korkun ve aranızı ıslah edin" [Enfâl, 8/1], "Bir hususta ihtilafa düştüğünüz zaman onu Allah'a ve Resulüne irca edin" [Nisa, 4/59], "İşte bu sizin ümmetiniz tek bir ümmet ve ben sizin rabbinizim,

öyleyse benden korkun" [Müminun, 23/52], "Kendilerine tilavet edilmekte olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara kifayet etmiyor mu? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır" [Ankebut, 29/1], "Biz Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilaf ettikleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir kavme hidayet ve rahmet olsun diye indirdik" [Nahl, 16/64], "Ey iman edenler! Hep birlikte silm ü selâmete girin" [Bakara, 2/208] iradât-ı rabbaniyesinden; Ve Cenabı Resul-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin "Birbirinize buğz etmeyin, birbirinize arka çevirmeyin, birbirinize haset etmeyin, *Ey Allah'ın kulları, kardeş olun*", "Sizden öncekiler Kitap konusundaki ihtilafları sebebiyle helak oldular", "İhtilafa düşmeyin, düşerseniz kalpleriniz de ayrı ayrı olur", "Müminler tek bir kişi gibidir", "Ey insanlar! Size cemaatı tavsiye eder, fırka ve tefrikadan sakındırırım", "Dinde husumet ve nizadan sakının", "Size cemaat halinde olmak yaraşır, çünkü Allah Taâlâ ümmetimi hidayetten başka bir şey üzerine birleştirmeyecek", "Ümmetim asla dalâlet üzere birleşmeyecek, ihtilaf gördüğünüzde size sevad-ı azama, büyük kalabalığa tabi olmak terettüp eder", "Allah Taâlâ ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez, Allah'ın eli cemaatın üzerinedir" beyanat-ı nebeviyesinden mülhem olmak lazım gelir.

"Amellerinizi Allah için ihlas ile yapın, İslâmı aziz kılın" [emri] Müslümanlar için bir vazifedir. Allahu Taâlâ buyuruyor ki "Rızasına tabi olanı Allah onunla selâmet yollarına ulaştırır ve onları iradesiyle zulmetlerden nura çıkarır, sırat-ı müstakime hidayet eder" [Maide, 5/16]. Vahdet-i İslâmiye için en hak ve savab olan "inkılap" da "mezhep" namıyle ve eser-i "taklit" olarak teessüs eden ve menâfi'-i âliye-i İslâmiye itibariyle hakk-ı hayatı kalmayan teşkilatı ilga ile "Selefîlik"i ve "Eserîlik"i iltizâmen tarîka-i ashab ve tabiîne –rıdvânullâhi aleyhim– ittibâdır; ve eimme-i dinin –rahimehumullâh– mesleklerine inkıyaddır, ki doğrudan doğruya âyâtullâha ve ehâdîs-i Resul'e istinat eden ve te'vile ve tevcihe maruz olmayan akâid-i diniye ve ahkâm-ı imaniyeye ricattır. "Nusret (zafer ve yardım) ancak Aziz ve Hakîm olan Allah'ın katındandır" [Âl-i İmran, 3/126].

Şiddetle ümit ederim ki bu beyanatım ve temennilerim "Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz" [Ankebut, 29/69] beyan-ı Hakk'ına muvafıktır.

Hayat-ı dünyanın şerâit-i hazırasında ve zaman u mekânın ilcaâtına ve evsâf-ı ictimaiye ve hadisât-ı siyasiyenin arzettiği inkılabâta göre biz "vahdet" ve "ittihad-ı İslâm" ihtiyacını "Birbirinizle muarefe edip tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en kerim olanınız, en çok takva sahibi olanınızdır" [Hucurat, 49/13] beyan-ı ilâhîsinin teessüsünde görürüz; ve beyne'l-İslâm "husul-i teârüf"ü menâfi'-i âliye-i İslâmiyeye hâdim bir eser-i salah u teceddüd sayarız. İman ve akide itibariyle beyne'l-İslâm ittihad ve ittifak hususlünden sonra da asırlardan beri mühmel kalan "vatan-ı İslâm" bütün vahdetiyle vücuda gelmiş ve bir "kader-i müşterek" ve "cihet-i câmia" da teessüs etmiş olur.

"Birr ü takvada teâvün" hissiyat ve efkârda, itikadiyât ve vicdaniyâtda tesâvî ve tevâzün ile mümkün olabilir. Birçok asırların vücuda getirdiği inkılabât-ı fikriye ve hissiye ve itikadiyeyi dinin ahkâmiyle telif için "tecdid-i din" tarzında bir "icma-i ümmet"e lüzum vardı. Mu'temer-i İslâmî'nin ittihaz edeceği mukarrerât elbette "icma" mahiyetinde olacak ve "Kıyamet kopuncaya kadar ümmetimden hak ve hakikata müzahir olan bir taife hep olacaktır" hükm-i nebevîsi yerini bulacaktır. Âlem-i İslâmın şimdiye kadar bu saadet ve refaha mukarin olamaması Cenabı Resul-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin "Allah Taâlâ bu ümmet için her yüz senenin

başında dinlerini onlar için tecdid edecek birini gönderir" beyanlarından tegafülün bir netice-i elîmesidir.

Şüphe edilemez ki "tecdid-i din" mesâil-i imaniyeye değil hayatın ve itiyadâtın zaruri ve tabiî olan inkılaplarıyla mütevâzin ve mutabık bulunması lazım gelen hadisât ve ahval-i ictimaiyeye ve bunlara müteallik ahkâm ve ictihadâta râcidir.

"Müminlerin hasen (güzel) gördükleri şey Allah katında da hasendir" beyan-ı nebevîsinden nasıl tecahül edilebilir? Ve "İslâm hep ulvidir, yücedir, ulvilikte onun üzerine çıkılamaz" hükmünden nasıl sarf-ı nazar olunabilir? Diyebilirim ki asırlardan beri böyle bir saadet ve refahı bekleyen Müslümanlar bu vaz'-ı intizarlarıyla "kemâl-i iman"dan mehcûr kaldılar; hal-i hazırda menâfi' ve şuûn-ı İslâmiyeyi tefekkür ve tezekkür maksadıyla teşekkül eden "Mu'temer-i İslâmî"de ihtiyacât-ı diniye ve milliyeye ait mesâilde husul-i yakîne ve bu da "Sabır imanın yarısıdır, imanın yakînî olması ise tamamıdır" beyan-ı nebevîsine muvafık ve râcidir. Âlem-i İslâmın günün birinde intibah ve teyakkuzuyla mesâib ve beliyyâtın mündefi' ve huzur ve refahın mütecelli olacağı itikadıyla müteselli ve ümitvar olanların da "Allah'a hüsnüzan beslemek Allah'a ibadetin güzel olmasındandır" hadis-i Resul'ün tebşirine mazhar olduklarında şüphe edilemez.

"Birr ü takvada teâvün" gibi büyük bir kanun-ı ictimaî ve düstur-i ahlâkî, vahdet-i iman ve akîde ile inşaallahu taâlâ teessüs ettikten sonra da âlem-i İslâmın bütün insaniyetin alakadar olduğu ahkâmın, inkılabât ve ihtiyacât-ı asriyeye göre tedvini lazım gelecektir.

Akvâm-ı İslâmiyenin bugün ve bundan sonra hayat-ı beyne'l-milelden haricde kalmalarına imkân yoktur. Fakat bu daimi ve zaruri "cidâl-i hayat"ta Müslümanların ittiba edecekleri ahkâm-ı diniyeyi nerede görebileceğiz? Bizim itikadımızca Kitab-ı Hakk'ın ve sünen-i nebeviyenin hayat-ı ictimaiyeye, maişet-i dünyeviye ve inkılabât-ı itikadiyeye müteallik hükümleri hakkıyle ve tamamiyle tedvin edilememiştir. Bu ihmalden dolayı müfessirleri, fukaha ve muhaddisîni –rahimehumullah– muahaze için bir hak yoktur. Çünkü bu zevat kendi ihtisaslarına ve asırlarının icabâtına ve ezmânın fikr-i beşere ilham ettiği vüs'ate göre ictihad etmişler ve mesleklerine taalluk eden nusûsu nazar-ı itibara almışlardır ki bunu da tabiî görmek muvafık-ı insaftır. O halde hayat-ı dünyaya ve münasebât-ı milliyeye ait olan ahkâmı istidlâl ve bunları zamanın inkılabâtıyla telif ile alakadar olacak ve bir "ilm-i ictimaî-i İslâmî" vücuda getirecek bir "teşkil"den [teşekkülden] mahrumiyet âlem-i İslâm için birçok mesâib ve şedâidin husulüne bâis olmuştur. İslâm gibi hayatî, enfüsî, âfâkî, ictimaî ve maşerî... bir dinin ve "Mahlukatın, insanların bütünü Allah'ı iyâlidir" beyaniyle "uhuvvet-i insaniye"ye ait en mühim bir düstur-ı ictimaî ve ahlâkî vaz' u ibdâ' ile saadet-i beşeriyeyi iltizamdan hâlî kalmayan bir "akide"nin beyne'l-milel gördüğü husumet ve udvânın devamındaki sebeb ve illeti anla[ma]mak mümkün olamaz. Ve ihtimal ki bu müthiş ve elîm gaflet Cenabı Resul-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin "iyâlullah" vasfıyla yad ettikleri insanlara karşı Müslümanların dinen, aklen ve hikmeten ve siyaseten mükellef bulundukları vecâib ve vezâifin adem-i tedvininden ve bundan daha evvel kendi aralarında bile vifak ve i'tilâfın teessüs edememiş olmasından ileri gelmektedir. Bu hakâik tetebbu ve bir hüküm ve kanun şeklinde tedvin edilmiş olsaydı şüphesiz Müslümanlık insanlığa ve onun mücahedât-ı tekâmül ve temeddününe ve temin-i huzur ve refaha, hüsn-i mücadeleye mani ahkâmı müdevven bir akide halinde görülmeyecek ve insanlar arasındaki husumet ve cidâl bu derecelerde şedîd ve medîd olmayacaktı.

Hükûmet, pamuklu mensucatımızı himaye için Millet Meclisine bir lâyiha verdi.

AKŞAM

Sene 14 — No: 4712 — Fiatı her yerde: 5 kuruş PAZAR — 22 Teşrinisani 1931 Telefonlar: Tahrir 2168

Satılık hilâfet

Hilâfet satılığa çıktı. Buna inanmıyoruz. O kadar ki üstelik para da verecekler!

Kudüs müftüsü bir beyannâme neşretti. Bütün islâm milletler, Kudüse murahhas göndermeğe davet ediliyorlar. Murahhaslar, İsa'nın memleketinde hilâfet meselesini görüşecekler, ve bir karara bağlayacaklar!. Arap müftünün reisliği altında.. Bu teşebbüs önünde düşündük. Hadiseye ne yandan bakılırsa orada bir sürü sakatlar, tuzaklar, dolaplar sezdik..

Fırka gurupu

Dün adliyede yapılacak ıslahat ile meşgul oldu

Ankara, 21 (Hususi) — Millet meclisinin içtimaından sonra fırka gurupu toplandı ve Adliye meseleleri müzakere edildi. Bu mesele fırka gurupunda mali ve iktisadî meselelerin müzakeresinden doğmuştur. Aksaray mebusu Süreyya beyin verdiği takrirden çıkan münakaşa üzerine Edirne mebusu Şeref bey, iki saat kadar süren bir nutuk söylemiş adliye işlerinin ıslâhı lüzumunda ısrar eylemiştir. Adliyede ıslâhat icrası lüzumu gün geçtikçe kesbi kuvvet ediyor.

Odun ihtikârı

Çekisi 350 den 500 kuruşa çıktı

Gümrük tari

Pamuklu

himayesine

Kasarlı ve aperli n

zam miktarı

Ankara 21 (Telefon) — Maliye vekâleti, pamuklu mensucat sanayümizin himayesi için gümrük tarifesinde yapılacak tadilâta mütedair olan kanun lâyihasını bugün Millet Meclisine tevdi etmiştir.

Bu kanun lâyihasına göre bu günkü gümrük tarifesinde mevcut

"Satılık Hilafet" Başlığı Her Şeyi Anlatıyor...

22 Teşrinisâni (Kasım) 1931 tarihli *Akşam* gazetesinin başyazısı "Satılık Hilafet". Yazarı Mahmut Esat (Bozkurt). Ankara'nın Kudüs İslâm Kongresi'yle alakalı en önemli meselesinin yedi sene önce ilga ettiği hilafet konusu olduğunu tersten, karalayarak vurgulaması bakımından önemli.

"Mu'temer-i İslâmî"nin bu meseleyi de nazar-ı itina ve itibara alması lazım geleceği itikadındayım. Din-i İslâm zulm ü udvânı, dalâl ü butlânı, zillet ü hüsranı iltizam etmez;

Ve "Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır" [Nisa, 4/28], "Allah size bir zorluk çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz" [Maide, 5/6], "Dinde üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi" [Hac, 22/78] ve emsâli ahkâm-ı Kur'aniye;

Ve ""Dinde aşırı gitmekten sakının, çünkü sizden öncekiler dinde aşırı gitmekten helâk oldu", "Din kolaylıktır", "Dininizin en hayırlısı en kolay olanıdır", "Bu din metîndir, onun için dinde rıfk ile yol alın" "Ben rahmet olarak gönderildim, azap olarak gönderilmedim", "Allah beni mübelliğ olarak gönderdi, kusur arayıcı (müte'annit) olarak değil", "Her müşkil haramdır, dinde işkâl yoktur", "Talim ediniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz", "Amellerin en hayırlısı orta halli olanıdır, Allah'ın dini ifratla (ibadette mübalağaya kaçmakla) tefritin (ibadetleri tamamen terketmenin) arasındadır" gibi beyanat-ı nebeviye, dinin erbab-ı iman hakkında "teklif-i bi'l-muhal"de ve "teklif-i bimâ-lâ-yutâk"da bulunmadığını sarihan bildirdiklerinden;

Ve "Kalbinin kötü gördüğünü bırak", "Müftüler sana ne fetva verirse versin sen kalbinden fetva al" sözleriyle mümin-ı muhlisin "fetva"yı sânihât-ı kalbiyesinden bile alabileceğini söyledikten; ve "Bir kavme duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu takvaya daha çok yakındır" [Maide, 5/8] hükmüyle de insanlar arasındaki münasebât-ı mütekabilenin tabi olması lazım gelen en âlî düstur-i ictimaî ve kanun-ı insanîyi de vaz' u tedvin ettikten sonra da "Ben müsamahalı hanefiyet üzere gönderildim, kim sünnetime muhalif davranırsa benden değildir" beyanıyla da bunu teyidden hâli kalmaz.

Emr-i ilâhîye imtisâlen "birr ü takvada teâvün"le mükellef olan akvâm-ı İslâmiyenin sıyânet-i nefs ve temin-i beka itibariyle âlem-i insaniyete karşı müthiş bir "cidâl-i hayat"ta bulunma-

ya mecburiyetleri de bir hakikat-ı mahza, bir sünnet-i ilâhiyedir. Fakat en derin teessürlerle görülüyor ki İslâm âlemi bu "tenâzu'-i beka"da büyük bir muvaffakiyet gösteremiyor ve mesâib ve şedâidden hâli kalamıyor. Bu haybet ve hüsranın neden ileri geldiğini düşünmek ve bu dâ-i udâlin tedavisi çarelerini aramak suretiyle izzet ve saadet-i İslâmı temin etmek de ulema-yı din ve mütefekkirîn için bir vazifedir: "İzzet Allah'ındır ve peygamberinin ve müminlerindir" [Münafikûn, 63/8].

Şüphe yoktur ki beyne'l-İslâm bî-pâyan teessüflerle görülen tereddi ve sukût Müslümanların hukuk-ı diniye ve evsâf-ı insaniyelerinden ve bilhassa "Hiç müminleri mücrimler gibi kılar mıyız?" [Kalem, 68/35] tebşîr-i ilâhîsinden gaflet ve tecâhülden başka bir şeye isnat olunamaz.: "Bu ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır, yoksa Allah kullara asla zulmetmez" [Âl-i İmran, 3/182].

Müslümanlar için cidal-i hayatta muvaffakiyet başka milletlerin iktisab ettikleri meâsir-i temeddün ve kemâl-i idrak ile mümkün olabilir. İslâmın ilk devirlerinde vâsıl olduğu refah ve saadet, huzur ve sükûnet bütün dünyaya neşr ve tedvin ettiği ilim ve marifet bu sayede değil mi idi? O halde bugün gördüğümüz zillet ve hüsrandan, esaret ve udvândan kurtulmak için bir çare vardır; o da bize rekabet edenlerin mücehhez oldukları silahlarla, meâsir-i irfan ve temeddünle onları müdafaada bulunmaktır, ki bu da "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın" [Enfâl, 8/60] hükm-i ilâhîsinin muktezâsıdır. "Kuvvetli mümin zayıf müminden daha hayırlıdır" Cenabı Resul-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin sözleri değil midir? "İnsan kendi kendinin şahididir" [Kıyâmet, 75/14] hükm-i Hakk'ı insanın kendi nefsine ve refah ve saadet-i hayatına karşı basiret ve ibtisar ile mükellef olduğunu bildirmiyor mu? "Himmet ve ihtimam itibariyle insanların en yücesi dünya ve ahiret işine ihtimam gösteren mümin kişidir" beyan-ı nebevîsi umûr-ı dünyaya ve tanzim-i hayata ihtimamı emretmiyor mu? "Dünyadan nasibini unutma" [Kasas, 28/77] hükm-i ilâhîsi müminlerin de dünyadan nasipleri ve arayacakları hakları olduğunu anlatmıyor mu?

Allah'ın ve Resulü'nün bu vâzıh emirlerinden tegâfül bizi, "Aralarında kötülükler ve günahlar işlenen bir kavim, bu vaziyeti değiştirmeye güçleri yettiği halde değiştirmezlerse, Allah onlara umumi bir azap verir" hadisinin tasvir ettiği hale îsâl etmemiş midir?

İmdi "Mu'temer-i İslâmî"nin bu mühim ve hayat ve istikbal-i İslâma ait meselede dahi izhar-ı kanaatle bir "ictihad"a vâsıl olmasını ve bunun bir "icma-i İslâm" şeklinde tedvin edilmesini istemek bir hak ve vazifedir; ve "Allah insanlara karşı lütuf sahibidir" [Bakara, 2/243], "Allah kullarına çok lütfedendir" [Şûra, 42/19] beyanât-ı ilâhiyesi calib-i itminandır. "Nusret ve zafer ancak Allah'ın katındandır. Allah Aziz'dir, Hakîm'dir" [Enfâl, 8/10].

Hülasa "Mu'temer-i İslâmî"nin in'ikâdını vicdan-ı İslâmın bir teyakkuzu olmak itibariyle pek büyük hürmetlerle yad eder ve elli seneye karîb bir zamandan beri İslâmın teâlîsi hakkındaki ümitlerimin günün birinde tecellisini görmekle mesut olduğumu arz ile beyanatıma Cenabı Resul-i muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin "Allahım, aramızı ıslah eyle, kalplerimizi telif eyle, bizi selâmet yollarına hidayet eyle ve bizi zalimlerden kurtar" sözlerini tekrar ile hatime veririm. "Size Rabbimin emirlerini tebliğ ediyorum, ben sizin için emin bir nasihatçiyim" [Araf, 7/68].

29 Ağustos 1931

Kaynak: Türk Petrol Vakfı Arşivi.

Metinde Arapça asıllarıyla yer alan âyet ve hadislerin Türkçesi verilmiş, köşeli parantez içinde âyetlerin sure ve sıra numaralarına da işaret edilmiştir. İ. K.

FİLİSTİN MESELESİ TÜRKİYE VE İSLÂM DÜNYASI İÇİN BİR MÜDAHALE VE KONTROL ARACI MI?

Aradan çeyrek yüzyıl geçti neredeyse. 2000 yılının sonbaharıydı. İsrail'in akıl almaz zulümlerine ve Siyonist Yahudilerin birbuçuk asırdır devam edegelen hak hukuk tanımaz işgallerinin, hunharlıklarının yeni bir örneğine karşı Filistinlilerin başlattığı ikinci intifada, sonbaharın acılarını ve hüzünlerini iyice koyulaştırmış ve kabartmıştı.

Nefretleri de…

Bardağı taşıran son damla hukuk diliyle tam bir ağır tahrikti; neticeleri iyi hesaplanmış kaba bir tahrik; Sabra Şatilla kasabı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya hiçbir hak hukuk ve ölçü tanımayan tecavüzü tahammül sınırlarını patlatmıştı. Tam isabet… Belli ki İsrail her zaman yaptığı gibi Filistinlilerin muhalefetinin zamanını, sertliğini ve karşı mücadele tekniklerini ve seviyesini de olabildiğince kontrolü altında tutmak, istediği zaman tahrik etmek, tepkileri, karşı hareketleri planlamak ve arzu ettiği istikamete sevketmek, o arada düşündüklerini şehvetle yapmak istiyordu.

Türkiye'nin ve İslâm dünyasının tepkilerini ölçmek ve planlamak da vardı hesapları arasında…

"Medeni" dünya, insan hakları savunucuları, barış kuruluşları, yeşiller, sözüm ona sivil toplum kuruluşları… için iş kolay; onlar ateş kendilerini yakmadığı yahut bir şekilde tehdit kapılarına dayanmadığı zamanlarda yaptıkları gibi aldırmaz bir eda ile kan gölünü seyretmeyi ve "güzel", yarışmalara katılacak fotoğraflar çekmeyi tercih ediyorlardı.

Öncekiler gibi, şimdiki gibi…

Ahlâkîliği, sulh ve selâmeti, hakkı ve hayrı savunması beklenen bazı Müslüman bölgelerin hocaları ve şeyhleri de hahamlara ve papazlara taş çıkartırcasına sessizdi. Din, diyanet perdesi altında başka işler, başka ilişkiler peşinde idi onlar. Bu da ilk defa olmuyordu.

O günlerde sapanı alıp Filistin'e gidemeyeceğime göre meslek ve meşrebime uygun bir şeyler yapmalıydım. Belki bir teselli, belki kalıcı bir işaret, bir zemin… Birlikte fahri metin dersleri yaptığımız talebeler başta olmak üzere rastladığım arkadaşlara birkaç sene öncesinde okuduğum uzun bir makalenin fotokopisini dağıtmıştım[1].

Bir de üzerinde düşünmeleri için soru sormuştum kendilerine: İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi devlet kurumlarının da desteğiyle Türkiye'nin bir cemaat üzerinden sürüklendiği dinlerarası diyalog

1 Dağıttığım metnin künyesi şöyle: Robert John, "Balfour Bildirisi'nin Ardından- Birinci Dünya Savaşı Sırasında İngiltere'nin Lord Rothschild'e Vaadi", çev. Aykut Kazancıgil, *Yedi İklim*, Haziran-Temmuz 1996, s. 82-121.

süreçleri bizi Filistin meselesi veya İslâm dünyasına müdahaleler karşısında daha kuvvetli ve donanımlı bir hale mi getirdi yoksa daha zayıf ve çelimsiz bir derekeye mi düşürdü? Yahut birarada yaşama edebiyatları, öteki tahkiyeleri, Medine Vesikası tartışmaları... (Şimdi bunlar moda tartışmalar listesinden düştü, uyarılmış ittifaklar dağıldı ama tortu ve lekeleri, acıları etrafta, faturaları hepimize/memlekete çıktı, soru/n ise ağırlaşarak ortada duruyor; sahipsiz olarak).

İngiliz Hariciye vekili Arthur James Balfour'un imzasıyla "Yahudi Siyonist" taleplerinin temsilcisi olarak banker Lord Rothschild'e hitaben, 2 Kasım 1917 tarihinde yazılan o meşhur deklarasyon hacim itibariyle çok kısa bir metindi, nerede ise bir paragraf. Fakat arkasında Siyonist Yahudilerin dünyanın dörtbir yanında, dörtbir koldan yürüttükleri yarım yüzyıllık sıkı, çok yönlü, derin ve planlı büyük bir mücadele vardı; bir mücadeleler manzumesi...

Daha arkasında belki birkaç asırlık...

Makale esas olarak bu süreci veriyordu, fakat dolaylı işaretleriyle ikinci (ve üçüncü) intifadayı, bugünü; mücadelenin süregiden ana mantığını ve tekniklerini de anlatıyordu. Siyonist mücadele tarihinden kesitler; kafa patlatma, entelektüel hakimiyet, dirsek çürütme, kan, ter; sabır, tahammül, gizlilik, uzun vade; hile, tehdit, şantaj, savaşlar, diplomasi, üniversite, basın; dinîlikle millîliği ve siyasîliği birleştirme cehdi; idealizm, ütopya, iman, altın, rüşvet, teori, pratik...[2]

Bir paragraflık İngiliz beratını istihsal etmek için bunlar devreye sokulmuş, sebil edilmişti; yıllarca, bıkmadan usanmadan...

Nisan 2006. Hamas yeni yeni idareyi eline almaya çalışıyor. İsrail'in Gazze'ye fırlattığı füze biri beş yaşında bir çocuk olmak üzere altı kişinin ölümüne sebebiyet verdi. Onların toplu cenaze namazı kılınıyor.
Saldırılar planlı bir şekilde ve katlanarak artacak, ölümler de öyle... Bugün itibariyle yüzlere, binlere varıyor.
"Medeni" dünyanın umurunda bile değil...

2 Edward Said uluslararası çevrelerce tasvip görmeyen, tasfiye edilmesi gereken fikirleri sözkonusu olduğunda, kendisinin Filistinli, Filistin taraftarı yani "şiddet, fanatizm yanlısı, Yahudilerin öldürülmesi taraftarı, Batı karşıtı" olarak tavsif edildiğini yazar. Edward Said, *Entelektüel-Sürgün Marjinal Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, 8. bs., İstanbul, Ayrıntı Yay., 2018, s. 11.

Bir Yumuşak Karın İnşa Etmek

İsrail devletinin önünü geri dönülmez bir şekilde açan Balfour deklarasyonu metnini hatırlamak ister misiniz?

> "Majestelerinin hükümeti [İngiltere], Filistin'de Yahudiler için millî bir yurt kurulmasını uygun görmektedir ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplumların sivil ve dinî haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin sahip oldukları hak ve siyasî statülerine zarar verecek hiçbir şey yapılmayacağı kabul edilmektedir".

Birinci Dünya Savaşı bitmek üzere iken bölgede ziyadesiyle güçlenen İngiltere iki hususu kabul ve beyan ediyor, daha doğrusu planlıyor ve dayatıyor: Filistin'de bir Yahudi devleti kurulacak, Filistin halkı ikinci sınıf vatandaş olacak.

1917 yılına, Balfour deklarasyonu için uygun bir ortam hazırlayan (belki bunun için hazırlanan) şartlara dönmek arzu eder misiniz? İmparatorlukların kafasını koparan uzun Birinci Cihan Harbi bitmek üzere. Hicaz bölgesini, Haremeyn'i, bu arada Filistin'i de henüz terketmeyen Osmanlı Devleti yıllardır içinde bulunduğu savaş şartlarında zor nefes alıyor. İnsan ve can pazarına dönmüş Avrupa kaynıyor. Hem maddeten ve siyaseten hem mânen ve fikren... O kadar emek verilen sivilizasyon (medeniyet), hümanizm, aydınlanma, insan hakları, laik ahlâk pazara çıkmış, çökmüş vaziyette. Kan ve sefaletlerin üzerine kurulu kirli masalarda kozlar yeniden paylaşılacak, statüler yeniden belirlenecek... 1917 Rus devrimi Avrupa ve Asya dengelerini bir daha altüst etmiş...

"Arap" memleketleri de kaynıyor. Düne kadar Ortadoğu diye bir yer, bir kelime-kavram yoktu. Osmanlı Devleti'nin tükendiği Birinci Dünya Savaşı bitinceye kadar da fiilen yoktu. Şark meselesi dedikleri artık tehdit olmaktan çıkmış/çıkarılmış Osmanlı Devleti'nin nasıl parçalanıp paylaşılacağı, İslâm dünyasının, bu arada Arapların meskün olduğu Osmanlı beldelerinin yeniden nasıl "reorganize" edileceği, sömürgeleştirileceği, bu süreçte Filistin'e son onbeş yıldır artan Yahudi göçünün hangi yollarla güçlendirileceği meselesi idi.

İngilizlerin, Fransızların, Almanların âlimlerden ve şeyhlerden, seyyidlerden ve şeriflerden bile pekçok müttefiki yahut yakın münasebet içinde olduğu zevat vardı artık. En yumuşak tabiriyle bilerek bilmeyerek sömürgeci devletlerin aleti, oyuncağı olmuşlardı veya bu yolla problemin nisbi de olsa hafifletilmesine katkı verebileceklerini düşünüyorlardı[3].

Şimdi siyasî irtibatlarından bağımsız olarak sadece İslâmiyetin ihyası, ıslahı, tecdidi gibi güzel ve meşru kelime-kavramlarla ele alınan Mısır ve

3 Hâlâ bir şekilde sürmekte olan bu karışık ilişkilerin kurgusu, tabiatı ve işleyişi konusunda Nuray Mert'in *Batı İslâmı Çok Sevmişti-Batının İslâm Siyasetleri ve İslâmcılık* (İstanbul, İletişim Yay., 2022) kitabına, özellikle iki ve üçüncü bölümlerine bakılabilir.

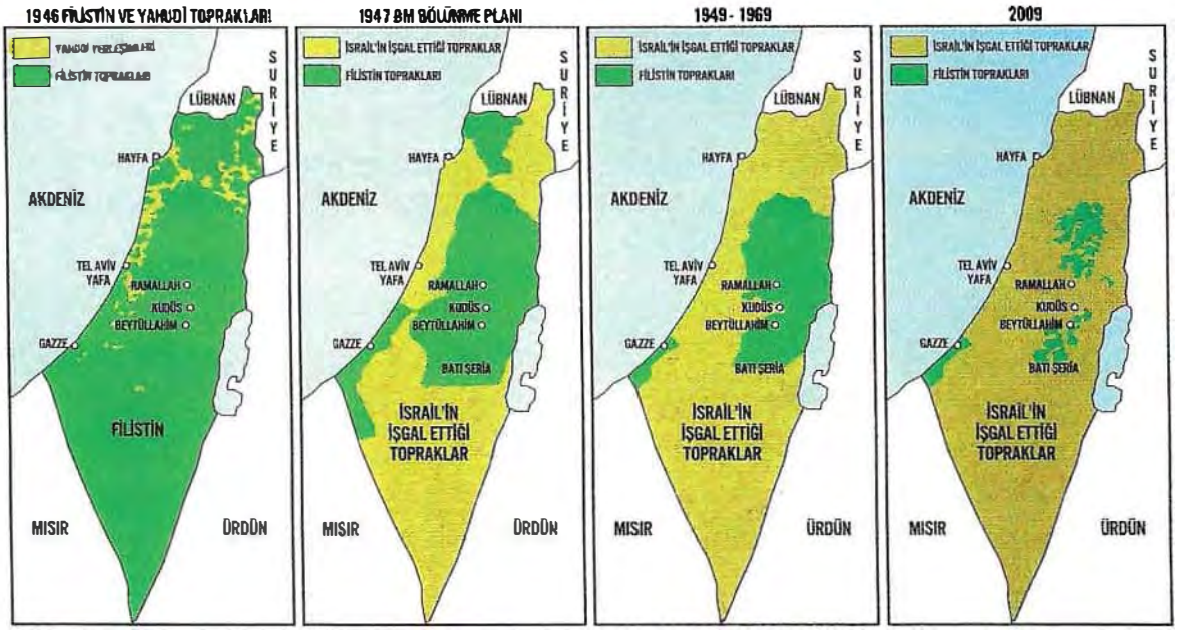

İşgal Haritaları Dile Gelse...

Filistin bölgesi ve Kudüs-i şerif 1517 yılından itibaren Osmanlı toprağı oldu. Kudüs adı da o mübarek beldeye Türklerin verdiği bir isim. XIX. asrın son yıllarından itibaren boşlayan Filistin bölgesine planlı Yahudi göçü esas itibariyle Türkler ve Osmanlılar için dinî-siyasî bir tehdit ve ciddi bir problemdi fakat engellenemedi hatta göz yumuldu. Birinci Cihan Harbi her şeyi olduğu kadar Filistin problemini de azmanlaştırdı, Osmanlıların Filistin ve Hicaz bölgesinden çekilmeleri Siyonist Yahudilerin elini kuvvetlendirdi.
Türkiye Balfour deklarasyonunun yayınlandığı 1917 yılında Filistin topraklarından çekilmeye başlamıştı. (Hatırlayın, Cumhuriyeti kuran askerî kadronun nerede ise tamamı Filistin cephesinde bulundu, savaştı).
Buradaki haritalar o günden bugüne Filistin topraklarının nasıl akıl almaz bir şekilde ve "medeni" dünyanın gözü önünde Yahudiler tarafından işgal edildiğini, milyonlara varan Filistinlinin asırlardır yaşadıkları topraklardan nasıl sürgün edildiğini, halen nasıl edilmekte olduğunu, binlercesinin nasıl öldürüldüğünü, halen öldürülmekte olduğunu sadece çizgiler ve renkler üzerinden bile gösteriyor.
Ve varlıklı Filistinlilerin de büyük ölçüde memleketlerini terk ettiklerini...

Suriye merkezli Yeni Selefîlik, İslâm Uyanışı ve Arap hilafet hareketleri, Hicaz merkezli Vehhabîliğin yeniden canlanışı, Irak ve İran merkezli Şiîliğin yeniden koordinatlarının belirlenmesi... bunların hepsi Osmanlı Devleti ve İslâm dünyasının alacağı yeni şekillerle doğrudan alakalı düşünceler ve bir tarafıyla operasyonlardı aynı zamanda. İslâmcılık, Çağdaş İslâm Düşüncesi dediğimiz biraz da (sadece değil) bunlardı. Elbette ilmî, fikrî tarafları da vardı.

İngilizler başta olmak üzere düvel-i muazzamanın politik aktörleri, akademisyenleri (oryantalistleri), gazetecileri, tüccarları, misyonerleri... bunlarla, bu hareketlerin bir kısmı ulemadan, bir kısmı meşayihten aktörleriyle yakından ilgiliydi.

İlgiliydi yetmez aslında, hareketlerin içindeydi.

Osmanlı Devleti'ne karşı Şerif Hüseyin öncülüğündeki Arap isyanı ve Mekke ile Medine'nin kuşatılması tarihi 1916, Arapların meskün olduğu Osmanlı topraklarını paylaşan gizli Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) anlaşmasının tarihi 1916, Kudüs'ün İngilizler tarafından işgali 1917, İngiliz generali Allenby'nin Selahaddin-i Eyyubi'nin Şam'daki kabrini tekmeleyerek "yine geldik Selahaddin" demesi 1917...

Bakın İngilizler buralarda da başı çekiyor. (Modern Avrupa düşüncesi-medeniyeti için "İngiliz-Yahudi Medeniyeti" adlandırmasını yapan Teoman Duralı hocanın ruhu şad olsun).

Balfour deklarasyonu, tesadüfen aynı yılın içine yığılması nerede ise imkânsız olan bu hadiselerin, bir öncesi bir sonrasıyla bu altüst oluşların, bu ince elenip sık dokunmuş müdahalelerin arasında olup bitti. Tarihin sıkışması (sıkıştırılması) dedikleri bu olsa gerek.

Ve o hareketlenme Kudüs, Filistin, Siyonizm meselesini bugünlere kadar sürükledi. Sadece İsrail devletini Ortadoğu'nun başına sarmakla iktifa etmedi, İslâm dünyasında ve Türkiye'de gerektiğinde kullanılacak birçok yumuşak karın, birçok "yumuşak çevre" de inşa etti.

Muhalefeti ve Karşıtları da Sen Kontrol Et...

II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin kesimde giderek güçlenen bir Siyonizm aleyhtarlığı ve İsrail'in haksızlıklarına, zulümlerine paralel olarak büyüyen daha genel bir Yahudi ve Dönmelik düşmanlığı, bununla ilişkilendirilen Masonluk hassasiyeti de oluştu, aleniyete döküldü. (Bir tarafıyla günah keçisi, diğer tarafıyla korunma ve uyarıcılık fonksiyonu icra ediyordu bu fikir ve söylem; olan kötülüklerin sebebi dış güçler ve yabancılardır, Yahudi gücüne ve manevralarına karşı çok ayık ve tedbirli olmak lazım...). 1960'lı yılların ortalarından itibaren aktivist İslâmcı hareketler ve milliyetçilikle İslâmcılık arasında bir yerde duran Yeniden Milli Mücadele hareketi bu karşıtlığı hissiyat düzeyinde daha da yukarılara çekti. Bu mübalağalı dili ve karşıtlığı kuran ve geliştiren kişiler arasında bir subay (ve Millî Mücadele sırasındaki faaliyetleri dolayısıyla Birinci Meclis tarafından milis orgeneralliğine yükseltilmiş) olan Cevat Rıfat Atilhan'ın (öl. 1967) başı çekiyor oluşu olup bitenlerin Ankara'dan, siyasî merkezin hiç değilse bir kanadından, cihet-i askeriyeden bağımsız olmadığı fikrini güçlendiriyor.

Avami ve hamasi olduğu için büyük kalabalıklar nezdinde ciddi bir karşılık bulan ve aynı yıllardan itibaren MSP-Erbakan çizgisi tarafından benimsenen bu karşı tavır alış ve sert ifade biçimi bugüne kadar derinliği olan ilmî ve fikrî bir seviyeye çıkarılamamış, daha doğrusu çıkarılmaya teşebbüs edilmemiştir. Bu çevrelerden hemen hiçbir Ortadoğu, Filistin

ve Siyonizm mütehassısı yetişmemiş olması da dikkat çekicidir. Dönmelikten en çok bahseden muhafazakâr gazeteci ve yayıncılardan biri olarak M. Şevket Eygi'nin *Yahudi Türkler yahut Sabetaycılar* (İstanbul, Zvi-Geyik Yay., 2000) başlıklı zayıf ve sıradan kitabı yarım asırdan fazla bir zamandır sürdürülen bu hamaset düzeyinin nerelerde durdu(ruldu) ğunu, hangi seviyeye mahkum edildiğini göstermesi bakımından tipik bir örnektir. Elbette başka örnekler de var.

Yine de Türkiye açısından bugünü anlamak için yakın senelerde bu meselenin bazı dönüm noktalarını hatırlamakta fayda var: İsrail 23 Temmuz 1980 tarihinde Kudüs'ü "ebedi başkent" ilân edince Süleyman Demirel'in başbakanlık koltuğunda oturduğu Türkiye bunu kabul edilebilir bulmamış ve diplomatik ilişkilerini başkonsolosluk düzeyinden maslahatgüzarlık seviyesine indirmişti.

Aradan 12 yıl geçiyor. 1992 yılının ilk günündeyiz. Başbakanlık koltuğunda yine Demirel var, DYP-SHP koalisyonu... İsrail ve Filistin'le diplomatik ilişkiler büyükelçilik düzeyine çıkarılıyor. Artık Soğuk Savaş dönemi bitmiş, dünya yeniden şekilleniyor; Türkiye-İsrail ilişkileri de...

İsrail'i resmen ziyaret eden ilk (evet ilk) Türk Dışişleri bakanı SHP (CHP) li Hikmet Çetin (Kasım 1993), ilk (evet ilk) Başbakan DYP'li Tansu Çiller (Kasım 1994), ilk (evet ilk) Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel (Mart 1996), ilk (evet ilk) Genel Kurmay başkanı İsmail Hakkı Karadayı (Şubat 1997. Meşhur 28 Şubat MGK toplantısının hemen öncesinde).

Türkiye'nin İsrail'e muhatap oluş düzeyleri "ilk defa" birden nasıl yükseliyor görüyorsunuz değil mi?

Refah Partisi'nin 24 Aralık 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasından kısa bir müddet sonra, Şubat 1996'da Türkiye ile İsrail arasındaki en kapsamlı savunma işbirliği anlaşması imzalandı. Bu da seviyesi itibariyle bir ilkti. Belgeyi Türkiye adına Genelkurmay ikinci başkanı, 28 Şubat paşalarından orgeneral Çevik Bir, İsrail adına Savunma bakanı imzalamış. Erbakan'ın başbakan olduğu Refah-Yol hükümeti sırasında bu anlaşmayla ilgili askıya alma, gevşetme, yeniden müzakere gibi herhangi bir işlem yapıldığına dair elimizde bir bilgi ve belge yok.

Ayrıca Refah-Yol hükümeti görevde iken 28 Ağustos 1996 tarihinde Türkiye-İsrail Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanacaktır. Bu anlaşmaya göre Hava Kuvvetleri'ne ait F4 ve F16'ların ve Kara Kuvvetleri'ne ait M-60 tanklarının modernizasyonu İsrail'de yapılacak. Ayrıca İsrail savaş uçakları Türkiye hava sahasını kullanarak Konya'daki hava üssünde geceleri de dahil eğitim uçuşları yapacak, iki ülke ortak askerî tatbikat düzenleyecek, istihbarat paylaşımında bulunacak.

Erbakan'ın çevresi ve takipçileri bu anlaşmalardan onun ve hükümetinin haberi olmadığını, askeriye tarafından yapıldığını yahut mecbur kalındığını söylediler, söylüyorlar. Fakat bu düzeydeki stratejik anlaşmaların Başbakandan ve Başbakanın ikinci yetkili kişi olarak katıldığı Milli Güvenlik Kurulu'ndan tamamen habersiz olarak hazırlanması, imzalanması ve uygulanması herhalde mümkün değil.

Eğer öyle ise (benim kuvvetli tahminim habersizliğin mümkün olmadığı istikametindedir) bu meseleyi muhalefeti ve karşıtları da kontrol etmek meselesi üzerinden tekrar düşünmek lazım.

Tarihin cilveleri çoktur; İsrail'le ikinci büyük anlaşma AK Parti iktidarı döneminde imzalanacaktır (Haziran 2016). Hem de çok etkileyici olan "one minute" çıkışından (Davos, 29 Ocak 2009) ve İsrail askerleri tarafından savunmasız 9 kişinin katledildiği Mavi Marmara hadisesinden (31 Mayıs 2010) sonra diplomatik ilişkilerin aşağıya çekildiği, İsrail'e söylenmedik söz bırakılmadığı bir dönemin ardından...

Bunları olumlu yorumlayacaksanız Türkiye artık kendine güveniyor diyebilirsiniz. Olumsuz yorumlayacaksanız Filistin ve Kudüs konusunda o güne/bu güne kadar İsrail'e ve ABD'ye karşı bir şekilde durabilen Türkiye artık duramıyor dersiniz. İkisini birlikte mütalaa etmek belki daha doğru.

Ama İsrail Cumhurbaşkanı Weizmann Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'i, Mart 1996'da, elbette 1980'i, Kudüs'ün "ebedi başkent" ilân edilmesi üzerine Ankara tarafından diplomatik ilişkilerin aşağıya çekilmesini hatırlatmak için, "İsrail'in ebedi başkenti Kudüs'e hoş geldiniz" cümlesiyle karşıladı.

Birkaç Başka Parantez...

Soğuk Savaş şartlarında ABD İsrail'in yanında yer aldığı için Filistin ve FKÖ Rusya tarafına düşmüş ve sol ile birlikte, solcu bir örgüt olarak anılır olmuştu. Türkiye'de de 60'lı, 70'li yıllarda FKÖ ve Arafat esas itibariyle sol cenahın ilgi alanında idi. 68 Kuşağı solcularından Türkiye'den kaçarak Filistin Kamplarına gidip kalan, orada gerilla eğitiminden geçen kişiler vardı. Onların bir kısmı sonra gazeteci oldu, Ortadoğu muhabirliği yaptı, kitaplar yazdı. Arafat'la en rahat görüşen, röportajlar yapan da onlardı. 60'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de de vücut bulmaya başlayan radikal İslâmcılık hareketinin, milliyetçi-muhafazakâr-mütedeyyin kesimden farklılaşarak Filistin meselesine yakınlık duymaya başlaması da solculara benzer şekilde ABD-İsrail karşıtlığı üzerinden bir zemin buldu.

70'li yılların sonlarına doğru, özellikle de 1978 yılında, Mısır'la İsrail

Türkiye-Filistin-İsrail İlişkilerinin Yakın Tarihi

Osmanlı orduları Filistin topraklarını 1917 yılında İngilizlere teslim ederek bölgeden fiilen çekilmeye başladı. Fakat 1948 yılında İsrail devleti kurulduktan sonra Türkiye, bu yeni devleti tanıyan ilk ülkelerden biri olarak çift taraflı ve gücüne göre dengeli sayılabilecek bir politika takip etti. Bir taraftan Müslüman ülkeler arasında İsrail'le normal ilişki kura(bile)n nerede ise tek Müslüman devlet haline gelirken diğer taraftan Filistinlilerin haklarını korumaya çalışan, Kudüs meselesine hassasiyet gösteren bir ülke oldu.

Üstte 2010 yılında Mavi Marmara hadisesinden sonra yapılan bir gösterinin renkleri.
Yanda 23 Mart 1978 tarihli Şura dergisinin kapağında Siyonizm karşıtlığı ile "Mason Ziya Gökalp" vurgusu birlikte.

arasında imzalanan Camp David Anlaşması'ndan sonra FKÖ'nün ve Arafat'ın konumu da değişti. Bu konum değişikliği Filistin meselesinin Türkiye'deki fikir hareketleri tarafından algılanma biçimlerini de etkiledi.

❁

Daha dündü ama hafızamıza o kadar dünler yığıldı ve boca edildi ki "hatırlar mısınız bilmiyorum" diyerek başlamaktan başka yapacak bir şey yok. 12 Eylül 1980 darbesinin gerekçelerinden (yahut bahanelerinden) biri olan Konya'daki Kudüs Mitingi'ni hatırlıyor musunuz? Darbeden sadece 6 gün önce Erbakan'ın bilgisi dahilinde, parti örgütü ve MSP'li Konya belediye başkanı Mehmet Keçeciler tarafından düzenlenmişti. Gerekçe doğru ve haklıydı: Mısır'la, Arap ülkelerinin lideri konumundaki devletle anlaşan İsrail 23 Temmuz 1980'de Kudüs'ü "ebedi başkent" ilân etmiş, Türkiye de bu oldu bitti karşısında diplomatik ilişkilerini başkonsolosluk düzeyinden maslahatgüzarlık seviyesine indirmişti. Fakat o gün olan olmuş, miting "şeriatçı, irticaî" bir hal almış (veya buna doğru sevkedilmişti); yeşil bayraklar çıkarılmış, İran tarzı yazılmış "Allahu Ekber", "Lâ İlâhe İllallah" şeritleri başlara geçirilmiş, "İslâm Gelecek Vahşet Bitecek" sloganları atılmış, İstiklâl Marşı okunurken bazıları oturmuş falan...

Daha da enteresanı olayın, mitingi düzenlemenin sorumluluğunu üstlenen o gün de olmadı, bugün de yok. Ne Erbakan, ne 12 Eylül'den sonra yıldızı daha da parlayan, bakanlık koltuklarına kurulan Keçeciler, ne başkaları. Bir tür faili meçhul... Halbuki en önde, kolkola bu zevat, birçok tanıdık ve yetkili kişi ile yürüyorlardı.

İstitrat kabilinden bir iki not: Mitingden sonra Necmettin Erbakan mitingi partilerinin değil MSP'li Konya Belediyesi'nin düzenlediğini söyledi. Şu ifadeler ona ait:

> "Konya Mitingi'ni MSP olarak biz yapmadık. Bütün partilerin sahip çıkması için bir tertip heyeti düzenlendi ve önemine binaen, bütün partileri ve liderleri davet etti".

Ancak dönemin MSP'li Konya Belediye Başkanı Mehmet Keçeciler, mitingin MSP tarafından düzenlendiğini, hatta kendisinin mitingden önce Necmettin Erbakan ve Oğuzhan Asiltürk ile Ankara'da, MSP Genel Merkezi'nde bu mitingi iptal ettirmek için görüştüğünü, iptal ettiremeyince MSP'den istifa ettiğini, fakat bunun da kabul edilmediğini yıllar sonra belirtti.

Kenan Evren darbenin ardından, 16 Eylül 1980'de yaptığı ilk basın toplantısında mitingden şu şekilde bahsetmişti: "Konya olayları gericiliğin

ne boyutlara ulaştığını göstermiştir. Milletimizin bu olay karşısında gözleri açılmış, tehlikeyi bütün boyutlarıyla görmüştür".

Kenan Paşa hatıratında bu olayı, biraz da darbeyi meşrulaştırmak için anlatacaktır; 31 Mart ve her darbenin ana gerekçelerinden irtica vurguları önemli:

> "(...) Konya'da çok çirkin olaylar cereyan etti. Milli Selamet Partisi İsrail'in Kudüs'ü işgali dolayısıyla Konya'da bir miting tertiplemiş ve bu mitinge Türkiye'nin çeşitli yörelerinden militanlarını, din adamlarını ve hatta ülkemizde bulunan Müslüman ülkelerin adamlarını da iştirak ettirmişti. Mevlâna Türbesi ve camii önündeki meydanda büyük nümayişlerle konuşmalar yapılmış, İstiklâl Marşımızı söyleyenler protesto edilmiş, bu esnada yerlere oturulmuş, bir kısım yobazlar 'Ezan sesi istiyoruz, bu marşı söylemiyoruz' diye bağırmışlar, Erbakan ve vaktiyle bakanlık yapmış bir kısım Milli Selamet Partili milletvekillerinin de katıldığı kortej kol kola girerek, eski Türkçe [Arap harfli] pankartlarla, ilâhilerle yürüyüşe geçmişler ve tam mânası ile tarihte cereyan eden 31 Mart olayını tekrar etmek istemişlerdir.
> Sözde bu gösterinin bir maksadı da komünistlere karşı güç gösterisinde bulunmaktı. Olayı televizyonda seyredip ertesi günü gazetelerde de okuyunca çok sinirlendik.
> O Erbakan ki; 30 Ağustos Zafer Bayramının Anıtkabir'deki kısmı ile Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan kutlama törenlerine katılmamış ve katılmayışına o günü Karadeniz şehirlerimizden birisinde vefat eden bir din adamının [Mehmet Rüştü Aşıkkutlu] cenaze törenini bahane olarak göstermişti. Erbakan için bir hocanın cenaze töreninde bulunmak daha mühimdi. Esasen Anıtkabir'e gitmeyi Başbakan Yardımcısı iken dahi kerhen yerine getirmemiştir [getirmiştir. İ. K.].
> 30 Ağustos Bayramına katılmayan bu kişi Konya'da tarihteki 31 Mart provasına çekinmeden katılabiliyordu"[4].

12 Eylül darbesinin planlayıcı paşalarından Haydar Saltık da 29 Ekim 1980'de yaptığı basın toplantısında bu konuda, "Konya mitingi 12 Eylül'e gelinmesinde bardağı taşıran son damla olmuştur" ifadelerini kullanacaktır.

❁

28 Şubat müdahalesinin habercilerinden olan Sincan'da tankların yürüyüşü hadisesini hatırlıyor musunuz? Tarih 31 Ocak 1997, iktidarda Erbakan-Çiller koalisyonu var. Refah Partili Sincan belediye başkanı Bekir Yıldız Kudüs Gecesi düzenliyor, kurulan sahnede intifada canlandırılıyor, ne hikmetse konuşmacı olarak Filistin büyükelçisi değil de İran'ın Türkiye büyükelçisi Rıza Bagerî davet ediliyor, o da yetmiyor Hamas ve Hizbullah liderlerinin posterleri asılıyor... Niçin ve kim bunu, bu zamanda ve bu şekilde yapıyor acaba? O da faili meçhul...[5]

4 *Kenan Evren'in Anıları*, İstanbul, Milliyet Yay., 1990, I, 535.

5 Olay üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Demirel, "Dini siyasete alet etmek isteyenler hem suç, hem günah işliyor" açıklamasını yaptı. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı ise 9 Şubatta yayınladığı bayram mesajında, "Türk Silahlı Kuvvetleri laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğü uğrunda her türlü görevi yapacak azim ve kararlılığa sahiptir" ifadelerini kullandı.

Hâlâ aydınlatılamamış olan ama Türkiye'deki İslâm meselesini biçimsizleştirmek ve mahkum etmek için kullanılan Uğur Mumcu ve Muammer Aksoy cinayetlerini güya İran istihbaratıyla da ilişkili olarak "Kudüs Ordusu" yahut "Kudüs Savaşçıları" örgütü yapmış, biliyor musunuz?! (Bu konularda kitaplar da yazıldı, zahmet edip şimdilik internet üzerinden bir bakın, müdahaleye konu olan Türkler tarafından neler yazılmış, ne nefesler tüketilmiş bu bahiste, bir görün). Kudüs'le bunların, bunlar üzerinden Türkiye'yi irtibatlandırmanın ne alakası ve mânası vardı acaba? Bu da faili meçhul...

Birçok örnek daha...

Merak etmeyin, "one minute" veya Mavi Marmara hadiselerini yahut kapanmaz yaraları derinden sızlayan son Gazze olaylarının Türkiye'ye, İslâm dünyasına yansımalarını ve maliyetlerini bu vadide zikredip acıları depreştirmeyeceğim. Size/bize ve masum mağdurlara haksızlık yapmayacağım. Ama Türkiye için, yakınımızdaki İslâm âlemi için hayati derecede önemli olan bu çok yönlü hadiseye biraz daha dikkat çekebilmek için "dışarıdan" bir örnek vereceğim size:

Müslüman Kardeşler teşkilatının kontrol edilemez hale geliş tarihinin Filistin ve Kudüs meselesine bir şekilde müdahil olması (dahil edilmesi) ile başladığını biliyor musunuz? Filistinlilerin 1936'da İngiliz manda yönetimine karşı başlattıkları mücadele ve ayaklanma 1928'den beri farklı bir üslup ve önceliklerle yürüyen Müslüman Kardeşler hareketi içinde yapısal ve fikrî değişikliklerin kaynağı veya muharrik gücü oldu.

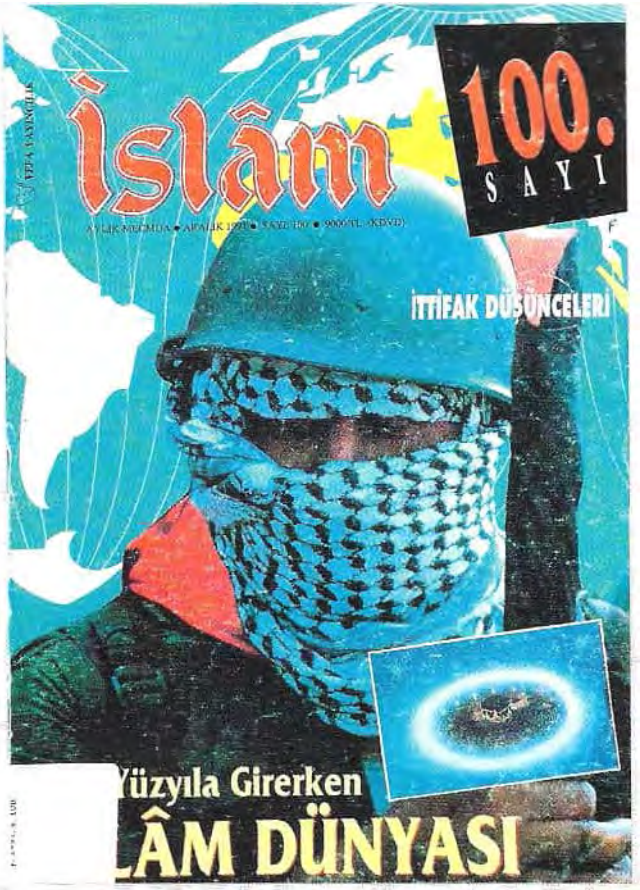

Bir Siyasî Dilin Yansımaları...

Erbakan'ın siyasî dili ve sloganları arasında Siyonizm ve Yahudi düşmanlığı her zaman önemli bir yer tutmuştur. "100 kuruşa aldığınız ekmeğin 10 kuruşu İsrail'e, Siyonizme gidiyor" diyecek kadar... Muhafazakâr çevrelerden devralarak, geliştirerek sürdürdüğü bu dil onu diğer sağ partilerden ayrıştıran ve İslâm dünyasına yakınlaştıran bir unsurdu. Bunun üzerinden kendisini ve partisini aktivist-radikal genç İslâmcı hareketlere yakınlaştırırken kapitalizme, ABD'ye karşı bir yerde konumlandırmış da oluyordu. Solun sempatisini bile kazanıyordu, çünkü Filistin Kurtuluş Örgütü o yıllarda solcu ve Rusya yanlısı görünüyordu. İsrail de ABD ve kapitalizmin...

Karşı sayfadaki fotoğrafta 12 Eylül darbesinin arifesinde 6 Eylül 1980 günü Konya'da yapılan Kudüs Mitingi'nden bir kare. MSP lideri Erbakan mitingin en önünde Süleyman Arif Emre, Hasan Aksay, Fehim Adak gibi hepsi bakanlık yapmış yakın mesai arkadaşları ve MSP Konya Belediye başkanı Mehmet Keçeciler'le kalkala yürüyor.

Ve 26 Kasım 2010. Saadet Partisi Şahlanış Mitingi afişinde AK Parti Siyonizmin "şişirmesi" olarak gösteriliyor. Yanına yazılmış Erbakan'ın sözleri de önemli!

Şevket Eygi yönetimindeki *Yeni İstiklâl* gazetesinin Eylül 1967 tarihli birinci sayfası da Kudüs ve İsrail-Siyonizm üzerinden kurulmuş bildik bir çerçeve çiziyor. Yıllar sonra İskender Paşa Cemaatının çıkardığı *İslâm* dergisinin Aralık 1991 tarihli 100. sayısı ve İslâm Dünyası kapağını da devrimci Filistin-Kudüs imajı ve Filistin puşisi belirliyor.

Nereden nereye?!

Cemaat ve tarikatlar da "devrimci" bir karaktere mi bürünüyordu?

Bir taraftan hareket büyüdü, gelişti, ilk defa (evet ilk defa) Mısır sınırları dışına taştı fakat diğer taraftan giderek daha fazla dış müdahaleye açık ve kendileri tarafından bütünüyle kontrol edilemez hale geldi.

Hareketin kurucusu Hasan el-Benna'nın bu yeni şartlarda otoriteyi sağlama istikametindeki bütün çabalarına ve karizmatik liderliğini kullanarak aldığı tedbirlere rağmen o güne kadar olmayan şeyler olmaya başladı: Siyasîleşme ve siyasî eylem talepleri arttı; teşkilat ilk defa miting ve gösteri yürüyüşleri düzenledi, ilk defa polisle çatıştı; ilk defa kaçak yollardan dışarıya/Filistin'e kendi matbaalarında bastıkları broşürleri sokmaya teşebbüs etti; el-Benna ilk defa tutuklandı; ilk defa İhvan içinde silahlı mücadele dahil radikal yönelişler görülmeye, bu istikametteki talepler işitilmeye başladı; nihayet bütün bu süreçler beklenebileceği üzere siyasî merkezle işbirliği taleplerini ve mecburiyetlerini takviye etti, bazı siyasî partiler ve liderler açıkça teşkilat tarafından desteklendi... İhvan içindeki ilk büyük kopuş olan "Muhammed Gençliği" yapılanması bu süreçlerin neticesinde ortaya çıktı[6].

2014 yılına gelindiğinde ise Mısır yakın tarihinde ilk defa Siyonistlerin ve İsrail devletinin Filistinlilere yaptıkları karşısında bu kadar sessiz, hareketsiz ve çaresiz kalmış durumda idi. Yaralı ve hınçlı Müslüman Kardeşler de öyle. Bu biçareliğin ve eli kolu bağlı kalmanın görünürdeki sebebi Mısır siyasî merkeziyle Müslüman Kardeşler arasındaki aktüel mücadelenin onları bir sene, iki sene öncesine göre daha fazla güçten kuvvetten düşürmesi.

Peki hepsi bu kadar mı? Bunun planlanmış bir öncesi, öngörülmüş, uyarılmış hatta hazırlanmış, hızlandırılmış bir daha öncesi, çok çok öncesi yok mu? Onlara bakmak, onlar üzerine düşünmek "moral bozuculuk" mu kabul edilecek?!

❁

Ya "İbrahim Anlaşmaları"!!! Halkı Müslüman ülkelerin liderlerinin ve siyasî odaklarının bir peygamber adını kullanarak (istismar ederek) masaya oturmaları!!! İsrail'le ilk normalleşen Arap ülkesi 1978 yılında Enver Sedat liderliğindeki Mısır olmuş, hatta İsrail'le yapılan barış, Sedat'a Nobel Barış Ödülü'nün verilmesini sağlamıştır. Meşhur Oslo görüşmeleri ve Arafat'ın 13 Eylül 1993'te İsrail başbakanı İzak Rabin'le ABD'de aleni tokalaşması... İsrail'le normalleşen bir sonraki ülke 1994'te Ürdün oldu. Daha sonra 13 Ağustos 2020'de Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve 16 Eylül 2020'de de Bahreyn şeklinde sıralanıyor. Bir de Fas Dışişleri Bakanı Nasser Bourita'nın 12 Aralık 2020'de, İsrail Kamu Yayın

6 Bu konuda vasıflı bir özet için bk. Brynjar Lia, *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*, çev. İ. Toker, 3. bs., İstanbul, Ekin Yay., 2014, s. 311-70. Ayrıca bk. Hasan el-Benna, *Hatıralarım*, çev. B. Eryarsoy, İstanbul, Düşünce Yay., 1981, s. 379 vd. Hatıratın bu son bölümlerine kadar Siyonizm ve Yahudilikten bahis yoktur. Ama bu tarihten itibaren özellikle de 1948'den sonra İslâm dünyasındaki bütün hareketlerde Siyonizm ve Yahudilikle ilgili söylemler, sloganlar ilk sıraya çıkacaktır.

Kurumu'na bağlı TV Kanalı KAN'a verdiği demeçte "Fas ve İsrail ilişkilerinde iyileşmeye" atıfta bulunularak normalleşme sinyali verilmişti. Sudan'ın da benzer bir anlaşma imzalayacağı o zaman ihtimaller arasına girmişti. Sonra İsrail ile Suudi Arabistan arasında güvenlik ve istihbarat hususunda işbirliğini geliştirmek için görüşmeler başladı ve Suudiler de "İbrahim Anlaşmaları" kapsamına alındı.

Bunlara anlaşma denebilir mi?

❁

Bu yazıyı kitaba girmek üzere tekrar okuyup tashih ettiğim günlerde son Gazze olayları bütün ağırlığı ve kıyıcı şiddetiyle patlak vermişti (7 Ekim 2023 ve sonrası...). Benzer hadiseler kıyıcılıkları ve maliyetleri daha da artarak devam ediyor. Müslüman kanı oluk oluk akıyor, akıtılıyor, şiddet tırmandırılıyor, insanlık ayaklar altına alınıyor...

Mevcutlardan farklı bir şeyler yapmamız, doğru bir yerlerden başlamamız lazım. Bugün İslâm dünyasının gittiği yol imkân ve tehlikelerini iyi bildiğimiz, kuvvet ve zaaflarını tartarak tercih ettiğimiz bir yol gibi durmuyor; itildiğimiz, sürüklendiğimiz dar ve boğucu bir geçit. Derin bilgi eksikliği ve yorum kapasitesi zaafiyeti çok önemli. Ve uzun vadeli, kademeli, istikrarlı, dinamik siyaset noksanlığı. Hem fikren hem fiilen...

Kendi çerçevesinde kalmak şartıyla küçümsenemeyecek siyasî nutuklar ve sokaktaki etkileyici hareketlilik, mitingler, sloganlar, sesler, hissiyat bu en önemli unsurları yıllardır örtüyor, ehemmiyetten düşürüyor.

İsterseniz tekrar başlıktaki ağır soruya dönebiliriz: Filistin meselesi bütün tarihi boyunca İslâm dünyası ve Türkiye için (sadece değil) aynı zamanda bir müdahale ve kontrol aracı olarak mı işledi, işliyor?

Cevabı aramak için kafa patlatmak ve ter dökmek yerine dönüp "o zaman Filistin ve Kudüs meselesiyle ilgilenmeyecek, İsrail'in zulümlerine karşı mitingler, toplantılar yapmayacak mıyız?" diyorsanız acı tebessümden başka maalesef verilebilecek hiçbir karşılık yok.

Ama bir ilavede bulunabilirim: Filistin Türkiye için, bizim için Mısır dahil diğer İslâm ülkeleri için olduğundan çok daha fazla bir şeydir. 400 yıl Kudüs-i şerife ve Filistinlilere hizmet vermiş, Birinci Cihan Harbi'nde Filistin cephesinde savaşmış, Filistin için nerede ise her mahallesi, her evi şehit vermiş, kan dökmüş başka bir İslâm ülkesi ve milleti yok. Bu yüzden bize düşen görev daha fazla ve ağır.

Ayrıca Türkiye İsrail ve Filistin meselesine ilim, fikir, irade, siyaset, hareket, hissiyat kademeleri olan (evet kademeleri olan) üst bir çerçeve getirmeden bu bahiste kendi iradesiyle yoluna rahat devam edemeyecek.

İKİ FRAGMAN
JEAN FRANÇOİS LEGRAİN-OLİVİER ROY

"Ruşen Çakır: *Filistin davası içinde İslâmcıların gerçek gücü nedir?*
Jean François Legrain: İlk olarak işgal altındaki topraklardaki Filistinlilerle dışardakileri ayırmak gerek. Filistinli İslâmcılar ciddi olarak ilk kez Gazze ve Batı Şeria'da ortaya çıktı. Bir de daha az güçlü olmak üzere Ürdün'deki mülteci kamplarında. (...)
İslâmcıların dışarda [Filistin dışında] güçlü olmadıklarını söyleyebilirim. İslâmcılığın ortaya çıkışı 70'lerin sonlarında Gazze ve Batı Şeria'da oldu. Örgütsel yapılanması daha çok üniversite kampuslarında ve şehirlerdeki bazı İslâmi kuruluşlar aracılığıyla gerçekleşti.
İslâmi hareketin başlangıçtaki büyük sorunu İsrail'e karşı mücadeleye katılmadığı için halkın çoğunluğu tarafından siyasi olarak meşru görülmemesindeydi. Daha çok ahlâki ve dini konularda faaliyetler içindeydiler. Belki de tek politik faaliyetleri üniversitede komünistlere, Marksistlere saldırmaktı. Bu çatışmalar zaman zaman kanlı oluyordu.
R. Ç.: *İsrail'in Filistin davasını bölmek için İslâmcılara göz yumduğu hatta teşvik ettiği söylentileri var...*
Legrain: Aslında bu [Filistinli] komünistlerin tepkisi sonucu ortaya çıkmış bir karşı propaganda. Onlara göre İsrail Filistin davasını bölmek için İslâmcıları işin içine soktu. Tabii ki İsrail İslâmcıları yaratmadı ama şu da bir gerçek ki onları kısıtlamak için pek de bir şey yapmadı, çünkü komünistlere [üniversitede] saldıran İslâmcılar İsrail'in lehine bir bozgunculuğun ögeleriydiler. Onları yaratmadılar ama özgür bıraktılar.
R. Ç.: *Ya şimdi?*
Legrain: Şimdi farklı. 70 sonlarında ortaya çıkan [Filistinli] Müslüman Kardeşler içinde 80 başlarında tartışmalar çıktı. İçlerinden bir kısmı İsrail devletine karşı mücadele yürütmeksizin İslâmileştirme politikasının sürdürülemeyeceğini söyledi".

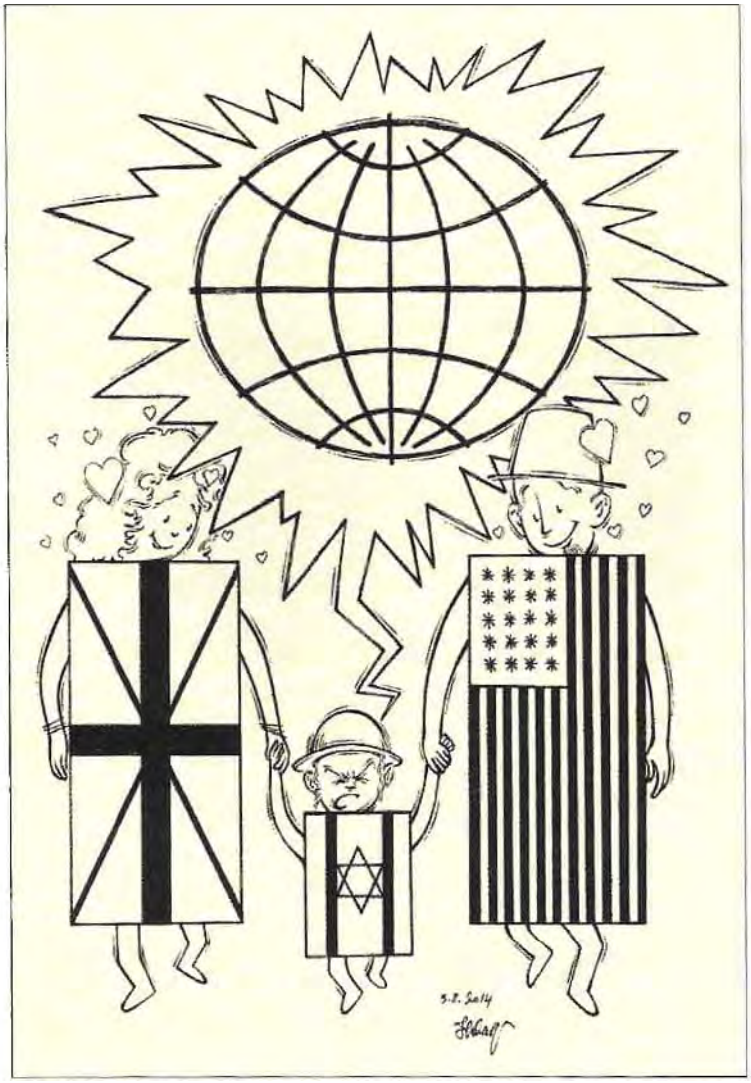

İsrail başından beri ABD'nin şartsız himayesi altında. Aynı zamanda bütün dünyaya yayılmış Yahudi sermayesinin ve onların hakimiyetindeki basın-yayın dünyasının... Hiçbir ahlâkî ve hukukî ilke tanımayan bu destek ve himaye ona başından beri büyük katliamlar ve haksız hukuksuz işgaller yapma imtiyazı veriyor.
Hasan Aycın'ın 5 Şubat 2014 tarihli çizgileri de buna işaret ediyor.

Kaynak: "FKÖ İslâmiyete Döndü", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1991, s. 8 (Ruşen Çakır'ın Fransız Jean François Legrain'le röportajından).

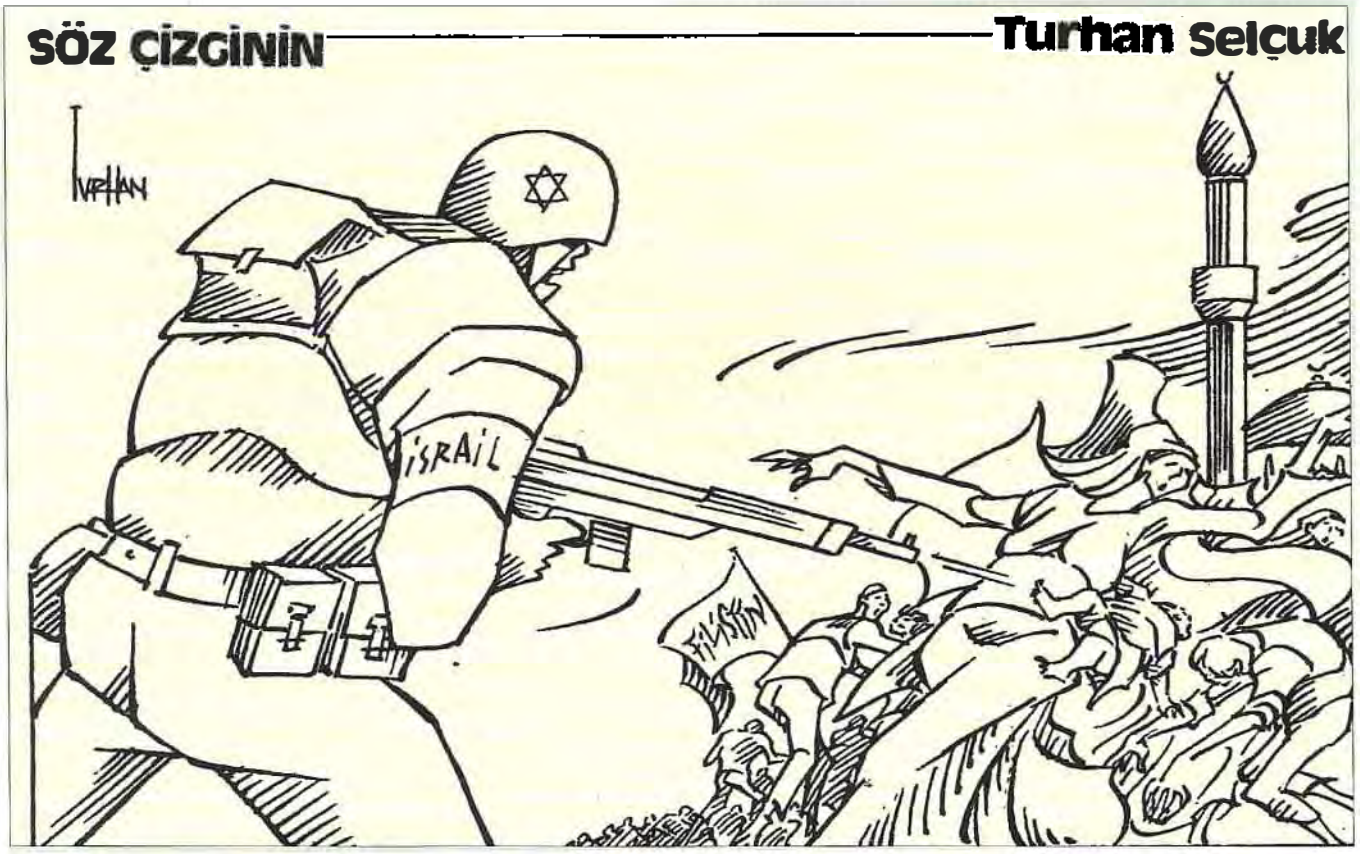

Yine bir İsrail katliamı sonrası karikatür sanatçısı Turhan Selçuk'un Filistinlilerin hunharca ve kadın erkek, çocuk ihtiyar demeden öldürülmesini anlatan çizimi; *Milliyet*, 18 Ocak 1991. Altyazısı ABD başkanı Bush'a ait: İsrail askerleri "Suçsuz, günahsız küçük çocukları bile katlettiler".

"Jean-Louis Schlegel: Protestan olarak yetiştirilmenin özgül katkısı ne oldu size?

Olivier Roy: (...) Perşembe günleri Protestanlık tarihi dersi [vardı] (...) [Çocuk yaşta] sağlam bir Kitab-ı Mukaddes bilgisi edindim ve felsefeye bir girizgâh oldu. (...)

Fikir çoğulculuğu kabul görüyor, hatta teşvik ediliyordu. Dolayısıyla bir metin okumayı ve didik didik etmeyi, karşılaştırmayı, perspektif kurmayı ve tartışmayı öğreniyorduk.

Aynı zamanda siyasi yaşama dolaylı yoldan bir giriş de olmuştu bu [dersler]. Meselâ 1967 öncesinde Protestanlar kolaylıkla Siyonist oluyorlardı; bunun başlıca nedeni de Eski Ahit üzerindeki ısrarlarının 'Siyonist-öncesi' bir kültüre yol vermesiydi; Kutsal Topraklar İsrailoğullarının toprağıydı ve Filistinliler düşmandı; Filistin haritasını İbrani adlarıyla öğreniyorduk. Fakat XIX. yüzyılın sonunda Fransa'da laikliği yerleştirmek için Protestanlar, Yahudiler, Cumhuriyetçiler arasında kurulan ittifakın Semitizmseverliğinin devamıydı bu aynı zamanda.

1967'den önce İsrail üzerine öğretilenler içinde Arap Filistinli düpedüz namevcuttu. Her şey, adeta Yahudiler, bereketlendirmekte oldukları bir çöle dönmüşler de, bu sırada Mısır'dan, Suriye'den ve Mavera-i Ürdün'den gelen Arap süvarileri onların sınırlarına saldırıyormuş gibi anlatılıyordu. Elbette militan Siyonizme geçenler çok küçük bir azınlıktı ama bu vardı. Fransa'da bile -henüz 1980'lerin başında Afganistan'a gittiğimde uzak yeğenlerimden biri Güney Lübnan'daki İsrail ordusuna yedek yazılmıştı.

Her şeyi 1967 Savaşı değiştirdi: Bir anda Filistinli diye biri çıktı; önce yerli olarak sonra da siyasi aktör olarak (...)".

Kaynak: Olivier Roy, *Kayıp Şark'ın Peşinde*, haz. Jean-Louis Schlegel, çev. Haldun Bayrı, İstanbul, Metis Yay., 2014, s. 261-62.

İKİNCİ BALFOUR DEKLARASYONU: İNGİLİZ PARLAMENTOSU FİLİSTİN'İ TANIDI

13 Ekim 2014, el-Cezire'den AA. İngiliz Parlamentosunun alt kanadı Avam Kamarası, "Hükümetin Filistin Devletini tanımasına" ilişkin önergeyi dört saat görüştü. Muhalefetteki İşçi Partisi'nin Filistin'in Dostları Grubu Başkanı Grahame Morris tarafından hazırlanan, "Parlamento, hükümetin İsrail devletinin yanı sıra Filistin devletinin tanınması gerektiğine de inanıyor" başlıklı önerge, görüşmelerin ardından oylandı.

274 milletvekili kabul oyu kullandı. Önerge hakkında, 12 milletvekili ret oyu verdi.

Oturumun başında konuşan Grahame Morris, "Önergenin barışa doğru atılmış küçük ama sembolik olarak önemli bir adım" olduğunu ifade etti. Morris ayrıca, İşçi Partili milletvekili ve eski Dışişleri Bakanı Jack Straw'un önergedeki değişiklik teklifini kabul ettiğini dile getirdi. Straw önergenin, "İki devletli çözümü öngören müzakere sürecinin güvenceye alınması için, bir katkı olarak Filistin tanınmıştır" şeklinde değiştirilmesini istedi.

Birleşik Krallık'ta devletleri parlamento değil, hükümet tanıyor. Dolayısıyla oylama sonucunun bağlayıcılığı bulunmuyor ve sembolik nitelik taşıyor. Ancak kararın uluslararası etkilerinin olması ve İngiliz hükümetini, Filistin devletini tanıması için baskı altına sokması bekleniyor.

Cameron ve bakanlar çekimser kaldı. İngiltere Başbakanı David Cameron ile koalisyon hükümetini oluşturan Muhafazakâr ile Liberal Demokrat Partilerin bakanları önergeyle ilgili çekimser kalmayı tercih etti. Cameron'ın lideri olduğu Muhafazakâr Parti'den bazı milletvekilleri ise "Ortadoğu sorununda iki devletli anlaşmaya ve barışa ulaşılmadan, sınırları belli olmayan Filistin'in devlet olarak tanınamayacağını" savundu.

Londra'da Westminster Sarayı/Parlamento binası önüne asılan ve Filistin bayrağı kullanılarak hazırlanan büyük pankartta müstakil Filistin devleti destekleniyor.

Koalisyonun küçük ortağı Liberal Demokrat Parti'nin lideri ve Başbakan Yardımcısı Nick Clegg parlamentodaki oturum başlamadan önce yaptığı açıklamada, partisinin Filistin devletinin tanınmasına destek verdiğini ancak oturumun parlamentonun arka sıralarında bulunan milletvekillerince gündeme getirildiğini, dolayısıyla Liberal Demokrat Partili bakanların çekimser kalacağını dile getirdi. Muhalefetteki İşçi Partisi ise önergeye destek verdi.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 2012'de Filistin'in "üye olmayan gözlemci ülke" statüsüne yükseltilmesi için oylama yapılmıştı. 138 ülke oylamada Filistin'in BM'deki statüsünün yükseltilmesi yönünde oy kullanırken, 9 ülke karşı çıkmış, 41 ülke ise çekimser oy vermişti. İngiltere çekimser oy kullanan 41 ülke arasında yer almıştı.

İsveç bu ay başında Filistin'i tanıma kararı almıştı. Dünyada 130'dan fazla ülke Filistin'i bağımsız bir ülke olarak tanıyor.

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ingiliz-parlamentosunda-tarihi-oylama/111349

İRAN İNKILABI TÜRKÇEYE TERCÜME EDİLDİ Mİ?

Manzara bütün canlılığıyla gözümün önündedir: Mehmet Ali Birand meşhur 32. Gün programında devrin İran Dışişleri bakanı Ali Ekber Velayeti'yi ağırlıyor. Velayeti'ye yöneltilen ana sorulardan biri meâlen şuydu: İran'ın Türkiye'ye devrim ihraç ettiği ve radikal İslâmcılığı yaydığı yolunda kuvvetli bilgiler var, bu konuda ne dersiniz?

Bakan tercüme edilen soruyu dinlerken biraz şaşırıyor ama soru bitince tebessüm etmekten kendini alamıyor. Cevabı da bu alaycı tebessümle birlikte geliyor: Türkiye'nin İslâmla olan tarihî ve kültürel irtibatları bizim din namına herhangi bir şey ihraç etmemizi gerektirmeyecek kadar üst düzeyde ve derindir…

Birand beklemediği bu cevaptan bir şey anladı mı bilmiyorum ama çetin bir cevizle karşı karşıya olduğunu çıkarmış olmalı ki şaşaladı ve kaçamak bir eda takınarak süratle başka sorulara intikal etti. Başka türlü vaziyeti kurtarma imkânı kalmamıştı. (Hemen söyleyelim: Birand'ın televizyonculuk açısından başarılı ve yenilikler getiren bu programı bütün tarihi boyunca dinî konularda kaba, suçlayıcı, mübalağalı, hilaf-ı hakikat ve irtica merkezli olarak tahrik edici bir çerçevede yayın yapmıştır. Devrin gazeteleri gibi kullandığı bilgiler ve tahrik edici malzemenin epeyice bir kısmı yabancıların tedavüle soktukları ve hadiseleri saptırıcı türdendi).

Bu tavır ve tutum sadece Birand'a mahsus değildi elbette. İki ana sebepten ötürü; biri İran inkılabı olduğu zaman Kemalizm, irtica, şeriatçılık, kör testere, karşıdevrim, sakal-şalvar-peçe-çarşaf-başörtüsü, Cumhuriyet inkılapları, yeşil bayrak… edebiyatı hastalıklı ve tedirgin bir şekilde tekrar canlan(dırıl)mıştı. Nerede ise bütün kriz dönemlerinde, hususen darbeler ve muhtıralar sonrasında böyle olur; Türkiye şeriatçı, irticaî bir tehditle karşıkarşıya imiş gibi kara/karanlık bir tablo çizilir.

İkincisi kapı komşumuz ve oradaki dinî hayat, dinî düşünce, medreseler, mollalar, Şiîlik-Caferîlik, İran coğrafyası, Humeyni, kültür çevreleri… hakkında Türkiye koyu ve derin bir cehalet içinde idi. (Bu cehalet bugün de büyük ölçüde devam ediyor dense yanlış mı olur? En azından mevcut bilgilerin Türkiye'ye yakışır ve onu taşıyabilecek kapasitenin çok çok altında olduğu açık değil mi?).

Ankara, partiler, üniversiteler, gazeteciler, aydınlar, ilahiyatçılar, Diyanet…

O zamanları ve o haletiruhiyeyi basın dünyamızın o günkü merkezinde, Babıali'de ve çalıştığım konular itibariyle meslekî olarak yakından takip etmiştim. Basında bir şeyler biliyor gibi gözükenler ve yazı karalayanlar

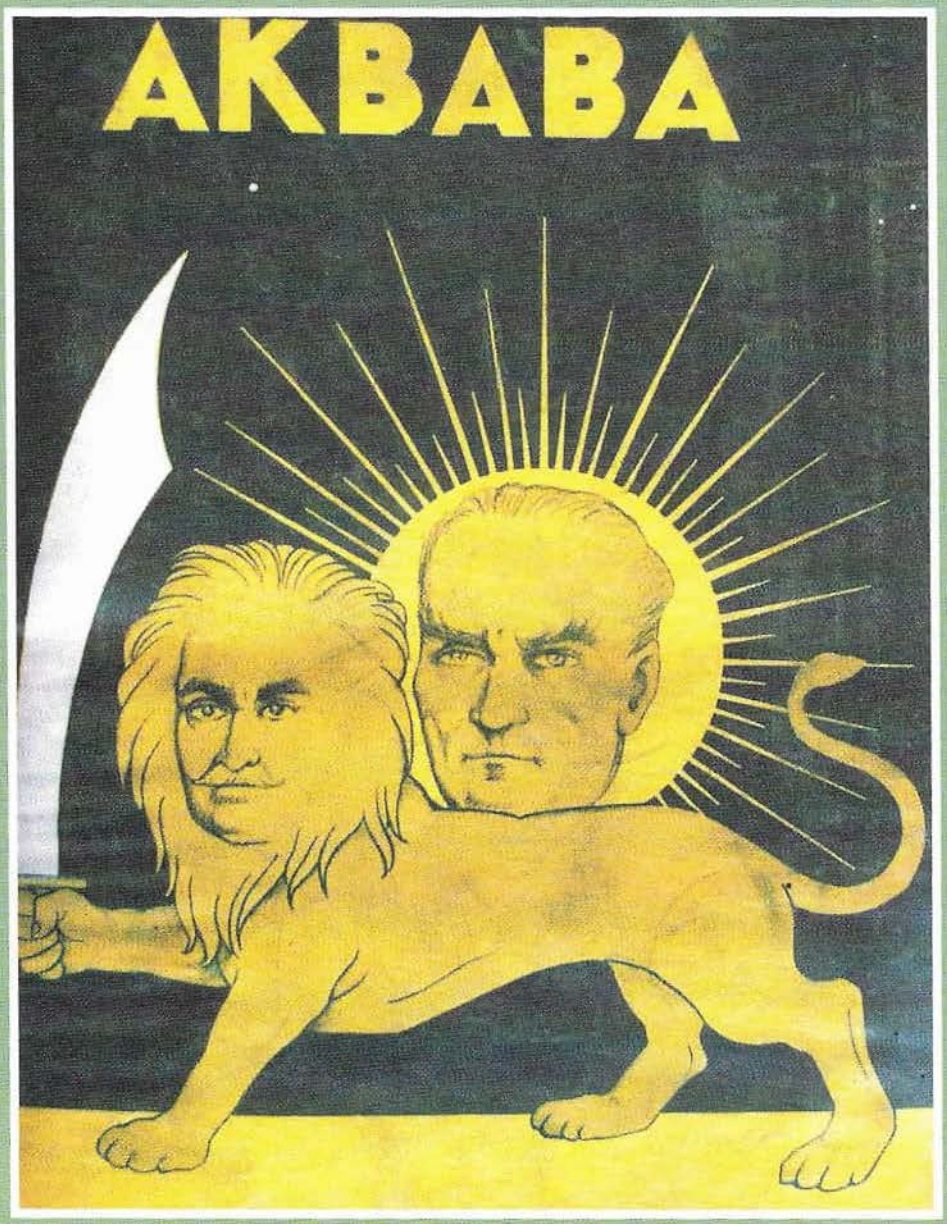
AKBABA

Fransızca ve İngilizce gazetelerden okudukları, yabancı televizyonlardan duyduklarıyla idare edenlerdi. O kadar ki hareketin lideri Humeyni'nin adının Türkçe nasıl yazılacağı bile kararlaştırılamamıştı. Batılıların transkripsiyonu ile Khumeyni yazılışı hakimdi. Tek kanal TRT'nin konuyla ilgili haberlerinin tamamı da yabancı haber ajanslarından derme çatma tercüme ettiklerinden ve oralardan alınmış görsel kayıtlardan ibaretti.

Sağcı, muhafazakâr, milliyetçi ve İslâmcı gazeteciler ve aydınlar da aynı/benzer bir cehalet içindeydiler. Hususen İslâmcıların İran devrimine verdikleri hissi destek ve duydukları heyecan ile bilgi seviyeleri arasında büyük bir uçurum vardı. MSP-Erbakan hareketinin üst kadrosu ve çevresi de öyle idi. Tarikat-cemaat çevreleri ve hocalar düşünce ve hissiyat olarak İran'la, Şiîlikle mesafeli idiler ama bu mesafe bilgiyle irtibatlı değildi, "beşinci kol" deyip duruyorlardı. O dönemin *Tercüman, Milli Gazete, Yeni Devir, Ortadoğu* gazetelerine ve bu çevrelerin çıkardığı dergilere bakmak bilgi ve ilgi seviyelerinin derecesi konusunda fikir edinmek için yeterli olacaktır sanırım.

(Nisbi olarak iki istisnası vardı bunun; biri İranlı müelliflerden ilk tercümeleri de yayınlayan, Ali Bulaç yönetimindeki Düşünce Yayınevi'nın bastığı Mehmed Kerim imzalı ve Mayıs 1979 baskı tarihli *İran İslâm Devrimi* kitabı, diğeri de Ortadoğu ve Filistin ilgisine İran'ı da dahil eden Cengiz Çandar'ın Ocak 1981 baskı tarihli *Dünden Yarına İran* kitabı. Çandar'ın o sıralarda yazdığı gazete yazılarının gözden geçirilmiş hallerinden oluşan eseri, devrimin daha da meşhur ettiği "Her Gün Aşura Her Yer Kerbela" sloganını gündeme taşımıştı ve bütün zaaflarına rağmen o günlerin Türkiyesi'nde adeta bir el kitabı olmuştu. O zamanın ismi bilinen İslâmcı yazarları bir iki doğru dürüst bilgi, haber ve yorum duyabilmek için Çandar'ın etrafında dolaşırlardı)[1].

İran şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti vesilesiyle çizilen Türk-İran dostluğu karikatürü (Akbaba, 14 Haziran 1934). İran'ın "laik" şahı Rıza Hz. Ali'yi, onun üzerinden Şiîliği temsil eden aslan ve Zülfikar kılıcıyla resmedilmiş. Peki şahın karşısındaki ev sahibi Mustafa Kemal Paşa bu tabloda neyi temsil ediyor? Aynı mantık sürdürülürse Sünniliği veya Türk Müslümanlığını bir şekilde temsil etmesi beklenmez mi? Halbuki hiçbir dinî yahut millî işaret taşımıyor Paşa. Sadece her mânaya çekilebilecek, herkes için kullanılabilecek güneş kursunu ve sert/kararlı fakat kültürel mânada ifadesiz yüzünü görüyoruz.

1 Erken kitaplardan ikisi daha: Ayşegül Dora Güney, *İran'da Devrim*, Haziran Yay., Ağustos 1979 (İlhan Selçuk'un önsözü ile); Abdullah Yaman, *İran Devrim İdeolojisi ve Humeyni*, Konak Yay., 1979.

Madalyonun Yüzleri

İslâm dünyasında Soğuk Savaş döneminin "erken bitişi", dolayısıyla yeni bir döneme giriş belki de 1977'de Pakistan'da general Ziyaülhakk'ın Butto'ya karşı darbe yapması ve 1979'da Mevdudi dahil İslâmcılarla ittifak yaparak idareyi ele almasıyla başladı. Sonra süreç biraz daha hızlandı ve bu dalga farklı şekil ve renklerle İslâm dünyasının büyük coğrafyalarına yayıldı; 1979 başlarında İran İslam devrimi oldu, aynı yıl Kâbe baskını vukubuldu, Enver Sedat yönetimindeki Mısır 1979'da İsrail'le anlaşarak onu tanıdı, Rusya 1979 sonunda Afganistan'ı işgal etti ve "Afgan cihadı" başladı, Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesi oldu... 1981'de Enver Sedat'ın öldürülmesi ve Hüsnü Mübarek'in gelişiyle bu erken süreç muhtemelen tamamlandı. Bu yıllarda Filistin-Kudüs meselesinin nereye doğru seyrettiğine, Türkiye'nin, solcuların ve İslâmcıların ilgisine ve tavırlarına da bakmak lazım.

İran İslam Devrimi'nin siyasî ve dinî anlamı en azından bunların ve elbette dünya şartlarının eşlik ettiği daha geniş bir dairenin ve etkenler yumağının içinde varlık alanına çıktı ve kendine mahsus bir yer, bir karşılık bulmaya çalıştı. Buldu da... Bulduğu karşılıklardan bir kısmı kendisinin oluşturduğu ve olmasını istediği şeyler değildi. Onun için İsmet Özel'in İran devrimi için söylediği "Artık Müslümanlar'ın da bir Moskova'sı var" cümlesi önemli idi ama 80'lerin ortaları şartlarında birçok şey gibi araya gitti.

İran inkılabının muhtemelen bulduğu karşılıkların en önemlisi, Türkiye dahil Sünnî İslâm dünyasında İslâm tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar Şiîliğin merak edilip öğrenilmesi ve İranlı Şiî müelliflerin eserlerinin, Batılıların İran'a dair çalışmalarının diğer Müslüman ülke dillerine, bu arada Türkçeye tercüme edilmesi oldu.

Hiç unutmuyorum, Dergâh Yayınları bünyesinde yeniden çıkarmaya başladığımız *Hareket* dergisinin Nisan 1979 tarihli ikinci sayısı için Süleyman Uludağ hocadan "Şiîlik, Caferîlik ve İran" üzerine bilgi veren, değerlendirme yapan bir yazı istemiştik. İmzasız yayınlanan bu uzun yazı soğukkanlı, kıymetli ve özet bilgiler verdiği için çok okundu ve ciddi bir ilgi gördü. Birçok okuyucu, basın mensubu (ve Cağaloğlu'ndaki İran Konsolosluğu mensupları) yazının yazarını öğrenmek için özel gayret gösterdi...

Netice itibariyle İran ve Şiîlik devrimin tahrik ettiği hissiyat ve gazete-dergi haberleri, yazılar, yayınlar, tercümeler sayesinde kendi sınırları dışında ilk defa bu ölçüde hareketli ve büyük ölçüde sempatik bir ilgiye ve canlı bir okuyucu kitlesine kavuştu; İran ve Şiîlik sağdan soldan insanların ilgi alanına girdi. İran'a seyahatler arttı. Gençler arasında Humeyni'ye/imama hayranlık, Şiîliğe sempati besleyenler de az değildi, rivayetlere bakılırsa

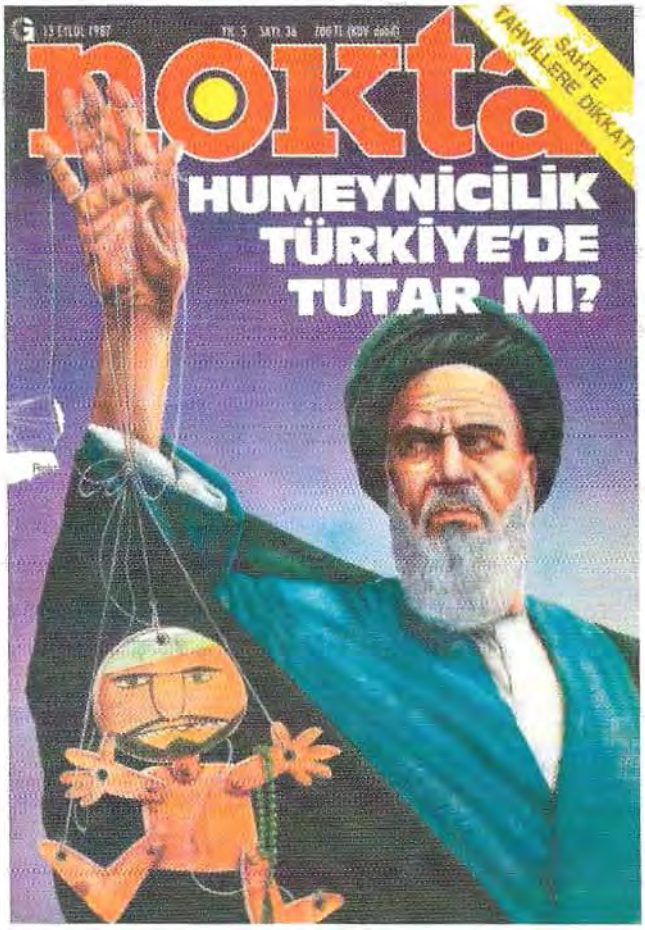

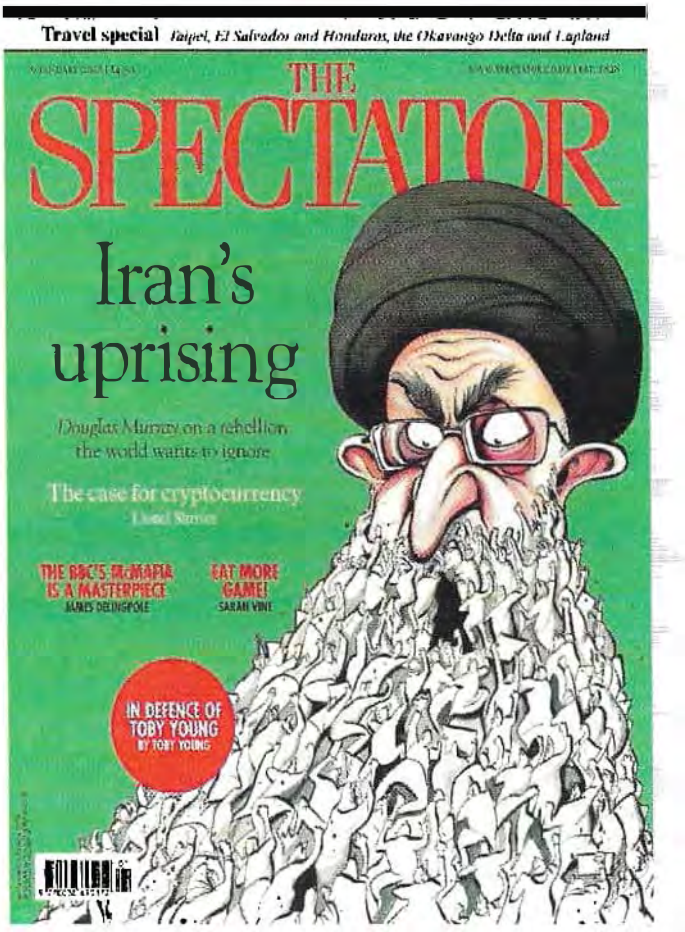

İran Türkiye'yi Tehdit Edebilir mi?

İran Devrimi'nin olduğu günlerde sanıyorum hiç kimse; diyelim ki asker-sivil bürokrasi, aydınlar, gazeteciler... İran'ın Türkiye için siyasî ve askerî bir tehdit olduğunu, olabileceğini düşünmez, söylense kabul etmezdi. Fakat aynı çevreler İran üzerinden dinî bir tehdidin olduğuna ve bunun dalga dalga Türkiye üzerine kara bulutlar gibi yayıldığına inanmış, inandırılmıştı.

Aslında bu bir paket programdı; hedeflerinden biri İran devrimi üzerinden İslâmı, Müslümanlığı karalamak, biçimsizleştirmek, zayıflatmaktı; kara çarşafa, sakal ve şalvara, silaha, kana ve teröre mahkum etmekti. Taliban'da, el-Kaide'de, şimdi IŞİD'da olduğu gibi... Türkiye bu programa çabuk abone oldu/edildi. İran devrimini destekleyenlerin de bu programa sundukları tersten katkı hiç de yabana atılacak cinsten değil.

13 Eylül 1987 tarihli *Nokta* dergisinin kapağı bu bakımdan anlamlı olmalı. Onlara bakılırsa Humeyni Türkiye'deki takkeli, sakallı şeriatçı "kukla"ları oynatıyor, idare ediyor, etkiliyor, yönetiyor. İnanıyorlar mı buna acaba?

Ve İran'daki 2018 kalkışmalarından sonra *The Spectator* dergisinin kapağına çıkan Ayetullah Hamaney karikatürü. İnsan cesedi çiğneyerek ve yutarak besleniyor İran'daki "dinî" rejim ve mollalar!!!

Doğu ve Batı cephesinde değişen fazla bir şey yok...

bu gençler arasında Şiî olanlar bile olmuştu. Bu biraz da Müslümanların okumuş zümrelerinin uzun yıllar içinde birikmiş ve taşınmaz bir yük haline gelmiş mağduriyetlerini, geri kalmışlıklarını ve ezilmişliklerini İran devrimi ve onun yükselen sesleri arasında hissiyat olarak gidermeleri, teselli bulmaları mânasına geliyordu.

Baksana, bir molla dünya sisteminin desteklediği bir iktidarı devirmiş ve dünyaya meydan okuyarak ipleri eline almıştı; olmaz denen şey olmuştu…

İlk Yakınlaşmalar...

Aslında ilave etmek lazım; XIX. ve XX. yüzyıllarda İslâm coğrafyasındaki modernleşme hareketleri ve onun icbarları Sünnî dünyası ile Şiî dünyasını ve Osmanlı Devleti ile İran'ı birdiğerine yakınlaştırmaya, karşılıklı haberdarlık düzeylerini artırmaya başlamıştı. Bu da İslâm tarihinde ilk defa bu ölçüde oluyordu. Osmanlı Devleti'nin Irak, Suriye ve Yemen bölgeleri başta olmak üzere zaten ciddi bir Şiî nüfusu vardı; Şiîlerin büyük ziyaretgâhları (*atebât*) Osmanlı topraklarında idi ve binlerce ziyaretçi çekiyordu. Bunlarla ve Rusya Müslümanları arasındaki bir kısmı Şiî olan kişi ve çevrelerle münasebetlerini de yeni şartlarda gözden geçirip geliştirdi. Bir tarafta ittihad-ı İslâm (İslâm birliği) politikaları, diğer tarafta bununla da irtibatlı olarak takrîb-i mezâhib/telfîk-i mezâhib (mezheplerin yakınlaştırılması) çalışmaları bu süreci besledi, diğer taraftan yeni iletişim-ulaşım imkânları ve artık sınırları aşan gazete-dergi-risâle neşriyatı ve dağıtımı, seyahatler, sığınmalar ve göçler, yeniden ele alınıp hizmetleri itibariyle etkinleştirilen hac güzergâhları ve farklı Müslüman ülkelere mensup âlimlerle şeyhlerin görüşmeleri, fikir alış verişlerinde bulunmaları başta olmak üzere birçok münasebetin mevsimi ve mekânı haline getirilen hac ibadeti, Mekke-Medine, nihayet İstanbul'un İranlı ve Şiî muhalif aydınların Paris'i haline gelişi… yeni irtibatları kuvvetlendiren unsurlardı.

İlâve olarak meşrutiyet ve yeni İslâmî rejim arayışları, fikir hem kurumsallaşma itibariyle benzer batılılaşma politikaları takip etmeleri de dinî, siyasî ve kültürel olarak Sünnî-Şiî etkileşimini besledi, yakınlaşmalarını artırdı. Bir örnek vermek gerekirse, XX. yüzyılın başlarında İran'da mollalar tarafından yazılıp basılan meşrutiyet risâleleriyle İstanbul'da ilmiyenin yahut Müslüman aydınların kaleminden çıkma meşrutiyet risâlelerinin mantığı ve dinî delillendirme biçimleri şaşırtıcı derecede birbirine yakındır. Avrupa, batılılaşma ve medeniyet düşünceleri ve bu istikametteki politikaları da böyledir.

Biraz farklı bir vadide de olsa başka "umulmadık ve beklenmedik" yakınlıklar ve benzerlikler de var; 1924 sonrası itibariyle Türkiye'de yapılan ve

Humeyni'nin Yanında Türkiye'nin, Ecevit Hükümetinin Dışişleri Bakanı...

Türkiye'nin İran devrimi karşısında sadece pasif konumda olmadığını gösteren bazı işaretler de var. Devrin Türk Dışişleri bakanı Gündüz Ökçün'ün 11-13 Haziran 1979 tarihlerindeki İran seyahati başarılı geçiyor. Türk heyetinin Humeyni tarafından kabul edilmesi boşlıbaşına anlamlı; fotoğrafta görüldüğü üzere yanyana bağdaş oturup beyanat veriyorlar. Petrol alımı anlaşması imzalanıyor. Gazetelerdeki haberlere göre "İran petrolleri Türkiye'den akıtılacak". Dahası Ecevit hükümetinin Dışişleri bakanı Ökçün başkonlığındaki Türk heyeti resmi veya gayrıresmi bir engelle karşılaşmadan Azeri Türklerinden dinî bir grubu ve Ayetullah Şeriatmedari'yi de ziyaret ediyor. Azeri olan Şeriatmedari önemli bir kişi idi, yaşı ve dinî hiyerarşideki yeri itibarlyle de Humeyni'den yukardaydı.

Heyette yer alan diplomat ve CHP eski milletvekili Onur Öymen, *Çıkış Yolu* kitabında şunları anlatıyor: "Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, Humeyni'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra İron'o ilk resmi ziyarette bulunan heyetin başındaydı. O heyette bakan danışmanı sıfatıyla bu kitabın yazarı do bulunuyordu. Humeyni kendisini Kum şehrindeki evinde ziyaret eden Türk heyetine etrafındakileri takdim ederken, yanındakilerden birinin görevinin 'İran İslam Devrimi'ni Türkiye'de yaymak' olduğunu söyledi..."

hemen hepsi dinle alakalı olan inkılaplarla İran'da olanların hem başlıkları, takdim biçimleri/söylemleri hem de tarihleri, zamanlamaları birbirine çok benzerdir. İlk defa farkedenleri şaşırtacak kadar...

Birkaç örnek görmek ister misiniz?

— Mustafa Kemal Paşa hoca ve şeyhlerle olan ittifakını 1920-1924 yılları arasında sürdürdü; Şah Rıza 1923'le 1925 yılları arasında.
— İslâm hukukundan ve millî geleneklerden kaynaklanmayan Medeni Kanun bizde 1926'da, İran'da 1928'de kabul edildi. (Hazırlık çalışmalarının başlama tarihleri daha yakın: 1925).
— Şer'iye Mahkemeleri bizde 1924'te, İran'da 1931'de lağvedildi.
— Kıyafet-Şapka kanununun tarihleri daha da yakın: Türkiye 1926, İran 1928...[2]

Tesadüf der misiniz bunlara, bilmiyorum.

İsterseniz Dışişleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil'in Celal Bayar'dan naklen aktardığı Mustafa Kemal Paşa ile İran şahı Rıza Pehlevi arasında geçen konuşmaya bakın:

> "Şah: Din adamlarıyla aram çok iyi! Benim yapacağım işlere hiç karışmıyorlar. Ben de onların alanlarına girmemeye karar verdim. Bizim İran Türkiye kadar bu bakımdan ileri değildir. Onlara hiç dokunmayacağım.
> Mustafa Kemal: Toplumlarda köklü değişiklikler yapmaya kararlı her lider kafasını örümcekler sarmış din adamlarıyla bir 'meydan savaşı' yapmaya ve bunu kazanmaya mecburdur. Eğer bu hesap peşinen görülmezse aradan kısa veya uzun bir zaman geçtikten sonra, ama muhakkak onlar başkaldırır.
> Büyük şah görüşünde direniyor: 'Durup dururken bu adamların ayağına basamam' diyor ve öyle yapıyor. [Çağlayangil cenapları son noktayı koyuyor:] İşte ondan 47 yıl geçtikten sonra İran'da Humeyni şah rejimine el koydu (...)"[3].

❁

Yarım asır, bir asır geriye giden bütün bu öncü teşebbüslere ve gelişmelere rağmen 1979 Şubatından sonra olanlar daha yeni, daha karmaşık ve daha canlı unsurlar taşıyordu. Her şeyden önce İran yeni propaganda tekniklerini de kullanan, kaynak aktaran aktif bir unsur olarak devredeydi. Uluslararası çevreler de devredeydi; çift taraflı olarak, itici ve çekici politikalarla "İran devrim piyasası"nı hareketlendiriyorlardı.

Türkiye'de Müslüman Kardeşler'e mensup tercüme eserler okuyarak hissiyatını tahkim eden, radikal özelliklere sahip, aktivizmden yana, şah rejimi gibi "tağutî" düzenlere karşı olan genç ve eğitimli Müslüman Türklerin varlığı aktarımı ve etkileşimi sağlayan en belirleyici unsurlardan biriydi. Bir başka şekilde söylersek hazır hale gelmiş/getirilmiş bir alıcı zümresi vardı Türkiye'de. ABD'nin desteğindeki şahı, SAVAK gibi kuvvetli bir

2 Bu konuda bk. Şahruh Ahavi, *İran'da Din ve Siyaset*, çev. S. Ayaz, İstanbul, Yöneliş Yay., 1990 (Ne yazık ki Türkiye ile hiçbir karşılaştırma ihtiva etmiyor); İ. Kara, "Türkiye İçin İran", *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* içinde, 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2017, s. 314-24.

3 İ. S. Çağlayangil, "İran", *Güneş*, 19 Aralık 1989, s. 9.

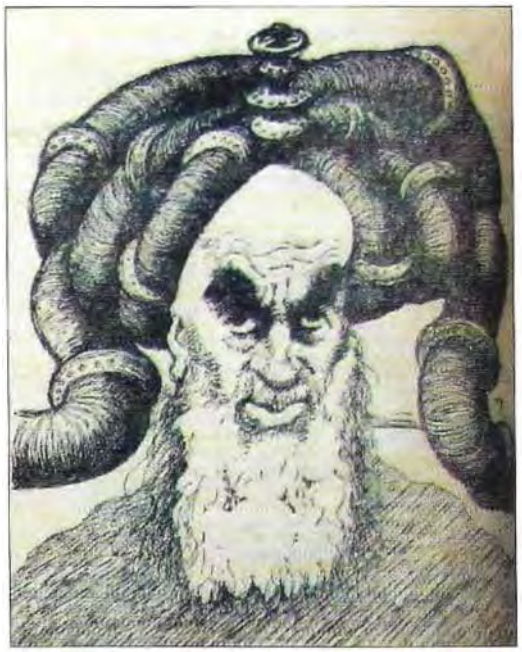

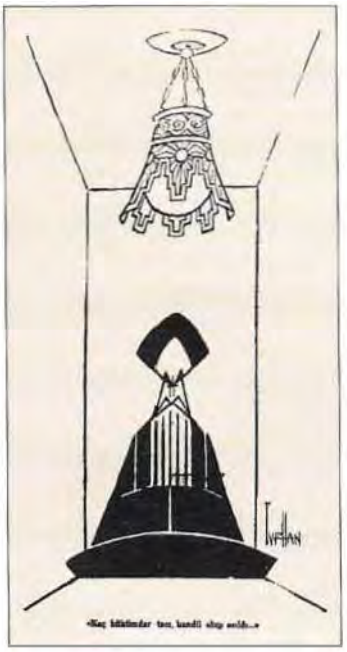

İlk Humeyni Karikatürlerinin Dili

Humeynl karikatürlerinde öne çıkan unsurlar arasında "kara"lık, sakal ve sarık birinci sıradaydı. Ayetullahların siyah cüppe ve siyah sarık kuşanmaları karikatüristlerin işini kolaylaştırmış gözüküyordu. 1973 yılında başlayan ve o günlerde hâlâ devam eden petrol krizi İmam'ın sarığının petrol boru hatları şeklinde çizilmesine kaynaklık etmişti. Acaba görüldüğü yerde ezilmesi gereken yılan/ejderha iması da var mı idi?
Sırasıyla *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1979, s. 12 ve 28 Ocak 1979, s. 12; *Akşam*, 28 Ocak 1979, s. 1. Turhan Selçuk'un ortadaki karikatürünün altında "Kaç hükümdar tacı kandil olup asıldı" yazılı.

istihbarat teşkilatına rağmen devirip yönetimi ele geçirmek, sakallı-sarıklı bir mollanın öncülüğünde İslâm devleti/cumhuriyeti kurmak, İslâm anayasası ilân etmek, dünyaya, kâfirlere meydan okumak... bu gençlerin hevesle "emsâl kabul etmek"te zorlanmayacakları türden gelişmelerdi.

İran'dan yapılan ilk tercümeler konuları itibariyle bu yeni çizgiye ve hissiyata, müellif-mütercim-yayıncı üzerinden de takip edilebilecek yeni ilişkiler ağına uygundu: Önce Humeynî'nin *İslâm Fıkhında Devlet* adıyla siyah kapaklı bir eseri yayımlandı (çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, Düşünce Yay., 1979). Ardından Âyetullah Ruhanî ile Muhammed Bakır es-Sadr'ın *İslâm Anayasa Hukuku* kitabı çıktı (çev. Abbas Ef'ali, İstanbul, Hicret Yay., 1979). Daha sonra Muhammed Bakır es-Sadr'ın *İslâm Ekonomi Doktrini* adlı hacimli ve etkili eseri neşredildi (çev. Mehmet Keskin-Sadettin Ergün, İstanbul, Hicret Yay., 1980). Ve Ali Şeriati'nin *İslâm Sosyolojisi Üzerine* kitabı (çev. Kâmil Can, İstanbul, Düşünce Yay., 1980), Ebulhasan Beni Sadr'ın *Devrim Muhafızlarına Konferanslar* (çev. Atilla Özdür, Piran Yay., 1981) ile Mutahhari'nin *Tevhidi Dünya Görüşü* ([çev. Ali Mihlanî], Pınar Yay., 1981).

Bunları başkaları takip etti. Dergilerde ise daha çarpıcı yazılar, sloganlarla yüklü kapaklar, tahrik edici başlıklar ve spotlar, silahlı, çarşaflı, fotoğraflar, çizimler, hususen genç kadınlar da vardı.

Takıyye Türkçede Yok!

İran devrimi üzerinden Türkiye'ye intikal edenler ne kadar konjonktürel ve alt düzeyde, ne ölçüde uyarılmış ve yer yer biçimsizleştirici olursa olsun aynı zamanda faydalı ve fonksiyonel yönleri olan bir alana işaret ederler. Tercüme ve intikal süreçleri hep böyle çok taraflı işler. Tekrarlamakta mahzur yok, en önemlisi Sünnî dünyanın, bu arada Türkiye'nin Şiî İslâm anlayışını sınırlı da olsa tanıması, anlamaya çalışması, kapı komşumuz İran'la aramızdaki katı sınırların kalkması, bir miktar aralanmasıdır.

Fakat bu yetmezdi; ilmî, fikrî ve estetik açıdan hiç yetmezdi. Aktarımın, yumuşamanın, ilişkilerin Türkiye'yi taşıyacak kapasitede olması, Türkiye'nin dinî, siyasî ve kültürel realitelerini, ihtiyaçlarını gözetmesi, en azından buna yakınlaşması lazım(dı). Türkiye'nin İran devrimine kendisi olarak bakması, kendisini merkez edinerek yönelmesi…

İş buraya intikal ettiği zaman aradan geçen kırk küsur senelik zamanın iyi kullanıldığını sanırım hiç kimse söyleyemez. Bu konuda İslâmî endişe sahiplerinin, İslâmcıların, Müslüman yayıncıların, basın-yayın mensuplarının, mütedeyyin politikacıların, İlahiyat Fakültelerinin sorumluluğu elbette daha fazla olmalıdır. (Diyanet Vakfı'na bağlı İSAM'ın İran ve Şiîlik çalışmaları için doktoraları sırasında teşvik edip desteklediği, İran'a ve Avrupa'ya gönderdiği akademisyenler de bu vadideki araştırmalarını, katkılarını sürdürmediler; belli ki kurumsal bir ısrar ve talep de görmediler).

60'lı yıllardan itibaren Müslüman Kardeşler'den yapılan tercümelere benzer şekilde İran'dan yapılanların vasıfsızlığı, çerden çöpten olması, istikrarsızlık ve nihayet hâlâ fikrine, sözüne kulak kabartılacak İran mütehassıslarının yetişmemiş, yetiştirilememiş olması da ciddiyetten, sorumluluktan çok hissiyat, modalar ve sloganlar peşinde koştuklarına, zaafiyete, uyarılmışlığa işaret ediyor.

(Tercümelerin kalite kazanması konusunda nisbi istisnalardan biri Fecr Yayınları'nın Ali Şeriati külliyatını yeniden tercüme ettirmesi ve satışa sunması olmalı. Niçin sadece Şeriati ve niçin külliyat? Bunun tam ve sarih bir cevabı yok. Diğeri de İran sineması örneklerinin iyi sayılabilecek tercüme ve dublajlarla aktarılması, televizyonlarda gösterilmesi).

❁

Türkiye'de Kemalist, laik ve sol çevrelerin, asker-sivil bürokrasinin, basının İslâma olan mesafelerini, karşıtlıklarını, mübalağalı tenkitlerini, irtica edebiyatını… İran devrimi üzerinden bir daha katılaştırması, kendince haklılık gerekçeleri bulması hiç şüphesiz ayrı bir problem ve talihsizlik. Ayrıca kendilerine mahsus, kendilerinin tercih ettiği bir şey de değil bu;

Hem Dindar Hem de Silahlı/Güçlü!

Türkiye'de radikal eğilimli dini grupların İran devrimini nasıl karşıladıklarına dair fikirler edinmek için Mehmed Kerim'in (Ali Bulaç?) İran İslâm Devrimi (Düşünce Yayınları) kitabına bakılabilir. İlk baskısı Mayıs 1979'da yani devrimden kısa bir zaman sonra, ikinci baskısı ise Ocak 1980'de yapılan eserin "Kitap Hakkında" başlıklı sunuşunun ilk paragrafları şöyle:

Humeyni'nin Cumhuriyet'e demeci

Ayetullah Humeyni, Cumhuriyet'e «İki dost ve kardeş ülkeyiz. İki ülkenin de amacı dış ülkeleri içişlerimize karıştırmadan demokrasi içinde yaşamak» dedi.

«Şah'ın geleceğini zannedenler hayal kırıklığı bekliyor. Biz onun (Beyaz Devrim) dediğini düzeltmekle işe başlayacağız. Tek tırnamız halka demokrasi vermek.»

"Kardeş Türkiye bize destek olacaktır, inanıyoruz,,

AYETULLAH HUMEYNİ. Şah'ın İran'ı terkedişinden sonra ilk özel demecini Cumhuriyet'e verdi.

"Kuşkusuz ki peygamberlerin zulmü ortadan kaldırmak ve toplum hayatında adaleti gerçekleştirmek için verdikleri üstün mücadeleler hesaba katılırsa, tarihte İran İslâm devrimine benzer bir başka devrim hareketine rastlamak hemen hemen mümkün değildir. Hele son üç yüzyıllık devrimler tarihinde ne Fransız burjuva devrimi, ne Sovyet Bolşevik devrimi İran İslâm devrimiyle kıyaslanabilecek çapta devrimlerdir. Bazı çevreler bu yargının çok abartılmış olduğunu sanabilirler. Ancak devrimi başlangıç süreci, geliştiği ortamın siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal şartları içinde kavradıktan sonra bu yargıya katılmamak elde değil. İranlı Müslümanlar yalnızca Şah'ın dayanılmaz baskılarına, insan haysiyetini yok eden rejimine karşı yiğitçe direnmekle kalmadı fakat dünyaya egemen bütün sömürücü güçleri de hedef seçerek mücadele verdiler.

Bu devrim ezilen, horlanan, inançlarına zincirler vurulan ve sömürgecilerin talanına konu olan bütün dünya halklarına şunu somut bir biçimde gösterdi ki, zulüm kuvvetlerinin, emperyalist güçlerin dayanma imkânları bir noktaya kadar gelir ve orda biter" (s. 7-8).

Üsteki kupür *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1979, s. 6.

uluslararası siyaset merkezlerinin İran devrimi üzerinden İslâmı ve Müslümanları mahkum etme, kötü gösterme operasyonlarının, sloganlarının Türkiye'ye boca edilmesinden ibaret. Fethullah Gülen grubunun araları açıldıktan sonra AK Parti muhalefetini İran-Şiîlik unsurlarını ekleyerek, onları İrancı göstererek yürütmesi de böyle bir şeydi. (Kötü ve kaba olan AK Parti muhalefeti değil, bunu Türkiye'deki din meselesine, dindarlara kategorik olarak karşı olan, esas itibariyle din karşıtı çevrelerin dilini paylaşarak ve din aleyhtarı unsurları da kullanarak yapması...).

Herkese, evet herkese hatırlatmak lazım; Türkiye İran değil, nereden geldiği bilinmeden dillere pelesenk olan takıyye kelimesi de Türkçede, Türkçe sözlüklerde yok.

İnanmıyorsunuz değil mi? 1980'lere kadar yayınlanmış Türkçe sözlüklere bir bakın isterseniz.

İsterseniz teyit babında Velayeti'nin Birand'a söylediğini de tekrar hatırlatalım.

TÜRKİYE GELECEĞİ TEMSİL EDİYOR, YA İRAN?

OTTO KALLSCHEUER

Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu hafta İslâm Cumhuriyeti İran'a gerçekleştireceği resmi ziyaret hayli dikkat çekici. Burada sadece, Irak savaşının ardından Ortadoğu'nun yeniden düzenlenmesinde farklı rol oynayan, bölgenin istikrarı açısından önem taşıyan iki devlet bir araya gelmiyor, aynı zamanda siyasî İslâmın modernleşmesinin iki varyantı da karşılaşıyor: Teokratik devrim ve popüler reform.

XIX. yüzyılda bu iki ülke, büyük güçlerin askerî ve ekonomik çıkarlarına alet edildi. 'Boğaz'daki hasta adam' tüm Avrupalı ulusları birbirine düşürmeye çalışırken, İran da İngiliz İmparatorluğu ile Rusya arasında kaldı. Her iki ülkenin elitleri de Batı'dan çağdaşlaşma coşkusu ithal etmeye çalıştı. Pers devletinde de aynı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Avrupa'nın teknik ve bilimini, anayasa ve yönetimini getirmek isteyenler ordudaki aydınlardı.

Eski rejimin askerî kesiminden XX. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak Kemal Atatürk ve ilk 'Şah Pehlevi' olarak Rıza Han geldi. İki devlet adamının 20'li yıllarda ortaya koyduğu ilerlemiş, laik bir Avrupa'yı örnek alan bir devlet kurmaya (altyapının modernizasyonundan Avrupai hukuk düzeni ve İslâmî kıyafetlerin yasaklanmasına varıncaya kadar) yönelik programı da neredeyse birbirinin aynıydı. Bugün İslâmı liberalleştiren laik cumhuriyet Türkiye, en azından ümit dolu bir geleceğe giden yolu temsil ediyor. Kemalist devlet sisteminin kurutamadığı İslâmın arka bahçesi, dünyevî [seküler] cumhuriyet yapısına doğru giden yolu, ancak şimdi muhafazakâr AKP ile keşfetti.

Buna karşılık, devrimci siyasî İslâmın umudu olarak övülen İslâm cumhuriyeti İran, bu arada dış siyasette hareketlilik kazansa da, kültürel, sosyal ve dinî alanlardaki yenilenme rejimin dışında gerçekleşiyor. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin etrafındaki ılımlı reformcular da aynı şah diktatörlüğü dönemindeki liberaller gibi, devlet

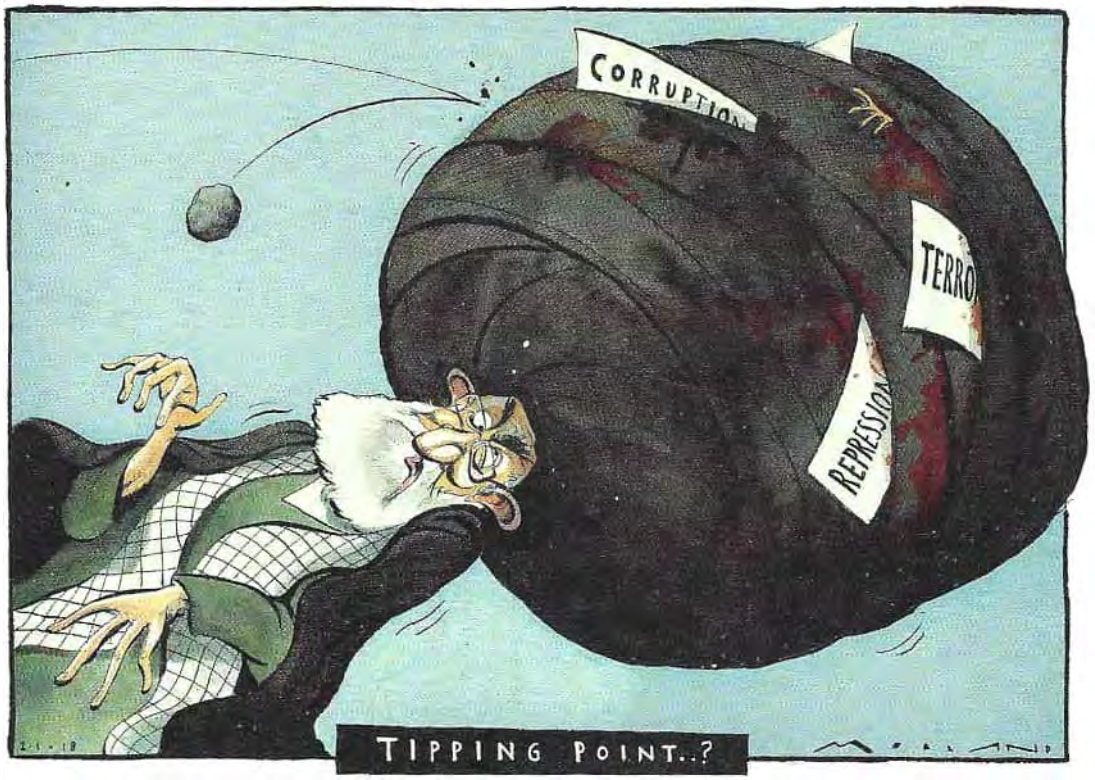

The Spectator dergisinin aynı sayısının iç sayfalarında yayınlanan bir diğer Âyetullah Hameney karikatürü. Yolsuzluk (*corruption*), terör, baskı (*repression*) dinî liderin zaten siyah ve büyük olan sarığını iyice şişirip taşınmaz hele getirmiş ve karartmış... Hamarey'in ellerinin çizimi de onu zalim ve kan dökücü göstermek amaçlı olmalı. Göstericilerin attığı bir taş onu devirmek üzere...

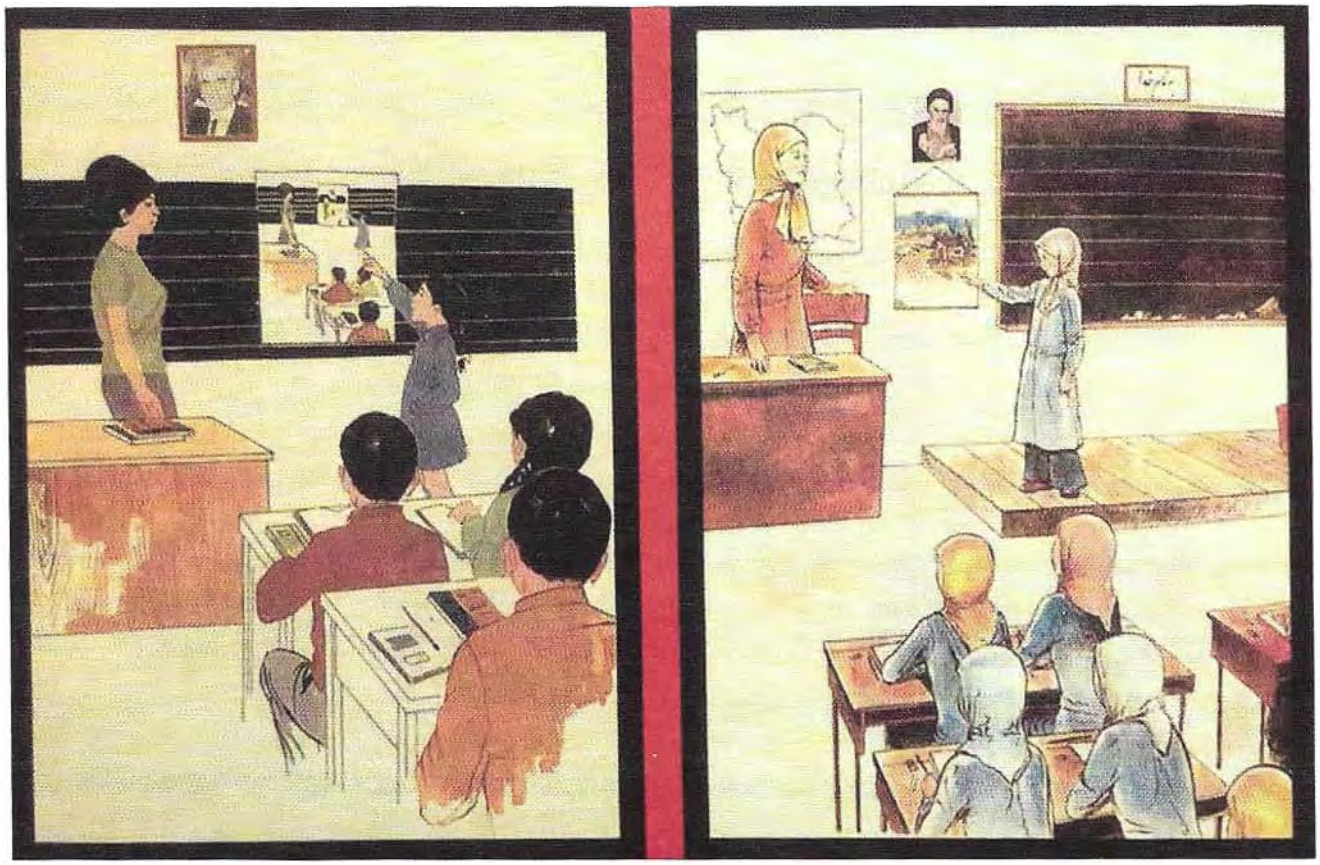

İran İslâm Devrimi'nin öncesi ve sonrası karikatürlere, metinlere ve tasvirlere bambaşka iki dünya olarak yansıyor, yansıtılıyor. Tarafların hepsi farklı öncelik ve hassasiyetlerle böyle davranmayı tercih ediyor. Üstteki çizim de bu katılaşmış fikrî anlatıyor. Başörtüsü, sınıflarda kız erkek talebe ayırımı. Şah'ın yerinde Humeyni'nin resmi...
Acaba öyle mi? Öyle olmadığı ilerleyen yıllarda, özellikle de Suriye meselesinde anlaşılacak...

sistemi içinde tecrit edilmiş durumda.

Böylece, askerî açıdan başarılı olan rejim değişikliğinin, uzun vadede bir medeni felaket olduğu ortaya çıktı: 1953 yılında İngiliz istihbaratı ile CIA, 1951 yılında yeniden seçilen Başbakan Muhammed Musaddık'a karşı darbe hazırladı. Kore Savaşı'nın şokunu yaşayan Amerika, İran'da Komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden endişeleniyordu. Bu nedenle şah, yurtdışından geri getirildi ve hayli kötü bir üne sahip olan SAVAK'la birlikte, Körfez'de bir sonraki çeyrek yüzyılın düzeni kuruldu. Şah, Şiî İslâmının dinî geleneklerine ve devletine uzak duran din adamlarına baskı uyguladı. İslâmî bir sivil toplum yerine devrimci bir kurtuluş teolojisi gelişti. Humeyni devriminin ardından, demokratikleşme reformu bugüne dek engelleyen, teokratik temele dayanan bir anayasa yürürlüğe koydu.

Geçenlerde Türk siyaset bilimcisi Şahin Alpay, 'kaba güç' Amerika Irak'ı çökertirken, 'yumuşak güç' Avrupa'nın Türkiye'yi şeffaflaştırmayı başardığını söylemişti. Bu hayli basitleştirilmiş olmakla birlikte, tamamen yanlış olmayan bir tespit. Gerçi Erdoğan hükümetinin başarılarının sadece geleceğin AB üyeliği umuduyla gerçekleştiği söylenemez.

Ancak, içeride hukuk devleti ve azınlık hakları; komşu ülkeler açısından ise milliyetçi güç politikasından feragat edilmesi gibi normların ekonomik perspektifinin 'ılımlı' güçle terkibi, her türlü askerî rejim değişikliğinden daha sürdürülebilir niteliktedir. Baron Montesquieu bile, her türlü despotluğun panzehiri olarak 'tatlı ticaret'i överken bunun bilincindeydi.

Kaynak: *Radikal*, 25 Temmuz 2004.

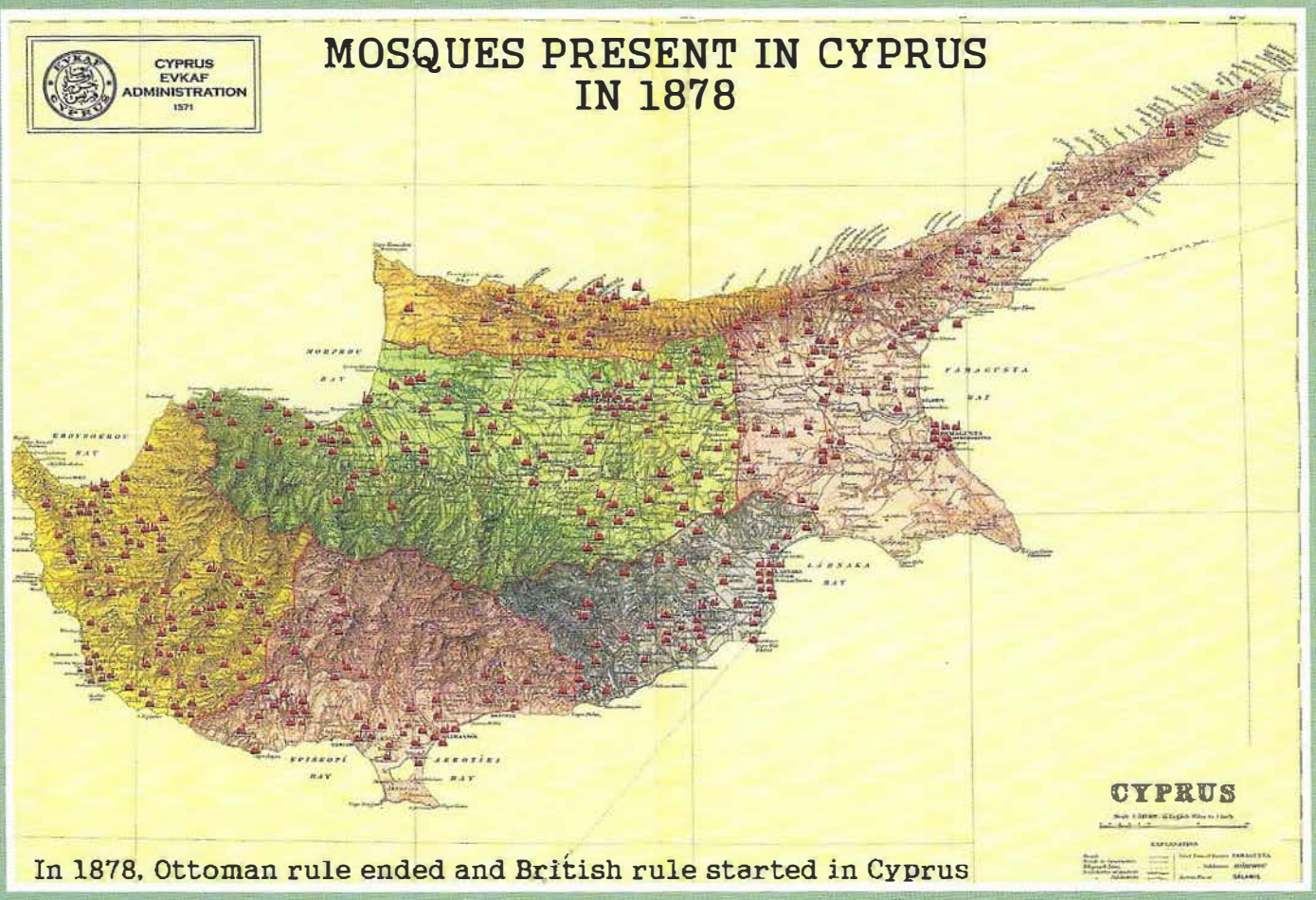

İLK GÜN ZARFI
OFFICIAL FIRST DAY COVER

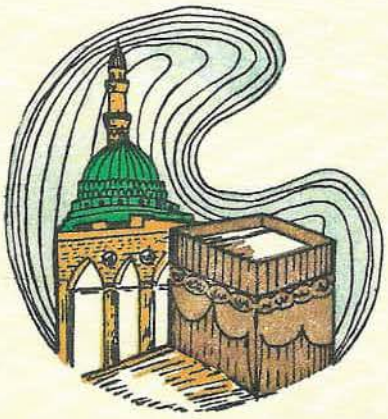

"İSLÂM" anma serisi
Commemorative issue of ISLAM
Gazi - Mağusa 23.3.1980
KIBRIS TÜRK FEDERE DEVLETİ
TURKISH FEDERATED STATE OF KIBRIS

KIBRIS'A DAİR BİRKAÇ "MANEVİYAT" NOTU

20 Temmuz 1974 günü Kıbrıs Barış Harekâtı başladığı zaman birkaç arıcı arkadaşımızla birlikte binbir türlü bereketli çiçekleriyle, bunun neticesi olarak şifalı ve nadir balıyla meşhur Anzer yaylalarında idim. Elbette harekâta dair olan bitenden habersiz olarak... Sonra köyün ahşap mescidinde tanışıp akşamları sohbet ettiğimiz bir iki yaşlı amca ellerinde itinayla taşıdıkları mahfazalı radyoyla bize doğru geldi, "memlekette bir şeyler oluyor herhalde hocalar, şu haberlere bir bakın" dediler.

Dinledik ve çıkarmanın başladığını öğrendik.

Harekât o dağ başında, çoğu tahsilsiz ama kendine mahsus anlayışı ve hissiyatı olan insanlar nezdinde âdeta küffara karşı bir "cihad" ruhuyla karşılanmıştı, küllenmiş Yunan mezâlimi hatıraları da Ermeni ve Rus mezâlimiyle birleşerek, karışarak canlanmıştı.

Türkiye'de, Türk insanının hafızasında bir savaş başka türlü nasıl karşılanabilirdi? Şeref desen, namus desen, vatan desen onun da dinden, cihaddan başka çıkacağı yer yoktu. (Bugün var mı?).

Bir iki gün sonra Anzer'den kendi köyümüze döndüğümde babam rahatsızlanmıştı, Büyük Cami'de ona vekâlet etmeye başladım. Cami cemaatı kerametin Erbakan'dan mı yoksa Ecevit'ten mi zuhur ettiği konusunda zaman zaman ihtilafa düşse de cihad ruhunda müttefikti.

O zamanlar her aybaşında bütün din görevlileri (diğer memurlar gibi) ilçe merkezine, ayakkabıyla girilmeyen müftülüğe gider, birlikte müftü efendi ile bazı meseleleri görüşür, maaşlarını mutemetten imza karşılığı alır, dönerlerdi. O aybaşı vekâleten ben de gitmiştim. Sohbet sırasında maaşların tamamının veya bir kısmının orduya hibe edilmesi gündeme geldi (meğer bütün devlet dairelerinde gündeme gelmiş). Hocalar parayı çok sevmelerine rağmen cihad ruhu cömertlik damarlarını hayli genişletmiş gibiydi. Hepsi maaşlarının bir

Kıbrıs Evkaf İdaresi tarafından hazırlanan ve 1878 yılında Kıbrıs adasında ibadete açık olan camilerin yerlerini gösteren harita. Kırmızı noktaların hepsi camiye işaret ediyor. Her taraf cami ve mescitle dolu...
Ve Hicret'in 15. Yüzyılı vesilesiyle 23 Mart 1980'de hazırlanan Kıbrıs-Gazi Magosa mühürlü posta pulları ve ilk gün zarfı.

kısmını "Allah rızası" için vermeyi kabul ettiler. Ben müvekkilimin parasını vereceğim için rahattım!

Fakat bütün memleket Kıbrıs harekâtı üzerinden evliya menkıbeleriyle de bir daha dolup taşmış, Battal Gazi, Sarı Saltuk, Başını Vermeyen Şehit destanları tekrar canlanmıştı. Havada yakıtı biten pilotun, mermisi tükenen askerin, denizde boğulmak üzere olan komandonun yanına birden sarıklı, sakallı biri bitiveriyor ve yola/atışa devam etmesini söylüyor, iş bitince de "ben Kayseri'nin, Van'ın, Balıkesir'in şu köyündenim, adım şu, harp bitince gelirsin görüşürüz" deyip birden sırra kadem basıyor, ortadan kayboluyordu.

Çıkarma harekâtı sonrasında bu zevatı aramaya koyulan subaylar, pilotlar, erler olmuş, o köylerde yıllar hatta asırlar önce vefat etmiş o isimde evliya türbeleriyle karşılaşmışlar...

Ben 1983 yazında, Denizli'de kısa dönem askerlik yaptım. Konuşmalarından anlaşıldığı kadarıyla hiç de dindar olmayan birçok subayın dilinde bu menakıbın bir şekilde devam ettiğine şahit oldum. Bir kısmı Barış Harekâtı'na bizzat katılmıştı ve "sır" vermemek için (belki gülünç duruma düşeceklerini zannettiklerinden veya askerlik mesleğine, düşüncesine yakıştıramadıklarından) kendilerini frenlemeye çalışmalarına rağmen bu türden hatıraları hâlâ çok canlı idi.

28 Şubat Kıbrıs'a Nasıl Yansıdı?

Lefkoşa'daki Yakın Doğu Üniversitesi Rumi Enstitüsü'nün ikincisini düzenlediği Mevlevîlik Sempozyumu'na Hanya Mevlevîhanesi üzerine bir tebliğ sunmak için davet almış ve 2005'in 7-9 Aralık günlerini Kıbrıs'ta geçirmiştim. Daveti sıcak karşılamamın birkaç sebebi vardı; biri Hala Sultan'ı ziyaret etmek ve etrafındaki dinî hayatı görmek istiyordum (Hz. Osman'ın halifeliği sırasında kocasıyla birlikte Kıbrıs seferine katılan Hz. Peygamber'in süt halasının kabri ve onun adıyla yapılan cami ve tekke). Gidince öğrendim ki Hala Sultan güneyde, Rum kesiminde Larnaka'da olduğu için Kıbrıslı olmayanların vizesiz oraya geçme imkânları yoktu. (Lefkoşa'da 2013-2019 yılları arasında Edirne Selimiye Camisi'ni taklidden üçer şerefesi olan dört minareli bir cami yapıldı ve adı Hala Sultan kondu).

İkinci sebep ise Lefke'deki Şeyh Nazım Kıbrisî'nin tekkesine uzanmak, oradaki çok milletli, karışık meşrepli havayı görmekti. Oradaki görüntü ve insan unsuru itibariyle Türkiye ile irtibatlarını... O da mümkün olmadı. Sempozyuma katılan meslektaşlarımızdan ehl-i tarik bir iki kişi ne yazık ki bize haber vermeden gidip geldiler.

Kıbrıs'ta Olan Burada Niçin Olmuyor?

Nurettin Ersin Paşa 12 Eylül darbesinin mimarlarından biri. Askeri ihtilâlin arkasındaki esas beynin o olduğu da söylenir. MİT müsteşarlığı da var. Muhafazakâr biriymiş. Korgeneralken Kıbrıs Barış Harekâtı'na komuta etmiş. Bu sebepten olmalı Girne'deki iki minareli büyük cami onun adını taşıyor. Dahası var; mabedin mimarisi bütünüyle Osmanlı cami mimarisi *taklidi sayılır*, hiçbir "modern" özelliği yok. Minareleri, kubbesi, sütunları, hatları, şadırvanı, iç tasarımı, halıları...

Siz Türkiye'de Cumhuriyet devrinde yapılmış bir caminin devletlü bir paşanın, bir subayın adını taşıdığına hiç şahit oldunuz mu? Kıbrıs'ta, hem de çok yakın senelerde olan, olabilen burada niçin olmuyor, olamıyor acaba?

İnsan merak ediyor; *Cumhuriyet* yahut *Hürriyet* gazeteleri niçin "Kıbrıs'to ordu irticaya alet ediliyor" diye başlık atmadı, camilerin fotoğraflarını da basarak. Hele *Hürriyet* için Kıbrıs oldum olası çok önemli "milli" bir mesele iken...

Yoksa Osmanlıya mı dönüyoruz!!!???

Belli ki irtica edebiyatı da Atatürkçülüğün ve laikliğin yılmaz koruyucusu ordu da yer ve zaman kolluyor, Türkiye için muhalefet ettiğine Kıbrıs'ta ses çıkarmıyor.

Bir de çıkartmadan sonra Kıbrıs'ta iskân edilen dindar ailelerin, insanların, bu arada "kolonizatör" Karadenizlilerin oradaki ahvalini, umumi olarak Ada'daki vaziyeti ve dinî hayatı merak ediyordum.

Umduklarım olmadı ama başka yerde tecrübe edemeyeceğim "maneviyat" yüklü hadiselerle karşılaştım. Uzaktan bakınca Kıbrıs'a yakıştırılamayacak cinsten... Uzun süren 28 Şubat sürecinde Anadolu topraklarında irtica edebiyatı üzerinden dindar vatandaşlarını ezen, onlara zulmeden devlet ve asker-sivil üst bürokrasi Kıbrıs'ta büyükelçiler, komutanlar ve Diyanet temsilcileri vasıtasıyla cami yaptırıyor, bunlara paşaların, generallerin adlarını veriyor, geniş mânasıyla dini tahkim ediyordu. (Herhalde 1905'te papazları sınırdışı eden ama onları sömürge ülkelerinde, yurtdışındaki misyoner Fransız okullarında destekleyen "gavur" Fransa'yı bir daha taklit ediyorlardı diyesi geliyor insanın!!!).

Girne'de yeni yaptırılan iki minareli ve Osmanlı mimari üslubundaki büyük cami 12 Eylül darbesinin iki numaralı paşası, Barış Harekâtı komutanlarından Nurettin Ersin'in adını taşıyordu. Paşaların adlarını taşıyan başka yeni ve yüksek minareli camiler de vardı. (Hep hatırlatıyor ve soruyoruz; Türkiye'de millî olan dinî olan değilse nedir?)

❁

Arzu ederseniz bu mühim meseleleri bir miktar o zaman tuttuğum günlük notlar üzerinden takip edelim:

(...) Benim tebliğim 8 Aralık Perşembe günü sabah oturumunda idi. Bu oturuma gelen Kıbrıs Din Ateşesi, eski Bursa müftüsü Trabzonlu Fahrettin Aşık Bey yakından tanıdığı Süleyman Uludağ hoca ile bana, birlikte Kıbrıs'ta bazı yerleri dolaşma, ziyaret etme teklifinde bulundu. Tereddütsüz kabul ettik. 9 Aralık Cuma günü sabah 9.00 sularında Mehmet Bey'in şoförlüğünde yola koyulduk. Şoför 1974'ten sonra Türkiye'den oraya gelenlerdenmiş, yani benim aradıklarımdan. Mersin'den gelmişler. Babası ve ailesi geri dönmüş, sadece kendisi kalmış. Kıbrıs'ın yerlisi bir kızla evlendiği için Rum kesimine vizesiz, pasaportsuz geçmek dahil bütün haklara sahipmiş. Hala Sultan'a gidemeyişime üzüldüğümü görünce, "ben gidiyorum hocam, sizin için de ziyaret eder, selâmınızı götürürüm" diyerek beni teselli etti.

Biz de eyvallah dedik...

Magosa'ya doğru giderken acı hikâyeleri olan şehitliklere ve köylere uğruyoruz. Hakikaten Yunan mezâlimi hem de bir papazın öncülüğünde o topraklarda bir daha canlanmış, çoluk çocuk, yaşlı genç yüzlerce Müslüman-Türk katledilmiş, kan gövdeyi götürmüş... Alaniçi mahallesinde eskiden

Bayrak Dini Mi Temsil Ediyor Milliyeti Mi?

Türkiye'de kubbenin çatılması ve açılış merasimleri hariç camilere, minarelere bayrak asılması pek adetten değildir. (15 Temmuz hâilesinden sonra tahmin edilebilecek sebeplerden ötürü kısa süreliğine durum biraz değişti). Kıbrıs'ta ise durum tam tersi. Orada bayrak caminin tamamlayıcı unsuru gibi. "Dışarı"dan bakan birine garip gelebilecek kadar caminin içine, mihrabın yanına yöresine kadar girmiş bayrak. Bunun tahmin edilebilecek bazı sebepleri var. Biri muhtemelen istiklâl, bağımsızlık meselesiyle alakalı. Hem cami/ezan hem de bayrak/sancak fetih, istiklâl ve hürriyet işareti. Biri diğerini daha da kuvvetlendiriyor veya aynı şeyi birlikte temsil ediyorlar. Rusya'nın dağılmasından sonra Balkanlar'da ve Kafkaslar'daki Müslüman bölgelerde de benzer tezahürler oldu. Magosa'nın girişinde Türk bir generalin, Kıbrıs Barış Harekâtı komutanlarından birinin adını taşıyan devâsa boyutlardaki Fazıl Polat Camisi ve üç şerefeli yüksek minareleri de bu sembolleri ve vurguları taşıyor.

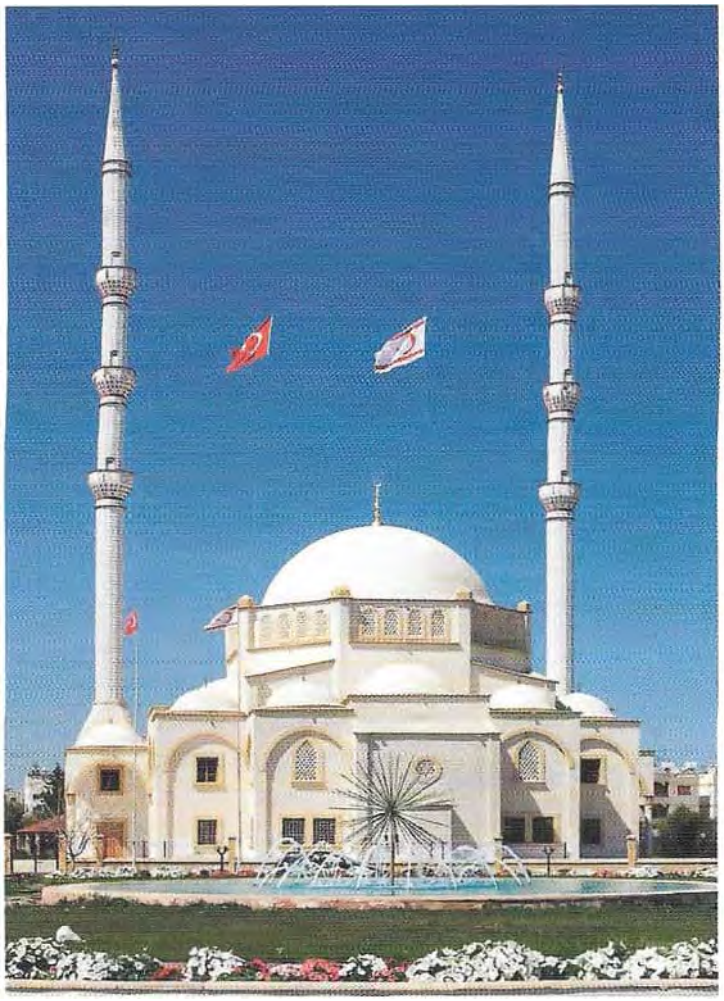

var olan ama tahrip edildiği için yeniden ihya edilen, halıları serilmiş mütevazı bir mescit var. Yanında yeni ilave edilmiş yüksekçe bir minare, belli ki devlet üzerinden Karadenizlilerin eli değmiş, her taraftan görülüyor. Mescidin yanında taş bir bina daha. O da tamirden geçmiş.

Şoföre ve din müşavirine bu binanın ne olduğunu soruyorum, okul diyorlar. Bana kalırsa bu bina Kıbrıs'ın mimari ve mahalli hususiyetlerine bürünmüş tam bir taş mektep, mahalle/sıbyan mektebi. Maalesef kitabesi, tarihi yok. (Serde mahalle mektepleri konusu olduğu için hemen birkaç fotoğrafını çekiyorum).

Nazik Bir Tartışma Konusu

Fahrettin Bey bir meseleyi bize danışmak istediğini söylüyor. Anlattığına göre nazik mesele ve müzakereler şöyle cereyan etmiş:

Bu bölgede yeni bir cami yapılması lazım. Kararı alındı. Gördüğünüz gibi halkın eskiden beri yaşadığı yer burası. Biz de Din Ateşeliği olarak caminin meskûn mahalle yakın olması gerektiğini düşünerek yer tercihi,

hacim-büyüklük, maliyet, fonksiyonlar konusunda bir çalışma ve hazırlık yaptık, rapor hazırladık. Bir gün de büyükelçimizle ve askerî erkânla burayı ziyaret ettik. Yer tercihi konusunda aramızda ciddi bir ihtilaf var. Onlar ısrarla şunu savunuyorlar: Burası düz ve alçak bir bölge, halbuki caminin yüksek ve görünür bir yerde, şu yüksek fakat gayrimeskûn alanda yapılması lazım ki çok yönlü maksat hasıl olsun. Ayrıca orası bir şehitlik artık. Buradaki yerleşik halkın cami ihtiyacı varsa o ayrıca karşılanır, onu halk kendisi de yapar, biz de yardım ederiz. Ama meskûn olmayan yüksek yerdekini ancak devlet yapabilir. O caminin etrafında sonra bir yerleşim de gerçekleşir. Cami kendi cemaatını çeker ve halkını bulur...

Süleyman Uludağ hoca meslektaşı din ateşesinin değil de büyükelçinin ve askerî erkânın fikrini doğru bulduğunu söylüyor hemen. Çünkü burada cami sadece bir ibadet yeri değil aynı zamanda stratejik öneme sahip bir mekân, kuvvetli bir sembol, kimlik ve sahiplik ifade eden güçlü bir işaret, temsil kapasitesi yüksek bir manzume; minare, ezan...

Birçok başka enteresan mahaller görerek, yeni bilgiler edinerek yola devam ediyoruz. Magosa'nın girişinde Fazıl Polat Paşa Camisi bizi karşılıyor. Yeni bitmiş sayılır. Çift şerefeli iki yüksek minareli büyük bir cami. Minareler arasında büyükçe Türk ve KKTC bayrakları yanyana dalgalanıyor. (Burada camiler bayrağı, bayrak camileri davet ediyor. İkisi birlikte veya ayrı ayrı aynı şeye vurgu yapıyor; fetih mi, istiklâl mi, din mi, milliyet mi, vatan mı???).

Fazıl Polat Paşa 1974 harekâtında Magosa'yı "fetheden" komutan, büyük yararlılıkları görülmüş, kahraman bir adammış. Zaten bu kadar büyük bir caminin, böyle bir merkezi yerde yapılışına paşanın adı verilerek muvaffak olunabilmiş. Tabir caizse "rüşvet-i meram" paşanın adı yahut fetih ruhu! Camiye doğru gelen bir zat bize hoş geldin diyor. Şoför bu zatın caminin yapımı ile yakından ilgilenenlerden biri olduğunu söylüyor.

Süleyman Uludağ hocayı oraya bırakıyoruz, Cuma vaazını o yapacak...

Biz üçümüz Magosa'nın içine doğru devam ediyoruz. Kiliseden muhavvel Ulucami az aşağıda. Biz vardığımızda Cuma salâsı okunuyordu. Büyük çan kulesi minare haline getirilmişti. Burada çok eskiden Altın Mağara Kilisesi varmış. Şimdi kulenin altında kalıyor. Eskiden de yer altında imiş. Buraya gelen ilk Hıristiyanlar korunmak için ilk kiliseleri yerin altında yapmışlar. Bu semtteki kiliseler ve kilise evleri arasında da yer altından yollar varmış. Barış Harekâtı sırasında bile bu yollar Türklere, mücahitlere ve askerlere karşı kullanılmış.

Siyasî Hakimiyetin Mabetlere Aksedişi...

Lefkoşa'daki Selimiye Camisi St. Sophia (Ayasofya) Katedrali'nin Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra Müslüman mabedine dönüştürülmüş hali. İlave edilen minareleri yakın zamanlara kadar bu caminin mahya kurulmaya ve kaftanlamaya elverişli neredeyse tek mekân haline gelmesini sağlamış. Gültekin Çizgen'in üstteki fotoğrafı bunu gösteren güzel örneklerden biri.

Birinci Cihan Harbi'nin ilk yılında Mısır gibi Kıbrıs da Osmanlılardan sonra İngiliz hakimiyetine geçiyor. Siyaset, hele İngiliz siyaseti din-iman tanımaz, her şeyi, evet her şeyi kullanır. 1952'de Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkışı Kıbrıs'ta "God Save the Queen" (Tanrı kraliçeyi korusun) mahyasıyla kutlanmıştı.

Laiklik fikrinin ve uygulamasının sözde olmadığı yerler ve zamanlar kim bilir ne kadar azdır? Yeryüzünde ve bizde...

1975'te tamir edilerek Ulucami adıyla hizmete açılan cami 1957-1959 yılları arasında yapılmış büyücek bir kilise. Adı Chryssospiliotissa Kilisesi. Ulucami'nin imamı meğer köylümüz Tilifut Mehmet Keskin'miş. Diyanet görevlisi olarak gitmiş. Hem o hem de din müşaviri ısrar edince vaaz kürsüsüne çıkıp namazdan önce cemaata nasihatte bulunuyorum. (Böylece hal tercümeme Magosa Ulucamii vaizliği de ilave edilmiş oluyor!!!).

Farklı yollardan Lefkoşa'ya dönerken yine devlet tarafından yaptırılmış tek şerefeli iki minareli Dörtyol Camisi'ne uğruyoruz ve ikindiyi orada eda ediyoruz. Caminin ön cephesinde ve içerde mihrabın üst yanlarında Türk ve KKTC bayrakları asılı.

❁

Bizi davet eden Rumi Enstitüsü'nün müdürü Mehmet Gökalp Bey'le de (dediğine göre 1791-1856 yılları arasında yaşayan ve Ada'da çok evkafı ve hayratı bulunan Küçük Mehmed Emin Paşa'nın soyundan geliyor) Kıbrıs'ta dinî hayat üzerine epeyce sohbetimiz oldu. Özellikle Kıbrıs asıllı Müslüman-Türk halkının inançları, din anlayışı ve dinî yaşantısı hakkında kendisine bazı sorular sordum. Camilere, cami cemaatına, ihya edilen ve bir ayin-i şerif izlediğimiz Mevlevîhane başta olmak üzere tekke ve tarikatlara dair konuştuk. Birçok şey anlattı ama birini zikretmekte fayda var; Diyanet üzerinden buraya taşınmaya çalışılan Yeni Selefî din anlayışı ile yerli halkın geleneksel din anlayışı, Halk Müslümanlığı arasında umumiyetle bir çatışma varmış. Özellikle de *Mevlit* konusunda...

Bunu çok iyi biliyor ve anlıyorum ama orada Türkiye'nin ve Diyanet'in taşımak istediği din anlayışını tenkit etmek uygun olmaz diye sözü sorularla başka taraflara kaydırmaya çalışıyorum. Her seferinde karşıma çıkan şey 28 Şubat sürecinde siyasî merkezin, Ankara'nın, asker-sivil bürokrasinin, diplomatların Türkiye ile Kıbrıs'ta takip ettikleri din merkezli "millî" politikaların ne kadar da farklı olduğu...

Doğrusu bir tarafıyla yabana atılacak bir şey değil...

Karpaz bölgesini de görmek isteyen Süleyman Uludağ hocayı istemeyerek de olsa Kıbrıs'ta bırakıp erken yurda dönmemin sebebi Fransız Araştırmaları Merkezi ile Orient Institut'un birlikte düzenlediği, benim de davetli olduğum "Son Dönem Osmanlı Biyografileri" yuvarlak masa toplantısına katılmaktı. Karpaz ziyaretini ve kim bilir ne "maneviyatlı" meseleleri ve manzaraları kaçırdık ama toplantıya yetiştik.

TÜRKİYE'DE DİNLE ALAKALI OLMAYAN BİR MESELE VAR MI? DEVRİMLER NE İLE ALAKALI?

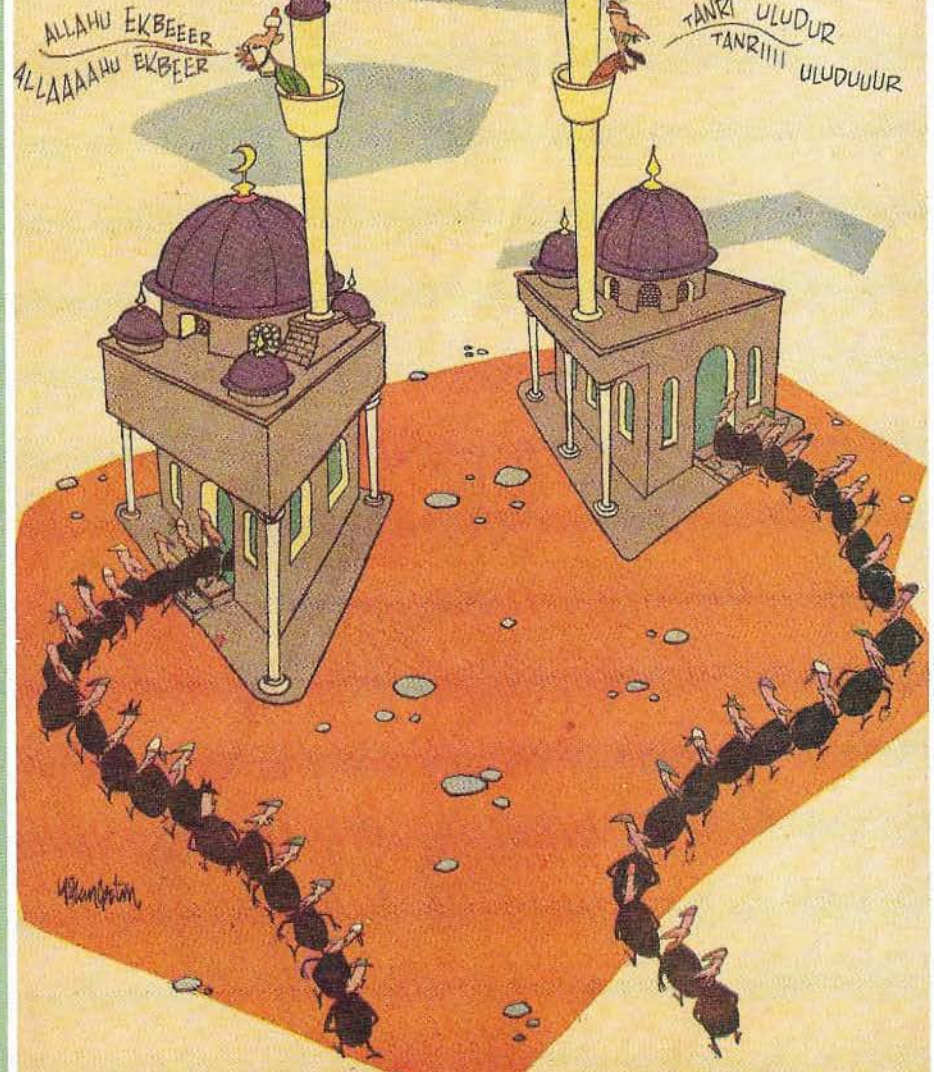
Akbaba
ALLAHU EKBEEER
ALLAAAAHU EKBEER
TANRI ULUDUR
TANRIIII ULUDUUUR
Bayram Sabahı!

"TÜRKÇE İBADET" POLİTİKALARI KÜLTÜRSÜZLEŞTİRMENİN ETKİLİ BİR VASITASI MI?

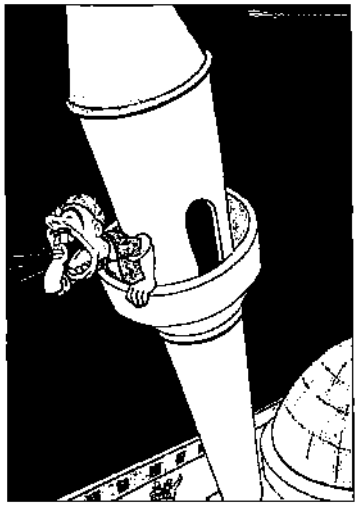

60 Darbesinin arifesindeyiz. 31 Mart 1960 tarihli *Akbaba*'nın kapağına çıkan Yalçın Öztan karikatüründe bayram sabahı cemaatın bir kısmı "Allahu Ekber" diyerek ezana başlayan camiye, diğer bir kısmı "Tanrı Uludur" diye ezan okuyan camiye gidiyor. Karikatürün altında ilave edilen not: "Bayram Sabahı! Bir köyde partililer camilerini ayırdılar. Gazeteler".
Mizah dergisinin 18 Şubat 1949 tarihli sayısında çıkan Ramiz'in üstteki karikatürünün altyazısı karşılıklı konuşma olarak veriliyor: "– Yahu Arapça ezan okuyor, bunun Türkçesi yok mu? – Var *Türkçesi yobazlık!*".

Yüzlercesi, evet yüzlercesi arasından gelişigüzel seçilmiş iki küçük gazete haberi ile başlayalım isterseniz:

> "*Türkçe Ezan Okunmasını İstemeyenlerin Mahkumiyeti.* Çorum['da] Ağır Ceza Mahkemesi Türkçe ezan okunmasını istememekle suçlu Rodoslu Ali'yi bir seneye, İlyas Hoca'yı 18 aya, Amasyalı Hasan'ı 13 ay ve 30 liraya mahkum etmiştir".
> (*Akşam*, 6 Nisan 1933, s. 2).
> "*Türkçe Ezan. İzmir'in Bazı Köylerinde On Kişi Tevkif Edildi.* İzmir'in bazı köylerinde Arapça ezan ve tekbir meselesinden 10 kişi tevkif edilmiştir. Torbalı'nın Sinek köyünde bazı kimseler bayram namazında [Türkçe] tekbir faslını kaldırmışlardır.
> Yine Torbalı'nın Teke köyünde Arapça ezan okuyanlar olmuştur".
> (*Akşam*, 10 Nisan 1933, s. 2).

30'lu, 40'lı yıllarda her köyde, her kasabada, her şehirde birçok defalar olmuş bu türden –bugün için akıl almaz ve inandırıcı bulunmaz– hadiseleri şimdilik bir tarafa kaldırarak bugünlere doğru bir günlükle yaklaşalım.

❁

13 Aralık 1997. Bugün Cağaloğlu'nda, tanıdık bir gazeteci üzerinden fotokopisini edindiğim broşür metnini akşam eve dönünce okudum, sonra da metnin-mesajın siyaseti ve psikolojisi üzerine bir miktar düşündüm. Bu broşür Harp Akademileri Komutanlığı tarafından, kapak dahil her sayfasının altına ve üstüne büyük harflerle "Hizmete Özel" kaydı ısrarla düşülerek basılmış olmasına rağmen belli ki "hizmet"i genişletmek maksadıyla yahut *bazı gazeteciler sivil paşalık kadrosundan* "hizmet"e zaten âmade ve dahil oldukları için onlara da dağıtılmış.

Künyesi şöyle broşürün: *10 Kasım 1997 Atatürk'ü Anma Toplantısı*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Kasım 1997. Kapakta kutu içinde bir künye ilâvesi daha var: *Atatürk ve Din-Birinci Kitaba Ek.*

Kapak sayfalarını çeviriyoruz ve 9 sayfalık bir metnin uzun başlığı bizi karşılıyor: "Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk'ün 'Atatürk ve Din' Konulu Konferansı (10 Kasım 1997)". İş daha bir ciddiyet kesbediyor normal olarak, çünkü konuşma ile gündeme taşınan esas konulardan biri Atatürk'ün dine hizmetleri ve Türkçe ibadet meselesi...

Her askerî müdahale sonrası yahut uyarılmış irtica bayraklarının yükseltileceği zamanlarda bir yerlerden Türkçe ibadet seslerinin gelmeye başlamasına ve "hür" basına intikal edip gövde göstermesine alışkın sayılırız[1]. Bu tatsız, memleket için kan kaybettirici haberler ve çift taraflı yönlendirmeler üzerinden başka alışkanlıklar da edindik akıp giden zaman içinde; ez cümle bir iki hususu hatırlamak, okumuş yazmışlarımızın memleketimizdeki bir(çok) meseleyi derinliğine bilmek-anlamak ve kavramaktaki yetersizliklerine hayıflanmak, nihayet bir miktar da acı tebessümle karışık kızmak gibi...

Hatırladıklarımdan biri meşhur Karadenizli fıkrasıdır: Temel hacca gitmiş. Dönüşünde arkadaşları nasıl geçti, ne yaptın, nasıl idare ettin o yabancı memlekette, dilini bilmezsin, âdetlerini bilmezsin... diyecek olmuşlar. Taze ve dinî hissiyatı yüksek hacının rahat cevabı şöyle olmuş: Bu Araplar ezanı Türkçe okuyorlar, namazı Türkçe kıldırıyorlar. Ama sıra konuşmaya gelince bir acayip oluyorlar...

Halk irfanının ezanı ve namazda okunan âyet ve sureleri, duaları "Türkçe" kabul etmesi, öyle bilmesi ve dolayısıyla rahatlıkla "anlaması"[2], Karadenizli de olsa (!) vatandaşın bir meseleyi bilme-anlama bahsinde okumuşlarımızdan (memlekete yabancı kalanlarını vurgulamak için *literati* mi demeli!?) bazen daha fazla kademe gözettiğini, daha revnaklı hamleler yaptığını, daha geniş ve derinlikli bir dil kullandığını göstermez mi?

Gerçek de böyledir; selâmun aleyküm, inşallah, merhaba, maşallah, helva, maazallah, şerbet-şarap-meşrubat, harem-mahrem, zihin-akıl-hafıza, kitap-mektep-kâtip-mektup, hafazanallah, hüküm-mahkeme-hakim-hekim-hakem-hükümet-hikmet-mahkum... gibi. Kim bunların sadece Arapça olduğunu söyleyebilir?! Sadece Türkçe olan Arapçalar da var; kızgınlığı ifade için "hasbunallah" çekmek (Arapçasının mânası "Allah bize yeter" demektir), her şeyin bittiğini ifade için "vele'd-dâllîn âmin" demek (Arapçasının Türkçesi "sapkınlığa düşenlerin [yoluna] değil" demektir).

Şükür ve teşekkürün ikisi de Arapçadır ve aynı köktendir fakat Türkçede bu ikisi ayrı ayrı şükrü ve teşekkürü ifade etmek için kullanılır; bu

1 Askerî müdahaleler sonrasında Türkçe ezan, Türkçe Kur'an, Türkçe ibadet talepleri ve bunlara dair gazete haberleri ile yazılar, müzakere ve tartışmalar için bk. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, s. 159-71; aynı yazar, *Zafer Değil Sefer*, İstanbul, Dergâh Yay., 2018, s. 131-60.

2 İsmet Özel'in yıllardır vurguladığı bir fikri hatırlatmak lazım: "Türkçe hem mâna itibariyle hem form itibariyle Kur'an-ı Kerim'in takibinden doğan bir dil"dir.

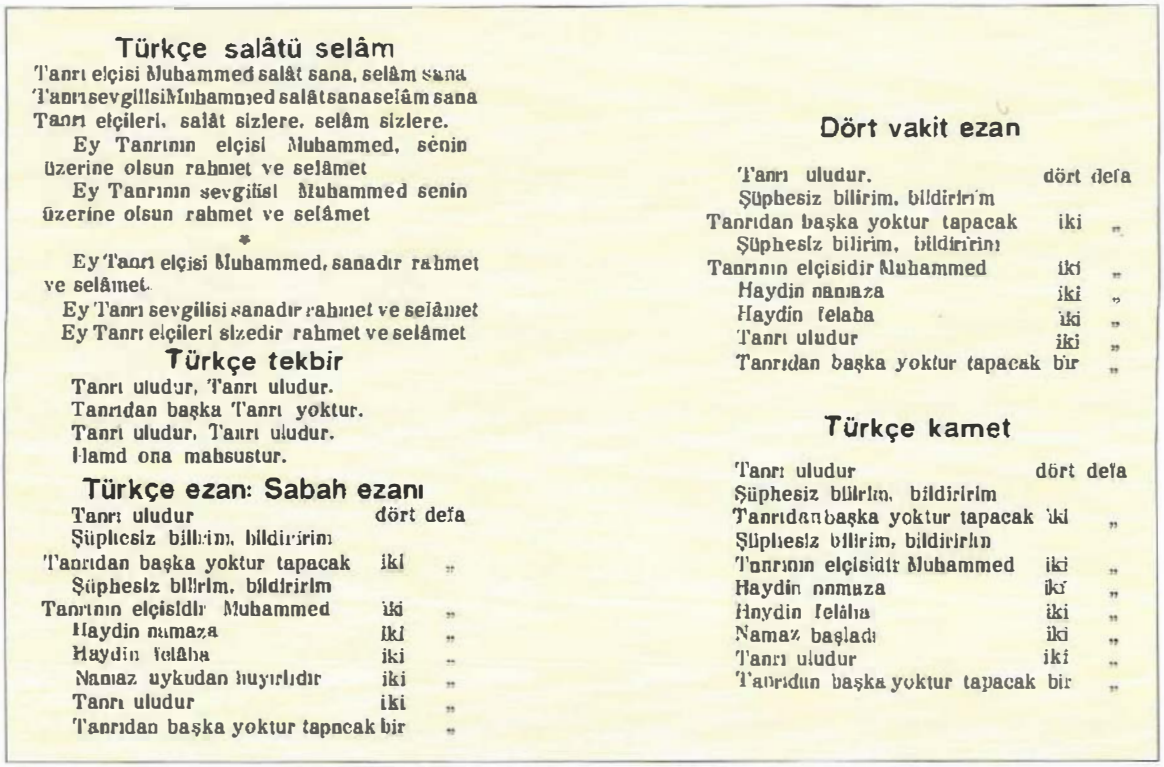

Türkçe salâtü selâm

Tanrı elçisi Muhammed salât sana, selâm sana
Tanrı sevgilisi Muhammed salât sana selâm sana
Tanrı elçileri, salât sizlere, selâm sizlere.
Ey Tanrının elçisi Muhammed, senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi Muhammed senin üzerine olsun rahmet ve selâmet

*

Ey Tanrı elçisi Muhammed, sanadır rahmet ve selâmet.
Ey Tanrı sevgilisi sanadır rahmet ve selâmet
Ey Tanrı elçileri sizedir rahmet ve selâmet

Türkçe tekbir

Tanrı uludur, Tanrı uludur.
Tanrıdan başka Tanrı yoktur.
Tanrı uludur, Tanrı uludur.
Hamd ona mahsustur.

Türkçe ezan: Sabah ezanı

Tanrı uludur	dört	defa
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrıdan başka yoktur tapacak	iki	„
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrının elçisidir Muhammed	iki	„
Haydin namaza	iki	„
Haydin felâha	iki	„
Namaz uykudan hayırlıdır	iki	„
Tanrı uludur	iki	„
Tanrıdan başka yoktur tapacak	bir	„

Dört vakit ezan

Tanrı uludur.	dört	defa
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrıdan başka yoktur tapacak	iki	„
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrının elçisidir Muhammed	iki	„
Haydin namaza	iki	„
Haydin felâha	iki	„
Tanrı uludur	iki	„
Tanrıdan başka yoktur tapacak	bir	„

Türkçe kamet

Tanrı uludur	dört	defa
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrıdan başka yoktur tapacak	iki	„
Şüphesiz bilirim, bildiririm		
Tanrının elçisidir Muhammed	iki	„
Haydin namaza	iki	„
Haydin felâha	iki	„
Namaz başladı	iki	„
Tanrı uludur	iki	„
Tanrıdan başka yoktur tapacak	bir	„

Kültürsüzleşmenin Adı Türkçeleştirme Olursa...

1930'lu yılların ilk senelerindeyiz. Öztürkçecilik/sadeleştirme hareketleriyle din dilinin değişime zorlanması, Türkçe ibadet politikaları paralel yürüyor. Diyanet İşleri Başkanlığı dahil bazı devlet daireleri resmi olarak veya "sivil" kanallarla Türkçe ezan, Türkçe tekbir, Türkçe kamet, Türkçe salât ü selâm basıp muhtemelen cami çıkışlarında vatandaşlara dağıtıyor.
Katlamalı iki sayfa halinde basılıp dağıtılanlardan biri üstte. Tekbiri, salât ü selâmı Itrî'nin bestesiyle okumaya alışmış bir zevk ve ses ortamında ifade ve ibareleri Türkçe zevkinden uzak, insicamsız ve tekrarlanmaya elverişsiz dayatmalar bunlar...
Türkiye'deki laiklik politikalarının dinî sahalarda zevksizliği, kültürsüzlüğü, biçimsizliği artırıcı yönlerinin olduğunu soğukkanlılıkla görmek ve anlamak lazım. Bu politikalardan menfi olarak sadece Cumhuriyet ideolojisini destekleyenler değil aynı karar ve uygulamalara karşı çıkanlar, laiklik mağdurları da paylarına düşeni almıştır, almaktadır.

Türkçedir Arapça değil. Dava-iddia-davet kelimeleri de Arapça asıllıdır ve aynı köktendir, bunların ayrı ayrı anlamlarda ve nüanslı kullanılması da büyük ölçüde Türkçedir. Ve diğerleri...

İkinci hatırladığım şey de annemin "Türkçe" duaları, dua-ibadetleri... Onlara temas edeceğim.

Acı tebessümle karışık bir miktar kızdığım şey ise miladın XXI. yüzyılına gelmiş dayanmışken, Türkçe ibadet isteyen aydınların, asker-sivil bürokratların, gazeteci makulesinin 1930'lardaki yüksek Cumhuriyet erkânı gibi "başkası"nın, yani halkın, mütedeyyin insanların ibadetiyle bu kadar yakından ilgilenmelerinin sebeb-i hikmeti! Sanırsın ki ibadet Türkçe olursa kendileri posttan kalkmayacak, ezanlar "Tanrı Uludur" diye başlarsa hepsi cemaatle namaz için camilere koşuşacak, beşe beş katacak...

Belki hep muzdarip olduğumuz ve maruz kaldığımız seviye meselesi hariç fazla kızmamak da lazım, çünkü Türkiye'de herkes kendince dindardır (bu iyi bir şey) ve anlaşılan yaşanan, konuşulan din tasavvurunun kendi dindarlığına, din anlayışına yakın ve uygun olmasını ister. En "laik" olanını bile biraz sıkıştırırsanız "benim de dedem müftü idi, medrese hocasıydı" diye başlar, "ama modern bir din adamıydı" diye devam eder.

Kültürsüzleştirmenin Muhatabı Kim?

Türkçe İbadet üzerinden siyasî merkez kimi kültürsüzleştiriyor ve hatta kabalaştırıyor, netice itibariyle kimi zayıflatıyor? Bence hem kendisinin hem de karşısına aldığı muhataplarının, dönüştürmeyi umduğu yahut tasfiye için damarına bastığı muhaliflerinin kemiklerini zayıflatıyor, dimağını zaafa uğratıyor, aşağıya çekiyor. Çünkü iki taraf da ifade-bilgi-yorum ve estetik itibariyle alt bir seviyede kalıyor, o seviye ile yetiniyor, ona mahkum oluyor, kendini sadece hissi düzeyde tatmin ediyor, savunuyor, bu yolla da psikolojisi malul hale geliyor. Alt bir seviye ile yetinme, onu dayatma, onun üzerinden karşılık verme Türkiye'nin kendini taşıma kapasitesini sürekli çelimsizleştiriyor, dumura uğratıyor; ahlâkî olarak gayrıahlâkî bir alana itiyor. Burada konumuz geniş mânada din olmakla beraber bu problem başka alanlarda da var. (Ben bu zayıflığı ve çelimsizliği Türkiye'de ilahiyat ve felsefe alanı dahil sosyal bilimlerin, dilin-ifade imkânlarının, ilmî ve kültürel ortamların, sanat faaliyetlerinin zayıflığının da esas ve derin sebeplerinden biri olarak görüyorum).

1930'lu yılların ilk senelerinde(n itibaren) devreye sokulan öztürkçecilik/sadeleştirme hareketleriyle, Türk Tarih Tezi ile, eğitim-kültür politikalarıyla... din dilinin/dinî kültürün/dinî yaşama üsluplarının değişime-dönüşüme zorlanması, bunun kuvvetli bir unsuru olarak Türkçe ibadet programlarının[3] paralel bir şekilde yürütülmesi de kültürsüzleş(tir)menin, yarılmaları artırmanın, kapanmanın-daralmanın, kendini daraltmanın bir parçası gibi işledi, o fonksiyonu icra etti. Bunu bir tarafın modernleşme, yeni ve "milli" bir Türk kültürü inşa etme çabası diye adlandırması, hatta devrim, "muasır medeniyet seviyesi" demesi soğuk gerçekleri ve neticeyi pek değiştirmeyecektir. Asırlarca ezanı, tekbiri, salât ü selâmı, salâyı Itrî seviyesinde sanatkârların bestesiyle okumaya, dinlemeye, anlamaya alışmış bir milletin, bir toplumsal hafızanın ortasında, bir kültür-anlayış, bir zevk ve ses ortamında, ifade ve ibareleri Türkçe zevkinden uzak, insicamsız, tekrarlanmaya-hatırlanmaya elverişsiz, (Hafız-bestekâr Sadettin Kaynak'a okutturulsa da) paylaşılabilir bir âhenk tutturamayan okuma ve icralar, katılıma elverişli kapasiteleri olmayan dayatmalar olarak kaldı...

3 Dücane Cündioğlu'nun *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul, Kitabevi Yay., 1998) ile *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet 1* (İstanbul, Kitabevi Yay., 1999) kitapları bu sahada önemli boşlukları dolduran çalışmalardır.

Diyanet de Sürece Katılmaya Zorlanıyor...

Diyanet İşleri Başkanlığı karar aşamasına kendisinin dahil edilmediği (muhtemelen dahil olmak da istememiştir) dinî bir meseleyi yukardan geldiği gibi, onların âhenksiz ifadeleriyle müftülüklere, onlar üzerinden cami cemaatına, mütedeyyin insanlara aktarmak vazifesini yerine getiriyor. 6 Mart 1933 tarihli ve Diyanet İşleri Reisi imzasıyla müftülüklere gönderilen Türkçe tekbir ve Türkçe salât ü selâm ekli yazı şöyle: "Öz dilimizle her tarafta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salatüselâm okumak âhenksiz düşeceği gibi Hükümet-i Celilenin takip buyurduğu maksad-ı milliye de uygun gelmediğine binaen İstanbul'daki erbab-ı ihtisasla bilmuhabere bâlâya yazılan üç suret ile Türkçe tekbir gönderilmiştir. Herhangisi arzu olunursa icabında alakadarların ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur efendim".

(Türkçe Salatüselâm)

- 1 -

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
„ Sevgilisi „ „ „ „ „
„ Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere

- 2 -

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi „ „ „ „ „ „ „
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

- 3 -

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Tebrirat Müdüriyeti
730,955

Müftülüğüne

Öz dilimizle hertarafta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minarelerde Arapça Salatüselâm okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükümeti Celilenin takip buyurduğu maksadı milliyede uygun gelmediğine binaen İstanbuldaki erbabı ihtisasla bilmuhabere balâya yazılan üçsuretile Türkçe Tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarların ondan okumaları lüzumu tamimen beyan olunur efendim. 6 - 3 - 933

Diyanet İşleri Reisi

Bu programı yürütenler ve benimseyenler (yahut benimser gözükenler, alkış tutanlar) için de –itiraf etme cesaretini gösteremeseler de– böyle idi, böyle oldu, böyle yabancı, en azından kekremsi kaldı.

Bu faslı bitirirken Türkçe Ezan garabetinden vazgeçilmesi aşamasında Türk aydınlarının, gazetecilerin, üniversite hocalarının neler yazıp söylediklerine dair bir iki hatırlatma yapmama müsaade edin lütfen: *Sebilürreşad*'ın IV. cildinin Haziran 1950'de çıkan 80. sayısında Eşref Edip'in "Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi" başlıklı uzun bir yazısı yer alıyor. Yazar çiçeği burnunda yeni DP iktidarının bu meseleye nasıl baktığını tesbit etmeye çalışırken muhalefet cephesinin tenkit, suçlama ve tehditlerini de değerlendirmeye ve tabiî ağır bir şekilde eleştirmeye yöneliyor.

Başbakan Adnan Menderes, ezanın Arapça aslı üzere okunacağına dair beyanat verir vermez CHP çevrelerinin, sivil-asker bürokrasinin, matbuatın gösterdiği tepkiler, kullandıkları dil ve meseleyi ele alış tarzlarını göster-

mesi açısından bu yazıda iktibas edilen bazı paragraflara birlikte bakalım.

1. Kemal Zeki Gençosman (*Ulus* gazetesi): "Ezanın Arapça okunacağını öğrendiğim bu sabahtan beri perişan bir halde olduğumu sizden neye gizliyeyim? Etime bıçak saplansa bir damla kanım çıkmaz. Hükümet gazetesinin (*Zafer* gazetesi kastediliyor. İ. K.) Atatürk inkılaplarının bir taraftan didiklenmeye başlandığını teşhir eden büyük manşetini gördüğüm andan itibaren içimi derin bir ümitsizlik kapladı. Sabahtan beri kara kara düşünüyorum. Tüylerim diken diken oluyor".

2. Nusret Safa Coşkun (*Zaman-Akşam Postası*): "Başbakanın beyanatı bizi dehşete düşürdü. Mareşal'in [Fevzi Çakmak'ın] cenaze töreninde azametini gördüğümüz tekbirci kütleyi, yurdun dört köşesindeki benzerlerini sevinçlerinden çıldırtmak için bundan daha güzel bir vaad olamaz. İnkılap prensipleriyle alakalı bir kararın değiştirilmesine asla taraftarlık edemeyiz. (...) Arapça ezanın metninin vicdan hürriyetiyle bir alakası yoktur.

'Tanrı uludur' nidasını beğenmiyen dudakları arasından 'Allahu ekber' desin. Bazı zümreleri memnun etmek için bu mesele ortaya atılmıştır. Bu, ateşle oynamaktır".

3. Yavuz Abadan Unat (*Ulus* gazetesi): "Arapça ezana dair bu beyanatı okuyunca içimden bir ürperme duyduğumuzu saklıyamıyacağız. Demek ki Demokrat Parti icraata Arapça ezan okunmasına yeniden imkân vermekle başlıyacaktır. Ortaçağın dinî hurafelerinden temizlenmiş laik bir zihniyete karşı gelmektir bu".

4. Ethem İzzet Benice (*Son Telgraf* gazetesi): "Atatürk inkılapları bir bütündür. Bu bütünün bir halkası koparıldı mı ötekiler de birbirini koparır. Medrese, türbe, tekke, Arap harfi, Arapça tedrisat... gelir. Bir din dili kabul edilirse arkasından din dilini öğretmek ihtiyacı gelir. Kur'an-ı Kerim okuyabilmek için Arap harfi ve Arapçayı okuyup yazmak gerekmez mi?".

Anamın Duaları...

12 yaşlarında tahsil için köyden çıkarken kulaklarım bütün çocukluk çağlarımızı kaplayan rahmetli annemin dualarıyla, gönlümüz onların hissiyatı ile dolu idi. Sonra İmam Hatip Okulu'nda, Yüksek İslâm Enstitüsü'nde çoğu modernimsi, bir kısmı geleneksel din eğitimi aldım. Bugünden geriye bakarak, okuduğum okullarda "Halk Müslümanlığı"yla hayli mesafeli bir din anlayışı ve eğitimi vardı diyebilirim. Onun için çocukluğumuzda kulaklarımıza ve gönlümüze dolan hissiyatla karışık bilgilerin, tecrübelerin seviyelerinin yükselmesi, derinlik ve genişlik kazanması beklenir ve umulurken zayıflamasına, büzülmesine, bazılarının dindışı kabul edilmesine şahit olduk. Niçin böyle olduğunu tam bilmiyorduk ama yeni edindiğimiz "doğru (!) dinî bilgi"nin buna sebebiyet verdiğini zannediyorduk; dinî bilgimiz arttıkça dinî hissiyatımız geriliyor gibiydi herhalde.

Türkçe

KURANI KERİM

Tercümesi

Şerh ve izahlı

Darülfünun İlahiyat Fakültesi Reisi ve İslâm Felsefesi ve Fıkıh Tarihi Müderrisi:

İzmirli

İSMAİL HAKKI

Birinci cilt

İkinci tab'

(Her hakkı İlmi kitaphanesine mahfuzdur)

Sahip ve Naşiri

İlmi Kitaphanesi sahibi

İBRAHİM HİLMİ

İstanbul

1932

"Türkçe Kur'an-ı Kerim" İfadesi Nereden Çıktı?

İzmirli İsmail Hakkı'nın meâlinin ilk baskısı eski harflerle yapılmıştı: *Meânî-i Kur'an*, 2 C., İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, 1343/1927. Çok kısa bir zaman sonra Harf İnkılabı olduğu için kitap büyük ölçüde elde kaldı, dağıtılıp satılamadı. Onun için hâlâ sahaflarda kolay bulunan bir baskıdır bu. Aynı yayınevi aynı meâli bu defa Kur'on'ın Arapça metni olmadan, dış kapakta sadece *Türkçe Kuranı Kerim*, iç kapakta ise *Türkçe Kuranı Kerim Tercümesi* yazarak yayınlar. İstanbul, İbrahim Hilmi Yay., 1932, 965 s. İçinde Kur'on'ın Arapçası olmayan ilk meâl olma özelliğini de taşıyan bu yayında bilerek, hatta kasıtla "Türkçe Kuranı Kerim" ifadesinin kullanılması tamamen basıldığı yıldaki Türkçe ibadet, Türkçe Kur'an tartışmalarıyla, siyasî merkezin başı çektiği yönlendirmelerle alakalıdır. (Taramaları için K. Yusuf Ünal'a müteşekkirim).
İzmirli İsmail Hakkı fikir dünyası itibariyle modernleşme süreçlerine baştan çok mesafe koymayan bir âlim, üretken bir müellif olmakla beraber Kur'an-ı Kerim meâli adlandırmasında daha titiz olması beklenebilirdi. Bu tosorrruf belki de yayıncısının teklif ve ısrarıyla olmuştur.

Ama niçin öyle olsundu? İlim-bilgi denen şey amel-eylem ve kalp zenginliği-hissiyat hatta derinleşmek için değil mi idi?

Belki Tarih eğitimimin etkisiyle bu sorularla ve problemlerle erken haşir neşir olmaya ve geçtiğimiz süreçleri, kendimi ve hocalarımı tenkit süzgecinden geçirerek yeniden anlamaya, değerlendirmeye başladım. Annemin dualarının (hatta dilinin) ve dini anlama-yaşama biçimlerinin, genel olarak Halk Müslümanlığının değerini ve yerini de o zaman tekrar müzakereye, kavramaya yol buldum. Soru şu: Halk Müslümanlığı ile (batıdan bir miktar haberdar akademisyenlerin mütekebbir diliyle söylersek *Folk İslâm*la) dinî tedrisat bile alsa eğitimli insanların din anlayışı (bir rivayete göre *Entelektüel-Kitabî İslâm*) arasındaki ilişki, olması gerektiği üzere bir seviye-derece farklılığı meselesi mi yoksa hem bilgi-anlayış-dil hem de yaşama üslubu itibariyle kategorik bir ayırım mı?

Bu mesele mufassal olarak yazılmayı hak eden uzun ve mühim bir bahis (bk. Bu kitap, s. 858-92). Onun için yakın konumuza dönelim: Aldığım eğitim üzerine tekrar düşünmeye başladığım dönemlerde mektep medrese görmemiş annemin (annelerimizin) duaları bana Türkçe ibadet meselesini anlama bakımından da imkânlı bir kapı, tabiri caizse büyük bir cevap anahtarı oldu. Cumhuriyetçi Türk aydınlarının, hiç değilse benim gibi köyden gelenlerinin niçin Türkçe ibadet meselesine, ideolojik dayatmaların ve beylik açıklamaların ötesine geçerek biraz daha revnaklı ve geniş açıdan bakıp tenkitler geliştiremediklerini de bu sıralarda sordum, sorguladım. Eğitim aldığım "dinî" müesseselerin ve üstüste yığılmış bilgileri fazla hocalarımın bu imkânların ve derinliklerin niçin yeteri kadar farkında olmadıklarını da anlamaya çalıştım. Niçin "kendilerini" bu kadar geriye itiyorlardı acaba? Kendilerini fakirleşmeye doğru değiştirmek yerine geliştiremezler miydi? Tam yerini ve karşılığını bulamayan sorular...

İsterseniz önce dualara bakalım sonra dersimize devam edelim:

Yatma/Uyku Duası: Yattım sağıma, döndüm soluma, melekler şahit olsun dinime imanıma; kalkarsam ikbalime, ölürsem vay halime; bismillâhirrahmanirrahîm.... (Bilenler bu duanın devamı olarak Âyete'l-Kürsi'yi, Fatiha veya İhlas suresini de okur, öyle uykuya yatarlardı. Türkçe ile Arapçaları arasındaki fark ne idi?).

Abdest Duası: Yüz yıkanırken: Ya Rabbi yüzümü kara çıkarma; kollar yıkanırken: defterlerimi sağdan/sağ taraftan ver/defterlerimi soldan verme; solunu resit eyle; baş meshedilirken: başımıza gelecek kaza ve belâları def eyle; kulaklar meshedilirken: kulaklarıma cehennem zırıltısı koyma; ayaklar yıkanırken: sırat köprüsünden kuş gibi geçir beni.

Yemek Duası: Ya Rabbi sana çok şükür; hesapsız nihayetsiz şükür; denizlerin kumları kadar, yeşilistanlar [deryalar] kadar, ulu dağlar kadar; verdiğin nimetlere, verdiğin bereketlere, verdiğin rızıklara, Allahım sana çok şükür; bize verdin başkalarına, olmayanlara da ver; Hazreti Ali'nin kuvveti Halil İbrahim'in bereketi; artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin, yediğimiz içtiğimiz ölülerin ruhu için, kalanların sadakasına…[4]

Okuduğumuz okullarda Hz. Peygamber'in yatarken, abdest alırken, yemekten sonra yaptığı duaların Arapçalarını öğreniyor, çoğunu da ezberliyorduk. Türkçe tercümelerini çıkaracak kadar Arapçamız da vardı artık. Fakat tam anlamadığımız, hocalarımızın da bir şekilde işaret ettiklerini hiç hatırlamadığım bir problem alanı çıkıyordu karşımıza, belli belirsiz bir soru; Hz. Peygamber'in dualarının kelime be-kelime tercümesiyle analarımızın duaları arasındaki farklılık, boşluk yahut mesafe nasıl anlaşılıp doldurulacaktı? Nasıl bir "tercüme" idi bu ve nereden geliyordu? Hangisi "doğru" idi?

Bu da uzun bir bahis, ayrıca benzerlik ve farklılıkları görmek için Arapçalarıyla birlikte birebir Türkçe tercümelerini de vermek gerekecek.

Annemin dualarının, dua-ibadetlerinin (artık, köyümüzde, Anadolu'da yerleşik duaların, dua-ibadetlerin demek lazım) hadislerde geçen duaların geniş ve rahat şerhli tercümelerinden, ama daha da önemlisi imkânları ve hissiyatı yüksek revnaklı bir Türkçe ile, yerli dille, yerel kültürle kuvvetli bir şekilde ilişkilendirilerek, öğrenilme ve ezberlenme kapasitesine sahip, zevkli-estetik "tercüme"lerinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

Söyleyebilir miyiz?

Hacca giden hemşehrimizin yorumlarını unutup bana, "hâlâ namazda okunan 'Arapça' sure ve dualara, ezana bir türlü gelemedin" diyor musunuz, bilmiyorum.

4 Annem hakkında yazdığım uzun yazıda burada zikretmediğim diğer dualarına da yer verdim, anne (Anadolu kadını) duası nasıl olurmuş merak edenler o yazıya bakabilir: *Dağ Ne Kadar Yüce Olsa* içinde, İstanbul, Dergâh Yay., 2020, s. 149-76, dualar için özellikle s. 159-61.

Yaşar Nuri Hoca'nın Cihet-i Askeriyeye Anlattıkları

Ben ise buradan tekrar başa, soğuk ve problemli vakaya dönelim ve düşünelim derim. Bu kültürün içinden, köyden gelen, önce hafızlık ve geleneksel medrese eğitimi alan, sonradan yarı-modern eğitim kurumlarından; İmam Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nden de geçen, ayrıca Hukuk Fakültesi'nde okuyan, akademik hayatına tasavvuf ve tarikat araştırmalarıyla başlayan, nihayet ifadesi çok güzel ama muhtevası ve siyaseti çok problemli "Kur'an İslâm"ında karar kılan istidatlı bir hocanın halka ve paşalara anlattıklarına, nice biriktirdiklerini unutarak yaptığı tahkiyelere avdet edip söze hatime çekelim.

Yaşar Nuri Öztürk'ün (Allah taksiratını affetsin) 28 Şubat sürecinin hararetli zamanlarında, hem de bir 10 Kasım günü kışlada ağırlanması ve subaylara, paşalara hitap etmesi elbette iki tarafın arayışları ve beklentileri açısından da önemli idi. Büyük bir ihtimalle bir hoca ilk defa kışlada ve alenen Atatürk dersi veriyordu. Cihet-i askeriye şöhretli bir ilahiyat profesörünü davet ederek ona Atatürk ve din meselesini anlattırmakla aktüel olarak kendi üzerinde baskı oluşturan "dinle irtibatının zayıflığı", hatta din karşıtlığı istikametinde akan intibaları hafifletmeye, tamamen atmaya, en azından bir miktar uzaklaştırmaya çalışmakta, bununla birlikte Atatürkçülüğü-Cumhuriyet ideolojisini de bir şekilde dinle irtibatlandırmak istemektedir.

"Kendince dindarlık" orada da var. (Yeri gelmişken söyleyelim; 28 Şubat süreci "laik" kesimde Mustafa Kemal Paşa ile de irtibatlandırılmış yeni bir dindarlığın, tabiri caizse "Atatürkçü dindarlığın" inşası ve yaygınlaştırılması için çaba göstermiştir. Bu yeni ve farklı zaviyelerden üzerinde durulmaya değer bir süreçtir ve bugünden bakılırsa kısmen "başarılı" olduğu söylenebilir).

Tek taraflı gitmiyor bu tür işler: Yaşar Nuri hoca da bir müddettir söylemeye ve yazmaya çalıştığı üzere Atatürk'ün dindarlığını, tekpartili yıllarda Meclis'in kararı ve desteğiyle Diyanet'in yayınladığı Elmalılı Tefsiri ve *Tecrid-i Sarih* tercüme ve şerhi üzerinden dine/gerçek İslâma hizmet ettiğini anlatıp nüfuzlu zümreler nezdindeki yerini sağlamlaştıracak, popülaritesini artıracak, aynı zamanda uygun bir dille askerlerin, inkılapçıların din merkezli hatalarına işaret etme imkânı da bulacaktır.

Misâl olarak şu cümlelere bakılabilir:

> "(...) Sonuç, Atatürk'ün bıraktığı yerden bu işe başlamak lazım. *Dini görmezlikten gelerek bir yere gidilemeyeceği* izahtan vareste eskilerin deyimi ile, tartışma dışı. O halde dinin gerçeğini yakalamak lazım. Bu dinin gerçeğinde çağı ve bizi rahatsız eden bir şey varsa o zaman birlikte tedbir alalım. Ama *gerçeğinde yoktur. Olmadığını Atatürk dc farketmiştir.* O [gerçek din] Kur'an'da olan dindir. (...) Atatürk bunu farketti ve Türk insanının hurafenin yerine koyduğu bu temel kaynağı, bu ilâhî kaynağı [Elmalılı Tefsiri üzerinden] okumasını istedi.
>
> Okumadık. Maalesef *Atatürk'ün oradaki espirisini, oradaki direktifini, işaretini bu kitle almadı veya kitlenin alması engellendi. Kim yaptı bunu, onun hesabını ayrı bir zeminde yapmak, tartışmak lazım.* Olsaydı bir yere daha gelecektik" (s. 7-8, vurgular bizim).

Ayrıca kendi anladığı istikamette dini-dindarlığı da savunacak, eşit seviyede olmasa da hem mütedeyyinleri hem de devrimcileri, örtük olarak

Devlet Partisi Her Zaman Görev Başında...

CHP genel sekreteri ve Kütahya saylavı Recep Peker, 2 Şubat 1936 tarihinde "Özeldir" kaydıyla il ve ilçelerin "CHP Başkanlığına" bir yazı göndererek onları bir tür muhbirliğe davet ediyor:

"Geçen Ramazan ve bayramda Arapça ezan okumak, salâ vermek, tekbir almak, bazı yolsuz telkinlerde bulunmak, gizli tarikat toplantıları yapmak gibi geri hareketlerin geçen senelere nisbetle daha çok olduğu ve bu hareketlerde en çok 'Nakşî' tarik[at]i mensuplarının ileri gittikleri anlaşılmıştır.

6 Haziran 935 tarihli ve 510 numaralı genelge ile de bildirdiğim gibi yurtta inkılabı ve ileri gidişi [ilericiliği] koruma ve yayma ödevini üstüne alan ve bu gibi devrim ve durumu müteessir edecek geri[ci] hareketlere karşı çok yakından ilgili ve duygulu [duyarlı] olması icab eden Partimizin bu hareketlere karşı duygulu bulunarak Hükümetle el ve işbirliği yapmalarını, alacakları haberleri vakit geçirmeden Hükümete bildirmelerini bu vesile ile bir kere daha tekrarlamayı değerli bulurum".

Dahiliye Vekâleti'nden Recep Peker'e hitaben parti genel sekreterliğine yazılan 29 Ocak 1936 tarihli yazıda şu ihbar var:

"Kırşehir vilayetinin Kaman nahiyesinde Arapça tekbir alan müezzin Yusuf oğlu Hüseyin hakkında yapılan incelemede bilmeyerek tekbiri Arapça okuduğu anlaşılmış ve Adliye'ye teslim edilmiş olduğu vilayetin bildirisinden anlaşılmaktadır. Saygılarımla arzederim".

Evet devlet partisi her zaman görev başında... Fakat devlet partisi olmayan parti yok gibi memlekette...

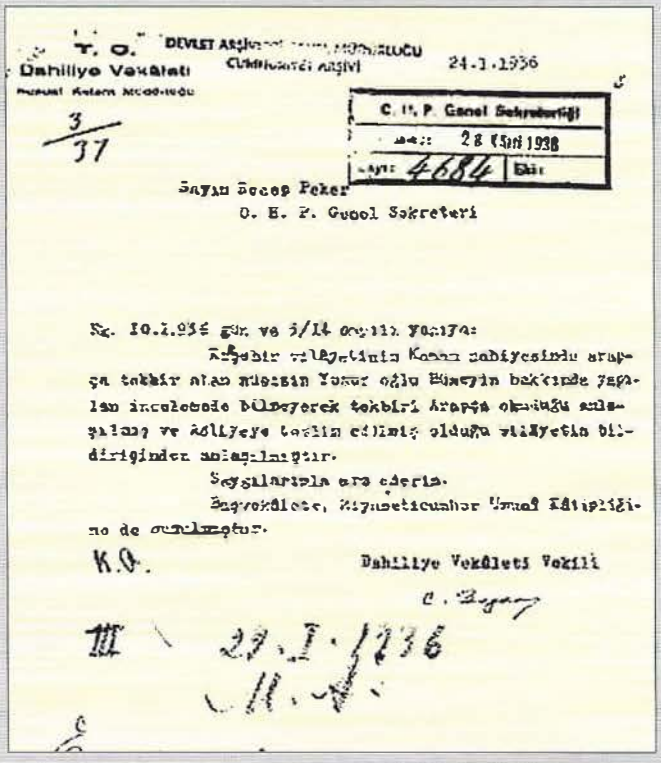

T. C. DEVLET ARŞİVİ ... MÜDÜRLÜĞÜ
Dahiliye Vekâleti Cumhuriyet Arşivi
Hususî Kalem Müdürlüğü

24.1.1936

3/37

C. H. P. Genel Sekreterliği
Tarihi: 28 Kânun 1936
Sayı: 4684 Ekli:

Sayın Recep Peker
C. H. P. Genel Sekreteri

Rg. 10.1.936 gün ve 5/14 sayılı yazıya:

Kırşehir vilâyetinin Kaman nahiyesinde arapça tekbir alan müezzin Yusuf oğlu Hüseyin hakkında yapılan incelemede bilmeyerek tekbiri Arapça okuduğu anlaşılmış ve Adliyeye teslim edilmiş olduğu vilâyetin bildirişinden anlaşılmıştır.

Saygılarımla arz ederim.

Başvekâlete, Riyaseticumhur Umumî Kâtipliğine de sunulmuştur.

K.O.

Dahiliye Vekâleti Vekili

C. Bayar

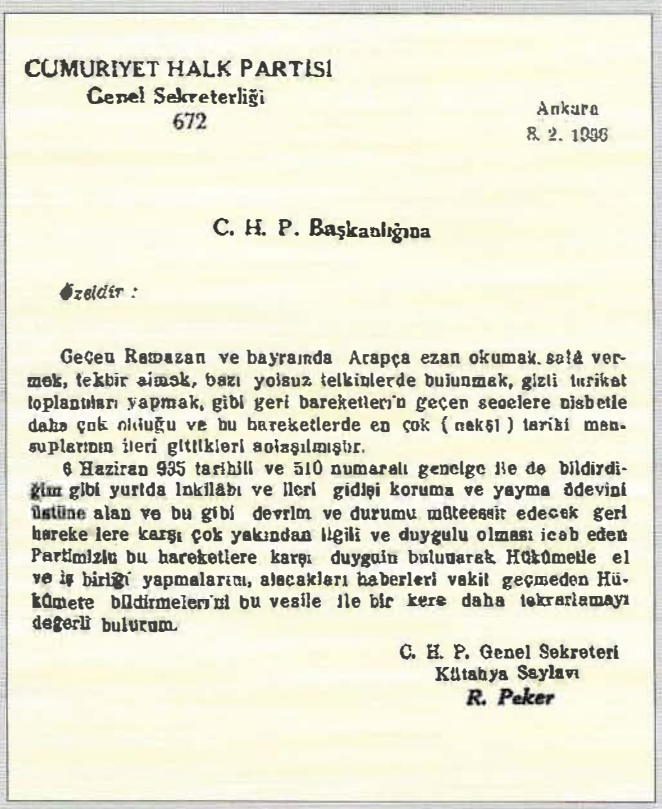

III 29.I.1936

CUMURIYET HALK PARTISI
Genel Sekreterliği
672

Ankara
8. 2. 1936

C. H. P. Başkanlığına

Özeldir :

Geçen Ramazan ve bayramda Arapça ezan okumak, salâ vermek, tekbir almak, bazı yolsuz telkinlerde bulunmak, gizli tarikat toplantıları yapmak, gibi geri hareketlerin geçen senelere nisbetle daha çok olduğu ve bu hareketlerde en çok (nakşî) tarikî mensuplarının ileri gittikleri anlaşılmıştır.

6 Haziran 935 tarihli ve 510 numaralı genelge ile de bildirdiğim gibi yurtda inkilâbı ve ileri gidişi koruma ve yayma ödevini üstüne alan ve bu gibi devrim ve durumu müteessir edecek geri hareketlere karşı çok yakından ilgili ve duygulu olması icab eden Partimizin bu hareketlere karşı duygulu bulunarak Hükûmetle el ve iş birliği yapmalarını, alacakları haberleri vakit geçmeden Hükûmete bildirmelerini bu vesile ile bir kere daha tekrarlamayı değerli bulurum.

C. H. P. Genel Sekreteri
Kütahya Saylavı
R. Peker

orduyu tenkit ederek bir tür tamir ve tadil fonksiyonu icra edecektir. (Çok severdi böyle zekâ gösterilerini rahmetli. Daha önce de yazdığım, söylediğim bir hususu tekrarlamama müsaade edin: Yaşar Nuri Hoca'nın önceden de belli bir popülaritesi olmakla beraber medyatik bir "hadise" oluşu esas itibariyle 28 Şubatla doğrudan alakalıdır)[5].

Yaşar Hoca konuşmasının sonunda kendisinden beklenen/istenen Türkçe ibadet konusuna da geliyor ve cihet-i askeriyeyi memnun edecek, alkışları yükseltecek cümlelerini serdediyor:

> "(...) Bugün tartışılıyor, işte Diyanet İşleri başkanı ile birkaç gün önce benim de bir televizyonda bir şekilde tartıştığım bir konudur. Ama gündemden nasılsa kaldırılıyor, kaldırılmaması lazım, tam zamanıdır, iyice gündeme oturması lazım bunun.
> Nedir o? Kendi dilimizle ibadet etme hakkımız. Bu sanıyorum üzerine ısrarla gidilmesi gereken bir noktadır. Bunda bizi rahatsız edecek hiçbir sonuç çıkmaz. Niçin çıkmaz? Çünkü İslâm mirasının içinde hiçbir içtihada, reforma, yeni bir şey söylemeye hiç gerek olmadan, klasik mirasın verileri ile bir kitlenin kendi dilliyle ibadet etmesini haklı gösterecek bütün dayanaklar, bütün deliller mevcuttur. Bunun üzeri örtülmüştür ve kitle sürekli bir biçimde Kur'an'ın kutsallığı kullanılarak Arabizmi takdire talim ettirilmiştir asırlardır. Bunun aşılması icap ediyor.
> Değerli dinleyenlerim, çok hayati noktadır bu. Bizim çocuklarımızın Arapça dışında dil bilmeyen bir Allah'a yakarmalarının ortaya getirdiği çarpıklığın aşılması lazımdır. Bunu aşmak için Luther falan bulmaya gerek yok. Bu bizzat Peygamberimizin icraatı ile aşılmıştır. Bunun kaynaklarını bulduk ve biz bunu kitleye sayfalarını göstererek söyledik. (...) Bu tartışmayı hem gerçek İslâmın hem Türkiye'nin lehine sonuçlandıracak bilgilerle donanmış insanlar onore edilecekleri zeminleri bulurlarsa bunu anlatacaklar. Bunlar Türkiye'de hazır. (...) Bizim çocuklarımız kendi dilleriyle Yaratıcılarına yalvarmak, daha net söyleyeyim, namazlarını niyazlarını yerine getirmek hakkına sahiptirler" (s. 8-9).

Ne dersiniz? Yaşar Nuri hoca annesinin dualarını, dua-ibadetlerini unutmuş yahut bile isteye geriye itmiş, kendisini ve muhataplarını Türkçenin imkânları ve dinî kültür itibariyle zayıflatmış olabilir mi?

Cumhuriyet aydınları ve erkânı gibi...

Zeyl: Yine Yüzlercesi Olan Mühim Bir Hatıra

Türkçe ezan, Türkçe Kur'an, Türkçe namaz projelerinin dinî alanı baskı altına almak, biçimsizleştirmek ve dindar insanları rencide etmek dışında ne anlamı vardı ve ne işe yaradı? Çeşitli sebeplerle bu meseleyi zaman zaman hâlâ gündeme getirenler ne yapmak istiyorlar? Sadece

5 İlgililer şu yazıya da bakabilir: İ. Kara, "Yaşar Nuri Öztürk Hocanın Ardından: Medyatik Hocalar ve Dinin 'Kritik Anlatımı' Üzerine", *Zafer Değil Sefer* içinde, s. 247-62.

Komutanlara dini konferans

Brifingi veren Muğla Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'ya, Türkiye'nin İran ve Cezayir'e benzeyip benzemediğini soran komutanlar, 'radikalizme yönelişin' nedenlerini irdelemesini istediler.

Nilüfer Arat - İstanbul

GENELKURMAY Başkanlığı temsilcilerine verilen irtica brifinginin yarattığı fırtına etkisini sürdürürken, Genelkurmay Psikolojik Harekat Dairesi Başkanlığı, bu kez de üst düzey komutanlar için "Dini konferans" düzenledi.

Hafta başında Genelkurmay Başkanlığı'nın Rauf Orbay Salonu'nu dolduran üst düzey komutanlar, brifingi veren Muğla Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'ya, Türkiye'nin İran ve Cezayir'e benzeyip benzemediğini sordular. Komutanlar, Fığlalı'nın "radikalizme yöneliş" nedenlerini irdelemesini istediler.

Yedi yıldır Genelkurmay'a İslami konularda brifing veren Rektör Fığlalı, bu seferki brifinge olan ilgiye şaşırdığını söyledi. Fığlalı, her yıl bu tür brifinglerin verildiğini belirterek "Bu yılki program iki ay öncesinde belirlenmişti. Ancak, Genelkurmay'ın irtica brifingiyle aksine anlam kazandı" yorumunu yaptı. Uzmanlık alanının mezhepler ve tarikatlar olduğunu dile getiren Prof. Fığlalı, "Bu nevi kurslara her yıl giderim. Askerlere, İslam dünyasının gelişmesini, Kuran-ı Kerim'in doğuşunu, Arap toplumunun gelişimini, İslam dünyasındaki mezheplerin fonksiyonlarını, Batı'daki sanayi devriminin İslam dünyasını nasıl etkilediğini, bu dönemde mezheplerin nasıl kurancı gibi görüldüğünü anlatırım. Bu durumun Kuran-ı Kerim'in dinamizm menasıl ters düştüğünü, tarikatların nasıl çıkarcı kurumlar haline geldiğini belirttim" diye konuştu.

Tüm bu bilgileri güncelleştirerek sunduğunu vurgulayan Prof.Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, salonda oturacak koltuk kalmadığı için çok sayıda sandalye getirildiğini söyledi. Brifinge Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın üst düzey komutan ve subaylarının katıldığını belirten Prof. Fığlalı, salondan ilginç sorular geldiğini kaydetti. Prof. Fığlalı, üst düzey bir subayın kendisine "Kuran'ı Kerim insanların düşüncelerini bireysel özgürlüğe dayanmaya itiyor. Buna rağmen toplumda neden böyle bir yapı içine girmişlerdir. Ülkede neden İran veya Cezayir görüntüsü oluştu? Neden radikalizme gidiş var?" sorusunu yönelttiğini belirterek şunları söyledi:

"Önemli olarak görünen sorulardan biri de tarikatların Anadolu'nun fethi sırasında yararlı olduğu halde şimdi çıkar aracı kurumlar durumuna nasıl geldiğiydi. Ben de onlara düşüncenin durduğu, doğurganlığın bittiği yerde tekrarlanın söz konusu olacağını anlattım."

Prof. Fığlalı, "İktidardaki partinin dini bu derece çıkar aracı haline getirmesi askerleri fazlasıyla rahatsız etmiş. Genelkurmay halka karşı bir tavır almış durumda görüntüsünden oldukça rahatsız. Genelkurmay'da Türk müslümanlığının Arap Acem müslümanlığıyla yer değiştirmesine karşı bir tepki var. Halkın laiklikle ilgili bir problemi yok. Ben de camiye giden insanım. Bugün Cuma'ya gittim. Etrafıma baktığımda bu insanların rejimle ilgili tereddüdü olmadığını görüyorum. Bazı zümrelerin, birtakım partilerin laikliği insanlara dinsizlik olarak takdimi yanlış. Dini kendi sınırları içinde görmeleri ve yalnız kendilerine takdim edildiğini düşünmeleri toplumu parçalanmaya götürür" diye konuştu.

Hocalar da Hizmete Âmade...

Ankara İlahiyat Fakültesi hocalarından, sonra İzmir İlahiyat'ta dekanlık yapmış Ethem Ruhi Fığlalı 28 Şubat sürecinde Muğla Üniversitesi rektörü iken komutanlara dinî konferanslar vermeye devam ettiğini kendisi söylüyor. *Yeni Ufuk*, 21 Haziran 1997, s. 5. Gazeteye verdiği röportajda 7 yıldır Genelkurmay'da bu tür konferanslar verdiğini belirten Fığlalı şunları da ekliyor: "İktidardaki partinin [Refah Partisi'nin] dini bu derece çıkar aracı haline getirmesi askerleri fazlasıyla rahatsız etmiş. Genelkurmay halka karşı bir tavır almış durumda görüntüsünden oldukça rahatsız. Genelkurmay'da Türk Müslümanlığının Arap, Acem Müslümanlığıyla yer değiştirmesine karşı bir tepki var. Halkın laiklikle ilgili bir problemi yok".

Ve "Hizmete Özel" *10 Kasım 1997 Atatürk'ü Anma Töreni* broşürünün kapağı.

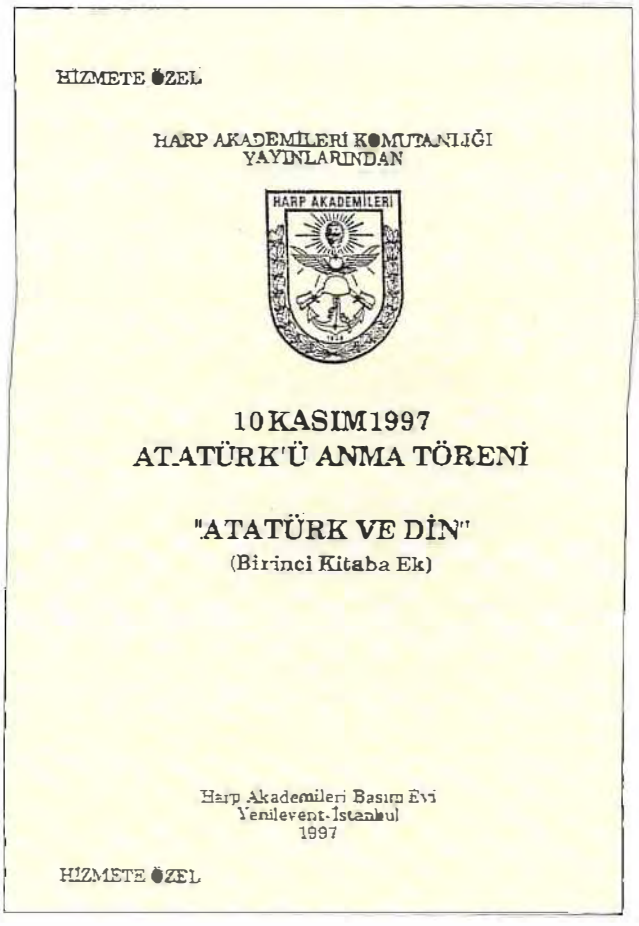

HİZMETE ÖZEL

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI
YAYINLARINDAN

HARP AKADEMİLERİ

10 KASIM 1997
ATATÜRK'Ü ANMA TÖRENİ

"ATATÜRK VE DİN"
(Birinci Kitaba Ek)

Harp Akademileri Basım Evi
Yenilevent-İstanbul
1997

HİZMETE ÖZEL

kendisiyle sınırlı olmayan bu sorular önümüzde duruyor ve duracak. Biz şimdilik ezanın aslı üzere okunmasının ortaya çıkardığı derin hissiyata dair yüzlerce, belki binlerce örneği olan bir hatırat parçasını aktarmakla iktifa edelim:

> "(...) [Ramazanda mukabele okumak için] Rize'de olduğum sene Türkçe ezan kararı çıktı. Ben de sözlerini ve makamını ezberledim. Çocuk olduğum için Türkçe ezan ve makamı benim için biraz da eğlence idi. Yaşlı hocaların bu işten çok rahatsız olduklarını, bir kısmının Türkçe ezan okunurken yere baktıklarını, haya ettiklerini, ağladıklarını sonraları fark edecek ve anlayacaktım. Köye döndüğüm zaman ezanların okunmadığını farkettim. Meğer kimse Türkçe ezan okumayı bilmiyor, öğrenmek de istemiyor! Büyük Cami'nin imamı olan Oflu Serdar Hoca yalnız sabah ezanını Arapça olarak minareden okuyor, diğer ezanları adeta sükutla geçiştiriyordu. Bu tavrı dedikodulara ve şikâyetlere sebebiyet verdiği için Türkçe ezan okumayı bilen biri olarak iş bana düştü. Sonra Pamuka Mustafa (Akyıldız) da öğrendi.
>
> Kaderin bir cilvesi olarak ezan aslî haline döndüğü zaman da ben Büyük Cami'de imamdım. Yeni karardan haberim olmadığı için ezanı Türkçe okumaya başladım. Caminin önünde oturan cemaattan haberi duyanlar vardı; bana bağırmaya başladılar. İlk anda ne olduğunu, ne dediklerini anlamadım, anlayınca da şaka zannettim. Ciddi olduğuna kanaat getirince Arapça okumaya başladım.
>
> Minarede idim; bir de ne göreyim, ezanın aslıyla okunduğunu duyan kadın erkek herkes camiye doğru koşarak gelmeye başladı, uzak evlerde ise insanlar avluya, balkonlara çıktılar. Bir bayram havası, bir ba'sü bade'l-mevt [yeniden diriliş] yaşandı o gün. O zaman yasağın ne kadar rahatsızlık verdiğini ve halk tarafından kabul görmediğini bir daha farkettim.
>
> Halkın Demokratlara temayül göstermesini sağlayan unsurlardan biri de budur"[6].

6 *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, haz. İ. Kara, gözden geçirilmiş 6. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2022, s. 95.

Ankara ile mütedeyyin insanlar arasındaki derin fakat o ölçüde dışarı yansı(tıl)mayan yarılmalardan biri olmuştu ezan meselesi. Mesafeleri ve boşlukları o gün de bugün de Sünnî İslâm siyasî kültüründeki din-devlet münasebetlerinin ayrılmazlığı fikri dolduruyor, tamir ediyor, iyileştiriyor gibi.

27 MAYIS DARBESİ VE TÜRKÇE EZAN, TÜRKÇE KUR'AN HABERLERİ

Arapça Ezan

Türk Dil Kurultayı'nın bugünkü toplantısında evvelâ dört imzalı bir önerge ile Arapça ezanın kaldırılması için hükümet nezdinde teşebbüse geçilmesi istenmiş, uzun münakaşalardan sonra bu teşebbüsün Diyanet İşleri nezdinde yapılması kabul edilmiştir.

Delegelerin alkışları arasında kabul edilen bu önergeden sonra Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi de istenmiştir (...).

Kaynak: *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1960 (Cumhuriyet, 15 Temmuz 1990, "30 Yıl Önce" köşesi).

Kıbrıs'ta Türkçe Ezan

Kıbrıs Mustafa Kemal Derneği başkanı Dr. Mustafa Fahri Dikengil bugün bir basın toplantısı yaparak Kıbrıs Türklerinin Atatürk inkılaplarına sadık kaldığını belirtmiştir.

Dikengil konuşmasında; "Devlet ve hükümet başkanı orgeneral Cemal Görsel ezanın Türkçe okunmasını istemiş olduğundan biz Kıbrıslı Türkler buna uyarak ezanı Türkçe okumaya başlayacağız" demiştir.

Çarşaf meselesine işaret eden başkan; "Kıbrıs'ta çarşaf hemen hemen yok denilecek bir şekilde azdır" diyerek tekkelerin ihya edilmediğini, irticanın olmadığını belirtmiştir.

Kaynak: *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1960 (*Cumhuriyet*, 28 Ekim 1990, "30 Yıl Önce" Köşesi).

Yıl 1932. Yusuf Paşa Camisi'nde Türkçe Kur'an okuma "merasimi" icra ediliyor. Okuyan hafızın başı açık. Erkeklerle kadınlar içiçe oturuyor. Erkekler âdâba aykırı olarak şapka ve kasketlerini çıkarmadan camide Kur'an dinliyorlar...
Bunların hiçbirinin o yıllarda kendiliğinden olması mümkün değil... Belli ki bazı yönlendirmeler olmuş, belki özel olarak bazı insanlar da toplanmıştır.

Medrese çıkışlı Kütahya saylavı, TDK üyesi Besim Atalay'ın *Tanrı Kitabından Namaz Türeleri* başlıklı kitabının kapağı (İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1942, 16 s.). Belli ki Türkçe ibadet heveslerini on yıl sonra tekrar canlandırmak istiyor.

Türkçe Ezan

Şehrimizde bulunan Devlet ve hükümet başkanı org. Gürsel dün [İstanbul Yüksek] İslâm Enstitüsü'nü ziyaret etmiş ve burada öğrencilerle görüşmüş ve Enstitüden ayrılırken şu konuşmayı yapmıştır:

"Aranızda çok kıymetli zevat ve hocalar var. Bana büyük ümitler vaadettiler. Din milletin hürriyeti ile korunmak mecburiyetindedir. Buranın sağlam bir müessese olması için sağlam temellere dayanması şarttır. Eğer iyi tutulursa bu müessese memleket çapında faydalı olur. Biz dinimizi Türkçe okuyup anlamalıyız, ezan Türkçe, Kur'an Türkçe okunmalıdır. Sakat ve çürük köksüz iddialara dayanan fikirlerle Türk, dini vazifelerini Türkçe ifa edemezse asla dindar olamaz. Biz bütün ilgimizi buna vereceğiz" demiştir.

Daha sonra Gürsel, öğretmenlere dönerek, ölülerimizi istirahat yerine tevdi ederken yapılan dinî merasimde söylenen dua ve telkin sözlerinin Arapça olması dolayısiyle anlaşılamadığını belirtmiş ve "acımızı teselli edecek sözlere ihtiyacımız vardır, bu sözler hazin akıbete hazırlanmamız ve ölümün felsefesini yapmamız içinse, bizi ahirete hazırlayacak bu telkinleri anlamalıyız. Türk dinini anlamalıdır, anlayacaktır. Anlamadığımız müddetçe dinsiz kalmaya mahkumuz" demiştir.

(...)

Saat 11.30'da Çarşamba'daki İmam Hatip Okulu'na gelen Başkan yarım saate yakın okul idarecileri ile görüşmüş, izahat almış ve sınıfları gezerek öğrenciler ile hasbihal etmiş ve şu nasihatta bulunmuştur:

"Eskiden din işleri kolaydı. Bugün ise daha güçleşmiştir. Çünkü artık müminlerin karşısında ezbere konuşulmaz. Din hocası olmak maddî ve mânevî hayatı hazırlamak bakımından necip bir vazifedir. Bu bakımdan mümkün olduğu kadar çalışınız. Vazifeleriniz ciddi ve mühimdir".

Gürsel daha sonra bir Arapça dersinde bulunmuş; öğretmene verim neticesini ve Kur'an'ı anlayanın yüzde kaç olduğunu sormuştur. Öğretmen[in] cevaben "yüzde 25" demesi üzerine Devlet başkanı; "Bu kadar bile olduğundan şüpheliyim" demiştir.

Kaynak: *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1960 (*Cumhuriyet*, 6 Ekim 1990, "30 Yıl Önce" köşesi).

HUTBE ZATEN TÜRKÇE DEĞİL Mİ İDİ?

Arzu ederseniz önce, ifadelerinin çoğu Hz. Peygamber'in hutbelerinde de geçen muhtasar, ortak ve yaygın hutbe metnine bakalım:

> el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn.
> Ve's-salâtu ve's-selâmu alâ resûlinâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbihi ecmaîn.
> Neşhedü en lâ-ilâhe illallâhu vahdehu lâ-şerîke leh.
> Ve neşhedü enne seyyidena Muhammeden abduhû ve Resûluh.
> ...

Cuma namazı hutbesi aşağı yukarı bu kadardır. Hiçbir dinî mecburiyeti yok ama bir iki tazim ve salavat ifadeleri, –özellikle hutbenin ikinci kısmında– bir iki dua cümlesi, Şiîlik-hilafet problemi dolayısıyla sonradan ilave edilen bir teamüle riayet edilerek dört halifenin adının sıra ile zikredilmesi, sahabe ve tabiînin hepsine hürmet gösterilmesi de eklenebilir (... halifeti Resûlillâhi ale't-tahkik, umerâi'l-mü'minîn seyyidinâ Hazreti Ebî Bekrin ve Ömere ve Osmane ve Aliyyin ve alâ bakıyyeti's-sahâbeti ve't-tâbiîn...). Bundan sonra bir âyet-i kerime ve bir hadis-i şerif okunur. Bayram namazı hutbelerinde bunların arasında tekbirler de getirilir...

*Hutbenin vaaz ve nasihat (konuşma) kısmı yani "Türkçe hutbe" tartışma*ları sırasında öne çıkan bölümü mecburi değildir. Hamd, şükür, salavat, dua kısımları, okunan âyet ve hadis vaaz olarak yeter. Ana dili Arapça olmayan Müslüman memleketlerde gerekirse, vakit ve hava şartları da elverişli ise âyet ve hadislerin, duaların yerli dildeki karşılıkları meâlen veya kısmen açıklamalı olarak verilir ve hutbe tamamlanır.

Hepsi bu kadardır.

Ayrıca Cuma ve bayram namazlarına gelebilen yaşlıları, hastaları, yolcuları, âcil iş sahiplerini hesaba katarak namaz ve hutbenin kısa tutulması Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Nitekim yakın zamanlara kadar köylerde ve kasabalarda soğuk kış günlerinde veya yaz aylarının yoğun çalışma mevsimlerinde hutbe kısa kesilir ve konuşma-nasihat kısmı yapılmazdı. Hiçbir mahzuru yok.

En alt düzeyde de olsa din eğitimi ve terbiyesi alan, Kelime-i Şehadet'i bilen, Namazda okunacak kısa sure ve duaları ezberleyen yahut birçok defa duyan her Müslüman kişi, hatta çocuklar için bile bu "kadarlık" hutbe ifadelerinde ana hatları itibariyle bilinmedik, anlaşılmayacak hiçbir şey yoktur; hamd, salavat, kelime-i şehadet...

"Anlamak", hele farketmek, hissetmek, içten/gönülden duymak, huşû ile

SEBİLÜRREŞAD

CİLT: 15 — 50 Kuruş — SAYI: 358

Tarihi hatıra : Atatürk, Balıkesirde Zagnos Paşa camii minberinde.

katılmak için kelime-be-kelime tercümeye yani Türkçe Hutbeye ihtiyaç olmadığı zaten malumdur. (Malumdur dediğime bakmayın, bu işlerle uğraşanlar için bile malumu ilâm etme mecburiyeti ile karşıkarşıya kalıyor insan). Bir şey daha var, hutbeyi uzatmamak sünnet olduğu için Cuma günleri ezan okunmadan yarım saat, bir saat önce neredeyse bütün camilerde Kur'an okumak yahut vaaz etmek adet haline gelmiştir. İsteyen, vakti olan cemaattan kişiler erkenden camiye gider ve vaaz u nasihatını dinler.

Yoksa Türkçe Hutbe problemi buralarda ve bu kadar değil mi?

O Zaman Mesele ve Soru(n) Nedir?

R. H. Tawney "Bir çağın muhakkak saydığı şeyler bir sonraki çağda mesele olurlar" demiş[1]. Türkçe Hutbe işi de öyle bir şey. Evet kesin olarak öyle fakat sanırım kimsenin modern zamanlardan sonra "öyle" ile yetinebilme lüksü ve imtiyazı yok, olmayacak; onun için meselenin başlangıcı ve seyri sözkonusu olduğunda birkaç mühim hususta ve problem alanından bahsetmeden "öyle" deyip defteri kapatmak kolay değil. Ayrıca meselenin takip edilmeye değer bir tarihi olmakla beraber henüz tarih(î) olmuş da değil; kaynağındaki harekete geçirici sebepler ve anlayışlar ile süreçle birlikte akan problemler ve "anlayışı kıt" "akl-ı evvel"lerin müdahaleleri dahil olmak üzere devam edegelen yönleri var.

Bugünün, dünün "çekilmez" hutbeleri de var.

Onun için farklı veçhelere sahip aktüel bir bahis olarak da müzakere edilmeyi hak ediyor; Din dili, Dinin yazılı ve sözlü anlatılma biçimleri, Dinlerin (dindışı) modern süreçlerden etkilenme dereceleri, Dinî nasların, metinlerin ve hükümlerin "anlaşılması", idraki ve yorumu, Basının gerçek tabiatı üzerinden dinin konumu, Çok taraflı dinin istismarı... gibi mühim başlıklar var önümüzde.

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir Zağanos Paşa Camisi'nin minberine çıkarak yaptığı konuşmanın çizimi İslâmcı *Sebilürreşad* mecmuasının Kasım 1964 tarihli 358. sayısının kapağına çıkıyor. Paşa'nın konuşmasının başında söylediği "Kanun-ı esasi [anayasa] Kur'an-ı Azimü'ş-şandır" cümlesini hatırlatmak ve bu yolla bir müdafaada bulunmak, savunduğu bir fikri dillendirmek için... Enteresan, yaygın ve problemli bir tutumdur bu...

1 İsmet Özel *Üç Mesele* kitabının ikinci baskısının (Dergâh Yayınları, 1984) başına epigram olarak iki metin koyuyor, birincisi bu.

Kısmen kronoloji de gözeterek başlıkların bir kısmından bahsedelim:

1. Temas edilmesi gereken ilk husus herhalde modernleşme teşebbüslerinin, burada özellikle matbuatın, gazete ve kitabın, yeni mektep ders kitaplarının, yeni iletişim ve ulaşım vasıtalarının, yeni "okuma-anlama" biçimlerinin devreye girmesiyle birlikte, yeni eğitim süreçlerinden geçmiş veya onlara aşina kişiler ve yeni nesiller için umumi olarak dilin, hususi olarak dinî ifade biçimlerinin, anlatma tarzlarının değişme ve sadeleşmesinin, hususen "halkın/herkesin anlayacağı" seviyeye indirilmesinin bir ihtiyaç ve/ya zaruret olarak devreye girmesidir.

Bu sürece kademeli olarak mecazlı, imalı, hissiyatı yüksek, şiirsel, "münşiyâne ve belagatlı", dolaylı anlatımları terketmek yahut tektipleşmek de diyebiliriz. Artık doğrudan ve düz-sade anlatım öne çıkacaktır; "mesaj" doğrudan verilmelidir. ("Eski" dünyaya ait "anlayana sivrisinek saz", "arife tarif gerekmez", "lafın tamamı aptala söylenir" deyişlerinin karşılığı ve derin anlamı da ya hiç kalmayacak veya zayıflayacak, en azından anlam kaymalarına uğrayacaktır).

Onun için Türkçe Hutbe dahil bu meselelerin, "dil değiştirme"lerin, yeni diller edinmenin tartışılmaya başlanması 1840'lı yıllara, Encümen-i Dâniş'in kuruluşu müzakerelerine kadar çıkıyor.

Dinin "herkes" tarafından anlaşılması-anlatılması ve dinî ifade biçimleri açısından meseleye baktığımızda işin bir tarafı önceki anlatım biçimlerinin "lüzumsuz teferruata boğulmuş", "dili anlaşılmaz", "mübalağalı", "*hayat*tan kopuk" bir derekeye indirilerek olumsuzlanması ve tasfiyesi istikametinde işlerken diğer taraftan "hurafe, bâtıl inanç, israiliyat" edebiyatını da kuvvetlendirecek ve sahasını, doğrudan dinî olan birçok unsuru içine alacak şekilde hayli genişletecektir. (İslâmcılık düşüncesinin de sloganlarından biri olan "Dinli bir hayat, hayatlı bir din" bayrağını hatırlayın lütfen).

2. Kurucu fikri, mantığı ve araçları itibariyle hayli farklı bir zeminde teşekkül eden matbuatın, gazete, dergi ve kitap neşriyatının, (sonra radyonun, sonra televizyonun, şimdi de cep telefonlarının, "a"sosyal medyanın) İslâm dünyasında ve bizim topraklarımızda meşru ve itibarlı yeni bir "vaaz kürsüsü", hutbelerin okunduğu bir "minber" olarak anlaşılmasına, böyle takdim edilmesine de dikkat kesilmek lazım.

Mehmet Akif'in *Süleymaniye Kürsüsü*'nde Abdürreşid İbrahim'in dilinden aktardığı düşünceler hemen her kesimde yaygın olan bu kanaatın iyi ifade edilmiş bir tercümanıdır:

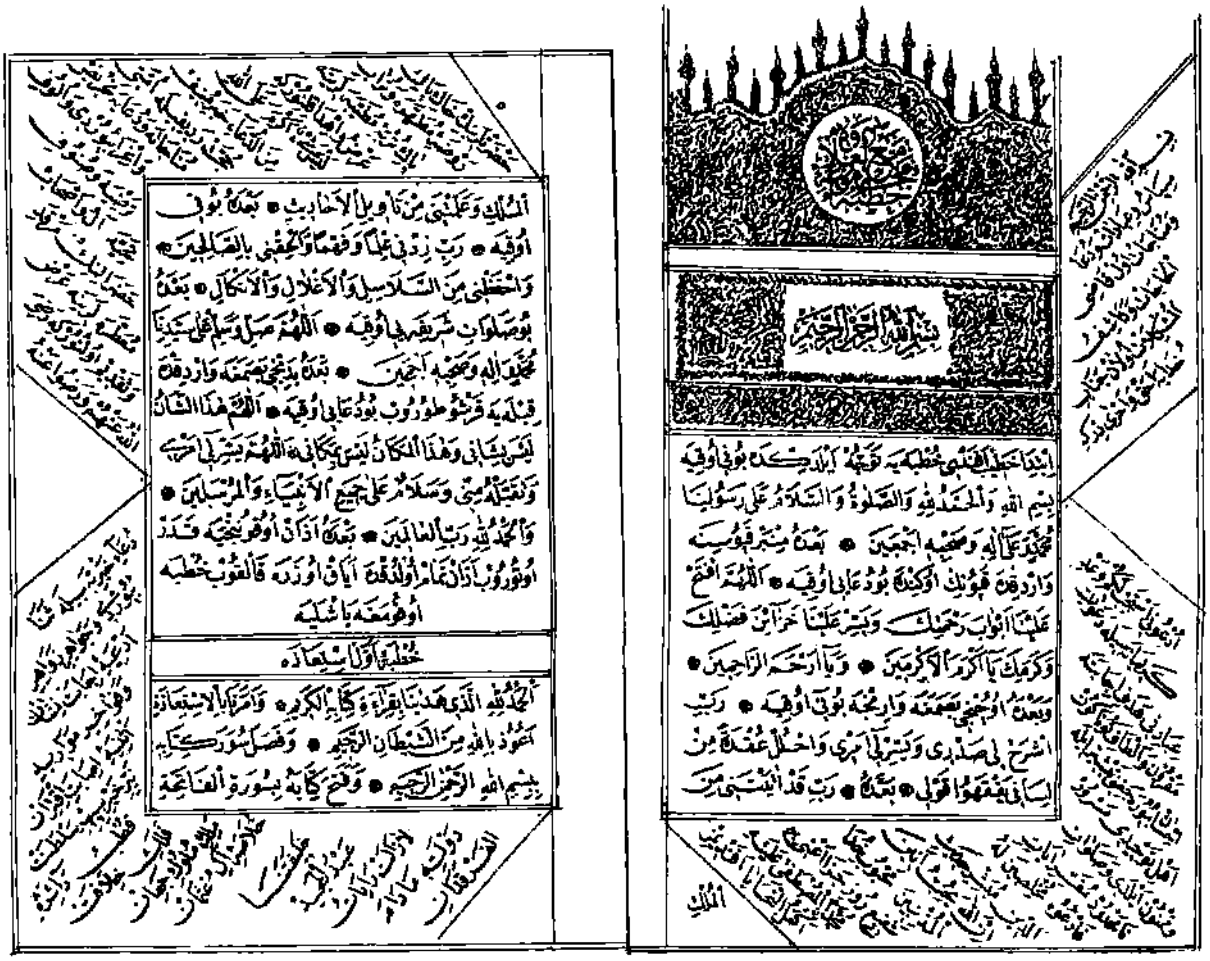

"Türkçe Hutbe"nin Tarihi Hayli Eski...

XIX. Asrın sonlarında hazırlanıp basılmış bir hutbe kitabı: *İlaveli Hutbe Mecmuası*, İstanbul İbrahim Efendizâde Ali Raif Efendi Matbaası, 1331 H., 95 s., taşbaskı. Hattatı Süleyman Hilmi.
Aynı kitabın görebildiğimiz bir önceki taşbaskısı 1316 H. tarihlidir. Yani devr-i Hamidi'de... Onun hattatı es-Seyyid Abdurrahman Hilmi, o da 95 s.
Müellif hutbenin Arapça okunan kısımlarını, hamdele ve salvele ibarelerini hutbe konularına göre bir iki cümle ifade edecek şekilde yazmış. Fakat hutbe okuyacak hocalar için önemli olan o konuyla ilgili âyet ve hadislere yer vermesi. Kitabın kenarlarında/hamişlerde çoğu Türkçe dualar (Hatim duası, Ketebe duası, Sakal duası, Hacı duası...) ve Türkçe ilâhî, kaside, gazeller var.
Bu işlerle uğraşanların bile yeterince bilmediği gerçek bu. İdeolojik ve dayatma Türkçe hutbe meselesi ile Türkiye'de hutbenin vaaz kısmının zaten Türkçe yapıldığı meselesini birbirine karıştırmamak lazım. Herkesin bildiği, söyleyip "anladığı" hamd ü senâ, solâtü selam do Türkçe olsun diyenler yine de olacaktır. Onlara ne denebilir diye uzun boylu düşünmek lazım...

Bir cerideyle hemen başlayıverdim vaaza,
Zaten en başlıca yol halkı budur ikaza,
Medeniyyetteki insanlar için matbuat
Şimdi kürsilerin en yükseği, lâkin heyhat...

Bir gazete ve dergi ile vaaz etmek ve bunu yüceltmek, yüzyüze insanlara dini anlatmak ve bir hissiyatı nakletmekten daha yukarılara çıkarmak... "Bugün saye-i matbuatta sözlerini meydan-ı intişara koyanlar bir bakıma müderris-i âmı [herkese açık dersler veren müderris] ve bir bakıma vaiz hükmündedirler" (Ahmet Midhat Efendi), "Gazete bir vaiz-i kürsi-nişîn[dir: vaaz kürsüsünden konuşan bir vaiz]" (Münif Paşa) veya "Bugünkü günde kürsi-i vaaz u irşad kûşe-i medâristen [vaaz ve irşad-tebliğ kürsüsü medrese köşelerinden] ziyade sahâyif-i matbuattır [basın sayfalarıdır]" (Babanzâde Ahmet Naim) gibi ifadeler, etkileri bugünlere kadar gelen bir yaygınlığa ve karşılık bulmuş bir önkabule işaret ediyor[2].

İlmiye mensuplarının ve şeyhlerin de hevesle, safça (safiyetle!) ve kolaylıkla aynı vadiye doğru akmalarının sâikleri ve psikolojisi daha tafsilatlı bir araştırmayı hak ediyor. Çünkü bu kanaat hem doğru değil hem de matbuat denen alanın tabiatı ve ana karakterleri üzerine yoğunlaşmadığı için neticeleri çok farklı olacaktır. Şimdilik şu kadarını söyleyelim; gazete ve mecmua yazılarıyla (sonra her türden medya kanalıyla) eşitlenen hatta onlara doğru itilen-çekilen vaazlar ve hutbelerin hangi mantıkla çalışacağı ve hangi dille, hangi seviyede "herkes"e konuşacağı, hutbelerin dilinin ne olacağı ve bütün bunların "dinîliği" ile geleneksel yapılarla ve formlarla nasıl bir münasebet içine gireceği soruları giderek daha az önemsenecek ve tâli meseleler haline gelecektir[3]. Belki de tamamen kaybolacaktır. Çünkü bir mesaj (dinin tebliği, irşadı) ve bir maksatla onu aktarmak için kullanılan aracın ana mantığı ve karakteri arasındaki kuvvetli ilişki (tersten ilişkisizlik) hiçbir zaman mühim bir problem olarak önemsenmedi ve bilinmedi dense yanlış olmaz. Teknolojinin ve teknolojik aygıtların nötr bir alet, istenildiği gibi kullanılabilecek bir vasıta gibi düşünülmesi de cabası...

3. Türkçe Hutbe arayışlarına her türden milliyetçilik düşünce ve hareketlerinin güçlenmesi de etkili bir unsur olarak eklenecektir. Bu bahiste sözü fazla uzatmamak için Ziya Gökalp'in 1918 yılında neşredilen "Vatan" şiirindeki ilk mısralara yer verilebilir:

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur
Köylü anlar mânasını namazdaki duanın
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda'nın
Ey Türkoğlu işte senin orasıdır vatanın[4]

2 Tunalı Hilmi başta olmak üzere İttihatçıların muhalif bazı metinlerini *Hutbe* adıyla yayınlaması da benzer bir mantığın uzantısı olmalı. Her kesimin Hutbe ve Mevâiz kitapları kendilerine göre. Herkes kendi davasını ve iddiasını hutbe ve vaazlar yoluyla (da) dile getirmek istiyor.

3 Bu konuda daha geniş okumalar ve örnekler için bk. İ. Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1-Hilafet ve Meşrutiyet*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, Dergâh Yay., 2001, s. 79-94.

4 *Ziya Gökalp Külliyatı 1-Şiirler ve Halk Masalları*, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara, TTK Yay., 1952, s. 113.

Hutbelerde Kimlerin Adı Zikredilecek?

Hilafet ilga edildikten iki gün sonra 5 Mart 1340 (1924) tarihinde yayınlanan Bakanlar Kurulu kararnamesinin metni şöyle:
"Ba'de-mâ [bundan sonra] hutbelerde isim zikredilmeksizin 'millet ve cumhuriyetin selamet ve saadetine' dua edilmesi takarrur etmiş [kararlaştırılmış] ve bu kararın bilcümle vilayâta tebliği Dahiliye Vekâleti'ne havale edilmiştir".
Memleketimizde din-siyaset ilişkileri hep böyledir, hep içiçedir. Cuma ve bayram hutbelerinde kimin adının anılıp anılmayacoğına Bakanlar Kurulu karar ver(ebil)mektedir. Burada olduğu gibi... Zikredilmeyecek isim elbette halifenin adı, hatta halife kelimesinin bizzat kendisidir. Onun için hulefâ-yı râşidînin, ilk dört halifenin adı da "tehlikeli bir şeyi çağrıştırmasın diye" uzun zaman hutbelerde geçmeyecektir.
Hilafetin ilga edildiği gün Şeriye ve Evkaf Vekâleti de lağvedildiği için ve Diyanet İşleri Riyaseti'nin de henüz sadece adı olan üç günlük bir müessese olduğundan kararın icrası Dahiliye Vekâleti'ne havale edilmektedir. Karar ve emir böyle fakat laikliğin ve devrimlerin tehlike altında olduğunu yahut camileri laiklik istikametinde kullanmayı düşünenler bugün de hutbelerde Mustafa Kemal Paşa'nın adının zikredilmemesini ciddi bir problem olarak görmekte ve bunun üzerinden Diyonet'i sert tenkitlere tabi tutmaktadırlar.
Belli ki şikâyet edenlerin de Diyanet'in de bir bildiği ve beklediği var!

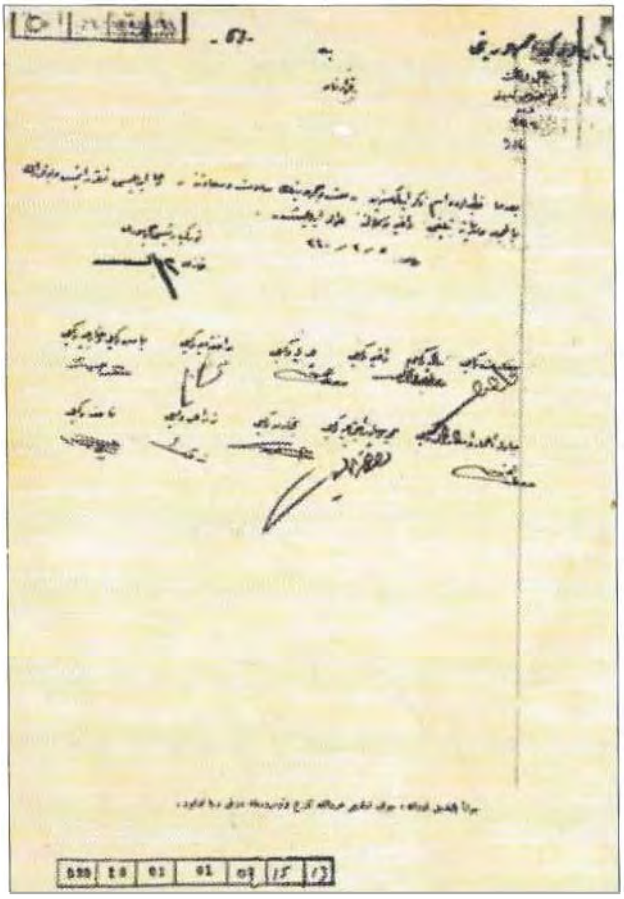

Gökalp yaklaşık 5 yıl sonra *Türkçülüğün Esasları*'nda "Dinî Türkçülük"e dair de bir bahis açacak ve "anlama"yı ve meseleyi en alt düzeye indirecek şekilde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi bahsinde, hiçbir derinliği olmayan ama ideolojik olarak yeni Cumhuriyet erkânınca kabul gören şu cümleleri yazacaktır:

> "*Dinî Türkçülük* din kitaplarının ve *hutbelerle vaazların Türkçe olması* demektir. Bir millet dinî kitaplarını okuyup *anlayamazsa* tabiîdir ki dinin hakiki mahiyetini öğrenemez. Hatiplerin, vaizlerin ne söylediklerini *anlayamadığı* surette de ibadetlerden hiçbir zevk alamaz. (...)
> İbadetten alınacak vecd ancak okunan duaların tamamiyle *anlaşılmasına* bağlıdır. Halkımızın dinî hayatını tetkik edersek görürüz ki ayinler [ibadetler] arasında en ziyade vecd duyulanlar namazlardan sonra anadiliyle yapılan derunî ve samimi münacaatlardır (...)" (vurgular bizim).

"Anlamak-anlayış" bahsinde çok sınırlı (sınırlayıcı), seyreltilmiş (sade-basit-sıradan) ve dar (daraltıcı) bir bakışaçısına işaret eden bu ifadelerin gittikçe kuvvetlenen ve doğru kabul edilen bir düşünme biçimine, hatta bir tarafıyla Yeni Selefî din anlayışına işaret ettiği şüphe götürmez.
Ama işin aslı ve tamamı öyle mi, o kadar mı acaba?

Devr-i Cumhuriyet'te Manzara Biraz Daha Değişiyor...

4. Türkçe Hutbe talepleri, daha doğru bir ifade ile hutbenin dinen zaruri bir unsuru olmayan konuşma ve nasihat kısmının uzatılması ve Türkçe ifadelerle daha etkili ve siyasî bakımdan daha fonksiyonel hale getirilmesi istekleri İslâm tarihinde hiç olmadığı kadar modern dönemde ortaya çıkacaktır; hem siyasî merkez(ler), hem basın-matbuat ve yeni Müslüman aydınlar, hem de "dinî kurumlar", âlimler ve şeyhler tarafından... Çünkü herkes kendince dindar kalmak şartıyla modernleşmek, yenileşmek istemektedir ve din-hutbe bunun en etkili ve olmazsa olmaz araçlarından biridir. Ayrıca yol alabilmek için mevcut ve yerleşik-dayanıklı din anlayışlarını, dinî yaşantı biçimlerini, ifade-dil-yayılma imkânlarını da değiştirmek gerekiyor.

Türkçe Hutbe yeni din anlayışlarını anlatmak ve yerleştirmek için de lüzumludur.

Savaşların, göçlerin, ezilmişliklerin sürükleyip getirdiği derin yaraları sarmak, yardımlaşma ve tahammül kapasitelerini artırmak, toplumu sıkılaştırmak, ümitleri ayakta tutmak, seferberliği (mobilizasyonu) mümkün kılmak için de uzun, etkili ve "herkes"in anlayabileceği şekilde hutbeler, nutuklar lazım. Dinle alakalı olmayan hiçbir şey yok çünkü...

Milli Mücadele'nin kazanılmasında bu türden hutbe ve vaazların, onları hazırlayan ve irad eden âlimlerin, aydınların ve şeyhlerin ne kadar etkili olduğunu hatırlatmaya lüzum var mı? Mustafa Kemal Paşa'nın da meşhur hutbeleri var, malum.

❁

1930'lu yılların bir iki yılını dolduran Türkçe Kur'an, Türkçe Ezan, Türkçe İbadet gibi tahrik edilmiş aşırılıkları ve hatta uyarılmış sapkınlıkları paranteze alınırsa (alınabilirse) Cumhuriyet devrindeki Türkçe Hutbe çizgisi en azından yarım yüzyıl geriye giden arayış ve çabaların beklenebilir bir devamı olarak görülebilir. Zaten Cumhuriyet ilân edilmeden önce adı "Türkçe Hutbe" olan ve hocalar tarafından hazırlanmış (çoğu hutbe olarak okunmuş, vaaz olarak verilmiş) kitaplar da basılmıştı:

— Ali Vahid Üryanizâde, *Türkçe Hutbeler*, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1334/1336 [1918], 44 s; genişletilmiş, 40 hutbeye çıkarılmış 2. bs., İstanbul, Amidî Matbaası, 1928, 368 s.

— İsmail Tahsin, *Türkçe Hutbeler*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1339/1341 [1923], 47 s.

— Bandırmalızâde Yusuf Münib, *Türkçe Hutbeler*, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1341 [1925], 15 s. vd.

Türkçe Hutbe Kitaplarında Artış...

Diyanet İşleri Başkonlığı'nın 3 numaralı yayını, ilk hutbe kitabı *Türkçe Hutbe* adını taşıyor (İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1345-1927, 269 s.). Müellifin adı belirtilmemekle beraber Diyanet İşleri Başkanlığı Heyet-i Müşavere azasından Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlandığını biliyoruz. Kısa zamanda mevcudu tükenmiş ve 1928 yılında ikinci baskıyı yapmıştır.

Sadece adı değil, konu başlıkları, sıra düzeni ve meselelerin ele alınış biçimleri de önemli. Niyaz Muhammed Süleymanof'un neredeyse aynı yıl içinde iki baskı yapan *Türki Hutbeler*'inin ikinci baskısının kapağı (Kazan, Millet Kütüphanesi, 1911, 221 s.; ilk baskı, Orenburg, Vakit Matbaası, 1910, 301 s.). Çok kısa zaman içinde iki baskı yapması hem ihtiyacı hem de o diyarlardaki ilgiyi gösteriyor olmalı.

Rusya Müslümanları ve Tatarlar arasında görülen, 1906 yılından itibaren Alimcan Barudî gibi yazarların metinleriyle benzerlerine tesadüf edilen Türkçe Hutbe kitaplarından biri de bu. O yıllarda Rusya Müslümanları arasında Türkçeyi ve Arap harfleriyle yazılan Türkçe Alfabeyi korumak Müslümanlığı da korumak mânasına geliyordu.

Tersi de öyle idi.

Onun için orada Türkçe hutbe meselesi buradakinden hayli farklı olarak hem dini/dindarlığı hem de milliyeti korumak demekti.

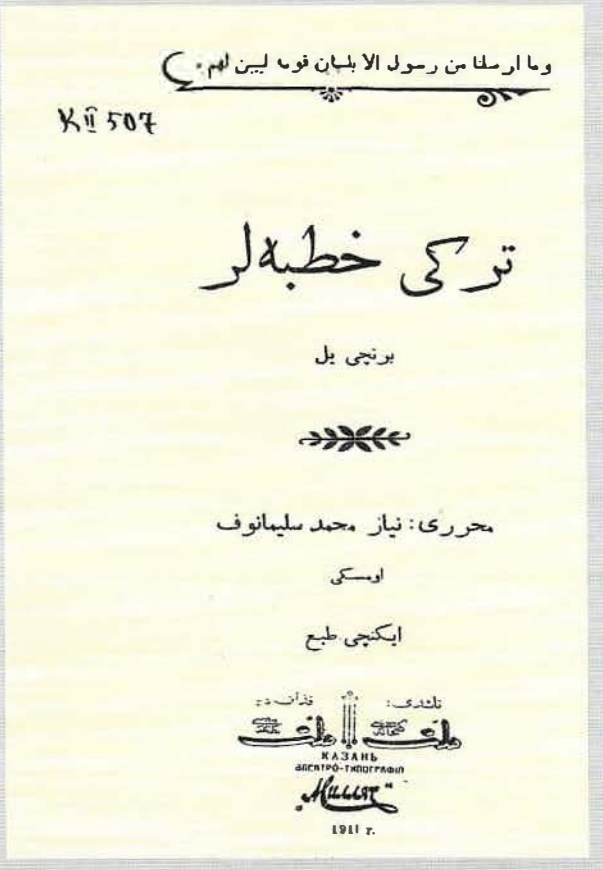
وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه ليبين لهم

Kü 507

ترکی خطبه‌لر

برنجی بل

محرری: نیاز محمد سلیمانوف

اوسکی

ایکنجی طبع

КАЗАНЬ

1911 г.

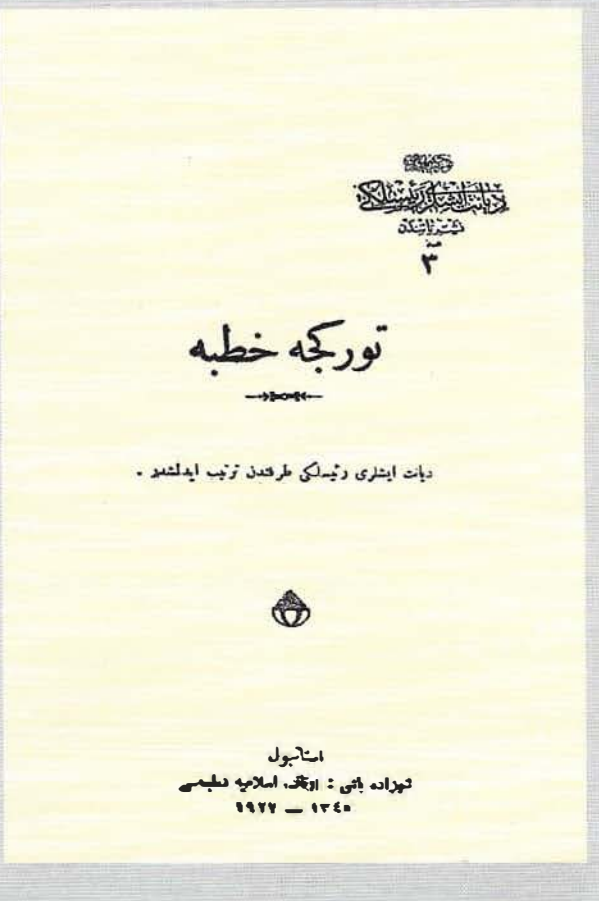
٣

تورکجه خطبه

دیانت ایشلری رئیاسی طرفندن ترتیب ایدلشدر .

استانبول

—Bu süreçlerin bir devamı ve uzantısı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 3 numaralı yayını ve kurumun ilk hutbe kitabı da *Türkçe Hutbe* adını taşıyor, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1345-1927, 269 s. Müellif adı belirtilmemekle beraber kitabın, o yıllarda Diyanet'in ikinci önemli ismi Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlandığı biliniyor. Kısa zamanda mevcudu tükenmiş ve 1928 yılında ikinci baskıyı yapmıştır.

Eserde yer alan hutbe başlıkları/konuları ve bunların sıradüzeni, dönemin ve Diyanet'in öncelikleri yahut doğrudan veya dolaylı yollarla ona empoze edilen dinî yönelişler ve istikametler bakımından zikre değer:

— Çalışan Mükâfatını Görür,
— Vatan Müdafaası,
— Tayyare Cemiyeti'ne [Türk Hava Kurumu'na] Yardım,
— Temizlik,
— Sağlığın Başı Temizliktir,
— Nezafet,
— İman-Amel,
— Mümin-i Kâmil,
— Namazın Hikmet-i Meşruiyeti,
— Namaz ve Hikmeti,
— Peygamberimiz Efendimizin Ahlâkı,
— Anaya Babaya İtaat, Anaya Babaya Hürmet,
— Evlenmek ve Evlat Yetiştirmek,
— Herkes Kazancına Bağlıdır,
— İslâm Dininde Sa'yin [Çalışmanın] Kıymeti,
— Sa'y ü Amel [Çalışmak ve İbadet/Harekete Geçmek],
— Ticaret, Sanat, Ziraat,
— Ebnâ-yı Cinsimize [İnsanlara] Hürmet ve Muavenet [Yardım],
— Öksüzlere Yardım, Öksüzleri Himaye Etmek,
— Allah'ın ve Peygamber'in Hayat Verecek Emirleri,
— Allah'ı Sevmek ve Peygamber'e İttiba Etmek [Uymak],
— Ramazan-ı Şerif ve Oruç,
— Oruç ve Ehemmiyeti,
— Kötü Huylardan Tahzîr [Sakındırma],
— Sûizan-Tecessüs [Kusur Araştırma]-Gıybet, İstihza [Alay Etmek]-Kötü Söz-Kötü Lakap,
— Eksik Ölçenler ve Yanlış Tartanlar,
— Dünya ve Ahiret İçin Çalışmak-Fesat Çıkarmak,
— Nifak ve Haset, Allah'tan Korkmak-Nâs [İnsanlar] ile Hoş Geçinmek,
— Emanete Riayet,

SEKİZİNCİ SENE — No. 2786

CUMARTESİ 6 ŞUBAT 1932

YUNUS NADİ

Cumhuriyet

ABONE ŞERAİTİ

Nüshası her yerde 5 Kuruştur

İlk Türkçe Hutbe Dün Okundu

Türk tütüncülüğünü Kurtarmak için...

Süleymaniye'de tükçe hutbe

Cami lebalep dolmuştu, hutbe okunurken bir taraftan da tekbir alınıyordu

Dün bütün camiler hıncahınc dolmuş, halk türkçe Kur'an dinlemiştir

Harp devam ediyor

Japon'lar Çapey'i bombardıman ediyor - Devletler bir teşebbüs yapacak

Yeni bir teşebbüs

İtalyan torpitoları

Dün sabahki yangın

Galata'daki yangında bir otel, üç dükkân yandı, dört ağır yaralı var!

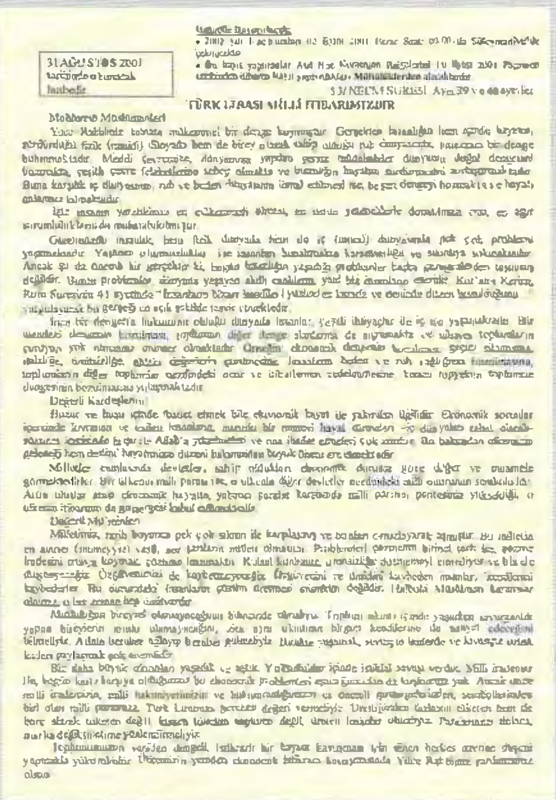

31 AĞUSTOS 2001 tarihinde okunacak hutbedir

TÜRK LİRASI MİLLİ İTİBARIMIZDIR

Muhterem Müslümanlar

Değerli Kardeşlerim

Değerli Mü'minler

SAĞDUYU HUTBESİ

Diyanet, Yahudi vatandaşlarımızın endişelerini gidermek için, bir dizi önlem aldı. İlk olarak camilerde halkı 'sağduyu'ya çağıran cuma hutbeleri okunacak.

KRİTİK ZİYARET

Türk Musevi Cemaati Başkanı Silvyo Ovadya, İstanbul Müftüsü Mustafa Çağrıcı'yı ziyaret edip; İsrail'in Gazze operasyonunun ardından cemaatin provokatif eylemlerle karşılaşabileceği endişesini dile getirdi.

DİYANET HASSAS

Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu da, Ovadya'yı telefonla aradı ve "Üslümüze düşen görevi yapacağız" dedi. Ardından imam ve vaizlere camiler de sağduyu çağrıları yapılması konusunda tebligat gönderildi. »23

3 Şubat 2009 Salı

"Çekilmez" Hutbeler Hâlâ Bir Problem...

İdeolojik ilk Türkçe hutbe 6 Şubat 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ana manşeti. Gazetenin kendisi mi çok önemsiyor yoksa Ankara'dan gelen emir ve işaret üzerine mi önemseniyor? Onu tam bilmiyoruz ama laik ve Kemalist kesimin de kendine göre bir din ve dindarlık anlayışının olduğu kesin. Zaman zaman Türkiye'de dini ve Müslümanlığı da Mustafa Kemal Paşa'nın "kurtardığını" dile getiriyorlar.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın camilere gönderdiği 31 Ağustos 2001 tarihli Cuma hutbesinin başlığını merak eder misiniz?: "Türk Lirası Milli İtibarımızdır". Bugün için de aktüel ve önemli bir konu bu. Muhtevası nasıl olacak peki? Paranın itibarını korumak hutbelere mi kalacaktı? Diyanet "Yahudi vatandaşlarımızın endişelerini gidermek için" de "sağduyu hutbesi" emirleri vermişti; *Hürriyet* 3 Şubat 2009.

Türkiye'de dinle alakalı olmayan hiçbir şey yoktur...

— İçkinin Fenalığı, İşretin İctimaî Zararları,
— Kumarın Fenalığı,
— Hekim-İlaç-Hastalık,
— Herkes Yaptığının Cezasını Bulacak,
— Kardeşlik ve Dargınlık,
— Tevazu ve Kibir,
— Mevlit, Mirac, Kadir Gecesi,
— Ramazan Bayramı,
— Kurban Bayramı,
— Ramazan Bayramı Haftası,
— Askerlik Şerefi[5].

Nasıl buldunuz başlıkları ve sıralamayı, akışı...[6]

Diyanet İşleri Başkanlığı ve hutbeler meselesi her zaman dinî-siyasî ehemmiyetini koruyagelmiştir ve bunun tarihî kaynakları ve kültürel sebepleri de vardır. 12 Eylül'den sonra ve kriz-müdahale dönemlerinde bu hassasiyetler daha da artmış ve merkezîleşmiştir. Bugün de değişen fazla bir şey yok. Hutbelerin başlıkları, muhtevası, ifade biçimleri ve kronolojisi üzerinden Cumhuriyet ideolojisinin din merkezli arayışları ve uygulamaları ile Diyanet'in, din görevlilerinin nasıl ve hangi standartlarda bir din/İslâm anlayışı ve ahlâk/yaşama biçimi tesis etmeye çalıştığını takip etmek mümkün. (Hatırlatalım; merkezî ve "tektip" hutbe uygulamaları dolayısıyla bugün artık büyük ölçüde piyasadan çekilmiş olmalarına rağmen 1980'li yıllara kadar imamlık ve hocalık yapmış birçok kişi camilerde okudukları hutbeleri ve vaazlarını kitaplaştırarak yayınlamışlardır. Diyanet'in zikrettiklerimizden ayrı olarak bu konularda yayınları olmuştur).

Zaten Diyanet İşleri Başkanlığı, inanç ve ibadet meselelerinin eğitimi, düzenlenmesi ve teşviki konularında vaaz, hutbe, kitap neşri (şimdi sözlü ve görüntülü yayın) vb. gibi doğrudan-dolaylı araçlara ve imkânlara sahiptir. Bu onun için aynı zamanda kanunla düzenlenmiş bir vazifedir. Doğrudan-dolaylı tebliğ-irşad vasıtaları arasında her Cuma günü camilerde okunan hutbelerin Cumhuriyet ve Diyanet tarihi boyunca din-siyaset ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi açısından önemli bir konu ve yeni dinî yorumların ve tavırların benimsetilmesi yolunda bir nüfuz ve topluma yaygınlaştırma aracı, bir hissiyat oluşturma ve bilgilendirme yolu olarak mütalaa edildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Onun için imamların, hatiplerin okuyacakları hutbeleri kendilerinin hazırlaması veya merkezden gönderilen standart hutbeleri okumaları konusu –biraz da birçok din görevlisinin meslekî yetersizlikleri ve/ya dinî-fikrî yapılarıyla

5 Akseki bu çalışmalarını sürdürecek ve 10 yıl sonra, bu defa kendi adıyla iki büyük ciltlik hutbeler kitabını yine Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında neşredecektir: *Yeni Hutbelerim*, 1. C., İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936, 419 s; 2. C., İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1937, 567 s. Bu kitaptan bazı hutbeler 4, 8, 12 sayfalık broşürler halinde müstakil olarak, bazıları birkaç defa olmak üzere basılıp imam ve hatiplere gönderilmiş, Diyanet vasıtasıyla dağıtılmıştır. Künyeleri için bk. İsmail Kara-Rabia K. Gündoğdu, *Ahmet Hamdi Akseki-Hayatı Mücadelesi ve Eserleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2019, II, 50-53. Bu kitapta yer alan çok daha fazla sayıda hutbe aynen veya kısmen iktibas edilerek dergilerde neşredilmiştir; tesbit edilenler için bk. *age*, II, s. 38/dn. 43.

6 Dücane Cündioğlu, ne yazık ki devamı gelmeyen *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet 1* kitabında (İstanbul, Kitabevi Yay., 1999) Türkçe Hutbe meselesine de temas etmiş ve kronolojik olarak bazı kıymetli metinler aktarmıştır.

alakalı olarak– gündemi işgal eden bir mesele olmuş ve tartışılmıştır. 12 Eylül ve 28 Şubat müdahalelerinden itibaren Cuma günleri camilerde okunan hutbeler Diyanet merkez teşkilatı veya müftülükler tarafından hazırlatılıp gönderilen "tektip" ve bir kısmı sıkıcı hutbelerdir.

Bütün bu yapılanların ve olup bitenlerin yanında tam bilinmeyen ve araştırılmayan konu hutbeleri sessizce, bazen ilgisizce dinleyen dindar cemaatın ne düşündüğü ve söylenenlere, dinî bilgilerden ötede empoze edilmek istenenlere ne kadar itibar ettiği, söylenmeyenlerin ne kadar farkında olduğudur.

❁

Nafiz bir nazarla, soğukkanlılıkla ve biraz yukarıdan bakan biri için bir asırlık bir zaman içinde hutbeler bahsinde değişen çok fazla bir şey yok dense yanlış olmaz. Hele Türkiye'nin karşı karşıya olduğu zor(lu) meseleler hesaba katıldığında kat edilen büyük bir mesafeden, yaşanmış onca tecrübeden sonra Türkiye'yi taşıma kapasitesi gelişmiş aktif bir birikimden bahsetmek de zor gözüküyor. Bugün de dün olduğu gibi çoğunlukla (hafifletelim; zaman zaman) "çekilmez" ve yorucu, bazen bıktırıcı, tektip (merkezden dağıtılmış-siyasî merkezin güdümünde ve imam-hatipleri tamamen pasif hale getiren) hutbeler dinlemek zorunda kalıyor insanlar, mübarek Cuma günlerinde…

Ve ifadeler, dil, üslup dahil güzel ve ağırlığınca olmayan hiçbir şeyin girmemesi gereken mabetlerimizde…

Ne yazık ki Türkiye'nin entelektüel kapasitesi, ilim-fikir-sanat vadilerindeki revnakı bu meseleyi, benzer meselelerle birlikte konuşma ve müzakere etmek hususunda dünden daha donanımlı ve imkânlı, bir önceki günden daha rahat, emin ve dingin değil. Neredeyse her kesimin beslediği (ve beslendiği) kutuplaşmalar ve azla yetinme (idare etme) alışkanlıkları –ki bu ahlâkî düşüklüğe ve zaafiyete işaret eder– her şeyi aşağıya çekiyor, aşağılarda tartışma ve anlama zeminlerine bulanık ve bulaşık sular taşıyor.

Bunu aşmamız lazım, aşabiliriz; bize, Türkiye'ye de bu yakışır. Zorlu fakat yerinde ve ağırlığınca müzakerelere her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. Kuvvet ve zaaflarımızı bir imkâna dönüştürerek, kendimizin bir meselesi olarak…

YENİ HUTBELERİN SİYASETİ VE MUHTEVASINA DAİR

MUSTAFA KEMAL PAŞA

(...)

Hutbeler hakkında irad edilen sualden anlıyorum ki, bugünkü hutbelerin tarzı, milletimizin hissiyat-ı fikriyesi ve lisaniyle ve ihtiyacât-ı medeniye ile mütenasip görülmemektedir.

Efendiler, hutbe demek nâsa hitab etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin mânası budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve mânalar istihrac edilmemelidir. Hutbeyi irad eden hatiptir yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki, Hazreti Peygamber zaman-ı saadetlerinde hutbeyi kendisi irad ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hulefa-yı Râşidîn hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek Peygamber'in, gerek Hulefa-yı Râşidînin söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, malî ve siyasî, ictimaî hususâtıdır. Ümmet-i İslâmiye tekessür ve memâlik-i İslâmiye tevessü'a başlayınca, Cenabı Peygamber'in ve Hulefa-yı Râşidînin hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irad etmelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa birtakım zevâtı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük rüesâ idi. Onlar cami-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvîr ve irşad için ne söylemek lazımsa söylerlerdi.

Bu tarzın devam edebilmesi için bir şart lâzımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı ahval-i umumiyeden haberdar etmek son derecede haiz-i ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hal-i faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir.

Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir lisanda olması ve onların da bugünkü icabât ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, halife ve padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindi.

Hutbeden maksat ahalinin tenvîr ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, iki yüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehil ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutebânın herhalde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi [konuşması] elzemdir. Geçen sene Millet Meclisi'nde irad ettiğim bir nutukta demiştim ki; "minberler halkın dimağları, vicdanları için bir menba-ı feyz, bir menba-ı nur olmuştur". Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakâyık-ı fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lazımdır.

Hutebâ-yı kiramın ahval-i siyasiye, ahval-i ictimaiye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icabât-ı zamana muvafık olmalıdır. Ve olacaktır.

Kaynak: 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir Zağanos Paşa Camisi'ndeki konuşma; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4. bs., Ankara, TTK Yay., 1989, II, 99-100.

Cumhuriyet

Dini tekâmül ve halkımız

Bugün "Süleymaniye,,de türkçe hutbe okunacak

Artık şehrin bütün camilerinde her namazdan sonra türkçe Kur'an okunuyor

Gazi Hz.

Dün Boğaz'da bir tenezzüh yaptılar

Çin'de ateş

Sulh teklifi Kabul ettile

Japonya'nın devlet

Türkçe hutbe okunacağı haberi *Cumhuriyet* gazetesinin birinci sayfa manşetlerinde. 5 Şubat 1932.

CUMHURİYET İDEOLOJİSİ NİÇİN TEFSİR VE HADİS KİTABI NEŞRETSİN?

Hilafet ilga edilmiş, ilim ve irfan kurumlarına, medreselere ve tekkelere paslı kilit vurulmuş, din eğitimi, dinî yayıncılık en alt seviyelere inmeye zorlanmış, camiler, mescitler, tekkeler, çeşmeler, türbeler harabiyete terkedilmiş, bir kısmı alınıp satılmış (evet vakıf cami ve mescitler, tekkeler alınır satılır meta olmuş, bazıları depo yapılmış, CHP il-ilçe merkezi olmuş), hemen hepsi doğrudan veya dolaylı olarak dinle alakalı nice inkılaplar (şapka, harf devrimi, takvim, medeni kanun, saat, takvim...) peşpeşe gelmiş...

Diyanet İşleri Başkanlığı hem şekil hem muhteva olarak dar bir alana sıkıştırılmış, eski harfli kitaplar ya korkudan toprağa gömülmüş ya da tedirginlikten haraç mezat satılmış, atılmış, yakılmış, kadınların örtünmesi, dinî nikâh, türbe ziyareti, sakal, çarşaf, tesbih, sarık alay ve mizah konusu olmuş, karikatüre çıkmış, Sübhaneke duası öğrenen çocuklar jandarma dipçiğiyle karşılaşacak kadar dinî hayat dikenli tellerle sarılmış, bastırılmış...

Evet, 3 Mart 1924 tarihinden itibaren bütün bunlar olup biterken, bu biçimsizlikler ve baskılar devam ederken aynı süreç içerisinde devlet kaynaklarından, o günlerin yayın ve kitap bütçeleri hesaba katıldığında ciddi sayılabilecek bir bütçe ayrılarak, Ankara'nın, Cumhuriyet erkânının bir Kur'an meâli, bir Kur'an tefsiri ve bir hadis derlemesi hazırlatmak ve yayınlamak için teşebbüslerde bulunması ve bunu geri adım atmadan, savsaklamadan yıllarca (1925-1949 yılları arasında) sürdürmesi nasıl açıklanabilir?

Bugünden geriye doğru bakarak, bugünkü Cumhuriyet ideolojisi fikriyatı ve tekpartili yılların zorlu mevzuatı, psikolojisi, icraatı kalıplarıyla anlaşılması ve cevaplandırılması zor bir soru bence. Onun için cevapları aramak yahut soruları değiştirmek, çeşitlendirmek maksadıyla biraz geriye, en azından o günlere, o günlerin arayışlarına ve yaklaşımlarına gitmek, mevcut değerlendirmelere bir daha bakmak lazım.

İlk İşaretlerin Tabiatı...

İlk işareti, seçimden ziyade "tayinle" gelmiş II. Millet Meclisi veriyor. I. Meclis'e göre âlimlerin, şeyhlerin çok az yer bulduğu, kâhir ekseriyetinin tasfiye edildiği "söz dinler" bir meclis...

1925 Şubatında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşülürken ilmiyeden,

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Neşriyatından:
5

Cild
1

Hak Dini

KUR'AN DiLi

Yeni Mealli

Türkçe Tefsir

Vazan
Dersiamdan "Elmalı,, lı
Muhammed Hamdi Yazır

MATBAAI EBUZZİYA
İSTANBUL
1936

Eskişehir mebusu ve iki yıl önce Şer'iye ve Evkaf Vekâleti vekili (bakanı) Abdullah Azmi Efendi (Torun, öl. 1937) 50 arkadaşıyla bir önerge veriyor, peşisıra bir konuşma yapıyor. Söyledikleri arasında şunlar da var:

> "(...) Kur'an tercümesi[nin] bugün ihtiyac-ı umumi [herkesin ihtiyacı] haline geldiğini görüyorum. Rast gelen Kur'an tercümesi yapmaya kalkıyor. Bunun hata-âlûd [yanlışlarla dolu] olduğu görülüyor ve mütehassısları tarafından cerh [tenkit] olunuyor. *Kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in mütehassıs bir heyet-i ilmiye tarafından tefsirî bir şekilde tercüme edilerek herkesin bu hususdaki ihtiyacâtını temin için* buraya müracaat etmesi de hemen bugün vecibe [vazife] halini almıştır. (...)
> Gerek Kur'an-ı Kerim'i tefsirî bir şekilde tercüme etmek ve *Türkçe âsâr-ı diniye* [dinî eserler] *neşrederek maneviyatımızı yükseltmek* (...) ve gerek *memâlik-i ecnebiyede* [dış ülkelerde] *din-i İslâm aleyhine ve hata-âlûd olan neşriyata karşı mukabele etmek* [cevap mahiyetinde eserler vermek] için mutlaka Diyanet bütçesinde bir fasla bir madde koymak lüzumunu hissediyorum. Bunun için de (...) 20.000 liralık bir tahsisat isteyeceğim" (vurgular bizim).

Bu konuşmanın muhtevası ve talepleri Abdullah Azmi Efendi ile birlikte 50 mebusun Meclis'e verdiği önergeye şöyle yansıyacaktır:

> "Bazıları tarafından Kur'an-ı Kerim'in hata-âlûd [hatalarla dolu] bir surette lisanımıza tercüme ve neşredildiği görülmektedir. Bu Kitab-ı celilin elyevm mevcut olan Türkçe tefsirleri dahi ihtiva ettiği meânî-i dakîkayı [ince ve derin mânaları] ifadede kâsır [yetersiz] olduğu cihetle mütehassıs bir heyet-i ilmiye tarafından Kur'an-ı azimü'ş-şânın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı ilmiyenin nakil ve tercümesi ve din-i İslâm aleyhinde intişar eden âsâr-ı ecnebiyeye mukabeleten neşriyatta bulunmak üzere 214. fasla 8. madde olarak 20.000 lira zam ve tahsisini teklif ederiz"[1].

Gerekçeler ve talepler çok açık; yapılan yanlış Kur'an tercümelerinin önüne geçmek, bunun için Diyanet üzerinden mütehassıslara açıklamalı (tefsirî) bir Kur'an

Telifi 12 yıl süren *Hak Dini Kur'an Dili*'nin ilk baskısı 1935-1939 yılları arasında Diyanet tarafından 9 C. halinde yapılıyor. Beş bin adetlik ilk baskının bir kısmı ücretsiz dağıtıldığı için kısa zamanda mevcudu tükenmiş olmasına rağmen 2. baskısı ancak 22 yıl sonra 1960'ta özel sektörce (ailenin desteğiyle Nebioğlu Yayınları tarafından), 3. baskısı ise 1971'de yine özel sektörce (Eser Neşriyat), her ikisi de ilk baskının klişe yahut ofset usulüyle tıpkıbasımı olarak yapılabilmiştir.

1 bk. 21 Şubat 1925 tarihli *TBMM Zabıt Ceridesi*.

tercümesi hazırlatıp yayınlamak, ayrıca dinî eserler neşretmek, hususen Müslüman olmayan yabancı yazarların İslâmiyetle alakalı kasıtlı ve yanlışlarla dolu eserlerine, fikirlerine cevap olabilecek araştırmalar, kitaplar yayınlamak.

Lozan'ın açık veya örtük bir dayatması olarak "laikleşmeye" doğru giden, sürüklenen devlete, Meclis'e Kur'an tercümelerine mukayyet olmak, halkın dinî bilgi ihtiyacını karşılamak ve İslâmiyeti yabancılara karşı savunmak vazifesini yüklemek...

Evet, ilk bakışta paradoksal gibi gözüken (bir miktar da öyle olan) bu tür siyasetlere, yaklaşımlara dikkat kesilmek, birkaç açıdan bakmak lazım. Çünkü dinî meseleler sözkonusu olduğunda bugün de devam ediyor bu siyaset ve etme-eyleme biçimleri.

Mütevazi Bir Projeyi "Türkiye'ye Layık" Hale Getirmek

Kabul ediliyor bu teklif. 1925 gibi bir tarihte böyle bir netice bekler misiniz?

Meclis'in kabul edip tahsisat ayırdığı bu "dinî-millî" görevi devlet de kabul edip üstleniyor ve iş yürütülmesi için Diyanet'e intikal ediyor. Yazılanlardan ve olanlardan anlaşıldığı kadarıyla bu mütevazi teklifi çok büyük bir çalışma ve iddia, hâlâ aşılamamış kalıcı bir külliyat haline getiren öncelikle o sırada Diyanet'te Müşavere Heyeti azası olan ama başkan yardımcısı gibi bir konumda bulunan Ahmet Hamdi Akseki'dir. Peşisıra da bu görevi üstlenip hakkıyla ifa etmek için yola koyulanlar meâl için Mehmet Akif, tefsir için Elmalılı Hamdi Efendi ve hadis mecmuası *Tecrid-i Sarih*'in tercüme ve şerhi için Babanzâde Ahmet Naim Bey'dir.

Hatırlatmak lazım; Mehmet Akif (öl. 1936) İstiklâl Marşı şairi olmasına rağmen II. Meclis'e alınmamıştır ve kaba polis takiplerinden kurtulmak için kendisini Mısır'a sürgün etmek üzeredir; Elmalılı Hamdi Efendi (öl. 1942) İstiklâl Mahkemesi'nde idam talebiyle yargılanmış ve adeta göz hapsi/inziva şartıyla beraat etmiştir; Babanzâde'nin (öl. 1934) de Cumhuriyet erkânıyla başının hoş olmadığı bilinmektedir (zaten 1933 Üniversite reformuyla tasfiye edilecektir).

Bu görevlerin bu kişilere teklif edilmesi ve ardından onaylanmasının o günün Ankara'sında Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere üst bürokrasiden kaçırılarak yapılması herhalde mümkün değildir. İsimler konuşulmuş ve kabul edilmiş olmalıdır.

Hikâyesi uzun olmakla beraber neticede 1935-1939 yılları arasında basılan 9 ciltlik, her bakımdan çok kıymetli bir meâlli tefsir ve 1928-1949

İhatalı Bir Âlim, Meşrutiyetperver Bir Siyasetçi

Elmalılı Hamdi Efendi (Yazır, 1877-1942) iyi yetişmiş bir medreseli, klasik kaynaklarla bugünün şartları ve modern batı fikriyatı arasında bağlar kurmaya çalışan bir aydın ve siyasî modernleşme süreçlerine, bu arada İttihat ve Terakki hareketine, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmak ve mebus olmak hususunda istekli bir kişilikti. Osmanlı Devleti'nin son yılları ve Cumhuriyet inkılapları birçokları gibi onu da zorladı ve yordu. Fakat hiçbir zaman defteri kapatmaya yanaşmadı ve ahir ömrüne kadar çalışmaya devam etti.
Esas sahası Fıkıh ve Mantıktı fakat tarihe müfessir olarak geçti.
1919'da başlayan A'yan Meclisi azası iken çekilmiş bir fotoğrafı ve istiflerini ve yazılarını kendisinin yazdığı iki ayrı döneme ait kartviziti. Üstteki: "Muhammed Hamdi – Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Azasından – Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye-i Süleymaniye Mantık ve Medresetü'l-Kudat Fıkıh Müderrisi – Antalya Mebus-ı Sâbıkı" (Nedret İşli arşivi).
Alttaki: "Muhammed Hamdi – Konya Vilayetinin Teke Sancağı Mebusu – Bayezid Dersiamlarından ve Mekteb-i Kudat Fıkıh Muallimlerinden".
Hamdi Efendi hat ve şiirle de epeyice ilgilenmiş ulemodondı.

yılları arasında basılan 12 ciltlik yine her bakımdan çok kıymetli bir hadis külliyatı tercüme ve şerhi ortaya çıkıyor. Hemen ifade edelim; Türkçe oldukları için bu iki büyük çalışmadan İslâm ilim dünyasının yeteri kadar haberi yoktur fakat XIX. ve XX. yüzyılda kendi sahalarında yani tefsir ve hadis sahalarında Arapça, Farsça, Urduca dillerinde yazılan eserlerin en meşhur ve kaliteli olanlarıyla rahatlıkla boy ölçüşebilecek evsafta oldukları tartışma dışı olmalıdır.

Peki niçin bu proje durdurulmadı veya aynı zamanda meâl yazarı olan Besim Atalay gibi hem müderris hem de devrimci, öztürkçeci olan daha "uygun" kişilere verilmedi yahut dar, kontrol edilebilir, istenildiği tarafa çekilebilir sınırlara indirilmedi, hatta biçimsiz bir hale sokulmadı? Dahası var; 1928-1949 yılları arasında devletin bir kurumu tarafından basılıp dağıtılan, satışa sunulan ve ilgi gören bu eserlerin dilleri, üslupları, hassasiyetleri, öncelikleri, bilgi-ilim anlayışları hiç de bu yıllarda olup biten dinle alakalı kararlar ve icraatın, laiklik politikalarının, kültür-dil tartışmalarının, hatta kısmen Diyanet'in diğer yayınlarının ve fonksiyonlarının normal bir uzantısı, benzeri ve yansıması olarak anlaşılmaya, açıklanmaya müsait de değildir.

İşte bunun için biraz daha etrafına bakmak, teferruat kabilinden bilgilere inmek, dönemin halet-i ruhiyesini ve arayışlarını yoklamak gerekiyor.

Mühim İki Şahitlik

Önce büyük hadisenin bütün boyutlarıyla takip edildiği ve bilindiğine dair önemli bir şahidi, devrin Milli Eğitim bakanı Yusuf Hikmet Bayur'u dinliyelim:

> "1933'de Milli Eğitim Bakanı oldum. Osmanlı devrinde Evkâf Nazırlığı ve Şeyhülislâm vekilliği etmiş olan Elmalılı Hamdi Hoca'nın Cumhuriyet hükümetince kendisinden yazılması istenilmiş olan Kur'an tefsiri bitmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca yönetilen Devlet Basımevi'nde basılması için bu bakanlığa gönderilmişti.
> O sırada Talim ve Terbiye Dairesi başkanı bulunan İhsan Sungu eserin önsözünü bana gösterdi ve 'bunu böyle basabilir miyiz?' dedi. Önsöz şöyle başlıyordu: '*Hâşa Türkçe Kur'an*'. Ben de, biz bu işte yalnızca basıcı olmakla birlikte, elbette basamayız dedim.
> (...) O yıllarda Diyanet İşleri Başkanı bulunan Rıfat Börekçi Hoca çok yaşlanmıştı ve hastaydı; bütün işler, ilerde kendisi de o makama geçecek olan Aksekili Ahmed Hamdi Hoca'nın elinde idi. Kendisini bakanlığa çağırdım. (...) Söyliyecek bir şey kalmamıştı ve kendisiyle tartışmanın imkânı olmadığını anlamıştım. Bu '*Hâşa Türkçe Kur'an*' sözü durdukça Tefsir'i basmayacağımızı söyledim. 'Hamdi Efendi hazretlerine arzedeyim, bilmem razı olur mu' diyerek ayrıldı.

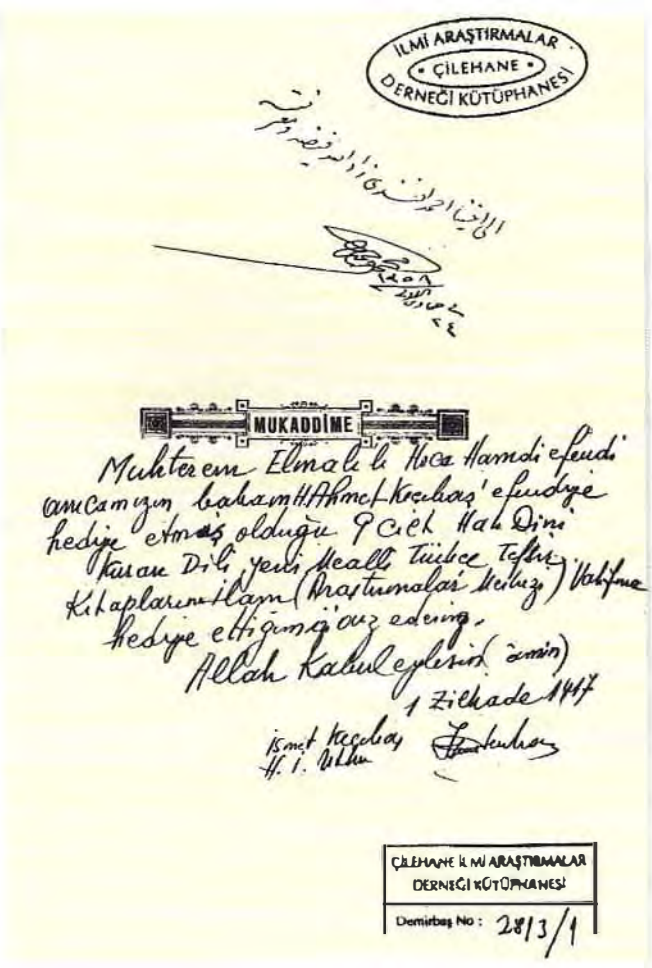

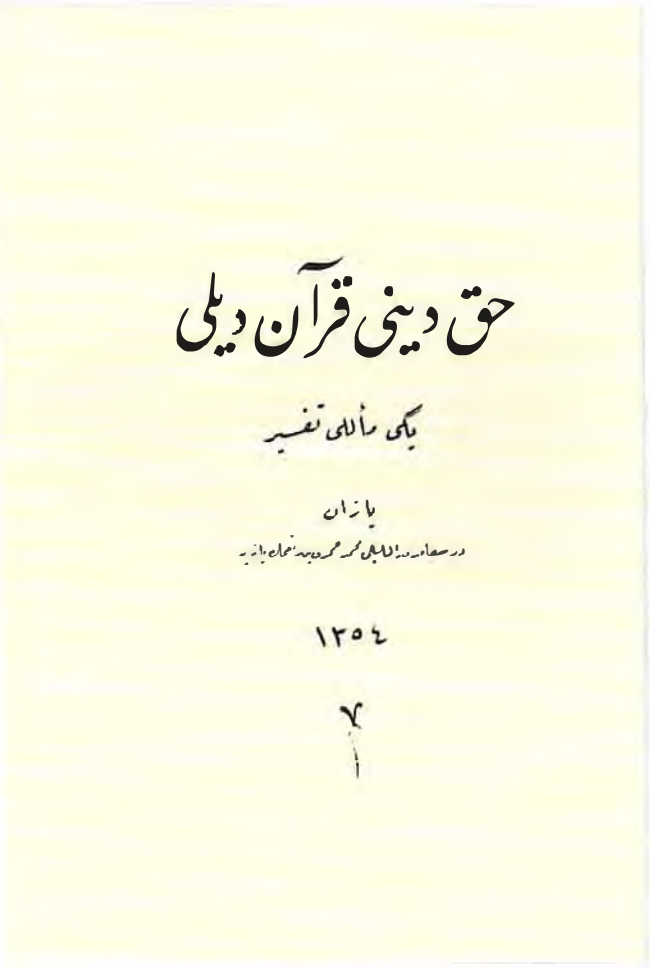

İsim Tercihi de Zamanına Göre Anlamlı...

Elmalılı Hamdi Efendi'nin oğlu Muhtar Yazır'ın ikinci baskı için yazdığı 15 Aralık 1959 tarihli ifadelerine göre "1936 yılında yapılan [tefsirin] ilk baskı[sı]nın mevcudu onbeş sene evvel [yaklaşık 1945'te] tükenmişti. O zamandan beri, bu eseri tedarik etmek isteyenlerin müracaatı ile karşılaşmaktayız. Bu çapta bir eseri yeniden basmak büyük ve hayli külfetli bir iş olduğu için belli başlı yayınevlerimizin ve diğer resmi [Diyanet İşleri Başkanlığı] ve hususi imkân sahiplerinin himmetlerini bekledik. Nedense bu himmet gecikti. Talep ve müracaatlar ise gün geçtikçe artmakta idi. Eseri yeniden bastırmağa teşebbüs etmediğimiz için tenkitlere muhatap oluyorduk. Nihayet bu ağır yükü nâçiz omuzlarımıza yüklenmeğe karar verdik" (*Hak Dini Kur'an Dili*, 2. bs., İstanbul, Nebioğlu Yay., 1960, I, XII).

Elmalılı Hamdi Efendi tefsirin bir nüshasını Arapça "İlâ ahinâ Ahmed Efendi zâdellahu feyzehu ve marifetehu. Fî 24 Cumadelûla 1358" [Kardeşimiz Ahmet Efendi'ye, Allah onun feyzini ve irfanını artırsın] yazarak Ahmet Keçebaş'a imzalamış, Ahmet beyin oğlu İsmet bey de Çilehane İlmi Araştırmalar Kütüphanesi'ne vakfetmiş.

Diyanet İşleri Başkanlığı tefsiri bir daha basmadı ama Hamdi Efendi'nin kardeşi hattat Mahmut Bedrettin Yazır'ın eski harfi elyazısıyla yazdığı özel nüshanın tıpkıbasımı kurum tarafından 13 cilt halinde ve güzel bir şekilde yayınladı (Ankara, 2015). Bu neşrin künye sayfası altta.

> Çok geçmeden Bakanlık'tan ayrıldım ve tefsirin 'Hâşa Türkçe Kur'an' sözü çıkarılmış olarak basıldığını öğrendim. Ancak onu yıllar sonra ele aldığımda önsöze o ayarda, belki de daha ağır birçok şeyler konulduğunu gördüm. Bunların biri '*Türkçe Kur'an mı olur behey şaşkın?*' sözüdür"[2].

Elmalılı'nın ifadesi gerçekten Hikmet Bayur gibi düşünen o dönemin üst bürokrasisinde görevli birçok insanı şaşırtacak, hassas damarlarına dokunacak, belki kızdıracak evsaftadır:

> "Bazılarını da duyuyoruz ki Kur'an tercümesi demekle iktifa etmiyor da 'Türkçe Kur'an' demeğe kadar gidiyor. *Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın*? Kur'an Arabîdir".

Tefsirin adı da (*Hak Dini Kur'an Dili*) bu süreçlerle alakalı olmalı; hem İslâmiyetin hak din olduğunu vurguluyor hem de bununla irtibatlı olarak "Kur'an Dili"nden bahsediyor... Müellif Yusuf suresinin 2. âyetini tefsir ederken de Mukaddime'deki görüşlerini biraz daha yumuşak bir üslupla tekrarlayacaktır:

> "Kur'an'ın tercümelerinin Kur'an olmasına imkân ve ihtimal yoktur. Çünkü Kur'an Arabîdir, ancak Arabî olarak inzal buyurulmuştur [indirilmiştir]. Bunun içindir ki Kur'an tercümelerine Kur'an tesmiye edilmesi [ismi verilmesi] meselâ Farisî Kur'an, Türkçe Kur'an denilmesi, 'Biz O'nu Arapça bir Kur'an olarak indirdik' nassına küfr olacağını ihtar eder"[3].

(Muhtemelen Akseki'nin bulduğu çıkış yollarından biri tefsirin Devlet Matbaası'nda basılmasından vazgeçmektir. Çünkü ilk baskı Ankara'da değil İstanbul'da ve özel sektörde, Ebüzziya Matbaası'nda yapılmıştır).

İkinci şahitlik Elmalılı Hamdi Efendi'nin oğlundan geliyor. Akif'in üstlendiği Kur'an meâlini çeşitli sebeplerle bir türlü bitirememesi ve teslim etmekten vaz geçmesi üzerine meâlin telifi de istememesine rağmen Hamdi Efendi'nin üzerinde kalıyor. Fakat *Hak Dini Kur'an Dili*'nin meâl kısmı Elmalılı tarafından hassasiyetle inşa edilmiş ve kendine mahsus bir yapıya ve dile kavuşturulmuştur. Yer yer kırık mânaya, hatta satırarası tercüme tekniğine yaklaşan bu yapı ve kekremsi dil bir tarafıyla Kur'an'ın dil, vurgu ve mâna hususiyetlerini olabildiğince doğru bir şekilde Türkçeye aktarma cehdi ve iddiası taşırken diğer yönden o yıllardaki Türkçe ibadet arayışlarına malzeme olmamak endişesinden kaynaklanan ince bir siyaset de muhtemelen gözetiyordu.

Oğlu Muhtar Yazır şahit olduğu bu hassasiyetlere yıllar sonra, 1959 yılında ikinci baskının gündeme geldiği bir sırada, uygun bir dille işaret edecektir:

2 Hikmet Bayur, "İbadet Dili", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara TTK Yay., 1968, s. 152-53.

3 *Hak Dini Kur'an Dili*, "Mukaddime", I, 15 ve IV, 2844, 2997.

"(...) Bir aralık Kur'an'ın Türkçe okunması ve okutulması yolunda bir temayül belirmiş ve bazı tecrübeler de yapılmıştı. Bu temayül Hamdi Efendi'nin kanaatlerine tamamen aykırı olduğundan tercüme [meâl] işini kabul edemeyeceğini katiyetle bildirdi. Neticede yapılacak tefsire meâl olarak tercümeler ilâvesi taraflarca kabul edildi.

Dikkat edilirse *tercüme* yerine *meâl* tabiri kullanılmıştır. Bunun elbette hususi bir mânası ve ehemmiyeti vardır. Nitekim Hamdi Efendi tarafından meâl olarak yapılan tercümelerin bir hususiyeti bulunduğu derhal göze çarpmaktadır. Meâllerde Kur'an'ın ifade tarzına aynen riayet edilmiş, cümle teşkil tarzı ve nahvi [sentaksı] aynen bırakılmış, *ifadeler Türkçe şive ve üsluba göre değiştirilmemiştir*. (...)

Kur'an'daki âyetlerin meâl olarak bu şekilde Türkçeye nakli ve bu nakilde *Türkçenin nahiv ve cümle teşkili kaidelerine, âhenk ve edasına riayet edilmemesi* daha o zamanlar itirazlara ve tenkitlere sebebiyet vermiştir. (...) Bununla takip edilen maksadı anlamayanlar ve tercüme yerine meâl denilmekteki inceliği kavrayamayanlar Hamdi Efendi'yi bu bakımdan tenkit etmekten çekinmemişlerdir.

Meâldeki ifade vesilesi ile Fatih'teki evimizde cereyan etmiş olan hararetli münakaşaları hatırlıyorum. Hamdi Efendi kendisi ile görüşenleri ikna etmiş[ti]. (...)

(...) Meâl tercümelerinde kullanılan üslupta ısrar edilmesi müellifin bu mevzuda sahip olduğu *katî bir inanış*tan ileri gelmektedir"[4] (vurgular bizim).

Kendisi de bir meâl müellifi olan Hasan Basri Çantay bizzat Elmalılı Hamdi Efendi'den bu meseleye dair aşağıdaki bilgileri aktarıyor:

"(...) Merhum üstadın [Hamdi Efendi'nin] bu acize beyan buyurduğu gibi, o eserin meâl kısmı tefsir cephesi kadar hem kuvvetli değil, hem akkın [akıcı] değildir. Daha doğrusu üstadımız meâllerin tercüme şeklini alıvermesinden korkmuş, bu yola gitmeye bir türlü rıza göstermemiştir"[5].

Değerlendirmelere Tekrar Bakmak...

Hak Dini Kur'an Dili ile *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*'nin hangi sebeplerle ve nasıl ortaya çıktığı konusunda hâlâ yeterli değerlendirme ve yorumlar yapılmış sayılmaz. Haklılık ve doğruluk tarafları olmakla beraber bence yeterli açıklayıcılıkta olmayan iki yaygın akıl yürütme ve cevap var bu konuda. Biri Cumhuriyet ideolojisinin katı laiklik politikalarına geçmesine ve dinî alanı fevkalâde daraltmasına rağmen dini siyasî bir araç, bir meşruiyet enstrümanı olarak kullanmak istediği için, Diyanet'i devletin çatısı altına alması gibi bu yayınlara da yol verdiği istikametindedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Kasım 1929'da yabancı bir gazete muhabirine verdiği beyanat kısmen doğru olan bu yorumu destekler niteliktedir.

4 Muhtar Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2. bs., İstanbul, Nebioğlu Yay., 1960, I, VIII-IX. (İkinci baskı için yazılan bu takdim metni 15 Aralık 1959 tarihlidir). Mukayese için ayrıca bk. Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır-III", *Altınoluk*, sayı: 76, Haziran 1992, s. 42.

5 H. B. Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim*, İstanbul, 1952, I, 7. Hamdi Efendi'nin tefsirin içinde yer verdiği meâlden ayrı olarak tam bir meâl de hazırladığını bugün itibariyle biliyoruz. Bu meâl yayın aşamasındadır (Ekim 2023).

(İfadelere dikkat edin lütfen, tefsir ve hadis kitabının hazırlanması için bizzat kendisinin emir verdiğini söylüyor. Gözden kaçan, tesadüfen olan bir şey yok demeye getiriyor Paşa):

> "Kur'an'ın tercüme edilmesini emrettim. Bu da ilk defa Türkçeye tercüme ediliyor ["İlk defa" ifadesi doğru değil. 1924'ten 1929'a birçok tam meal yayınlanmıştır]. Muhammed'in hayatına ait bir kitabın [muhtemelen *Tecrid-i Sarih*'in] tercüme edilmesi için de emir verdim. Halk tekerrür etmekte bulunan bir şey [tekrarlanıp duran bir din anlayışı, bir dinî malumat] mevcut olduğunu ve din ricâlinin [din adamlarının] derdi ancak kendi karınlarını doyurup başka bir işleri olmadığını bilsinler. Camilerin kapanmasına hiçbir kimse taraftar olmamasına rağmen bunların bu suretle boş kalmasına taaccüp ediyor [şaşıyor] musunuz?"[6].

ABD'nin Ankara büyükelçisi Charles H. Sherill'in ifadeleri de bu görüşün delili olarak kullanılabilir. Paşa ile görüşen, Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde bir müşahit olarak cemaatın arasında bulunan ekselans 1933 yılında hatıratına şunları yazıyor:

> "Cesaret bahsinde (...) [onu] takdir edebilmek için İslâm dünyasında bir müddet yaşamak, eski âdetlerin kuvvetini yakından görmek lazımdır. İşte o zaman Gazi'nin Kur'an'ı tercüme ettirmekle giriştiği 'tehlikeli teşebbüs' layıkıyla meydana çıkar. Mustafa Kemal sayısız mücadeleleri boyunca bunun kadar tehlikelisine girişmemişti. Halbuki bunda da muvaffak oldu!".

6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4. bs., Ankara, TTK Yay., 1989, III, 124-25.

İkinci görüşe göre Paşa hurafe ve bâtıl inanışlardan, yobazlıktan uzak olan "gerçek İslâm"ı ortaya çıkarmak ve memleket evlatlarını aydın ve çağdaş din fikirleriyle yetiştirmek için bu teşebbüslerin önünü açmıştır. Zaten gerçek Müslümanlık da bu sayede Türkiye'dedir ve İslâm dünyasının bağımsızlığa ve çağdaşlığa doğru yönelmesinin öncüsü de Mustafa Kemal'dir.

Bu görüş bir şekilde dindar yahut din üzerinden Gazi'nin tenkit edilip dışlanmasına razı olmayan Kemalistlerle kurumsal olarak yahut fikren Cumhuriyet ideolojine bağlı çevreler tarafından savunulmaktadır. (28 Şubat sürecinde ve sonrasında bu çevrenin ve fikrin üst bürokraside, üniversitede, medyada, siyaset arenasında farklı bir şekilde ortaya çıktığına, güçlendiğine ve katılaştığına dikkat çekmek isterim. Bir tür Kemalist dindarlık... Buna açıkça destek veren ve medyanın açık desteğine mazhar olan İlahiyatçılar da oldu).

❁

Cumhuriyet ideolojisinin, hiç değilse kurucu kadrosunun bir taraftan dinî alanı (İslâmiyetin iman, bilgi ve yaşama üslubunu) kontrol altına almak,

1962 yılının en güzel armağanı
EVLİLİK ve MAHREMİYETLERİ
Dr. CEMAL ZEKİ'nin
Açık her manada anlatan evliliğin sır ve mahremiyetlerini yazan bu değerli eseri, herkesin kitabı ve en mahrem dostudur.
500 Sah. 20 Lira
ÇOCUK DÜŞÜRMEK VE HUSUSİYETLERİ adlı eseri 5 Lira
Satış yeri AHMET HALİT KİTABEVİ İstanbul İlâncılık 1096 310

Cumhuriyet

KURUCUSU: YUNUS NADİ

36. yıl Sayı 13.446 — Pazartesi 8 Ocak 1962

Müslüman Türk Evinin Temel Din Kitabı
Hak Dini - Kur'an Dili
Merhum Elmalılı Hamdi Yazır'ın 9 ciltlik Türkçe tefsiri
Nâşiri: MUHTAR YAZIR
Reklâmcılık 3300/393

Başkentte yeni bir siyasî gelişme:

Müfrit sağcılar Mecliste

Beş yıl içinde beşinci felâkete uğrıyan ilçemiz

Büyük bir yangın Fethiye çarşısını

HAK DİNİ, KUR'AN DİLİ

YENİ MEALLİ TÜRKÇE TEFSİR

T. C. Diyanet İşleri Neşriyatı

Dersiâmdan Elmalılı MEHMED HAMDİ YAZIR tarafından on, on beş senedenberi yazılmakta olup bu kere hitam bulan ve fihristile beraber dokuz büyük cild teşkil eden bu mühim eser Diyanet İşleri Reisliği tarafından tabı ve neşredilmiştir.

SATIŞ YERLERİ:

İstanbulda: AHMED HAMDİ TOPBAŞ. Sultanhamam, Dikranyan han 47 numaralı mağaza.
Konyada: MANİFATURACI ALİ NACİ ÖZYALVAÇ.
Bursada: KIRTASİYECİ AHMED MEFAİL BARAN.

Hak dini, Kur'an dili

Kur'anı kerimin terceme ve tefsiri

Büyük Millet Meclisi kararı'yle Diyanet Riyasetinin yazdırdığı muazzam türkçe tefsir

9 cilt, yedi bin sahife

Büyük İslâm âlim ve müfekkiri merhum Elmalılı Hamdi Yazır tarafından yazılan bu muazzam tefsirin binlerce nüshaları Diyanet Riyaseti tarafından memleketin her tarafına, ehil olan zevata dağıtılmış ve çok büyük rağbet kazanmıştır. Hamdi Efendi gibi İslâm ilimlerinde büyük ihtisas ve ihata sahibi, derin bilgili, geniş düşünceli, bütün İslâm meselelerini düşünmüş, kavramış, bu meseleler üzerinde işlemiş, muasır İslâm ulemasi arasında [illegible] temayüz etmiş yüksek bir Türk âliminin millete hediye ettiği bu muazzam eserin yazılıp neşredilmesi için yüz bin liraya yakın tahsisat veren Büyük Millet Meclisi, kendisi için ebedî devam edecek bir âbidei şeref inşa etmiştir. Diyanet Riyaseti de Büyük Millet Meclisinin arzu ve kararına uygun bir şekilde bu muazzam işi tam ehline yaptırmakla en mebrur bir hizmette bulunmuştur. Şimdi bu muazzam eser memleketin her tarafındaki kütüphanelerde, bir çok İslâm - Türk evlerinde derin ihtiram ile okunmakta, büyük istifadeler edilmektedir.

Merhum bu muazzam tefsiri on sene zarfında vücude getirmiştir. Bunu yazarken hemen bütün tefsir kitaplarını tetkik etmiş, bin üç yüz küsür sene zarfında İslâm ulemasının Kur'an üzerindeki düşündüklerini, Kur'an meseleleri üzerindeki işlediklerini görmüş, okumuş, o da bu meseleler üzerinde düşünmüş ve işlemiş, bunları hamur ederek böyle muazzam bir âbidei ilim vücude getirmiştir. Merhumun tetkik ettiği herhangi bir meseleyi derinleştirmekten, ne kadar mümkünse incelemekten, en güç ve en ince, bilhassa fikir ve muhakemeye taalluk eden meseleler üzerinde durmaktan aldığı zevki bilenler, onun bu eserindeki kudret ve azameti daha iyi takdir ederler. Netekim bu gün Kur'anın her hangi bir ayeti hakkında tenevvür etmek istiyen münevverler, âlimler, muharrirler bu tefsire müracaat ederek istediklerini bunda bulmaktadırlar.

Bu kadar mühim ve muazzam bir eserin [illegible] yüz bin nüsha olarak basılması lâzım gelirken ne yazık ki Diyanet Riyaseti ancak on bin nüsha bastırabilmiş ve her tarafa dağıtmış olduğu için şimdi elinde mevcudu kalmamıştır. Mütemadiyen artmakta olan talebelere karşı mevcut nüshası kalmadığını bu gün teessürle bildirmektedir. Müellife verilen nüshaların çoğunu da merhum ahbaplarına ve istiyenlere verdiği için bu gün elde mevcut tam takımları pek mahdut miktarda kalmıştır. Her taraftan vuku bulmakta olan talep ve müracaatlar üzerine mahdut miktarda elde bulunan bu tam takımlar pek ehven bir bedel ile umumun istifadesine arzedilmiştir.

Eser, büyük kitabda güzel ve kalın parlak kâğıda nefis bir surette basılmış ayetler harekelenmiş, lügatlere de şekil konulmuştur. Eser dokuz büyük cilt ve yedi bin küsur sahifeden ibarettir. Bu günkü kitap fiyatlarına ve para kıymetine göre bu esere bir bedel konsa yüz liradan aşağı mümkün olmaz. Fakat istifadesini temin ve her istiyenin alabilmesini teshil için bu muazzam esere - ciltsiz olarak - ancak elli lira bir bedel konmakla iktifa olunmuştur. Taşralar için posta ücreti taahhütlü olarak 250 kuruştur. Ödemeli alanlardan ayrıca 250 kuruş ta ödeme masrafları ilâvesi icabeder. Cilt bedellerine gelince dokuz cildinin bez cilt bedeli 16 lira, meşin cilt bedeli 20 liradır. Yegâne tevzi merkezi, kütüphanemizdir: İstanbul, Ankara caddesi No. 57 Asrı Ürfiye Kütüphanesi. Gerek okuyucuların, gerek kitapçıların sipariş bedellerini herhalde peşin göndermeleri icap eder.

Cumhuriyet'in Başköşesinde Tefsir Reklamı

Bugün *Hak Dini Kur'an Dili*'nin reklamı *Cumhuriyet* gazetesinde, hem de birinci sayfada çıksa herkes ne kadar garipser değil mi? Aslında bu hiç hayra alamet değil, çünkü Türkiye'de yarılmanın, din üzerinden kutuplaşmanın "reklam" sözkonusu olduğunda bile ne kadar derinleştiğini, tarafların fikren ve fiilen birbirinden ne kadar koptuğunu gösteriyor. Düne kadar bu böyle değildi. 60 İhtilali'nden sonra muhatap olduğumuz, Türkiye'yi yatay ve dikey olarak bölme programına herkes kendine yarıyor diye baktı, bugün de büyük ölçüde böyle bakıyor. Herkes diğerinden ayrıştı, kendi olarak görünür hale geldi (bu son kısmı belki bir tarafıyla müsbet bir şey) ama ortada bir millet olarak, hatta inananlar topluluğu olarak "kendi" kalmadı.
Bu açıdan *Cumhuriyet*'te çıkan tefsir reklamı önemli. Diyanet İşleri Başkanlığı yeteri kadar dağıtamıyor ki müellifin yakınları olan Topbaşlar dağıtımına yardımcı oluyor. Reklamı veren de onlar. Üstteki birinci sayfada ve 8 Ocak 1962 tarihli. Alttaki 12. sayfada ve 16 Haziran 1939 tarihli (Yusuf Ünal arşivi). *Cumhuriyet*'te böyle başka örnekler de var; bugün itibariyle gazetenin "kendi"sinin de unuttuğu örnekler bunlar.
Sağdaki açıklamalı reklam ise *İslâm-Türk Ansiklopedisi* Mecmuası'nda (II/57-58, Mart 1945, s. 8) çıkıyor.

İstanbul 4. Noteri Mithat Cemal Kuntay'ın huzurunda, 26 Ekim 1925 günü Mehmet Akif, Elmalılı Hamdi Efendi ve Diyanet adına Ahmet Akseki arasında imzalanan meâl ve tefsir mukavelesi. (*Cumhuriyet* Arşivi, 030-0-010-000-000-26-149-18).

sınırlandırmak, onu pozitivizmle, hümanist düşünceyle, aydınlanma felsefesinin dindışı ve vülger anlayışıyla ilişkilendirmek istikametinde şuurlu ve ısrarlı bir tutuma, dönüştürücü (tahrif edici, bozucu) bir tavra sahip olduğu herhalde tartışma dışıdır. (Ayrıca bu kontrol ve dönüştürme çizgisinin bazı unsurlarının ilk defa Cumhuriyetle ortaya çıkmadığı da rahatlıkla söylenebilir). Fakat aynı zamanda kaynaklara dönüş fikri merkezli de olsa devam etmesini istediği, yeni Türk devleti, modern Türk milleti için zaruri gördüğü bir İslâm ve Müslümanlık anlayışı da vardır. Bir adım daha ileri atarak, Cumhuriyetin din politikalarının yeni yetişen nesillerin "gerçek İslâm" (Yeni Selefîlik) fikriyatına yakın, geniş kalabalıkların, halkın ise geleneksel dindarlık anlayışını bir şekilde sürdürmesi istikametinde bir düşünce ve uygulamaya sahip olduğu da söylenebilir.

Belki insiyakî olarak, belki fikren (çok emin değilim) Türkiye'nin protestanvari de olsa kuvvetli bir İslâm ve Müslümanlık damarına sahip olmadan yoluna devam edemeyeceğinin, milletin ayakta tutulamayacağının, seferber edilemeyeceğinin farkındadırlar.

Başka türlü Cumhuriyet devrinin büyük kazanımları ve bugün için de kıymetli eserleri arasında zikredilmeyi hak eden *Hak Dini Kur'an Dili*'ni, *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*'ni yanında yöresinde oluşan başka unsurlarla birlikte gerçek bir yere oturtmak, bütünlüğü olan bir açıklamaya kavuşturmak zor gözüküyor[7].

...Dün de bugün de

7 Tekpartili yılların bu iki önemli ve hacimli dinî yayını hakkında biraz daha mufassal bilgi edinmek için bk. *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 2016, 436-38, 441-47. *Hak Dini Kur'an Dili* son yıllarda orijinaline sadık kalınarak yeniden ve vasıflı bir şekilde yayına hazırlanmış ve Yazmalar Kurumu yayınları arasında neşredilmektedir.

LAİKLİK HAC İBADETİYLE İLGİLENİR Mİ?

Sorunun cevabını, "Kral Hüseyin Hicaz'da kalan milletdaşlarımız hakkında envâi mezâlim reva görmektedir" başlıklı bir gazete haberini okuyarak aramaya başlayabiliriz. Yıl 1924'tür, peşpeşe üç önemli inkılap kanununun çıkacağı 3 Marta sadece birkaç gün var. Ayrıca haber Anadolu Ajansı'ndan geldiği için resmi bir hüviyete sahip ve bir siyasetin yedeğinde yönlendirmeler de taşıyor:

> "Ankara, 29 [Şubat 1924], A. A. Memleketimiz halkından bazılarının bu sene berây-ı hac Hicaz'a gitmek arzusunda bulundukları istihbar kılındı. Hicaz'da müteşekkil Kral Hüseyin hükümeti henüz memleketi dahilinde bulunan Türklerin çıkmasına müsaade etmediği gibi orada kalmış olanlara da her gün şiddetle mezâlim ve teaddiyât [zulüm ve baskı] tatbik etmekte bulunduğundan ve zaten [hacıları] himaye ve muhafaza imkânı mefkûd [yok] olduğundan Hicaz'a gitmek arzu edeceklerin fariza-i haccın ifasını âtîye [gelecek senelere] talik etmeleri ve aksi takdirde büyük mehâlike [tehlikelere] maruz kalacakları ilân olunur"[1].

Başlık ve haberdeki bilgilerin doğruluk derecesini tahkik etmeye ihtiyaç olup olmadığına karar vermekten ziyade uzun yıllar aynı seviyede devam edecek bu basın-yayın "hizmeti"nin, insanları aydınlatma ve haberdar etme "vazifesi"nin nasıl ve hangi mantıkla yapıldığına odaklanmak, arkadaki yönlendirici fikirlere, dezenformasyon tekniklerine bakmak daha kıymetli ve açıklayıcı olabilir.

1 *Vatan*, 24 Recep 1342/1 Mart 1340/1924, s. 3.

Bakılması ve hatırlanması gereken birkaç husus var. Bunlardan biri Lozan süreci ve Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye, İslâm ülkeleriyle olan münasebetlerini yeniden gözden geçirmek, daha doğrusu aşağıya çekmek, bazılarını tamamen koparmak zorunda kalacak ve Millî Mücadele yıllarındaki sıcak ilişkiler kurma istikametindeki gayretlerinin birçoğu rafa kaldırılacaktır.

İçerde ve dışardaki havalar, istikametler hayli değişmiştir artık...

Mesele haberdeki gibi sadece Hicaz'la, şimdiki Suudi Arabistan'la sınırlı değil. Çünkü o yıllarda Türkiye'den Mekke'ye ve Medine'ye ulaşan hac yolları iki güzergâhı takip ediyor; karayoluyla giderseniz Suriye ve Irak üzerinden, deniz yoluyla giderseniz Mısır veya Beyrut üzerinden gidip geleceksiniz. Ankara 10-15 yıl öncesine kadar kendi topraklarında teşekkül eden bu yeni devletlerin herbiriyle yeni şartlarda, hususen hilafet ilga edildikten sonra nasıl münasebetler kuracağı hususunda tek başına ve rahat kararlar verecek durumda değildir artık (aradan bir asır geçmesine rağmen bugün de değil). İngilizler, bir ölçüde de Fransızlar

SUUDİ ARABİSTAN'DA
KONUŞMAK İÇİN
EN DOĞRU SEÇİM
TURKCELL
Türkiye'deki yakınlarınızla konuşmanın
120 DAKİKASI 40 TL
Bu avantajdan yararlanmak için
PAKET yazın, 5088'e gönderin.
Hazır Kartlıysanız, 50TL'ye
50 dakika boyunca konuşun!
TURKCELL

sahada at oynatmakta ve Türkiye'nin buralardaki hareket sahasını tayin etmekte, sınırlarını çizmektedir.

İkinci mühim nokta, Türkiye'de, 1923-1924 sonrası itibariyle giderek artacak şekilde İslâmın dört bir koldan paranteze alınması faaliyetleri, Müslümanlığın ve dinî hayatın kontrol altında tutulması ve görünür-etkili dinî-geleneksel unsurların baskılanması teşebbüsleri, normal olarak hac ibadetine, onun ritüel ve geleneklerine de (hacı uğurlama-karşılama, hacı ziyaretleri, zemzem, hurma, tesbih, takke, hacı yağı vb.) uzanıyordu.

Elbette bunların yanında çoğu tâli denebilecek (bir kısmı bahane ve suni gerekçe kabilinden) unsurlar da vardı; döviz kıtlığı, yol emniyeti, bulaşıcı hastalıklar... bunlar arasındadır. Hem resmi, yarıresmi beyanlarda hem de basında "Araplara para kaptırmamak" gibi kaba ifadeler de yer alıyordu. Hacca izin verilmesine bulaşıcı hastalık ve döviz israfı gerekçeleriyle karşı çıkan muhafazakâr akademisyen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun,

> "Bir çeyrek asırlık ömrü olan nesil, hacca ve hacılığa dair bir şey bilmezken birdenbire 1947 senesi matbuatındaki [hacla ilgili] havadis karşısında afallıyor, kendisinin Amerika sevdası yanında babasının Hicaz yolculuğu ve Cumhuriyet hükümetinin buna müsaadesi karşısında şaşalıyor, kambiyo dairesinin önü dairenin başka işlerini haftalarca geri bırakacak derecede döviz müsaadesi isteyenlerle dolup taşıyor"

ifadeleriyle başlayan ve "hac ibadetinin geçmişte kalması gereken bir ziyaret olduğu" görüşüne bile yer veren yazısına muhafazakâr-mütedeyyin çevrelerden ve basından sert ve haklı tepkiler gelecektir[2]. Ziyaeddin Fahri böyle düşünür ve yazarsa devrimciler neler yapmazlardı?!

Halbuki sözkonusu olan kuvvetli sosyokültürel karşılıklara da sahip farz bir ibadetti, mühim bir ziyaretti. Sosyoloji eğitimi de alan taşralı (Erzurumlu) biri olarak

Kapitalizm din-iman tanımıyor, sınır bilmiyor; Kâbe'de, Hz. Peygamber'in huzurunda iken de yanınızda, içinizde, cebinizde. Her zaman, her yerde sadık "müşteri"lerinin hizmetinde... *Zaman*, 17 Ekim 2010, s. 3.

2 Eşref Edip'in tepki ve tenkitleri için bk. "Müslümanların Mukaddesatına Tecavüz Eden Saygısız Bir Profesör", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, II/85, Kasım 1947, s. 7-12.

Fındıkoğlu'nun bunu bilmesi ve desteklemesi beklenmez mi idi? O devrin şartlarında hacca gidebilen insan sayısı zaten çok değildi (onun için hacca gidenlere bir statü, bir ayrıcalık vermek için mutlaka Hacı denirdi) ama çocuk ilâhîlerinden, şiirlerden tutun birçok atasözü ve deyime kadar Kâbe, Zemzem, Hz. Peygamber'in kabri, Mekke, Medine... Müslümanların hafızasında, canlılığı ve derinliği olan diri bir yere sahipti.

İlâhîleri hemen hatırladınız mı?

Kâbe'nin yolları bölük bölüktür...
Göçtü kervan kaldık dağlar başında...
Arayı arayı bulsam izini...

Yeni Dünyada Yerini Almak...

Hac resmen hiç yasaklanmadı ama 1924-1947 yılları arasında, yaklaşık bir çeyrek yüzyıl Türk pasaportuyla ve resmi yollarla hacca gitmek mümkün olmadı, fiilen süren bir yasak ve tedbirler manzumesi hep yürürlükte kaldı (Fındıkoğlu da buna işaret ediyor). O kadar ki tekpartili yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bastığı, çoğu Ahmet Hamdi Akseki tarafından yazılmış hutbe kitaplarında, Tayyareye Yardım, Ağaç Dikmek, Sıtma ile Mücadele... konularına bile tahsis edilmiş hutbeler varken İslâmın beş şartından biri olan hacla ilgili başlıklar yoktur. Nasıl olsundu, insanlara imkânı olanlara hac farzdır, hacca gidin diyeceksiniz ama bütün yollar kapalı!

Çok enteresan değil mi? Makul bir açıklaması bulunabilir mi?

Bu yıllar arasında hacca giden az sayıdaki insan kaçak yollarla, komşu ülkelerden birinden sahte nüfus cüzdanı çıkartarak, bir kısmı da tüccar pasaportuyla ve zorluklar içinde, bazıları dönüşlerinde takibata uğrayarak, bunu göze alarak gidip gelebildi. Hac yolculuğu sebebiyle "memâlik-i ecnebiyeye gitme" suçundan yargılananlar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası şartlarda Türkiye yeni dünyaya katılmak için, çokpartili hayata geçmek, İngiltere-ABD kontrolündeki çoğu suni teneffüse bağlı İslâm ülkeleriyle yeni ilişkilere girmek, yeniden ihdas edilen "İslâm Dünyası" fikrine ve faaliyetlerine katılmak başta olmak üzere birçok şey yaptı. (Bugün tedavülde olan İslâm Dünyası fikri ve edebiyatı, tarihî kaynakları olmakla beraber büyük ölçüde soğuk savaş dönemi icadıdır. bk. Bu kitap, s. 644-57). Yapılanlardan biri de katı laiklik politikalarını gözden geçirmek, bir başka deyişle kontrol edilebilir yeni bir laiklik çerçevesi çizmekti. Dıştan kısmen rahatlamış, içten sıkı... (bk. Bu kitap, s. 186-89). Hac ibadetinin fiilen serbest bırakılması, gidecek

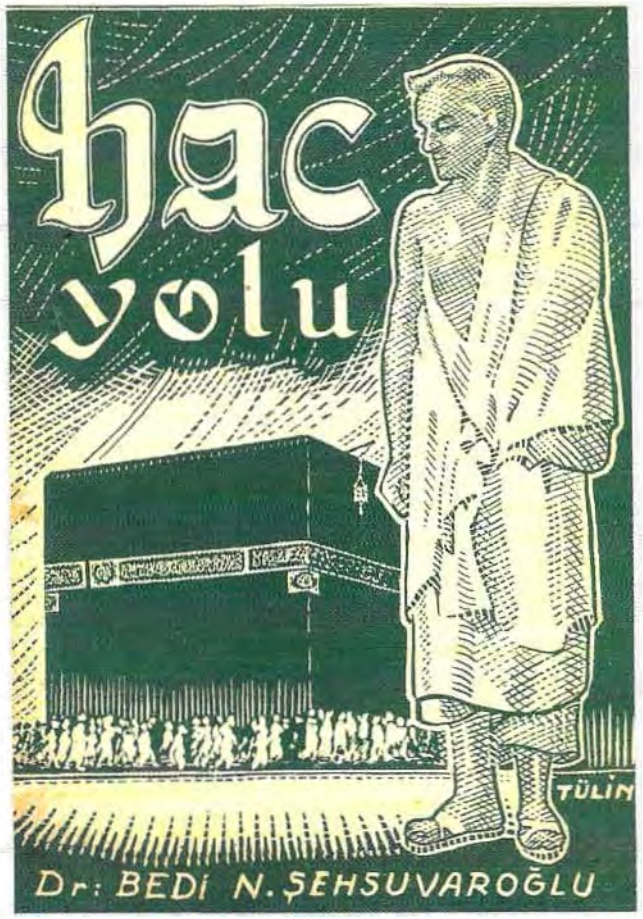

İlk Hac Hatıratı ve İlk Rehberler

1947 yılında, görevli tabip olarak hacca giden Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu'nun hac hatıra ve intibaları önce "Hac Yolundan Notlar" başlığıyla *Akşam* gazetesinde tefrika edilmiş (8-17 Aralık 1947), daha sonra da kitaplaşmıştır: *Hac Yolu*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948, 64 s., fotoğraflı. Kitap Cumhuriyet devrindeki kaçak göçek olmayan bu ilk hac yolculuğu için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İlk hac rehberi kitapları arasında İsa Ruhi Boloy'ın (*Hac Rehberi*, Konya, 1948, 140 s.) ve Rahmi Şenses'in (*Resimli ve İzahlı Hac Kitabı*, İstanbul, Şaka Matbaası, 1949, 46 s.) eserleri var. Hacı Mansur adlı birinin (müstear olabilir) *Yeni ve Mükemmel Hac Kılavuzu* başlıklı eseri de vasıflı ilk rehber kitaplardan biridir; İstanbul, İnkılap ve Aka Kitapevi Yay., 1950, 75 s. İnkılap ve Aka Yayınevi'nin Hac Rehberi basması bugün garip karşılanabilir ama o gün için normaldir.

Aynı yıl basılan büyük boy, 4 sayfalık broşür ise hac ibadetini teşvik etmeye açıkça başlamıştır: *Niçin Hacı Olmalıyız?*, İstanbul, Burhanettin Erenler Matbaası, 1950.

1949 yılında *Hürriyet* gazetesi tarafından hacca gönderilen ilk Türk gazeteci Hikmet Feridun Es ve fotoğraf muhabirlerinin haber ve fotoğroflorına gazetede genişçe yer ayrılmış ve okuyucunun ilgi ve rağbetine mazhar olmuştur.

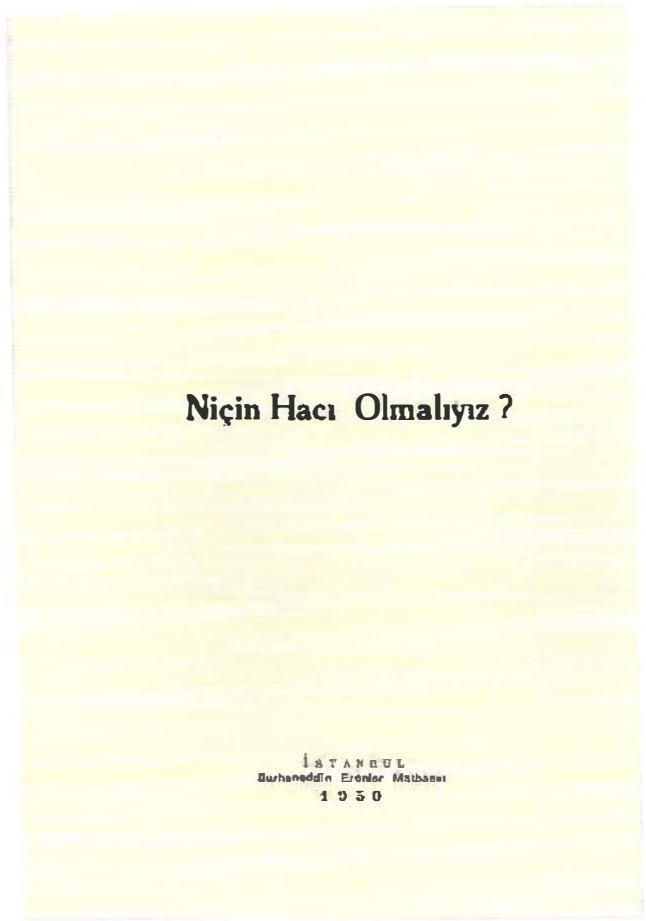
Niçin Hacı Olmalıyız ?

İSTANBUL
Burhaneddin Erenler Matbaası
1950

olanlara pasaport ve döviz verilmesi, hacıları taşıyacak, hususen gemi ve uçak tahsisleri için yardımcı olunması gibi süreçler de bu dönemde başladı.

1946 yılında, çokpartili hayata geçiş ve laikliği yeniden ele alma çabalarının görülmeye başladığı bir ortamda, muhafazakâr-mütedeyyin bir derginin hac meselesini gündeme getirme tarzı dikkat çekicidir. Bir taraftan kaçak yollarla hacca gidenlerin çektiği sıkıntılar gündeme getirilirken diğer taraftan da devletin meseleye el atması, "devletin dine sahip çıkması" talep edilmektedir.

Devletten bağımsız bir din, dinden müstakil bir devlet fikri yok çünkü:

> "(...) Türk vatandaşları içinde sayıları bini veya bin beş yüzü aşan bir grup her engele karşı koyarak dinî bir itikadı ve vicdanî bir ihtiyacı tatmin yolunda her fedakârlığı göze almış ve memleket kanunlarını dahi hiçe sayacak derecede cüret göstererek istediğini yapmıştır. Geçen yılın hac mevsiminde bu bin veya bin beş yüz vatandaş, kanunî veya gayrıkanunî birer çare bularak memleketten çıkmışlar, dinî seyahatlerini yapmışlar, aylarca gezip dolaşmışlar, avuç avuç para harcamışlar, memleket dışına imkân buldukları derecede para çıkarmışlar, üstelik birçok eziyetler çektikten sonra memlekete dönmüşlerdir. Bunların belki yüzde doksan dokuzu kaçak oldukları için her merkezde bulunan konsoloslarımızdan ve sefirlerimizden himaye görmemişler..."[2].

Gerçek rakamları ne kadar yansıttığını bilmemekle beraber 1945 ve 1946 yılında binden fazla kişinin hacca "kaçak" yollarla gidebilmiş olması ciddi bir sayıya ve duruma işaret ediyor. Çünkü matbuatta yer alan bilgilere göre haccın serbest bırakıldığı 1947 sonbaharında ilk defa resmi yollarla 7.000 kişi hacca gitmiştir (1954 yılında Türk hacı sayısı 10.086 rakamına ulaşacaktır)[3].

Diyanet İşleri başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin, hemen aynı dönemde Başbakanlık'a yazdığı 6 Ağustos 1947 tarihli yazıda benzer bir mantıkla meseleyi anlatması ve çözüm tekliflerinde bulunması basına da intikal eden yaklaşımın haberli bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Belli ki hem sivil-asker bürokrasi hem de ortam müşterek bir plan dahilinde yeni şartlara ve gelişmelere hazırlanmaktadır. Zaten "hükümet, hacca gitmeyi [resmen] yasak etmiş değildir", uzun süren fiilî bir yasak vardır:

> "(...) Her sene birkaç bin vatandaşın vicdanî bir ihtiyacı tatmin yolunda (...) her türlü güçlüklere katlanıp (...) kaçak vaziyette binlerce liramızı hudutlarda ve hudut dışında şuna buna kaptırarak hac farizasını îfadan geri kalmadıkları artık açıkça anlaşılmakta ve müsadesiz şartlar altındaki seyahat neticesinde kendilerinin birçok sâri ve tehlikeli hastalıklarla da karşılaşmaları kuvvetle muhtemel görülmektedir. Aynı zamanda bunların çoğu kaçak vaziyetinde olduklarından pek tabiî olarak sefir ve konsoloslarımızdan da yardım göre-

2 *Selamet*, sayı: 11, 1 Ağustos 1947, s. 3.

3 bk. Ömer Rıza Doğrul, "Hacca Giden Vatandaşların Çektiği Eziyet", *Selâmet*, sayı: 28, 28 Kasım 1947/15 Muharrem 1367.

Hac "Piyasası" Açılıyor...

Hacı Nazif Çelebi 1950'li yıllardan itibaren İstanbul'da muhafazakâr-milliyetçi-mütedeyyin kesimin neredeyse bütün vakıf, dernek ve cemiyetlerinde kurucu veya üye olarak bulunan bir isim. İlim Yayma Cemiyeti'nin de kurucularından... Ticaretle meşgul olduğu için hac organizasyonu işlerine de el atıyor. Burada ilk sayfası verilen 8 sayfalık iyi kâğıda ve renkli basılmış tanıtım broşürü hususi olarak hazırlatılmış. Üzerinde tarih yok ama en geç 60'lı yıllar olabilir.

Ve DP iktidara geldikten sonra Nazif Çelebi'nin hac organizasyonuyla alakalı bir reklamının da bulunduğu hac seferi düzenleyicileri. Hacca izin verildikten sadece üçyıl sonra bir gazetenin bir sayfasında 5 adet renkli hac seferi reklamı. (O yıllarda renkli reklamın ayrı bir ücreti vardı).... *Yeni Sabah*, 13 Ağustos 1950, s. 6.

Artık bir "hac piyasası" oluşuyor ve giderek genişliyor...

meyeceklerinden gidiş ve gelişleri hep korku ve ızdırap içinde geçmektedir. Millî servet ve sıhhatimiz üzerinde son derece hassas davranan ve halkımızın dinî arzularını, vicdan hürriyeti ve laiklik prensiplerinin zaruri kıldığı şekil ve şartlar altında yerine getirmekte tereddüt etmeyen Cumhuriyet hükümetimizin bu mühim mevzuu da ele alarak vatandaşlarını memnun edecek, hacca gitmek isteyen bir Türkün huzur ve emniyet içinde gidip gelmesini ve gittiği yerlerde himaye görmesini sağlayacak şekilde halletmesi[nin] çok hayırlı olacağını sanırım...

Hükümetçe bir iki vapur tahsis olunarak (...) hem paramızı hem de vatandaşların sıhhatini esirgemek [korumak] ve aynı zamanda da düşmanların menfi propagandalarında söylediklerinin [Türkiye laik oldu, Müslümanlığı terketti gibi sözler kastediliyor. İ. K.] aksine olarak Türkiye Hükümeti'nin halkın dinî itikatları ve vicdanî ihtiyaçları ile mücadele halinde bulunmadığını bütün dünyaya anlatmış olmak bakımından yerinde bir tedbir olacağı kanaatindeyiz"[4].

Değişen ve Değişmeyen...

Çeyrek yüzyıl sonra bir yol açılmış ve hac ibadetinin ifası babında normalleşme bir şekilde başlamıştır. Ama Türkiye'de neredeyse bütün normalleşme teşebbüsleri, laiklikle alakalı olanlar daha fazla olmak üzere (bugüne kadar uzanacak tarzda) müdahaleye uğrar, kesintiler yaşar, biçimsizleştirme teşebbüsleri bir yerlerden baş verir, haberler, fotoğraflar, karikatürler, yazılar, kitaplar neşredilir; icab ederse "irtica hortlatılır".

Hacla ilgili yeni süreçler de böyle ağır aksak ve iki ileri bir geri usulüyle işlemiş, böyle yaşanmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın, 22 Mayıs 1948 tarihinde Başbakanlık'a yazdığı yazıdaki ifadeleri örneklerden sadece biri olarak zikredilebilir:

> "17 Ekim 1947 tarihli ve 3/6507 sayılı Bakanlar Kurulu kararının üçüncü maddesindeki 'yeniden hacca gitmek isteyenlere müsaade olunmamasına dair hükmün, önümüzdeki hac mevsimi için de tatbiki hususu Bakanlar Kurulu'nda görüşülüp, şifahen [sözlü şekilde] kararlaştırılmış olduğuna nazaran; Cidde elçiliğimize, sıhhî ve malî sebepleri izah edilmek [açıklanmak] suretiyle, önümüzdeki hac mevsimi için vatandaşlarımızın Hicaz'a gitmesine müsaade edilemeyeceği bildirilmiş ve bu tedbirin alınmasında âmil olan sebeplerin, Suudi Arabistan Hariciyesine [Dışişleri Bakanlığına] dostane bir lisanla izahıyla, herhangi şekilde aleyhimize yanlış tefsir ve menfi propagandalara meydan verilmesinin önlenmesi istenmiştir".

Ayrıca 1980'lere gelinceye kadar döviz kıtlığı, yol emniyeti, bulaşıcı hastalık, "Araplara para yedirmemek"... gibi gerekçeler, askerî müdahalelerden sonra daha da kabalaşacak şekilde her hac mevsiminde, tahkir edici bir üslupla, "halkı aydınlatıcı" basın-yayın organlarında tekrarlanacaktır. Hacıların zemzem ve hurmalarına Türkiye sınırında

4 BCA 030-0-010-000-000-26-151-30'den aktaran İsmail Kara-Rabia K. Gündoğdu, *Ahmet Hamdi Akseki*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2019, I, 280-81; II, 374.

15 Ocak 1971
17 Zilka'de 1390
Yıl : 3 Sayı : 11
Fiatı : 1 Lira

Diyanet

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINCA 15 GÜNDE BİR YAYINLANIR

O'NA YOL BULABİLEBİLERİN (GÜCÜ YETENLERİN) BEYTİ HACC ETMESİ ALLAH'IN İNSANLAR ÜZERİNDE BİR HAKKIDIR.
- Âyet meâli -

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Resmî Açıklama :

BU YIL HACCA YALNIZ UÇAKLA GİDİLECEK

Kara yoluyla gidilmesi de inceleniyor. THY uçak seferleri 12 Ocakta başladı

Denizyollarının İzmir vapuru

Hacca gidecekler vapursuz kaldı

Denizyolları İdaresi İzmir vapurunu vermekten vazgeçti

TAKVİMDEN BİR YAPRAK

Eskrim

Hacılara döviz yok

Ankara 24 (Akşam) — Amerikadan 300 milyon dolarlık kredi talebimizin reddedilmesi üzerine Maliye Vekâleti döviz tasarrufu bakımından yeni bazı kararlar almıştır.

Hacca gitmek istiyenlere bu seneye mahsus olmak üzere döviz tahsisi yapılmaması için Maliye Vekâletinin Vekiller heyetine bir teklifte bulunduğu haber alınmıştır.

DP Devrinde de Hac ve Döviz Meselesi Gündemde...

5 Eylül 1948 tarihli *Son Posta*'nın ilk sayfadan verdiği haber: "Bu Sene Hacılara Pasaport Verilmiyor". 7 Eylül 1949 tarihli *Yeni Sabah'ın birinci sayfasındaki* haber. "Hacca Gidecekler Vapursuz Kaldı". *Akşam* gazetesinin 24 Haziran 1955 tarihli nüshasının birinci sayfasındaki ana haber Pakistan'ın Türkiye-Irak paktına katılacağını duyuruyor. Aynı sayfanın orta alt kısmında ise "Hacılara Döviz Yok" haberi var. Amerika'dan talep edilen 300 milyon dolarlık kredi reddedildiği için Maliye Vekâleti bu seneye mahsus olmak üzere hacılara döviz verilmemesini Bakanlar Kurulu'na teklif etmiş.

Ve 15 Ocak 1971 tarihli *Diyanet* gazetesinin manşeti karayoluyla haccın yasaklandığını, sadece uçakla gidilebileceğini bildiriyor. Kararı verenler İçişleri ve Sağlık bakanlıkları... Halbuki karayoluyla hac sadece ucuzluğundan dolayı değil Türk insanının yol üzerindeki Müslüman ülkeleri, şehirleri, oraların insanlarını tanıması, ziyaretgâhları görmesi açısından da çok mühimdi. Bir kalktı pir kalktı...

el konulması, sıhhî gerekçelerle dökülüp yakılması, atılıp saçılması, bunların fotoğraflarının yayınlanması da cabası...

O kadar ki 1968 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret eden cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Müslüman ülkelerin devlet adamları için aynı zamanda bir protokol unsuru olan umre ziyaretinde ihramlı olarak çekilen fotoğraflarının imha edilmesini istemek mecburiyetinde kalmış, 12 Eylül 1980 darbesinin başındaki kişi de devlet başkanı olarak Suudi Arabistan'ı ziyaret ettiğinde umre yapması tenkitlere ve istihzalara konu olmuştu. 28 Şubat sürecinde başbakan Erbakan'ın aile efradıyla, biraz da meydan okurcasına ve şatafatla hacca gitmesi ise başbakanın emrinde olan/olması gereken Jandarma komutanı Osman Özbek'in doğrudan sert ve kaba tenkitlerine konu olmuş, bu sözler gazetelerin ana manşetlerinde benimsenerek yer bulmuştu.

Evet, o kadar ki *Dinde Reform* kitapları yazan Osman Nuri Çerman, 60 darbesinden sonra milletvekillerine de dağıttığı kitaplarından birinde bu yolda bir kanun maddesi teklifinde bile bulunacaktır:

> "Türk vatandaşlarının hacca gitmeleri yasaktır. Hac mevsimi dışında turist sıfatiyle Arabistan'a seyahat serbesttir".

Turist olarak gitmek serbest ama hac için gitmek yasak... Laikliği din karşıtlığı hatta din düşmanlığı olarak anlamak ve yorumlamaktan başka bir anlamı var mı bunun? Çerman ve basın dünyasından birçokları herhalde/elbette uyarılmış ve tahrik edilmişlerdi, muhtemelen ellerine tutuşturulan metinleri yayınlıyorlardı. (Hâlâ ve her cenahtan tutuşturulmuş metin yayınlayanlar, kulağına üflenenleri söyleyenler var).

Biz de zaten yazanları, konuşanları organize ve tahrik eden, arkalayan kurumları ve resmi kişileri kastediyoruz...

❁

Üniversite mensubu bir mühendis akademisyenin, 1958 ve 1960 hac yolculukları üzerinden anlattıklarıyla yazıya şimdilik hatime çekelim ve arzu ederseniz bugünlere şükredelim!

> "Hocaefendi [Mehmet Zahit Kotku] 1958 yılında ilk defa hacca gitti. Yanında Vehbi Koç da vardı. Koç o zaman Ford fabrikalarının Türkiye temsilcisiydi. Ford'un Arabistan temsilcisi Koç'u Cidde'den Mekke'ye götürecek bir makam arabası göndermiş. Koç da Hocaefendi'ye, 'buyurun beraber gidelim' demiş. Beraber Mekke'ye gitmişler.
> Hocaefendi'nin hacca ikinci gidişinde (1960) Türkiye'den 27 arkadaşla birlikte gittik. Fakat tabiî o zaman biletleri direkt Suudi Arabistan'a alamıyoruz. Dönüşte burada hesap sorarlar diye. Buradan Beyrut'a uçak bileti alıyorduk.

Türk Hacılar Vapurda...

Hacca gitmek için vapura binen iki Türk hacı adayı, güvertede Kızılay'ın dikkat edecekleri hususları açıklayan broşürüne bakıyorlar. Muhtemelen 1950'li yılların başları. Evin taşlığında yahut caminin avlusunda oturuyor gibi rahat ve tabiiler.

Elimizde Beyrut-Cidde yazan Suudi Arabistan Havayolları'na ait ikinci bilet vardı. Hac farizasını bitirip Beyrut'a geliyorduk. Orada o bileti imha ediyorduk. Beyrut-İstanbul bileti ile Türkiye'ye geliyorduk. Yani hacca gidişe izin vermezdi Üniversite. [İhtilâl] hükümet[i] hacca gitmeyi yasakladı.
Hatta bir arkadaş İstanbul'dan Beyrut'a, oradan Cidde'ye gidecek bir vapur kiraladı. O zaman Lübnan büyükelçimiz vapura gitmiş, 'hacca gitmek isteyen varsa, derhal vapuru terk etsin. Hacca gitmek yasaklandı. Türkiye'ye döndüğünüzde başınız belaya girer' demiş. Tabiî o sırada birkaç gün önce 27 Mayıs darbesi olmuştu [1960 yılı Kurban Bayramı 5 Haziran günü başlıyor. İ. K.]. Bizimle birlikte hacda olacak vapurla gelen arkadaşlar orada kaldılar. Meselâ o vapurda değerli ağabeylerimizden Necati Coşan da vardı.
Düşünün ki Türkiye'den hacca gitmek bile uzun yıllar yasaktı. Buradan Suriye'ye gidilir, Suriye'de başka pasaport çıkartılır, onunla Arabistan'a gidilirdi. Arabistan mührü pasaportunuzda görülürse, Türkiye'de cezalandırılırdınız. Onun için aynı pasaporta mühür vurdurmamak için ayrı pasaport alınırdı"[5].

Ne dersiniz, laiklik hac ibadetiyle meşgul olur mu?

Hangi laiklik ve onun hangi memleketteki cinsi...

5 "Mehmed Zahid Kotku Hazretlerini Vefatının 27. Yılında Rahmetle Anıyoruz...", haz. Selami Çalışkan, *Milli Gazete*, 13 Kasım 2007 (Anlatan: Prof. Dr. Nevzat Kor).

1948 YILINDA TÜRKİYE HACILARI

Hemen hemen kat'i denilebilir ki bu seneki Türkiye hacılarının sayısı yedi bine varmıştır. Hacılarımızın yüksek sayılan bu nisbetine bakarak çoğumsayanlar, en ziyade ilmin cahili kimselerdir. Zira din heyecanlarının ilim, sanat ve ahlâk heyecanları nevinden bir heyecan olduğunu, fazla olarak bu heyecanın ötekilerin hepsinden hem üstün olduğunu hem hepsine temel teşkil ettiğini bilmezler. Bunların cehaletleri çiftedir: Kendi dinleri, babalarının, dedelerinin ve bütün tarihleri boyunca milletlerinin dinini ve bu dinin ilimlerini bilmedikleri gibi bugünkü Avrupa'nın müsbet ilmini de bilmiyorlar. Yazık ki sosyoloji ilminin dini nasıl saydığını ve bir insan cemiyeti hayatındaki mevkiini nasıl tayin ettiğini bilmiyen bu efendiler, hadlerini de bilmekten âcizdirler.

Türkiyeli hacıların milletçe canlılığımızı ve maneviyatça çok zengin hazinelere malik bulunduğumuzu gösteren bu nisbetinden dolayı Allahımıza hamd ü sena ederken bu kardeşlerimizin âdeta öksüzler ve üvey evlatlar gibi bu mukaddes yolculuğa gidip döndüklerini burada kaydetmekten kendimizi alamıyoruz. Zira her Müslüman devlet, hatta daha otuz sene evvelki imparatorluğumuzun tamamlayıcı parçalarının bugün teşkil ettiği mini mini devletler bile hac yolcularına en büyük hizmet teşkilatı kurup gidiş gelişlerinde azami istirahatlerini temin etmişken bizim hacılar tam mânasiyle Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından sadece ihmal değil, işkâl [zorlaştırma] muamelelerine maruz kalmışlardır ve çok üzülmüşleridir.

Kendi kendilerine soruşturup bir türlü cevabını alamadıkları bu muameleleri, idare umdesi olarak bir de koskocaman Halkçılık sıfatını takınan ayni hükümete bir türlü yakıştıramamışlardır. Hele Türk hacılarının Beyrut'ta –sömürgecilerin yerli halka tatbik ettikleri muhakkirâne [tahkir eder tarzda] hayvan muamelelerini andırırcasına– polis kuvvetiyle ve dayak atarak zorla vapurlara binmeye icbar edildiklerini söylersek bu acı hakikatı bilmeyenlerimiz büyük bir heyecana kapılacaklardır. Fakat bu hakikatı Türk ve yabancı binlerce kişi seyretmiş, buna şahit olmuşlardır; bunu ne inkâr ne tevil etmek mümkün değildir. Sebebi ise buradan oralara gönderilen Türk vapurlarının masraflarını korumak ve açık vermelerine mani olmaktır. Halbuki bütün nakil vasıtaları gibi bu vapurların da gayesi halka hizmettir; halkın istirahat ve huzurunu temin etmektir.

Şu sakat zihniyete bakın ki iş tersine dönmüş ve vasıta gayeye hizmet edeceğine gaye vasıtanın hizmetine koşulmuş, hatta ona feda edilmiştir. Bu yüzden her Türk hacısı otuz kırk lira yol masrafı yerine 750-1000 lira ödemeye icbar edilmiş, parası olmayanlar Tahsil-i Emval Kanununa tâbi tutularak sömürgecilerin yerli halklara tatbik ettikleri muameleden daha ağır ve daha çirkin muamelelere maruz kalmışlardır. Bu facianın neticesi olarak alınmış tayyare fiyatları, tiren biletleri yanmış, ziyan olmuş, Halep'te, Şam'da, Rayak'ta ve ötede beride bekleyip duran çocukları, refikaları, arkadaşları, kardeşleri, babaları perişan olmuşlardır.

Zenginler için bu muamele ağır bir fedakârlık, diğerleri için ise hakiki bir yıkım olmuştur.

Hele size bu facianın bir de ikinci perdesi bulunduğunu söylersem bilmem ne hale gireceksiniz! Diyeceksiniz ki bu kadar çirkin ve bir memleket için yüz kızartıcı muameleden daha ağır ne olabilir, değil mi?

Hele anlatalım da bakınız:

Türkiyeli hacılar, o mübarek makamlardan ve mukaddes diyardan gelirken geçtikleri bütün yabancı memleketlerin her türlü resmi cihazları, her türlü kontrol vazifelerini ifa etmişlerdi. Bütün dünya, yüzlerce seneden beri hükmünü

Banka ve Hac!..

Fıkıhta çözüm tükenmez... Kurban kesmek veya hacca, umreye gitmek için bankadan yahut "faizsiz" (!) finans kurumlarından kredi almayı, kredi kartlarıyla taksite bağlamayı teşvik eden reklamlar ve elbette arkasındaki meşrulaştırıcı fetvalar sıradanlaşmış ve normalleşmiş olsa da bunlar dini düşünce, dinî hayat ve dindarların sekülerleşmesi açısından fevkalâde önemli hadiselerdir.
Kimin umurunda acaba? Dindarlar, vakıflar, Diyanet, İlahiyatlar böyle ince işlere kulak kabartıyorlar mı?
Şimdi Katılım Bankacılığına dönüşen finans kurumlarının İlahiyat Fakülteleri fıkıh hocalarından, fıkıh mütehassıslarından, emekli molla müftülerden müteşekkil kabiliyetli fetva komisyonları var...

süren din ananeleri arasında zemzem suyu ve hurmadan ibaret hac yolcularının beraberlerinde getirdikleri hediyelere hürmet eder. Bizim hac yolcularımız da ayni hediyeleri Tuzla'ya kadar binbir zahmete ve fedakârlığa mal ederek getirmişlerdi. Tuzla'da karantina teşkilatı kurulduğunu biliyoruz. İyi güzel ama Türk hacılarını vapurlardan çıkarıp da yağmur altında, soğukta, gece karanlığında yirmi dört, otuz saat aç, susuz, perişan bir halde açıkta tutmak ve yıkanan vapurun kurumasını bekletmek ne demekti?

Binlerce kişinin şahit olduğu bu işkenceye kim emir vermiş, kim tatbik etmiş ve kim bunun hesabını şimdiye kadar sormaya bile lüzum görmemiştir? Sizin halkçılık dediğiniz şey bu mudur? Fakat asıl bütün bu iğrenç işlerin hepsine tüy diken büyük kepazelik, 7.000 hacının asgari bir hesapla dörder liradan otuz bin liralık zemzem ve hurmalarını gasp ederek –mukaddeslere hakaret gibi gayet açık bir kasıtla– geminin helalarına dökmek olmuştur.

Zevahiri kurtarmak için size bir "sıhhî mahzur" masalını uyduracaklar. Fakat daha yukarda söylediğimiz gibi gelinen yabancı memleketler büyük bir dikkatle sıhhî kontrollerini yapmış ve bu hediyelerin sıhhî kaidelere aykırı hiçbir tarafını bulamamış ve Türk hacılara ve dinî hislerine riayet ve hürmet göstermişlerdir.

Türkiyeli hacıların yabancı memleketlerde gördükleri bu nezaketi kendi öz memleketlerinde görmemeleri kadar acıklı bir şey olamaz.

Hele zemzem suyuna tatbik edilen bu hiç işitilmemiş yeni Bevvâl-i Zemzem [Zemzem suyuna işeyen] olmak cinayetinin işlenmiş bulunması tarihin kaydettiği ayni suçun cânisini bütün bütün unutturacak kadar ağır ve iğrenç bir rezalettir. Bakalım şerefli ve yüksek heyecanlı, temiz vicdanlı adliye cihazımız ceza kanunlarımızda ceza yeri bulunan bu mukaddeslere tecavüzü nasıl karşılayacaktır?

Bu vesile ile zemzem dinî ananemizin aslını anlatalım (...)

Kaynak: *Doğan Güneş*, sayı: 9, Şubat 1948, s. 141-42.

HAREM-İ ŞERİF MİNARELERİ YAHUT TÜRKLER İÇİN KENDİNİ BİLMEK/KENDİNİ BULMAK DERSLERİ

Günlerden 14 Mayıs 2004. Daha önce hakkında bir makale yayınladığım köylümüz, ilk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi'nin (Alemdar) hayatı, meşhur Rize Hadisesi (1924 sonbaharında Doğu Karadeniz gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa'ya Rize Valilik binasından çıkarken medreselerin açılması veya onlardan yeni şartlarda istifade edilmesine dair müftünün dilekçe vermesi, ardından görevden ayrılmaya icbar edilmesi vakası) ve *Hac Hatıraları*'nı bir risâle halinde de olsa kitaplaştırmak için vakit buldukça çalışıyorum[1]. Umarım yaza düşmeden biter ve kisve-i tab'a bürünür. Yazın köye gittiğimizde okur yazarlığı olanlara da şeker-lokum yerine hediye kabilinden takdim ederiz.

Kitapların da bir kaderi var, bakalım bununki nasıl seyredecek?

Kitapçığın *Hac Hatıraları* kısmına bazı fotoğraflar da koymak istiyorum. Metinde bahsi geçen Mekke ve Medine'deki ziyaret yerleri, mescitler, su kuyuları, menziller, mezarlıklar ("cennet"ler), şüheda kabirleri... Bunun için bir miktar eski fotoğraf ve çizim bulmak, albümlere, neşriyata bakmak gerekecek. Çünkü Hulusi Efendi'nin de içinde bulunduğu grup 1949 yılında yani hac resmen serbest bırakıldıktan iki yıl sonra hacca gidiyor (süreç için bk. Bu kitap, s. 775-88). O dönemde Suudi idaresi tarafından yıkılan türbeler, tahrip edilen mezarlıklar, meşhedler ve makamlar olmakla beraber Haremeyn'deki birçok yer, özellikle de Kâbe-Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebevî büyük ölçüde Osmanlıların bıraktığı gibi duruyordu.

Bilmeyenler için hatırlatalım, biraz da hacı sayısının artması gibi haklı genişletme gerekçe ve bahaneleriyle bu iki mukaddes mekândaki Osmanlı-Türk izlerini büyük ölçüde silmekle neticelenen yıkım projeleri 1953-1955 yıllarında başlayan ve 1976 yılına kadar devam eden tadilatlarla tamamlanacaktır.

Hatırlatılması gereken bir şey daha var; bu yıllar arasında Türkiye büyük ölçüde sağcı-muhafazakâr iktidarlar tarafından idare edilmektedir ve kendi tarihlerini ve izlerini ortadan kaldırmaya dönük bu tadilat ve tahrip politikaları, projeleri için herhangi bir teşebbüste bulunduklarına dair elimizde –bilebildiğim kadarıyla– bir bilgi ve işaret yoktur. (İnşallah Hariciye arşivinde vardır da biz bilmiyoruzdur). Aynı yıllarda, muhafazakâr iktidarların eliyle Türkiye'nin tarihî şehirlerinin tahribi de fütursuz bir şekilde yürütülüyor, –bugün de yürütülüyor–, o da mühim ve ızdırap verici ayrı bir konu...

1 Makale olarak Şubat 2000'de yayınlanmıştı. Kitap olarak neşirleri: *İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi-Rize Hadisesi-Hac Hatıraları*, İstanbul, Dergâh Yay., 2004; aynı adla genişletilmiş 2. bs., 2020.

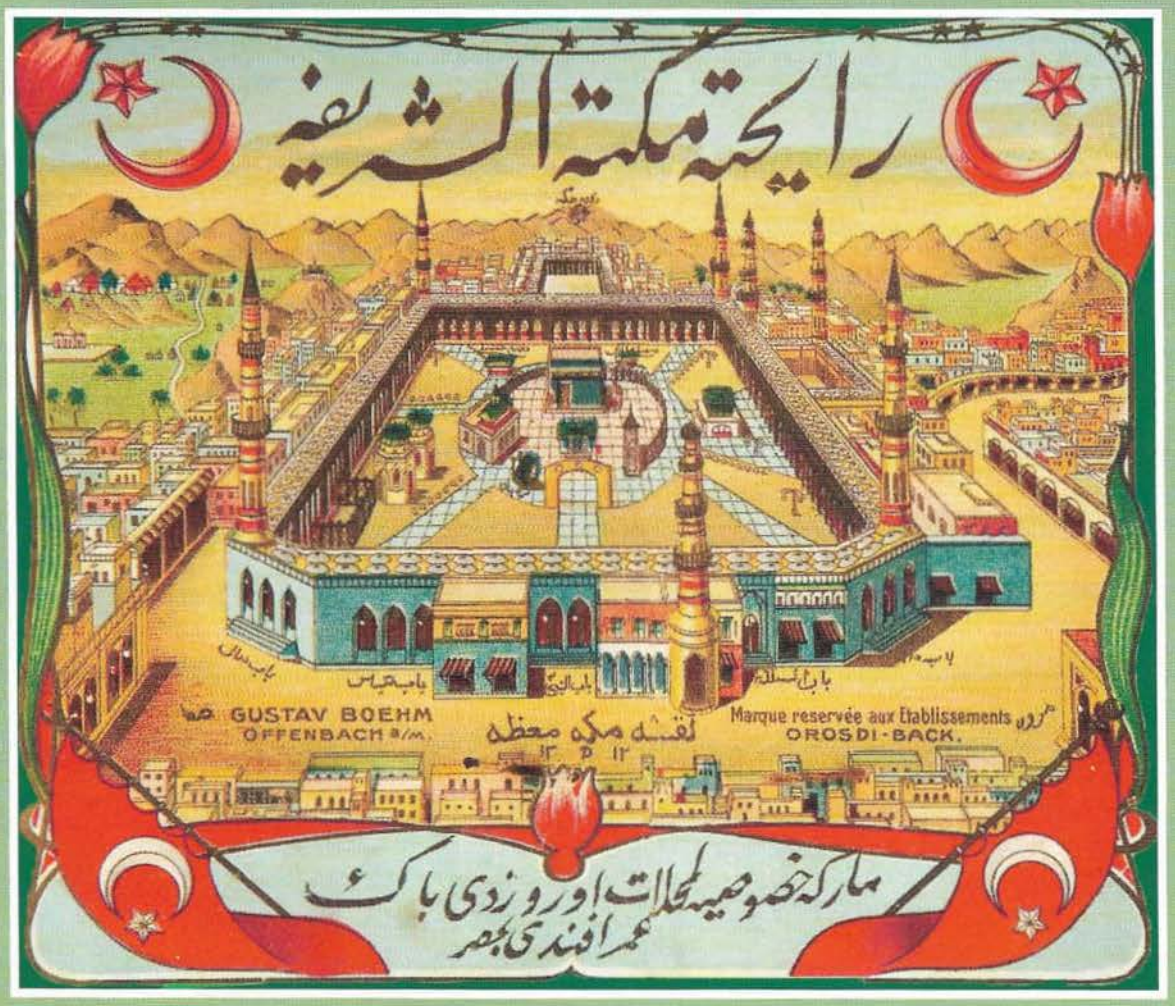
رایحۂ مکۂ شریفه
GUSTAV BOEHM
OFFENBACH a/m.
نقشۂ مکه معظمه
Marque reservée aux Etablissements
OROSDI-BACK.
مارکه خصوصیه لمحلات اوروزدی باک
عمر افندی بمصر

Adama "sen kendi memleketine, kendi tarihî eserlerine, dinî mekânlarına bak" derler. Belki de demişlerdir.

Kitapçık için Haremeyn fotoğrafları ararken ve bulduklarım arasında tercihler yapmak için ayrıntılara göz gezdirirken hayli zaman önce farkettiğim bir husus tekrar karşıma çıktı: Suudilerin planlı ve programlı olarak yaptığı bir iş doğrudan Osmanlı-Türk tecrübesini ortadan kaldırmak veya zayıflatmak maksadına (da) matuf iken (bu kendilerine İngilizler başta olmak özere birileri tarafından doğrudan-dolaylı yollarla söylenmiş, hatta usulünce emredilmiş de olabilir) Türkler, Türk aydınları, sanatkârları, sanat tarihçileri, hatta bugün dindarlık ve İslâmcılık konusunda iddialı olan insanlar niçin bunun farkında değiller?

İsterseniz zahmet edip bir göz atın; İlahiyatçıların, Diyanet mensuplarının, mütedeyyin çevrelerin, hac-umre organizasyonu yapanların bu konulara dair telif edip yayınladıkları kitaplarda, hac-umre rehberlerinde, gazete ve dergilerde kullandıkları fotoğraf, çizim ve görsellerde buna dair bir hassasiyet, bir ilgi-bilgi işaretine ve dikkatine tesadüf edebilecek misiniz?[2]

Hacılar için hediyelik olarak Mısır'da hazırlanan ve basılan bu çizimde Harem-i Şerif'in en az üç minaresi Osmanlı tarzı minare şeklinde resmedilmiş. Levhanın üst kısmında ayyıldızlar ve altta ayyıldızlı bayraklar da öyle...
Nasıl oluyor bu der misiniz?

Niçin ve nasıl oluyor bu ihmal ve körlük, bu vurdumduymazlık, bu kendinden uzaklık?

Aynı ilgisizlik ve kendinden habersizlik sebebiyle yahut psikolojik sâiklerle olmalı, birçok fazileti olan *DİA*'nın (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin) "Harem-i Şerif", "Kâbe" ve "Mescid-i Nebevî" maddelerinin metinlerinde, kullanılan görsellerde ve fotoğrafların altyazılarında da bu dikkat, itina ve hassasiyet ve kendilik bilgisi yok. ("Mescid-i Nebevî" maddesindeki kıymetli fakat tek kalmış bir cümle hariç: "Mescidin Reisiyye dışındaki minareleri tamamen Osmanlı tarzını yansıtmaktaydı. İlk Suudi genişletmesinde Mecidiye ve Süleymaniye yerine kare kaideli, 72 m. yükseklikte iki

2 Murat Kargılı'nın *Hac-Kartpostallarla Hac Yolu* kitabı (İstanbul, Denizler Kitabevi, 2014) ile IRCICA'nın yayınladığı Haremeyn'e ait Sultan II. Abdülhamit'in çektirdiği fotoğraflar kitabı, malzemeyi ve bu yazının dikkat çekmeye çalıştığı hususların, minarelerin görsellerini vermesi bakımından kıymetli çalışmalar.

yeni minare inşa edilmiştir". Bir de "Minare" maddesinde çekingen ve muğlak bir cümle var: "Mekke'deki [minare]lerin bazılarında ise Türk üslubunun izleri görülür").

Bu çok mühim bir mesele... Felsefeden, bilgiye ve anlayışa, konumlanmaya, bir bakış açısı kazanmaya, kendini bilmeye kadar bütün kademeleriyle... Ama kimin için? İşte bir "kendinde olmak" meselesi daha...

Minare ve Şerefenin yahut Bir Hat İstifi, Bir Çininin Temsil Kapasitesi

Bütün mimari gelenekler ve şehircilik/şehirleşme tecrübeleri gibi Osmanlı mimarisi ve şehirciliği de tektip ve tek etki-kültür altında teşekkül etmiş değil. "Tektipleşme"yi bir ideoloji haline getiren modernleşme öncesinde zaten bu "doğru" ve yerinde kabul edilen bir şey de değil, ayrıca mümkün de değil. (Fakat modernleşme süreçlerinin bu tektipleşme politikalarının, farklı birçok coğrafyaya ve kültüre nüfuz eden/onların nüfuzu altında kalan dinlere, dinî kültür ve geleneklere bile sirayet ettiğini görmek lazım. Dindarları hatta dindarlık bayrağını yükseltenleri bile tesiri altına alan tektip din anlayışı mühim ve zor bir meseledir).

Farklı etkilere açık olmak, hatta onları davet etmek, içine almak/seçerek içeriye çekmek, merkezi olan bir düşünce ve sosyo-kültürel bir vasat, bir siyaset için kendine mahsus bir üsluptan, bir tavırdan, bir eda ve sedadan, netice itibariyle özgün bir yorumdan ve tezahür biçiminden uzak durmak, uzak kalmak mânasına kesinlikle gelmez(di). Olumsuz mânasıyla melezlik hiç değildir. Özgünlüğü sağlayan filozofundan sıradan insanlarına kadar herkese, her dimağa kademeli bir şekilde sirayet eden merkezî-kurucu fikir ve onun kendine mahsus latif, zevkli ama devamlılık kanallarını işletebilen, "bağırmayan" ama daha kuvvetli bir şekilde ifade eden dili, görüntüsü, renkleri, sesleri, kokuları, rayihaları ve tonlarıdır[3].

Mekke ve Medine'de, Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebevî'de ve civar mekân ve beldelerde Osmanlıların, Osmanlı siyasî ve mimarî-estetik tecrübesinin yaptığı buna benzer bir "müdahale"dir, belki daha doğru bir tabirle oraya dahil olma, ora ile yeniden var olmadır; bölgenin ve beldenin tarihî yapısını, ana görüntüsünü, yerleşik mescit-cami geleneklerini –örneğimizde mimarî karakterini– değiştirmeden, onları tahrip etmeden kendi tecrübesini, tezahür biçimlerini, tarzını, rengini, kokusunu oraya vermek, bakan ve anlayan gözlerin farkedip görebileceği geliştirici ve yüceltici izleri bırakmaktır...

Ara not olarak kaydedelim: Aslında Osmanlıların mimarî gelenekleri kendisinden daha önce teşekkül etmiş Mısır (Kahire), Şam, Bağdat, Diyarbakır,

3 Soğuk Savaş sonrası dönemde postmodern söylemlerin afet bir rüzgâr yahut yoğun bir sis (bir *dûd-i muannid*) gibi her tarafı kapladığı zamanlarda Türkiye'ye boca edilen kelime-kavramlardan biri de mozaik idi. Güya Türkiye bir mozaik imiş! Şekilsiz şemailsiz, kimliksiz, renksiz bu karmaşayı aklı başında (olması gereken) insanların, okur yazar makulesinin Türkiye'ye, kendilerine nasıl yakıştırdıklarını veya bu rolü fütursuzca nasıl üstlendiklerini tedirginlikle seyretmiştim.

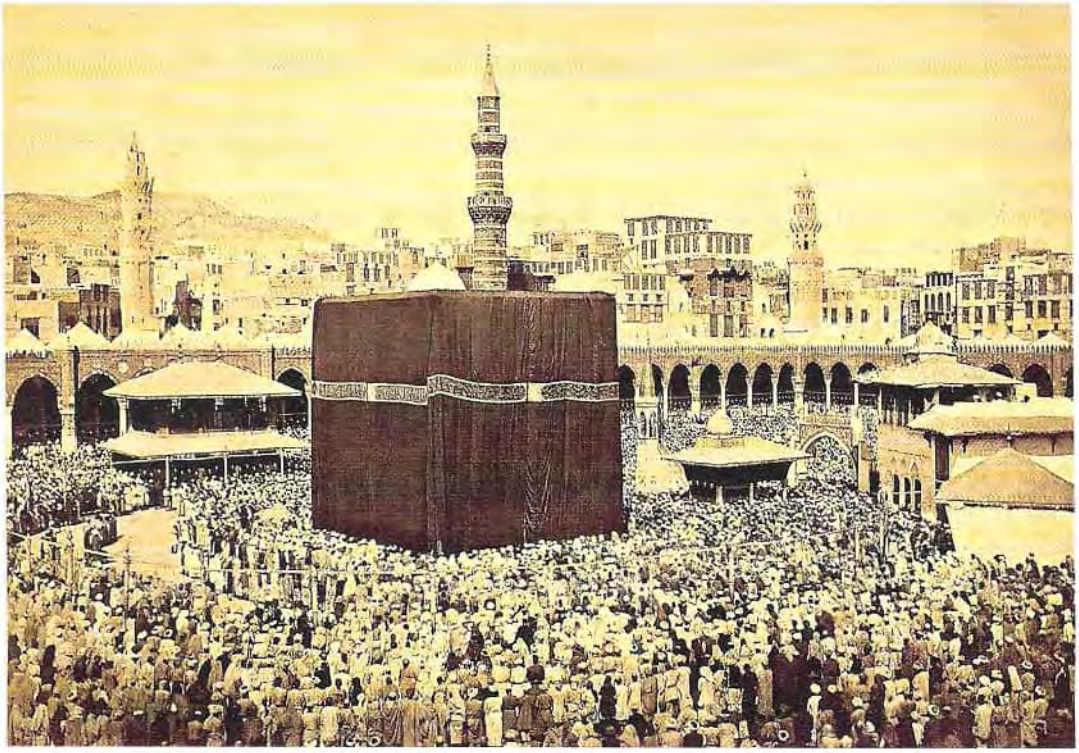

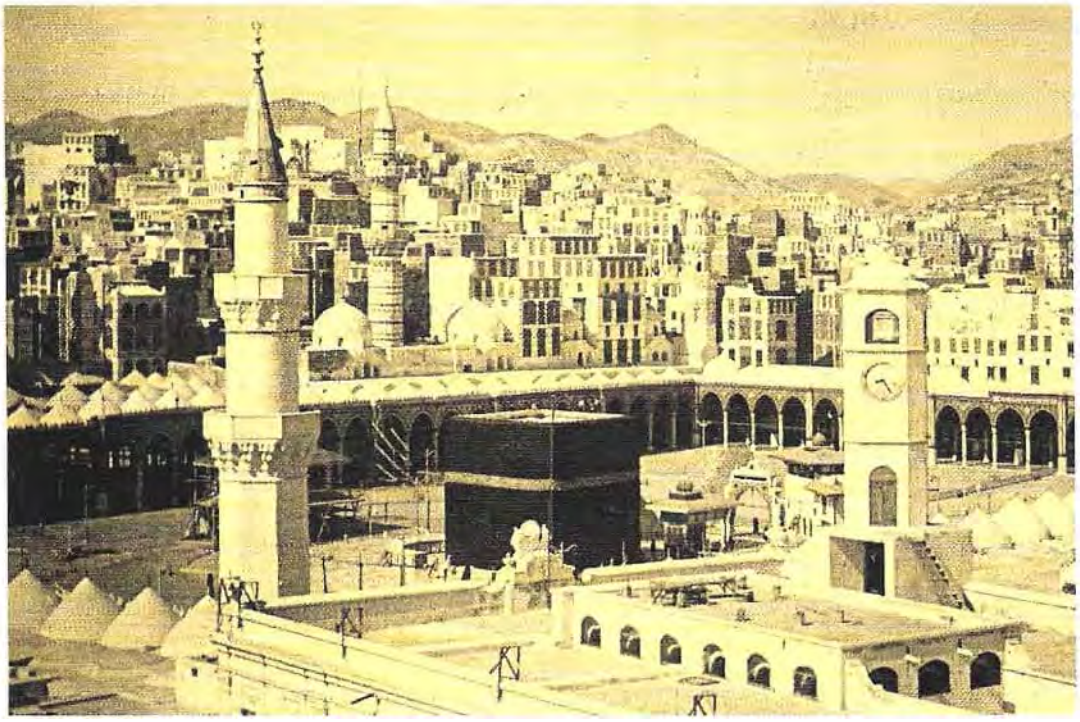

Osmanlı-Türk Minaresini Görebiliyor musunuz?

Kâbe ve Harem-i Şerif'i gösteren bu fotoğrafların ikisi de 1953 yılından öncesine ait. Çünkü Zemzem kuyusu üzerindeki yapı, minber ve dört mezhebe tahsis edilmiş binalar tavaf alanı içinde duruyor. Saat kulesi de yerinde... Minarelerden biri (ortadaki) silindirik oluşu, renkli taşları ve şerefeleriyle Edirne Üç Şerefeli Cami'nin büyük minaresini andıracak kadar Osmanlı-Türk tarzına yaklaştırılmış. Üst fotoğrafta bu minarenin sağ ve solundaki minareler Osmanlı öncesi mahalli tarzlarını bütünüyle muhafaza ediyorlar, onlara hiç dokunulmamış. Alttaki fotoğrafta soldaki minare de nisbeten Osmanlı tarzına doğru yaklaşıyor.
Bu "bağırmayan" ama kendisini ele veren işaretler daha düne, 1950'li yıllara kadar yerinde idi.

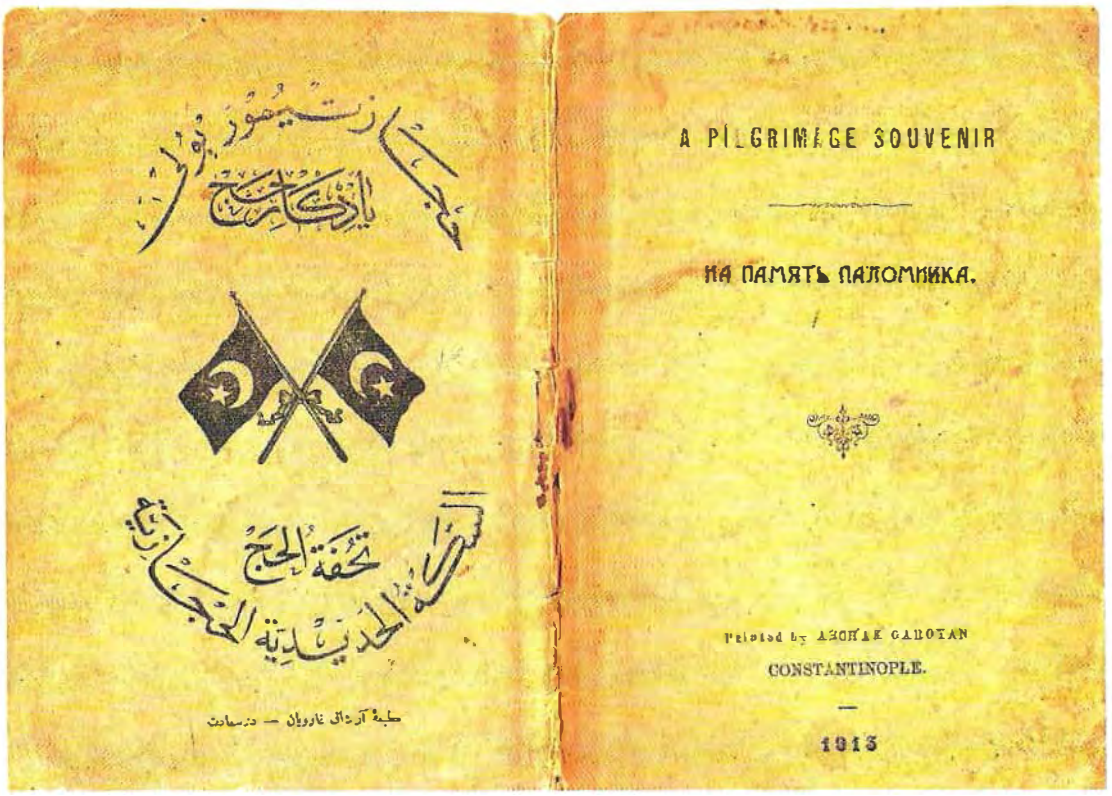

Hac Üzerinden İstanbul'u Tahkim...

İttihat ve Terakki Sultan Abdülhamit'i iktidardan uzaklaştırdı ama onun İttihad-ı İslâm ve hacla alakalı bazı politikalarını sürdürüyor.
1913 yılında Dersaadet üzerinden hacca gidip gelen hacılara dağıtılmak üzere İstanbul'da ve dört dilde (Türkçe, Arapça, İngilizce, Rusça) basılmış fotoğraflı, haritalı *Hicaz Demiryolu-Yâdigâr-ı Hac* kitapçığının ön ve arka kapakları; Matbaa-i Arşak Garoyan, 1913, 9+9 s.

Sivas, Erzurum, Konya gibi şehirlerde veya Mimar Sinan öncesinde ana istikametleri temayüz etmiş Bursa'da yaptığı da herhalde böyle bir şeydir.

Mescid-i Haram'ın ve Mescid-i Nebevî'nin birden fazla minareli mabedler haline gelişleri Osmanlılardan öncedir. Fakat Osmanlıların Mısır'ın fethiyle birlikte, siyasî hakimiyete paralel olarak Haremeyn'in hizmetlerini üstlendikleri tarihlerden itibaren takip edebileceğimiz minyatür, çini, çizim, resim ve gravürlerle 1950'li yıllara kadar fotoğraflarda ve hacıların teberrük yahut hediye olarak aldığı, çerçeveletip duvarlara asılan renklendirilmiş levhalarda minarelerden bir veya ikisinin (çizimlerde bazen tamamının) Osmanlı-Türk usulü minare ve şerefeler olduğu bariz bir şekilde görülmektedir.

Dahası var; Oryantalistlerin hacla ilgili kitaplarında yer alan fotoğraflarda, gravür ve çizimlerde de bu gerçek (umumiyetle yaptıkları gibi) çeşitli yollarla gizlenmiyor, geriye itilmiyor, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cum-

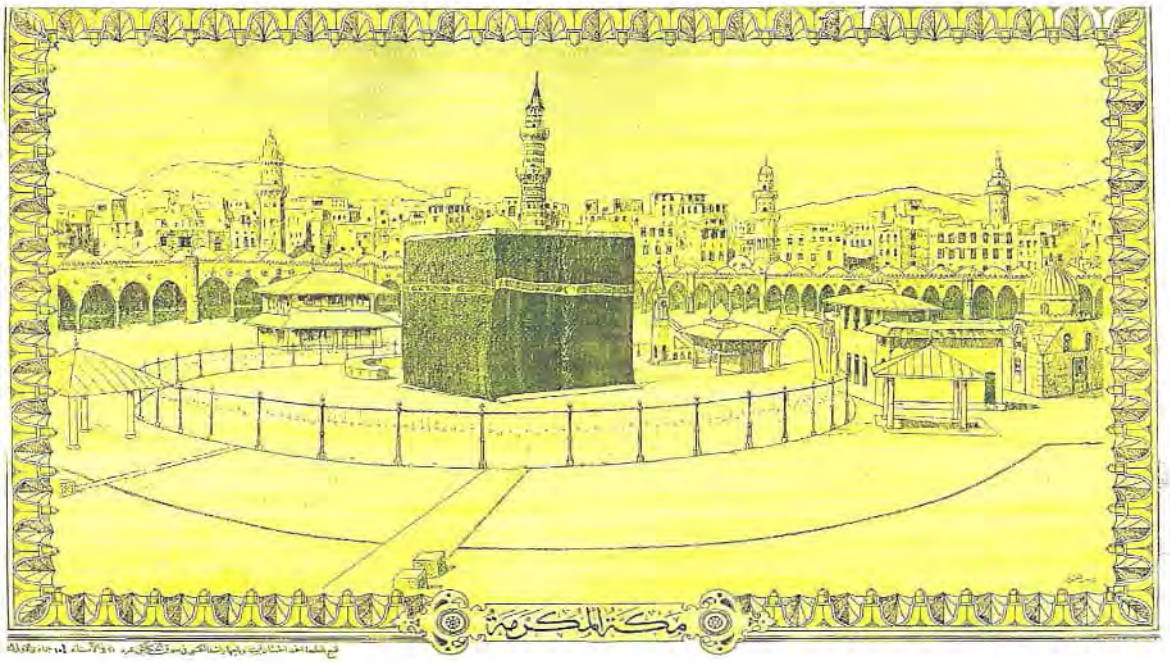

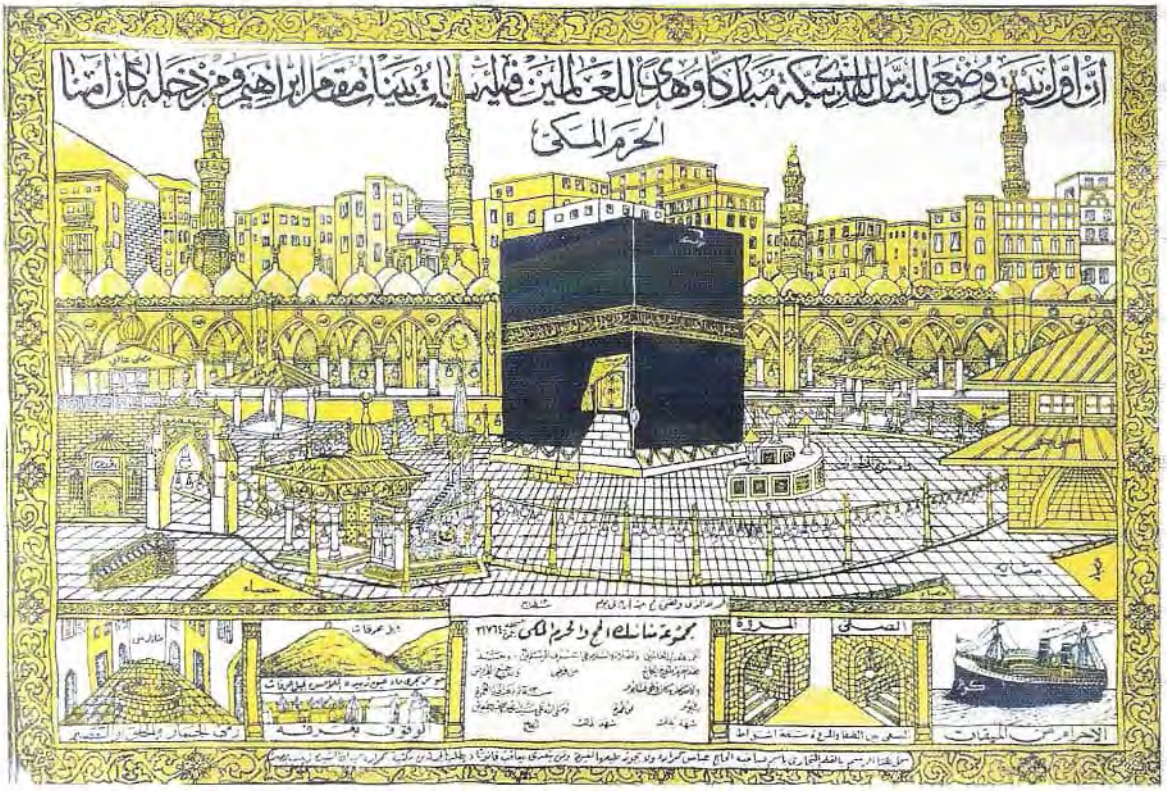

İstanbul ve Mısır Yapımı Levhalar Aynı İşaretleri Veriyor

Üstteki "Mekketü'l-Mükerreme" yazılı levha İstanbul'da basılmış, hem de devr-i Cumhuriyet'te... Fakat bütün hacılara hitap etsin diye künyesi Arapça yazılmış. Meâlen şu bilgilervar künyede: Bu levha İstanbul'da Ahmet İhsan Matbaası'nda basıldı, Hakkâklar Çarşısı, 31 numarada Kitapçı Raşit tarafından satılır, tarih 15 Cemaziyelevvel 1349 [8 Ekim 1930]. O yıllarda hacca gitmek resmen değilse de fiilen yasak. Belli ki bir şekilde giden hacılar yahut tüccar vasıtasıyla oraya ulaştırılıyor ve satılıyor. Alttaki "el-Haremu'l-Mekkî" başlıklı levha ise Mısır'da (Kahire'de) hazırlanmış. Satış yeri Seyyide Zeynep Meydanı'ndaki Mektebetü Kerâre. Resmeden el-Hac Abbas Kerâre. Baskı tarihi yok fakat 1949 yılında Türkiye'den hacca giden Hacı Süleyman Yılmaz tarafından Rize/Güneyce'ye getirilip çerçeveletirilerek Büyük Cami'ye hediye edildiğini üzerindeki kayıtlardan biliyoruz.
Minarelere, mimari unsurlara bakıyorsunuz değil mi?

huriyeti ile çoktan mesafeli hale gelmiş Mısır'da, İran'da hazırlanan ve basılan Arapça ve Farsça yazılı hac hatırası levhalarda da bu görülebiliyor.

Bu yazıda örneklerimiz minarelerdi. Malumları olduğu üzere mimari minare ile sınırlı değil. Osmanlıların meselâ hat ve istifler, süslemeler üzerinden mukaddes şehirlere dahil olmalarına örnek olmak üzere Uğur Derman'ın *DİA*'daki "Abdullah Zühdi Efendi" maddesine ve aynı konudaki *Ömrümün Bereketi* ciltlerine giren yazılarına bakılabilir. Ne yazık ki *DİA*'daki "Abdullah Zühdi Efendi" maddesi görselleri arasında Mescid-i Nebevî hatlarından hiçbir örnek yoktur. Bu –körlük ve kendini unutmuşluk dışında– anlaşılabilecek, açıklanabilecek bir şey midir dersiniz? Bu maddenin Türkiye'de/n yazılıp yayınlandığı nereden belli olacak? Bu kadar kendinden habersizlik, kendine ilgisizlik reva mıdır?

Bilen varsa beri gelsin!!!. (Sağ-muhafazakâ-mütedeyyin kesimin tarihten, mukaddesattan habersizliği kendisine değil başkalarına atfedip durduğu vâkıasını hatırlayanınız oldu mu diye sormak isterim).

İşte Suudilerin ortadan kaldırdığı ve "kendi"nden habersiz Türklerin de, İslâmî iddiaları olanlar dahil olmak üzere farkedip önemsemedikleri, görmedikleri, bilmedikleri, anlamadıkları budur.

Mescid-i Nebevî Minareleri...

Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî'nin minarelerini gösteren fotoğraf ve çizimlere bakıldığı zaman da benzer bir manzara ile karşılaşıyoruz.
Üstteki levhanın başlığı "Mecmuatu'l-Emâkini'l-İslâmiyye el-Mukaddese" (İslâmın Kutsal Mekânları). Yine Abbas Kerâre tarafından Mısır'da hazırlanmış, basılmış ve hacılar için satışa sunulmuş.
İranlılar tarafından hazırlanan hac levhalarında da Osmanlı-Türk minareleri rahatlıkla farkediliyor. (Birkaç örnek için bk. Murat Kargılı, *Hac-Kartpostallarla Hac Yolu*, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2014, s. 282, 284, 285, 293).
Ne diyelim darısı kendinden habersiz Türklerin başına...
Niçin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, hac organizasyonu yapan Türk şirketlerinin, kurumların yayınladıkları *Hac Rehberi* kitaplarında "kendi" minareleri/kendileri hakkında hassasiyetleri ve fikirleri yok?
Makul bir cevabı var mı bunun? İlgisizlik ve kendinden habersizlik dışında...

Yunus'un,

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen
Bu nice okumaktır

derken kasdettiklerinden biri de bu olsa gerektir.

Şimdilik Bitirirken...

Bir hac mevsiminde, afet hastalık sebebiyle ancak iki sene sonra Haremeyn-i Şerifeyn'in tekrar müminlerle dolup taştığı bir zaman diliminde bu açık dosyayı bir miktar daha tahkim ederek yazı haline getirmek, fotoğraf ve çizim kabilinden açık (herkesin rahatlıkla görmesi gereken) belge ve işaretlerini göstermek istedim. Umarım "kendini bilmek/kendini bulmak" babında faideli ve yeterli olmuştur.

Kayıp farkına varırsanız kayıptır. Yoksa insanoğlunun bazen muazzam kayıplarını kazanç hanesinde görebilecek kadar köreldiğini, köreltildiğini biliyoruz. Tarihî şehirleri tarumar etmeyi, şeddadî binalar yapmayı imar sanmak, bereketli ekili arazileri betonlaştırmayı kalkınma ve sanayileşme görmek, asırlık ve bereketli zeytin ağaçlarını kör kazmaya kurban vermek, kendini, kendi memleketini yağmala(t)mayı planlama ve halka hizmet kaleminden sunmak gibi...

Bu körelme ve köreltmelerle paralel gidiyor her şey; dindarlık, dinî kültür... Türkiye gibi, Anadolu toprakları gibi binbir çeşit ve zevkli mescit, cami ve minare örneklerine sahip bir toprak parçasında, bir kültür ortamında vasıfsız Sinan taklidi veya kültürel adresleri ve işaretleri olmayan garip mabetler yapmak, garip minareler dikmek, devraldığı hat sanatını birçok kademe yukarıya çıkaran bir memlekette şeriatçılık, devrimcilik ve radikallik adına İran hattına özenmek...

Yahut hac ve umre meselelerini, mukaddes yerleri ele alırken, bunlara dair kitaplar, yazılar, görseller basarken kendini unutmak...

Vatan terânesi hâb-âver oldu ihvâna
Ben ağladım yine te'sîr-i dâsitânımdan

demiş şair, hal-i pürmelâlimize tercüman olmak için...

Dinle, diyanetle, dinî düşünce ve dinî hayatla alakalı meselelerde Cumhuriyet idaresi ve ideolojisi Osmanlı son döneminin bir devamı mı yoksa bir kırılma ve sapmaya mı işaret ediyor? Lozan sonrası Milli Mücadele ruhundan bir kopuş mu? Cumhuriyet inkılaplarının tamamı niçin doğrudan dinle irtibatlı alanlarda cereyan ediyor? Laiklik mevzuatı ve uygulamaları bugün dahil, bir asırlık Cumhuriyet tarihi boyunca niçin ısrarla muğlak ve müphem bırakıldı? Türk usulü laiklik ve buna bitişen/bundan ayrışan dindarlık anlayışları ve biçimleri Türkiye'yi taşır mı, Türkiye ile akrabalıkları hangi düzeyde?

Türkiye'de din eğitimi var mı? İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı "dinî" kurumlar mı yoksa laik müesseseler mi? Dindarların, mütedeyyin insanların, İslâmî endişe sahiplerinin tepkileri, yorumları, muhalefetleri, kabulleri, sisteme dahil oluşları nasıl, hangi düşünce ve tekniklerle ortaya çıktı ve nereye doğru seyretti? Tarikat ve cemaat yapıları ile İslâmcı dinî gruplar, "sivil toplum" kuruluşları Cumhuriyet devrinin mi yoksa geleneksel tarihî yapıların bir ürünü mü? Bunlar "dinî" gruplar mı yoksa "seküler-dindar" yapılar mı? Tercüme dinî eserlerin bu süreçlere katkıları ve problemleri nelerdir? Anıtkabir nasıl oldu da bir "türbe"ye dönüştü?...

Bütün bu asırlık mühim ve hayatî soruların ve daha onlarcasının hikâyeleri, problemleri ve çözüm teklifleri, yüzlerce ve her türden kıymetli, temsil kapasitesi yüksek görsellerin eşliğinde önünüzde...

DERGAH